

**Polska
leksykografia gwarowa**

HALINA KARAŚ

**Polska
leksykografia gwarowa**

Warszawa 2011

Wydano nakładem Wydziału Polonistyki
Uniwersytetu Warszawskiego
e-mail: wyd.polon@uw.edu.pl

Recenzenci
Prof. dr hab. Stanisław Dubisz
Prof. dr hab. Barbara Falińska
Dr hab. Alina Kępińska

Korekta
Zespół

Projekt okładki, skład i łamanie
Dariusz Górski

© Copyright by Halina Karaś
Warszawa 2011

ISBN 978-83-62100-68-2

Druk i oprawa
Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego. Zam. 231/2011

Spis treści

WSTĘP	9
I. ZAGADNIENIA WSTĘPNE. TYPOLOGIA SŁOWNIKÓW	17
I.1. <i>Polska leksykografia gwarowa i polski słownik gwarowy</i> – definicje terminów	17
I.2. Słowniki gwarowe jako jedna z form ekspozycji leksyki gwarowej	21
I.3. Specyfika i ogólna struktura słownika gwarowego	24
I.4. Polska leksykografia gwarowa wobec polskiej leksykografii ogólnej	27
I.5. Stan badań nad polską leksykografią gwarową	28
I.6. Typologia polskich słowników gwarowych. Kryteria klasyfikacji.	32
II. ZARYS DZIEJÓW POLSKIEJ LEKSYKOLOGRAFII GWAROWEJ	55
II.1. Początki leksykografii gwarowej w XIX wieku (do końca lat 70.)	57
II.2. <i>Epoka Malinowskiego</i> . Intensyfikacja badań w zakresie słownictwa gwarowego na przełomie XIX i XX wieku (lata 1880-1900)	71
II.3. <i>Słownik gwar polskich</i> Jana Karłowicza jako słownik przełomu	93
II.4. <i>W cieniu Nitscha</i> – polska leksykografia gwarowa XX wieku	105
II.5. Współczesna leksykografia gwarowa i jej zróżnicowanie. Nowy model słownika gwarowego Józefa Kąsia	116
III. MAKROSTRUKTURA SŁOWNIKA GWAROWEGO	123
III.1. Dobór haseł w słowniku gwarowym	123
III.2. Układ haseł w słowniku gwarowym	132
III.3. Zasięg geograficzny i zakres chronologiczny leksyki uwzględnionej w słowniku gwarowym	136
III.4. Podstawa materiałowa słownika gwarowego i jego źródła	137
III.5. Sposoby hasłowania faktów gwarowych. Hasła i podhasła	142
III.6. System odsyłaczy w słowniku gwarowym	152
IV. MIKROSTRUKTURA SŁOWNIKA GWAROWEGO	166
IV.1. Ogólnie o strukturze artykułu hasłowego w słowniku gwarowym	166
IV.2. Wyraz hasłowy	170
IV.2.1. Postać wyrazu hasłowego i sposoby jego zapisu w słowniku gwarowym	170

IV.2.2. Lokalizacja wyrazów hasłowych i/lub ich form i znaczeń . . .	176
IV.3. Warianty fonetyczne (informacja o wymowie)	184
IV.4. Informacja gramatyczna w słowniku gwarowym	189
IV.4.1. Rzeczowniki	190
IV.4.2. Przymiotniki i przysłówki	197
IV.4.3. Zaimki	199
IV.4.4. Liczebniki	203
IV.4.5. Czasowniki	207
IV.4.6. Pozostałe części mowy	212
IV.5. Kwalifikatory w słowniku gwarowym	223
IV.6. Definicje. Problemy opisu znaczenia w słowniku gwarowym	231
IV.6.1. Specyfika definicji w słowniku gwarowym	231
IV.6.2. Układ znaczeń w słowniku gwarowym	233
IV.6.3. Typy definicji w słowniku gwarowym	234
IV.7. Dokumentacja tekstowa haseł (cytaty)	242
IV.8. Informacja etymologiczna	247
IV.9. Informacje etnograficzne	249
IV.10. Synonimy wyrazów hasłowych	252

V. CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH GWAROWYCH SŁOWNIKÓW NAUKOWYCH II POŁOWY XX I POCZĄTKU XXI WIEKU . . . . .

V.1. <i>Słownik gwar polskich</i> PAN	264
V.2. <i>Mały słownik gwar polskich</i> , pod red. Jadwigi Wronicz	272
V.3. <i>Słownik gwar kaszubskich</i> ks. Bernarda Sychty	274
V.4. <i>Słownik gwar śląskich</i> pod red. Bogusława Wyderki	279
V.5. <i>Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur</i>	284
V.6. <i>Słownictwo kociewskie</i> ks. Bernarda Sychty	289
V.7. <i>Słownik malborski</i> Huberta Górnowicza	291
V.8. <i>Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim</i> <i>Władysława Brzezińskiego</i>	295
V.9. <i>Słownik gwary orawskiej</i> Józefa Kaśia	297
V.10. <i>Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim</i> Mieczysława <i>Szymczaka</i>	303
V.11. <i>Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich</i> Mariana Kucalę	305
V.12. <i>Słownik gwary Zakopanego i okolic</i> Juliusza Zborowskiego.	308
V.13. <i>Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich</i> <i>Macieja Raka</i>	310
V.14. <i>Słowniki gwar kresowych i gwar przesiedleńców ze Wschodu</i>	313
V.14.1. <i>Słowniki gwar północnokresowych</i>	313
V.14.2. <i>Słowniki gwar południowokresowych</i>	323
V.14.3. <i>Słowniki gwar przesiedleńców ze Wschodu</i>	327

VI. WSPÓŁCZESNE GWAROWE SŁOWNIKI POPULARNE . . . . .

VI.1. Podział słowników popularnych	333
VI.2. Słowniki z obszaru dialektu małopolskiego	335

VI.3. Słowniki z terenu Śląska	353
VI.4. Słowniki z Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny	367
VI.5. Słowniki z Wielkopolski i Pomorza południowego	373
VI.6. Ogólna charakterystyka słowników popularnych.	389
ZAKOŃCZENIE	389
Wykaz alfabetyczny skrótów omówionych polskich słowników gwarowych	396
Wykaz chronologiczny omówionych polskich słowników gwarowych	407
Bibliografia	419

Wstęp

Do fundamentalnych opracowań dialektologicznych z zakresu leksyki należą słowniki gwarowe różnego typu zróżnicowane chronologicznie, geograficznie, metodologicznie, występujące obok innych form ekspozycji gwarowej leksyki, takich jak atlasy językowe i monografie leksykalne. Polska leksykografia gwarowa ma już ponadstuletnią historię i znaczący dorobek. Może poszczycić się bogactwem i zróżnicowaniem słowników gwarowych, naukowych i popularnonaukowych, współczesnych i historycznych, ale do tej pory nie ma syntetycznego ich opisu. Brak zatem analizy części dorobku polskiego językoznawstwa, ważnej zarówno dla dialektologii, jak i leksykografii.

Termin *polska leksykografia gwarowa* można rozumieć dwojako. Pierwsze kryterium, mianowicie przedmiot opisu (gwary polskie), pozwala na ujęcie polskiej leksykografii gwarowej jako ogółu wszystkich słowników gromadzących i opisujących polską leksykę gwarową, zarówno gwar funkcjonujących w Polsce etnicznej, jak i poza nią. Zgodnie z tym kryterium do polskiej leksykografii gwarowej zaliczyć zatem należy nie tylko słowniki pisane po polsku, powstające w kraju, lecz także te, których językiem wykładu jest język inny niż polszczyzna, np. niemiecki, czeski, słowacki, rosyjski itd., opracowane poza Polską, których przedmiotem opisu są gwary polskie. Często są to słowniki pisane przez autochtonów, a dobry ich przykład stanowi dwutomowy słownik gwary śląskiej Góry Św. Anny *Der Wortschatz der polnischen Mundart von Sankt Annaberg* Reinholda Olescha (OleschW 1958-1959). Przypomnieć też należy wiele dziewiętnastowiecznych słowniczków gwary śląskiej czy gwar południowego Pomorza pisanych po niemiecku, takich jak np. anonimowy słowniczek z 1804 r. *Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte für einen reisenden Deutschen nach Südpresen und Oberschlesien* (EGH), słowniczek pastora Roberta Fiedlera z 1844 r. ułożony według części mowy: *Noch einige eigentümliche Worte und Ausdrucksweisen* (Fied). Podobnie słowniki gwar polskich w Czechach i na Słowacji były i są opracowywane przez tamtejszych lingwistów (np. KellnerV 1944-1949) czy miłośników lokalnego języka (por. np. Grigel' 2004) w języku czeskim i słowackim.

Drugie rozumienie terminu *polska leksykografia gwarowa* może się wiązać z ogólnym określeniem dorobku językoznawców – dialektologów i leksykogra-

fów pracujących w Polsce, a więc obejmować także osiągnięcia w zakresie dokumentacji słownikowej gwar mniejszości narodowych i etnicznych (np. Łemków, Litwinów, Białorusinów).

W niniejszej pracy stosuję termin *polska leksykografia gwarowa* w pierwszym znaczeniu, a więc z pominięciem słowników gwar mniejszości narodowych w Polsce, np. gwar łemkowskich (por. Rieger 1995) czy rosyjskiej gwary starowierców (Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1980)¹.

Podkreślić należy, że polska leksykografia gwarowa nie rozwijała się w próżni, korzystała i korzysta z obcych wzorów, adaptując rozwiązania stosowane w leksykografii innych krajów, np. w leksykografii czeskiej, rosyjskiej czy niemieckiej. W monografii poświęconej polskiej leksykografii warto byłoby zatem uwzględnić je również porównawczo i ukazać polski dorobek na tle leksykografii gwarowej innych krajów słowiańskich czy leksykografii niemieckiej. Omówienie jednak tak obszernego materiału nie jest możliwe w jednej pracy; jest to bardzo interesujący temat na odrębną publikację. Tu nie uwzględniam wprawdzie szczegółowo tego dorobku, ale w miarę możliwości staram się każdorazowo wskazywać na źródło zapożyczonych rozwiązań zastosowanych w polskich słownikach gwarowych (niemieckie, czeskie itp.).

W związku z ogromnym materiałem zawęziłam przedmiot opisu przede wszystkim do słowników polskich gwar ludowych z obszaru Polski etnicznej i spoza niej (tj. do współczesnych słowników gwar² będących przedłużeniem obszaru gwarowego z terenu współczesnej Polski i gwar polskich skupisk autochtonicznych na Wschodzie³) opracowanych w kraju. Pozostałych słowników nie omawiam szczegółowo, wspominam jednak o nich zarówno w omówieniu dziejów polskiej leksykografii gwarowej, jak i typologii słowników. Skupiam zatem uwagę przede wszystkim na dorobku polskich dialektologów – leksykografów dotyczącym w szczególności polskiego zwartego obszaru dialektalnego, polszczyzny gwarowej poza krajem (np. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* Janusza Riegera, Krystyny Rutkowskiej i Ireny Masojć, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu* Iwony Cechosz-Felczyk, słownik brasławski pod redakcją Elżbiety Smułkowej czy *Słownik górali polskich na Bukowinie* Zbigniewa Grenia i Heleny Krasowskiej) i gwar przesiedleńców ze Wschodu (np. *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem, Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna* Władysława Paryła czy słownik bukowiński Kazimierza Feleszki (FelBuk)).

¹ O innych znaczeniach terminu *polska leksykografia gwarowa* – zob. r. I.1.

² Terminu *gwary polskie* w odniesieniu do polszczyzny wiejskiej na Wschodzie używam jako terminu umownego, mając świadomość innego statusu i innej genezy tej odmiany języka polskiego, a także kontrowersji, jakie niekiedy budzi w środowisku polskich badaczy stosowanie na jej określenie terminu *gwara*. Szerzej o tym w r. I.1.

³ O motywacjach włączenia do opisu polskich gwar kresowych i ich statusu – zob. r. I.3.

Celem niniejszej pracy jest zatem omówienie polskich słowników gwarowych, z uwzględnieniem metod ich opracowania, makrostruktury i mikrostruktury, typologii. W wypadku wybranych słowników naukowych ich charakterystyka jest skrótowo przedstawiona na tle dziejów polskiej leksykografii gwarowej. Ze względu na objętość pracy i w miarę wyczerpujące omówienie historii i zawartości słowników gwarowych w istniejącej literaturze przedmiotu są tu uwzględnione przede wszystkim słowniki opublikowane. Kolejne ograniczenie dotyczy charakteru słowników. W niewielkim stopniu są przedstawione słowniki amatorskie, w omówieniu zwraca się uwagę na leksykony opracowane przez dialektologów, choć nie wyłącznie na słowniki *stricte* naukowe. Powyższe ograniczenie dotyczy współczesnych dzieł leksykograficznych, gdyż przy przedstawianiu dziejów polskiego słownictwa gwarowego, zwłaszcza jego początków w II połowie XIX wieku, uwzględniam także słowniczkę zamieszczane w monografiach etnograficznych, studiach dialektologicznych i odrębne zbiory leksykalne publikowane w ówczesnych pismach periodycznych i seriach wydawniczych. Muszą to być jednak fragmenty opracowania w postaci wyodrębnionego słowniczka ułożonego w porządku alfabetycznym lub rzeczowym; pominięte są te prace, które takiego wydzielonego słowniczka nie mają, choć zawierają uwagi o słownictwie (nieopracowane jednak w formie słownikowej).

Dookreślenia wymaga sformułowanie *polski słownik gwarowy*. Określenie *słownik gwarowy* stosuję do leksykonów gromadzących słownictwo polskich gwar ludowych, nie obejmuję nim natomiast słowników gwar miejskich, słowników socjolektów i profesjolektów (tzw. gwar środowiskowych i zawodowych), ani słowników etnolingwistycznych (np. *Słownik stereotypów i symboli ludowych* pod red. Jerzego Bartmińskiego). Nie zajmuję się też innymi formami ekspozycji gwarowej leksyki, czyli atlasami i monografiemi leksykalnymi różnych obszarów gwarowych, takimi jak leksykalne monografie cyklu *Słownictwo Warmii i Mazur*, wydawane od 1958 r. Wyjątek stanowią monografie, które mają słownik wyodrębniony jako samodzielną pozycję, np. drugi tom (dwuczęściowy) *Dialektu malborskiego* Huberta Górnowicza, pomyślany jako obszerny słownik regionalny, czy pierwszy tom *Terminologii polskiego pasterstwa górskiego* Wandy Herniczek-Morozowej.

Problematyczna i wymagająca wnikliwego namysłu okazała się kwestia słowników kaszubskich. Za ich uwzględnieniem przemawiała tradycja dialektologii polskiej, włączającej od początku gwary kaszubskie w obręb rozważań, a także znaczenie słowników tych gwar dla kształtowania się i rozwoju polskiej dialektologii oraz długo utrzymujący się pogląd o kaszubszczyźnie jako dialekcie języka polskiego. Wszystkie trzy polskie słowniki ogólnogwarowe (KarłSGP, SGPPAN, MSGP) rejestrują materiał kaszubski, szczególnie obfity jest on w SGPPAN. Fundamentem zarówno dialektologii polskiej, jak i polskiej leksykografii gwarowej niewątpliwie były liczne słowniczkę gwarowe, gromadzące m.in. leksykę kaszubską, niekiedy łącznie ze słownictwem gwar sąsiednich (np. słowniczkę ks. Gustawa Pobłockiego czy Józefa Łęgowskiego, publikującego pod pseudonimem

dr Nadmorski). Warto też przypomnieć, iż *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego* Stefana Ramuła stał się przyczyną ożywionej dyskusji w środowisku polskich lingwistów końca XIX wieku⁴. Te względy sprawiają, że nie da się pominąć zupełnie słowników kaszubskich w pracy poświęconej polskiej leksykografii gwarowej. Niemniej jednak uwzględnienie całego dorobku leksykografii kaszubskiej nie wydaje się tu ani możliwe, ani też celowe. Po pierwsze, leksykografia kaszubska i literatura na jej temat jest już obfita i rozległa. Ogromny dorobek w tym zakresie (widoczny zwłaszcza w zestawieniu ze słownikami gwarowymi z pozostałych regionów Polski) został już dość dobrze omówiony w wielu opracowaniach syntetycznych⁵ i szczegółowych⁶. Pełny opis leksykografii kaszubskiej wymaga zatem odrębnego potraktowania słowników z pozycji kaszubologa i tym samym wykracza poza ramy niniejszej pracy. Niemniej jednak znaczenie niektórych dzieł jest dla polskiej dialektologii ogromne, np. *Słownika gwar kaszubskich* ks. Bernarda Sychty, który stanowi jedno z wielkich osiągnięć polskiej leksykografii gwarowej w okresie powojennym. Powstawał on jako słownik gwarowy, a jego autor wyraźnie wiązał go z pozostałym polskim obszarem dialektalnym (było to wówczas normą). Wywarł też wpływ na innych leksykografów, dlatego celowe wydaje się uwzględnienie go w kanonie słowników, będących przedmiotem szczegółowego opisu. Innych słowników kaszubskich (dawnych i współczesnych) nie omawiam, ale przytaczam wybrane ich przykłady ilustrujące różne typy słowników gwarowych, zwłaszcza w części poświęconej typologii (np. *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* Wiesława Borysia i Hanny Popowskiej-Taborskiej jako przykład pierwszego gwarowego słownika etymologicznego⁷).

Różnorodność polskich słowników gwarowych i rozwiązań metodologicznych w nich stosowanych jest duża, zależna oczywiście przede wszystkim od ewolucji metaleksykografii ogólnej, lecz także w pewnym stopniu i od specyfiki słownika gwarowego. W leksykografii ogólnej jest on traktowany jako rodzaj słownika

---

⁴ Przebieg tej dyskusji omawia m.in. Halina Horodyska (zob. Horodyska 1993: XIII-XV, Horodyska 1989: 107-109). Sprostowanie niektórych informacji autorki zawierają artykuły Jerzego Tredera, zob. Treder 1995, 1996, 1996a, 2006.

⁵ Zob. m.in. następujące opracowania syntetycznie ujmujące stan leksykografii kaszubskiej: Pniewski 1938, Kamińska, Pałkowska 1956/57, Breza 1974, Popowska-Taborska 1995, 1996, 2001, Treder 2000.

⁶ Przykładowo – bardzo wiele uwagi poświęcono słownikowi Stefana Ramuła, zob. np. Treder 1995, 1996, 1996a, 2006, Horodyska 1984, 1984a, 1989, 1993, 1995. O innych dziełach zob. np. Popowska-Taborska 1983, 1983a, 1992, 1993a, 1993b, 1993c, 1994, 1995c, 1996b, 1997, Breza 1993, 1995a, 2000, Treder 2003, 2005, Szultka 1991/1992, 1993, 1994.

⁷ Tak pierwotnie był pomyślany, stąd też jego dyferencyjny w stosunku do polskiego języka ogólnego charakter. Oparty został – co podkreślają jego autorzy – całkowicie na autentycznych materiałach dialektalnych (Popowska-Taborska 1996a: 55, 1996b, 2010: 7, SEK 8), a zatem nawet dziś, gdy status prawny kaszubszczyzny uległ zmianie, jest to słownik etymologiczny gwar, a nie standardowego języka kaszubskiego. Słownik etymologiczny kaszubszczyzny literackiej musiałby różnić zasadniczo od SEK, por. szerzej o tym: Popowska-Taborska 2010: 7.

specjalistycznego (wyspecjalizowanego) wśród wielu innych tego typu, takich jak słowniki frazeologiczne, normatywne itp., wyróżnianych na podstawie zawartości leksykonu w opozycji do słowników ogólnych⁸ danego języka. Sposób jego opracowania, założenia metodologiczne mogą być – przynajmniej częściowo – takie same jak w pracach nad innym typem słowników i ewoluują wraz z rozwojem ogólnym leksykografii. Polskie słowniki gwarowe są zróżnicowane zarówno pod względem metod ich leksykograficznego opracowania, układu i tematyki, jak i zakresu informacji gramatycznej, etnograficznej, zasięgu terytorialnego i chronologicznego, przeznaczenia (adresat dzieła), czasu powstania (który decyduje również o stosowanych metodach ze względu na ewolucję polskiej leksykografii, w tym gwarowej) itp. Warto zatem szerzej przedstawić powyższe zagadnienia, które mają także kapitalne znaczenie dla dalszego rozwoju polskiej leksykografii gwarowej.

Poszczególne słowniki gwarowe i niektóre zagadnienia związane z ich opracowywaniem doczekały się już wielu omówień w formie artykułów i prac zbiorowych⁹. Brak jednak – jak to powyżej zaznaczono – syntetycznego opracowania poświęconego polskiej leksykografii gwarowej. Jedyne ogólne opisy jej stanu autorstwa Kazimierza Woźniaka (2000, s. 17-51) nie uwzględnia – co oczywiste – nowszych jej osiągnięć z początku XXI wieku, w niewystarczającym stopniu też prezentuje typy i metody opracowywania słowników gwarowych.

Dotychczasowe publikacje dotyczące polskiej leksykografii gwarowej koncentrowały się głównie na kwestiach związanych z opracowywaniem nowego ogólnopolskiego *Słownika gwar polskich*¹⁰, na stanie i perspektywach polskiej leksykografii gwarowej¹¹, stopniu opracowania leksykograficznego niektórych gwar, np. gwary podhalańskiej (zob. Okoniowa 2002, 2006), czy też na ogólnych lub szczegółowych zagadnieniach związanych z koncepcją regionalnego słownika gwarowego¹², profesjonalnego lub amatorskiego¹³, albo z pracami nad konkretnymi słownikami¹⁴. Szerzej stan badań zostanie przedstawiony w rozdziale I.

W polskiej literaturze dialektologicznej i leksykograficznej brak do tej pory syntetycznego omówienia słowników gwarowych, ich makro- i mikrostruktury. Dane dotyczące struktury artykułu hasłowego w słownikach gwarowych są rozproszone po wstępach do poszczególnych słowników gwarowych (nie wszystkie je

⁸ Zob. Żmigrodzki 2005: 24-25; tenże 2008: 82-83. Inne klasyfikacje można znaleźć w pracach: Miodunka 1989: 251-256, Piotrowski 1994: 24-30, Gruszczyński 1999, Bańko 2010.

⁹ Zob. Bibliografia, zwłaszcza: Popowska-Taborska (red.) 2000; Sierociuk (red.) 2003. Szerzej o stanie badań: rozdział I.5.

¹⁰ Por. np. Nitsch 1911, przedruk 1958, Karaś 1965, 1965a, Zaręba 1965, Reichan 2000, Stamirowska 1981.

¹¹ Zob. np. Reichan, Woźniak 2001, 33-42; Woźniak 2000, 2003.

¹² Zob. m.in. prace: Pelcowa 2003, Kaś 2003, 2006, 2009, Okoniowa 2003, Sierociuk 2003, Falińska, Kowalska, 2003, Furdal 1963.

¹³ Zob. np. Wronicz 2006, 2007, Sierociuk 2006.

¹⁴ Zob. m.in. Kaś 2005, Wyderka 2000, 2006.

mają), przedstawiających założenia metodologiczne i zasady redakcyjne stosowane w słowniku. Zawierają je też niekiedy recenzje tychże słowników lub artykuły poświęcone słownikarstwu dialektalnemu. W pracach ogólnych o leksykografii polskiej omówień słowników gwarowych nie ma prawie wcale. Wystarczy przypomnieć, że w opracowaniach ogólnych Tadeusza Piotrowskiego (1994, 2001) i Piotra Żmigrodzkiego (2005, 2008) słownikom gwarowym poświęcono łącznie zaledwie kilka zdań (ok. pół strony tekstu), por. Piotrowski 1994: 39, 50, 2001: 102-103; Żmigrodzki 2005: 25, 148, 247). Podobnie niewiele miejsca zajmuje ich opis w starszym opracowaniu Stanisława Urbańczyka (1964: 37-39). Wydaje się, że leksykografia gwarowa, która ma już znaczący dorobek i dopracowała się wielu interesujących rozwiązań metodologicznych, zasłużyła na poczesne miejsce w opisach leksykograficznych. Tę lukę wypełnia niniejsze opracowanie.

W rozdziale pierwszym przedstawione są zagadnienia wstępne, a więc rozumienie terminów: *leksykografia gwarowa* i *słownik gwarowy*, specyfika i ogólna struktura słownika gwarowego, stan badań nad polską leksykografią gwarową i jej swoistość na tle leksykografii ogólnej. Ważną jego część stanowi próba zaprezentowania typologii polskich słowników gwarowych na podstawie 15 przyjętych kryteriów. By klasyfikacja słowników była pełna, konieczne było uwzględnienie w analizie również współczesnych i dawnych słowników popularnych, często amatorskich. Rozdział II zawiera syntetyczny zarys dziejów polskiej leksykografii gwarowej, poczynając od początku XIX wieku, kiedy to można już mówić o świadomym gromadzeniu słownictwa gwarowego i publikowaniu zbiorów leksyki dialektalnej. Zasadnicze części pracy – rozdziały III-IV – przynoszą opis makro- i mikrostruktury polskich słowników gwarowych z II połowy XX i początków XXI wieku. Analizą objęto wszystkie słowniki naukowe tego okresu (w tym także *Słownik gwar kaszubskich* ks. Bernarda Sychty), począwszy od *Słownictwa Niepołomic* Alfreda Zaręby z 1954 roku, a skończywszy na dziełach najnowszych. W rozdziale V natomiast scharakteryzowano wybrane polskie słowniki gwarowe II połowy XX i początku XXI wieku – od słowników opublikowanych w latach 50. XX wieku po wydany w 2009 roku *Mały słownik gwar polskich* pod redakcją Jadwigi Wronicz i Juliusza Zborowskiego *Słownik gwary Zakopanego i okolic* opracowany i uzupełniony z materiałów Autora przez zespół IJP PAN pod kierunkiem Joanny Okoniowej. Przedmiotem opisu są zatem zarówno słowniki *stricte* naukowe, jak i takie, które należałoby sytuować na pograniczu słowników naukowych i popularnonaukowych, mające jednak niezaprzeczną wartość naukową, zwłaszcza ze względu na obfity, autentyczny materiał egzemplifikacyjny, dokładnie lokalizowany. Rozdział ostatni (szósty) został poświęcony współczesnym gwarowym słownikom popularnym, zarówno popularnonaukowym opracowanym profesjonalnie przez dialektologów (por. np. *Mały słownik gwary Górnego Śląska* Bożeny Cząstki-Szymon, Jerzego Ludwiga i Heleny Synowiec), programowo jednak upraszczającym elementy opisu leksykograficznego, jak i amatorskim. Pracę zamyka zakończenie, zawierające próbę określenia perspektyw polskiej leksy-

kografii gwarowej, w tym wykorzystania nowych technologii (np. Internetu) do ekspozycji słownictwa gwarowego, spis uwzględnionych w opisie polskich słowników gwarowych w układzie alfabetycznym i chronologicznym oraz bibliografia.

Należy podkreślić, że niniejsze opracowanie dotyczy nie słownictwa gwarowego jako takiego, ale sposobu jego przedstawienia w słownikach. Jest to pierwsze tego typu opracowanie w polskiej literaturze przedmiotu, omawiające rozwiązania metodologiczne stosowane w polskich słownikach gwarowych całościowo i zarazem charakteryzujące pod tym względem poszczególne dzieła. Interesuje mnie zatem przede wszystkim koncepcja i struktura słowników gwarowych, szczególnie naukowych, a także w pewnym stopniu dzieje ich powstania. Nie jest natomiast moim celem ich krytyczna ocena, która wymagałaby wnikliwej analizy zawartości każdego leksykonu. Zwrócić należy uwagę również jeszcze na jedną kwestię. Praca nie ma charakteru teoretycznego, nie dotyczy tego, jak należy konstruować słownik gwarowy, ale opisuje istniejące słowniki gwarowe.

Mam nadzieję, że niniejsza praca przyczyni się do upowszechnienia w środowisku językoznawczym wiedzy o osiągnięciach polskiej leksykografii gwarowej; wiedzy dotychczas rozproszonej i mało znanej, a także stanie się okazją do dyskusji na temat dalszego jej rozwoju.

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Zagadnienia wstępne. Typologia słowników

1. *Polska leksykografia gwarowa i polski słownik gwarowy* – definicje terminów. 2. Słowniki gwarowe jako jedna z form ekspozycji leksyki gwarowej. 3. Specyfika i ogólna struktura słownika gwarowego. 4. Polska leksykografia gwarowa na tle polskiej leksykografii ogólnej. 5. Stan badań nad polską leksykografią gwarową. 6. Typologia polskich słowników gwarowych. Kryteria klasyfikacji.

I.1. *Polska leksykografia gwarowa i polski słownik gwarowy* – definicje terminów

Jak wiadomo, termin *leksykografia* jest wieloznaczny, gdyż określa się nim zarówno sztukę (technikę) układania słowników językowych, jak i ogół dostępnych słowników danego języka albo słowników dostępnych na danym terenie (Piotrowski 2001: 24-25, Żmigrodzki 2005: 16). Wyróżniane w literaturze przedmiotu kolejne znaczenie: ‘teoria opisu leksykograficznego’ współcześnie bywa coraz częściej określane odrębnym terminem *metaleksykografia* (por. Piotrowski 2001: 25). Rozumie się ją jako „dyscyplinę zajmującą się:

- 1) teorią i metodologią opisu leksykograficznego;
- 2) typologią słowników i charakterystyką słowników poszczególnych rodzajów;
- 3) badaniem struktury leksykografii (w znaczeniu 2.), a więc reprezentacji poszczególnych typów słowników w ogólnej ofercie” (Żmigrodzki 2005: 16).

Inny podział wyróżnia leksykografię praktyczną (odpowiadającą leksykografii rozumianej jako sztuka układania słowników) i teoretyczną (ujmowaną jako nauka, teoria, czyli *metaleksykografia*) (por. Piotrowski 2001: 30-32).

Obszerne rozważania dotyczące definicji leksykografii zawierają m.in. prace Tadeusza Piotrowskiego (2001), Mirosława Bańki (2001) i Piotra Żmigrodzkiego (2005, 2008), dlatego tu rezygnuję z ich przedstawienia, odsyłając do nich zainteresowanych szczegółowym przeglądem dawniejszych i nowszych ujęć i definicji leksykografii.

Przydawki *polska* i *gwarowa* (*dialektalna*) uściślają i zawężają powyższe znaczenia, a zatem określenie *polska leksykografia gwarowa* możemy zdefiniować jako:

- 1) sztukę (technikę) układania słowników gwarowych języka polskiego, czyli słowników przedstawiających leksykę polskich gwar ludowych, tj. odmian terytorialno-socjalnych polskiego języka narodowego;
- 2) ogół dostępnych słowników gwarowych języka polskiego, czyli słowników polskich gwar ludowych (znaczenie powiązane metonimicznie ze znaczeniem 1.);
- 3) teorię opisu leksykograficznego słownictwa gwarowego (czyli inaczej meta-leksykografię).

Podobnie zatem jak inne „leksykografie szczegółowe” (Żmigrodzki 2008: 17), czyli – w zgodzie z terminologią stosowaną w literaturze przedmiotu – leksykografie inne niż ogólna leksykografia danego języka, również termin *leksykografia gwarowa* ma zarówno aspekt praktyczny (znaczenia 1-2), jak i teoretyczny (znaczenie 3). Odnoszę go zatem – zgodnie z tradycją polskiej i szerzej europejskiej leksykografii – tylko do opracowań gwarowych o charakterze zbiorów ściśle słownikowych (Bańko 2001, Piotrowski 2001: 18-26, Żmigrodzki 2005: 16, 2008: 16-24), nie obejmuję nim natomiast, inaczej niż Kazimierz Woźniak (2000), atlasów językowych, które podają niezwykle cenny materiał leksykalny, ale są dziełami kartograficznymi. Zostały one szczegółowo omówione w pracy Jerzego Reichana i Kazimierza Woźniaka (Reichan, Woźniak 2004).

Określenie to wystąpiło w wielu opracowaniach, ale nigdzie nie zostało zdefiniowane, np. w artykułach Mieczysława Karasia, por. sformułowania typu: *ważne wydarzenie w historii leksykografii gwarowej* (Karaś 1961a: 355), *przełomowość lat 1850-60 dla rozwoju polskiej leksykografii gwarowej* (jw., 358), *głównego dzieła leksykografii gwarowej XIX w.* (jw., 261), *etapom rozwoju leksykografii gwarowej* (jw., 369) czy Zygmunta Zagórskiego: *ważne ogniwo w rozwoju polskiej leksykografii gwarowej* (za: BrzezSK I: VI). Pojawia się także w tytułach artykułów, np. Kazimierza Woźniaka, *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku; Stan (i ewolucja?) pomocniczego aparatu naukowego w polskiej leksykografii gwarowej*, *Propozycja ujednoczenia skrótów kwalifikatorów stosowanej w polskiej leksykografii gwarowej*, Jerzego Reichana „*Słownik gwar polskich*” jako *synteza polskiej leksykografii gwarowej* czy Jerzego Reichana i Kazimierza Woźniaka *Perspektywy polskiej leksykografii gwarowej*, Aleksandry Cieślukowej *Leksykografia onomastyczna a leksykografia gwarowa*, Bogusława Nowowiejskiego *Słowniczek gwary augustowskiej Aleksandra Osipowicza jako rekonstruowane źródło do historii polskiej leksykografii gwarowej*. Lektura tych prac przekonuje, że niekiedy omawiano w nich także atlasy językowe, nie tylko słowniki gwarowe.

Sporadycznie w niektórych pracach jako odpowiednik powyższego wyrażenia pojawiało się określenie *leksykografia dialektalna* (por. np. Żmigrodzki 2008: 17) czy *leksykografia dialektologiczna*, por. np. sformułowanie Huberta Górnowicza: *najnowsze metodologiczne osiągnięcia współczesnej leksykografii dialektologicznej* (Górnowicz 1983: 224). Najwcześniejsze zaś określenie pochodzące

z końca XIX wieku to *leksykografia ludowa*. Zostało ono użyte przez Lucjana Malinowskiego w tekście *O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze* („Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” I (17), 1893, s. 1-102), por. ...otrzymuję właśnie 1 zeszyt IV tomu „Prac Filologicznych”, zawierający nowe przyczynki do *leksykografii ludowej*. Korzystam z tego i daję jeszcze niektóre zestawienia i porównania. (s. 75).

Leksykografia gwarowa ściśle łączy się nie tylko z leksykografią ogólną, lecz także i przede wszystkim z dialektologią. Polskie słowniki gwarowe mają bowiem charakter dokumentacyjny, stanowią znaczącą pozycję w dorobku polskiej dialektologii i leksykografii, czego najdobitniejszym wyrazem jest określenie *Słownika gwar polskich* PAN jako „syntezy polskiej leksykografii gwarowej” (por. Reichan 2000) czy syntezy „osiągnięć dialektologii polskiej jako nauki” (za: Okoniowa 2001: IV) lub *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza jako podwaliny „pod wspaniałą budowę kodeksu gwar naszych” (za: *Wstęp* do: KarISGP).

Doprecyzowania wymaga też sformułowanie *polscy słownik gwarowy*, wyjaśnione częściowo już we wstępie. Podkreślić należy, że nazwa *słownik* jest w niniejszej pracy używana tylko w odniesieniu do słownika językowego, a nie innego typu słowników (słowników encyklopedycznych, encyklopedii, leksykonów), które również włączane są do dzieł leksykograficznych (por. Bańko 2001, Piotrowski 2001: 15-18, Żmigrodzki 2005: 18-20).

Termin *słownik* – podobnie jak i *leksykografia* – ma przynajmniej dwa znaczenia:

„a) zbiór jednostek leksykalnych wraz z informacjami o nich;

b) materialny (książka, płyta CD) lub niematerialny (np. program uruchamiany w Internecie) nośnik informacji zawierający ten zbiór” (Żmigrodzki 2008: 26).

Nieco inaczej ujmuje tę kwestię Mirosław Bańko, który w najnowszym artykule poświęconym typologii słowników wymienia 5 cech wspólnych prawie wszystkich słowników w postaci następującej listy:

- „1. Słownik to publikacja opisująca język.
2. Słownik ma podwójną strukturę: mikro- i makro-.
3. Słownik charakteryzuje się pewnym porządkiem.
4. Słownik jest po to, by w nim czegoś szukać, nie po to, aby go czytać.
5. Słownik ma funkcję informacyjną, normalizacyjną lub dydaktyczną” (Bańko 2010: 6).

Autor podkreśla przy tym, iż w jego wykazie brak stwierdzenia, że słownik opisuje jednostki leksykalne, gdyż istnieją słowniki rejestrujące jednostki tekstu, a nie systemu języka, ponadto w systemie językowym są jednostki krótsze niż leksem (np. morfem), a status językowy niektórych ciągów rejestrowanych w słownikach jest dyskusyjny (np. przysłów).

Wszystkie wymienione przez Mirosława Bańkę cechy można w pełni odnieść do słownika gwarowego i określić go jako opracowanie opisujące odmianę gwarową języka, które ma podwójną strukturę mikro- i makro, charakteryzuje się

pewnym porządkiem, jest przeznaczone do wyszukiwania określonych danych, mające funkcję głównie informacyjną, dodatkowo też normalizacyjną (np. dla twórców ludowych piszących gwarą).

Określenie *słownik gwarowy* stosuję – zgodnie z deklaracją umieszczoną we wstępie – do opracowań leksykograficznych gromadzących słownictwo gwar ludowych, nie obejmuję nim natomiast słowników gwar miejskich, słowników socjolektów i profesjolektów (tzw. gwar środowiskowych i zawodowych), ani słowników etnolingwistycznych. Określenie *polski* – zgodnie ze stanowiskiem przedstawionym we wstępie – wskazuje natomiast na językową przynależność opisywanego w nich materiału leksykalnego.

Poza słownikami gromadzącymi leksykę gwar Polski etnicznej uwzględniam w pracy opracowania poświęcone gwarom polskim poza granicami kraju. Mam przy tym świadomość niejednoznaczności i kontrowersyjności używania terminu *gwara* w odniesieniu do polszczyzny wiejskich skupisk autochtonicznych na Wschodzie (zwłaszcza na terenie dawnych Kresów północnych). Polszczyzna na Wschodzie – jak wiadomo – jest swoista i zróżnicowana na różnych obszarach, także pod względem genezy. Niektóre enklawy powstały bowiem przede wszystkim na skutek osadnictwa polskiego: chłopskiego i drobnoszlacheckiego, np. na Ukrainie i w Rumunii. Przykładowo, na Bukowinie (dziś teren przedzielony granicą państwową, należący do Ukrainy i Rumunii) osiedlili się polscy górale, przynosząc ze sobą swoją gwarę, na Ukrainie także wiele wsi chłopskich i drobnoszlacheckich pochodzi z osadnictwa. Osiedlali się tam osadnicy z różnych stron Polski, przede wszystkim z Małopolski, z Mazowsza, ale także, choć rzadziej z innych stron (np. z Wielkopolski czy Śląska). Mniejszy udział w kształtowaniu się tej polszczyzny miała polonizacja społeczności ukraińskiej. Gwary polskie przyniesione przez osadników rozwijały się następnie w otoczeniu obcojęzycznym, w kontakcie przede wszystkim z językiem ukraińskim, później także z rosyjskim oraz innymi językami używanymi na tym obszarze, co wytworzyło swoisty rodzaj polszczyzny. Niemniej jednak ten typ języka używany na wsiami i w małych miasteczkach Ukrainy można bez wątplenia określać jako gwary polskie, oczywiście zmodyfikowane w nowym otoczeniu i już inaczej się rozwijające.

Inne gwary kresowe, zwłaszcza północnokresowe, powstały natomiast głównie jako rezultat polonizacji, np. na Litwie, Łotwie i Białorusi, gdzie osadnictwo polskie – jak wynika z dotychczasowych ustaleń – odegrało niewielką rolę w tworzeniu się zwartych polskich obszarów językowych. Na dawnych Kresach północnych podstawą stała się polonizacja chłopstwa litewskiego (bezpośrednio lub przez etap białorutenizacji). Stąd wynika nieco inna geneza tej polszczyzny i w związku z tym określanie jej statusu inaczej przez niektórych badaczy (np. Elżbietę Smułkową czy Annę Zielińską). Tę odmianę postrzegają jako typ polszczyzny regionalnej a nie gwarowej, wyraźnie różnicują też wariant chłopski i drobnoszlachecki (por. Zielińska 2007). Termin *gwara* odnoszony do polszczyzny

wiejskiej i małomiasteczkowej na Kresach północnych budzi zatem kontrowersje. Niemniej jednak nie wydaje się właściwe określanie polszczyzny północnokresowej używanej na wsiach i w małych miasteczkach jako regionalnej. Klóci się to z dotychczasowym pojmowaniem terminów *polshczyzna regionalna*, *regionalizm*, które są odnoszone do języka mieszkańców regionów Polski, bez względu na status społeczny i wykształcenie użytkowników języka (nie tylko chłopów, lecz również warstw wykształconych). Poza tym określanie polszczyzny północnokresowej jako regionalnej nie oddaje jej dużego wewnętrznego zróżnicowania. Termin *polshczyzna regionalna* odnosić należałoby – zgodnie z dotychczasową tradycją polskiej lingwistyki – do języka warstw wykształconych, natomiast termin *gwary* – umownie do polszczyzny wiejskiej i małomiasteczkowej, pamiętając o innej genezie tej odmiany języka i innym jej statusie.

Jednak nawet jeśli gwary kresowe nie powstały w taki sam sposób jak inne polskie gwary ludowe, to i tak w jakimś stopniu wywodzą się z nich. Mają pewne cechy gramatyczne i leksykę gwar Polski rdzennej, a ich wyróżnikiem są właśnie elementy obce. Być może, warto byłoby wprowadzić zupełnie nowe określenia, adekwatne do rzeczywistości językowej. Dopóki jednak tego nie uczyniono, zgodnie ze stanowiskiem wielu badaczy tej polshczyzny, używam terminu *gwara* na określenie polshczyzny wiejskiej na dawnych Kresach wschodnich.

Polski słownik gwarowy zatem to termin określający:

- a) zbiór jednostek leksykalnych gwar ludowych języka polskiego (w tym przysłów i innych związków wyrazowych o stałym charakterze) wraz z informacjami o nich;
- b) materialny (jak dotąd przede wszystkim książka) lub niematerialny (np. program uruchamiany w Internecie) nośnik informacji zawierający ten zbiór (tj. zbiór jednostek leksykalnych gwar ludowych języka polskiego).

I.2. Słowniki gwarowe jako jedna z form ekspozycji leksyki gwar ludowych

Słowniki gwarowe stanowią jedną z najważniejszych – obok atlasów językowych i monografii leksykalnych – form ekspozycji słownictwa dialektalnego. Ich celem jest dokumentowanie gwar ludowych. Wszystkie trzy typy opracowań łączy fakt, iż ukazują zasięgi terytorialne słownictwa gwarowego, różni natomiast sposób jego przedstawiania. Barbara Falińska i Anna Kowalska tak ujmują podobieństwa i różnice między nimi:

Uwzględnienie geografii nazw stanowi podstawowy warunek opracowań leksykograficznych, łączący atlasy i słowniki (...). Natomiast głównym czynnikiem różniącym te formy ekspozycji jest sam sposób spełniania tego warunku: atlasy wymagają lokalizacji według z góry przyjętej porównywalnej siatki miejscowości, słowniki mogą uwzględniać także pojedyncze zapisy lub podawać lokalizację przybliżoną, uogólnioną do gminy, powiatu, województwa, rozsze-

rzoną o ewentualny kwalifikator typu: *powszechnie, często, rzadko* lub *sporadycznie*. (Falińska, Kowalska 1993: 340).

Powyższy cytat wymaga pewnego komentarza dotyczącego słowników, np. słowniki gwary jednej wsi nie podają zasięgów wyrazów, tylko je dokumentują, wskazują na miejsce zapisania wyrazu, ale niekoniecznie areał gwarowy.

W latach 60. XX wieku, w „złotym okresie” rozwoju dialektologii polskiej, w czasie prac nad atlasem ogólnopolskim i przygotowań do opracowywania słownika ogólnogwarowego, Antoni Furdal postulował jednolity sposób wydawania leksykalnych zbiorów gwarowych, który mógłby zastąpić polski atlas i polski słownik gwarowy (Furdal 1963: 315). Obydwa typy ekspozycji gwarowej leksyki nigdy jednak nie zostały powiązane i dziś stanowią odrębne rodzaje opracowań leksykalnych.

Być może, pierwszym tego typu opracowaniem w Polsce, stosowanym od dawna w innych krajach, np. w Niemczech, łączącym metody atlasowe i słownikowe stanie się *Słownik gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej, w którym autorka planuje zamieszczenie nie tylko w szerokim zakresie ilustracji (zdjęć dotyczących elementów kultury materialnej), lecz także map językowych ilustrujących geograficzne zasięgi poszczególnych nazw synonimicznych (por. Pelcowa 2011).

Atlasy językowe ze swej natury jako ujęcia kartograficzne – ze względu na wymogi metodologiczne stawiane przez metodę geografii lingwistycznej – są nakierowane na ukazywanie słownictwa zróżnicowanego geograficznie; ich celem jest przede wszystkim przedstawienie podziałów terytorialnych wewnątrz dialektów i między nimi (Falińska, Kowalska 2003: 104). Polskie atlasy ogólnogwarowe – MAGP i AGP – ukazują przede wszystkim zjawiska fonetyczne i gramatyczne, w znacznie mniejszym stopniu leksykalne, natomiast inne atlasy dialektalne i regionalne kładą większy nacisk na ekspozycję leksyki. Badacze podkreślają podobieństwa i różnice między atlasami a słownikami gwarowymi, por.:

Każdy z wymienionych typów opracowań leksykalnych cechuje się właściwymi sobie metodami, technikami i narzędziami badawczymi – np. atlas ograniczony jest do faktów zróżnicowanych geograficznie (musi pokazać podziały), słownik tych ograniczeń nie ma – właściwie wszystko się w nim mieści. Są jednak pewne zasady metodologiczne, które powinny być wspólne dla obu wymienionych typów opracowań leksykalnych. W sposób potoczny można by je określić w formie odpowiedzi na pytania: *Ile atlasu w słowniku? Ile słownika w atlasie?* (Falińska, Kowalska 2003: 105).

Różnice między atlasami a słownikami są różnego rodzaju, widoczne już na etapie gromadzenia materiału, uwarunkowane innymi założeniami metodologicznymi i innym sposobem opracowania słownictwa.

Dotychczasowe doświadczenia przy opracowywaniu obu typów dzieł wskazują na to, iż badania mające na celu edycję atlasu językowego są ściśle zaplanowane w terenie i przeprowadzane według tych samych zasad. Cechuje je:

- a) dokładna siatka punktów, czyli miejscowości wyznaczonych do badań, a tym samym wynikająca stąd na ogół jednakowa reprezentacja zjawisk

gwarowych z wszystkich regionów (choć pamiętać należy o nierzadkim zróżnicowaniu punktów na główne i dodatkowe) i ich precyzyjna lokalizacja;

- b) metoda (technika) kwestionariuszowa (według wcześniej opracowanego kwestionariusza) w badaniach: od desygnatu do nazwy, ale niekiedy też odwrotnie: od nazwy do desygnatu;
- c) mapowanie zjawisk leksykalnych: nastawienie na opis zjawisk zróżnicowanych geograficznie;
- d) różnice w opisie wyrazów wynikające z faktu, iż jednemu desygnatowi czy jednej nazwie odpowiada najczęściej (choć nie zawsze) jedna mapa, stąd inne ujęcie wieloznaczności wyrazów gwarowych, bardziej precyzyjne, ale jednocześnie rozproszenie danych dotyczących tego samego wyrazu na wielu mapach;
- e) brak kontekstów użycia wyrazu.

Z kolei słowniki gwarowe opracowywane są – jak i pozostałe typy słowników – inaczej niż atlasy, a gromadzenie materiału może odbywać się także w inny sposób. Słowniki cechuje (w różnym stopniu):

- a) brak wyznaczonej siatki punktów; materiał w słownikach gwar większych obszarów może pochodzić z różnych miejscowości i z różnych źródeł (badania terenowe, źródła drukowane, zapisy autochtonów, twórczość ludowa itp.), stąd niebezpieczeństwo nadreprezentacji lub za małej reprezentacji leksyki gwar poszczególnych regionów; lokalizacja może być przybliżona z uwagi na uwzględnianie także zapisów ogólnie tylko wskazujących na pewien region (inaczej jest oczywiście w słownikach gwary jednej wsi, gdzie lokalizacja jest bardzo dokładna);
- b) różne metody gromadzenia materiału (metoda wywiadu kierowanego, kwestionariuszowa, nagrania dłuższych tekstów, gromadzenie zapisów wyrazów zasłyszanych, źródła drukowane itd.), często także zróżnicowanego chronologicznie (materiały nowsze i starsze, których już nie da się zweryfikować);
- c) ujęcie w opisie słownikowym nie tylko słownictwa wyraźnie zróżnicowanego geograficznie, jak w atlasach językowych, lecz także możliwość uwzględnienia całego lub tylko dyferencyjnego zasobu leksykalnego danych gwar;
- d) różnice w opisie – przedstawienie w jednym miejscu, w jednym artykule hasłowym wszystkich danych o funkcjonowaniu wyrazu, jego różnych znaczeniach (w odniesieniu do wyrazów polisemicznych), jego ewentualnych wariantach fonetycznych, nacechowaniu stylistycznym, chronologii, pragmatyce, frekwencji, uogólnionej geografii, etymologii, synonimii itd.;
- e) zazwyczaj obszerne konteksty, które są dodatkowo źródłem informacji o użyciu wyrazu, jego odcieniach znaczeniowych, fleksji, składni, łączliwości leksykalnej itp., choć starsze słowniki często nie mają ilustracji kontekstowej.

Porównanie specyfiki atlasu i słownika gwarowego wskazuje na znaczące różnice w ich opracowaniu i w zakresie ich wykorzystania. Specjaliści – dialektolodzy (także często etnografowie) korzystają z obu źródeł, niespecjaliści wybierają głównie słowniki.

I.3. Specyfika i ogólna struktura słownika gwarowego

Słownik gwarowy w leksykografii ogólnej jest traktowany jako jeden z rodzajów słowników specjalnych¹ (wyspecjalizowanych), jak słowniki frazeologiczne, normatywne itp., wyróżniane na podstawie zawartości leksykonu w opozycji do słowników ogólnych danego języka². W literaturze przedmiotu najczęściej pojawia się termin *słowniki specjalistyczne* obok synonimicznego określenia *specjalne*³ lub *wyspecjalizowane*⁴, jednakże słuszna jest uwaga M. Bańki, iż lepiej tego typu słowniki nazywać specjalnymi niż specjalistycznymi, by nie sugerować, że są przeznaczone dla specjalistów (Bańko 2010: 14). Najlepszym chyba jednak określeniem jest *słownik wyspecjalizowany* (nazwa synonimiczna w stosunku do *słownik specjalistyczny*, stosowana przez Piotra Żmigrodzkiego) ze względu na jednoznaczność terminu, podczas gdy zarówno określenie *specjalistyczny*, jak i *specjalny* budzić mogą mylące skojarzenia. Sposób opracowania każdego z typów słowników wyspecjalizowanych, jego założenia metodologiczne mogą być – przynajmniej częściowo – takie same jak w pracach nad innymi typami słowników i ewoluują wraz z rozwojem ogólnym leksykografii.

Należy zauważyć, że słownik gwarowy rządzi się własnymi prawami. Jest to bowiem, jak stwierdza Józef Kaś (2003: 241), zarówno leksykon przypominający słowniki ogólne polszczyzny, jak i słowniki specjalistyczne, np. techniczne (uwzględnia m.in. terminologię gwarową), historyczne (gdy uwzględnia słownictwo w dłuższym przedziale czasowym). Może też stanowić w pewnym sensie słownik normatywny dla systemu danej gwary. Jego rolę Józef Kaś ujmuje następująco:

Słownik gwarowy, w przeciwieństwie do słownika języka ogólnego, spełnia dodatkowo funkcje innych słowników specjalistycznych. Jest więc słownikiem rejestrującym słownictwo używane aktualnie, słownictwo będące jedynie w zasobie biernym, słownictwo znane powszechnie, jak i słownictwo specjalistyczne związane z działalnością grup zawodowych itp. Z oczywistych względów winien dodatkowo pełnić funkcję słownika normatywnego, pożądanego przez lokalnych twórców, dla których tworzywem jest gwara. (Kaś 2006: 136)

Warto podkreślić, że – w odniesieniu do niektórych słowników – jest to też swoisty słownik synonimów. Część słowników gwarowych wyodrębnia bowiem

¹ Zob. Bańko 2010: 11, 14; Żmigrodzki 2008: 82-83.

² Inne klasyfikacje można znaleźć w pracach: Miodunka 1989: 251-256, Piotrowski 1994: 24-30.

³ Por. np. Żmigrodzki 2005: 24-25.

⁴ Żmigrodzki 2008: 82.

synonimy wyrazu hasłowego i podaje je w osobnej części artykułu hasłowego, por. np. SGPPAN, GórnDM, KaśSGO, lub odsyła do synonimów, np. SGŚWyd, BrzezSK. Dzięki temu słowniki gwarowe dają możliwość śledzenia zjawiska synonimii w gwarach i badań nad synonimicznymi nazwami konkretnych desygnatów.

Większość słowników gwarowych ma charakter typowo lingwistyczny bez wnikania w konteksty kulturowe. Ich zadaniem jest rejestrowanie jednostek gwarowych na ogół z uwzględnieniem zasady dyferencyjności (tj. przede wszystkim słownictwa różnego od ogólnopolskiego) z definicjami typu realnoznaczeniowego lub synonimicznego bez szerszego ujmowania zjawisk kulturowych.

Inną wizję regionalnego słownika gwarowego zaprezentował teoretycznie i praktycznie Józef Kaś. W artykule poświęconym rozważaniom teoretycznym o takim słowniku podkreśla, iż:

Jego zasadniczą cechą jest prezentacja nie tylko jednostek leksykalnych wraz z definicjami, lecz także powiązanie ich z innymi leksemami, a co najistotniejsze – w kontekście z ogólniejszymi zjawiskami z zakresu kultury materialnej czy też duchowej. W rezultacie słownik taki powinien być połączeniem słownika lokalnej gwary i kultury, a więc przy zachowaniu lingwistycznego charakteru opracowania – zbliżyć się do opracowania etnologicznego (Kaś 2009: 12).

Porównując tego typu słownik gwarowy ze innymi słownikami gwarowymi, określonymi przez niego jako uproszczone (ograniczone dyferencyjnie lub tematycznie z definicjami głównie realnoznaczeniowymi i synonimicznymi bez wnikania w konteksty kulturowe), autor pisze:

(..) typowy słownik gwarowy prezentuje wyrazy gwarowe i ich znaczenia, zaś słownik regionalny winien prezentować nie tylko nasze słowa, ale też, poprzez nie, naszą kulturę. Miernikiem poprawności słownika regionalnego jest nie tylko ocena dialektologów i leksykografów, ale też akceptacja przez środowiska lokalne. (Kaś 2009: 12).

Podkreślić jednak należy, że przy przytaczaniu bogatej ilustracji tekstowej nawet słowniki programowo nieujmujące elementu kulturowego mogą odzwierciedlać zjawiska i historyczne, i kulturowe. Przykładowo, słowniki gwarowe jednej czy kilku wsi kresowych obrazują elementy historii najnowszej (por. Rieger 2004: 9) i lokalnej kultury (por. GreńKB 7).

Zdaniem autora, za słownik regionalny można uznać taki leksykon, który charakteryzuje łącznie zespół cech (choć mogą one występować w odmiennych konfiguracjach w różnych słownikach), takich jak:

1. Rejestracja pełnego zasobu leksykalnego gwary. (...)
2. Odnotowanie wszystkich znaczeń wyrazów.
3. Pokazanie językowych i kulturowych powiązań wyrazów hasłowych, co możliwe jest do zrealizowania przez interdyscyplinarne ujmowanie gwary.
4. Zastosowanie rozbudowanego aparatu leksykograficznego, sprawiającego, że słownik taki może być słownikiem normatywnym dla osób chcących pisać gwarą (na przykład przez wprowadzenie informacji gramatycznej czy też opracowanie ortografii gwarowej). (Kaś 2009: 18).

Z powyższych obszernych cytatów wyłania się rozumienie słownika regionalnego inne niż stosowane dotychczas w literaturze przedmiotu. W niniejszej pracy określenie *słownik regionalny* oznacza, podobnie jak i w pracach Kazimierza Woźniaka, taki leksykon, który rejestruje słownictwo gwarowe z pewnego regionu językowego. Słownikami regionalnymi są zatem te, które gromadzą leksykę gwarową konkretnego regionu, np. Malborskiego (por. słownik malborski Huberta Górnowicza), Warmii (np. *Słownik warmiński* Wiktora Steffena). Termin ten nie odnosi się natomiast do samej koncepcji słownika, lecz tylko do zasięgu geograficznego opisywanego słownictwa gwarowego. O typologii słowników gwarowych i stosowanych terminach na określenie ich typów: zob. szerzej pkt. I.6.

Przedstawioną wyżej koncepcję gwarowego słownika regionalnego Józef Kaś, znany dialektolog – leksykograf, zrealizował w *Słowniku gwary orawskiej* (2003), a także obecnie realizuje ją w opracowywanym *Słowniku gwary i kultury Podhala*.

Na całość struktury polskich słowników gwarowych składa się – podobnie jak w wypadku innych słowników⁵ – właściwy słownik (korpus haseł) i elementy okołokorpusowe (dodatkowe)⁶. Swoistość słowników gwarowych przejawia się m.in. w tym, że te składniki dodatkowe to przykładowo mapy terenu, z którego gromadzono leksykę, opisy danej gwary, studia o prezentowanym słownictwie, dodatki w postaci nazw własnych z opisywanego regionu.

We wstępie⁷ znajdują się zwykle następujące informacje:

- założenia metodologiczne (ogólna koncepcja słownika): opis charakteru słownika, jego podstawy materiałowej i źródeł, doboru słownictwa itp. (SGPPAN, SGŚWyd, KaśSGO, SGOWM, GórnDM, BrzezSK, SzymSGD, KucPSM);
- historia prac nad danym słownikiem (zwłaszcza przy długoletnich pracach zespołowych), ich organizacja: SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM;

⁵ W rozważaniach leksykograficznych pojawia się na określenie całościowej struktury słownika termin *megastruktura*, w której wyróżnia się:

- a) składniki początkowe, m.in. strona tytułowa i redakcyjna, podziękowania i dedykacje, przedmowa lub wstęp, wykaz skrótów i spis ilustracji;
- b) korpus słownika, tj. zbiór artykułów hasłowych;
- c) materiały końcowe, m.in. indeksy, różnego typu zestawienia, (Żmigrodzki 2008: 30-31).

⁶ Wszystkie opisywane słowniki gwarowe zawierają – co oczywiste – stronę tytułową i redakcyjną, niektóre – podziękowania i dedykacje (np. KaśSGO, KarlSGP, KucPSM), większość wykaz skrótów (SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, KaśSGO, GórnDM, BrzezSK, StefSW, SzymSGD, SychSK, MacSchD, ZarSSS). Wykaz skrótów może występować również w materiałach końcowych (tak w: PlutaSD, KarlSGP, ZarSN).

⁷ W poszczególnych słownikach gwarowych długość i zawartość wstępu jest zróżnicowana, zależna też m.in. od tego, czy zasady redakcyjne są opisywane w nim, czy też wyodrębnione zostały osobno. Oddzielnie opis zasad redakcyjnych zawierają duże słowniki: SGPPAN, SGOWM, SGŚWyd, SychSK, rzadko słowniki lokalne (ZarSSS). W większości słowników opis zasad redakcyjnych wchodzi w zakres wstępu (KaśSGO, GórnDM, BrzezSK, SzymSGD), ale też bywa, że we wstępie informacje rozproszone, większość zaś skupiona w zakończeniu, jak w KucPSM. Bywają też informacje bardzo skrótowe, jak w PlutaSD.

- niekiedy dzieje danego regionu, opis terenu badań, ich przebiegu, także charakterystyka informatorów (w odniesieniu do słowników lokalnych i niektórych regionalnych): SGOWM, GórnDM, SGŚWyd, BrzezSK, KaśSGO;
- zasady redakcyjne (w tym zwłaszcza budowa artykułu hasłowego i opis poszczególnych elementów mikrostruktury): GórnDM, BrzezSK, KaśSGO, SzymSGD;
- charakterystyka danej gwary czy zespołu gwar (zwłaszcza fonetyczna: SGOWM, BrzezSK, rzadziej gramatyczna: KaśSGO);
- mapy i objaśnienia do nich (SGOWM, SGŚWyd);
- zbiorcze tabele gramatyczne (KaśSGO).

Typowym składnikiem części słowników gwarowych, zwłaszcza regionalnych i lokalnych, są informacje o gwarze, której leksyka jest opisywana. Obszerne dane tego typu znajdują się zwłaszcza w słownikach: SGOWM, BrzezSK, KaśSGO, KucPSM. W *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* wiele miejsca poświęcono charakterystyce fonetycznej tych gwar według stanu badań z lat pięćdziesiątych XX wieku. Władysław Brzeziński jeszcze szerzej potraktował te kwestie, zwłaszcza opis fonetyki gwary, szczegółowo omawiając zmiany językowe, przede wszystkim leksykalne, uwarunkowane przemianami pozajęzykowymi, politycznymi, społecznymi, cywilizacyjnymi. Józef Kaś przedstawił natomiast charakterystykę systemu gramatycznego opisywanej gwary orawskiej, a Marian Kucala – syntetyczny opis gwary, dotyczący wszystkich jej podsystemów, uwzględnionych trzech wsi małopolskich. Takie opisy nie występują oczywiście wtedy, gdy słownik jest częścią obszernego opracowania gwary (np. słownik malborski H. Górnowicza).

Duże słowniki opracowywane zespołowo zazwyczaj zawierają informacje o historii i współczesności terenu, który objęto badaniami na potrzeby słownika, oraz o historii prac nad słownikiem i organizacji badań; mniejsze, lokalne – o dziejach wsi⁸. Większość polskich słowników gwarowych, przedstawiających leksykę różnicowaną geograficznie zawiera także mapy z objaśnieniami.

I.4. Polska leksykografia gwarowa na tle polskiej leksykografii ogólnej

Polska leksykografia gwarowa w porównaniu z polską leksykografią ogólną charakteryzuje się dużo krótszym okresem rozwoju i w związku z tym wykorzystuje rozwiązania przez nią wypracowane. Pierwsze słowniki języka polskiego

---

⁸ Taką wyodrębnioną częścią zawiera SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, BrzezSK, KaśSGO, w innych słownikach znajdują się przynajmniej skrótowe uwagi na ten temat (MacSChD, StefSW, SzymSGD, ZarSSS). Najobszerniejsze dane znajdują się w SGOWM, w którym zarys dziejów Ostródzkiego, Warmii i Mazur liczy 17 stron. Stosunkowo sporo informacji ma BrzezSK i SGŚWyd (opis granic Śląska i jego subregionów oraz zróżnicowania gwarowego). W pozostałych słownikach informacje o terenie, z którego pochodzi zgromadzona leksyka gwarowa, są skąpe.

(dwujęzyczne) pochodzą bowiem już z początku XVI wieku, pierwsze zaś polskie słowniki gwarowe – z I połowy XIX wieku. Gdy polska leksykografia gwarowa dopiero raczkowała, słownictwo ogólne mogło się już poszczycić osiągnięciami tej miary co *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego i tzw. Słownik wileński z 1861 roku. Były to dojrzałe dzieła sztuki leksykograficznej. Oba notują także, co istotne, wiele dialektyzmów, w szczególności zaś Słownik wileński, nieraz ogólnie lub dokładnie lokalizowanych (zob. Walczak 1991). Szczegółowo wyrazy gwarowe odnotowane w słownikach ogólnych polszczyzny omówił Mieczysław Karaś w pierwszej części artykułu *Z historii badań nad słownictwem gwarowym* (Karaś 1961a).

Osiągnięcia leksykografii ogólnej wykorzystano w opracowywaniu słowników gwarowych, choć ze względu na ich specyfikę musiano także wypracować pewne zasady charakterystyczne dla tego typu opracowań leksykograficznych.

Już w najwcześniejszych niewielkich objętościowo słownikach gwarowych pojawiały się odwołania do wymienionych wyżej słowników ogólnych języka polskiego. Gromadzone wyrazy porównywano z zasobami tych słowników, by uchwycić specyficzną tylko dla gwar część leksyki. Wykorzystywano również typy definicji stosowanych w słownikach ogólnych. Także później w II połowie XX wieku w niektórych słownikach (np. malborskim Huberta Górnowicza, krajniackim Władysława Brzezińskiego) programowo odwoływano się do *Słownika języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego i do zawartych w nim definicji poszczególnych jednostek leksykalnych, by można było łatwo porównywać tożsame wyrazy i ich znaczenie.

Słowniki gwarowe mikrostrukturą nie różnią się zasadniczo od słowników ogólnych. Różnią się natomiast wyraźnie podejściem do doboru materiału leksykalnego, a także często szczegółowymi rozwiązaniami metodologicznymi i ściśle redakcyjnymi. Nie zawsze tak się jednak dzieje, gdyż – przykładowo – Józef Kaś w *Słowniku gwary orawskiej* wykorzystał założenia metodologiczne i zasady redakcyjne zastosowane w słowniku ogólnym języka polskiego, którego jest współautorem i współtwórcą koncepcji (*Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja). Różnice między słownikami ogólnymi i gwarowymi są podkreślone w omówieniu szczegółowych zagadnień w rozdziałach III-IV, poświęconych makro- i mikrostrukturze polskich słowników gwarowych.

I.5. Stan badań nad polską leksykografią gwarową

W rozdziale uwzględniono prace poświęcone polskiej leksykografii gwarowej: metodom opracowania, typologii, dziejom prac nad słownikami, historii słownictwa gwarowego, pominięto natomiast – co oczywiste – prace dotyczące polskiej leksyki gwarowej omawianej na podstawie materiału wyekscerpowanego ze słowników (np. Krawczyk-Tyrpa 1987, Kucharzyk 2010).

Polskie słownictwo gwarowe doczekało się już wielu omówień w formie artykułów, recenzji poszczególnych słowników i prac zbiorowych⁹. Pierwsza z nich *Słowiańskie słowniki gwarowe* (2000) zawiera 24 artykuły, z których 5 dotyczy polskiej leksykografii gwarowej; pozostałe poświęcono słownikom gwarowym innych języków słowiańskich lub różnorodnym zagadnieniom dialektologicznym omawianym na podstawie materiału słownikowego. Podobnie druga praca zbiorowa *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe – jak już zapowiada sam tytuł – tylko w części odnosi się do polskiej leksykografii gwarowej* (10 artykułów z 25).

Brak do tej pory syntetycznego, ale w miarę pełnego, opracowania poświęconego polskiej leksykografii gwarowej. Jedyny ogólny opis jej stanu zawiera artykuł *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku* autorstwa Kazimierza Woźniaka (2000: 17-51). Badacz omówił w nim rodzaje źródeł leksykograficznych (przy czym włączył do nich również atlasy gwarowe, choć sam je określa jako opracowania kartograficzne). Na podstawie czterech kryteriów (zasięgu geograficznego, tematyki, układu materiału, metod opracowania) zaprezentował podział słowników gwarowych. Omawiany artykuł należy uznać za pierwszą ważną próbę syntetycznego przedstawienia ogólnego stanu polskiej leksykografii gwarowej, w której – co rozumiałe – autor nie mógł uwzględnić nowszych jej osiągnięć z początku XXI wieku. Opracowanie w niewystarczającym stopniu prezentuje typy słowników i metody ich opracowywania. Brakuje też precyzyjnego określenia, jakie dzieła autor uważa za słowniki gwarowe, dlatego zostały uwzględnione zarówno rzeczywiste słowniki, jak i atlasy językowe oraz niektóre monografie gwarowe, a także słowniki gwar miejskich (s. 27) oraz słowniki etnolingwistyczne (s. 23).

Dotychczasowe publikacje dotyczące polskiej leksykografii gwarowej koncentrowały się głównie na kwestiach związanych z opracowywaniem nowego ogólnopolskiego *Słownika gwar polskich*, rzadziej na stanie i perspektywach polskiej leksykografii gwarowej, stopniu opracowania leksykograficznego niektórych gwar czy też na ogólnych lub szczegółowych zagadnieniach związanych z koncepcją regionalnego słownika gwarowego, profesjonalnego lub amatorskiego, albo na omówieniu prac nad konkretnymi słownikami.

Nurt pierwszy – prace poświęcone nowemu słownikowi ogólnogwarowemu SGPPAN – to przede wszystkim artykuły przedstawiające koncepcję słownika, jego założenia metodologiczne, podstawę materiałową itp. oraz recenzje *Zeszytu próbnego* i pierwszego tomu tegoż słownika. Ogólną koncepcję słownika oraz zasady doboru leksyki omówił Mieczysław Karaś (1960a, 1961, 1965), natomiast jego współpracownicy przedstawili zasady redakcyjne (Kuziorowa 1961, Reichan 2001, Gołębiowska 2002) i ich realizację (Reichan 2000a, 2001), źródła słownika (Stamirowska 1961) oraz wybrane problemy metodologiczne, np. spo-

⁹ Są to zwłaszcza dwie prace: Popowska-Taborska (red.) 2000, Sierociuk (red.) 2003. Zob. również Bibliografia.

sób prezentacji frazeologii (Augustynowicz-Ciecierska 1961, Krawczyk 1982), zakres informacji gramatycznej (Reczkowa 1961), sposoby określania znaczeń (Trześniowska 1961), kwestię zapożyczeń, zwłaszcza germanizmów (Reichan 1999, Okoniowa 2006, Waniakowa, Tokarz 2006), interpretowanie faktów dialektalnych w słowniku (Reichan 1988, Woźniak 2002). Należy podkreślić, że większość wymienionych (niewielkich objętościowo) artykułów dotyczyła zamierzeń, które przynajmniej częściowo w trakcie prac nad słownikiem ogólnogwarowym zostały zmodyfikowane. Drugi typ opracowań dotyczących SGPPAN to recenzje (nieraz obszerne), które się ukazały po opublikowaniu zeszytu próbnego (Zaręba 1965, Behrendt 1967, Sobierajski 1967), a następnie po ukazaniu się drukiem tomu pierwszego (np. Petr 1979, Dzendzeliwski 1981, Stamirowska 1981). *Słownik gwar polskich* PAN prezentowano również jako syntezę polskiej leksykografii (Reichan 2000), a ostatnio omawiano stan zaawansowania prac nad nim i jego perspektywy (Okoniowa 2006, Popowska-Taborska 2003). SGPPAN stał się też przedmiotem opracowania w nieopublikowanej – niestety – rozprawie doktorskiej Kazimierza Woźniaka *Leksykograficzna interpretacja faktów dialektalnych* w *Słowniku gwar polskich i w innych polskich słownikach gwarowych*. Do tej pory nie ma także – mimo wielu opracowań szczegółowych – ogólnego syntetycznego opracowania przedstawiającego SGPPAN, tj. wersję realizowaną i modyfikowaną w kolejnych tomach.

Osobno trzeba wspomnieć artykuły (lub recenzje) poświęcone innym słownikom gwarowym – ich koncepcji, historii prac, zasadom redakcyjnym itp. Dotyczą one ważnych dzieł polskiej leksykografii gwarowej, a więc *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza (Nitsch 1911, Karaś 1961a, Perzowa 1979, Koniusz 2001, Okoniowa 2003), *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (Pomianowska, Szymczak 1962, Stamirowska, Pałaszowa, Perzowa 1973, Karaś 1974, Kołodziejczykowa, Krasowska 2003), *Słownika gwar śląskich* pod redakcją Bogusława Wyderki i wcześniejszych koncepcji śląskiego słownika gwarowego (Zaręba 1957, 1960, Wyderka 2000, 2003, 2006), słownika kociewskiego ks. Bernarda Sychty (Treder 1980, Pająkowska-Kensik 2000, Szczepińska 1981, 2001), malborskiego Huberta Górnowicza (Zagórski 1975, 1976), krajniackiego Władysława Brzezińskiego (Breza 1985, Górnowicz 1983, Popowska-Taborska 2009), słowników gwary podhalańskiej (Okoniowa 2002, 2006, 2009, Okoniowa, Grabka, Kucharzyk, Buława 2010, Kaś 2005), słownika gwary orawskiej (Garczyńska 2004, Sowa 2004). Przedstawiano również projekty nowych słowników i stan prac nad konkretnymi słownikami: podhalańskim i śląskim (Kaś 2005, Wyderka 2000, 2006).

Nieco uwagi poświęcono również ogólnym lub szczegółowym zagadnieniom związanym z koncepcją regionalnego słownika gwarowego. Wymienić tu należy opracowania poświęcone zakresowi informacji etnograficznych w słowniku gwarowym (Kaś 2003), synonimii i wieloznaczności (Kaś 2003a, Pelcowa 2003), kwalifikatorom w słownikach gwarowych (Woźniak 2006), opisowi związków frazeologicznych (Augustynowicz-Ciecierska 1961, Lubaś 2002, Kołodziejczykowa,

Krasowska 2003), relacjom onomastyki i leksykografii gwarowej (Cieślíkowa 2003, Rzetelska-Feleszko 2003, Wolnicz-Pawłowska 2000).

Opracowań przeglądowych jest stosunkowo niewiele. Dotyczą one stanu i perspektyw polskiej leksykografii gwarowej (Reichan, Woźniak 2001, Woźniak 2000, 2003), klasyfikacji polskich słowników gwarowych (Woźniak 2000, Karaś 2010, Reichan 2010), charakterystyki amatorskich słowników gwarowych, ich założeń, celów i realizacji (np. Wronicz 2006, 2007, Sierociuk 2006, 2010, w tym wybranych słowników amatorskich, np. Perkowska 2006), wreszcie – zakresu informacji gramatycznej w słownikach naukowych II poł. XX i początków XXI wieku na przykładzie rzeczowników i czasowników (Karaś 2010a).

Dużą część dorobku tworzą artykuły poświęcone dziejom polskiej leksykografii gwarowej, w tym jej początkom w XIX wieku, ówczesnym słowniczkom i ich autorom. Jedynym opracowaniem przeglądowym jest artykuł Mieczysława Karasia (1961a), który – dogłębnie przedstawiwszy uwagi o pierwocinach polskiej leksykografii gwarowej do połowy XIX wieku – skrótowo potraktował najważniejszy etap: od połowy XIX wieku do czasów mu współczesnych, najszerzej opisując *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza. Pewne uwagi o historii słownictwa gwarowego w Polsce znajdują się też w jego innych artykułach, m.in. poświęconych badaniom dialektologicznym w Małopolsce południowej (Karaś 1963). Szczególnie dużo uwagi poświęcono słownikom gwarowym prezentującym leksykę Polski północno-wschodniej: dawnym, XIX-wiecznym i z początków XX wieku, zwłaszcza *Słownikowi gwary ludowej w Ziemi Drohickiej* Ludwika Czarkowskiego i *Słowniczкови gwary augustowskiej* Aleksandra Osipowicza (Nowowiejski (red.) 2009). Przedmiotem analizy stały się też współczesne słowniczkę gwarowe łącznie z dawniejszymi, w tym *Słownik gwary tykocińskiej* Zygmunta Glogera, *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickiej* Ludwika Czarkowskiego (Rembiszewska 2010). Analizowano także zbiory leksykalne z Mazowsza (i częściowo z Kujaw) Władysława Matlakowskiego (Bartnicka 1997). Spośród innych gruntownego opracowania doczekały się słowniczkę z Kielecczyzny: ks. Władysława Siarkowskiego (Cygan 1997, 2003, 2005), Zygmunta Wasilewskiego (Cygan 1997, 2002, 2005), Jana Łosia i Wacława Jaskłowskiego (Cygan 1997, 2005). Z terenu Śląska omówiono dość dokładnie rękopiśmienny słowniczek cieszyński Andrzeja Cinciały z 1882 roku (Horodyska 1989, 1992, 1997, Kubok, Greń 2003), słownik oławski Baltazara Działasa z 1824 roku (Rombowski 1963), anonimowy słownik z 1821 roku (Mayer 1954, Mayer, Rospond 1956), zbiór słownictwa zawarty w rozprawce Jerzego Samuela Bandtkiego z 1821 roku *Wiadomości o języku polskim w Szląsku i o polskich Szlązakach* (Olszewicz, Taszycki 1952, 12), niecałkowicie zadawalająco rękopiśmienny słownik ks. Michała Przywary (Rospond 1948: 202-203, Bąk 1956: 16-17, Pluta 1962: 85, Okos 1979). Pewne uwagi o innych słownikach, np. Zygmunta Glogera (Tykocińskie), Leona Rzeszowskiego (Żywiecczyzna) znalazły się też w opracowaniach poświęconych zagadnieniom ściśle językowym, np. cechom XIX-wiecznej gwary tyko-

cińskiej (Kuryłowicz 2006, 2007) czy zmianom w gwarowej leksyce żywieckiej (Niezabitowska 1963).

Opracowywano i wydawano drukiem słowniki pozostające w rękopisie, nie tylko dawne. Wymienić tu należy przede wszystkim słownik Juliusza Zborowskiego (por. Okoniowa, Grabka, Kucharzyk, Buława 2010), Czesława Kudzinowskiego (Rembiszewska 2007, 2010), a także wspomniane wyżej słowniczkę Ludwika Czarkowskiego (Nowowiejski 2007, 2007a, red. 2009) i Aleksandra Osipowicza. Omówiono także ich zawartość i na ogół pobieżnie sposób opracowania. Wymieniony jako ostatni słownik Osipowicza zasługuje na szczególną uwagę, gdyż został zrekonstruowany na podstawie zawartości *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza¹⁰ (Nowowiejski 2003, Nowowiejski, Wojtkiewicz 2003, Nowowiejski red. 2009).

Przedstawiony skrótowo stan badań wskazuje, że stosunkowo dobrze zbadane zostały tylko niektóre zagadnienia. Przykładowo spośród licznych słowniczków gwarowych II połowy XIX i początków XX wieku tylko kilkanaście, głównie z Polski północno-wschodniej, Małopolski południowej (górskiej) i środkowej (Kieleckie) oraz ze Śląska, doczekało się mniej lub bardziej szczegółowego omówienia. Zważywszy, że z tego okresu pochodzi ok. 100 słowniczków, to stan badań nie przedstawia się pod tym względem imponująco.

Brak również całościowego ujęcia makro- i mikrostruktury słowników gwarowych, poza propozycją Józefa Kaśia dotyczącą koncepcji słownika regionalnego (Kaś 2009). Niniejsza praca stara się wypełnić lukę w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

I.6. Typologia polskich słowników gwarowych. Kryteria klasyfikacji

Słownik gwarowy należy – zgodnie z ogólną typologią słowników przedstawianą w literaturze przedmiotu – do słowników wyspecjalizowanych (specjalnych) wyróżnianych na podstawie zawartości leksykonu w opozycji do słowników ogólnych¹¹ danego języka. Jednak sposób jego opracowania, założenia metodologiczne mogą być – przynajmniej częściowo – takie same jak przy pracach nad innym typem słowników i ewoluują wraz z rozwojem ogólnym mataleksykografii. Polskie słowniki gwarowe są zróżnicowane zarówno pod względem metod ich leksykograficznego opracowania, układu i tematyki, jak i zakresu informacji gramatycznej, etnograficznej, zasięgu terytorialnego i chronologicznego, przeznaczenia (adresat dzieła), czasu powstania (który decyduje również o stosowanych metodach ze względu na ewolucję polskiej leksykografii, w tym również

¹⁰ Weześniej „słownictwo z Litwy” wybrała ze *Słownika gwar polskich* J. Karłowicza Elżbieta Koniusz, która poświęciła mu odrębną książkę (Koniusz 2001).

¹¹ O słownikach wyspecjalizowanych (specjalnych / specjalistycznych) wyróżnianych w typologii ogólnej słowników językowych, por. wyżej rozdział I.3, przypisy 1-4.

gwarowej) itp. Typologia słowników gwarowych powinna zatem uwzględnić te podstawowe kryteria.

W typologii ogólnej słowników najczęściej bierze się pod uwagę takie kryteria, jak układ, zawartość, adresat, przeznaczenie, zasięg czasowy. Mirosław Bańko w najnowszym artykule poświęconym typologii ogólnej słowników wymienia 10 następujących kryteriów: 1) liczba języków, 2) układ, 3) zawartość, 4) zastosowanie, 5) adresat, 6) stosunek do materiału, 7) perspektywa, 8) zasięg czasowy, 9) nośnik, 10) wizerunek rynkowy (Bańko 2010: 11-12). Podobnie, choć w szczegółach i w zastosowanej terminologii nieco inaczej, opisują te kryteria typologiczne inni badacze, np. Piotr Żmigrodzki (2008: 80-89) wyróżnia też 10 kryteriów, takich jak: 1) język opisu, 2) układ, 3), zawartość, 4) przeznaczenie, 5) adresat, 6) stosunek słownika do kategorii znaczenia, 7) okoliczności wykorzystania słownika, 8) podejście do materiału językowego, 9) zasięg czasowy, 10) forma utrwalenia. W większości kryteria wyodrębnione przez obu badaczy pokrywają się, choć niekiedy różnią się nazewnictwem. (por. kryteria 1), 4) u obu badaczy czy kryterium szóste i dziewiąte u M. Bańki, któremu odpowiada kryterium ósme i dziesiąte u P. Żmigrodzkiego). Oba zestawy kryteriów różni też fakt, iż Mirosław Bańko stosuje je do wszystkich słowników (także niejęzykowych – por. kryterium siódme), podczas gdy Piotr Żmigrodzki zajmuje się tylko słownikami językowymi (2008: 79). Kryteria te również mogą zostać wykorzystane w typologii słowników gwarowych, choć ze względu na ich specyfikę należy zastosować także kryteria dla nich swoiste.

W literaturze przedmiotu kwestia klasyfikacji słowników gwarowych była dotąd poruszana sporadycznie. Jako pierwsi taką próbę, opartą jedynie na dwóch kryteriach, podjęli Wanda Pomianowska i Mieczysław Szymczak przy okazji omawiania postępu prac nad słownikiem gwar Warmii i Mazur w 1973 r., próbując usytuować ten słownik na tle innych słowników gwarowych. Badacze ci (Pomianowska, Szymczak 1973: 389) wyróżnili:

A. „ze względu na obszar objęty badaniami:

a) słownik jednej wsi (np. E. Klich, „Narzecze wsi Borki Nizinne”),

b) słownik porównawczy:

1. słownik jednej wsi na tle okolicy (np. A. Tomaszewski, „Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce”),

2. słownik porównawczy w ścisłym tego słowa znaczeniu dwóch lub kilku wsi (np. M. Kucala, „Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich”),

c) słownik regionu lub słownik gwarowy jednego języka (np. F. Lorentz „Pomoranisches Wörterbuch” lub „Słownik gwar polskich” J. Karłowicza).

B. ze względu na zawartość (zakres haseł):

a) słownik obejmujący w zasadzie cały zasób wyrazowy badanego terenu (np. wymieniony wyżej słownik M. Kucala),

b) słownik tzw. dyferencjalny, obejmujący tylko ten zasób wyrazowy, który wyróżnia gwarę badanego terenu od słownictwa języka ogólnonarodowego

lub innych gwar (np. słowniki K. Nitscha dołączone do monografii regionalnych)”.
 Powyższa klasyfikacja jest uboga ze względu na zastosowanie tylko dwóch kryteriów, nie wyczerpuje różnicowania słowników gwarowych, nie upowszechniła się też w literaturze przedmiotu.

Następna próba, w zasadzie jedyna funkcjonująca w literaturze przedmiotu klasyfikacja słowników gwarowych autorstwa Kazimierza Woźniaka, uwzględnia jako podstawę podziału cztery kryteria: zasięg geograficzny, tematykę (rozumianą jako uwzględnianie słownictwa reprezentującego jedną dziedzinę lub wszystkie dziedziny życia wiejskiego), układ materiału, metody opracowania. Autor wyróżnia:

1. słowniki ogólnogwarowe, dialektalne, regionalne i lokalne;
2. słowniki uwzględniające „materiał gwarowy ze wszystkich dziedzin wiejskiego życia” i słowniki tematyczne (tj. prezentujące słownictwo jednej dziedziny życia na wsi);
3. słowniki o układzie alfabetycznym bądź działowym (rzeczowym);
4. słowniki naukowe i popularnonaukowe (Woźniak 2000: 22-30).

Wydaje się, że określenie „tematyka” nie jest precyzyjne, tym bardziej, że termin „słownik tematyczny” kojarzy się z układem rzeczowym, czyli tematycznym słownictwa, a nie z leksykonem uwzględniającym tylko jeden dział tematyczny. Raczej lepiej mówić o wszystkich lub wybranych sferach słownictwa lub wyróżniać tego typu słowniki jako swoistą podgrupę leksykonów pojęciowych, w których ogranicza się materiał leksykalny w opisie do jednego zakresu tematycznego.

W innym miejscu cytowanego artykułu badacz wymienia 4 grupy opracowań źródłowych:

1. „duże słowniki osobno wydane drukiem;
2. wiele mniejszych słowników i słowniczków gwarowych drukowanych w czasopismach i opracowaniach monograficznych;
3. duże i średniej wielkości słowniki rękopiśmienne (których nie wydano drukiem, a które w SGPPAN wykorzystywane są jako ważne źródła;
4. samodzielne atlasy gwarowe” (Woźniak 2000: 18-19).

Tym samym proponuje jeszcze jedno kryterium (nienazwane wprost) i podział na słowniki drukowane (osobno i w czasopismach lub monografiach) oraz rękopiśmienne.

Pochodząca z okresu wcześniejszego, ale opublikowana dopiero obecnie, typologia słowników gwarowych na tle typologii ogólnej znajduje się w artykule Jerzego Reichana. W pierwotnym kształcie był to referat wygłoszony w języku angielskim na Zjeździe Słowistów (Reichan 2010).

Autor rozpatruje słowniki gwarowe i niegwarowe na podstawie trzech opozycji:

1. słowniki języka pisanego (SJP) : słowniki języka niepisanego (SJnP);
2. słowniki zawierające wszystkie wyrazy danego języka (SWWDJ) : słowniki niezawierające wszystkich wyrazów danego języka (SnWWDJ);
3. słowniki monosystemowe (MS) : słowniki niemonosystemowe (nMS).

Uwzględniając pierwsze kryterium, można stwierdzić, że zasadniczo słowniki gwarowe są słownikami języka niepisanego (materiał zbiera się z wypowiedzi ustnych w trakcie eksploracji terenowych), natomiast słowniki niegwarowe są w zasadzie słownikami języka pisanego. Wyjątek stanowią, jak autor podkreśla, słowniki folkloru, które przypominają „do pewnego stopnia to, co znajdujemy w słownikach języka literackiego” (Reichan 2010: 218), mimo iż materiał do tego typu słowników zbiera się także w trakcie ekspedycji terenowych z wypowiedzi ustnych mieszkańców wsi. Takim wyjątkiem są też słowniki rejestrujące kolokwialną odmianę danego języka.

Opozycja druga pozwala na wyróżnienie następujących typów słowników:

1. „Słowniki obejmujące pełne słownictwo, ale tylko jednego wielkiego dialektu”;
2. „Słowniki podające słownictwo jednego wielkiego dialektu, których autorzy nie mieli jednak zamiaru uwzględnić całości owego słownictwa”, lecz chcieli zaprezentować „wybór wyrazów gwarowych i szczególnie interesujące, oryginalne gwarowe znaczenia wyrazów”;
3. „Słowniki przedstawiające pełne słownictwo, ale tylko jednej wioski”;
4. „Słowniki przedstawiające tylko wybór wyrazów z jednej wsi”;
5. „Słowniki zawierające wybór słownictwa gwarowego pochodzącego z całego terenu gwarowego danego języka”;
6. „Słowniki gwarowe, w których dobór materiału został dokonany na podstawie kryterium semantycznego” (Reichan 2010: 219-220).

Jak widać, zastosowano w tym podziale także drugie kryterium, tj. zasięgu geograficznego słownictwa (nie tylko deklarowane kryterium doboru wyrazów: pełne lub dyferencyjne).

Opozycja słowniki monosystemowe, tj. gromadzące wyrazy należące do jednego systemu leksykalnego, i niemonosystemowe, które zawierają wyrazy nienależące do jednego systemu leksykalnego, jak autor podkreśla, lepiej się uwidacznia w leksykografii gwarowej. Można tu wydzielić trzy typy słowników:

- 1) „słowniki zawierające słownictwo ze wszystkich dialektów danego języka;
- 2) słowniki zawierające słownictwo z jednego dialektu danego języka;
- 3) słowniki zawierające słownictwo pochodzące z jednej wsi.

Słowniki należące do 1 i 2 grupy są niemonosystemowe, należące do 3 grupy są monosystemowe” (Reichan 2010: 221).

W podsumowaniu autor stwierdza, że przeprowadzona analiza wykazała:

(...) jedynym logicznym rozróżnieniem pomiędzy słownikami gwarowymi i niegwarowymi jest opozycja gwarowy : niegwarowy.

Wszelkie inne opozycje, takie jak:

- 1) pisany : niepisany,
- 2) zawierający wszystkie wyrazy : niezawierający wszystkich wyrazów,
- 3) monosystemowy : niemonosystemowy,

oraz liczne dalsze, nieomówione tutaj, odsłaniają interesujące możliwości leksykograficzne.

Okazuje się jednak, że każda z wyliczonych tu cech dystynktywnych może być przypisana zarówno słownikom gwarowym, jak i niegwarowym (Reichan 2010: 223).

Ostatnio zaprezentowana próba typologii polskich słowników gwarowych mojego autorstwa (niezależna od przedstawionej w artykule Jerzego Reichana, wówczas jeszcze nieopublikowanym) znajduje się w artykule *Polskie słowniki gwarowe – dzieje, typologia, metody opracowania* zamieszczonym w „Poradniku Językowym” (Karaś 2010). Na podstawie 12 kryteriów wyodrębniono słowniki: 1) dawne – współczesne; 2) tradycyjne (papierowe): drukowane – rękopiśmienne – elektroniczne; 3) duże – średnie – małe; 4) ogólnogwarowe – dialektalne – regionalne – lokalne; 5) synchroniczne – synchroniczno-diachroniczne; 6) przeznaczone dla wąskiego kręgu odbiorców – szerokiego kręgu odbiorców; 7) naukowe – popularnonaukowe; 8) profesjonalne – amatorskie – z udziałem środowiska lokalnego, 9) pełne – dyferencyjne; 10) gwarowe ogólne – specjalistyczne / monotematyczne (z jednej dziedziny); 11) lingwistyczne – lingwistyczno-etnograficzne; 12) alfabetyczne – pojęciowe – [gniazdowe].

Zaprezentowane typologie nie są wyczerpujące, co podkreślają również ich autorzy. Biorąc pod uwagę kryteria wyróżnione przez Kazimierza Woźniaka i Jerzego Reichana oraz dodatkowe kryteria (np. stosowane w klasyfikacjach ogólnych lub w stosunku do innych rodzajów opracowań leksykograficznych czy wspomniane w publikacjach dialektologicznych), można wyróżnić następujące typy słowników gwarowych ze względu na:

1. czas powstania (chronologię) słownika: słowniki dawne – współczesne;
2. zakres czasowy (chronologiczny) leksyki: słowniki synchroniczne – słowniki synchroniczno-diachroniczne;
3. nośnik, czyli formę utrwalenia (zapisu): słowniki tradycyjne (papierowe); drukowane – rękopiśmienne – słowniki elektroniczne (komputerowe);
4. liczbę haseł: słowniki duże – średnie – małe;
5. układ artykułów hasłowych: słowniki alfabetyczne – pojęciowe (tematyczne) – [gniazdowe].
6. przeznaczenie, czyli odbiorcę (adresata)¹²: słowniki przeznaczone dla wąskiego kręgu odbiorców – szerokiego kręgu odbiorców;
7. metody opracowania¹³ (warsztat leksykograficzny): słowniki naukowe – popularnonaukowe;

¹² W typologii ogólnej słowników są traktowane jako dwa różne kryteria (zob. Żmigrodzki 2005: 25) lub czasem łączone z metodami opracowania, stąd np. podział ze względu na przeznaczenie na „słowniki popularne – pisane z myślą o szerokim kręgu odbiorców, niedysponujących wykształceniem filologicznym” i na słowniki naukowe (akademickie) – „będące de facto naukowymi opracowaniami określonych zagadnień przyjmującymi formę słownikową” (Żmigrodzki 2008: 83). W klasyfikacji słowników gwarowych te dwa kryteria się ściśle z sobą wiążą.

¹³ Kazimierz Woźniak jako kryterium podziału słowników na naukowe i popularnonaukowe podaje stosowane metody opracowania, por. Woźniak 2000: 22, 28-30.

8. osobę autora / autorów: słowniki profesjonalne – amatorskie – z udziałem środowiska lokalnego (profesjonalno-amatorskie), w tym należy w szczególności wyróżnić słowniki pisane przez autochtonów;
9. zasięg geograficzny uwzględnionego słownictwa: słowniki ogólnogwarowe – dialektalne – regionalne – lokalne (ważny podział, typowy dla słowników gwarowych);
10. dobór leksyki w słowniku w stosunku do języka ogólnego (stosowanie lub niestosowanie zasady dyferencyjności): słowniki pełne – dyferencyjne;
11. sfery (dziedziny) słownictwa (wszystkie lub tylko wybrane): słowniki gwarowe ogólnotematyczne – monotematyczne (z jednej dziedziny);
12. typ słownika (ogólny lub wyspecjalizowany): słowniki gwarowe ogólne – wyspecjalizowane (specjalne / specjalistyczne), np. frazeologiczne, etymologiczne;
13. opis wyrazów należących do jednego systemu leksykalnego lub do wielu systemów leksykalnych: słowniki monosystemowe – słowniki polisystemowe;
14. zakres informacji etnograficznych: słowniki lingwistyczne – słowniki lingwistyczno-etnograficzne;
15. charakter uwzględnionych gwar (gwary ludowe na zwartym obszarze etnicznym polszczyzny – gwary skupisk autochtonicznych poza krajem i gwary przesiedleńców): słowniki gwar Polski etnicznej – słowniki gwar polskich skupisk autochtonicznych poza krajem (na substracie obcym) i gwar przesiedleńczych.

Należy podkreślić, że nie są to kryteria ani wyłącznie merytoryczne, ani też typowe tylko dla słowników gwarowych. Spośród przedstawionych wyżej kryteriów jedynie kryterium dziewiąte, dziesiąte i czternaste odnosi się głównie do słowników gwarowych, natomiast pozostałe to kryteria ogólne stosowane do różnego typu słowników. Podziały przeprowadzone ze względu na niektóre kryteria mogą się ze sobą krzyżować czy nawet ściśle wiązać ze sobą, np. przeznaczenie i metody opracowania, gdyż słowniki adresowane do szerokiego kręgu odbiorców są na ogół popularnonaukowe. Warto tu podkreślić, iż w wielu typologiach ogólnych słowników ich autorzy łączą te kryteria w jedno, np. M. Bańko (2010: 11) ze względu na adresata wyróżnia słowniki popularne i naukowe, słowniki dla rodzimych użytkowników języka i dla cudzoziemców, słowniki dla dorosłych i dla dzieci, czyli przeznaczone dla różnych kręgów odbiorców. Wydaje się jednak, że bardziej precyzyjne jest ich rozróżnienie, o czym świadczy m.in. fakt opracowywania słowników gwarowych dla szerokiego kręgu odbiorców z zachowaniem ich naukowego charakteru (tj. z rezygnacją w zasadzie tylko z transkrypcji fonetycznej), por. *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kąsia czy przygotowywany obecnie przez niego *Słownik gwary i kultury Podhala*.

Słowniki dawne i współczesne

Wydawałoby się, że nie wymaga specjalnego komentarza podział na słowniki dawne i współcześnie opracowywane. Słowniki dawne to przede wszystkim słowniki dziewiętnastowieczne i słowniki pochodzące z pierwszej połowy XX wieku. Słowniki z II połowy XX wieku uznają za współczesne, choć najstarsze z nich, opracowane i wydane w latach 50. (np. KucSM z roku 1957), już wtedy objęły głównie leksykę najstarszych mieszkańców wsi, a zatem dokumentują tak naprawdę słownictwo przynajmniej częściowo wówczas przestarzałe. Z obecnie przeprowadzonych powtórnych badań (po upływie półwiecza) w Sidzinie wynika, że nawet wśród najstarszych mieszkańców nie udało się już poświadczyć ok. 300 wyrazów zarejestrowanych przez Mariana Kucałę¹⁴.

Starsze słowniki gwarowe przedstawione zostały wybiórczo przy okazji omawiania dziejów polskiej leksykografii gwarowej, natomiast nowsze – w rozdziale V zawierającym opis wybranych gwarowych słowników naukowych i w rozdziale VI poświęconym współczesnym polskim słownikom popularnym.

Słowniki synchroniczne – słowniki synchroniczno-diachroniczne

Kolejne kryterium, tj. zakres chronologiczny leksyki¹⁵: niewielki lub dłuższy czasowo i związane z tym wykorzystanie albo tylko danych współczesnych opracowaniu, albo źródeł dawnych i nowszych pozwalających na ukazanie ewolucji słownictwa, pozwala wyodrębnić słowniki synchroniczne, uwzględniające słownictwo z krótkiego odcinka czasu, oraz słowniki synchroniczno-diachroniczne, które gromadzą wyrazy z dłuższego przedziału czasowego, włączając też źródła dawne (np. dziewiętnastowieczne), dzięki czemu możliwe jest śledzenie ewolucji zarejestrowanej leksyki. Duże słowniki opracowywane zespołowo bazujące zarówno na materiałach nowszych, jak i na źródłach dawnych zazwyczaj mają charakter synchroniczno-diachroniczny, np. SGPPAN obejmuje słownictwo z okresu 150 lat – z drugiej połowy XIX i z XX wieku, wyzyskując źródła z tego okresu, podobnie SGOWM. Drugi słownik ogólnogwarowy Karłowicza (KarłSGP) ma określony zakres chronologiczny – wiek XIX (głównie II połowa). Jest słownikiem historycznym, ale zgodnie z doбором leksyki i zasadami opracowania należy go uznać za słownik opracowany synchronicznie. Leksykę jednego stulecia – wieku XX – z wykorzystaniem źródeł dawnych i nowszych rejestruje SGŚWyd. Słownikami synchronicznymi, choć notującymi również wyrazy przestarzałe czy wychodzące z użycia (uwarunkowane pokoleniowo), są – przykładowo – następujące leksykony gwarowe: BrzezSK, CincSDKC, DemSGP, HodSGGSP, KucPSM, StefSW

¹⁴ Informacja ustna od prof. Józefa Kaśia, który jest promotorem pracy magisterskiej poświęconej leksyce Sidziny.

¹⁵ Wagę tego kryterium dla słownika gwarowego podkreśliła Halina Pelcowa, por. Pelcowa 2003: 205.

czy SzymSGD. Słowniki Cinciały i Dembowskiego notują leksykę końca XIX wieku, pozostałe: W. Brzezińskiego, S.A. Hodorowicza, M. Kucały, W. Steffena, M. Szymczaka – II połowy XX wieku.

Słowniki drukowane – rękopiśmienne – elektroniczne

Ze względu na nośnik, czyli formę utrwalenia (zapisu), wyróżniamy słowniki tradycyjne (papierowe) i słowniki elektroniczne (komputerowe). Pierwszy, starszy typ słowników dzieli się na dwa podtypy: słowniki drukowane i rękopiśmienne. Rękopisy pochodzą głównie z II połowy XIX wieku, ale wiele rękopiśmiennych zbiorów słownictwa ludowego powstało również w II poł. XX w., gdy opracowywano je na potrzeby nowego *Słownika gwar polskich PAN*. Spośród XIX-wiecznych słowników rękopiśmiennych do największych i najciekawszych należy np. słownik cieszyński Andrzeja Cinciały, za który autor otrzymał II nagrodę Akademii Umiejętności w Krakowie na konkursie im. Samuela Bogumiła Lindego w 1889 r. (Krop 1998: 13). Wydano go współcześnie w postaci reprintu rękopisu (CinSDKC). W rękopisie pozostało wiele słowników starszych, np. śląski ks. Michała Przywary¹⁶, podhalański Józefa Kantora (pseudonim Halny)¹⁷. Część dawnych słowników rękopiśmiennych została opracowana i wydana współcześnie, np. *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego* cz. II Stefana Ramuła z 1898 roku (druk 1993), zbiór prowincjonalizmów wielkopolskich bł. Edmunda Bojanowskiego z 1842 roku (druk 1972), słownik oławski Baltazara Działasa z okolic Piekar (dawny powiat oławski) na Dolnym Śląsku z 1824 roku (druk 1963).

Słowniki rękopiśmienne, znajdujące się w kartotece Zakładu Dialektologii IJP PAN, skrótowo omówił Kazimierz Woźniak (2000: 32-34). Wymienił on 70 średnich i dużych rękopisów, przedstawiając liczebność tych zbiorów leksykalnych i ich rozmieszczenie terytorialne (słownik Cinciały nie został tu uwzględniony, gdyż badacz potraktował go jako słownik wydany drukiem). Omówiono także niektóre słowniki rękopiśmienne przechowywane w Archiwum Instytutu Slawistyki PAN, np. *Słownik porównawczy dwóch wsi śląskich Krzanowic i Krzyżanowic* opracowywany pod kierunkiem Zdzisława Stiebera w latach 50. XX wieku (Majowa 2000) czy amatorski *Słownik wsi Białe w woj. łomżyńskim* Stanisława Nienalrowskiego (Rembiszewska 2010).

Interesujący jest przypadek kilku słowniczków z Polski północno-wschodniej, m.in. *Słowniczką gwary augustowskiej* Aleksandra Osipowicza, który wykorzystany w KarłSGP, nie zachował się do dziś. O jego zawartości możemy

¹⁶ O słowniku ks. Michała Przywary zob. Rospond 1948: 202-203, Bąk 1956: 16-17, Pluta 1962: 85, Okos 1979).

¹⁷ Opis tego słownika zgłoszonego na konkurs leksykograficzny im. Samuela Bogumiła Lindego w 1910 roku, który jednak nie otrzymał nagrody umożliwiającej jego druk, zawiera praca Halny Horodyskiej (por. Horodyska 1989: 168-170).

tylko wnioskować na podstawie notatek Jana Karłowicza. Na początku obecnego stulecia rozpoczęto prace nad jego rekonstrukcją jako jednego z wartościowych dziewiętnastowiecznych opracowań dotyczących słownictwa Polski północno-wschodniej, ilustrującego ważny etap w rozwoju leksykografii gwarowej (Nowowiejski 2003: 100). Pomysłodawca tego przedsięwzięcia, Bogusław Nowowiejski (2003: 101), podkreślił wówczas, że będzie on stanowił nowy typ słownika – słownika zrekonstruowanego, niemieszczącego się w wyróżnianych dotąd grupach słowników gwarowych. Wydaje się, że nie tyle jest to „nowy typ słownika”, ile „hipotetyczny”, „nieoryginalny”, gdyż każda rekonstrukcja może nie do końca odtworzyć stan pierwotny. Słownik ukazał się obecnie drukiem (Nowowiejski red. 2009).

Słowniki drukowane stanowią najliczniejszą grupę leksykonów gwarowych. Mogą to być słowniki publikowane odrębnie w postaci samodzielnych pozycji, jednotomowych (np. HodSGSP, KobSGG, KucSM, MacSchD, SGŚWron, StefSW, ZarSSS), czasem pod względem formatu i zawartości ogromnych (np. KąśSGO), niejednokrotnie wydawnictwa wielotomowe (por. np. BrzezSK, SychSK, KarlSGP, SGOWM, SGPPAN, SGŚWyd) lub drukowane w częściach w różnych czasopismach (np. DejSLKŁ, DemSG) czy stanowiące wyodrębnioną część monografii (np. GórDM, FalPST).

Gwarowe słowniki elektroniczne, głównie amatorskie, są umieszczane w Internecie. Podkreślić również należy, że niektóre gwarowe słowniki „papierowe” są już dostępne w Internecie, jak słownik Jana Karłowicza na stronach Polskiej Biblioteki Internetowej¹⁸. Brak natomiast gwarowych ogólnodostępnych słowników utrwalanych na płytach CD. Jakość opracowania słowniczków internetowych pozostawia wiele do życzenia, są to na ogół spisy wyrazów uznanych za gwarowe z definicją w postaci synonimu ogólnopolskiego, zazwyczaj bez kontekstu i innych informacji¹⁹. Są jednak i słowniczkami lepiej opracowanymi, które zawierają też przykłady użycia wyrazów gwarowych, czasem porównania ze

¹⁸ Zob. <http://www.pbi.edu.pl/site.php?s=MzE2NTM5YWYwOTY4&tyt=s%C5%82ownik+gwar&aut=&x=0&y=0>.

¹⁹ Por. np. *Słownik gwary Suwalszczyzny*, <http://www.dautenis.art.pl/gwara/>; *Słownik gwary niedźwiedzkiej*, opr. Teresa Bieszczad przy współpracy uczniów, *Niedźwiada* 2002, w: <http://e-region.prv.pl/>; *Słowniczek gwary kołbielskiej* Anety Bartnickiej, *Kołbiel* 2001, w: <http://www.folklor.bartnicka.pl/slowniczek.pdf>; *Słownik gwary góralskiej, ciekawe słówka i zwroty górali z Podhala*, w: http://www.ezakopane.pl/zakopane.php?info=sownik_gwary; Krzysztof Czubaszek, *Słownik gwary skaryszewskiej* [Skrzyszew, pow. radzyński], w: <http://www.skrzyszew.republika.pl/sownik.htm>; *Słowniczek gwary mazurskiej* (Woźnice, gm. Mikołajki, pow. mrągowski), w: http://www.woznice.republika.pl/slowniczek_gwary_mazurskiej.htm; *Słowniczek gwary podhalańskiej*, w: http://www.kacwin.com/info/sownik_gwary_podhalanskiej.php; *Słownik gwary podhalańskiej*, w: <http://www.rabka-zdroj.pl/index.php?id=9&nr=6>; *Słowniczek gwarowy Józefa Ondrusza (Śląsk południowy – Zaolzie)*, w: ; *Słownik gwary śląskiej* opr. Przez Agnieszkę i Julię Cholewę, uczennice PSP nr 1 Dobrzeniu Wielkim, w: <http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r023/slownik%20gwary.htm>.

słownikami ogólnymi języka polskiego. Niezależnie od jakości ich opracowania warto by jednak przynajmniej dokonać ich spisu i ocenić pod kątem poświadczeń mało znanej leksyki gwarowej. Przy okazji można zauważyć, że Internet mógłby być doskonałym miejscem do opracowywania także słowników naukowych ze względu m.in. na możliwość zamieszczania ilustracji dotyczących omawianych wyrazów (zwłaszcza z zakresu kultury materialnej) i łatwość stosowania różnorodnych rozwiązań redakcyjnych (np. linki, dymki z wyjaśnieniami skrótów, pliki dźwiękowe do cytowanych przykładów).

Słowniki duże, średnie i małe

Zgodnie z propozycją Kazimierza Woźniaka²⁰ za duże słowniki gwarowe uważam te, które obejmują ponad 10 000 jednostek leksykalnych²¹, średnie słowniki gwarowe rejestrują leksykę w przedziale od 3 000 do 10 000²², słowniki małe liczą mniej niż 3 000 haseł²³. Słowniki dawne, z XIX i I połowy XX wieku, najczęściej były niewielkich rozmiarów, nie przekraczały liczby 1 tysiąca haseł²⁴. Słowniki zawierające leksykę w przedziale między 1000 – 3000 haseł były rzadkie²⁵. Tylko kilka, m.in. słownik cieszyński Cinciały, słownik ślemieński Ramułka, można zaliczyć do słowników średnich, a do dużych jedynie RamPKI i oczywiście KarłSGP (jako słownik ogólnogwarowy).

Współczesne słowniki popularne to głównie słowniki średnie i małe, rzadko duże. Do dużych słowników można zaliczyć, oprócz ogólnogwarowych i dialektalnych²⁶, m.in. słownik gwary wsi Podróżna Władysława Brzezińskiego (BrzezSK), *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim* Mieczysława Szymczaka (SzymSGD), *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kaśia (KaśSGO), do średnich – m.in. słownik cieszyński pod red. Jadwigi Wronicz (SGŚCWron) i część słowników popularnych²⁷, do małych – m.in. *Mały słownik kociewski* Marii Kensik-Pająkowskiej (PajMSK) i inne słowniki popularne²⁸.

Największym słownikiem ma być SGPPAN, który planuje się na ok. 300 000 haseł, co sprawia, że przy zachowaniu tej koncepcji w dalszych fazach realiza-

²⁰ Podział słowników gwarowych ze względu na ich objętość za: Woźniak 2000: 32.

²¹ Por. . SGPPAN, KarłSGP, SGŚWyd, SGOWM.

²² Np. GórnDM SGŚCWron, PlutaSD, ZarSSS.

²³ Np. BąkSOK, GierSGB, JostSGWT, ZarSN.

²⁴ Np. BielaŻ, BielaGZ, ZłozaCh, WasJaks, ŁośGO, MatuGL, ZawGB, MątyNS, MatlCzK, BystrKC, SiarKiel, WitSGŚ, TetmSB.

²⁵ Np. JanczyGSW, KolbKr, PracST, OsipSGA, WrześSWP, DembSGP, GlogSGT, SteuerB, SteuerS.

²⁶ Np. PodgSGŚ, KallSGG, KobSGG, HodSGGSP.

²⁷ Por. np. FitSGO, FitSGS, BukSGSPK, CzajKISGŚ, JurWR, GondSR, CząsMSGGŚ, NowSGGŻ.

²⁸ Np. BiałSGP, BacSGS, CebSGK, KobaSB, SGBPaj, MellSGCh, SzołISGŚ, BułkaRG, GierSGP, , BinSGPGołCSG, SkoczSGK.

cji słownika będzie to również największy zbiór polskich wyrazów. Dane ilościowe o zasobie haseł znajdują się przy charakterystyce poszczególnych słowników naukowych II połowy XX wieku i początku XX wieku oraz w rozdziale II poświęconym dziejom polskiej leksykografii gwarowej, dlatego tu zrezygnowano ze szczegółowego opisu.

Słowniki naukowe – popularnonaukowe, przeznaczone dla wąskiego kręgu odbiorców – szerokiego kręgu odbiorców

Oba kryteria: metody opracowania i przeznaczenie słowników, czyli ich zamierzony adresat, ściśle wiążą się z sobą, dlatego zostaną omówione łącznie. Słowniki przeznaczone dla szerokiego kręgu odbiorców mają zazwyczaj charakter popularnonaukowy, natomiast na ogół inaczej są opracowywane słowniki dla specjalistów – językoznawców. Nie oznacza to jednak, że zakładany szerszy krąg odbiorców, np. obok językoznawców także badacze reprezentujący inne dziedziny (etnografowie, folklorysty, historycy) i mieszkańcy danego regionu, musi skutkować opracowaniem popularnonaukowym. Można bowiem – jak wyżej już to podkreślono – wymienić takie słowniki, które przygotowane z myślą o różnych adresatach (stąd przy zastosowaniu zapisu ortograficznego dla ułatwienia odbioru czytelnikom niefachowcom), ale z zachowaniem warsztatu naukowego nie tylko nie tracą waloru naukowości, ale mogą jednocześnie stanowić wzór doskonałego opracowania leksykograficznego, np. *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kąsia, *Słownik górali polskich na Bukowinie* Zbigniewa Grenia i Heleny Krasowskiej czy *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* Janusza Riegera, Krystyny Rutkowskiej i Ireny Masojć.

Rozróżnienie słowników naukowych i popularnych ma zatem w pewnym stopniu charakter orientacyjny (por. Żmigrodzki 2008: 84), zwłaszcza w odniesieniu do słowników dawnych, których naukowość jest na miarę ówczesną. Słowniki naukowe i popularnonaukowe różnią się przede wszystkim strukturą artykułu hasłowego, ewoluującą też w czasie (inaczej redagowane hasła w słownikach starszych, inaczej – w nowszych). W słownikach naukowych struktura artykułu hasłowego jest wieloskładnikowa. Składają się na nią:

- jednostka leksykalna (hasło jednowyrazowe) w postaci leksemu lub frazeologizmu (hasło wielowyrazowe), na ogół w słownikach obejmujących większy obszar gwarowy sprowadzana do postaci ogólnopolskiej, por. SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, RRML, ale tak uogólniana też w słownikach gwary jednego regionu (np. GórDM), a nawet w leksykonach gwary jednej lub kilku wsi, np. BrzezSK, KucPSM; inne rozwiązanie to zapis hasła zgodnie z lokalną wymową (ortograficznie, np. KąśSGO, lub fonetycznie, np. SychSK, SzymSGD), informacje gramatyczne, których zakres może być zróżnicowany (często są one bardzo rozbudowane, np. w SGPPAN czy w KąśSGO);

- kwalifikatory (ich liczba i zróżnicowanie świadczy także o poziomie opracowania leksykograficznego²⁹);
- definicja znaczenia (są to definicje zróżnicowane, w słownikach naukowych unika się definicji synonimicznych, zawierających tylko bliskoznacznik ogólnopolski; obowiązuje precyzacja znaczeń i określony sposób ich rejestracji: od znaczeń powszechnych po rzadkie, por. SGPPAN, KąśSGO, SGŚWyd);
- lokalizacja haseł (np. w SGPPAN dział *Geografia*, gdy materiał dokumentacyjny pozwala na określenie zasięgu geograficznego hasła);
- egzemplifikacja tekstowa (cytaty) – obszerne konteksty użycia w zapisie najczęściej fonetycznym (np. SGPPAN, SGŚWyd, BrzezSK, SychSK), rzadziej w zapisie uproszczonym, respektującym jednak gwarowe cechy wymowy (np. KąśSGO, RRML), dokładnie lokalizowane;
- informacje dodatkowe (m.in. rejestrowanie synonimów, szerokie opracowanie frazeologii, np. SGPPAN, SGŚWyd, KąśSGO, ilustracje: zdjęcia, rysunki, np. KucPSM, KąśSGO, ZarSN, informacje etymologiczne przy zapożyczeniach, np. GórDM, BrzezSK, SGOWM, SGŚWyd);
- rozbudowany system odsyłaczy.

Tego typu budowa artykułu charakteryzuje głównie słowniki najnowsze, które korzystają z osiągnięć metaleksykografii ogólnej, w starszych słownikach jest prostsza.

Słowniki popularnonaukowe mają uproszczoną strukturę artykułu hasłowego, który najczęściej zawiera: wyraz hasłowy w postaci sprowadzonej do ogólnopolskiej, niekiedy podaje się w nawiasie wymowę gwarową (np. KobSGG), definicję, kwalifikatory w niewielkim wyborze, rzadziej kontekst użycia bez lokalizacji i informację gramatyczną (np. CzasMSGGŚ), czasem informacje etymologiczne (np. PodgSGŚ).

Niektóre jednak słowniki współczesne, z zamierzenia mające uproszczoną strukturę artykułu hasłowego, ale zachowujące wartość naukową z różnych względów (np. bogata ilustracja tekstowa, cytaty dokładnie lokalizowane), można niekiedy określić jako raczej „naukowopopularne” niż popularnonaukowe. Do nich należą przede wszystkim słowniki opracowane przez dialektologów lub z ich udziałem i pod ich kierunkiem, por. SGŚCWron, CzasMSGGŚ. Podobnie na pograniczu słowników naukowych i popularnych sytuują się takie dzieła, jak opracowany obecnie z materiałów Juliusza Zborowskiego *Słownik gwary Zakopanego i okolic* czy *Mały słownik gwar polskich* pod redakcją Jadwigi Wronicz. Za rozstrzygające przyjęto zatem kryterium dokładnej lokalizacji cytatów lub uogólnionej geografii wyrazów. W związku z tym dwa ostatnie leksykony włączono do opracowań naukowych (choć inne elementy odnoszą je do prac popularnych), a dwa wymienione wcześniej – do popularnych, ale z zaznaczeniem ich wartości naukowej (charakteru popularnonaukowego).

²⁹ O kwalifikatorach stosowanych w polskich słownikach gwarowych zob. Woźniak 2000, 2006: 215-247.

Słowniki profesjonalne – amatorskie – z udziałem środowiska lokalnego (profesjonalno-amatorskie)

Nie bez znaczenia dla charakteru słownika gwarowego jest też osoba autora czy autorów. Obok bowiem słowników przygotowanych przez dialektologów mamy bardzo liczne słowniki gwarowe amatorskie, pisane przez mieszkańców danego regionu czy miłośników danej gwary. Zastrzec wypada, iż określenia „amatorski” nie używam jako terminu wartościującego, gdyż ważny jest nie rodzaj wykształcenia, lecz przygotowanie słownikarza. Oczywiście jest, iż zarówno wśród słowników przygotowanych przez profesjonalistów (nie tylko dialektologów), jak i przez amatorów są słowniki dobre i słabe. Świetny słownik gwarowy przygotował przecież nie językoznawca, lecz etnograf, ks. Bernard Sychta, i jest to z pewnością słownik profesjonalny.

Słowniki amatorskie³⁰ powstawały od dawna, jednakże obecnie pojawia się ich szczególnie dużo. Obok słowników typowo amatorskich i profesjonalnych pojawia się też nowy podtyp słowników gwarowych przygotowanych z udziałem środowisk lokalnych, ale pod kierunkiem lub z udziałem dialektologów (Sierociuk 2006), por. np. *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* pod red. Jadwigi Wronicz. Przykładem słownika powstającego w konsultacji z dialektologami, ale opracowanym samodzielnie, jest *Słownik gwary biskupiańskiej* Małgorzaty Giery i Krystyny Jańczak przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi.

Zazwyczaj autorzy i odbiorcy tego typu słowników lokalnych i regionalnych mają ustalone oczekiwania co do ich zawartości. Oprócz zasadniczego słownika chcą też uwzględnienia w nim zwięzłej charakterystyki lokalnej gwary, miejscowych nazw terenowych, opisu przydomków mieszkańców wsi, zdjęć i ewentualnie wyboru tekstów gwarowych o tematyce kulturowej (Sierociuk 2010).

Słowniki alfabetyczne – pojęciowe (rzeczowe) – [gniązdowe]

Do najczęstszych należą słowniki o układzie alfabetycznym, tj. podające najczęściej w kolejności alfabetycznej słownictwo ludowe o różnym zasięgu występowania. Znacznie rzadziej zamiast układu alfabetycznego stosuje się układ rzeczowy, tzn. wyrazy są ułożone według działów i poddziałów (kręgów) tematycznych. Układ rzeczowy mają m.in. słowniki Alfreda Zaręby (ZarSN), Piotra Bąka (BąkSOK), Mariana Kucały (KucPSM) i Jerzego Maciejewskiego (MacSchD). Interesujący układ ma słownik brasławski, słownik języka bilingwalnych mieszkańców jednego rejonu Białorusi – Brasławszczyzny, zamieszczony w drugim tomie publikacji zbiorowej *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, opracowanej pod redakcją Elżbiety Smułkowej (SBSmuł)³¹. Wzorowany na czeskich słownikach gwarowych

³⁰ Zob. więcej o tym zjawisku: Wronicz 2006: 171-180; 2007: 89-95.

³¹ Szerzej o słowniku zob. r. V.15.

składa się z dwóch zasadniczych części: pierwszej zawierającej rejestr słownictwa w układzie tematycznym bez definiowania znaczeń z dodanym do niego indeksem alfabetycznym (ale tylko tzw. „hasła wywoławcze” bez wariantów fonetycznych, morfologicznych i bez derywatów) oraz części drugiej – słownika alfabetycznego wyrazów trudniej zrozumiałych opatrzonych w części pierwszej gwiazdką *. Spośród amatorskich słowników popularnych układ tematyczny mają słowniki Jana Karola Nowaka (NowSGŻ) z indeksem alfabetycznym wyrazów i Joanny Furgalińskiej (bez indeksu).

Swoisty układ ma *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem* opracowany z materiałów zebranych pod kierunkiem Władysława Paryla pod redakcją Janusza Riegera ułożony według numerów kwestionariusza Karola Dejny i z indeksem wyrazów odsyłających do pytań kwestionariuszowych. Pozwala to na zgromadzenie w jednym artykule hasłowym wszystkich funkcjonujących w badanych wsiach wyrazów o tym samym znaczeniu (synonimów).

Specyficzny charakter ma część słowników amatorskich, szczególnie śląskich, gdyż mają one typowy układ słowników dwujęzycznych (tu gwarowo-ogólnopolskich i ogólnopolsko-gwarowych), np. *Słownik gwary śląskiej* Andrzeja i Ilony Czajkowskich, Andrzeja i Doroty Klukowskich (SGŚCK). Część I SGŚCK zatytułowana „godać – mówić” zawiera śląskie wyrazy gwarowe objaśnione przez synonimy ogólnopolskie, część II: „mówić – godać” podaje wyrazy w porządku odwrotnym. Podobny układ ma *Słownik górnośląskiej godki* Bogdana Kallusa (KallSGG) z roku 2007. Składa się z dwóch części: I noszącej tytuł *Z ogólnopolskiego na górnośląski* (s. 8-144) i II zatytułowanej paralelnie *Z górnośląskiego na ogólnopolski* (s. 145-235). Charakter słownika przekładowego ma również drugie wydanie *Słownika gwary orawskiej* Franciszka Fitaka z 2003 r. (cz. I: Gwarowo-literacka, cz. II: Literacko-gwarowa). Rzadki układ wyłącznie „ogólnopolsko-gwarowy”, gdy hasło otwiera wyraz ogólnopolski, charakteryzuje *Słownik z języka naszych przodków* Walerii Owczarz (OwczB) i *Zbornik polsko-ślůnski (Słownik polsko-ślůnski)* Andrzeja Rocznioka (RoczZPŚ). W tym ostatnim taki porządek wynika z potraktowania mowy śląskiej jako odrębnego języka słowiańskiego (a nie jako gwary).

W ogólnej typologii słowników wspomina się jeszcze o układzie gniazdowym. W polskiej leksykografii gwarowej brak jednak takiego słownika, ale są – co prawda rzadkie – słowniki alfabetyczno-gniazdowe. Zazwyczaj tylko niektóre hasła są podawane w nich w ten sposób, np. w słownikach ks. Bernarda Sychty (kaszubskim i kociewskim) jedynie czasowniki prefiksalne tak są notowane (tj. przy czasowniku podstawowym).

Słowniki pełne – dyferencyjne

Słowniki gwarowe mogą być opracowywane jako słowniki pełne, dające charakterystykę całego zasobu leksykalnego danej gwary, dialektu czy zespołu dialek-

tów (a więc obejmujące słownictwo specyficznie gwarowe i wspólne z ogólnopolskim), albo jako słowniki o charakterze dyferencyjnym, tzn. ujmujące w zasadzie tylko leksykę odmienną od ogólnopolskiej.

Zasada dyferencyjności bywa rozumiana nie zawsze tak samo. Często w słownikach gwarowych pojawiają się odstępstwa od niej związane przede wszystkim z uwzględnianiem leksyki wspólnej z ogólnopolską, ale odzwierciedlającej kulturę ludową lub słów niepowszechnych na całym obszarze gwarowym, albo też nowych, dopiero wchodzących do gwary.

Autorzy słowników dyferencyjnych zakładają, że wyrazy wspólne z odmianą ogólnopolską są dobrze znane i nie wymagają szczegółowego opisu. Krytycy takiego rozwiązania podkreślają, że pominięcie części słownictwa tożsamego z ogólnopolskim wypacza jednak obraz danej gwary³². Szczególnie istotne jest to w wypadku słowników gwar kresowych, gdyż „sztywno” pojęta zasada dyferencjalności prowadziłaby do wniosków o braku w nich typowej leksyki polskiej.

Słowniki o charakterze dyferencyjnym są częstsze, natomiast słowniki pełne – o wiele rzadsze. Pierwszy rodzaj słowników reprezentują m.in. *Słownik gwar śląskich* pod red. Bogusława Wyderki, słownik jednej wsi – podkrakowskich Niepołomic Alfreda Zaręby, słownik cieszyński opracowany pod redakcją Jadwigi Wronicz³³, drugi – m.in. *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* Mariana Kucali, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim* Mieczysława Szymczaka, słownik gwary wsi Podróżna Władysława Brzezińskiego, *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kaśia, z pewnymi ograniczeniami słownik malborski Huberta Górnowicza i *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*³⁴.

Słowników pełnych jest znacznie mniej niż dyferencyjnych z powodów czysto praktycznych, gdyż są bardziej czaso- i pracochłonne, a w związku z tym bardziej kosztowne. Ponadto wymagają specjalistycznej językoznawczej wiedzy, gdyż nie da się zastosować prostych definicji synonimicznych. Jak już wspomniano, interesujące rozwiązanie przejęte z czeskiej leksykografii gwarowej zastosowano w *Słowniku brasławskim* pod redakcją Elżbiety Smułkowej (SBSmuł), który notuje całość słownictwa dwujęzycznych mieszkańców Brasławszczyzny na Białorusi w rejestrze tematycznym bez definicji wraz z indeksem alfabetycznym do niego (a w części II – słownikiem alfabetycznym trudniej zrozumiałych wyrazów odnotowanych w rejestrze).

Współczesne słowniki popularne mają na ogół charakter dyferencyjny. Ze względu jednak na brak przygotowania lingwistycznego ich autorów – wbrew ich intencjom i deklaracjom – zasada dyferencyjności w doborze leksyki bywa naruszana w dużej części tych opracowań leksykograficznych. W słownikach tych pojawiają się bowiem wyrazy tożsame z ogólnopolskimi, ale różniące się systemowymi cechami fonetycznymi, np. mazurzeniem, obecnością samogło-

³² Szerzej o tych zagadnieniach zob. r. III., pkt. 2.

³³ Z innych słowników dyferencyjne są m.in. ZarSSS, BąkSOK, KobSGG, StefSW, CzasMSGGŚ, DejSLKL.

³⁴ Za pełne można też uznać: MacSchD, OleschW, PlutaSD.

sek ścieśnionych, gwarową realizacją samogłosek nosowych, rozszerzeniem lub zwężeniem artykulacyjnym, asynchroniczną wymową spółgłosek wargowych miękkich, mieszaniami spółgłosek tylnojęzykowych twardych i zmiękczonej itd. Dla autorów tych słowników, podobnie jak i dla informatorów, są to bowiem wyrazy gwarowe, zwłaszcza gdy różnice fonetyczne są znaczne, np. gwar. *copka* – ogp. *czapka*, gwar. *ksiotek* – ogp. *kwiatek*, gwar. *psiankny* – ogp. *piękny*. Wyraz gwarowy przez badaczy – amatorów jest rozumiany najczęściej jako inny niż ogólnopolski, nawet jeśli ta inność dotyczy wyłącznie wymowy.

Słowniki gwarowe ogólne – słowniki wyspecjalizowane (specjalne)

Słowniki ogólnotematyczne – monotematyczne (z jednej dziedziny)

Dobór haseł, a więc zawartość słownika, to kryterium pozwalające wyróżnić słowniki gwarowe ogólne i słowniki wyspecjalizowane (specjalne). Te ostatnie mogą się jeszcze dalej różnicować, bo uwzględnienie w doborze haseł bądź wszystkich (wielu różnych) sfer i podsystemów słownictwa odzwierciedlających różne aspekty życia na wsi, bądź tylko wybranych dziedzin umożliwia podział słowników na słowniki gwarowe ogólnotematyczne (zawierające słownictwo w całości lub w wyborze z różnych dziedzin życia na wsi) i słowniki monotematyczne obejmujące słownictwo z wybranej, przeważnie jednej dziedziny, np. tylko nazwy z zakresu tkactwa, pasterstwa, nazwy roślin czy gwarowe terminy techniczne.

Tego typu słowniki specjalne mogą gromadzić słownictwo gwar z całej Polski, np. *Polskie słownictwo tkackie* Barbary Falińskiej, *Polskie ludowe nazwy grzybów* Barbary Bartnickiej, lub tylko niektórych regionów, np. *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*, cz. 1 Wandy Herniczek-Morozowej (Wrocław... 1975), *Słownik wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrze* Henryka Josta (Nowy Sącz 1987) czy *Słownik gwarowy górskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrze* Zofii Radwańskiej-Paryskiej (Zakopane 1992). W literaturze przedmiotu nazywa się je niekiedy słownikami monotematycznymi (Falińska, Kowalska 2003: 105).

Słowniki gwarowe ogólne – słowniki gwarowe wyspecjalizowane (specjalistyczne), np. frazeologiczne, etymologiczne

To samo kryterium pozwala także wyodrębnić inny typ słowników. Słowniki gwarowe ogólne mogą się bowiem przeciwstawiać też innemu typowi słowników gwarowych wyspecjalizowanych (nazywanych specjalistycznymi lub specjalnymi), uwzględniających tylko wybrany podsystem językowy (np. frazeologię) lub badający jedynie etymologię wyrazów gwarowych.

Nowym typem słowników gwarowych są słowniki etymologiczne. Wymienić należy przede wszystkim *Etymologiczny słownik kaszubszczyzny* Hanny Popowskiej-Taborskiej i Wiesława Borysia (t. I-V, 1994-2006) – pierwszy etymologiczny słownik gwarowy, a więc programowo zajmujący się etymologią wybranych tylko gwarowych wyrazów kaszubskich. SEK uwzględnia jedynie wyrazy poświadczone

w gwarach kaszubskich, a nie utworzone sztucznie w ramach standaryzacji kaszubskiego języka literackiego (regionalnego)³⁵, dlatego możemy go z całą pewnością określić jako pierwszy etymologiczny słownik gwarowy. Drugim przykładem etymologicznego słownika gwarowego jest słowniczek poświęcony wyłącznie hungaryzmom w gwarze orawskiej autorstwa Michała Németha *Zapożyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania* (2008). Za prototyp współczesnych gwarowych słowników etymologicznych można uznać XIX-wieczne słowniczki Lucjana Malinowskiego *O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze* (MalinWL) z 1893 roku i Aleksandra Berki (Leona Biskupskiego) *Słownik kaszubski porównawczy* (BiskSKP) z 1891 roku³⁶.

Wspomnieć też należy o projekcie opracowania *Etymologicznego słownika gwar polskich* przedstawionym przez Jadwigę Waniakową (2007). Autorka, powołując się m.in. na opinię Hanny Popowskiej-Taborskiej (1996b) o potrzebie tworzenia gwarowych słowników etymologicznych, słowników małych obszarów słowiańskich, zaprezentowała szkic przyszłego słownika etymologicznego gwar polskich. Miałby on zawierać omówienie typowego słownictwa gwarowego z objaśnieniami wyłącznie wyrazów prymarnych. Autorka przewiduje m.in. jako kwestie najważniejsze zbadanie zasięgu geograficznego wyrazów i opis ich ewentualnej ewolucji semantycznej. W podsumowaniu stwierdza:

słownik będzie przydatny nie tylko dla dialektologów, lecz także dla wszystkich badaczy zajmujących się leksykologią historyczną i porównawczą. Przyniesie z pewnością objaśnienia etymologiczne dużej ilości wyrazów do tej pory nieanalizowanych. Być może nawet uporządkuje i skoryguje niektóre dotychczasowe etymologie. Niewątpliwie będzie też uzupełnieniem polskich słowników etymologicznych (Waniakowa 2007: 225).

Na tle dotychczasowych słowników gwarowych gromadzących słownictwo różnego typu wyróżnia się *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* Macieja Raka (Kraków 2005), pierwszy gwarowy słownik frazeologiczny. Obejmuje on opis frazeologii gwary jednej wsi.

Słowniki monosystemowe – słowniki polisystemowe

Użyteczny jest podział zaczerpnięty z artykułu Jerzego Reichana (2010) na słowniki monosystemowe i polisystemowe (w terminologii autora w ujęciu binarnym: monosystemowe – niemonosystemowe). Słowniki monosystemowe to słowniki gwary jednej wsi, gdzie system jest prawie jednolity. Podział ten, jak widać, w części pokrywa się z rozróżnianiem słowników ze względu na ich zasięg tery-

³⁵ Hanna Popowska-Taborska podkreśla, iż słownik etymologiczny kaszubskiego języka literackiego musiałby mieć inny charakter, uwzględniać m.in. wyrazy sztucznie utworzone.

³⁶ Por. opinię Hanny Popowskiej-Taborskiej o słowniku A. Berki jako prototypie kaszubskiego słownika etymologicznego zawartą we wstępie do *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny* (SEK 11).

torialny. Jednak słowniki kilku czy kilkunastu wsi, które ze względu na zasięg można uznać za lokalne, niekoniecznie muszą być monosystemowe. Jerzy Reichan (2010: 221) podkreśla bowiem, przywołując znane polskie przysłowie „Co wieś, to inna pieśń”, że systemy leksykalne gwar bliskich sobie wsi mogą się nieraz różnić w szczegółach, a więc słowniki uwzględniające mowę kilku wsi mogą nie być monosystemowe. Z kolei słowniki regionalne, dialektalne i ogólnogwarowe, a więc gromadzące leksykę większych obszarów gwarowych, są zawsze polisystemowe.

Słowniki lingwistyczne – słowniki lingwistyczno-etnograficzne (na tle kultury ludowej)

Uwzględnienie w różnym zakresie lub brak informacji etnograficznych w słowniku gwarowym pozwala wydzielić słowniki lingwistyczne i słowniki lingwistyczno-etnograficzne. Te drugie zawierają zazwyczaj w tytule charakterystyczną frazę „na tle kultury ludowej”, por. np. *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty (1980-1985) czy *Słownictwo okolic Kramska na tle kultury ludowej* Piotra Bąka (1960), choć nie zawsze tak jest. Przykładowo – bogaty pod względem treści kulturowych słownik orawski Józefa Kąsia nie sugeruje tej zawartości w tytule, pozostając przy stereotypowej nazwie: *Słownik gwary orawskiej* (2003), natomiast przygotowywany przez tegoż autora słownik podhalański informuje już w nazwie o uwzględnionych elementach kulturowych: *Słownik gwary i kultury podhalańskiej*. Podobnie w tytule *Słownika górali polskich na Bukowinie* Zbigniewa Grenia i Heleny Krasowskiej brak odniesienia do treści kulturowych, ale we wstępie autorzy stwierdzają, iż ich celem jest przekazanie nie tylko informacji leksykalnych, ale i kulturowych, zwłaszcza tych, które ukazują przynależność górali bukowińskich do świata wielokulturowego i wielojęzycznego (GreńKB 7).

Słownik gwarowy ze swej natury powinien uwzględniać elementy etnografii, gdyż gwara i kultura ludowa są ze sobą nierozzerwalnie związane. Przydatność danych etnograficznych w dialektologii, zwłaszcza w badaniach leksykalnych, podkreśla się w wielu pracach (por. np. Handke 1986: 42-43, Zaręba 1955: 53). Rozumieli to szczególnie dobrze autorzy słowników uwzględniających w dużej mierze aspekt kulturowy, zwłaszcza ks. Bernard Sychta, etnograf. Refleksje teoretyczne nad miejscem informacji etnograficznej w słowniku gwarowym (w odróżnieniu od dialektologii w ogóle) i jej zakresem podejmowano jednak rzadko. Dopiero Józef Kaś (2003) poświęcił więcej uwagi rozważaniom nad miejscem etnografii w słowniku gwarowym, rodzajem informacji etnograficznych i ich stosunkiem do wiadomości ściśle językowych³⁷.

Dawne słowniki gwarowe, opracowywane przez etnografów i folklorystów, często uwzględniały aspekt kulturowy. Wymienić tu należy przede wszystkim

³⁷ Szerzej o tych zagadnieniach – zob. r. IV, pkt. 9.

cztery słowniki Oskara Kolberga dotyczące gwar Wielkopolski, Krakowskiego, Sandomierskiego i Kujaw, słownik tykociński Zygmunta Glogera, słowniki Władysława Kosińskiego, Władysława Matlakowskiego, w których znajdują się obszernie opisy wielu elementów ważnych dla kultury ludowej.

Dziś słowniki gwarowe z bogatą zawartością treści kulturowych są także odpowiedzią na zapotrzebowanie społeczne, czytelników niespecjalistów, którzy czekają na słownik niebędący tylko indeksem wyrazów gwarowych z definicjami, ale dający obraz kultury lokalnej uznawanej przez nich za „swoją”.

Słowniki ogólnogwarowe – dialektalne – regionalne – lokalne

Zasięg terytorialny uwzględnionej w słownikach leksyki jest zróżnicowany. Słowniki mogą obejmować leksykę bądź jednej lub kilku wsi, bądź większych obszarów gwarowych, zespołu dialektalnego (dialektu), bądź też całego polskiego terytorium językowego.

Nieco inną terminologię i w szczególności różniącą się propozycję podziału słowników gwarowych ze względu na zasięg geograficzny leksyki przedstawiła Halina Pelcowa, która wyróżniła:

- 1) słowniki grupujące wyrazy z całego polskiego obszaru gwarowego,
- 2) słowniki wewnątrzdialektalne i międzylalkalne dużych obszarów lub całych dialektów,
- 3) słowniki o mniejszym zasięgu terenowym, w tym: a) słowniki regionalne o szerszym zasięgu, np. regionu geograficznego, b) słowniki regionalne wąskoterytorialne, grupujące gwary niejednorodnie dialektalnie o mieszanym lub przejściowym charakterze,
- 4) słowniki lokalne – grupujące leksykę jednej wsi (Pelcowa 2003: 203).

W tej propozycji cenne wydaje się zwrócenie uwagi na dwa typy słowników regionalnych: gromadzących leksykę albo w miarę jednolitego regionu gwarowego, albo obszaru zróżnicowanego dialektalnie (np. Lubelszczyzna).

Słowniki ogólnogwarowe

W Polsce mamy trzy (jeden w trakcie opracowywania) słowniki o charakterze ogólnogwarowym; jeden ukończony wielotomowy, choć już historyczny *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza³⁸. Zgodnie z zaprezentowaną typologią można go też określić jako słownik:

- dawny (opublikowany w latach 1900-1911, tj. sto lat temu; weszły do niego materiały zebrane przed 1896 r., a więc KarłSGP odzwierciedla XIX-wieczne polskie słownictwo gwarowe, opracowane wówczas synchronicznie);
- duży (6 tomów, zawiera ok. 50 000 haseł słownikowych);

³⁸ Zob. charakterystykę tego słownika – r. II.3.

- przeznaczony dla szerszego kręgu odbiorców (służy temu zapis zgodny z regułami ówczesnej ortografii);
- naukowy (choć niedoskonały metodologicznie, ze względu na czas powstania nie zostały w nim uwzględnione zdobycze dialektologii pocz. XX w.);
- dyferencyjny (zawiera głównie leksykę odmienną od ogólnopolskiej, choć jest też – co krytykował Kazimierz Nitsch – materiał leksykalny przynależny do „codziennego dialektu inteligencji”).

KarłSGP odgrywa do dziś ważną rolę, jest nieocenionym źródłem o charakterze naukowym. Szersze omówienie słownika Jana Karłowicza i recenzji Kazimierza Nitscha oraz jego koncepcji nowego słownika ogólnogwarowego zawiera artykuł Joanny Okoniowej (2003) oraz praca Elżbiety Koniusz (2001).

Drugi duży polski słownik ogólnogwarowy, tj. *Słownik gwar polskich* opracowywany w Polskiej Akademii Nauk (pod red. Mieczysława Karasia, następnie Jerzego Reichana, obecnie Joanny Okoniowej) jest w trakcie opracowywania. SGPPAN to słownik synchroniczno-diachroniczny obejmujący słownictwo ludowe ze 150 lat zarejestrowane w XIX i XX w. o szerokim zasięgu terytorialnym, największy słownik gwarowy. Jest to także największy zbiór wyrazów polskich, który będzie liczył ok. 300 000 haseł, a do tej pory od roku 1979 opublikowano 7 tomów (23 zeszyty) obejmujących hasła na litery A – F. To słownik naukowy, przeznaczony dla wąskiego kręgu odbiorców – profesjonalistów, głównie dialektologów, alfabetyczny, dyferencyjny, ale dyferencyjność pojmowana jest tu szeroko, gdyż założenie pierwotne było takie, by „nie pominąć niczego, co w jakikolwiek sposób jest typowe dla słownictwa ludowego” (Karaś 1979: XIX). To słownik lingwistyczny, w którym zakres informacji etnograficznych, o kulturze ludowej, jest niewielki. Na temat koncepcji nowego *Słownika gwar polskich* oraz obecnego stanu jego opracowywania istnieje już wiele publikacji (np. Nitsch 1911, Karaś 1960a, 1961, 1965, 1965a, Zaręba 1965, Reichan 1988, 1999, 2000, 2000a, 2001, Reichan, Woźniak 2001)³⁹.

Ostatnio ukazał się kolejny – trzeci słownik ogólnogwarowy, tj. *Mały słownik gwar polskich* (Czesak 2007, Wronicz 2010) – leksykon o charakterze popularnym, adresowany do szerokiego kręgu odbiorców, przygotowany przez dialektologów – pracowników Zakładu Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie na podstawie kartoteki SGPPAN. Wobec bardzo odległej perspektywy zakończenia prac na *Słownikiem gwar polskich* jego autorzy zdecydowali się opracować stosunkowo niewielki słownik obejmujący najbardziej typową leksykę gwarową. MSGP obejmuje ok. 10 000 haseł, sprowadzonych do postaci literackiej (ogólnopolskiej), dokumentowanych krótkimi przykładami użycia w pisowni ogólnopolskiej, dokładnie lokalizowanymi (wieś, powiat)⁴⁰.

³⁹ Jego skrótową charakterystykę przedstawiam w r. V.1.

⁴⁰ Szerszą charakterystykę słownika zawiera r. VI.3.

Słowniki dialektalne

Słowników całego dialektu w pełni opracowanych i opublikowanych w zasadzie nie ma, chyba że uwzględni się jednak *Słownik gwar kaszubskich* ks. Bernarda Sychty, przygotowany przez niego jako słownik dialektu, zgodnie z wieloletnią tradycją polskiej dialektologii klasyfikującej kaszubszczyznę jako najbardziej odrębny i swoisty dialekt języka polskiego. Obecnie jest wydawany *Słownik gwar śląskich* pod red. B. Wyderki, który gromadzi materiał leksykalny z obszaru całego Śląska, więc spełnia kryteria słownika dialektalnego⁴¹. Pozostałe dialekty – wielkopolski, mazowiecki, małopolski nie mają słowników, które by obejmowały całość dialektu.

Słowniki regionalne i lokalne

Słowniki regionalne i lokalne to najczęstszy typ słowników w polskiej leksykografii gwarowej. Słowniki regionalne można podzielić ponadto na dwa podtypy:

- a) obejmujące słownictwo większych zwartych części dialektów (słowniki wewnątrzdialektalne), np. Ostródzkiego, Warmii i Mazur: SGOWM, lub pogranicza różnych dialektów (słowniki międzyledialektalne), np. pogranicza małopolsko-wielkopolskiego: DejSGKŁ czy pogranicza mazowiecko-wielkopolskiego: MatlCzK,
- b) gromadzące leksykę o mniejszym zasięgu terytorialnym: poszczególnych regionów dialektologicznych czy geograficznych, np. Warmii (*Słownik warmiński* Wiktora Steffena), Kurpiowszczyzny (amatorski słownik Stanisława Ceberka), Kociewia (*Słownictwo kociewskie* ks. Bernarda Sychty i *Mały słownik kociewski* Marii Pająkowskiej-Kensik), Krajny (słownik krajniacki Władysława Brzezińskiego), Malborskiego (słownik malborski Huberta Górnowicza), Śląska Cieszyńskiego (XIX-wieczny słownik Andrzeja Cinciały, współczesny pod red. Jadwigi Wronicz – SGŚCWron), Górnego Śląska, głównie okręgu przemysłowego (np. *Mały słownik gwar Górnego Śląska*, słowniki Bogdana Kallusa, Joanny Furgalińskiej)⁴², ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej (słowniki Jerzego Maciejewskiego i Dariusza Mellera)⁴³, Orawy (słownik orawski Józefa Kąsia i amatorski słownik Franciszka Fitaka), Spiszu (słownik F. Fitaka i słownik opracowany przez uczniów gimnazjum w Łapszach Niżnych (SSWG), Podhala⁴⁴, Żywiecczyzny (słownik Jana Karola Nowaka), Gorców (*Słownik gwary gorczańskiej* Józefy Kobylińskiej), Suwalszczyzny (amatorski słownik Jana Bacewicza).

Słowniki lokalne to najczęściej słowniki jednej wsi, czasem kilku, rzadziej kilkunastu. Wymienić tu można – przykładowo – leksykony gromadzące słownictwo jednej lub kilku wsi z obszaru:

⁴¹ Zob. charakterystykę tego słownika – r. VI.4.

⁴² CzāsMSGGŚ, CzajKlSGŚ, KallSGŚ, FurgŚG.

⁴³ MacSChD, MellSGCh.

⁴⁴ Są to m.in. słowniki: DemSG, WrześSGP, HodSGGSP, BukSGK.

- Małopolski, np. A. Zaręby, M. Kucaly, R. Gondka, R. Kobaki, W. Bułki, W. Kosińskiego, J. Bieli, S. Dobrzyckiego⁴⁵,
- Wielkopolski, np. S. Bąka, M. Binkowskiego, A. Tomaszewskiego⁴⁶,
- Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny, np. Z. Glogera, T. Jagłowskiej, M. Ratasiewicza, W. Załęskiego⁴⁷,
- Polski północnej (Pomorza południowego), np. W. Brzezińskiego⁴⁸,
- pogranicza małopolsko-wielkopolskiego, np. M. Szymczaka⁴⁹,
- Śląska, np. F. Pluty, A. Zaręby, R. Olescha, B. Działasa, J. Bystronia⁵⁰.

Czasem autorzy słowników lokalnych w tytule podkreślają reprezentatywność leksyki danej wsi czy dwóch w stosunku do całego regionu, por. np. *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskiem Władysława Brzezińskiego czy Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk) Jerzego Maciejewskiego*. Tytuł zatem niejednokrotnie sugeruje, że słownik jest regionalny, ale podtytuł czy paren-teza wskazuje na jego charakter lokalny.

Nierównomierny jest rozkład terytorialny słowników regionalnych i lokalnych. Stosunkowo dobrze jest już omówiona (lub obecnie opracowywana) leksyka Śląska, Małopolski i Polski północnej (Krajna, Kociewie Malborskie, Ostródzkie, Warmia i Mazury). Najslabiej na tym tle wygląda Mazowsze (mimo że prace nad słownikiem mazowiecko-podlaskim były już prowadzone (Falińska 1965, Kowalska 1975), a także Wielkopolska. Stan polskiej leksykografii gwarowej nie zmienił się zatem w większym stopniu przez ostatnie dziesięciolecie (Reichan, Woźniak 2001: 40-41). Nadal aktualny pozostaje postulat opracowania słownika gwary kurpiowskiej i suwalskiej, także słowników wielkopolskich (jw.: 40-41), gdyż amatorskie słowniki Stanisława Ceberka, Jana Bacewicza, Mieczysława Ratasiewicza, Mirosława *Każmyrza* Binkowskiego, Małgorzaty Giery i Krystyny Janczak nie spełniają oczekiwań ze względu na usterki metodologiczne i merytoryczne.

Słowniki gwar polskich skupisk autochtonicznych poza granicami kraju i gwar przesiedleńców

Podobnie jak słowniki gromadzące leksykę gwar Polski etnicznej, tak i leksykony gwar polskich skupisk autochtonicznych poza jej granicami, zwłaszcza na Wschodzie (Litwa, Łotwa, Białoruś, Ukraina, Rumunia) dadzą się sklasyfikować według przedstawionych kryteriów. Ich zasięg terytorialny może być różny: obejmują większy lub mniejszy (lokalny) obszar.

⁴⁵ Odpowiednio: ZarSN, KucPSM, GonSR, KobaSB, BułkaRG, KosCz, KosMPis, BielaGZ, BielaŻ, DobrzK.

⁴⁶ BąkSOK, GierSGB, BinSGP, TomŁop, TomMW.

⁴⁷ GlogSGT, JagSGF, RatSPW, ZałS.

⁴⁸ BrzezSK.

⁴⁹ SzymSGD.

⁵⁰ PlutaSD, ZarSSS, OleschW, BiałSGP, KallSGG, DziałSO, BystrOM.

Przykładowo – *Słownictwo gwarowej polszczyzny wiejskiej na Litwie* Janusza Riegera, Krystyny Rutkowskiej i Ireny Masojć (RRML) gromadzi leksykę z wszystkich zwartych obszarów gwarowych na Litwie, tj. z Wileńszczyzny, Kowieńszczyzny i obszaru jeziorosko-ignalińskiego (smołwieńskiego). Dotyczy więc polszczyzny pozostającej w obrębie jednego państwa, a nie całości polszczyzny północnokresowej (dziś Litwa, Łotwa, Białoruś).

Z kolei *Słownik górali polskich na Bukowinie* Zbigniewa Grenia i Heleny Krasowskiej (2008) przedstawia współczesne słownictwo grupy góralskiej żyjącej dziś w granicach dwóch państw: Rumunii i Ukrainy.

Słownik języka mieszkańców tylko jednego rejonu Białorusi – Brasławszczyzny (północno-wschodnia Białoruś) zawiera drugi tom publikacji *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, zatytułowany *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, opracowany pod redakcją Elżbiety Smułkowej, który ukazał się drukiem w 2009 roku (SBSmł). Jest to słownik specyficzny, dwujęzyczny, który zawiera notowaną paralelnie leksykę zebraną z wypowiedzi tych samych informatorów z rozmów uznanych przez nich za prowadzone po polsku i po białorusku („po prostu”).

Sporo jest słowników gwar jednej wsi lub kilku, zwłaszcza z terenu Ukrainy, np. *Słownik gwary draganowskiej* ks. Józefa Chromika (ChromSGD), *Słownik gwary Mościsk i wsi okolicznych* Anny Kosteckiej-Sadowej (K-SM), słownik gwary Satanowa nad Zbruczem Renaty Modzelewskiej i Janusza Riegera (RiegMS) czy *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu* Iwony Cechosz-Felczyk (CechOH).

Wspomnieć też należy o słownikach gwar przesiedleńców zza Bugu, takich jak np. *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna* Władysława Paryła (ParylGT) czy *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem* opracowany z materiałów zebranych pod kierunkiem Władysława Paryła (SPTU). Ten ostatni ma interesujący układ według pytań kwestionariusza Karola Dejny do *Atlasu gwar polskich*. Każde „hasło” otwiera numer pytania, samo pytanie i wyraz ogólnopolski mu odpowiadający. Następnie podano wszystkie uzyskane w trakcie eksploracji terenowej nazwy, co pozwala na zebranie wszystkich funkcjonujących nazw synonimicznych i na ich porównanie.

ROZDZIAŁ DRUGI

Zarys dziejów polskiej leksykografii gwarowej

1. Początki leksykografii gwarowej w XIX wieku (do końca lat 70.). 2. *Epoka Malinowskiego*. Intensyfikacja badań w zakresie słownictwa gwarowego na przełomie XIX i XX wieku (lata 1880-1900). 3. *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza jako słownik przełomu. 4. *W cieniu Nitscha* – polska leksykografia gwarowa XX wieku. 5. Współczesna leksykografia gwarowa i jej zróżnicowanie. Nowy model słownika gwarowego Józefa Kąsia.

Dzieje polskiej leksykografii gwarowej można ukazać w kilku etapach, zależnych zarówno od rozwoju dialektologii polskiej, jak i od ewolucji metaleksykografii. Dialektologia jako odrębna dyscyplina badawcza wyłoniła się z ludoznawstwa dość późno, bo dopiero w II połowie XIX wieku. Leksykografia polska w tym okresie była natomiast już stosunkowo dobrze rozwinięta, miała za sobą bogate doświadczenia w opracowywaniu słowników dwu- i wielojęzycznych oraz słowników ogólnych języka polskiego.

Historia polskiej leksykografii gwarowej to z pewnością temat zasługujący na odrębną monografię¹. Tu przedstawiono jedynie – na podstawie oglądu wybranych słowników i dostępnej literatury przedmiotu – zarys jej dziejów konieczny jako tło dla omówienia dorobku i metodologii polskiego słownictwa gwarowego. Najpełniej do tej pory początki polskiej leksykografii gwarowej, zwłaszcza do połowy XIX wieku, omówił Mieczysław Karaś (Karaś 1961a), który historię słowników od tego momentu przedstawił natomiast skrótowo, koncentrując się głównie na *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza, pozostałe jedynie wymieniając lub nie wspominając o nich wcale. Kilka słowników gwarowych: Andrzeja Cinciały, Stefana Ramuła, Piotra Parylaka, Józefa Kantora (ps. Halny) omawia Halina Horodyska, przedstawiając dzieje konkursu leksykograficznego im. Samuela Bogumiła Lindego w latach 1876-1922 (Horodyska 1989). Sporo informacji doty-

---

¹ Początkowo moim zamierzeniem było w miarę pełne opracowanie dziejów polskiej leksykografii gwarowej. Okazało się to jednak niemożliwe w jednej książce z uwagi na ogrom materiału. Słowniki z XIX i początków XX wieku wymagają odrębnego potraktowania także ze względu na inny charakter tych zbiorów leksykalnych, na widoczne zmiany w metodologii, na ewolucję metaleksykografii. Ich opis zawarto w: *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe* pod red. Haliny Karaś (odrębne pliki zatytułowane „Słowniki gwarowe” w każdym regionie): www.dialektologia.uw.edu.pl

czących dwóch słowników (Ludwika Czarkowskiego i Aleksandra Osipowicza) przynosi też najnowsze opracowanie *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej* (Nowowiejski red. 2009), natomiast różnych zbiorów leksykalnych starszych i nowszych dotyczą artykuły innych badaczy (np. Perzowa 1979, Walczak, Witaszek-Samborska 1993, Horodyska 1989, 1992, 1997, Woźniak 2000, Kubok, Greń 2000, Cygan 1997, 2002, 2003, 2005, Rembiszewska 2010, Rospond, Mayer 1956, Pluta 1962).

Mieczysław Karaś (1961a: 180) tak oceniał wczesne dzieje polskiego słownictwa gwarowego:

Kończąc rozważania nad rozwojem polskiej leksykografii gwarowej do połowy XIX w., stwierdzamy, co następuje: 1. Gromadzenie słownictwa ludowego nie ma charakteru świadomej działalności, a spotykane w rozmaitych zbiorach wyrazy gwarowe trafiły tam przypadkowo; 2. Lokalizacja wyrazów nie występuje wcale lub też wyznaczana jest bardzo ogólnie, i to dopiero w XIX w.; 3. Postać fonetyczna wyrazów nie odbija ich rzeczywistego brzmienia gwarowego; 4. Bardzo trudno oddzielić słownictwo ściśle gwarowe od wyrazów języka potocznego i prowincjonalizmów literackiej polszczyzny.

Wbrew zacytowanej opinii omówienie historii polskiej leksykografii gwarowej zaczynam jednak od I połowy XIX wieku ze względu na kilka ważnych ówczesnych słowniczków, których badacz nie uwzględnił w swoim opracowaniu. Okres wcześniejszy natomiast został wyczerpująco przedstawiony w dotychczasowych badaniach, dlatego nie wspominam nawet pobieżnie tych osiągnięć. Analiza wszystkich słowniczków pozwala dzieje polskiej leksykografii gwarowej podzielić następująco:

- 1) etap pierwszy: od początku XIX wieku do końca lat 70. (1800-1879),
- 2) etap drugi: lata 1880-1900, czyli intensyfikacja prac leksykograficznych w ostatnim dwudziestoleciu XIX wieku,
- 3) etap trzeci: wiek XX – rozwój leksykografii gwarowej zgodnie z koncepcją Kazimierza Nitscha;
- 4) etap czwarty: przełom XX i początek XXI wieku – współczesna leksykografia gwarowa.

Przedstawiona klasyfikacja odbiega nieco od ustaleń Mieczysława Karasia (1961a), bliska jest natomiast podziałowi historii dialektologii Kazimierza Nitscha (por. Nitsch 1911), który wyróżniał epokę przednaukową do chwili opublikowania pracy Lucjana Malinowskiego w 1873 roku i dwie epoki naukowe: jedną, pod znakiem Malinowskiego, która trwała mniej więcej do końca XIX wieku, i drugą, od 1901 roku, tj. od chwili wydania I tomu *Materialów i Prac Komisji Językowej Akademii Umiejętności* w Krakowie, pisma wydawanego profesjonalnie, w którym Nitsch zamieszczał swoje wczesne najważniejsze prace dialektologiczne. Motywacje wyznaczenia w niniejszej pracy powyżej zaprezentowanych cezur dziejów leksykografii gwarowej zostaną omówione w częściach poświęconych poszczególnym okresom jej rozwoju.

II.1. Początki i rozwój leksykografii gwarowej w XIX wieku (do końca lat 70.)

Etap pierwszy, który można określić jako przednaukowy, obejmuje początki badań dialektologicznych, czyli niemal cały wiek XIX (do końca lat 70.), kiedy pojawiły się pierwsze większe zbiorki słownictwa ludowego. Wiązało się to przede wszystkim z rozwojem ludoznawstwa, z którego następnie wykształciły się odrębne dyscypliny, takie jak etnografia, folklorystyka i dialektologia. Pierwsze słowniczkę zawdzięczamy zatem znawcom kultury ludowej.

Był to dopiero czas wyłaniania się dialektologii z ludoznawstwa, dlatego najwcześniejsze słowniczkę gwarowe z tego okresu przedstawiają się bardzo skromnie zarówno pod względem ich liczby, zawartości, zakresu informacji, jak i sposobu opracowania. W zasadzie mamy na ogół do czynienia z indeksami wyrazów gwarowych, rzadko dokładnie lokalizowanych i zazwyczaj pozbawionych kontekstu.

Mieczysław Karaś, omawiając dzieje badań nad słownictwem gwarowym, podkreśla przełomowość lat 1850-1860 dla rozwoju polskiej leksykografii gwarowej (Karaś 1961a: 358-359), uzasadniając swą opinię następująco:

W tym bowiem czasie dokonuje się zasadnicza zmiana, mianowicie zaczyna się świadome gromadzenie wyrazów ludowych z równoczesnym zrozumieniem różnic geograficznych, co sprawia, że zbieracze słownictwa ludowego zaznaczają w sposób mniej lub więcej dokładny, skąd dany wyraz pochodzi. (...) niekiedy mamy zaznaczone różnice terytorialne, a więc początki swoiście pojętej geografii wyrazowej.

Zgodnie z ustaleniami M. Karasia, o świadomym zbieraniu wyrazów ludowych, a zatem o właściwych początkach polskiej leksykografii gwarowej, powinniśmy mówić dopiero od połowy XIX wieku. Wyjątki są – co prawda – niezbyt liczne, ale uzasadniają przesunięcie cezury na I połowę XIX stulecia. Wspomnieć należy przede wszystkim nieznanie autorowi drukowane zbiorkę słownictwa śląskiego z 1804, 1821 roku (Rospond, Mayer 1956) i 1844 roku (Gajda 1987), a także nieopublikowane wówczas słowniczkę: śląski z 1824 roku (zob. Pluta 1962) oraz wielkopolski bł. Edmunda Bojanowskiego z 1842 roku (zob. Brajerski 1972, Walczak, Witaszek-Samborska 1993), które jednak – jako nieopublikowane – nie odegrały żadnej roli w rozwoju polskiej leksykografii gwarowej.

Jak już wyżej wspomniano, pierwsze wyraźnie zlokalizowane słowniczkę gwarowe określonego regionu sprzed połowy XIX w. to m.in. nieopublikowane wówczas zbiory leksyki śląskiej Baltazara Działasa i wielkopolskiej bł. Edmunda Bojanowskiego.

Pierwszy z nich, zatytułowany *Zbiór wyrazów szląsko-polskich*, powstał prawdopodobnie w 1824 roku na zamówienie Jerzego Samuela Bandtkiego (Pluta 1962). Zachowała się z niego w rękopisie część A-O, wydana drukiem dopiero w 1963 roku w Opolu przez Aleksandra Rombowskiego („Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Historia” III-IV, s. 253-300). Jest to słownik gwary Piekar z dawnego

powiatu oławskiego (okolice Wrocławia), a zatem niezwykle cenny – ze względu na germanizację tego obszaru – zbiór słownictwa z Dolnego Śląska, liczący kilkaset haseł. Słownik Działasa ma układ alfabetyczny: z lewej strony występują wyrazy ogólnopolskie podane za *Nowym słownikiem kieszonkowym polsko-niemiecko-francuskim* J. S. Bandtkiego (Wrocław 1805), a z prawej ich śląskie odpowiedniki gwarowe (Pluta 1962).

Spośród wymienionych wyżej nieopublikowanych w I połowie XIX wieku słowniczków gwarowych warto też zwrócić uwagę na zbiór leksyki wielkopolskiej bł. Edmunda Bojanowskiego, dołączony do artykułu *Wzgląd na mowę gminną wielkopolską*, również niedrukowanego (publikacja dopiero w 1972 roku w opracowaniu Tadeusza Brajerskiego). Całość, jak przypuszczają dziś badacze (Walczak, Witaszek-Samborska 1993: 92), miała prawdopodobnie nosić tytuł *O prowincjonalizmach wielkopolskich*. Słownik liczy ok. 460 haseł, w tym 200 niewątpliwych wyrazów wielkopolskich (jw., 95). Mają one zasięg nie zawsze ogólnowielkopolski, często bardziej ograniczony (zwłaszcza do Wielkopolski południowej, z którą autor był związany), np. *brzuszlak* ‘kamizelka długa chłopska na brzuch zastająca’, *chamłozy* ‘chwasty wszelkiego rodzaju’, *chęchy* ‘zarośla gęste i dzikie’, *ćmuk* ‘nieśmiały człowiek, milczący i unikający ludzi’, *gzik* ‘twaróg tarty z gorczycą, przysmak wiejski’, *gzub* ‘brzuch, mianowicie u zwierząt’, *hyčka* ‘polewka z bzowych jagód, bżówka’, *kukawka* ‘kukułka’, *obrzędny* ‘rzadkawy’, *plażyć* ‘miłe uczucie sprawiać, np. zimna woda na oparzelinę plaży’, *spozimek* albo *pozimek* ‘początek wiosny’, *tetrać* ‘deptać nieporządnie, „tetrzą się ptaki w ogrzonym piachu”’, *waka* ‘suka’, *zdomódz się* ‘zdobyć się’². Z badań Hanny Popowskiej-Taborskiej (1993: 189) wynika natomiast, że blisko 40 słów z owych wielkopolanizmów występuje również na Kaszubach. Jest to leksyka charakterystyczna dla gwar szeroko pojętej Polski północnej, np. *brehtać* głowę, nagadać (kasz. *brextać* ‘mówić trzy po trzy’), *drzewię*, *drzewiątko* zamiast *drzewko*, *guły* ‘indyki’, *szerzawa* ‘szerzyzna’ (jw.: 189-192). Niestety, brak publikacji zbiorku ówczesnie nie pozwolił mu odegrać ważnej roli w leksykografii gwarowej. Fakt tym istotniejszy, iż Wielkopolska jest słabo reprezentowana nie tylko w KarłSGP, ale nawet i we współcześnie opracowywanym SGPPAN.

Wcześniejsze publikowane zbiory leksyki śląskiej były lokalizowane znacznie bardziej ogólnie i nie zawsze opracowywane w postaci słownika. Przykładowo – Jerzy Samuel Bandtkie zamieścił w swojej rozprawce *Wiadomości o języku polskim w Szląsku i o polskich Szlązakach* kilkadziesiąt wyrazów podanych bez określonego porządku (ani alfabetycznego, ani rzeczowego). Rozprawka ta opublikowana w 1821 roku („Mrówka Poznańska” 1821, t. 2, s. 56-59) była kilkakrotnie przedrukowywana. Po dwóch latach tekst został przedrukowany w „Rozmaitościach” we Lwowie, 1823, s. 564-567, 569-576. Jako osobną broszurę z pierwodruku wydał

² Przykłady pewnych „prowincjonalizmów” wielkopolskich przytoczono za: Walczak, Witaszek-Samborska 1993, 97-99.

ją Bolesław Olszewicz, opatrując przypisami (Wrocław 1945), a następnie w 1952 roku ukazała się we Wrocławiu w opracowaniu Bolesława Olszewicza i Witolda Taszyckiego. To wydanie zaopatrzone w alfabetyczny słowniczek śląskich wyrazów gwarowych przytoczonych przez J. S. Bandtkiego w *Wiadomościach* (s. 55-57). W tekście rozprawki Bandtkie przytoczył wyrazy śląskie bez zachowania porządku alfabetycznego czy rzeczowego, głównie wyraz i jego synonim ogólnopolski, por. *fararz* – pleban, *mielcarz* – piwowar, *przajać komu* – kochać kogo, sprzyjać komu; *kiszka* – zsiadłe mleko, *synek* – młodzieniec każdy, *zagłoba* – frasunek, *otrok* – kawaler, *starka* – babka. Nie jest to więc słowniczek, raczej luźny zbiór wyrazów śląskich.

Przy niektórych wyrazach pojawiają się informacje etymologiczne lub inne objaśnienia (np. w haśle *porączyć się* – uwaga o pluralis maiestaticus), por.

siąkać tabakę (w Dolnym Śląsku *niuchać*) – zażywać
porączyć się – witać lub żegnać się. Mój pan przysłali mię tu z *porączką* (z komplementem).
 I w Polsce wieśniacy czasem miejscami tak używają mnogiej liczby o osobach wyższych.
masarz – rzeźnik (czechismus)
żemla – kukiołka (z niemieckiego Semmel)
szyndzioly, szczudły – gonty (w Wielkiej Polsce szkudły z niemieckiego Schindel)
frelka – panna (z niemieckiego Fräulein)
miano – majątek (po staropolsku).

Łącznie Bandtkie odnotował 75 wyrazów w 67 hasłach³, gdyż w niektórych rejestrował po dwa wyrazy, czasem pokrewne, a czasem synonimy różnordzenne, por. *futurać, picować* – popasać; *źradło, źradelko* – zwierciadło, zwierciadelko; *heta, wiocha* – k sobie i od siebie. Mimo że zastrzeżenia i wątpliwości budzi strona fonetyczna przytoczonych wyrazów, to jednak odnotowane przez autora osobliwości słownikowe są ciekawym przyczynkiem do dziejów polskiej leksyki gwarowej (por. Olszewicz, Taszycki 1952: 12).

Również drugi śląski słowniczek z 1821 roku, dołączony do przekładu z języka niemieckiego dziełka *Nauka sztuki położniczej dla niewiast w krajach królewsko-pruskich* (przedruk: Mayer Józef, Rospond Stanisław, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. 2. Zbiór polskich słów i wyrażen na górnośląski język przetłumaczonych 1821*, Wrocław 1956 (s. 75-116 słownik) ma lokalizację dość ogólną (Górny Śląsk). Jest to zbiór o wiele większy niż Bandtkiego, gdyż liczy 834 wyrazy przedstawione w 591 hasłach (Mayer, Rospond 1956: 23).

Słownictwo śląskie w niewielkim wyborze notuje także pastor Robert Fiedler z Międzyborza w pracy *Bemerkungen über die Mundart der polnischen Niederschlesier* z roku 1844 wydanej we Wrocławiu, z podziałem na części mowy: Substantiva, Verba, Adjectiva und Adverbia, a także wyodrębnieniem *Eigentümliche Ausdrucksweisen i Begrüssungs-Formeln* (Gajda 1987: 58-71), czyli z wydzieleniem obok rzeczowników, czasowników, przy-

³ Obliczenia własne.

miotników i przysłówków ponadto osobliwych sposobów wysławiania się oraz formuł powitania.

Słownictwo podhalańskie w układzie dowolnym, podobnie jak w wyżej wymienionych zbiorach, zawiera dziełko Seweryna Goszczyńskiego z 1835 roku *Podróż do Tatrów. Górale tatrańscy*. Pisarz w części zatytułowanej *Słowniczek języka Podhalan* zamieścił 108 haseł, np. **borowacizna** – miejsce bagniste w górach, zarosłe mchem i kosodrzewiem, a niebezpieczne stąd, że przebiwszy tę powłokę, można utonąć w bagnie, które jest pod nią; **strzyżka** – owca, **wetula** – koza, **watra** – ognisko w polu. Wyraz znany na Ukrainie i znaczący ogień w piecu; **grula** – ziemniak, kartofla. Zbiorek Goszczyńskiego zawiera wiele błędnych form, np. *mlako* zam. *mlaka*, *rzętyca* zam. *żętyca* (zmazurzone: *zętyca*), *tyżeń* zam. *tydzień* (w D. *tyźnia*), dlatego późniejsi badacze podchodzili do niego z dużą ostrożnością⁴.

Z połowy XIX wieku, czyli z 1849 roku, pochodzi niewielki zbiór słownictwa z południowo-zachodniej Małopolski Ambrożego Grabowskiego *Prowincjonalizmy, powiatowszczyzny, sposoby mówienia Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego* („Biblioteka Warszawska” 1849, III, s. 174-177). Stanowi on ważne wydarzenie ze względu na stosunkowo dokładną geografii uwzględnionych wyrazów; długo też był uznawany za pierwszy słowniczek określonego regionu (Karaś 1961a: 355). Dziś wiemy, że poprzedziły go wcześniejsze zbiorki Baltazara Działasa i bł. Edmunda Bojanowskiego, jednak słowniczek Grabowskiego, choć chronologicznie późniejszy, pozostaje do dziś pierwszym osobno drukowanym zbiorem w miarę dokładnie zlokalizowanym. Wcześniej publikowane słowniczki – jak wynika z dokonanego przeglądu – były dodatkami do większych prac lub ich częściami.

W 1860 roku, czyli w roku publikacji ostatniego tomu drugiego wydania *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego, na łamach „Biblioteki Warszawskiej” ukazały się trzy ważne prace. Pierwsza z nich to *Odezwa do miłujących mowę ojczystą* Stanisława Mikuckiego, w której autor po wyrażeniu dumy i radości z powodu ukazania się drugiej edycji słownika Lindego, wystąpił z apelem o notowanie słownictwa gwarowego. Píše w niej następująco:

Bogactwo wyrazów w naszym języku jest daleko większe i dopełnić go należy troskliwem zbieraniem z mowy żywej ludu. (...) Ku temu celowi nie wystarczą usiłowania niektórych ludzi zamiłowanych w badaniu mowy ojczystej: tu potrzeba działania zbiorowego, potrzeba zespolenia wszystkich, że tak powiem, sił pojedynczych, potrzeba uzbrojenia uwagi na zjawisko mowy ludowej w różnych prowincjach pewne osobliwości językowe przedstawiających (Mikucki 1860, s. 530-531).

Dwie następne publikacje to słowniczki gwarowe, ilustrujące w praktyce odzew na apel S. Mikuckiego. Pierwszy z nich, opublikowany anonimowo w tym samym tomie „Biblioteki Warszawskiej” co odezwa S. Mikuckiego, to ważny słowniczek rejestrujący leksykę gwar Polski północnej, Mazowsza, czyli *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych* z 1860 roku

⁴ O słownikach podhalańskich zob. Karaś 1963, Okoniowa 2002, 2006, 2008, 2009.

(„Biblioteka Warszawska”, t. 2, s. 748-760). Jego autorem jest Antoni Waga⁵, przywołany w odezwie S. Mikuckiego jako autor powyższego zbioru.

Oprócz wyrazu hasłowego i jego znaczenia w słowniku tym niekiedy znajdują się informacje etymologiczne, zwłaszcza o germanizmach, por.

Rant (z niemieck. *Rand*) brzeg. „Na rancie talerza jest napis”. Rant ostry, rant tępy.
Lotr, lotun (od *latać*), skłonny do częstego wybiegania;

czasem uwagi o wymowie, znaczeniu i synonimach prezentowanych wyrazów w innych gwarach, przede wszystkim w pobliskiej gwarze mazurskiej, np.

*wychopień (gdzieindziej *podpłomyk*) placek z ciasta na chleb razowy, cienki i płaski, dlatego, żeby od chleba położony na brzegu, prędkiej się upiekl.
zapeziały, zapezieć. (Mazurzy mówią *zapeziały, zapezieć*). Skarłowaciały, niedorosły, skarłowacieć, zakarleć.

łomić (Mazurzy wymawiają *łonić*).

terlica (Mazurzy tak wymawiają wyraz *tarlica*).

urzecha – w Rajgrodzkiem ‘grzęda, skład, ozimek w ogrodzie warzywnym’ (por. Karaś 1961a: 356-357).

Zwrócić należy także uwagę na stosunkowo dobry opis gramatyczny. Informacje gramatyczne pojawiają się prawie regularnie w każdym haśle (np. przy czasownikach określenie ich krotności, czasem łączliwości, przy rzeczownikach – część mowy, rodzaj gramatyczny, czasem D. lp., M. lmn., określenie części mowy także w odniesieniu do przymiotników, przysłówków itp.), por.

*Kuczyć się (komu), nudzić się. *Kuczno adv.* tęskno. „Tu mi się kuczy, tu mi kuczno”, tu mi się nudzi, tu mi tęskno.

Ciachać częstotl. i *ciachnąć jednotl.* smagać i smagnąć. „Ciachnął różgą” (smagnął tak, że świst wydała).

Komel subst. m. genit. komla, *plur.* komle, łodyga sucha, łamiąca się, badył.

Pojawiają się również w nawiasie informacje o nacechowaniu wyrazów (rodzaj kwalifikatorów), por.

oberwaniec (wyraz pogardy), obdartus, obszarpaniec.

Odmianek subst. m. nie taki jak inni, odrodek (wyraz wzgardy) o człowieku, który się sprzeciwia, który działa naprzekór.

Siuchna subst. f. (z pieszczotami) owca.

⁵ Karaś 1961a: 356 (por. też przypis 4) podaje jako autora zbioru Jakuba Wagę, brata Antoniego, za nim informację tę powtarza Nowowiejski 2009: 18. Jednak w odezwie Stanisława Mikuckiego zamieszczonej w tym samym tomie „Biblioteki Warszawskiej” wymieniony został jako autor zbioru A. Waga (nie J. Waga), również Piotr Grzegorzczak w spisie słowników gwarowych podaje jako autora Antoniego Wagę. Antoni Waga (1799-1890, ur. w Grabowie, zm. w Warszawie), brat Jakuba, zoolog, przyrodnik, pisarz, nauczyciel języka polskiego i przyrody, pijar, od 1841 r. redaktor działu nauk przyrodniczych w „Bibliotece Warszawskiej”, autor wielu prac naukowych i popularyzatorskich. Jego brat, Jakub, uczył natomiast wiele lat w Łomży, gdzie zmarł.

pałyga, rzecz kształtu pałki (ironicznie głowa nierozumna). Cf. *baldyga*.
muc, mucyk, mucek, trywialnie każdy pies.

Autor podaje także niekiedy bogatą listę synonimów (nie zawsze są one odrębnymi, nawet odesłanymi hasłami), por.

Zchajać, skraćć. *Syn.* zemknąć, zcapić, zchopić, zwędzić, zciągnąć, sprzątnąć, zchuchnąć itd.
Chachmęcić, plątać, kręcić dla ukrycia winy w kłamstwie. *Zachachmęcić*, zakręcić. *Syn.* zamytlić, zatarchlować.

Cenne jest również – co prawda rzadkie – przytaczanie krótszych lub dłuższych kontekstów (cytatów ilustrujących użycie wyrazów w zdaniu), np.

Kukrzysko, miejsce, na którym ślad czegoś pozostał. „Wilki zjadły wołu po którym tylko kukrzysko zostało”. *Item*, miejsce urodzenia. „Tu moje kukrzysko”.

Kobielaty, kobielasty, w środku biały a z dwóch końców ciemnego koloru. „Kobielata krowa”.

Ogólnie słowniczek Antoniego Wagi można ocenić wysoko ze względu na dobry dobór słownictwa i staranne jego opracowanie. Struktura artykułu hasłowego jest na ogół prosta, ale bywa też wieloskładnikowa, choć przejrzysta.

Podobny zbiór leksyki z innych terenów zróżnicowanych, mianowicie z Kujaw i Krakowskiego: *Abecadłowy spis wyrazów języka ludowego w Kujawach i Galicji Zachodniej*, do którego redakcja dołączyła kilkadziesiąt wyrazów z gwary Dębowca w powiecie jasielskim, ogłoszono drukiem także w „Bibliotece Warszawskiej” w 1860 roku (t. 4, s. 619-633). Jego autorami są Józef Bliziński (Kujawy), który wiele lat mieszkał we Włocławku, i Marcin Albiński⁶ (Krakowskie) (Karaś 1961a: 355-356, Nowowiejski red. 2009: 18⁷).

Za najważniejsze słowniki najwcześniejszego etapu dziejów polskiej leksykografii gwarowej należy uznać jednak prace Oskara Kolberga. Lata sześćdziesiąte XIX wieku to bowiem okres intensywnych badań przez niego prowadzonych i druku wielotomowego wydawnictwa „Lud polski”. Do 3 tomów (Sandomierskie – 1865 rok, Kujawy – 1867, Krakowskie – 1873) dołączył słowniczki gwarowe, a czwarty (zbiór z Wielkopolski) opublikował osobno w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej” w 1877 roku⁸. Ich wartość Mieczysław Karaś upatrywał w:

⁶ Podpisany i wszędzie cytowany jako M. Albiński. W SGPPAN *Źródła* (s. 8) widnieje imię Marian. W „Bibliografii ludoznawstwa polskiego” podano pełne imię: Marcin. Jest to prawdopodobnie Marcin Albiński, nauczyciel w szkole w Rybnej (Rybna – wieś w gminie Czernichów, pow. krakowski, woj. małopolskie) w latach 1853-1855. Zob. [www.rybna-malopolska.pl /page12.php](http://www.rybna-malopolska.pl/page12.php) (historia szkoły).

⁷ B. Nowowiejski omyłkowo przypisuje autorstwo tych zbiorów Jakubowi Wadze, pisząc: „Podobny charakter ma następny zbiorek tego samego autora (wcześniej mowa była o Jakubie Wadze, a tak naprawdę chodzi o Antoniego Wagę, por. przypis 2).

⁸ Mieczysław Karaś pisał, iż każda niemal seria dzieł Oskara Kolberga była opatrzona słowniczkami gwarowymi (1961a: 358). Przejrzenie wszystkich tomów *Dzieł wszystkich* pokazało, że tylko 4 z nich mają obszerniejsze zbiory leksyki ludowej.

- a) dokładnej lokalizacji (Kolberg podawał zazwyczaj miejscowości, w których wyrazy zapisał);
- b) reprezentatywności tych materiałów pochodzących niemal z całego obszaru polskiego;
- c) pochodzeniu materiałów sprzed roku 1850, dzięki czemu mają wartość historyczną;
- d) stosunkowo dobrym określaniu znaczeń wyrazów gwarowych (Karaś 1961a: 358).

Wcześniejsze opinie Kazimierza Nitscha o słownikach Oskara Kolberga były mniej pozytywne. Twórca polskiej dialektologii w *Dialektach języka polskiego* nisko ocenił jego publikacje gwaroznawcze (Nitsch 1957: 12).

Sposób opracowywania słowników przez Oskara Kolberga dobrze ilustruje najwcześniejszy jego słowniczek, mianowicie gwar Sandomierskiego, pochodzący z 1865 roku. Opublikowany w tomie *Sandomierskie* (przedruk: *Dziela wszystkie*, t. II, s. 260-266) jest jednym z czterech obszerniejszych zbiorów leksykalnych opracowanych przez Oskara Kolberga.

Autor porównał zebraną leksykę gwarową ze słownikiem Lindego, wskazując wyrazy odnotowane w tym leksykonie. Chodziło mu o pokazanie zwłaszcza archaizmów, funkcjonujących w przeszłości w języku literackim, a w czasach mu współczesnych już w nim nieobecnych, żywych natomiast w gwarach. Zwracał również uwagę na te wyrazy, które w dziele Lindego zarejestrowano w innych znaczeniach. Wyrazy „czysto sandomierskie”, a zatem charakterystyczne dla gwar tego obszaru, oznaczył skrótem S., natomiast te, które mają szerszy zasięg terytorialny („wychodzące poza obręb tej ziemi, a niektóre w całej Polsce znane”) – określeniem: Powszechne. Dzięki temu zabiegowi słownik ma również wartość porównawczą, choć nie zawsze określenie zasięgu terytorialnego (geografii) i częstości użycia jest trafne, por. *jankur* – wyraz określony jako sandomierski:

jankur, jankurność, ankur; usposobienie skwapliwe, krewkość, ochota, junakeryja, np. J-Antek ma jankur do zeniacki. Janek to jankurny chuop, idzie z wielkim ankurem do bitwy. S.

który w gwarach polskich ma powszechniejszy zasięg (zob. SGPPAN: *ankor*).

Słownik liczy 352 hasła, a wyrazów nieco więcej z uwagi na ówczesną tendencję do opracowywania w jednym hasle niejednokrotnie kilku jednostek leksykalnych (przede wszystkim wyrazów pokrewnych, reprezentujących różne części mowy), por.

herny, hermo, hernie, hardy, wyniosły, krnąbrny, hardo, *herność* (L. hardy).
okaźność, pokaźność, ujmująca powierzchowność, *okaźny*, miły, (L. okazały, inne znaczenie).
walcyc, nastawać, dokuczać; *walka*, nastawianie, chęć szkodenia, np. ma walkę na mnie. (L.).
zadawać, zadać, oskarżać; *zadawca*, oskarżyciel. (L.).

Budowa artykułu hasłowego jest wieloskładnikowa. Oprócz wyrazu i jego znaczenia (znaczeń) najczęściej występują porównania ze słownikiem Lindego (aż 216 razy), por. np.

chibki, szybki, giętki. (L. chypki).

ciekawy, chętny, np. ciekawy do siekiery, do roboty, (pragnący się uczyć roboty siékiarą). (L. ciekawy, szybki, prędki, popędliwy).

garny, wybredny, *niegarny*, łakomy, łapczywy w jedzeniu (mówi się o bydłęciu). (L. garnąc, porywać).

gzić się, figlować, żartować (powszechne) (L. gzić się, pałać, pożądlwym być).

kędry, włosy mężatki pozostałe po ucięciu warkocza przy oczepinach (L. kędzierze, kędziory, włosy kręcone w loki).

kocolować, zmarudzić na czuwaniu w niepogodzie (L. kotować się).

nurek, człowiek z wejrzeniem ponurém, nieśmiałym. (L.).

pochrobotać, potłuc. (L. chrobotać, tłuc).

powłocka, *przewłocka*, włóczenie się, włóczęga, przeprowadzanie się. (L. powłoka).

Bardzo często mamy także do czynienia – zgodnie z deklaracją autora – z określeniem zasięgu terytorialnego (geografii) i częstości użycia (choć nie zawsze trafnym, jak wskazuje przytoczony już wyraz *jankur*), por. przykładowe wyrazy opatrzone skrótem S. (Sandomierskie) oraz wyrazy określone jako powszechne, czyli występujące w wielu gwarach:

dziargan, gałgan, chłystek, śmiałek niegrzeczny. S.

karantować, *ukarantować*, połajać, uśmierzyć. S.

krępsić, *skrępsić*, kraść małe rzeczy, S. (L. grypsnąć).

morasić, zniszczyć, potargać, np. burza mi zboże zmórsała. S.

nieśmieluch, nieśmiały. S.

przepalkonić się, przetrzczyć się, wyjaśnić się (o chmurach i pogodzie). S.

ciolak, ciele, cielątko. (Powszechne) (L.).

kęs, *kęsiolek*, *kąsiolek*, kawałek, odrobina (powszechne) np. kęsiolek żelaza, łąki, pola. (L. kęs, kąsek).

zabaczyć, zapomnieć. (L. zabaczyć), (powszechne).

Znacznie rzadziej w hasłach występuje dokumentacja tekstowa; cytaty są czasem źródłem nowych wyrazów, np. czasowników prefiksalnych, por.

chamrać, zniszczyć coś, zepsuć w czém porządek, np. na piękne (tj. zupełnie) mi pochamrało zboże. Pochamrał mi ktoś odziewek, lub włosy na guowie. S.

krątwić, zaboląć, zakręcić się, np. zakrątwiło mi wele serca, ino com nie zemgłał. W oczach mi zakrątwiło. S.

scyrny, *scyry*, szczery, otwarty, czysty, pusty (całkowicie), np. moja rola to scyrny piasek, po żniwie to ino scyrne pole. (L. szczery, szczérny).

śpieg, ciekawy, zdalny, np. Józefka to śpieg dziewczyna, wsyćko umie zrobić. S. (L. inne znac.).

układ, rozsądek, np. dobry ma układ w guowie (głowie). (L. inne znaczenie).

wymyskać się, wymknąć się, wykręcić się, wywinąć, np. ledwom się z bidy wymyskał. S. (L. wymknąć się, wymykać się).

zacharować, umizgać się, np. *Jasiek zacharuje wedle Kaśki*. Janek umizga się do Kasi. ob. ocharużyć, lub harować.

Bardzo rzadko autor określa pochodzenie wyrazów, co dotyczy tylko niewielkiej części zapożyczeń, głównie germanizmów, np.

rychtyk, rychtycek, zupełnie tak, nie inaczej, akurat (z niemiec. richtig) (L.).
sachraj, siachraj, szachraj, oszukaniec (o żydach, z niem. Schacher).
świedlerz, świedlirz, oszust, uwodziciel (może od Schwindler?).

Sporadycznie pojawiają się inne informacje, takie jak:

– porównania z innymi gwarami, np.

stykot, styk, narzędzie, którym się wygarnia ziemię z pługa. (L. styk, istyk, w Krak. i u Górali);

– elementy informacji gramatycznej, np.

wyciągi, (plur.) datek pieniężny wyludzony przez wydrwigrosza. (L. inne znac.)

czy też określenie zabarwienia emocjonalnego wyrazów, np.

okara, człek lub zwierze niezgrabne (pogardliwie) szpetne na duszy i ciele, nieudolne. S. (L.).

Słownik sandomierski Oskara Kolberga – dzięki dobremu opracowaniu leksykograficznemu, licznym porównaniom ze słownikiem Lindego, określaniem uogólnionej geografii wyrazów – jest cennym przyczynkiem do badań nad słownictwem gwarowym.

Trzy pozostałe późniejsze słowniki dziewiętnastowieczne: Kujaw (1867), Krakowskiego (1873) i Wielkopolski (1877) są obszerniejsze, gdyż zawierają odpowiednio po 737 (Kujawy), 1197 (Krakowskie) i 778 (Wielkopolska) haseł. Lepsze jest także ich opracowanie leksykograficzne, gdyż częściej występują w nich uwagi o funkcjonowaniu wyrazów, ich frekwencji, wychodzeniu z użycia, nacechowaniu stylistyczno-ekspresywnym czy elementy informacji gramatycznej i etymologicznej. Reasumując, słowniki Oskara Kolberga mają dużą wartość zarówno ze względu na zasób ilościowy, jak i sposób opracowania leksykograficznego.

Słowniki, a szerzej opracowania dialektologiczne, Oskara Kolberga były niedoceniane przez dialektologów, poczynając od Kazimierza Nitscha. Prace Kolberga z tego zakresu pomijają na ogół także późniejsi dialektolodzy, poza Mieczysławem Karasiem (1961a) i Moniką Gruchmanową, którzy doceniają ich wartość. Badaczka gwar wielkopolskich, omawiając *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*, tak podkreśla jej znaczenie:

W sumie *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*, mimo różnego rodzaju niedociągnięć, stanowi pierwszą próbę usystematyzowania i charakterystyki wielkopolskich zjawisk gwarowych. (...) Niesłusznie zlekceważono wymienione opracowanie, jako dokumentację zebranych w terenie systemowych faktów dialektologicznych z drugiej połowy XIX w., ze stratą dla późniejszych badań terenowych. (...) Oskara Kolberga ceniono dotychczas jako muzyka, etnografa, folklorystkę, etnomuzykologa. Do wymienionych określeń należałoby dodać: gwaroznawca – dokumentalista faktów językowych, przydatnych dla dialektologii historycznej (Gruchmanowa 1998/2003: 179, 185).

W najwcześniejszych słownikach gwarowych nierzadko porównywano też zgromadzoną leksykę ze słownikiem Samuela Bogumiła Lindego, podobnie jak robił to Oskar Kolberg.

Przykładowo *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w 1863 roku* Aleksandra Kremera wydrukowany w 1870 roku w „Roczniku Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego” (t. XLI s. 178-259) poprzedza 4-stronicowa przedmowa poświęcona omówieniu genezy odrębności polszczyzny na Podolu i zastosowanym porównaniom ze słownikiem Lindego. Autor oznaczył te wyrazy, których Linde nie odnotował, lub które zarejestrował w innym znaczeniu.

Jak sam autor podkreśla w przedmowie, jego pracy sprzyjały takie okoliczności, jak długi pobyt w Kamieńcu Podolskim, pochodzenie z Krakowa, a więc zderzenie się z innym typem polszczyzny terytorialnej:

Mając zręczność podczas długiego, bo 24-letniego pobytu mojego w stolicy Podola, Kamieńcu podolskim, przysłuchiwania się mowie polskiej tamtejszych mieszkańców, a będąc zarazem lepiej od nich usposobionym do spostrzegania wszelkich odmian, właściwości i odcieniów używanej tam polszczyzny, ponieważ młodość moją przeżyłem w Krakowie, gdzie zupełnie odmienne okoliczności wpływały na utworzenie się języka prowincjonalnego; gdzie mianowicie wpływ ruszczyzny i języka rosyjskiego, żadnego prawie nie wywarł skutku, spisałem słowniczek prowincjonalizmów podolskich (KremSPP: 250⁹).

Należy podkreślić, że już w tych najwcześniejszych zbiorach słownictwa ludowego znajdują się obszernie opisy o charakterze etnograficznym różnych zwyczajów, obyczajów, a objaśnienia znaczeń wykraczają poza zwykłe definicje językowe, nie tylko w słownikach autorstwa znanych folklorystów i etnografów, takich jak Oskar Kolber, Zygmunt Gloger czy Władysław Matlakowski, por. np. w słowniczku Piotra Parylaka *Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach* (1877) hasło:

kiczka, zob. Linde i Zdan. Oprócz tego znaczy: żaba, której nazwy użyć nie można, jeżeli małe dziecię w domu, tylko kiczka. Tak się również nazywa gra chłopców, którzy sobie wystrugują kijek krótki około 6 cali i podbijają go palestrą. Podbiwszy, mierzą palestrą odległość: na *kije* strona mająca więcej kijów, idzie na królestwo, przeciwna idzie na świnie lub świnki. Kto schwyci kiczkę podbitą w powietrzu, liczy 50, i to się nazywa złapać kampe.

Najwięcej słowniczków z okresu wczesnych dziejów słownictwa gwarowego, tj. do końca lat siedemdziesiątych XIX wieku, dotyczy gwar Małopolski (10 pozycji) i gwar śląskich (7 pozycji). Gwarom wielkopolskim i związanym z nimi gwarom kujawskim i chełmińsko-dobrzyńskim poświęcono 6 słowniczków, Kresom południowym – 2 i Mazowszu – 1 słowniczek. Dla dziejów polskiej leksykografii gwarowej ważne jest ówczesne duże zainteresowanie kaszubszczyzną. Słowniczki

⁹ Cytuję za przedrukiem współczesnym zamieszczonym w: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. II, pod red. J. Riegera, Warszawa 1999, s. 259-340.

jej dotyczące zawierają prace badaczy polskich i kaszubskich (Krzysztof Celestyn Mrongowiusz, Hieronim Derdowski, Florian Ceynowa, ks. Gustaw Pobłocki), niemieckich i rosyjskich, takich jak Gottlieb L. Lorek, J. G. Koselgarten, Aleksander Hilferding, Izmał I. Sriezniewski, Piotr I. Prejs (zob. Breza 1974, Treder 1993, 2003, 2005, Popowska-Taborska 1996a, 2001¹⁰). Świadectwem tego zainteresowania jest zbiór prowincjonalizmów z okolic Drohobycza Piotra Parylaka, które autor zestawia także (oprócz ruskich) z wyrazami kaszubskimi¹¹. Ukazywały się one przeważnie jako dodatki do różnych prac lub były drukowane w takich pismach i wydawnictwach ciągłych, jak: „Biblioteka Warszawska” i „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”. W ZWAK w latach 60. i 70. XIX wieku ukazało się aż 6 zbiorów leksykalnych: Oskara Kolberga *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*, Władysława Kosińskiego *Słowniczek prowincjonalizmów z okolic Krakowa, Bochni i Wadowic*, Piotra Parylaka *Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i okolicach* (gruntownie przerobiony przez Izydora Kopernickiego), Aleksandra Petrowa *Lud ziemi dobrzyńskiej*, Władysława Siarkowskiego słowniczek gwary okolic Kielc zamieszczony w jego opracowaniu *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc* oraz Zygmunta Glogera z 1877 roku *Nazwy weselne, wyrażenia i przedmioty używane przy godowych obrzędach ludu na przestrzeni byłej Rzeczypospolitej*. Wyjątkowo tylko jedna praca – Izydora Kopernickiego o mowie „Górali Bieskidowych” ukazała się w „Rozprawach i Sprawozdaniach z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” (1875). Na uwagę zasługuje szczególnie ostatni z wyżej wymienionych zbiorów drukowanych w ZWAK Zygmunta Glogera z 1877 roku, a pierwszy słownik monotematyczny, gromadzący leksykę jednego działu. Do końca lat siedemdziesiątych XIX wieku łącznie opublikowano 22 słowniczki gwarowe, a 2 rękopiśmienne (1 śląski i 1 wielkopolski) ukazały się drukiem dopiero w II połowie XX wieku. Tabela nr 1 zawiera wykaz najwcześniejszych słowniczków gwarowych, wraz z liczbą haseł, pośrednio wskazującą na objętość danego słownika (obliczenia własne, o ile nie zaznaczono inaczej).

¹⁰ W przywołanych pracach przeglądowych zamieszczona została też obszerna literatura przedmiotu dotycząca poszczególnych słowników. Zob. też przypisy 5-6 we Wstępie.

¹¹ Szerzej o tym słowniczku i uwzględnionych w porównaniach wyrazach kaszubskich zob. Popowska-Taborska 1989.

Tabela nr 1. Wykaz słowniczków z początkowego okresu dziejów leksykografii gwarowej, tj. do końca lat siedemdziesiątych XIX wieku w układzie chronologicznym.

Rok	Tytuł	Autor	Druk (adres bibliograficzny), przedruki	Liczba haseł
1804	Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte	Nieznany, podpisany jako E.G.H.	<i>Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte für einen reisenden Deutschen nach Südpresen und Oberschlesien</i> , Breslau und Leipzig 1804, ss. VIII+136. Przedruk: Stanisław Rospond, <i>Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. 1. Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte</i> , Wrocław 1948, s. 1-205.	425 ¹²
1821	<i>Wiadomości o języku polskim w Szląsku i o polskich Szlązakach</i>	Jerzy Samuel Bandtkie	„Mrówka Poznańska” 1821, t. 2, s. 56-59; przedruk: wyd. Bolesław Olszewicz, Wrocław 1945, wyd. II: 1952.	67
1821	<i>Zbiór niektórych prawie polskich słów i werażeń...</i> , dodatek do: <i>Nauka sztuki położniczej dla niewiast w kraiach królewsko-pruskich z niemieckiego na polski język przełożona</i>	Autor nieznany	Poznań 1821. Przedruk: Mayer Józef, Rospond Stanisław, <i>Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. 2. Zbiór polskich słów i wyrażeń na górnos Śląski język przetłumaczonych 1821</i> , Wrocław 1956 (przedruk oryginału: s. 35-74; s. 75-116 słownik opr. przez autorów przedruku)	591 ¹³
1824	<i>Zbiór wyrazów szląsko-polskich</i> słownik gwary Piekar z dawnego powiatu oławskiego (okolice Wrocławia – Dolny Śląsk)	Baltazar Działas	Zachowana część A-O, rękopis, druk: Opole 1963 (Aleksander Rombowski, „Słownik oławski”. <i>Nieznany pisarz dolnośląski Baltazar Działas</i> , „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Historia III-IV, s. 253-300)	Kilkaset
1835	<i>Podróż do Tatrów. Górale tatrzańscy</i>	Seweryn Goszczyński	„Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności”, R. 1, 1835, t. 2, s. 373-374 słowniczek gwary góralskiej w układzie dowolnym (zapis niedokładny); pierwodruk całości: Petersburg 1853, przedruk: Wrocław 1958, opr. Stanisław Sierotwiński, słowniczek języka Podhalań: s. 127-132 (z objaśnieniami i poprawkami wydawcy)	108

¹² Za: Rospond 1948, 103.

¹³ Za: Mayer, Rospond 1956: 23. Liczba 591 oznacza liczbę haseł (wyrażeń nazwanych tak od żywej paginy), natomiast przy części z nich znajdują się formy oboczne (243), razem słownik zatem liczy 834 jednostki leksykalne.

1842	<i>Zbiorek prowincjonalizmów wielkopolskich</i>	Bł. Edmund Bojanowski	Wówczas nieopublikowany, druk – 1972 r.: „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL”, 1972, t. XX, z. 4, s. 43-65, wstęp i opr. Tadeusz Brajerski	ok. 460
1849	<i>Prowincjonalizmy, powiatowoszczyzny, sposoby mówienia Księstwa oświęcimskiego i zatorskiego</i>	Ambroży Grabowski	„Biblioteka Warszawska”, t. 3, s. 174-177	120
1849	<i>Wiadomości o Szląsku</i>	Józef Łepkowski	„Biblioteka Warszawska”, t. 3, słowniczek: s. 347-348	134
1860	<i>Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych</i>	Antoni Waga (druk anonimowy)	„Biblioteka Warszawska”, t. 2, s. 748-760, słowniczek w układzie luźnym	169
1860	<i>Abecadłowy spis wyrazów języka ludowego w Kujawach i Galicji Zachodniej</i>	Józef Bliziński (Kujawy) i Marcin Albiński (Galicja zachodnia)	„Biblioteka Warszawska”, t. 4, s. 619-633. (Spośród 361 haseł 63 z Galicji, 228 z Kujaw, 70 dołączonych przez redakcję)	361
1865	<i>Słowniczek, [w:] Sandomierskie</i>	Oskar Kolberg	<i>Lud. Jego....</i> , przedruk w: Oskar Kolberg, <i>Dziela wszystkie...</i> , słowniczek: s. 260-266	352
1867	<i>Słowniczek wyrazów kujawskich, [w:] Kujawy</i>	Oskar Kolberg	<i>Lud. Jego....</i> , przedruk w: Oskar Kolberg, <i>Dziela wszystkie...</i> , słowniczek: s. 268-279, osobno 82 wyrazy obcego pochodzenia	737 (655 +82)
1869	<i>Urywek z podróży do Tatr i Pienin odbytej w roku 1860</i>	Leon Rzecznowski	<i>Kłosa i kwiaty</i> . Książka zbiorowa, Kraków 1869, s. 185-187: Język górali tatrzańskich (luźny układ)	169
1870 (opr. 1863)	<i>Słowniczek prowincjonalizmów podolskich</i> ułożony w Kamieńcu Podolskim w r. 1863	Aleksander Kremer	„Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączanego”, t. XVIII (41) 1870, s. 178-259; przedruk: <i>Język polski dawnych Kresów Wschodnich</i> , t. 2. Studia i materiały, pod red. J. Riegera, Warszawa 1999, s. 259-340	889 (759 + 130 rusycyzmów osobno)
1873	<i>Słowniczek, [w:] Krakowskie</i>	Oskar Kolberg	<i>Lud. Jego....</i> , przedruk w: Oskar Kolberg, <i>Dziela wszystkie...</i> , słowniczek: s. 303-328	1197
1874	<i>Szkice z podróży w Tatry</i>	Eliasz (Radzikowski) Walery	Kraków 1874, s. 256-264: słowniczek wyrazów górali tatrzańskich	154

1875	<i>Spostrzeżenia nad właściwościami językowymi w mowie Górali Bieśkidowych, z dodatkiem słowniczka wyrazów góralskich</i>	Izydor Kopernicki	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. III, 1875, s. 343-379, słowniczek: s. 368-379	324
1877	<i>Nazwy weselne, wyrażenia i przedmioty używane przy godowych obrzędach ludu na przestrzeni byłej Rzeczypospolitej</i>	Zygmunt Gloger	„Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1877, t. I, s. 80-96.	240
1877	<i>Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego</i>	Oskar Kolberg	„Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” I, s. 17-36	778
1877	<i>Słowniczek prowincjonalizmów z okolic Krakowa, Bochni i Wadowic</i>	Władysław Kosiński	„Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” I, s. 37-56	490
1877	<i>Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach zestawione i porównane z językiem ruskim, staropolskim i narzeczem kaszubskim</i>	Piotr Parylak	„Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. I 1877, s. 57-77 (Grzegorzczak 1967: inaczej: <i>Materiały do słownika prowincjonalizmów polskich</i> . Z. 1. Kraków 1876, s. 63-79 słowniczek), przedruk za „Zbiorem Wiadomości...”: <i>Język polski dawnych Kresów Wschodnich</i> , t. 2. Studia i materiały, pod red. J. Riegera, Warszawa 1999, s. 341-363	680
1878	<i>Lud ziemi dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni</i>	Aleksander Petrow	„Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” II, 1878, s. 3-182; słownik: s. 6-12	376
1878	<i>Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc, rozdział 6: Gwara ludowa</i>	ks. Władysław Siarkowski	„Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” II, 1878, s. 209-285, słowniczek: s. 244-259	452 ¹⁴
1879	<i>Słowniczek prowincjonalizmów zebranych w ziemi chełmińskiej i świeckiej [w:] Język ludowy polski w ziemi chełmińskiej</i>	Antoni Krasnowolski	<i>Album uczącej się młodzieży polskiej poświęcone J. I. Kraszewskiemu...</i> , Lwów 1879, s. 285-312, słowniczek: s. 298-312	451

Wymienione słowniczki miały niewielką objętość: zwykle od kilkudziesięciu do kilkuset wyrazów i charakteryzowały się słabym opracowaniem pod względem leksykograficznym. Wyróżniają się wśród nich najlepiej opracowane i największe zbiory leksyki gwarowej Oskara Kolberga, np. słowniczek Krakowskiego przekroczył tysiąc haseł (1197). Struktura ich haseł była stosunkowo rozbudowana, co pokazano wyżej na przykładzie słowniczka sandomierskiego. Dzięki dość licznym kontekstom i obszernym objaśnieniom kulturowym prace te zachowały do dziś znaczną wartość.

¹⁴ Za: Cygan 2005: 19.

II.2. *Epoka Malinowskiego*. Intensyfikacja badań w zakresie leksykografii gwarowej na przełomie XIX i XX wieku

W rozwoju polskiej leksykografii gwarowej końca XIX i początku XX wieku pewną rolę odegrał konkurs leksykograficzny im. Samuela Bogumiła Lindego, który ogłoszono w 1876 roku, a więc pod koniec wcześniejszego – jeszcze przednaukowego jej okresu. Pierwszy termin konkursowy wyznaczono na rok 1879, ale w roku tym nie nagrodzono żadnej pracy. Konkurs trwał do roku 1922¹⁵. Wśród prac nadesłanych w różnych terminach znalazło się kilkanaście słowników gwarowych. Niektóre z nich (BiskSKP, CinSGKC, ŁopI-II, RamPKI, RamPKII, także słowniczkki Kazimierza Nitscha będące fragmentami jego większych opracowań) nagrodzono, innym nagrody nie przyznano (ParPD, KantSP, RamŚlem). Konkurs jednak przyczynił się do powstania i upowszechnienia kilku ważnych słowników gwarowych.

Od początku XIX wieku do końca lat 70. opublikowano 22 zbiorki słownictwa ludowego (2 pozostały w rękopisie), natomiast w latach 80. XIX wieku – 15, a tylko przez ostatnie dziesięciolecie (1891-1899) drukiem ukazało się aż 26 słowniczków gwarowych. Świadczy to o intensyfikacji badań w zakresie polskiej leksykografii gwarowej w tym okresie. Potwierdza się tym samym teza Mieczysława Karasia o przełomowości lat 90. XIX wieku w rozwoju słownictwa gwarowego (Karaś 1961a: 364). Można by zatem wyodrębnić etap drugi dziejów polskiej leksykografii gwarowej – począwszy od lat 90. XIX wieku do zakończenia wydawania *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza w 1911 roku jako słownika wieńczącego ten okres jej dziejów. Jednak uważna analiza opracowań słownikowych lat osiemdziesiątych XIX wieku spowodowała, iż przesunęłam – wbrew Mieczysławowi Karasiowi – granicę drugiego etapu dziejów polskiej leksykografii gwarowej na początek lat 80. Powodów jest kilka. Po pierwsze, od początku lat 80. XIX wieku dialektolodzy – uczniowie Lucjana Malinowskiego zaczynają publikować studia dialektologiczne (większość prac nosi właśnie taki podtytuł uzupełniający: *Studium dialektologiczne*) wraz ze słowniczkami, poświęcone na ogół albo gwarze jednej wsi (np. *Gwara brzezińska w starostwie ropczyckim* Romana Zawilińskiego, *Gwara zebrzydowska* Jana Bieli), albo gwarze niewielkiego obszaru (np. *Gwara lasowska w okolicy Tarnobrzega* Szymona Matusiaka). Wiąże się to z działalnością naukową Lucjana Malinowskiego i z kształtowaniem się wówczas dialektologii jako odrębnej dyscypliny naukowej¹⁶. W pierwszym okresie dziejów polskiej leksykografii gwarowej takich studiów – jak wiadomo – brak. Po drugie, prace te są publikowane w poważnych wydawnictwach ciągłych, przede wszystkim w „Rozprawach i Sprawozdaniach Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii

¹⁵ O dziejach tego konkursu zob. Horodyska 1989.

¹⁶ Za początek dialektologii jako nauki uznaje się umownie datę opublikowania w języku niemieckim monografii naukowej Lucjana Malinowskiego w 1873 roku poświęconej gwarze śląskiej.

Umiejętności”, w „Sprawozdaniach Komisji Językowej Akademii Umiejętności” oraz w założonych w 1884 roku „Pracach Filologicznych”. Mniej znaczące zbiorki słownictwa ludowego drukowano natomiast w „Ludzie” i „Wiśle” – czasopismach o charakterze etnograficznym. Po trzecie, już w latach 80. XIX wieku wyraźnie zwiększa się liczba tych słowniczków (49 w latach 1880-1899, w tym 15 w l. 80. w stosunku do 22 z lat 1804-1879). W porównaniu z pierwszym okresem zmienia się charakter przynajmniej znacznej części tych opracowań na bardziej naukowy, ich autorami są już nie tylko znawcy kultury ludowej, lecz także dialektolodzy, wzrasta również liczba słowników oraz zmienia się rodzaj publikacji (poważne wydawnictwa ciągłe i pisma periodyczne, w których kolegiach redakcyjnych zasiadają wybitni uczeni tego okresu, np. Jan Rozwadowski).

Słowniki gwarowe w tym okresie na ogół różnią się już pod względem stosowanych rozwiązań leksykograficznych od słowników poprzedniego etapu. Widać większy nacisk położony na:

- 1) stronę fonetyczną słownictwa (w większości w nich stosuje się już transkrypcję fonetyczną w zapisie zarówno wyrazów, jak i ilustrujących je cytatów),
- 2) geografię wyrazów (często mamy do czynienia z dokładniejszą niż w poprzednim okresie lokalizacją wyrazów),
- 3) podawanie kontekstów krótszych lub dłuższych ilustrujących użycie wyrazu,
- 4) bardziej przemyślaną i konsekwentniej realizowaną strukturę haseł,
- 5) większe zróżnicowanie definicji.

Wiąże się to również z większą dbałością o kształt tych słowniczków kolegiów redakcyjnych czasopism, w których je publikowano. Nie oznacza to, oczywiście, że nie drukowano w tym czasie zbiorów leksyki gwarowej o najprostszej strukturze hasła, małej objętości i niewielkiej wartości naukowej.

Przytoczone argumenty cezurę między etapem wstępnym, przednaukowym a kolejnym pozwalają ustalić na przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku, który umownie wyznacza rok 1880, czyli data publikacji dwóch studiów dialektologicznych: Szymona Matusiaka i Romana Zawilińskiego – uczniów Lucjana Malinowskiego.

W drugim etapie dziejów polskiej leksykografii gwarowej zintensyfikowano badania gwar Małopolski, zwłaszcza południowej, górskiej i podgórskiej (Podkarpacia). Najczęściej zbierane i opisywane było słownictwo gwary podhalańskiej. Wczesne dzieje leksykografii podhalańskiej¹⁷ reprezentują m.in. następujące zbiory wyrazowe, które ukazały się drukiem w czasopismach i seriach wydawniczych: Adama Antoniego Kryńskiego *Gwara zakopańska. Studium dialektologiczne* (KryńGZ), Władysława Kosińskiego *Przyczynek do gwary zakopańskiej* (KosPGZ), Jana Bieli¹⁸ *Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad*

¹⁷ Więcej o słownikach gwary podhalańskiej zob. Okoniowa 2002, 2006, 2008, 2009.

¹⁸ Nekrolog Jana Bieli zob. „Lud” XXIX, 1930, s. 179-180.

Skawą (BielaŻ), Jana Złóży *Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chochołowa* (ZłóžaCh), Augusta Wrześniowskiego *Spis wyrazów używanych na Podhalu* (WrześSWP), Bronisława Dembowskiego *Słownik gwary podhalskiej* (DemSGP). Gwar Żywiecczynny dotyczy opracowanie Leona Rzeszowskiego *Spis wyrazów ludowych z okolic Żywca* (RzeszŻ), Pogorza, m.in. okolic Nowego Sącza – Karola Mátýása *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza* (MátýNS), okolic Zebrzydowic – Jana Bieli *Gwara zebrzydowska. Studium dialektologiczne* (BielaGZ), obszaru między Bochnią a Gdowem – Jana Świątka *Lud nadrabski od Gdowa po Bochnię. Obraz etnograficzny* (ŚwiątLN), ziemi sanockiej – Leona Magierowskiego *Słowniczek gwary ludowej ziemi sanockiej* (MagZS).

Ożywione były badania słownictwa gwar Małopolski środkowej i zachodniej, zwłaszcza Krakowskiego, Kielecczynny¹⁹, Sandomierskiego i gwar położonych na pograniczu Małopolski środkowej i wschodniej. Wymienić warto przede wszystkim zbiory leksyki drukowane w seriach wydawniczych i czasopismach autorstwa Władysława Kosińskiego *Niektóre właściwości mowy pisarzowickiej* (KosMPis), Zygmunta Wasilewskiego *Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jaksicach* (WasJaks), ks. Władysława Siarkowskiego *Słowniczek gwary ludowej z okolic Pińczowa* (SiarP), Jana Łosia *Gwara opoczyńska. Studium dialektologiczne* (ŁośGO), Józefa S. Ziemby *Słownik prowincjonalizmów powiatu będzińskiego (gub. piotrkowska)* (ZiembaB), Błażeja Pawłowicza *Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa* (PawłT), Witolda Prackiego *Przyczynek do słownictwa ludowego z okolic Krakowa* (PracKr), Michała Kapuścińskiego *Słowniczek gwary ludu krakowskiego z okolicy Czernichowa* (KapCz), Stanisława Dobrzyckiego *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (pow. podgórski)* (DobrzK), Szymona Matusiaka (MatuGL), Romana Zawilińskiego (ZawGB), Gustawa Blatta *Gwara ludowa we wsi Pysznicza w powiecie niskim* (BlattP), Aleksandra Saloniego *Lud wiejski w okolicy Przeworska. Słowniczek wyrazów miejscowych* (SalP).

Zainteresowanie budziły gwary śląskie. Wiele zbiorów słownictwa ludowego dotyczy Śląska, który już od kilku wieków pozostawał poza granicami państwa polskiego. Do ważniejszych słowniczków gromadzących śląską leksykę gwarową zaliczyć należy – oprócz wymienionych wcześniej zbiorów Baltazara Działasa, Jerzego Samuela Bandtkiego, Józefa Łepkowskiego i anonimowego słowniczka z *Nauki sztuki położniczej* – opracowania Jana Bystronia *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w Księstwie Cieszyńskim* (BystrOM) oraz *Przyczynek do dialektologii polskiej (z narzecza Lachów szląskich)* (BystrPD), Andrzeja Cinciały (CinSDKC).

Na szczególną uwagę zasługuje najobszerniejszy z nich słownik Andrzeja Cinciały *Słownik dialektyczny, czyli zbiór wyrazów staropolskich i innych w potocz-*

¹⁹ Szczegółową analizę słowniczków gwarowych z Małopolski środkowej zawierają artykuły Stanisława Cygana (zob. Cygan 1997, 2002, 2003, 2005).

nej mowie używanych na Śląsku w Księstwie Cieszyńskim, z dodatkiem przysłów i frazeologii, rękopiśmienny z 1882 r., wydany z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Wisły współcześnie jako reprint rękopisu XIX-wiecznego (1998). Liczy 636 stron i zawiera ok. 3 500 haseł, a ok. 10 000 wyrazów (Klich 1929: 277)²⁰. Jest to zatem słownik obszerny, stanowiący bogate źródło wiedzy o realiach życia wiejskiego na Śląsku Cieszyńskim, za który autor otrzymał II nagrodę Akademii Umiejętności w Krakowie na konkursie im. Samuela Bogumiła Lindego w 1889 r. (Horodyska 1989: 92-95, Krop 1998: 13).

Słownik Cinciwały ma układ alfabetyczny (liczne są jednak naruszenia tego porządku), a jego podstawę materiałową stanowi leksyka gromadzona przez 40 lat, gdyż pracę nad słownikiem autor rozpoczął w 1845 roku. Próby wydania słownika podjęte tuż po jego opracowaniu nie zakończyły się pomyślnie (szczegółowy opis – zob. Horodyska 1989: 96-102, Kubok, Greń 2000). Słownik cieszyński Cinciwały zaginął, a jego odnalezienie 100 lat później zaowocowało kilkoma studiami na jego temat (por. Horodyska 1992, 1997, Kubok, Greń 2000). Ma on charakter dyferencyjny; autor opuszcza te wyrazy, które znajdują się w słowniku Lindego i mają znaczenie identyczne z wyrazem gwarowym (Horodyska 1992: 82).

Na artykuł hasłowy składają się następujące elementy: wyraz hasłowy, jego definicja, czasem krótki komentarz, informacja gramatyczna (np. niektóre przypadki, koniugacje wybranych czasowników), często cytaty ilustrujące użycie wyrazu w kontekście. Derywaty, np. czasowniki prefiksalne, są podawane po pierwszym wyrazie hasłowym w postaci bezprzedrostkowej, np. *chynąć, dochynąć, przechynąć, pochynąć, uchynąć, wychynąć, zachynąć, zchynąć* (za: Kubok, Greń 2000: 83), ale można zauważyć także niekonsekwencje (np. wpisanie czasownikowych derywatów prefiksalnych pod innym wyrazem pochodnym). Pod hasłem czasownikowym bywają też umieszczane rzeczowniki, które winny stanowić odrębne hasła. Mimo pewnych braków i nieścisłości słownik stanowi cenne, bogate źródło wiedzy o leksyce cieszyńskiej II połowy XIX wieku, zawiera wartościowy materiał porównawczy, jest nieocenioną pomocą dla dialektologów, etnografów i folklorystów (szerzej o słowniku Cinciwały zob. Horodyska 1989: 92-102, także 1992, 1997, Kubok, Greń 2000). Edward Klich za wartość słownika uznaje zamieszczenie wielu dłuższych kontekstów, które ukazują semantykę, fleksję i składnię rejestrowanych wyrazów (Klich 1929: 279). Halina Horodyska podkreśla natomiast, że słownik Cinciwały jest obok *Słownika języka pomorskiego czyli kaszubskiego* Stefana Ramuła najobszerniejszym XIX-wiecznym słownikiem regionalnym (Horodyska 1997: 67).

²⁰ Rozbieżne szacunki spotykane w innych pracach wynikają prawdopodobnie z pomieszenia liczby haseł i liczby wyrazów. I tak Halina Horodyska we wcześniejszym swoim opracowaniu podaje liczbę ok. 10 000 haseł (zob. Horodyska 1992: 36), w późniejszym natomiast za Edwardem Klichem powtarza informacje o 3 500 haseł (Horodyska 1997: 67). Za artykułem Horodyskiej z 1992 roku podają informację o ok. 10 000 haseł Beata Kubok i Zbigniew Greń (zob. Kubok, Greń 2000: 81).

Leksykę Mazowsza, Mazur i Podlasia obejmowały słowniki Władysława Matlakowskiego *Słownik wyrazów ludowych zebranych w Czerskiem i na Kujawach* (MatlCz, MatlKCz)²¹, Zygmunta Glogera *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim* (GlogSGT), Jana Sembrzyckiego *O gwarze Mazurów pruskich* (SembrM), Wojciecha Grzegorzewicza *O języku ludowym w powiecie przasnyskim* (GrzegP), Zygmunta Wasilewskiego *Jagodne (wieś w powiecie łukowskim, gm. Dąbie. Zarys monograficzny)* (WasJag), Pomorza południowego i Kaszub – zbiory ks. Pobłockiego: *Słownik kaszubski* i *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich* (PobłSK, PobłSKCh), Stefana Ramuła *Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego* cz. 1-2 (RamPKI, RamPKII), Józefa Łęgowskiego piszącego pod pseudonimem dr Nadmorski (ŁęgMK), Aleksandra Berki, czyli Leona Biskupskiego *Słownik kaszubski porównawczy* (BiskSKP). W tym okresie uderza brak słowników z Wielkopolski właściwej, zwłaszcza że inne regiony były obficie reprezentowane.

Słowniczkami końca XIX i początku XX wieku były – podobnie jak wcześniejsze – na ogół niewielkich rozmiarów, zawierały przeważnie po kilkaset wyrazów. Największe spośród nich liczyły od 2000 do 4000 haseł (Andrzej Cinciała, *Słownik dialektyczny Księstwa Cieszyńskiego*, Zygmunt Gloger, *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*, Bronisław Dembowski, *Słownik gwary podhalskiej*.) powyżej 1 tysiąca haseł miały opracowania Aleksandra Osipowicza (*Słownik gwary augustowskiej*) oraz Augusta Wrześniowskiego (*Spis wyrazów używanych na Podhalu*).

W większości rejestrowały leksykę gwar zajmujących nieduży obszar (np. okolice Tykocina na granicy Mazowsza i Podlasia, ziemia czerska, Kujawy, powiat będziński, okolice Kielc, Pińczowa, okolice Krakowa, Bochni i Wadowic, okolice Czchowa, ziemia sanocka, Podhale, Żywiecczyzna), czasem tylko jednej wsi (np. Turów, Jaksice, Jagodne, Sromowce Wyżne), a więc miały często charakter lokalny i rzadziej regionalny.

Słowników średnich, gromadzących od 400 do 1000 haseł, jest 24. Są to – przykładowo: Karola Mátýasa *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza*, Władysława Matlakowskiego *Słownik wyrazów ludowych zebranych w Czerskiem i na Kujawach*, Jana Bystronia *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w Księstwie Cieszyńskim*, Gustawa Blatta *Gwara ludowa we wsi Pysznica w powiecie niskim*, Wojciecha Grzegorzewicza *O języku ludowym w powiecie przasnyskim*, Stanisława Dobrzyckiego *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (pow. podgórski)* czy Jana Witka *Słownik gwary śmięgieńskiej z okolic Tarnowa*.

Słowniki małe – poniżej 400 haseł to 32 zbiorki, w tym:

- a) 13 notujących do 200 haseł, np. *Słowniczek gwary ludowej z okolic Pińczowa* ks. Władysława Siarkowskiego, *Wyrazy gwarowe z okolic*

²¹ O Władysławie Matlakowskim jako dialektologu i o jego pracach gwaroznawczych zob. Bartnicka 1997.

Tarnowa Błażeja Pawłowicza, *Słowniczek gwary ludowej ziemi sanockiej* Leona Magierowskiego;

- b) 18 liczących od 200 do 400 haseł, np. *Gwara lasowska* Szymona Matusiaka, *Gwara brzezińska* Romana Zawilińskiego, *Gwara opoczyńska* Jana Łosia, słownik Jagodnego (wsi w powiecie łukowskim) Zygmunta Wasilewskiego i tegoż *Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jaksicach (Kieleckie)*, *O gwarrze Mazurów pruskich* Jana Sembrzyckiego, *Spis wyrazów ludowych z okolic Żywca* Leona Rzeszowskiego, *Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą* Jana Bieli, *Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chochółowa* Jana Złóży.

W omówieniu tych słowników warto zwrócić uwagę na uwzględnianie w jednym artykule hasłowym kilku jednostek leksykalnych (przymiotników i pochodnych od nich przysłówek, różnych wyrazów pokrewnych, zwłaszcza dubletów słowotwórczych, synonimów jedno- i różnordzennych, jak w słowniku zakopiańskim Władysława Kosińskiego:

papłac, paplák, paplala, papluga, 1) człowiek, który coś poplami; 2) gaduła.
vartki, szybki, prędki; przysłówek: *vartko varčutko* lub *varčúčko*.
zdymeńica lub *üodgnát*, ogniecienie i wzdęcie się skóry na ciele. Zubsuche.
włóki albo *vłacuhy*, tylna część sani wiejskich, składanych, przodek zwie się *gnátka*. Zubs.
vereda, verediak, brzydota, rzecz lub osoba brzydka. Zubs.
vymova, dożywocie. Zubs.; *vymovniica*, osoba, która ma zapewnione dożywocie.
vyždźelńik, vyždźelńica, szyderca. Zak.
sapka, gęsta potrawa z mąki (prażuch), zwana także *bryją, fucką, kluską*. Zubs. Mczew.

Stąd też liczba haseł i liczba uwzględnionych w słownikach wyrazów nie jest jednakowa: wyrazów jest zawsze więcej niż artykułów hasłowych.

Zasób leksykalny omówionych słowniczków (etap 1 i 2) drukowanych i rękopiśmiennych (źródła do KarłSGP) i ich rozmieszczenie terytorialne (geograficzne) przedstawia tabela nr 2.

Najwięcej słowniczków dotyczy Małopolski (54, w tym 16 rękopiśmiennych i 38 drukowanych), 10 – Śląska, 12 pochodzi z Mazowsza razem z Podlasiem i Suwalszczyzną, 10 – z Wielkopolski wraz z Pomorzem południowym (w tym tylko 2 z Wielkopolski właściwej, najwięcej z Kujaw: 3), 3 – z terenu Kresów wschodnich. Cztery słowniki gromadzą leksykę z różnych stron Polski, np. zbiory Hieronima Łopacińskiego publikowane pod pseudonimem Rafał Lubicz.

Wszystkie zaprezentowane wyżej słowniczki mają zasadniczo układ alfabetyczny, choć zdarzają się liczne odstępstwa od tegoż porządku nawet w obrębie jednej litery (np. w słowniczku Leona Rzeszowskiego czy Andrzeja Cinciały).

Są to słowniczki dyferencyjne, rejestrujące słownictwo różne od ogólnopolskiego. Mimo przyjęcia zasady dyferencyjności jako podstawy w doborze materiału leksykalnego nieraz odnotowywano też wyrazy różniące się tylko systemowymi cechami fonetycznymi, np. w słowniku Jana Bieli (ze wsi Żarnówka nad Skawą) wyrazy wyróżniające się tylko mazurzeniem (*podrózny*, *podrózny*), silniejszym

ścieśnieniem samogłoski (*syr, sér*), rozszerzeniem artykulacyjnym przed spółgłoską sonorną (*tronek, trunek*), zanikiem słabego *l* (*pha, pchła*) czy też silną labializacją śródgłosowego *o* (*sůova, sowa*). Przykładów tego typu nie jest jednak dużo, dominuje leksyka typowa dla gwary podhalańskiej, dzięki czemu słowniczek ma dziś wartość historyczną, dokumentacyjną.

W omawianych słowniczkach rejestrowano najczęściej leksykę gwarową i regionalną, nieobecną w słowniku Lindego lub notowaną w nim w innym znaczeniu czy w odmiennej postaci formalnej. Autorzy tych słowniczków nierzadko w krótkiej przedmowie informują o porównywaniu ze słownikiem Lindego, często też ze słownikiem wileńskim, a na początku XX wieku także z opublikowanymi tomami Słownika warszawskiego lub *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza. Przykładowo, Zygmunt Wasilewski w *Słowniczku wyrazów ludowych we wsi Jaksicach* opublikowanym w 1899 roku („Prace Filologiczne”, t. V, s. 90-98) czy ks. Władysław Siarkowski w *Słowniczku gwary ludowej z okolic Pińczowa* często zamieszczali (podobnie jak w okresie wstępnym Oskar Kolberg czy Aleksander Kremer) porównania ze słownikiem Lindego i innymi opracowaniami, np. ze zbiorem Rafała Lubicza (pseudonim Hieronima Łopacińskiego) czy Michała Federowskiego, por. np. hasła:

gubanie – ubiór, odzież, Linde: *gubać* – podkasać, *ugubiać się*, kraińskie i wind. *guba* – fałda; *cieciora*, soczewica. W słow. Lindego – groch włoski.

gorlić się, przegorlać się, przemawiać się. W słow. Lindego słowo to ma odmienne znaczenie. *gruzolek*, (U Lindego *gruzołka*) – bryłka, grudka.

Tabela nr 2. Zasób leksykalny i rozmieszczenie terytorialne XIX-wiecznych polskich słowników gwarowych (bez kaszubskich).

Zasób słownictwa / liczba słowników	Małopolska	Wielkopolska wraz z Pomorzem pld	Mazowsze, Podlasie i Suwalskie	Śląsk	Kresy	Różne strony Polski
Liczba hasel nieznana (słowniczki rękopiśmienne) 21 słowników	16: CerSGL, KoperSGG, WrześSG, UdzSGR, KolbSGK, PawłSGT, SiarSGS, SiarSGK, DygSGS, SGL, JastrzSGR, LisSGKR, PiątSGS, HemSGJL, KowSGL, KudSGPL	1: ParczSGK, (MilSGW błędnie! w wykazie słowniczków w SGPKarł, to słownik z okolic Ciechanowa na Mazowszu)	2: MaszSGT, MilSGW	1: DziałSzP	1: PetrSGPL	

do 200 haseł 19 słowni- ków	13: BWDęb, GoszczT, RzeczT, EliaszT, GrabKOZ, AlbG, PawłT, PobrLA, SiarP, SiarK, CiszT, KapCz, MagZS,		3: WagaŁ, CiszPP, ZakrocZP,	3: BandtSz, FiedŚ, ŁepkSz		
200-400 21 słowni- ków	13: BielaŻ, BielaGZ, ZłozaCh, KoperGB, KryńGZ, RzeszŻ, PracKr, Was- Jaks, ŁośGO, KolbSand, MatuGL, SalP, ZawGB,	3: PetrZD, ŁęgMK, BlizK	3: MatlCz, SembrzM, WasJag	1: BystrLS		1: GlogNW
400-600 haseł 10 słowni- ków	3: KosKrBW, MátyNS, SiarK	3: BojZPW, MatlCzK, KrasnCh	1: MatlCzK	3: By- strOM; EGH, DziałSzP		
600-800 h. 8 słowni- ków	4: KosMPis, ZiambaB, BlattP, SalRz	2: KolbW, KolbKuj		1: NSP	1: ParylPD	
800-1000 h 4 słowniki	2: DobrzK, KosPGZ		1: GrzegP,		1: Krem- SPP	
1000-1500 3 słowniki	1: KolbKr		1: OsipSGA			1: Ma- linWL
1500-2000 3 słowniki	1: WrześSWP	1: PobłKCh				1: ŁopP- SJPI
2000-4000 4 słowniki	1: DemSGP		1: GlogSGT	1: CinSDŚĆ		1: ŁopPSJ- PII
Razem: 93	54	10	12	10	3	4

Wyrazy hasłowe i cytaty notowane w powyższych słownikach zapisywano:

- a) zgodnie z regułami ówczesnej ortografii ogólnej, z zachowaniem jednak na ogół systemowych cech fonetycznych. Na przykład w słowniku Glogera²² podano postaci wyrazów z rozszerzeniem samogłoski przedniej *e* przed spółgłoską nosową: *bienduga* ‘wyrbrzeże spławnej rzeki, wygodne do wywózki drzewa’, *oziemek* ‘zagon’ oraz egzemplifikacje wahania repartycji *o, ó*: *spokoj, ziołko* ‘ironicznie mówiąc o złym człowieku’, wymowy grupy *-ar-* jako *-er-*: *pomer* – ‘umarł’, *pomerła* – ‘umarła’, *umer* ‘zmarł’, *umerlak* ‘zwłoki człowieka umarłego, ciało nieboszczyka’;
- b) fonetycznie, a zapis ten bywał nieraz niekonsekwentny w niektórych słownikach, np. w zbiorze leksyki zakopiańskiej Adama Antoniego Kryńskiego (*Gwara zakopiańska. Studium dialektologiczne*), por.: *jedła, jedlica, jedlicka, jodła*: Na wysokości jedli gołąbeczek śedzał, Jaby će ko^hała, kieby nikt nie wiedział. Wyrazy i rzadko pojawiające się cytaty zostały zapisane w zasadzie ortograficznie, ale niekiedy fonetycznie. Wyrazy hasłowe autor podaje na ogół w wersji gwarowej, ale również niekonsekwentnie, np. notuje obok siebie te same wyrazy w postaci zamazurzonej bądź nie, np. *zetyca, żetyca; zywina, żywina; zenąc, żenąc; zlabina, żlabina; sumny, szumny*; ale tylko *zbácyc, wirsek*. Zróznicowana była także np. pisownia spółgłosek miękkich i zmięczonych, por. *śedzał*, ale: *wiedział*;
- c) zawsze konsekwentna pisownia fonetyczna występuje w słownikach opracowanych przez Władysława Kosińskiego, Szymona Matusiaka, Gustawa Blatta i Jana Bystronia.

Struktura artykułu hasłowego w słownikach połowy XIX i początków XX wieku jest zróznicowana, zależna zarówno od czasu opracowania słownicza, jak i od jego autora. W wielu słowniczkach pewna część haseł ma najprostszą budowę: wyraz hasłowy i jego definicja, por. np. hasła w *Spisie wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą* z 1891 roku Jana Bieli (BielaŻ):

mrovec, mrówka (wielka i mała), forcica
ścigac, człowiek, który lubi gonić za kobietami
targac, ten, co zęby rwie (cyrulik)
ulica, droga w polu, która się bydło na pastwisko żenie.

Niektóre słownicзки w zasadzie są tylko indeksami wyrazów gwarowych i ich znaczeń. Przykładowo można tu wymienić *Słowniczek gwary ludu krakowskiego z okolicy Czernichowa* Michała Kapuścińskiego²³ opublikowany w 1899 roku w czasopiśmie „Lud” (t. V, s. 63-64). Słownik jest nieduży, liczy zaledwie 149 haseł

²² Opis właściwości fonetycznych słownicza Glogera znajduje się w artykule Kuryłowicz 2006.

²³ Podpisany jako M. Kapuściński. Inicjał rozszyfrowano w SGPPAN, tom *Źródła*, s. 32. Czernichów to obecnie administracyjnie miejscowość gminna w powiecie krakowskim, woj. małopolskie.

podanych w układzie alfabetycznym. Autor zapisał wyrazy zgodnie z regułami ortograficznymi, ale z zachowaniem gwarowych cech fonetycznych (np. mazurzenia, ścieśnień samogłosek itp.), por. np.

Przelévac, handlarz bydła
Wyskocka, świątownica, kobieta świątowa
Zegnárka, zażegnawczka.

Struktura haseł jest prosta, na ogół: wyraz i jego znaczenie, brak innych elementów typu cytaty, informacja gramatyczna, etymologiczna. Mamy więc w istocie do czynienia z indeksem wyrazów gwarowych z definicjami, najczęściej synonimicznymi w postaci odpowiednika ogólnopolskiego, por. ponadto:

Korcipka, czeremcha,
Kucybiéda, biedak, chudeusz
Warznik, garnek
Wielochłop, olbrzym,

czasem z dodatkowymi uściślającymi objaśnieniami zakresu użycia, np.

Ciuma, niezdara (stara dziewczka)
Ciumak, niedojda (stary parobek)
Kamulátek, wizytka (odzież)
Snówka, sennik (książka)

Równie częste są definicje realnoznaczeniowe, por. np.

Framuga, szabaśnik w piecu
Jéze, snopki narożne w strzesze
Kuciup, człowiek bez palcy, bezpalczy
Luchto, czeluść w piecu
Niesamá, kobieta ciężarna
Pamuła, poddasze kocie
Zátyle, miejsce za chałupą.

Struktura artykułów hasłowych w poszczególnych opracowaniach leksykograficznych jest podobna, choć niejednolita. Elementy obligatoryjne to wyraz hasłowy i definicja (ale bywa i tak, że jest ona niekiedy zastępowana kontekstem), fakultatywnie i nieregularnie występują natomiast cytaty, tj. przykłady użycia wyrazu hasłowego, informacja gramatyczna, objaśnienia etymologiczne, kwalifikatory czy raczej objaśnienia w definicji o nacechowaniu wyrazów, inne informacje dodatkowe takie, jak: uwagi o synonimach, obszernie opisy mające wartość etnograficzną, porównania ze słownikami czy innymi zbiorami leksyki gwarowej.

Wszystkie te elementy w zasadzie można odnaleźć nawet już w słowniczkach najwcześniejszych, np. w omówionym wyżej zbiorze Antoniego Wagi z okolic Łomży i Wizny.

W słownikach gwarowych tego okresu sporadycznie występują też hasła tzw. problemowe, w których objaśniają autorzy pewne kwestie gramatyczne. Przykładowo, w słowniku gwary Chochołowa Jana Złóży (ZłózaCh) za problemowe można uznać hasło *O*, w którym znajdują się uwagi o charakterystycznym dla gwary podhalańskiej zjawisku zaniku *r* w morfemie *roz-* (choć ujęte niewłaściwie, pomieszane z innym – formacjami archaicznymi typu *ostać*), por.

Przy słowach niektórych rozpoczynających się od spółgłoski *r* lub *z*, po których następuje bezpośrednio *o*, opuszczają po większej części spółgl. *r* i *z*, w ten sposób niewłaściwie wiele wyrazów rozpoczyna się od samogłoski *o*, np.

ostać, *zostać*

ozmowa, *rozmowa*,

ozpocząć, *rozpocząć*.

Czasem obok właściwych objaśnień etymologicznych dotyczących głównie zapożyczeń występują uwagi o motywacji niektórych nazw gwarowych, por. np. hasło ze słownika Adama Antoniego Kryńskiego *Gwara zakopańska*:

jarec l. *jarzec* jęczmień jary; *jarcany* jęczmienny: „łeb jarcany”. *Jarcem* nazywają też górale skamieliny (numulity) wchodzące w skład skały wapiennej dolomitowej w dolinie Kościeliskiej. *świstak*, *świszcz* lub *bobak*, małe zwierzę górskie, żyjące w Tatrach (arctonys alpinus, murmelthier), łeb ma podobny do myszy, tułów do niedźwiedzia, pokryte włosem długim jak szop; szczekanie jego przeciągłe, podobne do świstu; stąd nazwa.

czy też inne dane, np. o pomyłkach w opublikowanych zapisach, motywacji niektórych nazw, ich zróżnicowaniu w gwarze podhalańskiej, por. słownik zakopiański Władysława Kosińskiego:

mlaka plur. *mlaki*, moczary. Goszcz. mylnie *mlako*; słwck. i czes. *mlaka*, kałuża.

podkóvcár, ten co ma buty okute podkówkami, więc: mieszkaniec równin w przeciwieństwie do górali, noszących Kerpce (kyrcpaŕy); zwykle w połączeniu: *lahy podkóvcáre*.

pašlivy albo *pastevny*, niewybredny w jedzeniu (o bydle); w gwarze jurk. zérny. Zubs.

Należy też podkreślić wartość przytaczanych w słownikach kontekstów. Są to zarówno cytaty z materiału folklorystycznego, np. fragmenty pieśni, przysłowia, jak i przykłady z żywej mowy. Por. np. hasła ze słownika Leona Rzeszowskiego (RzeszŻ):

ludzikwiat, kwiecień; *ludzikwiat* budzi świat, co psiebudzi to psismudzi (przysypie śniegiem), przysłowie góralskie.

obarwić się, stawić się w słowie, dotrzymać przyrzeczenia, np. nie boją się, jo sie z pewnościom obarwie.

sumienie, piersi, np. tak mi ciężko na sumieniu, co ani dychać nie mogę.

Dobry przykład opracowania leksykograficznego z tego okresu o rozbudowanej strukturze artykułu hasłowego stanowi *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim* Zygmunta Glogera, który ukazał się drukiem w „Pracach Filologicznych” w 1893 roku (PF IV, s. 795-904). Jest to jeden z najobszerniejszych ówczesnych słowni-

ków (109 ss. druku) w układzie alfabetycznym, który liczy około 2000 wyrazów (Kuryłowicz 2006: 41, Rembiszewska 2010: 348). Autor gromadził słownictwo od roku 1865 z okolic Tykocina (obecnie powiat białostocki, woj. podlaskie) leżących po obu stronach Narwi, a zatem z pogranicza mazowiecko-podlaskiego. We wstępie do słowniczka stwierdza, iż Narew nie wyznacza granicy dialektalnej, ale wskazuje na różnice kulturowe: „Pod względem etnograficznym jest to okolica podlaska, w części zachodniej mazowiecka” (s. 795). Ośrodkiem badanego niewielkiego terenu jest Jeżewo – „wioska nasza (...) leżąca o milę na południu od Tykocina” (s. 795). Gloger podkreśla ważne dla podjętego tematu zróżnicowanie stanowe mieszkańców (drobna szlachta i chłopci) oraz językowe (niedalekie sąsiedztwo gwar ruskich lub powstałych na podłożu ruskim gwar polskich), por.

Połowę ludności stanowi tu drobna szlachta, przybyła tu w średnich wiekach z Mazowsza (...). Drugą połowę stanowią włościanie. O trzy mile od Jeżewa ku wschodowi (...) leżą pierwsze wioski, mówiące dialektem mieszanym, przejściowym, polsko-ruskim (s. 795).

Autor gromadził przede wszystkim leksykę przedstawicieli starszego i najstarszego pokolenia, a więc jest to – zgodnie z jego określeniem – „zbiór archaizmów mowy ludu, z których pewna liczba należy do coraz rzadziej używanych”. Materiał leksykalny ze słownika Glogera w znacznym stopniu został wykorzystany w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza oraz w SGPPAN.

Słownik tykociński ma na ogół charakter dyferencyjny, tj. notowane są głównie wyrazy różniące się od ogólnopolskich formą lub znaczeniem. Pojawiają się w nim jednak także wyrazy tożsame z ogólnopolskimi, a różniące się jedynie systemowymi cechami gwarowymi, np. mazurzeniem, por. np. *chrabąsc*, czy rozszerzeniem artykulacyjnym samogłoski *i* przed spółgłoską nosową, np. *dziedzieniec*. Na ogół zresztą mimo zapisu ortograficznego autor przytacza przykłady (zarówno wyrazy hasłowe, jak i cytaty) z zachowaniem gwarowych właściwości fonetycznych, dzięki czemu na podstawie tego słownika można było zrekonstruować najważniejsze cechy dziewiętnastowiecznej gwary tykocińskiej (por. Kuryłowicz 2006). Poświadczono tu m.in. zostały takie zjawiska, jak: rozszerzenie artykulacyjne przed spółgłoskami sonornymi, np. *jembier* = imbir, *dziedzieniec*, *cupieradło*, *bareła*, cofnięcie artykulacji *i*, *y* przed *l*, *ł*, np. *buł*, *zuł*, *piuł*, *goniuł*, miękka wymowa grupy *chy*, np. *chiba*, *recuchi*, realizacja nagłosowych grup *ja-*, *ra-* jako *je-*, *re-*, np. *jegniak* = jagnię, *redlic*, spółgłoski protetyczne, np. *hambitny*, *jekuratnie*, formy nieskontrahowane czasowników typu *się bojał*, *zastojęć się*, mazurzenie, np. *bydlacek*, *chrabąsc*, *dłużyna*, wahania *rz – r*, np. *brechun – brzechun* ‘krzykacz, plotkarz, gębacz, szczekacz’ itd. (za: Kuryłowicz 2006: 42, 43, 49, 51, 55).

Struktura artykułów hasłowych bywa rozbudowana (wyraz hasłowy, jego warianty fonetyczne lub morfologiczne, wyrazy pochodne, objaśnienia znaczeń, często zawierające dodatkowe treści etnograficzne, niekiedy cytaty, uwagi o funkcjonowaniu wyrazu – wyraz rzadki, nieużywany, o jego nacechowaniu, rzadko informacje etymologiczne i gramatyczne).

Wyrazem hasłowym jest albo pojedynczy leksem (z wariantami fonetycznymi, czasem morfologicznymi, derywatami), np.

gownojed – skąpiec, żywiący się byle czym.

jeglej, jegleja, jagleja, agleja, jegleina – jodła, a właściwie świerk, w okr. Tykocińskim bowiem nie rosną dziko jodły, tylko świerki, ale lud nie zna wyrazu świerk.

bratul, bratuleniek, brateńko – brat. Jest pewna liczba wsi pod Białymstokiem, gdzie mówią *brentul, brentulenik*.

chmulić się, schmulić, pochmulić – zasępić, skrzywić się, posmutnieć;

albo kilka synonimów (także różnordzennych), por.

bareła, badela, grubas – człowiek otyły.

bania, bodzia, bańka, słomiaczka – naczynie uplecione ze słomy i wikliny, kształtem do starych urn mazowieckich podobne, do przechowywania zboża, kaszy i innych przedmiotów służące, bywa rozmaitej wielkości od trzechkorcowej do trzygarnkowej objętości.

dziezka, dziezyczka, ladyzka – garnek gliniany bez ucha na mleko.

Zwraca uwagę nagromadzenie wyrazów pochodnych, zwłaszcza rzeczownikowych formacji deminutywnych, czasowników prefiksalnych z komentarzem dotyczącym ich zabarwienia ekspresywnego, por.

dziad, stary dziad – żebrak, człowiek sędziwy, brodaty, *dziadzisko, dziedzisko* pogardliwie; *dzia-dulek, dziaduleniek, dziadulko, dziaduleńko* zdrobniale, pieszczotliwie. W znaczeniu pokrewieństwa mówią *dziadek, dziadko, dziadzeńko, dziadków dom*, czyli dom własnością dziadka będący.

Sad, sadek, sadecek, sadeniek – ogród owocowy, bo *ogrodem* nazywają warzywnik.

Raić, naraić, zraić, wyraić, poraić, doraić – swatać, kojarzyć, nastrożyc.

Pojawiają się też w nielicznych hasłach informacje etymologiczne, wskazujące na język – źródło zapożyczenia (np. *chren*) lub na motywację nazwy (np. *choscka, kadela*), por.

choscka, chwoscka – roślina błotna, gatunek trawy twardej, ze źdźbłem okrągłym; nazwa pochodzi zapewne od chwost.

chren, stary chren (rus.) – człowiek zgrzybiały, niedołączny ze starości.

kadela – grubala, grubas, człowiek z wielkim brzuchem; wyraz pochodzi od *każd*.

Stosunkowo rzadko autor przytacza szersze konteksty, tj. cytaty ilustrujące użycie wyrazu, uwagi o funkcjonowaniu wyrazu, jego synonimach itp., np.

cman – oszustwo, oszukaństwo, wyzysk, omamienie; np. „robił on różne cmany”.

doświatek – zaranek, np. „pojechał na doświatku, tj. przed wschodem słońca, o pierwszym brzasku”.

dziuba – kura, nazwa rzadko używana dziś na Mazowszu. Stara piosnka mazurska zaczyna się: „Na tutejszej grobli dziuba wodę pije”.

gardziel – gardło; lud wyrazu *gardło* nie używa, tylko *gardziel*, a u dzieci *gardziolko*.

pupki – pączki kwiatowe na drzewach owocowych, wyraz rzadko używany, zwykle bowiem mówią *pęc*.

Definicje są na ogół precyzyjne, choć zdarzają się różne uchybienia, gdy jedna definicja obsługuje dużą liczbę wymienionych wyrazów pokrewnych (i form gramatycznych) i w związku z tym nie odpowiada wyrazowi hasłowemu pod względem gramatycznym, por. np. *chelbać*, *chelbnać*, *chelbanie*, *chelbnujcie*, *chelbotać*, *chelbotanie* – kołysanie naczynia z płynem. Zauważana i opisywana jest polisemia wyrazów, np.

sernik – domeczek przewiewny na czterech słupach lub jednym, służący do przechowywania serów w porze lata; w *sernik* orać, czyli ukośnie; *sernik* – worek do robienia serów; *serniki* – pierogi z sera, inaczej *leniwemi* zwane.

Wiele objaśnień autorskich ma charakter znacznie szerszy, kulturowy, wykraczający poza zwykle definicje językowe, gdyż zostały rozbudowane o informacje etnograficzne, np. opis zwyczajów, por.

jedzonka, *jedrzonka* – biedrzonka, nazwa pospolitego owada. Chłopcy, trzymając biedrzonkę w ręku, mówią:

„Jedzonka, jedrzonka,
Gdzie moja zonka?
Cy w boru, cy w lesie,
Skąd ją Bóg przyniesie?”

Wtedy puszcją owad, a w którą on stronę odleci, w tej stronie chłopiec się ożeni.

kopalnocka – sobótko, zwyczaj palenia stosu i zabawy przy ogniu na wzgórzu za wioską, w wieczór świętojański. Na Podlasiu nie była znana nigdy nazwa sobótki, tylko *kopalnocki*, czyli nocy Kupały, tj. św. Jana Chrzciciela.

powalki lub *balabucki* v. *pampuchi* – ciasto pszenne zapustne. Walek z ciasta drożdżowego kraje się na kawałki (*powalki*), które pieką się w piecu, potem na przetaku parzą ukropem, w garnku polewają topioną słoniną i wstawiają do pieca.

W słowniku można spotkać także uwagi dotyczące różnic między drobną szlachtą a włościanami (różnic nie tylko językowych), por.

skowroda – patelnia żelazna, dawniej znana tylko w kuchniach szlacheckich.

alkierz, *alkier* – izdebka ze świetlicą czyli główną izbą. U możniejszej drobnej szlachty *alkierz* jest sypialnią obojga gospodarstwa. Niektórzy wymawiają *alkierz*.

Z rzadka pojawiają się w słowniku informacje gramatyczne, dotyczące głównie form mianownika liczby mnogiej i rodzaju gramatycznego rzeczowników, np. *orel* – flis nad Narwią, wyraz flis jest tu nieznanym, tylko *orel*, w l. mn. *oreli*, np. „płyną oreli”; *paw*, l. mn. *pawy* (s. 855), *scebel* w drabinie; l. mn. *scebli*; *sośnia* – sosna, w l. mn. starzy ludzie mówią „dwie sośnie”, młode zaś pokolenie mówi „dwie sosny” *celuść* (r. ż), *cerep* (r. m.), *leń* (r. żeń) ‘woda marznąca z padającym na nią śniegiem’ (szerzej o słowniku Glogera zob. Rembiszewska 2010).

Słownik Zygmunta Glogera jest interesującym opracowaniem leksykograficznym, nieocenionym źródłem wiedzy o dziewiętnastowiecznej gwarze tykocińskiej,

który pozwala nie tylko na omówienie jej leksyki, lecz także na opis fonetyki, słowotwórstwa (por. Kuryłowicz 2006, 2008).

Warto też podkreślić, że część tych słowników była opracowana przez językoznawców – autochtonów, np. Romana Zawilińskiego (*Gwara brzezińska. Studium dialektologiczne*), Jana Bystronia (*O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w Księstwie Cieszyńskim*), dlatego też ich wartość jest znaczna.

Słowniki te – zwłaszcza z końca XIX i początków XX wieku – nie ustępują niejednokrotnie sposobem opracowania leksykograficznemu późniejszym słownikom gwarowym (np. z lat 50. i 60. XX wieku). Oczywiście w wielu z nich można zauważyć sporo usterek metodologicznych.

Wymienione wyżej słowniki dotyczyły przeważnie, jak już wcześniej podkreślono, niewielkich regionów lub pojedynczych wsi. Wyjątkiem są tu dwa zbiory leksyki Hieronima Łopacińskiego (piszącego pod pseudonimem Rafał Lubicz), opublikowane pod wspólnym tytułem *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego i innych okolic Królestwa Polskiego* (cz. I: „Prace Filologiczne” 1893, IV, s. 173-279; cz. II: „Prace Filologiczne” 1899, V, s. 681-976). Mają nieco inny charakter niż poprzednio omówione, gdyż autor zgromadził w nim leksykę różnych regionów. Warto podkreślić, że sam wykaz skrótów nazw miejscowości i powiatów zamieszczony w części II zawiera 162 pozycje. Obie części tworzą zbiór dość obszerny, stosunkowo dobrze opracowany. Autor zamieścił w nim nie tylko słownictwo zebrane przez siebie samodzielnie, lecz także leksykę wyekscerpowaną z różnych źródeł (w skrótach tytułów dzieł cytowanych podaje ich ok. 60). Wyrazy są lokalizowane, ale pozbawione na ogół szerszych kontekstów, sporadycznie stosowane są kwalifikatory, np. *bach – pog.* o dziecku, zapewne skrócone z *bachor*. Za *Przyczynki* Hieronim Łopaciński otrzymał nagrodę w konkursie leksykograficznym im. Samuela Bogumiła Lindego w 1892 roku²⁴ (Horodyska 1989: 119).

Cz. I omawianego słownika („Prace Filologiczne” 1893, IV, s. 173-279), jak pisze sam autor, zawiera:

„1) zbiór prowincjonalizmów przeważnie na Kujawach, w Kaliskim, Kieleckim, Lubelskim, na Podlasiu i w Łomżyńskim, zbieranych przeze mnie samego bądź też wyjętych z dostarczonych mi łaskawie zbiorów powiatowszczyzn i utworów ludowych, 2) pewną ilość wyrazów powszechnie używanych w mowie żywej, jak też w piśmiennictwie, których brak w słownikach Lindego i Wileńskim, lub też takich, które występują w nich w innym znaczeniu” (PF 1893, s. 173). Jak widać z deklaracji samego autora, zbiór jest niejednorodny geograficznie, nie jest także wyłącznie gwarowy (grupa 2). Cenną rzeczą jest sprawdzenie zgromadzonego słownictwa w słowniku Lindego i w Słowniku wileńskim, dzięki czemu

²⁴ Halina Horodyska pisze, iż do nagrody słownik H. Łopacińskiego został zgłoszony przez recenzentów (Horodyska 109-110). Oprócz jego pracy zgłosili oni także inne prace opublikowane w ostatnim trzyleciu. Nie wyjaśnia jednak, jakim sposobem praca wydrukowana w roku 1893 została zgłoszona (już jako opublikowana) do nagrody w 1892 roku!

wyselekcjonowano wyrazy w nich niezarejestrowane, a zatem zbiór słownikowy Hieronima Łopacińskiego ma również znaczenie dla badań nad rozwojem leksykografii ogólnej i leksyki ogólnopolskiej, nie tylko gwarowej.

Hasła opracowane zostały starannie. Na artykuł hasłowy składają się następujące elementy: wyraz hasłowy, jego ewentualne warianty (głównie fonetyczne, ale nie tylko), lokalizacja geograficzna i często źródłowa wyrazu, rzadziej cytaty ilustrujące jego użycie, czasem informacje etymologiczne, gramatyczne i inne, np. porównania z różnymi opracowaniami leksykalnymi, por.

censerować – ogadywać: „Będą ludzie censerować”, Grd.; por. An. II, 250 *ocenserować*.
chołoznie – Im. spodnie zimowe z białej wełny, Łuk.; por. An. I, 64, 75, Kop. 27, WB 155: *kołozsa*, Man. 27: *chołozszy*; *chołozznik* a. *chołuśnik* = *chołoznia*, Kr.T.; por. rus. *chołozni*.
cykutka – czkawka, Łsk. Kol.; *czykutka*, *czkutka*, Łsk.; *ckutka*, Stocz.

Część II opublikowana 6 lat później w 1899 r. ma szerszy zasięg geograficzny, gdyż obszar badań autor rozszerzył o Śląsk (ok. 1000 wyrazów), Podhale, Kujawy Pruskie i Poznańskie. Zawiera także terminologię różnych dziedzin: 1) przeszło 500 wyrazów myśliwskich, 2) przeszło 100 wyrazów dotyczących górnictwa, fliśactwa, rybołówstwa, garncarstwa, bednarstwa i innych rzemiosł, 3) przeszło 100 wyrazów z gwary uczniowskiej (ŁopPSJPII: 681).

Struktura artykułu hasłowego natomiast nie różni się zasadniczo od najlepszych innych słowniczków tego okresu. Składają się na nią: wyraz hasłowy, jego znaczenie (czasem jest to obszerny opis z różnymi uwagami), z rzadka kwalifikator (pog., powsz., psń wes., psń woj), niekiedy warianty fonetyczne lub morfologiczne, cytaty (nie zawsze), lokalizacja wyrazu geograficzna lub źródłowa, odsyłacze, przy niektórych zapożyczeniach – etymologia, np.

arnatel – szpilka podwójna, Kuflew ok. Nowomińska, por. *harnadel* Kolb. Kuj II, 283, *harnadel* P.F III, 492, z niem. *Haarnadel*.
berbelucha – lura. Przynieści nam berbeluchy, pijcie dziewczki, pijcie druchny (!), psń. Kals., por. *beblać*.
brechać – 1) szczekać, pog. kłamać: co ón tam brechá? Wąwol. Co ty breses? Kraśn. 2) głos wydawać, o sroce, myśl; *burdel* – stary budynek, Jan., por. Kam. Chłop 16, A-B 620, Karł. Słow. ob. 78.
chasterek – kuperek, kość ogonowa: *chasterek* dziecku się zagion, Kazim., p. niż. chłopasek, chrzapeć, chrąpel, chrząpiel, schynąć się, utrząść się.

Pojawiają się też informacje o użyciu wyrazu i jego nacechowaniu, np.

chaja – zawierucha Sand.; w SW[il] oznaczono jak nieużywane;
cuc, *cuca* pieszczotliwie, piesek, Twor., PF IV, 808.

Niekiedy przytaczane są zagadki i przysłowia, np.

stojawa – w zagadce: stoi *stojawa* (= przęślica), na stojawie *trzęsawa* (krężel), na trzęsawie *belica* (len), na belicy *szkórlat* (papier do obwijania kądzieli), na szkórlacie róży kwiat (przepasanka, p. wyż.), Krasnst.

bysiecek – zdr. od bysiek, byczek; zagadka: stoi chlęwecek ze trzech desecek, a w tym chlęwecku biały bysiecek (gryka), Ostrów.

cyrgiel – wstążka, zawiązywana pod szyją, faworek, krawat, prz.: kobiety cyrdel – chłopu pod szyję cyrgiel, Łowic.

Licznie cytowane są też pieśni z różnymi uwagami, np.

bojar – starszy swat w obrzędzie weselnym, MLipie; oj najechali swacia bojary z daleka, pśń. wes. Udr.; wyraz ten dość często służy za nazwisko w parafii Sitaniec p-tu zamojskiego, por. Zbiór I, 81, IX, 14, Karł. Słow. ob. 59.

W jednym artykule hasłowym występują nie tylko formy zróżnicowane fonetycznie, ale też często słowotwórczo, por. np.

andrzejki – różne sposoby wrózenia w wilję św. Andrzeja: piec andrzejki a. jędrzejki, Lubel. Podlas., por. Pruskie (Gloger) Obrzędy weselne str. 34, jędrzejówki, andryjówki, str. 47 andryjówki, Wisła XI, 642.

ciurega, ciuryła, niedojda, niedołęga, safandula. Józ.

Uwagę zwracają też niektóre obszernie objaśnienia etymologiczne i historyczne, np.

chomulka, chomuleczka – zakładana na głowę obrączka lubowa, do której przyszyty jest kocyk, toż co obiecainka (p.), Czern. Twor., por. SL. chomla Karł. Słow. ob. 97; dla wyjaśnienia tego wyrazu przytoczyć możemy z jęz. stpol. cytaty następujące: Murmelii Dicton. 1528 str. 148: chomla – cesticillus eyn *kommelt*, den die frawen vf-f tragen; Bielski „Rozmowa baranów” w. 675: na głowie tocenice a chomka na czoło; dr Wislocki w wyd. tego utworu objaśnia na str.110: prosta taśma do wiązania włosów”, zapewne niesłusznie, w słowniku Knapkiego cesticillus przełożon: kółko albo brączka na głowę, ein Kopfring. Trafnie więc bardzo Karłowicz zestawiał w miejscu przywiedzionym chomełkę z chomką.

Na opis zasługują także inne typy słowników gwarowych, zwłaszcza gwarowe słowniki monotematyczne, rejestrujące leksykę jednej dziedziny, np. Stanisława Ciszewskiego *Przyczynki do słownictwa polskiego. Terminy używane do oznaczania zagłębień i wydrążeń ziemnych przez lud okolicy Sławkowa i Skały, w Olkuskim* z 1891 roku czy *Środki lecznicze i ich nazwy aptekarskie u ludu (z powiatu myślenickiego)* z 1889 r. (PobrLA). Za prototyp współczesnych gwarowych słowników etymologicznych – jak wspomniano w r. I.6 można uznać XIX-wieczne słowniczki Leona Biskupskiego (publikującego pod pseudonimem Aleksandra Berki) *Słownik kaszubski porównawczy* (BiskSKP) z 1891 roku i Lucjana Malinowskiego *O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze* (MalinWL) z 1893 roku.

Wykaz słowników końca XIX i początku XX wieku wraz z liczbą haseł (obliczenia własne, o ile nie zaznaczono inaczej) zawiera tabela nr 3.

Tabela nr 3. Wykaz słowniczków z II połowy XIX i początków XX wieku w układzie chronologicznym.

Rok	Tytuł	Autor	Druk (adres)	Liczba hasel
1880	<i>Gwara lasowska w okolicy Tarnobrzega. Studium dialektologiczne</i>	Szymon Matusiak	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. VIII, 1880, s. 70-179; słownik: s. 170-179	253
1880	<i>Gwara brzezińska w starostwie ropczyckim. Studium dialektologiczne</i>	Roman Zawiliński	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. VIII, 1880, s. 180-234; słowniczek: s. 226-234	316
1882	<i>Słownik dialektyczny, czyli zbiór wyrazów staropolskich i innych w potocznej mowie używanych na Śląsku w Księstwie Cieszyńskim, z dodatkiem przysłówów i frazeologii</i>	Andrzej Cinciała	wydany w 1998 r. jako reprint rękopisu XIX-wiecznego	ok. 3 500 (wyrazów ok. 10000) ²⁶
1882	<i>Gwara zebrzydowska. Studium dialektologiczne</i>	Jan Biela	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. IX, 1882, s. 149-217, słowniczek: s. 202-217	329
1884	<i>Przyczynek do gwary zakopiańskiej</i>	Władysław Kosiński	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” X, s. 225-309; Słownik: s. 269-309	971
1884	<i>Gwara zakopiańska. Studium dialektologiczne</i>	Adam Antoni Kryński	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. X, 1884, słowniczek: s. 212-224	244
1884	<i>Spis wyrazów podhalskich</i>	August Wrześniowski	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, s. 361-375 oraz zbiór powiększony pod tym samym tytułem: „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” X, 1885, s. 1-26; przedruk współczesny: „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniewej, Kraków 2006 s. 185-232	1501

²⁶ Za: Klich 1929: 277.

1886	<i>Gwara opoczyńska. Studium dialektologiczne</i>	Jan Łoś	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. IX, s. 147-190, słowniczek: s. 182-190	370 ²⁷
1887	<i>O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w księstwie Cieszyńskim</i>	Jan Bystrzeń	„Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. 12, s. 85-108	508+21+19
1887	<i>Słownik kaszubski z dodatkami idyotyzmów chełmińskich i kociewskich</i>	Ks. Gustaw Półlocki	Chełmno 1887, ss. XXXVIII+160. Nakładem autora – Drukiem W. Fiałka	ok. 1800, w tym 190 kociewskich ²⁸
1887	<i>Słowniczek spod Zakroczyimia (wieś Pieścidla)</i>	Bez podpisu	„Wisła” I, 1887, s. 317-320	103
1889	<i>Urządzenia społeczne, zwyczaje i gwara na Malborskiem</i>	dr Nadmorski (Józef Łęgowski)	„Wisła”, t. III 1889, s. 717-754, s. 743-748: Spis wyrazów właściwych gwarze malborskiej i kociewskiej	184 + 22
1889	<i>O gwarze Mazurów pruskich</i>	Jan Sembrycki	„Wisła”, t. III, 1889, s. 72-91, słownik: s. 86-91, wyrażenia aptekarskie, s. 90-91: nazwy roślinne według Helwina: s. 91	255+ 67 +25
1889	<i>Kilka prowincjonalizmów plockich</i>	Stanisław Ciszewski	„Wisła”, t. III, 1889, s. 71-72	9
1889	<i>Jagodne (wieś w powiecie łukowskim, gm. Dąbie. Zarys monograficzny)</i>	Zygmunt Wasilewski	Warszawa 1889 („Biblioteka „Wisły”), słowniczek: s. 239-250	228 ²⁹
1891	<i>Przyczynki do słownictwa polskiego. Terminy używane do oznaczania zagłębi i wydrzeń ziemnych przez lud okolicy Sławkowa i Skąły, w Olkuskiem</i>	Stanisław Ciszewski	„Prace Filologiczne”, t. III, 1891, s. 71-91	75
1891	<i>Spis wyrazów ludowych z okolic Żywca</i>	Leon Rzeszowski	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, 1891, s. 353-361	280 (wyrazów 313)
1891	<i>Niektóre właściwości mowy pisarzowickiej</i>	Władysław Kosiński	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, s. 1-34, <i>Słownik</i> : s. 19-34	792

²⁷ Za: Cygan 2005: 18.²⁸ Za: Horodyska 1993: X, Popowska-Taborska 2003/2010: 127.²⁹ Za: Cygan 2005: 19.

1891	<i>Zbiór wyrazów ludowych dawnej ziemi czerskiej</i>	Władysław Matlakowski	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, s. 362-374	285 + 39 (zawołania na zwierzęta i onomatopeje)
1891	<i>Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza (wsie: Zawada, Nawojówka, Brzeziny, Kunów, Jamnica, Poręba, Bielowice i Dąbrówka Polska)</i>	Karol Mátyás	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, s. 318-334	386 + 44 nazwy części wozu, cepów itp.
1891	<i>Słowniczek gwary ludowej z okolic Pińczowa</i>	Ks. Władysław Siarkowski	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, s. 335-340	162 ³⁰
1891	<i>Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą</i>	Jan Biela	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, s. 374-384	360
1891	<i>Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chochołowa</i>	Jan Złóża	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, s. 341-352	339
1891	<i>Spis wyrazów używanych na Podhalu jako uzupełnienie poprzednich zbiorów</i>	Bronisław Dembowski	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, 1891, s. 301-318	476
1891	<i>Słownik prowincjonalizmów powiatu będzińskiego (gub. piotrkowska)</i>	Józef S. Ziembka (w podpisie J. S., inicjały nierozszyfrowane przez Grzegorzcyka, jest: SGPPAN Źródła, s. 50)	„Prace Filologiczne”, t. III, s. 302-312; 489-502	704
1892	<i>Słownik wyrazów ludowych zebranych w Czerskiem i na Kujawach</i>	Władysław Matlakowski	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, s. 127-148	492
1893	<i>Przyczynek do dialektologii polskiej (z narzecza Lachów szląskich) – całość: słownik</i>	Jan Bystrzeń	„Prace Filologiczne” IV, s. 280-292	288

³⁰ Za: Cygan 2005: 19.

1893	<i>Przyczynki do nowego słownika języka polskiego</i> (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego i innych okolic Królestwa Polskiego)	Hieronim Łopaciński (pseud. Rafał Lubicz)	cz. I „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 173-279	2403
1893	<i>O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze</i>	Lucjan Malinowski	„Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny”, t. I (17), 1893, s. 6-15: słownik wyrazów podhalańskich pochodzenia rumuńskiego; s. 20-25: Ślady wpływu węgierskiego w mowie góralskiej; s. 25-94: Niektóre wyrazy ludowe. Zestawienia. Porównania. – Słownik z różnych okolic; s. 94-96: Kilka uzupełnień	112 80 798 360 Razem 1350
1893	<i>Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa</i>	Pawłowicz Błażej (w podpisie P.B. – tak też u Grzegorzcyka)	„Prace Filologiczne” IV, s. 306-310	94
1893	<i>Słownik gwary ludowej w Tykocińskim</i>	Zygmunt Gloger	„Prace Filologiczne” IV, s. 795-904	ok. 2 000 ³¹
1893	<i>Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego</i>	Stefan Ramułt	Kraków 1893, ss. 298	13 705 ³²
1893	<i>Lud nadrabski od Gdowa po Bochnię. Obraz etnograficzny.</i>	Jan Świętek	Kraków 1893, s. 687-725: Słownik, s. 664-686: Przysłowia i przymówki	
1894	<i>Słownik gwary podhalskiej</i>	Bronisław Dembowski	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, s. 339-444; przedruk: „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniowej, Kraków 2006, s. 233-342	2 568
1894	<i>Gwara ludowa we wsi Pysznica w powiecie niskim. Na podstawie materiałów dostarczonych przez p. Zygmunta Wierchowskiego</i>	Opr. dr Gustaw Blatt (SGPPAN Źródła: Gerson Blatt – s. 65)	„Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. V (20), 1894, s. 365-438, słowniczek: s. 425-436	627

³¹ Za: Kuryłowicz 2006: 41.³² Za: Horodyska 1993: X.

1894	<i>O języku ludowym w powiecie przasnyskim</i>	Wojciech Grzegorzewicz	„Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, s. 72-126, słownik: s. 101-126	949
1898	<i>O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (pow. podgórski) okolice Krakowa</i>	Stanisław Dobrzycki	„Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. XI (26), słownik: s. 370-401	879
1898	<i>Słowniczek gwary ludowej ziemi sanockiej</i>	Leon Magierowski	„Lud”, t. IV, 1898, s. 307	58
1898	<i>Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego. Część II</i>	Stefan Ramułt	Praca wydana dopiero współcześnie: Kraków 1993, oprac. i wstępem opatrzyła Halina Horodyska, ss. XXXVII + 82 formatu A4	4925 ³³
1899	<i>Słowniczek gwary ludu krakowskiego z okolic Czernichowa</i>	Michał Kapuściński	„Lud”, t. V, 1899, s. 63-64	149
1899	<i>Środki lecznicze i ich nazwy aptekarskie u ludu (z powiatu myślenickiego)</i>	Pobratymiec	„Lud”, t. V, 1899, s. 164-166	34
1899	<i>Przyczynek do słownictwa ludowego z okolic Krakowa</i>	Witold Pracki	„Prace Filologiczne” V, s. 150-158	262
1899	<i>Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jakśicach (Kieleckie)</i>	Zygmunt Wasilewski	„Prace Filologiczne”, t. V, s. 90-98	212 ³⁴
1899	<i>Przyczynki do nowego słownika języka polskiego. Cz. II</i>	Hieronim Łopaciński (pseud. Rafał Lubicz)	cz. II: „Prace Filologiczne”, t. V, s. 681-976	6280
1899	<i>Lud wiejski w okolicy Przeworska. Słowniczek wyrazów miejscowych</i>	Aleksander Saloni	„Wisła”, t. XIII, 1899, s. 223-248, słownik: s. 236-248	373

O zasługach autorów słowniczek gwarowych z przełomu XIX i XX wieku Stefan Żeromski pisał w „Snobizmie i postępie”:

Od chwili wskrzeszenia niepodległości stoi otworem przed społeczeństwem i jego piśmiennictwem drugi skarbiec, stokroć obfitszy, to jest gwary, objęte już granicami państwa. Nie potrzebuje już teraz językoznawca i zbieracz przemykać się chyłkiem, kryć za pseudonimem swych prac czcigodnych, jak musiał to czynić nieodżałowany Hieronim Łopaciński, który swą naturę, instynkt i cnotę wrodzoną pszczoły, a zdobytą wiedzę, – istny promień Roentgena, – musiał chować, jako występki, wobec kierowników państwowego gimnazjum w Lublinie,

³³ Za: Horodyska 1993: X.

³⁴ Za: Cygan 2005: 19.

gdzie dla chleba wykladał łacinę. Wewnątrz kraju można zbierać słowa w biały dzień, jak żyto na polu. Trudno by tu było wyliczyć cały zastęp poprzedników, którzy od dawna pracowali nad zgromadzeniem słowostanu gwarowego. Nieocenione zasługi położyli: Oskar Kolberg, prof. Lucjan Malinowski, Karol Appel, P. Bykowski, Jan Karłowicz, Dr Aleksander Brückner, Zygmunt Gloger, prof. Jan Łoś, Stanisław Ciszewski, Józef Grajnert, Stefan Ramułt, Andrzej Podbereski, Dr Nadmorski, Dr Lorentz, Antoni Kalina, J. S. Ziemia, Edward Rulikowski, Stefania Ulanowska, Adam Zakrzewski, Józef Muszyński, Karol Mátyás, Jan Sembrzycki, Seweryn Udziela, Aleksander Petrow, Prof. Zawiliński, prof. Juliusz Zborowski, prof. Lehr, M. Witanowski, ks. Władysław Siarkowski i wielu innych. Niektóre okolice cieszyły się specjalnymi względami badaczy. Do tych należały przede wszystkim Kaszuby. Posiadły one specjalny słownik Stefana Ramułta, a nadto język Kaszubów był badany przez cały szereg uczonych, jak Aleksandra Berka, dr Lorentza, prof. Baudouina de Curtenay, Karłowicza, prof. Nitscha i innych. Nadzwyczajne zasługi dla gwaroznawstwa położył Jan Karłowicz. Nie tylko doprowadził do wydania „Słownika gwar polskich”, lecz umiał znaleźć i zachęcić cały szereg pracowników, którzy, dzięki jego inicjatywie i kierownictwu, poczęli gromadzić materiały i spisywać słowniki miejscowe. Za czasów Jana Karłowicza istniał formalny ruch umysłowy, widać było „prąd”, dążący w kierunku ludoznawstwa i gromadzenia gwar ludowych. Wychodziły pisma specjalne, jak „Wisła”, „Prace Filologiczne” skupiające szereg ludzi świadomych doniosłości tej sprawy.

II.3. *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza jako słownik przelomu

Nowy etap historii polskiej leksykografii gwarowej rozpoczyna sześciotomowe dzieło Jana Karłowicza, czyli *Słownik gwar polskich*, który ukazywał się w latach 1900-1911. Po śmierci autora redakcję tomu III słownika zakończyli Hieronim Łopaciński i Waław Taczanowski, a tomy IV-VI zredagował Jan Łoś. KarłSGP ukazywał się nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie.

Mimo wielu jeszcze nawiązań do opracowań słownikowych okresów poprzednich można określić go jako słownik przelomu zarazem kończący etap drugi, jak i rozpoczynający okres następny dziejów polskiej leksykografii gwarowej. Po pierwsze, ogromna jest jego zawartość i podstawa materiałowa w porównaniu z wcześniejszymi słownikami. Po drugie, jest to pierwszy i do dziś jedyny, duży ukończony słownik ogólnogwarowy uwzględniający wszystkie gwary polskie (bez emigracyjnych), choć nierównomiernie, pierwszy tego rodzaju w całej Słowiańszczyźnie. Do dziś słownik Karłowicza pozostaje bogatym źródłem informacji o słownictwie gwarowym, choć niedociągnięć i usterek już od momentu jego publikacji wymienia się wiele.

Zawiera on leksykę wszystkich polskich dialektów w takim zakresie, w jakim wówczas było to możliwe i jaki był stan badań nad leksyką gwar polskich. Ekscerpcję źródeł Jan Karłowicz zakończył na roku 1896, a więc nie weszły już do słownika liczne prace drukowane i rękopiśmienne, które powstały po tej dacie. Innymi słowy, słownik Jana Karłowicza nie wyzyskał już – ze względu na datę zakończenia ekscerpcji – zdobyczy naukowej dialektologii, która tak naprawdę stała się dyscypliną naukową na początku XX wieku przede wszystkim

w rezultacie działalności Kazimierza Nitscha. Jan Karłowicz zakończył ekscerpcję w wymienionym roku, chcąc zdążyć z opracowaniem ogromnego materiału zebranego w ciągu ponad trzydziestu lat lub przynajmniej doprowadzić prace leksykograficzne do takiego momentu, by bez większych kłopotów dalsze prace redakcyjne mógł poprowadzić ktoś inny. Sam uzasadnia swoją decyzję we wstępie do słownika następująco (KarłSGP: s. 5nl.):

Przewidując, iż nie zdołam wyzyskać wszystkiego, wolałem ograniczyć się zasobami niezupełnymi i takowe ogłosić, niżeli pomnażać zapiski i przekazać je nieprzyjaznym zwykle losom rękopisów pośmiertnych.

Z perspektywy czasu – całego wieku, który już upłynął od publikacji słownika – widać, że była to decyzja słuszna, choć Kazimierz Nitsch nazwał dzieło Karłowicza bezpośrednio po jego publikacji przedwczesnym i osądził niezwykle surowo. Gdyby jednak nie ta decyzja, do dziś w Polsce nie byłoby słownika ogólnogwarowego, gdyż prace nad zapoczątkowanym przez Kazimierza Nitscha już przed wiekiem słownikiem gwar polskich posuwały się i posuwają się nadal bardzo powoli (opublikowano dopiero hasła na literę A-F), a losy rękopisu pośmiertnego Karłowicza byłyby zapewne „nieprzyjazne”.

Dlatego też uczony zwrócił się do Akademii Umiejętności w Krakowie z propozycją podjęcia opieki przez AU nad opracowywanym słownikiem i wydania go jej nakładem. Warto też podkreślić, że w testamencie przeznaczył znaczną sumę na ukończenie słownika, gdyby zabrakło Akademii funduszy (por. Koniusz 2001: 26), i zobowiązał swojego syna, Mieczysława, do czuwania nad zakończeniem prac. Na temat okoliczności powstania słownika i historii prac nad nim istnieje już stosunkowo obszerna literatura (por. np. Appel 1904, Brückner 1904, Łoś 1904, Kryński 1904, Perzowa 1979, Koniusz 2001: 14-37), dlatego tutaj omawiam głównie zawartość samego słownika, jego źródła, koncepcję i rozwiązania metodologiczne oraz przedstawiam opinie na jego temat.

Słownik Karłowicza jest poprzedzony jedynie bardzo krótkim dwustronicowym wstępem, który zawiera skrótowe informacje o materiałach, będących podstawą słownika, o problemach pisownianych, a także podziękowania dla osób, które dostarczyły materiały, zwłaszcza słowniczkę rękopiśmienne, oraz dla Akademii Umiejętności w Krakowie. Z tego względu krytykowano jego dzieło za brak przedstawienia źródeł, podstawy materiałowej, koncepcji słownika. Wiadomo jednak, że badacz miał zamiar obszerniejszego przedstawienia słownika, o czym świadczy zdanie we wstępie: „po ukończeniu dzieła rozwiódę się o tym obszerniej”; śmierć przeszkodziła mu w realizacji tego zamiaru.

Przegląd wykazu skrótów zamieszczonego w ostatnim tomie słownika, w którym Jan Łoś rozszyfrował wiele niejasnych skrótów, przekonuje, iż źródła wyzyskane w *Słowniku gwar polskich* Karłowicza są różnorakie. Wymienić tu należy:

- a) druki XIX-wieczne i wcześniejsze o różnej tematyce i różnym charakterze, w tym przede wszystkim etnograficzne i dialektologiczne (zwłaszcza

różne prace publikowane w „Wiśle”, „Pracach Filologicznych”, „Bibliotece Warszawskiej”, „Rozprawach i Sprawozdaniach z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie”, „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej”), folklorystyczne, w szczególności dzieła Oskara Kolberga, pieśni, bajki, fraszki, legendy, podania z wielu terenów;

- b) 24 gwarowe słowniczki rękopiśmienne o charakterze lokalnym i regionalnym (w tym: z Małopolski górskiej – 3, z Podkarpacia – 2, z Łowickiego – 1, z Sieradzkiego – 1, z Kielecczyny – 4, z Lubelszczyzny – 3, Krakowskiego – 1, Radomskiego – 2, Mazowsza – 2, z Podlasia i Suwalszczyzny (*Słowniczek gwary od Drohiczyzna* Ludwika Czarkowskiego i *Słownik gwary augustowskiej* Aleksandra Osipowicza) – 2, Wielkopolski – 1 (drugi – J. Milewskiej błędnie został określony jako wielkopolski, w rzeczywistości dotyczy okolic Ciechanowa na Mazowszu), z Litwy – 1, 1 gwary rybackiej z różnych okolic.
- c) materiały ustne, zwłaszcza z Litwy,
- d) słowniki dwujęzyczne i ogólne języka polskiego, specjalistyczne: Mrongowiusza słownik niemiecko-polski i polsko-niemiecki, Samuela B. Lindego, Słownik wileński; początkowe tomy Słownika warszawskiego, *Słownik górniczy* Hieronima Łabęckiego, *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich* Erazma Majewskiego, *Słownik leśny, bartny, bursztyniarski i orylski* Kornela Kozłowskiego, *Źródłosłownik wyrazów ... z języków wschodnich* Muchlińskiego, encyklopedie (np. Encyklopedia Wielka Orgelbranda, Encyklopedia Rolnicza).

Gdy obok słowniczków rękopiśmiennych uwzględnimy także drukowane, to ich liczba wydatnie wzrasta. W wykazie skrótów na zakończenie tomu VI opracowanym przez Jana Łosia wymieniono ich 22, oprócz słowniczków dołączonych do opisów gwar czy prac innego typu. Słowniczki opublikowane w „Bibliotece Warszawskiej”, „Wiśle”, „Pracach Filologicznych” to zbiory słownictwa z następujących regionów: Śląsk Cieszyński – 2, Małopolska górską – 4, Podkarpacie – 2, Małopolska zachodnia (Zagłębie Dąbrowskie) – 1, Małopolska środkowa (Kieleckie) – 2, Krakowskie – 1, Lubelskie – 1, Kresy południowe – 2, Mazowsze – 3, Podlasie – 2, Mazowsze i Podlasie łącznie – 1, Kujawy – 1, ziemia chełmińska i Kociewie – 1.

Po uwzględnieniu obu typów słowników: rękopiśmiennych i drukowanych, widać, że ilościowo najwięcej jest słowników z Małopolski górskiej – 7, Kieleckiego – 6, Mazowsza – 5, Podkarpacia – 4, Lubelszczyzny – 4, Podlasia – 4, Kresów wschodnich – 3.

Zasięg geograficzny *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza jest szeroki. Jest to słownik ogólnogwarowy, który uwzględnia wszystkie gwary polskie, cały polski obszar gwarowy, także na Wschodzie, choć nierównomiernie. Udział ilościowy i procentowy słownictwa poszczególnych dialektów i regionów gwarowych jest niejednorodny. Największe luki są w dokumentowaniu słownictwa

zachodniopolskiego, tj. wielkopolskiego i śląskiego. Dominuje natomiast leksyka kresowa, a więc pochodząca z obszaru etnicznego niepolskiego, mazowiecka i małopolska. Szczególnie Kazimierz Nitsch krytykował słownik za udział wyrazów ‘podejrzanej polskości’³⁵, tj. różnego typu kresowizmów, zwłaszcza zapożyczeń wschodniosłowiańskich, często wprowadzanych przez ówczesnych pisarzy z Kresów Wschodnich dla nadania utworom kolorytu lokalnego. Ta nierównomierność słownictwa w odniesieniu do wszystkich gwar polskich zaciążyła ujemnie na opiniach o słowniku, ale trzeba pamiętać, że był to rezultat ówczesnego stanu badań i braku odpowiednich materiałów z zachodniej Polski, które przyrosły dopiero później, gdy ekscerpca materiałów do KarłSGP była już zakończona. Po części – przyznaje sam Kazimierz Nitsch w swej druzgocącej recenzji słownika Jana Karłowicza – stan ten wynika z przyczyn obiektywnych, mianowicie braku odpowiednich systematycznych badań na zachodzie Polski etnicznej, a także z ograniczenia intensywnej działalności autora słownika do zaboru rosyjskiego ze względu na miejsce urodzenia i zamieszkania.

Zakres chronologiczny KarłSGP jest duży. Weszły do niego materiały zebrane przed 1896 r., a więc słownik chronologicznie obejmuje głównie wiek XIX (przede wszystkim jego II połowę), choć z rzadka notuje także słownictwo dawnych wieków, nawet średniowieczne. Kazimierz Nitsch tak ocenił słownik Karłowicza pod tym względem:

(..) choć w Słowniku znajdujemy tu i ówdzie jaki starszy wyraz gwarowy, to jednak autor włączał je do swego dzieła zupełnie przygodnie i bez żadnego systemu, że więc mamy do czynienia tylko ze słownikiem gwar polskich dzisiejszych (Nitsch 1911, za 1958: 196-197).

Można zatem słownik Karłowicza uznać za synchroniczny słownik gwarowy.

Innym mankamentem, często wymienianym w ocenie KarłSGP, jest niejednolita lokalizacja (na ogół poprzez skróty uwzględnionych źródeł, a nie geografie językową, co utrudnia korzystanie ze słownika) i luki w niej. Dzięki rozszyfrowaniu jednak przez Jana Łosia niejasnych skrótów źródeł i zamieszczeniu rozszerzonego i poprawionego wykazu skrótów w tomie VI nie jest to aż tak dotkliwa wada. Jan Karłowicz wykazywał zrozumienie dla wagi geografii w słowniku gwarowym. W pracy z 1876 roku pt. „Przyczynki do projektu wielkiego słownika polskiego” przedstawił ogólne idee koncepcji leksykograficznego opracowywania słownictwa gwarowego i tu właśnie podkreślił potrzebę szczegółowego określania geografii każdego wyrazu, lokalizacji każdego cytatu z dokładnością co do poszczególnych wsi. Stanowisko leksykografa wobec zagadnienia geografii wyrazowej omówiła Elżbieta Koniusz, która po analizie geografii leksyki północnokresowej w słowniku Karłowicza stwierdziła, że KarłSGP nie odbiegał od stanowiska epoki w zakresie geografii wyrazowej i jej miejsca w badaniach dialektologicznych,

³⁵ Zob. Recenzja *Słownika gwar polskich...*, op.cit., s. 197.

a więc jest „w tym zakresie wytworem swoich czasów” (Koniusz 2001: 78). W literaturze przedmiotu podkreśla się tę rozbieżność między teorią a praktyką Karłowicza (por. np. Karaś 1961a: 361, Koniusz 2001: 65, Perzowa 1979: 435). Warto jednak pamiętać, że po pierwsze, leksykograf korzystał przecież ze zbiorów XIX-wiecznych i wcześniejszych, na ogół tylko ogólnie zlokalizowanych, a niekiedy niezlokalizowanych (jedynie słowniczkę z końca XIX wieku miały w miarę dokładną lokalizację). Po drugie, próba dokładniejszych lokalizacji byłaby na pewno czasochłonna i opóźniłaby zdecydowanie prace nad słownikiem. Słusznie Henryka Perzowa (1979: 435) oceniła ten stan następująco: „Karłowicz, maksymalista w koncepcji z 1876 roku, w praktyce okazał się realistą. Opracował słownik taki, jaki był w stanie przygotować”.

Zasób słownictwa odnotowany w KarłSGP sam Karłowicz określił w przybliżeniu na ponad 50 000 wyrazów (Koniusz 2001: 27). Z moich obliczeń wynika, że tom pierwszy zawiera łącznie 7 688 haseł, w tym 5 209 haseł pełnych (67,8%) i 2 479 haseł odesłanych (32,2%). Licząc zatem przeciętnie po ok. 7 700 haseł na jeden tom (niektóre są grubsze), można orientacyjnie określić zawartość KarłSGP rzeczywiście w ramach przyjmowanych szacunków na ok. 46 000-50 000 haseł (razem z hasłami odsyłaczkowymi). W zasadzie jest to słownik dyferencyjny, gdyż zawiera głównie leksykę odmienną od ogólnopolskiej, choć jest też – co krytykował Kazimierz Nitsch – materiał leksykalny przynależny do „codziennego dialektu inteligencji”. Trudno nazwać go jednak słownikiem pełnym.

Oprócz leksyki apelatywnej – zgodnie z ówczesną tradycją leksykograficzną umieszczania w pewnym stopniu nazw własnych w słowniczkach wyrazów ludowych – Jan Karłowicz w *Słowniku gwar polskich* również zamieścił różne nazwy własne, zwłaszcza imiona, które w gwarach występują w postaci zniekształconej, por. H i p o l i t: *Fipolit* || *Kapolit*, lub które mają wiele różnorodnych form zdrobniałych i spieszczonych, np. w haśle F r a n c i s z e k: *Franc*, *Frącek*, *Francek*, *Frańcik*, *Franek*, *Franuś*, *Franusio*, *Franulo*, *Franulek*, *Frońsio*, *Franecek*, *Franylek*, *Franta*, *Francisz* (także wołacze od tych form, np. *Francuniu!* *Franusiu!* *Franulińku!* i nazwy żeńskie typu *Franciskowa*, *Frącka*, *Frańkowa*, *Frąsiowa*). Inne pokrewne nazwy własne, np. nazwy miast, państw i ich mieszkańców oraz pochodne od nich przymiotniki, gromadził zazwyczaj w jednym haśle, por. hasło Gdańsk, w którym odnotował nazwę miasta *Gdańsk*, przymiotnik *gdański*, nazwy mieszkańców: *gdańszczanin*, *gdańszczanka*, czy hasło Francja z nazwą państwa, pochodnym przymiotnikiem *francuski* i nazwą etniczną: *Francuz*.

Słownik w zamyśle autora miał służyć szerszym kręgom odbiorców, nie tylko językoznawcom. Temu służy zapis cytatów zgodny z regułami ówczesnej ortografii, a nie stosowanie transkrypcji fonetycznej. Przeznaczenie KarłSGP i zamyśl jego autora dobrze odzwierciedla jedna z pierwszych recenzji dzieła Karłowicza pióra Stanisława Dobrzyckiego, który w roku 1904 tak pisał na łamach „Poradnika Językowego”:

Dzieło to pod względem naukowym należy do najlepszych rzeczy, które nauka polska w ostatnich czasach wydała; korzystać z niego będzie i badacz języka polskiego, czy się zajmie dyalektologią, czy historią języka, korzystać będzie psycholog tegoż języka, korzystać będzie także etnograf, socyolog itd. – a z biegiem czasu pokazywać się będzie, jak ten słownik stanie się wprost niezbędnym (Dobrzycki 1904: 52).

Temu celowi służy także duży zakres informacji etnograficznych, obszerny niejednokrotnie opis różnych elementów kultury ludowej, dzięki czemu słownik sytuuje się w kręgu słowników lingwistyczno-etnograficznych, nie tylko ściśle językowych, ale ukazujących słownictwo gwarowe na tle kultury ludowej.

Struktura artykułu hasłowego jest następująca:

- a) wyraz hasłowy wyróżniony drukiem rozstrzelonym, zazwyczaj w postaci pojedynczego leksemu, a po nim warianty fonetyczne (np. w hasle *A d w e n t*: *Agwynt*, *Agwent*, *Jadwent*, *Jadwynt*, *Jadwint*, *Jadwient* itd.); oboczne formy fonetyczne wyrazów ogólnopolskich (często zleksykalizowane) rzadko są ilustrowane cytatami, por. np. hasło:

Cmentarz: »Centyrz« Goszcz. 132. »Polana, zwana Centyrz« Siem. 113. Rozpr. XVII, 21. »Cmentach« Aten. VI, 118. »Za cméntarzę« Hilf. 130. »Do cmântarza« ib. »Smentarz« Kuj. I, 164. Zb. XI, 121. »Cwentarz« Zb. I, 61. »Smyntárz« Rozpr. IX, 198. « Smentárz« ib. 199. »Smińtárz« Derd. 18. »Smintárz« Kętrz 58. »Swintárz« Pr.fil. IV, 257. »Cméntárz« Wisła VIII, 147. »Smeńtárz« Kaspr. 111. »Cyntyryz« Cer.

- b) określenie znaczenia – najczęściej definicje synonimiczne i opisowe po znaku =;
- c) cytat dłuższy lub tylko krótki kontekst pokazujący użycie wyrazu, a przy braku jakichkolwiek kontekstów – lokalizacja wyrazu hasłowego lub jego wariantu fonetycznego;
- d) lokalizacja cytatu i / lub wyrazu, najczęściej w postaci skrótu źródła, czasem dodatkowe określenie geografii wyrazu, jego frekwencji, niekiedy informacje etymologiczne, np. w hasłach:

Nogować = biec, zmykać. Kuj. II, 273. *Wisła* IV, 843.; *Niewodniczy* = starszy rybak, rybołów, oficjalista dworski, dozorujący połowami. Ust. z Litwy (wyraz tradycyjny, dzisiaj podobno nieużywany K.);

- e) po znaku || nietypowe formy morfologiczne lub dalsze znaczenia w odniesieniu do jednostek polisemicznych (*B l e r w a* = »owca (wyraz zgrubiały)«; || »Blerwa = twarz szeroka i niekształtna«), albo związki frazeologiczne (np. w hasle *C i e p ł y*: || »‘Ciepłe twoje słowo’ = jeżeli ktoś coś obiecuje, o kim wątpią, żeby dotrzymał« Zb. I, 65), zestawienia (np. || *B ł o g i o s e t* = »*Carduus Mariae*« w hasle *B ł o g i*), lub inne uwagi;

- f) ewentualny odsyłacz do innego hasła .

Przykład hasła – wyrazu jednoznacznego:

Bładusia = błada dziewczyna: »Wyganiaj woły, bładusiu!« Kuj. II, 143. »(Gęsi) pomąciły w stawie wodę mojej bładusiu« Pozn. III, 64. Wisła VIII, 491. »Ponoś mię, bładusiu, pięknie osukała« Zb. IV, 154, n 229. Por. Bładunia.

Przykład hasła bardziej rozbudowanego – wyrazu wieloznacznego:

Żywnie: »Żywnie = żyw np. jako żywnie tego nie widziałem« Rozpr. VIII, 179. »Żywnie nie wiem, co staremu warzą?« Kuj. I, 270 i 271. »Tom sablom, uo żywnie zamyślis, syćko wybijes« Zb. VII, 18. || »Żywnie = jedynie, tylko do upodobania, podług życzenia« Święt. »Zapuscały sie ty wyrodki ... na wsyćkie jak jęno żywnie strony« Zb. VII, 45. || »żywnie = bardzo, wiele np. na ślub jechała, żywnie przez drogę płakała« (rzewnie) Fed. 414. »Żywnie płakała« Rog. n 131. Por. Rzewnie.

Karłowicz często opracowywał hasła gromadzące całe rodziny wyrazowe czy jakąś ich część, zwłaszcza niektóre wyrazy pochodne: zdrobnienia czy zgrubienia, czasem formy zróżnicowane morfologicznie, a uwarunkowane regionalnie, np. rzeczowniki różniące się rodzajem gramatycznym, por. np. hasło *P o d w ó r z e*, w którym leksykograf zgromadził zróżnicowane rodzajowo formy regionalne i pochodne od nich deminutiva, np.

|| Podwórz (..) || Podwóreck (..) || Podwóreczek (...) || Podwyrek (..) || Podwyreczko (..) || Podwórcę (..) || Podworyszek.

Pod względem redakcyjnym nie zastosowano jednolitych zasad, np. wyrazy pochodne mogą się pojawiać po znaku || (por. wyżej Podwóreczek, Podwyreczko, Podworyszek) lub w główce hasła na drugim miejscu po wyrazie hasłowym, por. np. Cierepa, Cierepka = liche naczynie (gliniane). Czasem w główce hasła występują dwie formy fonetyczne lub morfologiczne określone jako oboczne spójnikiem *albo*, ale w dalszym ciągu artykułu hasłowego po znaku || pojawiają się inne warianty tego wyrazu, por.

Bulbowiny blp. a. Bulbownik = »nać kartoflowa« O. || »Bulwicze a. Bulwiny blp. = nać kartofli« Pr.fil. III, 367.

Takie formy zróżnicowane morfologicznie, także semantycznie, czasem wyrazy pochodne, występują także bez znaku ||, por. np.

Bzducha a. Bzdziucha = rodzaj grzyba, rośliny O. (...) »Päkacina a. Bździuch = czarne porzezcki« Zb. VIII, 257. »Bzdziuszka = jendyka, jenducha, na Litwie aksamitka = tagetes patula« Lub. I, 68. »Bzdziuch = bedłka okrągława, napelniona pyłem« pr.fil. IV, 804. Toż Osip.

Mimo tych uchybień artykuły hasłowe są w miarę czytelne, zawierają wiele istotnych informacji o zgromadzonym słownictwie. Ustalanie geografii jest o tyle utrudnione, że trzeba sprawdzać skróty bibliograficzne z wykazem skrótów zamieszczonym przez Jana Łosia w ostatnim tomie słownika, ale informacje bibliograficzne, co podkreślano w omówieniach słownika (por. Karaś 1961a: 361), są na ogół wyczerpujące.

Cytaty przytaczał Karłowicz za źródłami, modyfikując nieco ich pisownię i ujednolicając sposób zapisu, gdyż chciał uniknąć „pstroczyny, któraby była tylko zawadą dla czytelników” (ze wstępu do KarłSGP). Wybrał zatem zapis zgodny z ortografią języka literackiego, ogólnego ze względu na planowany szeroki krąg odbiorców słownika. Zastosował jedynie kilka swoistych znaków dla odrębnych od ogólnopolskich głosek gwarowych, zwłaszcza dla samogłosek pochyłych: *á*, *é*. Słownik Karłowicza jest dziełem naukowym, opracowanym zgodnie z ówczesną, XIX-wieczną sztuką leksykograficzną, uwzględniającą stan wiedzy dialektologicznej. Choć często podkreślano, że jest niedoskonały metodologicznie, to jednak trzeba pamiętać, że ze względu na czas jego powstania nie zostały w nim zarejestrowane zdobycze dialektologii początku XX wieku.

Mimo odnotowanych przez Kazimierza Nitscha wielu niedostatków słownika, KarłSGP odgrywa do dziś ważną rolę, jest nieocenionym źródłem do badań leksyki gwarowej. Szersze omówienie słownika Jana Karłowicza i recenzji Kazimierza Nitscha oraz jego koncepcji nowego słownika ogólnogwarowego zawiera artykuł Joanny Okoniowej (2003) oraz praca Elżbiety Koniusz (2001).

Dzieło Jana Karłowicza – jak podkreśliła Elżbieta Koniusz – stało się „przedmiotem różnych ocen, od entuzjastycznych do bardzo krytycznych” (2001: 7). Początkowo – jak wiadomo – były to recenzje wysoce pochlebne, m.in.: Aleksandra Brücknera (1901, 1902, 1904), Stanisława Dobrzyckiego (1901, 1904), Władysława Nehringa (1901, 1903), Adama Antoniego Kryńskiego (1901, 1907), Jana Łosia (1904). Podkreślano w nich:

- a) prekursorski charakter dzieła Jana Karłowicza, ogrom jego pionierskiej pracy i trudności z nią związane (Aleksander Brückner, Jan Łoś);
- b) bogactwo materiału i obszerność źródeł, często trudno dostępnych (Aleksander Brückner, Jan Łoś, Stanisław Dobrzycki), choć zdawano sobie sprawę z ich niekompletności, gdyż materiały te, według obrazowego określenia Jana Łosia, to „prawdziwe morze do wypicia” (za: Perzowa 1979: 432);
- c) łatwość znalezienia poszukiwanego wyrazu dzięki zastosowaniu pisowni ogólnopolskiej wyrazu hasłowego (Władysław Nehring);
- d) prostotę i trafność definicji (Władysław Nehring);
- e) umożliwienie przeglądu różnych znaczeń tego samego wyrazu (Stanisław Dobrzycki);
- f) podawanie rzadkich form gramatycznych (Władysław Nehring);
- g) przegląd rozmaitych form wyrazu, jego postaci i jego zasięgu terytorialnego (Stanisław Dobrzycki);
- h) wielość cytatów – „dokładne i staranne cytaty” i możliwość ich skontrolowania dzięki podawanej lokalizacji (Stanisław Dobrzycki);
- i) wprowadzenie krótkich uwag i sygnałów odautorskich (Władysław Nehring);
- j) poszerzanie artykułu hasłowego o opis zwyczajów, obrzędów, strojów, a więc o elementy etnograficzne i folklorystyczne (Aleksander Brückner);

- k) przydatność słownika dla różnorodnych badań leksykalnych a także – w mniejszym stopniu – onomastycznych (Władysław Nehring) oraz etymologicznych (Stanisław Dobrzycki);
- l) poszerzenie wiedzy dialektologicznej i zarazem jej upowszechnienie (Stanisław Dobrzycki).

Jan Łoś, kończąc recenzję dzieła Karłowicza, podkreślał jego znaczenie nie tylko dla językoznawstwa, ale i jego odbiór społeczny:

Jak każda rzecz dobra, „Słownik gwar polskich” jest dziełem bardzo użytecznym nie tylko dla tych, którzy szczególnie język badają, ale dla kół bardzo szerokich, ze względu zaś na wykonanie, na obfitość zawartego w nim materiału, na ogrom włożonej w niego pracy, stanowi najpiękniejszy liść wawrzynowy w wieńcu zasług Jana Karłowicza, oraz jeden z kamieni węgielnych językoznawstwa polskiego (Łoś 1904: 180).

W pierwszych recenzjach pojawiały się też – z rzadka – opinie krytyczne. Przykładowo – Władysław Nehring zwracał uwagę na brak niektórych źródeł, nie zawsze zrozumiałe skróty, brak informacji o pochodzeniu niektórych „zagadkowych” wyrazów, zwłaszcza obcego pochodzenia (por. Perzowa 1979: 432).

Pierwszą bardzo krytyczną recenzję sformułował Kazimierz Nitsch, który po zakończeniu druku słownika Jana Karłowicza opublikował ją w roku 1911 i aż do czasów współczesnych zaważyła ona na sądach dotyczących tego słownika. Twórca polskiej dialektologii wytykał omawianemu słownikowi poważne błędy zarówno pod względem „pewności materiału”, jak i „naukowego wykonania”. Za jedną z podstawowych przyczyn niedoskonałości słownika Karłowicza Nitsch uznał fakt, iż dzieło jest przedwczesne, nie uwzględnia ani w zakresie przestrzennym, ani czasowym, ani w swoim kształcie przełomu metodologicznego, jaki się dokonał w dialektologii polskiej na początku XX wieku. Kończąc ekscerpcję źródeł na roku 1896, leksykograf w zasadzie uwzględnił tylko przednaukowy okres dialektologii. Kazimierz Nitsch wśród wielu błędów i usterek decydujących o negatywnej ocenie słownika Karłowicza wymienia następujące:

- a) brak jasno ustalonego zakresu doboru wyrazów (np. uwzględnia wyrazy sztuczne, twory indywidualne, wyrazy „podejrzanego polskości”, szczególnie różne zapożyczenia ruskie, wprowadzane często przez pisarzy kresowych dla nadania swoim tekstom kolorytu lokalnego, słownictwo przynależne do „codziennego dialektu inteligencji”, nazwy własne itp.),
- b) nierówność materiałów pod względem geograficznym (przeważają gwary wschodnie, w nadmiarze kresowe, a więc z terenów etnicznie niepolskich, słabo reprezentowane są gwary zachodnie, zwłaszcza wielkopolskie, śląskie),
- c) brak wystarczającego wykazu źródeł i charakterystyki ich wartości językoznawczej (wskazania opracowań czy tekstów gwarowych fachowych, cennych zarówno pod względem znaczeniowym, jak i fonetycznym, zbiorów niefachowych, ale pewnych, typu dzieła Oskara Kolberga, utworów

- literackich, naukowych, popularnych opracowań ludoznawczych), co powoduje, że wyekscerpowany z nich materiał leksykalny ma wartość trudną do określenia (czasem jest niejasnej, czasami wątpliwej wartości);
- d) niezadowalająca jakość tych źródeł (np. wątpliwa wartość materiału eks-cerpowanego z pieśni, fraszek i podań, zwłaszcza z Kresów);
- e) luki i niekonsekwencje w lokalizacji materiału, różne sposoby cytowania tego samego utworu, niedokładność cytatów;
- f) błędne w wielu miejscach i niepełne przedstawienie morfologii gwarowej, które nie pozwala na wyrobienie opinii o terytorialnym rozpowszechnieniu tych form, a jeszcze bardziej luźny i niekompletny materiał składniowy;
- g) brak objaśnienia struktury słownika („systemu”), częsty brak odsyłaczy;
- h) chaos ortograficzny, brak konsekwencji w stosowaniu uproszczonej pisowni cytatów, niedokładność zapisu, brak orientacji „w wartości naukowej zapisywaczy i lekceważenia lepszych z nich, a predylekcji do gorszych”, brak właściwie objaśnień zasad tej pisowni („zasady stosowane są w różnych miejscach Słownika różnie, zupełnie dowolnie i niedbale” – s. 210);
- i) ogromna liczba haseł niepotrzebnych (odsyłaczowych), fałszywe postaci wyrazów hasłowych wynikające z „bezcerebralnego i niekrytycznego obchodzenia się z źródłami”, „lekceważenia zasad fonetyki” (s. 215);
- j) niejasny układ w obrębie jednego artykułu hasłowego, jak i w obrębie całego dzieła;
- k) brak omówienia przez autora systemu w układzie znaczeń, nieuporządkowanie znaczeń wyrazów polisemicznych.

W konkluzji Kazimierz Nitsch pisał:

Inna rzecz, że podjął pracę nad siły jednego człowieka, że już przy zbieraniu materiału nie zdołał osiągnąć pełni, a tym mniej poddać go niezbędnej krytyce, że w ogóle całe wykonanie pod każdym względem chroma. Tę stronę musiałem wyraźnie zaznaczyć, tym silniej, im liczniejsze są bezkrytyczne uniesienia nad Słownikiem, abyśmy jasno zdali sobie sprawę, że w ten sposób dalej pracować nie można, że nawet przed piętnastu laty był on niewystarczający, a wprost anachronizmem byłby dzisiaj (...). Bo właśnie zupełny brak metody, wprost pogarda dla jakiegokolwiek dokładnego i jednolitego systemu spowodowały ten bezmiar niedokładności słownika, nie pozwalający mu nigdy zaufać bez zaglądania do źródeł. (...) całe przedsięwzięcie było stanowczo przedwczesne. Pod wielu względami tak jest i istotnie, bez szczegółowych prac systematycznych (...) nie można myśleć o jakiejś „budowie kodeksu gwar”, nie tylko „wspaniałej”, ale nawet skromnej. Dlatego omawiane dzieło nie jest jeszcze pod tę „budowę” „podwaliną”. A jednak dobrze, że jest, dobrze, że mamy chociaż taki indeks, wykazujący równocześnie różnorodność w tym zakresie braku i konieczność innego rodzaju – w wieku XX – pracy, jeśli w ogóle mamy mieć kiedyś „Thesaurus” gwar polskich.

Recenzent uznał słownik za dzieło przedwczesne, ale wobec faktu, iż ukończenie drugiego słownika ogólnogwarowego – naukowego przewiduje się (przy obecnym

tempie prac) nawet za 400 lat (!)³⁶, należy się cieszyć, że słownik, choć w niedoskonałej formie, ale jednak ukazał się w całości. W tym kontekście jego opinia wyraźnie traci na wartości.

W miarę upływu czasu łagodząco sądy o *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza, wydobywając na światło dzienne zalety dzieła i oceniając je pod kątem zgodności z ówczesną sztuką leksykograficzną – przełomu XIX i XX wieku.

Późniejsze opinie dokonane już z dużej perspektywy czasowej wskazywały, że dzieło Karłowicza wiernie odzwierciedlało postawy badawcze przełomu XIX i XX wieku i mieściło się doskonale w ówczesnej praktyce leksykograficznej (Karaś 1961a: 364). Poniżej przytaczam fragmenty czterech prac: Mieczysława Karasia, Henryki Perzowej, Elżbiety Koniusz i Joanny Okoniowej, które w nowym świetle – po wielu latach od totalnej krytyki słownika dokonanej przez Kazimierza Nitscha – ukazują znaczenie omawianego dzieła.

Mieczysław Karaś w artykule z 1961 roku *Z historii badań nad słownictwem gwarowym* (s. 363-364) uwagi krytyczne zakończył obiektywną konkluzją:

Bez wątpienia znaczenie Słownika gwar polskich jest ogromne i mimo wielu, niejednokrotnie podnoszonych, niedostatków stanowi on w rozwoju polskiej leksykografii gwarowej moment niesłychanej wagi. (...) już w czasie druku dzieła Karłowicza zdawano sobie sprawę, że słownik jego jest tylko ważnym etapem w rozwoju badań gwarowych, zamykającym jedynie dorobek leksykograficzny XIX w. Jest bowiem ten słownik najwierniejszym odbiciem ówczesnych postaw badawczych, nie przynosi nowych ujęć metodologicznych, nowego sposobu oceny materiałów słownikowych i w dalszym ciągu jest tylko inwentarzem, który wymaga dodatkowych studiów i kontroli, by mógł być użyteczny dla uogólnień i wniosków naukowych. Oczywiście nie jest to zaleta. Ale z drugiej strony tego rodzaju zarzut był i chyba w dalszym ciągu jest anachronizmem, ponieważ takie właśnie ujęcie, umożliwiające przy tym kontrolę materiału, mieściło się doskonale w ówczesnej praktyce leksykograficznej.

W 1979 roku Henryka Perzowa w artykule *Jan Karłowicz jako dialektolog* (1979: 434-435) tak oceniała omawiany słownik:

Słownik ten jest owocem swego czasu, czasu, gdy językoznawstwo naukowe dopiero się w Polsce poczynalo. Karłowicz, który swą działalność językoznawczą rozpoczął już w latach siedemdziesiątych, był w pewnym sensie jego prekursorem. Już w tym czasie miał koncepcję naukowego opracowywania słownictwa gwarowego. Świadczy o tym fragment pracy pt. „Przyczynki do projektu wielkiego słownika polskiego”. Czytamy tam: „Opis wyrazu prowincjonalnego bardzo niewiele różnić by się powinien od opisu wyrazów wszechpolskich, projektowanego powyżej. ... Oprócz wymienionych tam kategorii dodać by tylko należało następujące: 1) podając wymawianie wyrazu, bardzo starannie je uwydatnić; 2) dokładnie wymienić miejscowość, gdzie dany wyraz prowincjonalny się używa; 3) uczynić wzmiankę, czy odpowiedni wszechpolski wyraz znany jest w tej prowincji także, czy nie; w pierwszym razie, jaka zachodzi różnica w użyciu wyrazu prowincjonalnego”. Także „Poszukiwania w Wiśle” dowodzą, że Karłowicz zdawał sobie sprawę z wagi fonetyki i geografii językowej. Niewątpliwie stać go było – jeśli nie na dzieło według projektu Nitscha – to w każdym razie na słownik, który byłby opracowany według jakiejś jednolitej, bardziej lub mniej naukowej koncepcji. (...) Karłowicz,

³⁶ Takie wyliczenia przedstawiła Hanna Popowska-Taborska (2003: 22).

maksymalista w koncepcji z roku 1876, w praktyce okazał się realistą. Opracował *Słownik* taki, jaki był w stanie przygotować. Ważniejsze wydawało mu się, by niczego nie uronić z tego, co zebrał, niż podjąć realizację, która nie miała szansy na ukończenie. Gdyby Karłowicz chciał opracować swe dzieło zgodnie z projektem Nitscha, nigdy by go nie wykonał. To już wiemy z perspektywy lat i z własnego doświadczenia.

Współczesne badania nad KarłSGP wskazują także na pomijane do tej pory jego walory, nie negując oczywistych jego braków, ale też pokazując ich przyczyny. Elżbieta Koniusz, która zbadała leksykę z historycznej Litwy w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza, podkreśliła (2002: 78-79):

(...) ocena tego dzieła, jeśli ma być obiektywna, musi być dokonana na tle epoki, do której SGP należy. O tym, że w zakresie geografii wyrazowej, (...) SGP nie odbiegał od stanowiska epoki, świadczy też fakt, że ukazujące się po wyjściu pierwszych tomów recenzje albo w ogóle zagadnienia geograficznej lokalizacji wyrazów nie podnosiły, albo (...) oceniały je pozytywnie. Gdyby Karłowicz chciał zmienić przemyślaną wcześniej i będącą już w toku realizacji koncepcję dzieła, selekcionować i uzupełniać materiały źródłowe, SGP nigdy by nie powstał. (...) Wiemy, jak długo trwało zbieranie materiału (...) i jak długo trwa opracowywanie (...) nowego, naukowego *Słownika gwar polskich*. Tymczasem korzystamy nadal z Karłowiczowego „zbioru”, który – mimo pewnych niedostatków, również w zakresie geografii – właśnie w ocenie współczesnych użytkowników jest dziełem pożytecznym, a nie „anachronicznym indeksem wyrazów”.

Podobnie Joanna Okoniowa, redaktor naczelny nowego *Słownika gwar polskich* PAN, ocenia dzieło Jana Karłowicza w kontekście krytycznej recenzji Kazimierza Nitscha następująco (2003: 249):

Presja Nitscha była tak silna, a autorytet tak wielki, że przez wiele lat krzywdząca, a w wielu punktach negatywna opinia przyłgnęła do Słownika Karłowicza, a pokolenia badaczy, które z niego czerpały i nadal czerpią nie tylko bogate materiały, ale też inspiracje i pomysły interpretacyjne, nie oddają mu sprawiedliwości. Ostatnio jednak obserwuje się ponowne zainteresowanie Słownikiem gwar polskich jako nieocenionym źródłem do badań nad polszczyzną kresową i regionalizmami, a przecież liczne wartościowe zbiory czekają jeszcze na odkrycie i opisanie.

Te cytaty uświadamiają, jak uwzględnienie tła epoki, w której KarłSGP powstał, dłuższa perspektywa czasowa i doświadczenia związane z pracami nad nowym słownikiem gwar polskich według koncepcji Kazimierza Nitscha, zmodyfikowanej następnie przez Mieczysława Karasia i jego następców na stanowisku redaktora naczelnego SGPPAN, wpłynęły na opinię o dziele Jana Karłowicza. Pokazują też, jak w gruncie rzeczy niesprawiedliwa i krzywdząca była recenzja Nitscha mimo generalnej słuszności jego uwag i naukowej wartości jego wywodów, ale prezentowanych już z punktu widzenia nowej epoki w nauce i naukowej koncepcji słownika gwarowego. Autor recenzji w niedostatecznym stopniu wziął pod uwagę tak istotne czynniki w ocenie słownika, jak ówczesna praktyka leksykograficzna, ówczesny stan badań nad polskimi gwarami ludowymi, stan dialektologii, względy praktyczne, takie jak m.in. możliwość ukończenia w miarę szybko słownika, ogrom materiału do zredagowania przez jedną osobę itp. Dziś słownikowi i jego autorowi oddaje się sprawiedliwość, podkreślając, iż KarłSGP

do dziś stanowi nieocenioną pomoc w badaniach nad słownictwem gwarowym, służy także – po odpowiedniej weryfikacji – jako podstawa źródłowa nowego *Słownika gwar polskich* PAN. Słusznie zatem Karłowicz upatrywał w nim „podwaliny pod wspaniałą budowę kodeksu gwar naszych”.

II.4. *W cieniu Nitscha* – leksykografia gwarowa XX wieku

Kolejny etap w rozwoju polskiej leksykografii gwarowej trwał w zasadzie przez cały wiek XX i wiązał się z wprowadzeniem nowej metodologii do badań dialektologicznych przez Kazimierza Nitscha i ukształtowaniem się nowoczesnej dialektologii. Mieczysław Karaś w syntetycznym artykule poświęconym dziejom badań nad słownictwem gwarowym określił rolę Nitscha w rozwoju polskiej leksykografii gwarowej następująco:

Zasadnicze jednak przeobrażenie w podejściu do słownictwa ludowego i słownika gwarowego wiąże się z działalnością (...) K. Nitscha. Pozostaje to w związku z odmiennym, nowoczesnym traktowaniem gwar przez tego uczonego, (...) z podkreśleniem i uwypukleniem momentu geograficznego tak w zakresie rozmaitych elementów struktury gramatycznej i systemu fonetycznego, jak też bardzo silnie w odniesieniu do geografii wyrazowej. Ważnym (...) w tym względzie wydarzeniem stała się recenzja *Słownika gwar polskich* J. Karłowicza, ogłoszona przez K. Nitscha w *Roczniku Sławistycznym*, rozpatrująca gruntownie stronę materiałową tego słownika, a także metody i sposób wykonania tego dzieła. Recenzja ta, a właściwie obszerna rozprawa o słowniku gwarowym, pozostała od roku 1911 do dnia dzisiejszego (...) jedyną publikacją teoretyczną w tym zakresie (Karaś 1961a: 365).

Można go podzielić na dwa podokresy: pierwszy, rozpoczęty na początku XX wieku drukiem *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza, który zarazem był zwieńczeniem etapu poprzedniego, oraz publikacją I tomu „Materiałów i Prac Komisji Językowej Akademii Umiejętności” w Krakowie (od roku 1901³⁷). W tym to piśmie większość swych wczesnych prac dialektologicznych wraz ze słowniczkami gwarowymi w nich zamieszczanymi, które zostały opracowane już w sposób nowy pod względem metodologicznym, opublikował Kazimierz Nitsch.

Drugi podokres należałoby wiązać ze sformułowaniem nowej koncepcji słownika gwarowego przez Kazimierza Nitscha w jego omawianej wyżej recenzji dzieła Karłowicza, a następnie z pracami nad nowym słownikiem ogólnogwarowym (Nitsch 1911, 1957). Ponieważ do jego realizacji doszło dopiero po II wojnie światowej, dlatego też jako pierwszy podokres wyróżniam lata 1901-1939), jako drugi – lata powojenne, w których obok prac nad MAGP równolegle rozpoczęto zbieranie materiału do nowego słownika gwar polskich.

³⁷ Warto przypomnieć, że Kazimierz Nitsch ten rok, czyli datę wydania I tomu „Materiałów i Prac Komisji Językowej Akademii Umiejętności” w Krakowie, uznał za otwierający drugą epokę, tj. epokę naukową w dziejach dialektologii.

II.4.1. Lata 1901-1939

Początkowo dorobek leksykografii gwarowej z lat 1901-1939 nie różnił się w sposób istotny od poprzedniego okresu, gdyż – podobnie jak wcześniej – wydawano głównie małe słowniczki o charakterze przyczynkarskim. Jakość ich opracowania była jednak na ogół już inna. Baczną uwagę zwracano na fonetykę i geografię wyrazów. Wykaz dwudziestowiecznych słowników gwarowych do wybuchu II wojny światowej (lata 1901-1939) zawiera tabela nr 4.

Tabela nr 4. Polskie słowniki gwarowe z lat 1901-1939.

Rok	Tytuł	Autor	Druk (adres)	Liczba haseł
1901	<i>Gwara Sromowiec Wyżnich</i> (Spisz)	Wojciech Jarczy	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. I, zes. 1, s. 51-87; słowniczek: s. 65-87 (Grzegorzczak: 1904 r.)	1059
1901	<i>Słownik gwary śmigieńskiej</i> [w:] <i>Teksty i spostrzeżenia gwaroznawcze z północno-wschodniej okolicy Tarnowa</i>	Jan Witek (przered. przez Jana Rozwadowskiego)	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. I, zes. 1, s. 9-36 (Grzegorzczak: 1904)	628
1904	<i>Słownik wyrazów ze wsi Mnichów</i> , [w:] <i>Wieś Mnichów w powiecie jędrzejowskim</i>	Wacław Józef Jaskłowski	„Wisła” XVIII, 1904, s. 1-24, 73-88, 177-205, słownik: s. 203-205	238
1907	<i>Czarny Dunajec. Monografia etnograficzna</i>	Józef Kantor	„Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” wydawane staraniem Komisji Antropologicznej AU w Krakowie IX, 1907, s. 17-229 (słownik: s. 194-223)	976
1907	<i>Przyczynek do określenia polskiego obszaru językowego</i> (słowniczek znad rzeki Białki dopływu Dunajca)	Stanisław Dobrzycki	„Prace Filologiczne” VI, 1907, s. 387-391	30
1907	<i>Dwie gwary małopolskie</i> (Krzyszkwice, pow. Myślenicki, Świdówka, pow. bocheński)	Kazimierz Nitsch	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. II, słownik: s. 374-378	171

1907	<i>Słownik bronowski</i> (Zbiór wyrazów i wyrażeń, używanych w Bronowicach pod Krakowem)	Włodzimierz Tetmajer	„Materiały i Prace Komisji Językowej” t. II, s. 427-474	908
1907	<i>Przyczynki do słownika gwary śląskiej</i>	Melania Parczewska	„Prace Filologiczne” VI, s. 693-701	280
1907	<i>O mowie wsi Turowa</i> (Turów, pow. radzyński)	Witold Pracki	„Prace Filologiczne” VI, 187-276, słownik: s. 216-276	1310
1907	Słownik dialektów: chełmińskiego, grudziądzkiego, lubawskiego i malborskiego (z dodatkiem kilku wyrażeń ostródzkich i mazurskich) [w:] <i>Dialekty polskie Prus zachodnich</i>	Kazimierz Nitsch	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, s. 385-394; przedruk, K. Nitsch <i>Wybór pism polonistycznych</i> , t. III, Wrocław 1954, s. 243-250	342
1907	Słownik dialektów: złotowskiego, tucholskiego i kociewskiego [w:] <i>Dialekty polskie Prus zachodnich</i>	Kazimierz Nitsch	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, s. 269-283; przedruk, K. Nitsch <i>Wybór pism polonistycznych</i> , t. III, Wrocław 1954, s. 171-181	582
1907	<i>Dialekty polskie Prus wschodnich</i> (Warmia, Mazury, Ostródzkie, Nidzickie)	Kazimierz Nitsch	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, słownik: s. 471-487; przedruk: K. Nitsch <i>Wybór pism polonistycznych</i> , t. III, Wrocław 1954, słownik: s. 309-321	501
1908	<i>Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej w pracy pod ogólnym tytułem: Powiat bielski w gub. grodzieńskiej. Zarys ludoznawczy</i>	Ludwik Czar-kowski	„Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, t. 1, 1908, słownik: s. 110-128. Przedruk z uzupełnieniem haseł: Nowowiejski red. 2009: 175-219	684 (wraz z hasłami dodanymi 1125)
1908	<i>Gwara ślesieńska</i> (Ślesin k. Konina)	Witold Pracki	„Lud” 1908, t. 14, s. 90-127, słownik: 106-127	657
1908	<i>Lud rzeszowski. Materiały etnograficzne</i>	Aleksander Saloni	„Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej AU w Krakowie” X, 1908, s. 50-344; słownik: s. 332-344	601

1909	<i>Dialekty polskie Śląska</i>	Kazimierz Nitsch	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, 1909, słownik: s. 281-353, toż: wyd. 2, Kraków 1939	1555
1911	<i>Przyczynek do słownictwa gwary mazowieckiej (wieś Brzoza, pow. Wągrowiec)</i>	Stanisław Ciszewski	„Prace Filologiczne”, t. VI, 1911, s. 204-214 (też Lud XVII, 1911, s. 161-166)	112
1912	<i>Gwara sułkowiicka</i>	Jan Magiera	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, 1912, słownik: s. 338-362	893
1912	<i>Kilka wyrażen ludowych z Małych Kończyc koło Zebrzydowic na Śląsku</i>	Jan Koczwarą	„Lud” XVIII, 1912, s. 217-222	197
1914	<i>Powiat chrzanowski w W. Ks. Krakowskim. Monografia historyczno-geograficzna</i>	Stanisław Polaczek	wyd. I rozszerz. i uzup., Kraków 1914, słownik: s. 129-139	286
1915 (opr. w l. 80. XIX)	<i>Słownik okolicy Czchowa</i>	Władysław Kosiński	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. VII, cz. 1, 1915, s. 27-74 (wydany po śmierci autora z rękopisu)	843 (+ 4 dodatki)
1915	<i>Zapiski gwarowe ze środkowej Galicji</i>	Kazimierz Nitsch, Ignacy Stein	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. VII, 1915, s. 183, 234; przedruk: K. Nitsch, <i>Wybór pism polonistycznych</i> , t. IV, <i>Pisma dialektologiczne</i> , Wrocław – Kraków 1958, s. 132-170, słownik: s. 159-170	284
1919	<i>Narzędzie wsi Borki Nizińskie</i>	Edward Klich	Kraków 1919, ss. 107, słownik: s. 56-101, s. 103-106: Dodatek I. Garść wyrazów z Wolicy ad Dębica; s. 106-107: II. Garść wyrazów z Borowej ad Zassów	1529
1920	<i>Gwary na południe od Chrzanowa</i>	Piotr Jaworek	„Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności” w Krakowie, t. VII, cz. II, 1920, s. 319-426, słownik: s. 417-426 ³⁹	343

³⁹ W SGPPAN, tom Źródła, błędnie podano strony: 319-326.

1927	<i>Przyczynki do słownika polskiego (z okolicy Rabki)</i>	Jan Rozwadowski	„Prace Filologiczne” XII, 1927, s. 426-427	20
1929	<i>Dialekt Księstwa Łowickiego</i>	Halina Świdorska (Koneczna)	„Prace Filologiczne” 1929, t. XIV, s. 257-413, słownik: s. 343-405	1443
1930	<i>Gwara ślemieńska. I. Słownik</i>	Stefan Ramułt	Do druku przygotował i wstępem opatrzył Edward Klich, Poznań 1930, ss. 100	4137
1930	<i>Gwara Łopienna i okolice w północnej Wielkopolsce</i>	Adam Tomaszewski	Kraków 1930, ss. 223, słownik: s. 102-217	3608
1934	<i>Dialekt sułkowski [wieś Sułków, pow. głubczycki]</i>	Feliks Steuer	Kraków 1934, ss. 148, słownik: s. 70-148	2250
1935	<i>Mowa tzw. Mazurów wielkich</i>	Adam Tomaszewski	„Slavia Occidentalis”, t. XIV, Poznań 1935, s. 45-175, słownik: s. 105-174 (układ rzeczowy, indeks wyrazów z całości pracy na s. 163-174)	1578
1935	<i>Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku</i>	Mieczysław Gładysz	Kraków 1935, słowniczek gwarowy: s. 135-138; przedruk: Katowice 2004	262
1936	<i>Strój, haft i koronka w woj. śląskim</i>	Agnieszka Dobrowolska, Tadeusz Dobrowolski	Kraków 1936, terminologia śląskiego stroju ludowego: s. 117-124	307
1936	<i>Zarys kultury materialnej Górali Śląskich</i>	Longin Malicki	Katowice 1936, słowniczek gwarowy: s. 90-95	550
1937	<i>Narzecze baborowskie [m. Baborów, pow. głubczycki]</i>	Feliks Steuer	Kraków 1937, ss. 142 (III. Słownik – s. 72-142)	2 206
1938	<i>Zdobnictwo metalowe na Śląsku</i>	Mieczysław Gładysz	Kraków 1938, słowniczek gwarowy: s. 281-294	Ponad 700

Słowniczeki drukowane w „Materiałach i Pracach Komisji Językowej Akademii Umiejętności” opracowane przez niejęzykoznawców zazwyczaj podlegały starannej obróbce redakcyjnej. O rozmowach z sekretarzem redakcji (Janem Rozwadowskim, później Kazimierzem Nitschem) i wskazówkach przez nich udzielanych autorom słowników gwarowych oraz o podjętych pracach redakcyjnych wspomina się m.in. w słowniku gwary Sromowiec Wyżnich Wojciecha Janczego, *Słowniku gwary śmigieńskiej* Jana Witka, w *Słowniku bronowskim* Włodzimierza Tetmajera oraz w *Słowniku okolicy Czchowa* Władysława Kosińskiego. Słowniki te poprzedza wstęp redakcji, w którym omówiono niektóre problemy związane z ich wydaniem. We wstępie do słownika Tetmajera (opracowanym przez ówczesnego sekretarza

PAU Kazimierza Nitscha) podkreślono, że problemy związane z zapisem fonetycznym wyrazów i dłuższych cytatów zostały ustalone w rozmowach prof. Jana Rozwadowskiego z autorem. Z kolei słownik W. Kosińskiego, który pozostał w rękopisie, po śmierci autora w 1914 roku został przygotowany do druku przez redakcję MPKJ. We wstępie napisanym przez redakcję znalazły się informacje o sposobie przygotowania publikacji do druku i o samym słowniku. Sekretarz Komisji przejrzał i ujedynolicił transkrypcję fonetyczną zgodnie z systemem używanym w MPKJ. Redakcja ustaliła też tytuł opracowania: *Słownik okolicy Czchowa*.

W okresie międzywojennym mimo wyraźnego rozwoju dialektologii nie powstał żaden obszerniejszy odrębny słownik gwarowy. Wymienić można w zasadzie jedynie liczne słowniczkę będące dodatkami do monografii gwarowych, takie jak np. *Narzecze wsi Borki Nizińskie* Edwarda Klicha (Kraków 1919), *Dialekt Księstwa Łowickiego* Haliny Świdorskiej (Konecznej) (Warszawa 1929), *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce* Adama Tomaszewskiego (Kraków 1930), tegoż *Mowa tzw. Mazurów wieleńskich* (1935) czy *Narzecze baborowskie* Feliksa Steuera (Kraków 1937) i tegoż *Dialekt sulkowski* (Kraków 1934).

Największy słownik wówczas wydany – Stefana Ramuła *Gwara ślemieńska. I. Słownik* powstał znacznie wcześniej, a opublikowany został już po śmierci autora staraniem Edwarda Klicha (Poznań 1930). Jest to jedyny odrębny słownik, którego losy od chwili opracowania do wydania były burzliwe, dlatego warto go tu szerzej przedstawić. *Słownik gwary ludowej Ślemienia i okolicy* autor nadesłał na konkurs leksykograficzny im. Samuela Bogumiła Lindego w 1901 roku (Horodyska 1989: 143), ale nagrody nie uzyskał. Stefan Ramuła mimo choroby dalej pracował nad tym dziełem, głównie nad jego częścią gramatyczną, nie nadesłał jej jednak na następny termin konkursowy w 1904 roku. Praca ta nie została wydana drukiem za życia autora. Po jego śmierci rękopis znalazł się w nowo utworzonym Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie zainteresował się nim Edward Klich (Horodyska 1989: 152-154). Opublikował on wówczas dwa artykuły na temat słownika (Klich 1927, 1928) i przygotował jego publikację, pomijając opis gramatyczny jako przestarzały i mało wartościowy pod względem naukowym (Horodyska 1989: 154). Słownik ukazał się w Poznaniu w 1930 roku opatrzony wstępem Edwarda Klicha.

Słownik ślemieński Stefana Ramuła zawiera 4137 haseł³⁹, a wyrazów więcej ze względu na typowe wówczas ujmowanie kilku wyrazów pokrewnych w jednym haśle, por., np.

kózdźuśi, kózdźuśki, kózdźućki, kózdźuśjki, kózdźuśeńcki – zdrobn. od *kózdzen*, każdy

Wyrazy hasłowe i stosunkowo rzadko występujące cytaty zapisano fonetycznie. Struktura artykułu hasłowego jest następująca:

³⁹ Obliczenia własne.

- wyraz hasłowy i ewentualnie derywaty (zwłaszcza zdrobnienia) w transkrypcji fonetycznej,
- niekiedy uwagi o częstotliwości użycia niektórych form,
- definicje (kolejne znaczenia są numerowane cyframi arabskimi),
- ewentualne cytaty ilustrujące użycie wyrazu, także zapisane fonetycznie,
- rzadko wybrane formy fleksyjne,
- odsyłacze do innych haseł.

Przykładowe hasła uwzględniające większość wymienionych elementów wyglądają następująco:

chynóć, rzadziej *chybnóć* – rzucić, cisnąć: chyjze mí ta te klucke! chyne íi zaraz. chyne tem syćkem ji póde se kany. chyj mi ta kapelus. obacz *chybnóć*.

přypatřać še obok *přypatřít še* – przypatrzeć się. Tryb rozk. přypar še! přyparmy še! přyparće še!
strasecny – ogromny, bardzo wielki: strasecny vater. strasecny uogěj (pożar). Por. *uokropecny*, *uokrutecny*.

W niektórych hasłach, dotyczących kultury, obyczajów, wierzeń, mamy do czynienia z rozbudowanym opisem, por. np.

chyćić, *chytać za noǒi* – dawny poddańczy, wychodzący z użycia zwyczaj witania i żegnania „panów”, przy którym witający zgina się w pół i chwyta prawą ręką nogę pozdrawianej osoby poniżej kolana. Ta sama ceremonia powtarza się przy proszeniu o coś lub dziękowaniu, a bywa stosowaną w chwilach więcej uroczystych, także do rodziców i starszych w rodzinie. W tem znaczeniu mówi się także *uoblapić za noǒi*.

míř stodalny – istota nadprzyrodzona, mająca swe siedlisko w stodole dworskiej. Mistrz stodalny jest niby stróżem tego budynku. Kto go chce zobaczyć, musi wieczorem obiec stodołę naokół, przy każdym jej rogu się zatrzymać i zawołać: vychodź goły ze stodoły v cyrvony cápecce! Wtedy mistrz się ukazuje, przyczem podobno z ust bucha mu ogień.

scypa al. *ślajsja* – łuczyno. *scypy* czyli *ślajsy* wyrabia („drze”) *ślajsár* za pomocą przyrządu zwanego *kotem*. Są to drzazgi jednakowego kształtu, łupane zwykle z drzewa smolnego, np. z jedliny, ale także i z bukowego, długości kilku stóp, szerokości całowej, a grube na 2-3 linie. *Ślajsár* sam roznosi swój towar po chatach i dworach, sprzedając go na kopy, t.j. w wiązkach liczących po 60 sztuk.

Halina Horodyska (1989: 155), omawiając słownik Stefana Ramuła, tak go ocenia:

Słownik ten nie jest pełny ani usystematyzowany. Usprawiedliwia autora epoka, w jakiej słownik opracowywał. Zbierał do niego materiały, poczynając od 1880 r. Wartość *Słownika* z dzisiejszego punktu widzenia polega na utrwaleniu wyrazów i zwrotów gwarowych, które były żywe sto lat temu, a z których nie wszystkie do dziś przetrwały w gwarze, natomiast inne stały się archaizmami.

II.4.2. Podokres drugi (II połowa XX wieku)

Bujny rozwój polskiej leksykografii gwarowej nastąpił dopiero po II wojnie światowej. Za najważniejsze należy uznać rozpoczęcie prac nad nowym naukowym *Słownikiem gwar polskich* prezentującym leksykę gwar z całej Polski i spoza jej granic.

Prace nad nowym *Słownikiem gwar polskich* (SGPPAN) zapoczątkował, co podkreślono wyżej (r. II.3), Kazimierz Nitsch już na początku XX wieku. W krytycznej recenzji słownika Karłowicza jednocześnie przedstawił on własną koncepcję słownika gwar polskich.

Nowy model słownika gwarowego zaproponowany przez Kazimierza Nitscha to koncepcja słownika typowo lingwistycznego, uwzględniającego zdobycze metodologiczne XX wieku, zwłaszcza w zakresie dialektologii. Nitsch – właściwy twórca polskiej dialektologii – zwracał uwagę przede wszystkim na dwa najważniejsze, jego zdaniem, elementy słownika gwarowego, mianowicie:

- stronę fonetyczną wyrazów (stąd transkrypcja fonetyczna wyrazów i ilustrujących je cytatów),
- geografię wyrazów i ich znaczeń.

Za największą zasługę Kazimierza Nitscha w dziedzinie leksykografii gwarowej uznaje się „przeszczepienie na grunt polski geografii wyrazowej” (Sławski 1959: 93). Prace słownikowe zarówno jego, jak i jego uczniów charakteryzowały się określonymi cechami, gdyż postulowano słownik (Nitsch 1911, 1957):

- 1) dyferencyjny, rejestrujący w zasadzie tylko leksykę różną od ogólnopolskiej (co do formy lub znaczenia);
- 2) lingwistyczny, z precyzyjnymi definicjami bez uwzględniania w szerokim stopniu objaśnień typowo kulturowych (etnograficznych);
- 3) zwracający baczną uwagę na fonetykę, stąd transkrypcja fonetyczna wyrazów i cytatów, a także odnotowywanie wszystkich wariantów fonetycznych wyrazu, również ściśle lokalizowanych, ale w główce hasła podawanie „rzeczywistej lub teoretycznej formy ogólnopolskiej”;
- 4) ściśle lokalizowany, z dobrze ukazaną geografją wyrazów, ich wariantów fonetycznych i ich znaczeń (także dokładna lokalizacja cytatów);
- 5) zawierający słownictwo reprezentatywne dla badanego regionu czy całego obszaru gwarowego;
- 6) notujący apelatywa – bez nazw własnych (lub z rzadkimi wyjątkami);
- 7) ściśle określony system opracowania – jasno sformułowane zasady redakcyjne, kosekwencja, uporządkowanie znaczeń wyrazów polisemicznych itp.

Większość powyższych postulatów uwzględniono w SGPPAN (dzieje prac nad nim i jego charakterystykę zawiera rozdział VI.1.).

W II połowie XX wieku opublikowano też wiele różnorodnych pod względem zawartości, zasięgu geograficznego i sposobu opracowania słowników gwarowych. Przykładowo – wymienię tu w porządku chronologicznym m.in. takie słowniki, jak: Alfreda Zaręby *Słownictwo Niepołomic* (1954), Mariana Kucaty *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* (1957), Alfreda Zaręby *Słownik Starych Siółkowiec w powiecie opolskim* (1960), Piotra Bąka *Słownictwo okolic Kramska na tle kultury ludowej* (1960), Mieczysława Szymczaka *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim* (cz. 1-8, 1962-1973), ks. Bernarda Sychty *Słownik gwar*

kaszubskich na tle kultury ludowej (t. I-VI, 1967-1974), Jerzego Maciejewskiego *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)* (1969), Feliksa Pluty *Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim* (1973), Huberta Górnowicza *Dialekt malborski, t. 2. Słownik* (1973-1974), Karola Dejny, *Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego* (1974-1985), ks. Bernarda Sychty *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* (t. 1-3, 1980-1985), Wiktora Steffena *Słownik warmiński* (1984).

Jak widać z powyższego zestawienia, większość to starannie opracowane słowniki lokalne, przeważnie opisujące słownictwo gwarowe jednej wsi, np. Niepołomic koło Krakowa (ZarSN), Starych Siołkowic na Śląsku Opolskim (ZarSSS), Dzierżysławic, również na Śląsku (PlutaSD), Domaniewka w Łęczyckiem (SzymSGD), lub zestawiające porównawczo słownictwo wybranych kilku wsi: Więciórki w Małopolsce południowo-zachodniej oraz Sidziny i Facimiecha (KucPSM), Kramska i wsi okolicznych w Wielkopolsce (BąkSK), Ślemonia i Dulcka w ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej (MacSChD). Pozostałe opracowania to słowniki regionalne, ujmujące leksykę niewielkich regionów gwarowych: Warmii (StefSW), Malborskiego (GórnDM) lub terenów międzydialektalnych, jak pogranicze małopolsko-wielkopolsko-mazowieckie (DejSLKŁ), a także wyjątkowy w tym czasie jeden słownik pomyślany jako dialektalny, czyli *Słownik gwar kaszubskich* ks. B. Sychty (SychSGK).

Terytorialnie wymienione słowniki dotyczą najczęściej Małopolski⁴⁰, także jej pogranicza z Wielkopolską i Mazowszem⁴¹, Śląska⁴², północnej Polski, tj. Kociewia, Malborskiego, Warmii, których przynależność dialektalna była przedmiotem sporów⁴³, Kaszub⁴⁴, Wielkopolski wraz z terenami przyległymi, m.in. z ziemią chełmińsko-dobrzyńską⁴⁵. Uderza tu brak lokalnych słowników z Mazowsza i w zasadzie z Wielkopolski właściwej (por. wcześniej ich skrótowy opis w rozdz. I.3.).

Przywołane słowniki oparte są na materiale językowym zebrany w trakcie badań terenowych⁴⁶, czasami – jak w wypadku dzieła ks. Bernarda Sychty – połączonych z długotrwałą obserwacją uczestniczącą (autor to Kaszuba-autochton, stąd świetna znajomość kaszubszczyzny, a dobra znajomość gwary kociewskiej dzięki wieloletniej posłudze kapłańskiej na Kociewiu). Warto podkreślić, że często słowniki te były opracowywane przez autochtonów, doskonale obeznanym z rodzimą gwarą, a jednocześnie albo językoznawców, np. Mieczysław Szymczak, Marian Kucala, Wiktor Steffen, albo etnografów, np. ks. Bernard Sychta.

⁴⁰ Por. np. ZarSN, KucPSM, SzymSGD.

⁴¹ Por. DejSLKŁ.

⁴² Por. ZarSSS, PlutaSD.

⁴³ Por. SychSK, GórnDM, StefSW.

⁴⁴ Por. SychSGK.

⁴⁵ Por. BąkSK, MacSChD.

⁴⁶ Por. np. GórnDM, ZarSSS, PlutaSD, MacSChD.

Pod względem zasobu materiałowego są to przeważnie słowniki obszerne, zawierające od kilku do kilkunastu tysięcy wyrazów (zob. rozdz. V. Charakterystyka wybranych słowników). Wszystkie mają charakter naukowy, część z nich – co sygnalizowano w rozdziale I.3. – to słownik pełne, np. słowniki Mariana Kucali, Mieczysława Szymczaka, część – dyferencyjne, np. Karola Dejny, Wiktora Steffena. Układ zawartych w nich haseł jest najczęściej alfabetyczny⁴⁷ lub – rzadziej – rzeczowy, np. słowniki M. Kucali, J. Maciejewskiego (MacSChD), *Słownictwo Niepołomic* Alfreda Zaręby.

Powyżej wymieniono tylko ukończone i opublikowane słowniki gwarowe, ale przecież w tym okresie rozpoczęto też intensywne prace nad słownikami, które dopiero później zaczęły się ukazywać drukiem. Chodzi tu o badania i prace przygotowawcze prowadzone pod kierunkiem Witolda Doroszewskiego do *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, których plonem był pierwszy tom, opublikowany w 1987 (a kolejne w latach następnych). Badania prowadzone wówczas na Warmii, Mazurach i w Ostródzkiem miały kapitalne znaczenie, gdyż dokumentowały gwary terenów w większości opuszczonych wkrótce przez ludność autochtoniczną (warmińsko-mazurską) w reakcji na niewłaściwą wobec niej politykę ówczesnych władz komunistycznych. Dzięki temu można było ze zgromadzonych materiałów rozpocząć opracowywanie słownika (więcej o SGOWM zob. rozdział V.5.). Także w tym okresie rozpoczęto prace nad słownikiem gwarowym Śląska (zob. V.4.) aż w dwóch ośrodkach naukowych: katowickim i opolskim, które następnie skupiły się w Opolu. Wydano wówczas *Zeszyt próbny Słownika gwarowego Śląska*, opracowany przez Stanisława Bąka i Stanisława Rosponda. Już w tym okresie trwały prace nad słownikiem krajniackim Władysława Brzezińskiego (pierwszy tom ukazał się w roku 1982), również przygotowywanym przez językoznawcę – autochtona, słownikiem rodzinnej wsi Podróżna w Złotowskiem (zob. V.8.).

Był to zatem bardzo ważny etap w rozwoju polskiej leksykografii gwarowej, który zaowocował wieloma interesującymi opracowaniami leksykograficznymi. Nastąpił też wyraźny postęp w ewolucji metaleksykografii, co potwierdzają ciekawe rozwiązania metodologiczne i redakcyjne, które w tych dziełach słownikarskich zastosowano.

Podstawowe dane o słownikach z II połowy wieku XX zawiera tabela nr 5, a szczegółowy ich opis – rozdziały następne.

⁴⁷ Por. np. SychSK, GórnDM, ZarSSS, PlutaSD, SzymSGD.

Tabela nr 5. Słowniki gwarowe z II połowy XX wieku. Dane liczbowe podano zgodnie z informacjami autorów lub redaktorów słowników (z wyjątkiem BartPLNG i FalPST – obliczenia własne).

Rok	Tytuł	Autor	Druk (adres)	Liczba hasel
1954	<i>Słownictwo Niepołomic</i>	Alfred Zaręba	Wrocław 1954	1942
1957	<i>Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich</i>	Marian Kucała	Wrocław 1957	ok. 7 000
1958-1959	<i>Der Wortschatz der polnischen Mundart von Sankt Annaberg</i>	Reinhold Olesch	t. I, Berlin 1958, t. II, Wiesbaden 1959	ok. 15 500
1960	<i>Słownictwo okolic Kramaska na tle kultury ludowej</i>	Piotr Bąk	Wrocław 1960	1064
1960	<i>Słownik Starych Siotkowiec w powiecie opolskim</i>	Alfred Zaręba	Kraków 1960	ponad 4 000
1962-1973	<i>Słownik gwary Domaniewska w powiecie łączyckim</i>	Mieczysław Szymczak	cz. I-VIII, Wrocław 1962-1973	ok. 29 000
1964	<i>Polskie ludowe nazwy grzybów</i>	Barbara Bartnicka	Wrocław – Warszawa – Kraków 1964, słownik: s. 80-130	1826
1967-1973	<i>Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej</i>	Ks. Bernard Sychta	t. I-VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-(Gdańsk)	pon. 61 000 jednostek leksykalnych
1969	<i>Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)</i>	Jerzy Maciejewski	Toruń 1969	10 348
1973-1974	<i>Dialekt malborski, t. 2. Słownik</i>	Hubert Górniewicz	cz. 1-2, Gdańsk 1973-1974	7 231
1973	<i>Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim</i>	Feliks Pluta	Wrocław 1973	pon. 6 000
1974-1985	<i>Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego</i>	Karol Dejna	„Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”: 1974, XX, s. 189-277 (A-B); 1975, XXI, s. 135-290 (C-D); 1976, XXII s. 135-268 (E-J); 1977, XXIII, s. 147-290 (K); 1978, XXIV, s. 149-274 (L-M); 1979, XXV, s. 123-276 (N-Ó); 1980, XXVI, s. 117-257 (P-Por); 1981, XXVII, s. 129-281 (Pos-R); 1982, XXVIII, s. 119-261 (S-Sy); 1983, XXIX, s. 83-233 (Sz-U); 1984, XXX, s. 91-213 (W); 1985, XXXI, s. 143-265 (Z-Ż).	ok. 20 000

1974	<i>Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim</i> , t. I: <i>Słownik polskich gwarowych nazw tkackich</i>	Barbara Falińska	Wrocław... 1974	2938
1975	<i>Terminologia polskiego pasterstwa górskiego</i>	Wanda Herniczek-Morozowa	Cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975	ok. 1500
1977-	<i>Słownik gwar polskich</i>		opr. i wyd. w IJP PAN W Krakowie do r. 1977 pod red. M. Karasia (Źródła i t. I, z. 1-2), następnie pod red. J. Reichana, obecnie pod red. J. Okoniowej (od z. 16.), t. I-VII, z. 4 (23) FERSZTEROWY-FUKACZKA, 1979-2010	ok. 300 000
1980-1985	<i>Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej</i>	Bernard Sychta	t. 1-3, Wrocław.. 1980-1985	ok. 5 000
1982-2009	<i>Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim</i>	Władysław Brzeziński	Wrocław ..., t. 1-6, 1982-2009	ok. 20 000
1984	<i>Słownik warmiński</i>	Wiktor Steffen	Wrocław ... 1984	ok. 5 000
1987	<i>Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza</i>	Henryk Jost	Nowy Sącz 1987	441
1987-	<i>Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur</i>		Zeszyt próbny 1972, t. I – II pod red. Z. Stamirowskiej, t. III pod red. Z. Stamirowskiej i H. Perzowej, t. IV – V pod red. H. Perzowej i D. Kołodziejczykowej	ok. 30 000

II.5. Współczesna polska leksykografia gwarowa i jej zróżnicowanie. Nowy model słownika gwarowego Józefa Kąsia

Najnowszy etap dziejów polskiej leksykografii – końca XX i początku XXI wieku to z jednej strony etap kontynuacji nurtu Nitschowego w polskiej leksykografii gwarowej, przede wszystkim kontynuacja prac i wydawanie zeszytami nowego wielkiego *Słownika gwar polskich* (SGPPAN) czy dużego *Słownika gwar*

Ostródzkiego, Warmii i Mazur (od roku 1987, w roku 2006 – t. V O-Ó), oraz wiele ważnych przedsięwzięć naukowych związanych z opracowywaniem i publikacją słowników dialektalnych i regionalnych, np. *Słownika gwar śląskich* pod red. Bogusława Wyderki (od 2000 r.), *Słownika gwary orawskiej* Józefa Kąsia (2003) czy z zakończeniem długotrwałych prac leksykograficznych (np. wydanie w 2009 r. ostatniego tomu *Słownictwa krajniackiego. Słownika gwary wsi Podróżna w Złotowskim* Władysława Brzezińskiego). Z drugiej zaś strony to nowy etap w leksykografii zapoczątkowany *Słownikiem gwary orawskiej* Józefa Kąsia, który prezentuje nowy model słownika gwarowego. Granica między poprzednim a najnowszym etapem dziejów polskiej leksykografii gwarowej jest płynna, umownie za cezurę przyjęto rok 1989.

Opublikowany został *Mały słownik gwar polskich* – opracowywany na podstawie kartoteki SGPPAN. Rozpoczęto również prace (stan ich zaawansowania jest różny) nad słownikiem gwar Lubelszczyzny⁴⁸, Podlasia, pñ.-wsch. Mazowsza i Suwalszczyzny (Maryniakowa 2002), Kresów północnych (Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska 2002), gwary kurpiowskiej czy podhalańskiej⁴⁹. Opracowano i opublikowano niektóre słowniki pozostające w maszynopisie, często ludzi nauki zainteresowanych rodzimą gwarą, np. *Słownik dialektu knyszyńskiego* Czesława Kudzinowskiego, językoznawcy indoeuropeisty, powstały prawdopodobnie w latach 40-70. XX wieku (Rembiszewska 2007, 2010) czy *Słownik gwary Zakopanego i okolic* Juliusza Zborowskiego, etnografa i językoznawcy, byłego dyrektora Muzeum Tatrzańskiego, zmarłego w 1965 roku. Ten drugi słownik (więcej o nim zob. VI.12.) w znaczącym stopniu został uzupełniony z materiałów własnych Autora przez zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kierunkiem Joanny Okoniowej (Zakopane – Kraków 2009)⁵⁰. Janusz Rieger wydał w dwóch częściach rękopiśmienny *Słownik gwary wileńskiej* Leonarda Jaszczanina po zweryfikowaniu zarejestrowanej w nim leksyki przez dwie osoby z Litwy (z Wilna i Trok) i porównaniu ze słowniczkiem zawartym w monografii Zofii Kurzowej i *Słownikiem wileńskim* pt. *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś* (JaszczI) i *Słownictwa „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy* (JaszczII). Drukiem ukazał się opracowany w latach 60. XX w. przez Mieczysława Karasia *Słownik gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskim* Jana B. Ożoga (Karaś 1992). Opublikowano także pozostający w rękopisie drugi tom *Słownika języka pomorskiego czyli kaszubskiego* Stefana Ramuła w opracowaniu Haliny Horodyskiej w 1993 roku, a w roku 2006 Jerzy Treder scalił oba tomy i wydał je łącznie z obszernym komentarzem.

Nowy model słownika gwarowego w koncepcji Józefa Kąsia to słownik regionalny, który:

⁴⁸ Projekt takiego słownika o układzie tematycznym przedstawiła Halina Pelcowa.

⁴⁹ *Słownik gwary i kultury podhalańskiej* Józefa Kąsia.

⁵⁰ Zob. szerzej o słowniku Zborowskiego: Okoniowa, Grabka, Kucharzyk, Buława 2010.

- 1) uwzględnia w dużym stopniu treści kulturowe (a w ten sposób nawiązuje do tradycji dziewiętnastowiecznej), a więc to słownik lingwistyczno-etnograficzny;
- 2) jest adresowany do szerszego grona odbiorców i w związku z tym rezygnuje się w nim z transkrypcji fonetycznej na rzecz zapisu ortograficznego uwzględniającego jednak podstawowe cechy fonetyczne gwary (np. samogłoski ścieśnione);
- 3) jest bogato dokumentowany cytatami i ilustrowany;
- 4) stosuje wiele szczegółowych rozwiązań metodologicznych i redakcyjnych nowatorskich na tle dotychczasowych słowników gwarowych, m.in. zawiera pełną informację gramatyczną z nawiązaniem do nowszych podziałów wyrazów na części mowy;
- 5) wykazuje specyfikę definiowania – z perspektywy użytkownika gwary.

Szerszą charakterystykę *Słownika gwary orawskiej* realizującego nowy model słownika gwarowego zawiera rozdział V.8.

Wiele interesujących rozwiązań zastosowano także, jak już podkreślono w rozdziale I.6., w słownikach języka skupisk polskich poza krajem, zwłaszcza dawnych Kresów Wschodnich. Uwzględnia się w nich specyfikę środowiska wielokulturowego i wielojęzycznego, m.in. w *Słowniku górali polskich na Bukowinie* Zbigniewa Grenia i Heleny Krasowskiej (2008), *Słownictwie polszczyzny gwarowej na Litwie* Janusza Riegera, Krystyny Rutkowskiej i Ireny Masojć, *Słownictwie gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) Na Podolu* Iwony Cechosz-Felczyk czy szczególnie w *Słownictwie dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)* pod redakcją Elżbiety Smułkowej (2009) (zob. szerzej rozdz. V.15). Opublikowano także kilka ważnych słowników gwar przesiedleńców ze Wschodu, m.in. ze wsi Tuligłowy Władysława Paryła (ParylSGT), z kilku wsi w Tarnopolskiem (SPTU), z Bukowiny (FelBuk).

Pojawiły się też nowe rodzaje słowników gwarowych, takie jak *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* Wiesława Borysia i Hanny Popowskiej-Taborskiej (t. I-V, 1994-2006) i *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* Macieja Raka (Kraków 2005). Są to nieliczne – jak dotąd – słowniki gwarowe wyspecjalizowane (specjalne, specjalistyczne), pierwszy objaśniający etymologię wyrazów gwarowych, drugi gromadzący jedynie frazeologię gwary jednej wsi.

Ponieważ wymienione słowniki będą przedmiotem szczegółowego opisu w następnych rozdziałach, dlatego tu zrezygnowano ze szczegółowego ich przedstawiania, a podstawowe dane o nich zamieszczono w poniższej tabeli.

Tabela nr. 6. Gwarowe słowniki współczesne (naukowe) z przełomu XX i XXI w. Dane liczbowe

podano zgodnie z informacjami autorów lub redaktorów poszczególnych słowników.

Rok	Tytuł	Autor	Druk (adres bibliograficzny)	Liczba haseł
1991	<i>Indeks a tergo do Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej Bernarda Sychty</i>	Opr. Bronisław Rociński, red. nauk. Jadwiga Zieniukowa	Wrocław 1991	Prawie 61 000 jednostek leksykalnych
1992	<i>Słownik gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskiem</i>	Jan Bolesław Ożóg	„Studia historyczno-językowe i dialektologiczne” pod red. M. Kucali i J. Reichana, Kraków 1992, s. 181-127, ze wstępem M. Karasia, s. 175-180	ok. 2000
1992	<i>Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza</i>	Zofia Radwańska-Paryska	Zakopane 1992, ss. 76	534
1993 [1898]	<i>Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego</i>	Stefan Ramułt	cz. II. Praca odznaczona nagrodą Akademii Umiejętności w Krakowie na Konkursie im. S. B. Lindego w r. 1898, oprac. i wstępem opatrzyła Halina Horodyska, PAU, Kraków 1993	4925
1995	<i>Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego</i>	pod red. J. Wronicz	Wisła, Ustroń 1995	ok. 7 400
1996-1999	<i>Słownik gwary wileńskiej:</i> 1. <i>Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś</i> 2. <i>Słownictwa „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy</i>	Leonard Jaszczanin, oprac. Janusz Rieger	cz. 1.: <i>Język polski dawnych Kresów Wschodnich</i> , pod red. J. Riegera, t. 1. <i>Studia i materiały</i> , Warszawa 1996, s. 79-109; cz. 2: <i>Język polski dawnych Kresów Wschodnich</i> , pod red. J. Riegera, t. 2. <i>Studia i materiały</i> , Warszawa 1999, s. 57-76	ok. 500

2000	<i>Mały słownik gwary Górnego Śląska</i>	Bożena Cząstka-Szymon, Jerzy Ludwig, Helena Synowiec	cz. 1, wyd. II, poszerz. i popr., Katowice 2000	ok. 4 000
2000 –	<i>Słownik gwar śląskich</i>	pod red. B. Wyderki	t. I-XI (GOŚCINIEC-Gźmija), Opole 2000-2009	Planowane ok. 50 000
2003	<i>Bukowina moja miłość, t. 2. Słownik</i>	Kazimierz Feleszko	Warszawa 2003	ok. 3000
2003	<i>Słownik gwary orawskiej</i>	Józef Kaś	Kraków 2003	pon. 29000
2004	<i>Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu</i>	Iwona Cechosz-Felczyk	Kraków 2004	Słownik Oleszkowiec – pon. 5 200, Hreczan – pon. 2850
2004	<i>Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna</i>	Władysław Paryl (przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej)	przyg. do druku Katarzyna Czarnecka i Mariola Kłosiewicz-Lepianka pod kier. Janusza Riegera, Kraków 2004	2714
2005	<i>Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich</i>	Maciej Rak	Kraków 2005	600
2006	<i>Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie</i>	Janusz Rieger, Krystyna Rutkowska, Irena Masojć	Warszawa 2006	pon. 4 500
2006	<i>Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego</i>	Stefan Ramułt	scalił i znormalizował Jerzy Treder według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993, Gdańsk 2006	pon. 18 000
2007	<i>Słownik dialektu knyszyńskiego</i>	Czesław Kudzinowski	[w:] Dorota Krystyna Rembiszewska, <i>Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego</i> , Łomża 2007, s. 131-220	ok. 5 000

2007	<i>Słownictwo gwarowe przysiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem</i>	z materiałów zebranych pod kier. Władysława Paryła opr. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską pod red. J. Riegera	Kraków 2007	2000 „hasseł” – odpowiedzi na pytania kwestionariusza: razem 6122 wyrazy
2008	<i>Mały słownik polszczyzny brasławskiej</i>	Anna Bartnik	[w:] <i>Słownictwo kresowe. Studia i materiały</i> , pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 367-408	pon. 700
2008	<i>Słownik gwary draganowskiej</i>	Ks. Józef Chromik	[w:] <i>Słownictwo kresowe. Studia i materiały</i> , pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 34-100	ok. 4 800
2008	<i>Słownik górali polskich na Bukowinie</i>	Zbigniew Greń, Helena Krasowska	Warszawa 2008, ss. 260	ok. 3 000
2008	<i>Słownik gwary Mościsk i wsi okolicznych</i>	Anna Kostecka-Mostowa	[w:] <i>Słownictwo kresowe. Studia i materiały</i> , pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 129-255	ok. 4 000
2008	<i>Słownictwo gwary Satanowa nad Zbruczem. Słownik</i>	Renata Modzelewska, Janusz Rieger	[w:] <i>Słownictwo kresowe. Studia i materiały</i> , pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 277-366	pon. 2 000
2008	<i>Zapożyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania</i>	Michał Németh	Kraków 2008; tu Słownik (hungaryzmów) – s. 21-101	61
2009	<i>Słowniczek [gwary świętokrzyskiej]</i>	Stanisław Cygan	[w:] tegoż, <i>Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek</i> , Kielce 2009	1050

2009	<i>Słowniczek gwary augustowskiej</i>	Aleksander Osipowicz	opr. B. Nowowiejski, I. Wojtkiewicz, [w:] <i>Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej</i> , pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok 2009, s. 57-130	ok. 1 300
2009	<i>Mały słownik gwar polskich</i>	pod red. Jadwigi Wronicz	Kraków 2009, ss. 366	ok. 10 000
2009	<i>Słownik gwary Zakopanego i okolic</i>	Juliusz Zborowski opracowany i uzupełniony z materiałów Autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Nauk pod kierunkiem Joanny Okoniowej	Zakopane-Kraków 2009, ss. 491	pon. 8 000
2009	<i>Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność, t. II. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)</i>	pod red. Elżbiety Smułkowej, zespół autorski: Iryna Budzko, Olga Guszczeva, Helena Kazancewa, Elżbieta Smułkowa	Warszawa 2009	ok. 20 000

Charakterystycznym zjawiskiem jest obecnie także ukazywanie się wielu amatorskich słowników regionalnych i lokalnych, które trudno nawet wymienić, gdyż ze względu na niewielki zasięg i mały nakład są szerzej nieznane. Zostaną one omówione w rozdziale VII poświęconym współczesnym gwarowym słownikom popularnym.

ROZDZIAŁ TRZECI

Makrostruktura słownika gwarowego

1. Dobór haseł w słowniku gwarowym. 2. Układ haseł w słowniku gwarowym. 3. Zasięg geograficzny i zakres chronologiczny leksyki uwzględnionej w słowniku gwarowym. 4. Podstawa materiałowa słownika gwarowego i jego źródła. 5. Sposoby hasłowania faktów gwarowych. Hasła i podhasła. 6. System odsyłaczy w słowniku gwarowym

Kwestie dyskusyjne, różnie rozwiązywane w poszczególnych słownikach gwarowych, dotyczą zarówno makrostruktury, jak i mikrostruktury słownika. Makrostrukturę słownika definiuje się jako „wzajemny układ jego artykułów hasłowych” (Żmigrodzki 2005: 52). Poziomu makrostruktury, czyli wzajemnego układu artykułów hasłowych, hasłowania, odsyłaczy, dotyczą następujące problemy:

- Jaki jest dobór haseł i ich układ w słowniku?
- Jaka jest podstawa materiałowa słownika i jego źródła?
- Jaki jest zakres chronologiczny słownictwa?
- Jaki jest zasięg geograficzny słownictwa?
- Co jest jednostką słownikową (wyrazem hasłowym)?
- Czy jest w słowniku stosowany system odsyłaczy i jaki on jest?

Część przedstawionego inwentarza zagadnień jest charakterystyczna nie tylko dla słowników gwarowych, choć z uwagi na swą specyfikę mają one pewne typowe tylko dla nich problemy i związane z tym rozwiązania redakcyjne.

III.1. Dobór haseł w słowniku gwarowym

Kwestią pierwszorzędą jest dobór haseł w słowniku gwarowym, gdyż przyjęte rozwiązanie wymusza niejako szereg rozwiązań szczegółowych. Są tu dwa podstawowe rozwiązania: albo uwzględnia się w słowniku całość słownictwa danej gwary, dialektu, zespołu dialektów (słownik pełny) albo zgodnie z zasadą dyferencyjności – tylko leksykę różną od ogólnopolskiej, zakładając, że wyrazy wspólne z odmianą ogólnopolską są dobrze znane i nie wymagają szczegółowego opisu. Krytycy drugiego rozwiązania podkreślają, że pominięcie części słownictwa

tożsamego z ogólnopolskim wypacza jednak obraz danej gwary. Józef Kaś uzasadnia to następująco:

Wobec nadrzędnego celu wiernego przedstawienia zasobu i zróżnicowania gwarowego słownictwa, rozwiązanie stosowane w tzw. słownikach dyferencyjnych, a polegające na opisie tylko tych słów, które nie są znane polszczyźnie literackiej, należy uznać za nieprzydatne i nieuchronnie prowadzące do uproszczeń stawiających w fałszywym świetle problem swoistości i bogactwa leksykalnego chłopskiej mowy. Pominięcie w słowniku gwarowym słownictwa tworzącego zręby językowej wspólnoty Polaków (np. *być, krowa, pisać* itp.) stwarza szkodliwy pozór braku więzi z narodowym dziedzictwem języka i kultury. Przypomina pokazywanie dzieła malarskiego w postaci niewielkich fragmentów, efektownych czasem szczegółów, bez troski o należyte wyeksponowanie całości (KaśSGO, s. XI).

Podkreśla się też, że uwzględnienie pełnego słownictwa gwarowego jest niezbędne przy analizie semantycznej nazw (Falińska, Kowalska 2003: 106).

Z kolei zwolennicy drugiego rozwiązania wskazują na jego zalety praktyczne, takie jak możliwość ukończenia dzieła w miarę sensownym terminie, podkreślają względy finansowe i praktyczne, zwłaszcza przy wielkich przedsięwzięciach leksyko graficznych obejmujących całość gwar polskich (słowniki ogólnogwarowe) lub duży obszar gwarowy. W SGPPAN we wstępie Mieczysław Karaś uzasadnia wybór zasady dyferencyjnej następująco:

Wydaje się bowiem, że słownik gwarowy nie może być *thesaurusem*, że nie powinien obejmować całego zasobu leksykalnego gwar, wówczas bowiem poza ograniczoną warstwą słownictwa specjalnego (technicznego, naukowego) byłby w pewnym stopniu powtórzeniem słownika języka ogólnego (literackiego). Przy takim zaś potraktowaniu zatraciłby swój właściwy charakter. (SGPPAN I: XIV-XV).

Zauważyć wypada, że nie jest to argumentacja w pełni przekonująca, gdyż przy uwzględnieniu tylko tej części leksyki gwarowej wspólnej z językiem ogólnym, która pozostaje w zasobie czynnym (a nie tylko w zasobie biernym) użytkowników gwary, słownikowi gwarowemu nie grozi powtórzenie słownika ogólnego języka polskiego. Inny argument przemawiający za nieopracowywaniem tej części słownictwa wydaje się ważniejszy: to względy praktyczne i finansowe związane z opracowaniem tak ogromnego materiału słownikowego (a więc czas na to potrzebny, możliwości zgromadzenia odpowiednio dużego zespołu redakcyjnego, trudności związane z zebraniem kompletnego materiału, który dotychczas był zbierany inaczej itd.).

W praktyce kryterium dyferencyjne bywa rozumiane różnie i stosuje się je na ogół w sposób ostrożny. Często spotykamy się z szerokim ujęciem dyferencyjności, tzn. z włączaniem też do słownika gwarowego zasobu słów wspólnych z polszczyzną ogólną podyktowanym różnymi względami. Szeroko rozumie się zasadę dyferencyjności w *Słowniku gwar polskich PAN*, w którym uwzględnia się nie tylko leksykę różniącą się od ogólnopolskiej. Można ją ująć w kilka grup, takich jak (por. SGPPAN I: XV-XVIII, Reichan 2000a, 2001):

- a) wyrazy tylko gwarowe, nieznanie polszczyźnie ogólnej, np. *swaczyna* ‘podwieczorek’, *palica* ‘laska’, *cywać* ‘o człowieku: drzemać w pozycji siedzącej’;
- b) wyrazy różniące się znaczeniem od odpowiedników ogólnopolskich, np. *broda* ‘ostrze siekiery’, *poganka* ‘gryka’;
- c) wyrazy różniące się tylko formalnie od odpowiedników ogólnopolskich, w tym:
- pod względem słowotwórczym, np. derywaty różniące się formantem słowotwórczym lub nieznanie polszczyźnie ogólnej, np. *piaszczyty*, *wodnity* = piaszczysty, wodnisty,
  - pod względem fleksyjnym: rodzajem gramatycznym rzeczowników, np. *cień* m., *cień* ż. lub morfemem tematycznym w czasownikach, np. *dopytować* = dopytywać,
  - pod względem fonetycznym, ale uwzględnia się tu jedynie zleksykalizowane formy fonetyczne (pomijając systemowe), np. *brzoda* || *broda*, *dosić* || *dosyć*;
- d) wyrazy wspólne z ogólnopolskimi pod względem formy i znaczenia (por. *adwokat*, *adwent*), ale mające szereg wariantów fonetycznych niejednokrotnie zleksykalizowanych lub zniekształconych (np. *adukod*, *adukant*, *hadokat*, *owukat*, *χadukát*, *χadukot*, *habdukant*, *hadukant*, *hajdukant*, *halvokat*) co przesądza o umieszczeniu ich we wspólnym artykule hasłowym, por. ADWOKAT;
- e) słowa tożsame z ogólnopolskimi ważne dla gwary, gdyż odzwierciedlają kulturę ludową materialną i duchową (por. *cepy*, *stodoła*);
- f) wyrazy mające formę i znaczenie identyczne z językiem ogólnym, ale wyróżniające się występowaniem w typowo gwarowych (nieogólnopolskich) związkach frazeologicznych, np. *tyś je dobry na cesarskiej sześć buczeń* ‘nie nadajesz się do niczego’;
- g) słowa wspólne pod względem formalnym i znaczeniowym z ogólnopolskimi, ale niepowszechne na całym obszarze gwarowym, np. *kogut* – wspólny polszczyźnie ogólnej i gwarom Małopolski południowej, w innych regionach nazywany inaczej, np. *kokot* – *kur* – *piejak*; *rogacz* ‘samiec sarny’ – wyraz typowy dla części gwar Małopolski wobec nazw *sar*, *sarnik*, *sarek*, *sarniak* rozpowszechnionych na innych obszarach gwarowych, *gonty* wobec *sędzioty*, *szyndle*;
- h) słowa nowe wchodzące do gwary z polszczyzny ogólnej i wypierające dawne nazwy gwarowe (np. *awans*, *astronomia*, *bagaż*, *doręczyć*, rejestrowane z gwiazdką bez opracowania leksykograficznego, tj. bez definicji, egzemplifikacji i innych elementów opisu słownikowego);
- i) wyrazy dźwiękonaśladowcze, wykrzykniki, przysięwy typu *buch*, *bach*, *hola*, *tralala*, pełniące funkcję wyrażania ekspresji i impresji, stanowiące warstwę specyficzną leksyki, często zróżnicowaną geograficznie.

Przegląd wyróżnionych grup słownictwa pokazuje, że wyraziste odstępstwa od zasady dyferencyjności związane są zwłaszcza z uwzględnianiem wyrazów wymienionych w punktach e) – i).

Podobnie w SGŚWyd zasadę dyferencyjności ujmuje się szeroko z uwzględnianiem nowej leksyki notowanej także z gwiazdką bez opisu leksykograficznego.

Inaczej kryterium dyferencyjności rozumie Karol Dejna, a więc nie jako odrębność od języka ogólnopolskiego, ale jako odrębność leksykalną danej gwary w stosunku do innych gwar ludowych. Przyjętą przez siebie zasadę ustalania zakresu słownictwa gwarowego określa i uzasadnia następująco:

Do słownictwa gwarowego należy zaliczyć nie tylko wyrazy niespotykane w inwentarzu wyrazów języka ogólnonarodowego, ale także i przede wszystkim zespół wyrazów, które tak jak inne cechy gwarowe (...) wyróżniają daną gwarę od pozostałych. Zaliczanie do słownictwa gwarowego tylko wyrazów niespotykanych w języku ogólnonarodowym jest niesłuszne, ponieważ wyraz obcy językowi ogólnonarodowemu może nie należeć do słownictwa gwarowego – jeśli występuje we wszystkich gwarach i przez to żadnej z nich nie wyróżnia (np. *paprzyca*, *slupica*, *góra* ‘strych nad chałupą’) – i odwrotnie: wyraz wspólny jakiejś gwarze i językowi ogólnonarodowemu bardzo często należy do słownictwa gwarowego – jeśli występuje tylko w części gwar (np. *chaber* w stosunku do *głowacz*; *babka* : *starka*, *dziadek* : *starzyk*; *świerk* : *skrzek*) (Dejna 1974: 192, tj. DejSLKL I: 192).

Przyjęcie takiej zasady nie jest łatwe w realizacji w praktyce leksykograficznej, co zresztą podkreśla sam autor, przede wszystkim dlatego, że nie zawsze znane i zbadane jest terytorialne zróżnicowanie leksyki gwarowej.

W słownikach pełnych, które z założenia notują całość słownictwa danej gwary, oczywiście rejestrowane są tylko wyrazy faktycznie używane, a nie jedynie znane biernie.

W dużych słownikach ogólnogwarowych, tzn. przede wszystkim w SGPPAN, ważna jest selekcja zgromadzonego materiału leksykalnego. Wytyczne dotyczące doboru wyrazów hasłowych sformułowano po długiej dyskusji. Zagadnieniu temu poświęcono nie tylko znaczną część wstępu do słownika, lecz także odrębne artykuły (por. Karaś 1960, 1960a, 1961, 1965), dlatego tu zostanie ono przedstawione skrótkowo z odesłaniem do odpowiedniej literatury przedmiotu. Powyżej już przedstawiono grupy słownictwa notowanego w SGPPAN zgodnie z zasadą szeroko rozumianej dyferencyjności, a teraz – te warstwy leksyki, których słownik nie uwzględnia. Nie notuje on zatem oprócz wyrazów wspólnych z polszczyzną ogólną niezróżnicowanych formalnie, semantycznie i geograficznie: a) słownictwa środowiskowego (socjolektalnego), b) słownictwa dziecięcego; c) sporadycznych zapożyczeń niezaadaptowanych do systemu polszczyzny, d) nazw własnych i wyrazów od nich pochodnych (szerzej o tym niżej).

Oprócz tych kwestii specyficznych wyłącznie dla słownika gwarowego ważne na etapie doboru wyrazów są też zagadnienia typowe dla innych opracowań leksykograficznych, np. słowników ogólnych języka polskiego. Zasygnalizować wypada przede wszystkim problem nazw własnych. W słownikach ogólnych języka

polskiego bywa on rozwiązywany różnie. W wielu słownikach nie umieszcza się ani nazw własnych, ani wyrazów od nich pochodnych, z wyjątkiem tylko tych, które są homonimiczne z wyrazami pospolitymi lub wchodzi w skład frazeologizmu (por. np. *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego). Jednak część słowników ogólnych *nomina propria* umieszcza, oczywiście w pewnym, mniej lub bardziej ograniczonym, zakresie. Przykładowo – w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza (por. (Dubisz 2003: XX) uwzględniono:

- nazwy ważnych (administracyjnie i kulturowo) miast polskich,
- nazwy podstawowych regionów etnograficznych i administracyjnych w Polsce,
- nazwy kontynentów i części geograficznych świata,
- nazwy współczesnych państw, terytoriów zależnych, dominiów i kondominiów oraz ich stolic,
- nazwy ważniejszych współczesnych regionów, krain geograficznych i historycznych w świecie,
- nazwy starożytnych państw,
- nazwy obszarów i miast poza granicami Polski ważnych ze względów cywilizacyjnych,
- nazwy przedstawicieli ważniejszych ludów,
- nazwy bohaterów mitologicznych, herosów, bóstw i bogiń, muz, duchów,
- nazwy bogów czczonych w religiach współcześnie wyznawanych oraz proroków tych wyznań,
- nazwy ważnych europejskich dynastii królewskich,
- nazwy planet i znaków zodiaku,
- nazwy niektórych instytucji i organizacji krajowych oraz międzynarodowych.

Zdaniem redaktora słownika, „zestawiony w ten sposób słownik nazw własnych odpowiada potrzebom komunikacji językowej użytkowników współczesnej polszczyzny ogólnej”, a innowacja ta ma „motywacje kulturowe i poznawcze, edukacyjne i normatywne” (Dubisz 2003: XX-XXI).

Jak zatem wynika z powyższego przeglądu, spora jest liczba uwzględnionych w słowniku typów nazw własnych. W innych współczesnych słownikach, np. w ISJP i WSJP, zasadniczo nie są one notowane.

W polskich słownikach gwarowych *nomina propria* traktowane są na różne sposoby:

- nie są rejestrowane, o czym informuje się we wstępie (np. SGPPAN) lub nie porusza się wcale tej problematyki, uznając za oczywiste uwzględnianie w słowniku tylko apelatywów (SGŚWyd, StefSW, MacSChD, SzymSGD), choć mimo rezygnacji z ich umieszczania czasem można zaobserwować pewne wyjątki;
- nie są uwzględniane w słowniku, natomiast znajdują się w dodatku do słownika, np. w KucPSM wyodrębniono część: DODATEK – Nazwy własne

(w podziale na dalsze grupy, typu: nazwy krów, wołów, psów, nazwy miejscowe w Więciórcie, nazwy osobowe w Więciórcie);

- są wydzielane jako osobna część słownika, np. w ZarSSS słownik składa się z dwóch części: I. Nazwy pospolite. II. Nazwy własne (a te występują jeszcze w dalszym podziale: A. Imiona a. Męskie, b. Żeńskie, B. Nazwiska, C. Przydomki, D. Nazwy miejscowe i terenowe oraz określenia ludzi od nazw miejsc);
- są uwzględniane w korpusie haseł w różnym zakresie (na ogół raczej niewielkim), np. w ZarSN (w tym słowniku o układzie rzeczowym wyodrębnione zostały działy: Przewiska, Onomastyka. Teren. Toponomastyka), w słownikach o układzie alfabetycznym (KarłSGP, GórnDM, SychSK, BrzezSK, SGOWM, PlutaSD) znajdują się w odpowiednich miejscach.

Autorzy słowników we wstępach niekiedy składają deklaracje o rezygnacji bądź umieszczaniu nazw własnych w słowniku z uzasadnieniem takiej decyzji. W SGPPAN Mieczysław Karaś we wstępie do tomu I (s. XVIII-XIX) pisał:

Nowy słownik gwarowy nie uwzględnia także nazw osobowych i miejscowych, lub też wyrazów od nich pochodnych (nazwy mieszkańców, przymiotniki); znajdują się zatem w słowniku tylko te użycia nazw, które: 1) mają znaczenie, np. *antek* ‘łobuz’, 2) stanowią części składowe utartych zwrotów frazeologicznych, np. *elegant z Mosiny*, *fujara z Mościsk*. Nieco inaczej postępujemy z nazwami własnymi zwierząt: *brzezula*, *białek*, *kornuta*, *pistrula*, ponieważ w odniesieniu do tych wyrazów nie zawsze jesteśmy w stanie ustalić, w jakim zakresie są to nazwy jednostkowe, a w jakim po prostu nazwy cech będące wyrazami pospolitymi, np. *białek* ‘każdy pies biały’.

Widać zatem, że umieszczenie nazw własnych zwierząt umotywowano ich półaplatywnym charakterem (por. Rzetelska-Feleszko 2003: 30). W SGPPAN rejestruje się także – co oczywiste – nazwy własne, które uległy apelatyzacji, np. *agnieszka* ‘deska, w której tkwi mielak w żarnach’, *alfons* ‘stręczyciel’.

W pozostałych słownikach gwarowych, które nie rejestrują nazw własnych, w informacjach wstępnych nie zamieszczono o tym żadnych uwag (SGŚWyd, StefSW, MacSchD, PlutaSD, SzymSGD).

W polskich słownikach gwarowych uwzględniających materiał onomastyczny – zresztą w różnym zakresie – we wstępie (choć nie zawsze) znajdują się informacje na ten temat. Trzeba tu podkreślić, że tradycja umieszczania w pewnym stopniu nazw własnych w słownikach gwarowych sięga XIX wieku – słowniczków wyrazów ludowych. Usankcjonował ją swoim autorytetem na początku XX wieku Jan Karłowicz w *Słowniku gwar polskich*. W KarłSGP zamieszczono w dość przypadkowym doborze różne nazwy własne: antroponimy, w tym głównie imiona (np. *Daniło*, *Olek*, *Todora* ‘Teodora’, *Rozwaligóra* ‘imię w bajce’), przewiska (np. *Ruchala* ‘przewisko żartobliwe’), nazwiska (np. *Szumilas*), nazwy etniczne (np. *Rusak* / *Rusek* ‘Rosjanin’, *Rusin*, *Rusnak*, *Szwab* ‘Niemiec’, *Szwed*), nazwy geograficzne, najczęściej nazwy miejscowe, w tym nazwy dużych miast nie tylko polskich (np. *Dłutów*, *Garwolin*, *Gdańsk*, *Gdów*, *Rado*, *Rudawa*, *Rzeszów*, *Rzym*, *Sambor*, *Stradom*) i nazwy wsi (np. *Daniec*, *Balice*), pochodne od nich

przymiotniki (np. *rzyszowski*, *dlutowski*) i nazwy mieszkańców (np. *Gdańszczanin*, *Rudawianka*), nazwy krain (np. *Ruś*), rzek i szczytów górskich (np. *Dniestr*, *Babia Góra*). Trudno orzec, czy wynikało to z braku selekcji materiałów XIX-wiecznych, stanowiących podstawę materiałową słownika, czy był to zamysł świadomy Karłowicza.

Z nowszych polskich słowników gwarowych opracowanych w II połowie XX wieku w najszerszym zakresie uwzględnia nazwy własne Władysław Brzeziński, w najwęższym – Hubert Górniewicz. Pierwszy z wymienionych leksykografów – co prawda – nie przedstawia we wstępie kwestii nazw własnych, ale licznie je umieszcza, na ogół wyróżniając je wielką literą. W BrzezSK znajdują się:

- a) nazwy geograficzne, w tym m.in. nazwy państw i nazwy miejscowe (nazwy wsi i niektórych miast), por. np.

BELGIA (..) ‘państwo belgijskie’: (..) por. BELGIARZ, BELGIJSKI.

KRAKÓW (..) ‘ogp’: (..)Por.. KRAKOWIAK, KRAKOWSKI.

WARSZAWA II: ‘miasto, stolica Polski’.

BĄDECZ: *Bądecz* (cz) || *Bõnkšć* (st, wych) m, *Bõdeča* || *Bõnkšča* Gsg (..) ‘nazwa wioski, położonej o 3,5 km na południe od Podróżnej’. Por. (..)

- b) nazwy mieszkańców (państw, regionów, miejscowości), por.

BELGIARZ (..) ‘Belgijczyk’. Por. BELGIA.

BELGIJCZYK zob. BELGIARZ.

WARSZAWIAK (..) ‘mieszkaniec Warszawy, krewny, gość z Warszawy’ (..). Por. WARSZAWIANKA

WARSZAWIANKA (..) ‘mieszkanka Warszawy’ (..). Por. WARSZAWIAK.

BĄDECZACZKA: (..) ‘mieszkanka Bądecza’. Por. BĄDECZ, BĄDECZAK.

BĄDECZAK: (..) ‘mieszkaniec wsi Bądecz’. Por. BĄDECZ, BĄDECZACZKA.

- c) nazwy świąt, zarówno oficjalne (por. Zesłanie Ducha Świętego), jak i ludowe, tradycyjne (por. Zielone Świątki), np.

WIELKANOC (..) ‘święto Zmartwychwstania’. Por. WIELKANOCNY.

WIELKA SOBOTA (..) ‘sobota tuż przed Wielkanocą’.

ZIELONE ŚWIĄTKI (..) ‘Zielone Świąta, uroczystość Zesłania Ducha Świętego w kościele katolickim (7 tyg. po Wielkanocy)’ (..). Por. ZESŁANIE DUCHA ŚWIĘTEGO.

- d) nazwy zwierząt.

W słowniku autor rejestruje też zawsze przymiotniki od uwzględnionych nazw geograficznych, np.

BELGIJSKI (..) ‘należący do Belgii’: (..). Por. BELGIA.

WARSZAWSKI (..) ‘przym. od Warszawa’ (..). Por. WARSZAWA.

BĄDECKI: *bõdecki* (..) ‘przymiotnik od Bądecz’ (..). Por. BĄDECZ.

Ewa Rzetelska-Feleszko ocenia to jako „daleko idący powrót do tradycji J. Karłowicza” (2003: 32).

Z kolei Hubert Górniewicz (GórnDM II, cz. 1: VIII) we wstępie do słownika malborskiego deklarował nieumieszczanie z reguły nazw własnych, z pewnymi wyjątkami, do których zaliczył:

- a) nazwy najważniejszych i najbliższych krajów europejskich (np. nazwa państwa *Niemcy*, nazwy narodowości: *Niemiec*, *Niemka* i przymiotnik *niemiecki*, ale nie ma *Rosji* ani żadnych nazw z nią związanych),
- b) nazwy najbliższych dzielnic Polski (są np. *Kaszuby*, *Warmia*, *Zuława* ‘Żuławy Malborskie’, *Ołędry* ‘Żuławy Kwidzyńskie’, ale nie ma nazw także bliższych regionów: *Kociewia*, *Krajny*, *Kujaw*, *Wielkopolski*, *Mazowsza*, *Mazur*),
- c) nazwy etniczne typu *Polak*, *Niemiec*, *Francuz*, *Kaszuba*, *Warmiak*, *Sztumiak*,
- d) nazwy własne w funkcji apelatywów, np. *pioter* ‘rama okienna w kształcie krzyża’, *zofija* ‘wilga’.

Wyróżniona jako ostatnia grupa nazw własnych w zasadzie już się w nich nie mieści, gdyż wyrazy te powstały w wyniku procesu apelatywizacji nazw własnych i jako takie należą do słownictwa pospolitego. Przegląd słownika pod kątem zamieszczonych w nich nazw własnych pokazał też, że nie zawsze notowane są konsekwentnie. Przykładowo – są *Włochy*, ale brak nazw etnicznych *Włoch*, *Włoszka*, nie ma *Francji*, ale jest *Francuz*, *Francuzka*.

Niewiele nazw własnych wyróżnianych wielką literą zamieszcza PlutaSD, nie podnosząc tej kwestii we wstępie. Są to głównie nazwy świąt i okresów liturgicznych: Boże Ciało, Boże Narodzenie, Niepokalane Poczęcie, Palmowa Niedziela, Popielec, Wniebowstąpienie, Wielki Tydzień, Wielki Piątek, Wielka Sobota, Wielki Czwartek, Wielki Post, Wszystkich Świąt, Zielna Niedziela, Zielone Świątki (traktowane jako samodzielne hasła), inne nazwy religijne, np. Najświętsza Panna, Panbóczek, Pan Bóg, sporadycznie pojawiają się niektóre nazwy etniczne (także o charakterze przezwiskowym), np. Niemczysko pogardl., Niemiec, Rus ‘Rosjanin’, Ślązak, Ukrainiak ‘Ukrainiec’, cygan, cyganka (zarówno jako nazwy własne, jak i pospolite), Polon przezw. ‘Polak’, Waserpolak ‘przezwiseka nadawane Ślązakom przez Niemców’; pochodne od nich przymiotniki, np. niemiecki, polski, ruski ‘rosyjski’, śląski.

W pozostałych słownikach zakres uwzględnionych nazw własnych jest średni, mniejszy niż w BrzezSK, większy niż w GórnDM.

Nomina propria występują w obu słownikach gwarowych ks. Bernarda Sychty. We wstępie do słownika kaszubskiego autor pisze, iż uwzględnił w nim następujące kategorie nazw własnych: nazwy zwierząt, „osobliwe formy nazw osobowych i terenowych, szczególnie, jeśli mają brzmienie odrębne i ciekawe ze względów etymologicznych” (SychSGK I: s. XVII), zatem ogranicza nieco zakres występowania w słowniku nazw własnych do interesujących pod względem etymologicznym. W słowniku kociewskim podobnie rejestruje nazwy własne wyróżniane wielką literą, np. w pierwszym tomie (A-F) są to następujące nazwy własne:

a) nazwy osobowe, w tym:

- imiona (28): *Abraham; Adam; Agnėška, Agnėza; Aleks; Alojizi, Alozi; Ana, Anka, Anečka, Anula, Hanka, Ańža; Antońi, Antek; Ańela, Apolohija; Barbara; Bartłomńa, Bartłomńi; Boles; Cela obok Cula ‘Cecylia’; Fran, Franek, Franola, Franux, Frox;*
- nazwiska (2): *Buńik* ‘skrót nazwiska Bunikowski spotykanego na Kociewiu’; *Żuralewski* nazwisko używane wyłącznie w (...) pieśni pełnej komizmu z uwagi na zestawienie sprzecznych sytuacji i czynności;
- przezwiska (4): *Ajoc* ‘przezvisko jednego z licznych Kuziemskich w Osiu i okolicy’; *Cibuży* ‘mieszkańcy miejscowości Lipinki pod Warlubiem, przezwani tak od namiętnego palenia *cibuxov*, czyli fajek’; *Ćubarik*, zwykle pl *Ćubarik* z odcieniem niechęci ‘ludność przesiedlona z terenów za Bugiem’; *Fajfkaře* zob. *Cibuży*;

b) nazwy etniczne (3): *Bamber* 1. ‘kolonista niemiecki mieszkający na Żuławach Gdańskich do drugiej wojny światowej’; *Boroviaki* ‘mieszkańcy Borów Tucholskich’, *Borus*, zwykle pl *Borusi*, zob. *Boroviaki*;

c) nazwy geograficzne, w tym:

- nazwy miejscowe (2): *Bigdośc* ‘Bydgoszcz’; *Dřicim* ‘nazwa miejscowości Drzycim’;
- nazwy terenowe (1): *Ćubatka* ‘nazwa góry pod Bilawkami koło Pelplina’;

d) nazwy zwierząt (10): *Bari* ‘nazwa psa’, *Bestra* ‘nazwa krowy pstrokatęj’, *Bestrocha* zob. *Bestra*; †*Buri* ‘dawna nazwa wołu maści burej’; *Buroxa* ‘bura krowa’; *Burek* ‘nazwa psa’; *Āala* 1. ‘nazwa krowy maści białej’, 2. ‘nazwa gęsi o białym upierzeniu’; *Āarni* ‘koń maści czarnej’; *Āarna* ‘krowa maści czarnej’; *Āifa* ‘nazwa psa’;

- nazwy świąt (1): *Żań Zaduśni*.

Łącznie w SychSK odnotowano w I tomie 50 nazw własnych, w tym: 34 nazwy osobowe, 3 etniczne, 4 geograficzne, 10 zoonimów i 1 chrematonim.

W *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* nazwy własne także wyodrębniono wielką literą, a ich zakres – zgodnie z deklaracją metodologiczną we wstępie – miał się ograniczać do nazw terenowych, nazw zwierząt i przezwisk, także wyrazów „nacechowanych formalnie” typu *Angliczyk*, które wystąpiły w uwzględnionym materiale. Autorzy SGOWM motywują to rozwiązaniem bliskim związkiem tych grup nazw własnych ze słownictwem pospolitym. W praktyce rejestrują więcej typów nazw własnych, np. w pierwszym tomie słownika (A-Ć) odnotowano 27 takich nazw, w tym:

- nazwy terenowe (8): *Bagnówki* ‘nazwa pola’; *Cyganowizna* ‘nazwa włóki [?] ziemi nazwiązująca do osoby właściciela’; *Czarcichy* ‘nazwa toni nawiązująca do nazwy wyspy Czarcia Góra’; czarci: *Czarcia Góra* ‘nazwa wyspy’; *Bocianek* ‘nazwa łąki’; *Boruszka* ‘nazwa toni’; *Buchajka* ‘nazwa toni na jeziorze Śniardwy’; *Ciemniak* ‘nazwa boru’;
- nazwy zwierząt (1): *Bodziek* ‘nazwa krowy’;

- przerwiska (8): *Bandziak* ‘przezwisło nadawane zachodnim Warmiakom ze względu na charakterystyczną szeroką wymowę *ę*’; *Bandziarz* ‘bandziak’; *Bandzioch* ‘bandziak’, *Bandzior* ‘bandziak’; *Bindziarz* zob. Byndziarz; *Brejdyniak* ‘przezwisło nadawane mieszkańcom Bredynka z aluzją do ich wymowy *gejsci*, *mniejso* i do wyrazu *breja* oznaczającego przenośnie niedołęę’; *Byndziarz* ‘przezwisło nadawane przez Warmiaków zachodnich Warmiakom z okolic Barczewa, nawiązujące jednocześnie do ich wymowy *bynde* (= będę) i zwrotu *lać za bynde* ‘pić wódkę’; *Chedosa* ‘rodzaj przerwiska’;
- nazwy istot nieziemskich: *Bóg*, *Belzebub*;
- nazwy etniczne (5): *Anielczyk* coll ‘Anglicy’; *Angliak* ‘Anglik’; *Angliczyk* ‘Anglik’; *Cygan*, *Cyganka*;
- nazwy świąt (1): *Boże Ciało* (jako podhasło);
- przymiotniki (5): *amerykański*, *angielski*, *anglicki*, *angijski*, *austriacki*.

Widać, że poza trzema grupami, o których mowa we wstępie, notowane są także nazwy etniczne (nie tylko „nacechowane formalnie”), chrematonimy i przymiotniki od nazw geograficznych.

Zgodnie natomiast z dotychczasową tradycją w słowniku znalazły się nazwy własne, które uległy apelatywizacji, np: *amerykan* 1. ‘pług’, 2. ‘duży orczyk na cztery konie zakładany do brony’; *amerykanka* ‘1. pl ‘gatunek wczesnych ziemniaków’, 2. bułeczka z mąki pszennej lub mieszanej: pszennej i żytniej’; *baśka* ‘drewniany młot’; *francuz* ‘nazwa owada’.

Ewa Rzetelska-Feleszko, odpowiadając na pytanie postawione w tytule artykułu *Co i ile z onomastyki w słowniku regionalnym?*, w podsumowaniu stwierdza:

1. należy unikać rozwiązań połowicznych i nieprecyzyjnych, a zatem
  2. w słowniku gwarowym nie powinno się umieszczać nazw własnych,
  3. tezauryusy łączące słownictwo apelatywne i nazwy własne należą do przeszłości.
- (..) Rozwój i specjalizacja obydwu dyscyplin: dialektologii i onomastyki i ich działów leksykograficznych wymaga jasnego sprecyzowania zasad i wyraźnego rozróżniania zasobów w słownikach onomastycznych i gwarowych.
- Opowiadam się natomiast za ewentualnym dołączaniem (w formie dodatków) do słowników gwarowych, zwłaszcza mniejszych regionów i pojedynczych wsi, nazw własnych zebranych przy okazji gromadzenia materiałów. (Rzetelska-Feleszko 2003: 33).

III.2. Układ haseł w słowniku gwarowym

Układ haseł w polskich słownikach gwarowych jest najczęściej alfabetyczny. Na ogół hasła stanowią wyrazy gwarowe, rzadko można spotkać porządek odwrotny, gdy wyrazem hasłowym jest wyraz ogólnopolski (np. OwczB, RocZPŚ), lub układ typowy dla słowników przekładowych: ogólnopolsko-gwarowy i gwarowo-ogólnopolski (SGŚCK, KallŚ, FitSGOII). Zob. więcej r. I.6. Znacznie rzadziej zamiast porządku alfabetycznego stosuje się układ rzeczowy,

w którym wyrazy są ułożone według działów i poddziałów (kręgów) tematycznych, czyli wychodzi się nie od wyrazu, lecz od desygnatu. Układ rzeczowy mają m.in. słowniki Alfreda Zaręby (ZarSN), Piotra Bąka (BąkSOK), Mariana Kucaty (KucPSM) i Jerzego Maciejewskiego (MacSchD), ze słowników amatorskich – tematycznie ułożone zostały słowniki Jana Karola Nowaka (NowSGGŻ) i Joanny Furgalińskiej (FurgŚG). Słowniki o układzie rzeczowym składają się z dwóch części: zasadniczego słownika i indeksu wyrazów hasłowych z odesłaniem do stron, na których znajdują się odpowiednie artykuły hasłowe. Dzięki temu rozwiązaniu można stosunkowo łatwo dotrzeć do poszukiwanego wyrazu. Brakuje takiego indeksu jedynie w słowniku Joanny Furgalińskiej. Jeszcze inne rozwiązanie przejęte z czeskiej leksykografii gwarowej zastosowano w słowniku brasławskim pod redakcją Elżbiety Smułkowej¹. Mamy tu w zasadzie do czynienia z trzema częściami: rejestrem tematycznym słownictwa rejestrowanego bez definicji, indeksem alfabetycznym do tegoż rejestru (tylko „hasła wywoławcze” bez wariantów fonetycznych, morfologicznych i bez derywatów) oraz słownikiem alfabetycznym wyrazów trudniej zrozumiałych w rejestrze oznaczonych gwiazdką. A zatem rejestr tematyczny zawiera całość leksyki z różnymi formami wariantywnymi i kontekstami, natomiast słownik wyrazów trudniej zrozumiałych – tylko jego część, już obecną w rejestrze.

W pierwszym powojennym słowniku o układzie tematycznym Alfreda Zaręby pt. *Słownictwo Niepolomic*, opublikowanym w 1954 roku, autor nie wspomina we wstępie, w jaki sposób wyodrębnił poszczególne działy tematyczne. Jest ich 25 w słowniku, są wyraźnie nierównorzędne (np. osobno wydzielone „Naczynia i miary”, osobno „Gospodarstwo kobiece”) i nieusystematyzowane. Leksykograf wyróżnił przede wszystkim kręgi tematyczne charakterystyczne dla słownictwa ludowego, tj.: 1. Dom, 2. Ciesielstwo, 3. Zabudowania gospodarskie. Obejście, 4. Uprawa roli, 5. Wóz. Sanie, 6. Sprzęt gospodarski, 7. Gospodarstwo kobiece, 8. Naczynia i miary, 9. Hodowla, 10. Rybołówstwo. Piaskarstwo, 11. Zwierzęta, 12. Drzewa. Praca w lesie, 13. Rośliny, 14. Zjawiska atmosferyczne. Ciała niebieskie. Czas, 15. Barwy, 16. Części ciała. Choroby, 17. Ubiór. Pościel, 18. Potrawy. Posiłki, 19. Rodzina, 20. Stosunki społeczne. Zawody, 21. Zabawy. Rozrywki, 22. Zwyczaje. Obyczaje. Wierzenia, 23. Przewiska, 24. Onomastyka. Teren. Toponomastyka, 25. Różne.

Autorzy trzech kolejnych polskich naukowych słowników gwarowych opublikowanych w latach 50. i 60. (KucPSM, BąkSK, MacSchD) o układzie rzeczowym wzorowali się na znanym schemacie Wartburga i Halliga (z 1952 r.), który jako pierwszy znakomicie przystosował do polskiej leksyki gwarowej Marian Kucala w *Porównawczym słowniku trzech wsi małopolskich* z 1957 roku.

Oparty na innych zasadach klasyfikacyjnych jest natomiast układ rzeczowy we współczesnych słownikach popularnych (NowSGGŻ, FurgŚIG) i słownikach skupisk przesiedleńczych i polskich poza krajem (SBSmuł, SPTU).

¹ Szerzej o tym słowniku i wzorach czeskich – zob. rozdz. V.15.1.

Autorzy i redaktor naukowy słownika brasławskiego przyjęli jako podstawę systematyzacji materiału leksykalnego klasyfikację tematyczną zastosowaną w *Kwestionariuszu do Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, opublikowanym w I tomie *Atlasu* (Warszawa 1980). Wiąże się to z wykorzystaniem do uzupełniającej eksploracji terenowej tegoż kwestionariusza. Inny kwestionariusz, autorstwa Karola Dejny (*Atlas gwar polskich. Kwestionariusz – notatnik*), opublikowany w 1987 roku przyjęto z kolei jako podstawę układu materiału leksykalnego w słowniku porównawczym kilku wsi z Tarnopolskiego (SPTU). Hasło otwiera numer pytania wraz z samym pytaniem, a więc wychodzi się od desygnatu, następnie zestawiono wszystkie uzyskane nazwy wraz z dokładną lokalizacją. Dzięki temu odbiorca ma możliwość porównania wszystkich wyrazów, zarówno rodzimych, jak i zapożyczonych (szczególnie ukrainizmów).

W słownikach popularnych stosowano dość dowolny układ. Przykładowo w FurgŚIG leksyka została ułożona w 63 kręgach tematycznych, których tytuły sformułowano w gwarze śląskiej, np. *Handel w jaufhauzie i kiciymyncie; Boroki, brzydoki i gupieloki; Co loto i furgo w lufcie; Ptoki roztomajte; Armijo i wojoki*. W słowniczku, niestety, zabrakło indeksu wymienionych w tych kręgach tematycznych śląskich wyrazów gwarowych, dlatego niemożliwe jest szybkie znalezienie interesującego wyrazu gwarowego i sprawdzenie jego różnych znaczeń. Wyrazy polisemiczne znalazły się bowiem w różnych kręgach tematycznych.

Oba rodzaje układu haseł w słowniku gwarowym mają swoje zalety i wady. Od strony praktycznej opracowywanie dużego materiału gwarowego w układzie rzeczowym (działowym) może dać szybsze efekty w postaci kolejnych tomów tematycznych. Można opracowywać kolejno tomy tematyczne, jednocześnie zbierając materiały do następnych tomów, czyli eksploracja terenowa i ekscerpcja materiału leksykalnego może się dokonywać jednocześnie z opisem leksykograficznym części zebranego słownictwa. W literaturze przedmiotu wymienia się także wiele zalet układu rzeczowego ważnych pod względem naukowym (metodologicznym). Ten układ:

- pozwala na szybką orientację w zakresie występowania i liczebności poszczególnych grup tematycznych leksyki gwarowej, a zatem lepiej niż inne układy odzwierciedla system leksykalny gwary i ukształtowany w gwarze językowy obraz świata (por. MacSchD 9);
- umożliwia (przy tradycyjnym sposobie hasłowania frazeologizmów) właściwą ocenę i traktowanie frazeologii, czyli można dzięki niemu uniknąć wielu trudności związanych z opisem frazeologizmów (por. Trześniowska 1961; Karaś 1961: 46);
- odsłania bogactwo synonimów (wyrazów jedno- i bliskoznaczných), a dzięki grupowaniu ich w jednym dziale unika się trudnego w wykonaniu systemu odsyłaczy znaczeniowych (Karaś 1961: 46);
- zapewnia ściśle powiązanie wyrazu i desygnatu, czyli „chroni przed fałszywymi identyfikacjami rzeczowo względnie substancjalnie odmiennych

desygnatów”); przy czym zapewnia nie tylko odpowiedniość wyrazów, lecz i znaczeń (Karaś 1961: 46).

Do wad takiego układu należy zaliczyć natomiast:

- konieczność opracowania dokładnego indeksu wyrazów z lokalizacją, co zwiększa rozmiary słownika i nie ułatwia posługiwania się nim;
- trudności z kwalifikacją pewnych wyrazów do poszczególnych działów, niejednokrotnie w odniesieniu nie tylko do wyrazów wieloznacznych,
- konieczność przyporządkowania niektórych jednostek leksykalnych do dwóch lub nawet kilku różnych kręgów tematycznych czy różnych znaczeń wyrazów polisemicznych do różnych działów, co skutkuje rozproszeniem poszczególnych znaczeń danego wyrazu i utrudnia ocenę jego żywotności oraz przeprowadzanie porównań ze stanem w języku ogólnopolskim i w innych gwarach (por. Karaś 1961: 47);
- niebezpieczeństwo pominięcia różnych wyrazów synsemantycznych; spójników, przyimków, partykuł, ale także niekiedy i wyrazów pełnoznaczących.

Układ alfabetyczny natomiast – powszechny i tradycyjny – ułatwia szybkie dotarcie do poszukiwanego wyrazu i wszystkich jego znaczeń oraz użyć, daje gwarancję uwzględnienia całości gwarowej leksyki, nie stwarza trudności z jej przyporządkowywaniem do konkretnych działów tematycznych, pozwala na pełną prezentację wyrazów wieloznacznych, których znaczenia są zebrane w jednym artykule hasłowym. Wadą tego układu jest konieczność opracowywania słownika już po zebraniu całego materiału leksykalnego, by nie pominąć części słownictwa rozpoczynającego się na początkowe litery alfabetu. Wiąże się z tym znacznie dłuższy czas oczekiwania na efekt w postaci opublikowanego słownika. Do innych wad należy zaliczyć: brak informacji o synonimach (który można ewentualnie zneutralizować przez trudne do dobrego wykonania opracowanie odsyłaczy znaczeniowych), trudności w opisie frazeologizmów.

Układ gniazdowy w polskiej leksykografii gwarowej w zasadzie nie występuje, natomiast możemy się spotkać z – co prawda rzadkim i nie zawsze konsekwentnie stosowanym – układem alfabetyczno-gniazdowym. W leksykonach stosujących ten układ zazwyczaj tylko niektóre hasła są podawane w ten sposób, np. w słownikach ks. Bernarda Sychty (kaszubskim i kociewskim) jedynie czasowniki prefiksalne tak są notowane (tj. przy czasowniku podstawowym, rdzennym), por. np.

SychSGK: *važęc*, *važi*, *va*, impf, 1. ‘odważać, odmierzać za pomocą wagi’ (...). 2. ‘mieć pewien ciężar’ (...).

Comp.: *dovažęc*, *va*, pf *dovažac*, *dováža*, impf ‘naważyć tyle, ile trzeba, ile się należy’ (...). *Odvažęc*, *va*, pf *odvažac*, impf ‘odważyć, odmierzyć’ (...). *Považac*, *va*, impf ‘mieć uznanie dla kogoś’ (...). *Považęc*, *va*, pf ‘zważyć kolejno’ (...). *Rozvažęc*, *va*, pf *rozvažac*, impf (...). *Uvažac*, *va*, pf (...). *Zavažęc*, *va*, pf ‘wywrzec wpływ’ (...). *Zauvažęc*, *va*, pf ‘dostrzec, zobaczyć’ (...). *Zvažac*, *va*, impf ‘mieć co na względzie, zważać’ (...). *Zvažęc są*, *vr*, pf ‘zważyć się’.

SychSK: *bačić*, *bači*, *vn*, impf ‘uważać’. *bač*, *žebi to bidło v škoda ně slo*.

Comp.: *obačić*, *va*, pf ‘ujrzyć’ (...). *Přebačić*, *va*, pf ‘przebaczyć’ (...). *Přibačić*, *va*, pf ‘przypomnieć’ (...). *Zabačić*, *va*, pf ‘zapomnieć’.

boleć, boli, vn, impf, 1. ‘doznawać bólu, sprawiać ból’. (...). 2. fig ‘sprawiać przykrość, martwić’ (...).

Comp.: *naboleć*, vn, pf ‘nadpsuć, ulec częściowemu zepsuciu’. (...). *Zaboleć*, va, pf 1. ‘zaboleć’ (...). 2. fig. ‘dotknąć kogo boleśnie, urazić’ (...).

Układ gniazdowy, a nawet częściowo alfabetyczno-gniazdowy, ma także swoje zalety, m.in. niezwykle przydatny jest w badaniach słowotwórczych i etymologicznych, gdyż grupuje w jednym artykule hasłowym całe gniazdo słowotwórcze. Możliwość ta jednak w polskiej leksykografii gwarowej nie została w zasadzie wykorzystana.

III.3. Zasięg geograficzny i zakres chronologiczny leksyki uwzględnionej w słowniku gwarowym

Dla słownika gwarowego istotną kwestią jest zasięg geograficzny uwzględnionego w nim słownictwa. Sposób podawania zasięgu jest zróżnicowany w zależności od założeń i charakteru danego słownika. Mogą to być słowniki obejmujące leksykę jednej lub kilku wsi bądź większych obszarów gwarowych, zespołu dialektalnego (dialektu) czy też całego polskiego terytorium językowego.

Zasięg terytorialny słowników lokalnych i regionalnych obejmujących leksykę regionów o stosunkowo wyraźnie wyznaczonych granicach nie wymaga specjalnego omówienia. Obejmują one swoim zasięgiem albo regiony historyczno-kulturowe i językowe, takie jak Kaszuby, Śląsk, Warmia i Mazury, Ostródzkie, Orawa, Malborskie, Kociewie (np. SychSGK, SGŚWyd, SGOWM, KąsSGO, GórnDM, SychSK), albo – sporadycznie – tereny wyznaczone administracyjnie, jak województwo kieleckie i łódzkie w granicach z lat 70. XX wieku (DeJSLKŁ). Mają też zazwyczaj dość wąski zakres czasowy uwarunkowany okresem badań i opracowania słownika. Jedynie dwa z nich bowiem uwzględniają starsze materiały, tj. SGŚWyd i SGOWM. Pierwszy rejestruje słownictwo jednego stulecia – całego wieku XX, czasem wykraczając poza przyjęte ramy czasowe wskutek uwzględnienia wyrazów starszych dokumentujących ważne zjawiska dialektalne lub regionalne, czasem dodatkowo wspierane źródłami historycznymi (SGŚWyd I: XV); drugi – podobnie od ok. połowy XIX wieku po lata 50. XX wieku. Najstarsze materiały to bowiem pieśni zapisane w Ostródzkim przez G. Gizewiusza w latach 1836-1840 opublikowane przez Kolberga w tomie Mazury Pruskie (SGOWM I: 37).

Szerzej natomiast przedstawić należy tę kwestię w odniesieniu do słowników ogólnogwarowych, tj. KarłSGP i SGPPAN.

Słownik gwar polskich Jana Karłowicza to pierwszy i do dziś jedyny ukończony słownik gwarowy, uwzględniający wszystkie gwary polskie (bez emigracyjnych), choć nierównomiernie, pierwszy tego rodzaju w całej Słowiańszczyźnie. Zasięg geograficzny jest więc szeroki, choć widać nierówność materiałów pod względem terytorialnym, co niejednokrotnie podnoszono w omówieniach tego

słownika. Przeważają – jak wiadomo gwary – wschodnie, słabo reprezentowane są gwary zachodnie, zwłaszcza wielkopolskie, śląskie także północnopolskie, np. warmińskie (Nitsch 1911, za: 1958: 197, 200).

Do słownika weszły materiały zebrane przed 1896 r., a więc KarłSGP chronologicznie obejmuje głównie wiek XIX (przede wszystkim jego II połowę), choć z rzadka notuje także słownictwo dawnych wieków (zob. szerzej r. II.3).

Zasięg geograficzny nowego *Słownika gwar polskich* opracowywanego w Polskiej Akademii Nauk (SGPPAN) jest jeszcze szerszy niż w słowniku Jana Karłowicza. Obejmuje całe dostępne słownictwo gwar polskich, sięgając poza polityczne granice Rzeczypospolitej Polskiej, tj. także gwary polskie na dawnych Kresach Wschodnich (Litwa, Łotwa, Białoruś, Ukraina), w Czechach i na Słowacji, a także częściowo na Węgrzech. Programowo natomiast pominięto leksykę gwar polskich na emigracji ze względu na ich rozproszenie i brak możliwości badawczych. Początkowo planowano też uwzględnić gwar polskich przyniesionych na tereny zachodnie i północne Polski (tzw. ziemie odzyskane), jednakże trudności w gromadzeniu tego materiału, duże rozproszenie i przemieszanie tych gwar zdecydowały jednak o pominięciu tej leksyki.

Szeroki jest także zakres chronologiczny SGPPAN, gdyż obejmuje słownictwo ludowe z ponad 150 lat zarejestrowane w XIX i XX w., ma więc także walor słownika historycznego polskich gwar ludowych. Z XIX wieku uwzględnia się w słowniku tylko materiały drukowane, łącznie ze słownikiem Karłowicza, ale przeprowadza się dokładną i gruntowną kontrolę wszystkich jego źródeł (SGPPAN I: XI).

III.4. Podstawa materiałowa słownika gwarowego i jego źródła

Słowniki gwarowe, podobnie jak np. współcześnie opracowywane naukowe słowniki polszczyzny historycznej, mają charakter dokumentacyjny. Ta ich rola decyduje o wadze podstawy materiałowej słownika gwarowego i jego źródeł.

Rozwiązaniem idealnym byłoby oparcie słownika gwarowego na materiałach specjalnie zebranych do takiego słownika w trakcie eksploracji terenowych prowadzonych w tym samym czasie według jednakowych dokładnie określonych zasad zbierania leksyki w ściśle wyznaczonej siatce punktów (wytypowanych do badań miejscowości) z możliwie najpełniej uwzględnionymi wszystkimi sferami życia na wsi, co daje gwarancję zebrania pełnego zasobu słownictwa danej gwary. Powinny to być także badania prowadzone metodą wywiadu kierowanego, rozmów na określone tematy, co skutkuje naturalnymi użyciami słownictwa gwarowego, dając wyraz w kontekście koniecznym do dobrego opisu leksykograficznego. Takie badania pozwalają na zebranie materiału ściśle lokalizowanego i chronologizowanego, porównywalnego, dzięki czemu wyrazy uzyskują dokładny, wszechstronny, wiarygodny opis leksykograficzny (np. można później

wyznaczać zasięgi geograficzne wyrazów, określać synonimy wyrazu hasłowego itd.). Oczywiście dotyczy to słownika, który z założenia ma być synchroniczny, dający obraz leksyki gwarowej w określonym czasie i określonej przestrzeni. Gdyby chcieć opracować podobnie słownik gwarowy o charakterze diachronicznym, to badania tymi samymi metodami winny być wtedy powtarzane w określonych odstępach czasowych.

Jak dotąd, taki idealny słownik gwarowy w Polsce nie powstał i zapewne nie powstanie z powodów oczywistych, praktycznych (zanikanie gwary na wielu obszarach Polski nie pozwala już na tego typu badania). Nawet te słowniki, do których prowadzi się specjalne badania, słowniki autorskie mają nierzadko jako podstawę niejednorodny materiał gwarowy. Chęć pozyskania jak najszerszej podstawy powoduje, że w praktyce uwzględnia się materiał różnorodny chronologicznie, zakresowo i gatunkowo: nie tylko z nagrań rozmów z informatorami, także z badań kwestionariuszowych (w których w przeszłości nie zawsze zwracano uwagę na rolę kontekstu), z tekstów drukowanych, np. z prac naukowych, do których materiał zbierano różnymi metodami (m.in. z monografii gwarowych, atlasów gwarowych, słowniczków w różny sposób przygotowywanych), z tekstów drukowanych pisanych gwarą (tekstów twórców ludowych), z pieśni ludowych itp.

W SGPPAN – największym przedsięwzięciu polskiej leksykografii gwarowej – uwzględniono przede wszystkim słownictwo z istniejących prac drukowanych i słowniczków rękopiśmiennych, zwłaszcza jednej wsi opracowanych na potrzeby słownika przez językoznawców – autochtonów², rzadziej z nagrań wykonanych w trakcie badań terenowych prowadzonych na potrzeby SGPPAN. Wykorzystano źródła XIX- i XX-wieczne, w tym także po odpowiedniej weryfikacji *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza. Prace zbierackie trwały bardzo długo, gdyż zostały zapoczątkowane przez Kazimierza Nitscha (w zasadzie zaprojektowane po publikacji *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza) na początku XX wieku. Taka rozległość przestrzenna i czasowa materiału gwarowego, długi czas pracy nad nim sprawia, że SGPPAN jest dziełem niejednorodnym (por. Okoniowa 2001: IV).

Z problemami dotyczącymi podstawy materiałowej zbieranej także długo i w sposób różnorodny³ zmagają się autorzy innego znajdującego się w trakcie opracowywania ważnego słownika dialektalnego – *Słownika gwar śląskich* pod redakcją Bogusława Wyderki. Trudności te wiążą się z niejednorodnością źródeł, niepełnymi w nich informacjami, brakiem cytatu lub zbyt małym kontekstem, który nie pozwala jednoznacznie zdefiniować znaczenia odnotowanego wyrazu, ze zróżnicowaniem chronologicznym materiałów i niejednorodnym sposobem ich zbierania (zwłaszcza w odniesieniu do materiałów starszych z XIX i początków XX wieku), brakiem

² Część z nich wymienia we wstępie do tomu I SGPPAN Mieczysław Karaś, szerzej omawia je Kazimierz Woźniak w artykule poświęconym stanowi i perspektywom polskiej leksykografii gwarowej (Woźniak 2000).

³ Szerzej o historii powstawania słownika zob. we wstępie do SGŚWyd.

danych dotyczących statusu współczesnego wielu wyrazów. Niejednorodność materiału wynika – jak już podkreślono – z niejednorodności źródeł, którymi są:

- a) materiały zebrane w 63 miejscowościach Śląska (zob. wykaz we wstępie do SGŚWyd) przez eksploratorów z odpowiednim przygotowaniem dialektologicznym (czasem już wykorzystany w publikacjach naukowych, np. PlutaSD);
- b) materiały własne dialektologów (głównie Stanisława Bąka i Feliksa Pluty);
- c) amatorskie słowniki rękopiśmienne, także przygotowane przez folklorystów (np. ks. Michała Przywary, pastora H. Koellinga, Adrzeja Cinciały);
- d) materiały etnograficzne zebrane w Instytucie Śląskim w Opolu;
- e) materiały ze źródeł drukowanych naukowych (np. *Atlas językowy Śląska* Alfreda Zaręby) i popularnonaukowych (zwłaszcza słowniczkę gwar śląskich z różnych terenów).

Taka podstawa materiałowa wymagała uzupełnienia ze względu na brak kontekstów w wielu materiałach starszych i brak współczesnych danych gwarowych (o statusie wielu wyrazów, o nowej warstwie leksyki). Uzupełnienia i weryfikacji materiału dokonywano w terenie. Jak stwierdza redaktor naukowy słownika:

(..) najlepszym wyjściem okazał się pierwotny pomysł K. Nitscha zorganizowania „badań kroczących”. Co pewien czas grupie Ślązaków mających przygotowanie filologiczne przekazujemy indeks wyrazów do weryfikacji i zestaw pytań dotyczących interesujących nas zagadnień. Jak dotąd ta forma zbierania nowego materiału okazuje się bardzo owocna. Uzyskujemy bogaty i dobry materiał pozwalających na uzupełnianie najbardziej dotkliwych luk. Zdajemy sobie jednak sprawę, że nie da się rozwiązać wszystkich problemów materiałowych. (SGŚWyd I: XVIII).

Autorzy trzeciego opracowywanego obecnie dużego słownika gwarowego – *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* – również mają podobne kłopoty z podstawą materiałową, gdyż materiał był zbierany długo i niejednolicie; niejednorodne są też jego źródła, jak w wypadku wcześniej omówionych słowników.

Zgromadzony do słownika materiał liczy ok. 600 000 kart materiałowych, dokumentujących ok. 30 000 haseł (SGOWM I: 37). Podstawowy materiał językowy został zebrany w trakcie szeroko zakrojonych badań Ostródzkiego, Warmii i Mazur przez zespół pracujący pod kierunkiem Witolda Doroszewskiego w latach 50. XX wieku. Eksplorację prowadzono najpierw na podstawie przedwojennego kwestionariusza Józefa Tarnackiego, który następnie rozbudowano na potrzeby zaplanowanego opracowania serii monografii tematycznych poświęconych leksyce tych obszarów. Materiał słownikowy zbierany metodą kwestionariuszową jest niezwykle bogaty, ale nierównomierny i nierównej wartości, co podkreśla we wstępie do SGOWM jego redaktor naukowy, Zofia Stamirowska (SGOWM I: 35). Materiały są nierównomierne pod względem geograficznym i liczby poświadczeń dla poszczególnych wyrazów, zwłaszcza z kręgów tematycznych, których nie opracowywano w postaci monografii. Metoda kwestionariuszowa spowodowała też pewne zaniedbania w rejestracji znaczeń wyrazów (koncentrowano się

głównie na pytaniach o nazwy). Tę nierównomierność materiałów w pewnym sensie nieco wyrównują materiały przekazane słownikowi przez Pracownię Archiwizacji Gwar UAM pochodzące z badań terenowych z ok. 20 wsi oraz dane wyekscerpowane z literatury dialektologicznej, etnograficznej, ze zbiorów folklorystycznych (zbiory pieśni XIX-wiecznych), pamiętników i słowników opracowanych przez autochtonów (por. SGOWM I: 36-37).

Inny słownik stosunkowo dużego obszaru międzodialektalnego, czyli *Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego* Karola Dejny, ma podstawę materiałową – co prawda – opartą na eksploracji terenowej, ale nie była ona prowadzona specjalnie dla potrzeb słownika. Materiał językowy został zebrany podczas badań systemu fonologicznego i gramatycznego gwar wymienionego obszaru, który następnie stał się podstawą opracowania *Atlasu gwarowego województwa kieleckiego* (Dejna 1962-1968). DejSLKŁ bazuje zatem na wspomnianych materiałach, odsyłając do wymienionego atlasu, co znacznie utrudnia odbiorcy poszukiwanie informacji o wyrazie. Uzupełnieniem materiałów atlasowych są przykłady wydobyte z 25 prac magisterskich pisanych pod kierunkiem K. Dejny oraz rękopiśmienne zbiory kilkorga językoznawców (m.in. Piotra Galasa, Marii Kamińskiej). Tak zebrany materiał ma wiele braków, przede wszystkim jest nierównomierny i zróżnicowany pod względem wartości, co najważniejsze, często wyrazy notowane dla potrzeb badań fonetyczno-gramatycznych nie występują w szerszym kontekście, co również utrudnia badania znaczeń. Z leksykograficznego punktu widzenia w omawianym słowniku brakuje przede wszystkim dobrej ilustracji tekstowej, co wiąże się z opisanym wyżej sposobem pozyskiwania materiału leksykalnego.

Autorskie słowniki mniejszych regionów czy poszczególnych wsi zazwyczaj dysponują bardziej jednorodnym materiałem, zebrany według określonych zasad przez samego autora i – ewentualnie – przez współpracujących z nim eksploratorów.

Oparty na materiałach własnych gromadzonych w trakcie eksploracji terenowej w stosunkowo niedługim przedziale czasowym (lata 1953-1959) jest słownik malborski Huberta Górnowicza, który – co warto przypomnieć – stanowi część publikacji całościowej poświęconej gwarom malborskim. Uwzględnia on wszystkie wsie Malborskiego (115), w których zachowały się polskie gwary, choć najobszerniejsze materiały pochodzą z 12 wsi, z których wyrazy także porównano ze sobą. Dzięki temu materiał ma rzeczywiście wartość dokumentu, jest ściśle lokalizowany i jednorodny.

Podobnie jednorodny materiał wykorzystuje ks. Bernard Sychta w obu swoich słownikach (kaszubskim i kociewskim), zebrany samodzielnie w wyniku badań własnych, codziennej obserwacji życia na Kaszubach i na Kociewiu, na którym jako ksiądz spędził znaczną część życia. Gwary kaszubskie znał doskonale jako autochton, kociewskie – z autopsji, a sposób prowadzenia przez niego badań można określić jako tzw. obserwację uczestniczącą. We wstępie do *Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* autor wspomina, jak już w dzieciństwie fascynowały go sprawy języka:

Pierwszymi informatorami moimi była najbliższa rodzina, szczególnie ojciec i matka. Z czasem nie wystarczyła mi sama rodzina, zapragnąłem mieć dalszych informatorów we wsi, przed którymi się dotąd kryłem z moimi zainteresowaniami. (...) Chodziłem na pola i łąki, pasłem z *pasturkami* bydło i rozpalałem ogniska, zrywałem zioła i kwiaty i pytałem o ich nazwy, pomagałem *nosěc snopě* przy żniwach, wsiadałem do łodzi i z rybakami wyjeżdżałem na jezioro, odwiedzałem *řemášníkov* w ich warsztatach, brałem udział w weselach oraz *rustěx nocax* odbywanych w przeddzień pogrzebu. I tak cała wieś rodzinna stała się moim informatorem. Ilekroć przyjeżdżałem na wakacje, zapraszano mnie na „wysługi” do siebie. Każdy „chował” dla mnie jakiś wyraz, nazwę kwiatu, przysłowie, porzekadło, wierzenie (SychSGK X).

Ks. Sychta obszernie relacjonuje też sposób zbierania materiału językowego poza wsią rodzinną na całym obszarze Kaszub. Podkreśla przy tym, iż badania ułatwiały mu m.in. mówienie po kaszubsku z informatorami, sztuki sceniczne jego autorstwa, które grywano po wsiach, zaufanie, którym obdarzano księdza, wykształcenie etnograficzne (SychSGK XII-XIV). Dzięki temu ks. Sychta zebrał bardzo obszerny, autentyczny materiał gwarowy. We wstępie stwierdza:

W słowniku nie znajduje się ani jeden wyraz, którego bym na własne uszy nie słyszał, który by nie był poświadczony w potocznym języku. Nie utworzyłem ani jednej formy przez mechaniczne analogie słowotwórcze, ani nie wywołałem takich form u swych informatorów drogą podpowiadania czy tłumaczenia z niemieckiego (SychSGK: XVIII).

Materiałem bardzo dobrym z leksykograficznego punktu widzenia może poszczycić się też *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kąsia. Stanowią go bowiem korpusy tekstów, tj. opublikowane przez wybitnych dialektologów – Mieczysława Karasia i Alfreda Zarębę – zbiory tekstów z całej Orawy, oraz kilkusetgodzinne nagrania zgromadzone samodzielnie przez autora i w trakcie studenckich obozów dialektologicznych. Warto też podkreślić, że ważna jest też czynna znajomość gwary orawskiej autora słownika – autochtona. Tak zebrany materiał jest jednorodny i ściśle zlokalizowany, występujący w obszernych kontekstach, co pozwala na uniknięcie wielu kłopotów z ustalaniem znaczeń czy z podawaniem informacji gramatycznej. Autor zasadniczo odrzucił materiały z innych źródeł (np. z utworów pisanych gwarą orawską czy ze *Słownika gwary orawskiej* Franciszka Fitaka), które posłużyły mu jednak jako inspiracja do własnych poszukiwań i weryfikacji materiału leksykalnego (por. KąsSGO: XII).

Powyższą ocenę można też odnieść do słowników językoznawców autochtonów opisujących leksykę swoich rodzinnych miejscowości. Wymienić należy przede wszystkim *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim* Władysława Brzezińskiego, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim* Mieczysława Szymczaka czy *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* Mariana Kucalę. Mają one materiał obszerny, pewny, podbudowany dobrą znajomością gwary przez ich autorów. Różnica czasowa i związane z nią rozwiązania metodologiczne wynikające m.in. z rozwoju dialektologii jako nauki i leksykografii gwarowej sprawiły, że podstawa materiałowa trzeciego słownika jest duża, ale nieco uboższa w obszerne konteksty. Opinię tę należy powtórzyć przy

słownikach Jerzego Maciejewskiego, Alfreda Zaręby i Feliksa Pluty opracowanych w latach 50.-60. XX wieku, w których również materiał jest wiarygodny, bogaty, zebrany samodzielnie w wyniku badań terenowych, pozbawiony jednak nierzadko ilustracji przykładowej.

Konkludując, podstawa materiałowa polskich słowników gwarowych jest zawsze dokładnie określona, choć nie zawsze jednorodna i zgromadzona według ściśle wyznaczonych zasad. Odnosi się to przede wszystkim do dużych słowników gwarowych gromadzących materiał zróżnicowany terytorialnie, chronologicznie i zakresowo.

III.6. Sposoby hasłowania faktów gwarowych. Hasła i podhasła

Sposoby hasłowania wyrazów i problemy z nim związane w polskich słownikach gwarowych nie różnią się w sposób istotny od tychże w słownikach ogólnych polszczyzny. Termin *hasłowanie* oznacza – zgodnie z podstawami teorii leksykografii – „przypisywanie określonym faktom językowym (np. wyrazom tekstowym, frazeologizmom) formy hasłowej w słowniku, inaczej mówiąc, ustalenie, w którym artykule hasłowym zostaną one opisane” (Żmigrodzki 2005: 56). Chodzi przede wszystkim o to, które fakty gwarowe zostaną opisane w postaci odrębnych artykułów hasłowych, a które w formie podhasła, czyli niesamodzielnych artykułów hasłowych, obecnych w strukturze hasła głównych, a które znajdują się w jeszcze innym miejscu artykułu hasłowego.

Wyrazem hasłowym w polskich słownikach gwarowych – w zależności od założeń metodologicznych i przyjętych rozwiązań redakcyjnych – mogą być:

- 1) najczęściej pojedyncze wyrazy (SGPPAN, SGŚWyd, SychSGK, SychSK, SGOWM, BrzezSK, StefSW);
- 2) rzadziej ustabilizowane połączenia wyrazowe (zestawienia, analizmy czasownikowe, wyrażenia przyimkowe w funkcji przysłówkowej);
- 3) wyjątkowo związki frazeologiczne (KąśSGO).

Tradycyjnie w większości polskich słowników gwarowych hasłem jest na ogół pojedynczy wyraz. Przyjęcie takiej zasady stwarza trudności w opisie leksykograficznym dotyczące połączeń wyrazowych, zwłaszcza wyrażen przyimkowych i związków frazeologicznych z tzw. segmentem izolowanym, czyli niewystępującym samodzielnie (np. *do ciemka, po omacku, na przyboś*), zestawień, par aspektowych (prefiksalnych i sufiksalnych), czasowników z nieobligatoryjnym morfemem *się*. Ponadto wśród problemów opisu leksykograficznego w słownikach gwarowych wymienia się zagadnienia: homonimów, imiesłówów, rzeczowników odczasownikowych, form supletywnych, rzeczowników dwurodzajowych morfologicznie zróżnicowanych, dla których trudno rozdzielić formy zależne, wariantów wyrazów złożonych, derywatów różniących się tylko fonetycznie.

Tylko sporadycznie, właściwie w jednym słowniku gwarowym (KąśSGO), hasła nie są jednowyrazowe (w innych pojawiają się rzeczywiste i pozorne wyjątki

od tej zasady), gdyż z założenia odrębnymi hasłami są w nim związki frazeologiczne i różne rodzaje ustabilizowanych połączeń wyrazowych.

Analiza słowników gwarowych z II poł. XX i początku XXI wieku przekonuje, że różnice w hasłowaniu są wyjątkowo duże. Jednorodnie – jako odrębne hasła – opracowywane są tylko homonimy (wyróżniane tradycyjnie cyfrą rzymską, wyjątkowo cyfrą arabską) i warianty słowotwórcze mimo podobieństwa czy nawet tożsamości znaczeń. Podobnie – jako osobne hasła – potraktowano przysłówki będące genetycznie formami przypadkowymi nieznanymi dziś rzeczowników, por. w SGŚWyd, SGOWM, np. *cichaczem*, *doskokoma*, *gręda*, w KucPSM: *sagą* ‘ukosem’; *zakosem*; *migiem*; w MacSChD: *siedziączką* ‘na siedząco’. Pozostałe fakty różnie hasłowane w omawianych słownikach gwarowych omawiam poniżej.

Czasowniki z obocznym *się*, imiesłowy i rzeczowniki odsłowne

Czasowniki z obocznym *się* stanowią najczęściej samodzielne hasła w polskich słownikach gwarowych (por. SGOWM, StefSW, SychSK, DejSLKŁ, SzymSGD, PlutaSD, np. osobne hasła to *kapać* i *kapać się*, *całować* i *całować się*). W pozostałych słownikach, tj. w SGPPAN, SGŚWyd, ZarSSS, BrzezSK opracowane zostały jako podhasła w artykułach hasłowych dotyczących czasowników bez *się*. Zazwyczaj już w główce artykułu sygnalizuje się opracowanie form z morfemem nieciągłym *się* i bez niego w jednym hasle przez ujęcie w nawias *się*, np. CZESAĆ (SIE). Jako podhasła opracowane zostały także w GórnDM, gdzie dodatkowo sygnalizuje je skrót ZWR, np. *bawić* (.), ZWR: *bawjć še*. Podkreślić należy, że w gwarach widoczne są różnice w porównaniu z polszczyzną ogólną w użyciu form czasownikowych z *się* lub bez tego morfemu. Dlatego też słowniki gwarowe winny zdać sprawę z tej odmienności.

Rzeczowniki odsłowne w większości słowników gwarowych z reguły nie są rejestrowane oprócz zleksykalizowanych (por. SzymSGD, GórnDM, DejSLKŁ, KąśSGO). Inaczej natomiast potraktowano je w SGPPAN i SGOWM, w których to słownikach – zgodnie z przyjętymi założeniami – stanowią osobne hasła niezależnie od ich znaczenia, choć nie notuje się wszystkich możliwych form (por. SGPPAN I: XXVIII; SGOWM I: 43), np.

SGPPAN: DOBICIE *forma rzeczownikowa cz dobić*; DOBIERANIE *forma rzeczownikowa cz dobierać* ‘branie dodatkowych kart w grze’;

SGOWM: **mierzanie** (...) ‘mierzenie’; **mieszanie** *forma rzeczownikowa czas. mieszać w zn. 2*; **masztowanie** (lit) Olsz; *forma rzeczownikowa czas. masztować*; **machlować** (lit) Olsz, psn; *forma rzeczownikowa czas. machlować*.

Imiesłowy, będące formacjami regularnymi pod względem formalnym i znaczeniowym, są we wszystkich słownikach gwarowych opisywane wspólnie z odpowiednimi czasownikami. Różnie traktowane są natomiast te imiesłowy, których

związek formalny z czasownikami uległ rozluźnieniu, lub których znaczenie różni się od znaczeń czasowników będących ich podstawą, np. *bojący się* ‘ten, który się boi; bojaźliwy’. W postaci odrębnych haseł opracowano je w SGPPAN (I: XXVII), DejSLKŁ, SzymSGD, por.

SGPPAN: BRANY 1. ‘*imb od cz brać*’, 2. ‘*o człowieku: pracowity*’, 3. ‘*o koniu: dobrze ciągnący ciężar; silny, sprawny*’, 4. ‘*o psie: dobrze zaganiający bydło, goniący drób, gryzący ludzi*’, 5. ‘*o zbożu: plenny, mający dużo ziarna*’, 6. ‘*o człowieku: skłonny do bójek, rzucający się nawet na silniejszych od siebie*’, 7. ‘*o wytworze rąk ludzkich: kupny, nie wykonany w domu*’. SzymSGD: *uobzarty*; -o, -e . 1. ‘*nażarty*’, 2. pogard. ‘*najedzony*’, 3. pogard. ‘*mogący dużo zjeść*’.

W GórnDM (I: XI-XII) i SGOWM (I: 44-45) samodzielne hasła stanowią tylko całkowicie zadiektywizowane imiesłowy, natomiast wtórne funkcje imiesłów – typ *bojący* – są sygnalizowane odpowiednim cytatem, kwalifikatorem, rozbudowaną definicją lub tworzą podhasła (w miarę regularnie w SGOWM), por.

GórnDM: *obżerty*: *obżerti* kiedyś partic., dziś przym. lub rzecz. o odmianie przym. ‘*lubiący dużo jeść, żarłok*’ (...);

SGOWM: *nając* (...); *najęty* (Z) O Olsz; im. bier. (...); *najechać* (...); *najechany* w uż. rzeczownikowym ‘*przybysz*’ (...); *nakryć* (...); *nakryty* (.) praet. z podm. uogóln. bez słp. Olc i bl; im. bier.; *należeć* (...); *należący* 1. im. wsp. odm. w zn. 3 (...); 2. ‘*należny*’ (...).

Podobnie w KąśSGO imiesłowy nie stanowią samodzielnych haseł, sposób ich tworzenia podaje się w charakterystyce gramatycznej czasownika.

Wyrażenia przyimkowe o funkcji przysłówkowej

Najbardziej różnorodnie są opracowane w słownikach gwarowych s frazeologizowane wyrażenia przyimkowe z tzw. segmentem izolowanym typu *na bajęku*, *do ciemka*, *do utrafu*, *na dłużki*, *do terazka*. Zazwyczaj tworzą odrębne hasła, zróżnicowany jest natomiast sposób ustalania ich miejsca w korpusie haseł. W SGPPAN, BrzezSK i DejSLKŁ występują w porządku alfabetycznym części poprzyimkowej, tj. segmentu izolowanego, np. **(do) ciemka** znajduje się w części na literę *c* (SGPPAN), do CNA – w miejscu na literę *c* (BrzezSK), **na bajęku** – w części na literę **b** (DejSLKŁ). Sam przyimek natomiast w SGPPAN podawany w nawiasie wyróżnia się dodatkowo typograficznie innym rodzajem czcionki, a w BrzezSK – małymi literami, podczas gdy część poprzyimkowa, jak każde hasło, podawana jest wersalikami.

Inaczej potraktowano je w SGOWM, ZarSSS, PlutaSD, KucPSM, MacSchD, gdzie znajdują się one w porządku alfabetycznym przyimka, czyli np. **do ciemka** w SGOWM – w części na literę **d**, w ZarSSS *do kna*, *do terazka* – w miejscu na literę **d**, w PlutaSD – *do kna*, *do nica*, *do rozpuku*, *do terazka* – na literę **d**; *na przedaj*, *na przejmo* ‘*na przelać*’ – na literę **n**, w KucPSM: *po niewideku* ‘*po ciemku*’, *na szerz*; *na posprzecz*; *na ip* ‘*na gwałt, bardzo szybko*’; w MacSchD: *na chylączkę*, *na domiark*.

Jeszcze inne rozwiązanie, niezbyt udane, zastosował Hubert Górniewicz w słowniku malborskim, który umieszcza takie jednostki w hasłach zrekonstruowanych dla części poprzyimkowej. Przykładowo, dla przysłówka *po ciemku* hasłem jest zrekonstruowane *ciemki, przy czym autor traktuje te rekonstrukcje jako techniczny zabieg leksykograficzny.

Wyrażenia przyimkowe w funkcji przysłówkowej z drugim członem funkcyjnym samodzielnie, typu z *cicha*, *bez mała* stanowią w większości słowników gwarowych podhasła (np. w DejSLKŁ, w SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM), jako całość, jedną jednostkę leksykalną stanowiącą odrębne hasło (podane w porządku alfabetycznym przyimka) potraktowano je w słownikach M. Kucali, F. Pluty i J. Maciejewskiego (por. np. hasła *do kupy*, *do południa* – pod literą **d** w PlutaSD, KucPSM, MacSChD – hasła, np. *pu dniu*, *pod słońce*; *na gwałty* ‘bardzo prędko’, *na bosego*).

Wyrazy w innej funkcji gramatycznej i zróżnicowane fleksyjnie

Wyrazy występujące w innej funkcji gramatycznej, najczęściej urzeczownikowane przymiotniki typu *chory*, *pierwszy* ‘najstarszy cechu’ prawie we wszystkich analizowanych słownikach są opracowywane jako podhasła (por. SGPPAN I: XXIX, SGŚWyd, SGOWM I: 44). Wyjątek stanowi tu słownik Karola Dejny, w którym autor opisał je w osobnych hasłach, por. DejSLKŁ: *złoty*, *młoda* ‘panna młoda’.

Rzeczowniki różniące się typem deklinacyjnym (odrębne typy fleksyjne), takie jak np. *brew* i *brwia* są traktowane albo jako samodzielne hasła (DejSLKŁ), albo – znacznie częściej – opracowuje się je w jednym artykule hasłowym. W SGPPAN i SGOWM stanowią tzw. hasła szeregowo (zob. niżej).

Formy stopnia wyższego i najwyższego na ogół podaje się w tym samym artykule hasłowym odnoszącym się do opisu przymiotnika i przysłówka w stopniu równym, np. KucPSM: *czysty*, *czysciejszy*; w SzymSGD – na końcu artykułu hasłowego sygnalizowany odpowiednim skrótem, np. *χυοδny* (..); st. wyż. *χυοδnęjšy*. I w tym zakresie wyróżnia się spośród słowników gwarowych słownik Karola Dejny, w którym są one opracowywane jako samodzielne hasła, por. np. **bliźszy**, -a, -e ‘comp. od bliski’.

Formy supletywne w większości słowników stanowią osobne hasła: *ludzie* – *człowiek*, *lepszy* – *dobry*.

Nietypowe formy fonetyczne

Różnie w polskich słownikach gwarowych są traktowane wyrazy ilustrujące gwarową cechę fonetyczną ograniczoną leksykalnie, która nie odzwierciedla systemowych cech wymowy danej gwary, np. *krzasto*, *dosić*, *remię*, *piazda*. W SGPPAN i SGŚWyd są one traktowane jako warianty fonetyczne i umieszczone w specjalnym dziale zatytułowanym *Formy* wraz z lokalizacją geograficzną⁴.

⁴ Szerzej o tym: por. rozdz. IV.1.

Również w SzymSGD nie są opracowywane jako osobne hasła, lecz występują w główce hasła jako hasło wariantywne, np. *aŋkl'iš* // *jaŋkl'iš* // *alkiš*; *ancypryza* // *antypryza*; *aŋgrysovy* // *aŋgrystovy*; *araχterny* // *χaraχterny*; *aš* // *jaš* // *aže* // *jaže* (nie zawsze powiązane odsyłaczami). Z kolei w ZarSSS nietypowe formy fonetyczne stanowią hasła odsyłaczowe (forma gwarowa z odsyłaczem do formy literackiej), np. HEREST por. ARESZT. Inaczej postąpili Karol Dejna i Józef Kaś, którzy wyodrębnili je jako samodzielne hasła (wyrazy zniekształcone, niekiedy zmienione przez etymologię ludową), por. *nizinier*, *omętra*.

W stosunku do zapożyczeń, które uległy daleko idącym przekształceniom fonetycznym, np. *abzac* i *obcas*, odmienne rozwiązanie zastosowano w SGŚWyd i w SGPPAN. W pierwszym stanowią samodzielne hasła, w drugim są umieszczane w jednym hasle, którym jest postać wspólna gwarom i polszczyźnie ogólnej, a więc *abzac* i *obcas* znajdują się w hasle *obcas*.

Zestawienia i inne ustabilizowane połączenia wielowyrzowe

Zestawienia w polskich słownikach gwarowych są opracowywane trojako:

- a) jako samodzielne hasła: np. w ZarSSS: *cieślarski blajsztyft* ‘ołówek stolarski’, *cukier gruźlaty* ‘gatunek cukru wielkości grochu’; *dłużnia piła* ‘piła do rżnięcia drzewa wzdłuż’; *krupy jęczmienne* ‘kasza jęczmienna’, *koński pastucha* ‘pastuch koni’, *boża męka* ‘krzyż przydrożny, kapliczka’; *boża wola* ‘wilga’, *boży grób*; w PlutaSD: *majowe nabożeństwo*, *maszyna na sianie*, *mokry miech* ‘lepsza pasza dla bydła’, *morska panna* ‘syrena’, *wielka msza*, *nabożeństwo różańcowe*, *niedzielny ancug* ‘ubranie na święto’, *pani młoda*, *pan młody*, *państwo młodzi*, *surowe płótno*, *swojskie płótno*, w BrzezSK zestawienia notowane są też (mimo innej deklaracji teoretycznej we wstępie – s. XLIII) osobno i oznaczane w nawiasie skrótem (zest), np. *boża męka* (zest), *gęste mleko* (zest) ‘zsiadłe mleko’, *gęsia mąka* zest ‘zmielony jęczmień, z którego robiło się kluski do tuczenia gęsi i kaczek’; w KucPSM rzadko też zestawienia jako samodzielne hasła, np. *wielgi wóz*, *babskie lato* ‘babie lato’; *pański las*, *zły deszcz* ‘niszczący deszcz’; *żabie oczka* ‘niezapominajka’; *kukółka czerwona* ‘storczyk kukawka’ i ‘storczyk szerokolistny’; *boże drzewko*, *końska miętka* ‘mięta długolistna’; *wilczy mech* ‘widłak babimór’; *ptasia miętka* ‘mięta’, *białe ziele* ‘czosnek’; polna’;
- b) jako podhasła na końcu artykułów hasłowych składnika określanego: w SGPPAN, np. **kozia broda** w hasle BRODA; SGŚWyd, np. **baba leśna**, **piekielna baba**, **zaczepiona baba**, **żytnia baba** w hasle BABA; **wielka izba** w hasle IZBA; SGOWM, np. ▲*ślepa babka* w hasle **babka** (z odsyłaczami w artykule opisującym składnik określający, np. w hasle **brzozowy**: ▲ *brzozowy kogut* Mrąg zob. **kogut**;
- c) oba człony zestawień w ramach samodzielnych haseł: w DejSLKŁ, np. *tędy owędy*.

Analizy czasownikowe osobno są opracowywane w ZarSSS, np. *dać pozór* ‘uważać’, *dać wiarę* ‘wierzyć’, *koziółki przewracać*, w PlutaSD, np. *na ścianę siec* ‘sposób koszenia kosą wysokiego zboża’, w innych słownikach – jako podhasła lub w ogóle nie są wyodrębniane.

Związki frazeologiczne

Od dawna już podkreśla się, że frazeologizmy w opisie leksykograficznym sprawiają wiele kłopotów⁵, w tym w szczególności w słownikach gwarowych (por. Augustynowicz-Ciecierska 1961, Krawczyk 1982, Kołodziejczykowa, Krasowska 2003). Problemów z ich prezentacją w słowniku jest wiele. Dotyczą one przede wszystkim: a) wyróżniania związków frazeologicznych i określania ich granic; b) zakresu podawania frazeologii; c) sposobu opracowania frazeologizmów i ich miejsca w słowniku gwarowym.

W rozwiązywaniu tych kwestii w polskich słownikach gwarowych widać wyraźnie zależność m.in. od czasu ich opracowywania i dominujących wówczas tendencji w ujmowaniu frazeologizmów.

Wyróżnianie związków frazeologicznych i określanie ich granic wiąże się niejednokrotnie z lukami w podstawie materiałowej czy z brakiem odpowiednio obszernych kontekstów, które pozwoliłyby precyzyjnie określić ich znaczenie. Kłopotliwe staje się to zwłaszcza przy opracowywaniu dużych słowników ogólnogwarowych (SGPPAN) lub dialektalnych (SGŚWyd), gdy korzysta się z materiałów różnorodnych, gromadzonych nie tylko do celów leksykograficznych. Na rolę podstawy materiałowej, kłopoty związane z interpretacją materiału w ujmowaniu frazeologii w słowniku gwarowym zwróciła uwagę Henryka Augustynowicz-Ciecierska, pokazując, jak niełatwo bez odpowiedniego komentarza eksploratora domyślić się znaczenia niektórych związków, np. zwrotu z Cieszyńskiego *wybić komu dziurę w płocie* ‘wyprzedzić w małżeństwie starsze rodzeństwo’ (1961: 78-79).

Kolejny problem, który się pojawia, to odróżnianie związków frazeologicznych od ustabilizowanych połączeń wyrazowych (zleksykalizowanych), często o charakterze terminów. Zazwyczaj są one w słownikach gwarowych traktowane osobno, np. w SGPPAN, w SGOWM, w których wyodrębnia się zestawienia – ‘zespoły wyrazowe o charakterze nominalnym, będące nazwami, np. *kobyłka jasna* ‘grzyb mleczaj chrząstka, *Lactarius vellereus*’” i frazeologizmy, które nie są neutralnymi terminami ani nazwami, „mają różną strukturę i pełnią wyraźne funkcje stylistyczne” (Kołodziejczykowa, Krasowska 2003: 196).

Kwestią problematyczną jest także zakres zamieszczania frazeologizmów w słowniku gwarowym, tj. jaki powinien być ich dobór: wszystkie jednostki

---

⁵ Ukazało się na ten temat szereg opracowań, por. m.in. Lewicki, Pajdzińska, Rejakowa 1987; Skorupka 1988; Bogusławski 1989, Lubaś 2002. Sposoby ujęcia frazeologii w słownikach polszczyzny ogólnej zreferował Piotr Żmigrodzki (2005: 103-108).

zarejestrowane w gwarze czy tylko różniące się od odpowiedników ogólnopolskich formą i / lub znaczeniem. W słownikach gwarowych – w zależności od ogólnej zasady doboru jednostek słownikowych do opisu – wybiera się pierwsze lub drugie rozwiązanie. Najczęstsze są słowniki dyferencjalne, stąd też w większości zastosowano ograniczenie prezentacji frazeologii gwarowej. Tak postąpiono – zgodnie z przyjętą zasadą dyferencyjności – w SGPPAN (Krawczyk 1982: 33-34) czy w *Słowniku gwar śląskich* (SGŚWyd). Tylko w słownikach pełnych podaje się wszystkie odnotowane w gwarze związki frazeologiczne, m.in. w *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, zgodnie ze sformułowanymi założeniami metodologicznymi SGOWM (por. Kołodziejczykowa, Krasowska 2003: 196) czy w słowniku orawskim Józefa Kąsia (KąśSGO).

Sposób opracowania i miejsce frazeologii w słownikach gwarowych również są różnicowane. Wyróżnić tu można dwa ujęcia metodologiczne:

- 1) na ogół w słownikach starszych, których założenia metodologiczne sformułowano w II poł. XX wieku, zwłaszcza w SGPPAN, SGOWM, GórnDM, BrzezSK, SychSGK, SychK, opisywano je zgodnie z tradycyjną metodą polskiej leksykografii, umieszczając je jako podhasła (zwykle sygnalizowane skrótem fraz.);
- 2) rzadko, przede wszystkim w *Słowniku gwary orawskiej* Józefa Kąsia, frazeologizmom przyznaje się status odrębnych jednostek leksykalnych i w konsekwencji umieszcza się je w słowniku też jako hasła. To rozwiązanie przejęte z SWJP nawiązuje do nowszych ujęć frazeologizmów jako samodzielnych jednostek leksykalnych i związanych z tym nowszych koncepcji opracowywania frazeologii w słownikach (por. Lubaś 2002: 237).

W słownikach z lat pięćdziesiątych i początku lat sześćdziesiątych XX wieku związki frazeologiczne (bez omawiania w założeniach metodologicznych) pojawiały się jako hasła, zwłaszcza w słownikach o układzie rzeczowym, por. KucPSM: *urwać się na deszcz* ‘zebrać się na deszcz i lunąć’, rzadziej – alfabetycznym, np. ZarSSS, np. *dostać na rzyć* ‘dostać lanie’; *dostać się na chałupkę* ‘przyzwać się do chałupników’, *kota wodzić* ‘tańczyć taniec weselny’.

Mimo podobnych założeń metodologicznych (stanowisko pierwsze) i opracowywania ich w obrębie artykułu hasłowego jako jednostek niesamodzielnych niejednokrotnie słowniki różnią się szczegółowymi rozwiązaniami redakcyjnymi. Dotyczy to m.in. miejsca frazeologizmów w artykule hasłowym. Przykładowo – w SGPPAN przytacza się je wszystkie na końcu działu znaczeń, niezależnie od tego, z którym znaczeniem wyrazu hasłowego się wiąże (SGPPAN I: XXXIX), pod hasłem tego wyrazu, który w danym połączeniu jest nadrzędny. Grupuje się je zgodnie z podziałem formalnym na wyrażenia, zwroty, frazy i szeregi w kolejności alfabetycznej każdorazowo definiowane i egzemplifikowane, por. np. opis frazeologizmów w hasle BĄK wprowadzone skrótem *Fraz.* (tak w tomach wcześniejszych):

Fraz.: bąk zabączany ‘ekspr określenie człowieka mrukliwego, zrzędnego’: Bónk zabónczany *ok Karwiny* [Cieszyn Czsl]; *ok Cieszyna*; ~ cielny jak bąk ‘złośliwie o kimś tęgim, brzuchatym’:

Ćelni jak bůnk *Góra Św. Anny strzel-opol OIW 21*; ~ bący poszczypali kogoś ‘o *kimś leniwym, przedwcześnie porzucającym pracę*’: Juź go bący poszczypali, juź sie zegził *Ciesz Cinc 18* (...)

i w haśle DOM – sformułowaniem: *Frazeologia*:

Frazeologia: czyste pójdz do dom ‘o *kimś śmiesznym, nieporadnym*’: oⁿ to je čiste po^uż do do^m *st-gdań 3*; ~ dom boży, boży dom ‘*kościół*’ (...); ~ dom pański ‘*niebo*’: (...).

Inaczej podaje się związki frazeologiczne w SGOWM, w którym omawia się je w odpowiednich częściach artykułu hasłowego poświęconych poszczególnym znaczeniom, a tylko wówczas, gdy trudno ustalić taki związek, rejestruje się go „na prawach osobnego znaczenia” (Kołodziejczykowa, Krasowska 2003: 200). Wnikliwe omówienie stosowanych zasad w opracowywaniu frazeologii w SGOWM zawiera artykuł Danuty Kołodziejczykowej i Marii Krasowskiej (2003) na tle rozwiązań w innych słownikach gwarowych, dlatego tu rezygnuję z obszerniejszego opisu.

Takich trudności nie ma, gdy każdy frazeologizm staje się odrębnym hasłem, jak w KąsSGO, por. hasło:

NAWODZIĆ NA DIABŁY ‘prowokować kogoś do złości; denerwować’: *Óna [nauczycielka] tyz mie juź zacyná nawodzić na diabły; bo to ino biále podkosulki, to zaś papucie takie, to zaś tamto, z cego já im [dzieciom] nastarcym!?* (...).

Mogą się natomiast pojawić inne kłopoty przy odnalezieniu danego związku, np. związane z elipsą członu *być* w wielu frazeologizmach umieszczonych w porządku alfabetycznym dla *być*, czyli pod literą B, por.

BYĆ NIEZYWEJ KRWIE ‘z niechęcią o człowieku: mieć mało energii, być powolnym’: *Drewniák to taki niezwywej krwi* (J).

BYĆ PRZI DOBRYM ROZUMIE ‘być w pełni władz umysłowych’: *No bo taki juź nie przii dobrym rozumie i se dobiere do głowy, i to* (Pk).

O wadach tego typu hasłowania w słownikach ogólnych języka polskiego (charakterystycznych także dla słowników gwarowych) pisze szczegółowo Piotr Żmigrodzki (zob. 2005: 106-107).

Zdrobnienia i zgrubienia rzeczownikowe oraz intensiwa przymiotnikowe

Deminutiwa i augmentatiwa rzeczownikowe oraz intensiwa przymiotnikowe niemające własnego znaczenia opisywano w polskich słownikach gwarowych na dwa sposoby, tj. albo jako samodzielne hasła, albo w jednym haśle odnoszącym się do wyrazu podstawowego, a szczegółowe rozwiązania redakcyjne mogły być różne. Przykładowo – w KucSPM podawane są bezpośrednio po wyrazie hasłowym, np. *w i a t e r*, wiaterek, wiatrzysko; *m g ł a*, mglisko; *b i a ł y*, białutki, biału-

sieńki; w SzymSGD – na końcu artykułu hasłowego sygnalizowane odpowiednim skrótem: dem. lub aug., np. *χυορ* (..); *χυοpek*, *χυορίνα*, *χυοροvíνα*, *χυορjontko*, *χυορjioncko*; aug. *χυορίσκο*.

Jako odrębne hasła traktuje się je w SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM (np. *chmura*, *chmurka*, *chmureczka*), GórnDM (np. *kościół*, *kościotek*), BrzezSK (np. *dół*, *dolek*, *doły-szek*), PlutaSD (np. *bialas*, *bialasek*), ZarSSS (np. *bagno*, *bagnisko*; *brzuch*, *brzuszek*).

Hasła samodzielne mogą zatem tworzyć przynajmniej w jednym z analizowanych słowników: 1) homonimy, 2) warianty słowotwórcze, 3) czasowniki z obocznym *się*, 4) rzeczowniki odsłowne, 5) złożone zaimki przymiotne i przysłowne typu *ten isty*, *byle kto*, *choćjaki* oraz złożone spójniki i partykuły pełniące funkcję syntaktyczną bądź ekspresywną, np. *a dyc*, *a jak*; 6) imiesłowy, których związek formalny z czasownikami uległ rozluźnieniu lub których znaczenie różni się od znaczeń czasowników będących ich podstawą; 7) s frazeologizowane wyrażenia przyimkowe z tzw. segmentem izolowanym typu *na bajęku*, *do ciemka*; 8) wyrażenia przyimkowe w funkcji przysłówkowej z drugim członem funkcjonującym samodzielnie, typu *z cicha*, *bez mała*, *do kupy*; 9) przysłówki będące genetycznie formami przypadkowymi nieznanymi dziś rzeczowników, np. *cichaczem*, *doskokoma*, *grędq*; 10) wyrazy występujące w innej funkcji gramatycznej; 11) odrębne typy fleksyjne, np. *brew* i *brwia* jako samodzielne hasła; 12) formy stopnia wyższego i najwyższego; 13) formy supletywne; 14) wyrazy zniekształcone, niekiedy zmienione przez etymologię ludową (w tym zapożyczenia, które uległy daleko idącym przekształceniom), np. *niziniar*, *omętra*; 15) wyrazy ilustrujące gwarową cechę fonetyczną ograniczoną leksykalnie, która nie odzwierciedla systemowych cech wymowy danej gwary, np. *krzasło*, *dosić*, *remię*; 16) zestawienia typu *cukier gruźlaty* ‘gatunek cukru wielkości grochu’; 17) analityzmy czasownikowe, np. *dać pozór* ‘uważać’; 18) związki frazeologiczne; 19) deminutiwa i augmentatiwa rzeczownikowe oraz intensiwa przymiotnikowe niemające własnego znaczenia.

Jako podhasła mogą być opracowywane natomiast przynajmniej w jednym słowniku prawie wszystkie wymienione fakty gwarowe, tj.: 1) zestawienia typu *kozia broda*: SGPPAN, SGŚWyd, GórnDM, 2) wyrażenia syntaktyczne typu *biały i czerwony*: SGPPAN; 3) złożone zaimki przymiotne i przysłowne typu *byle kto*, *który bądź*, *ten isty*: SGPPAN, SGŚWyd; 4) wyrażenia przyimkowe w funkcji przysłówkowej, w których człon poprzyimkowy funkcjonuje także samodzielnie, np. *po cichuśku*, *do dziwu*: SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, GórnDM, 5) czasowniki z obocznym *się*, tj. typ *bić – bić się*, *pytać – pytać się*: SGPPAN, SGŚWyd, GórnDM, ZarSSS; 6) rzeczowniki w lmn., jeśli mają odrębne znaczenie od tych samych rzeczowników występujących w liczbie pojedynczej, lub jeśli występują tylko jako pluralia tantum, SGPPAN, SGOWM, 7) wyrazy występujące w zmienionej funkcji gramatycznej niż odpowiednie wyrazy hasłowe: SGPPAN, SGOWM, 8) wielowyrazowe połączenia w funkcji spójników i partykuł: SGŚWyd, 9) zleksykalizowane formy fleksyjne: SGŚWyd, SGOWM, 11) niekiedy imiesłowy: SGOWM, 12) niekiedy związki frazeologiczne, np. GórnDM, choć zazwyczaj

mają one odrębne miejsce w ramach artykułu hasłowego.

Nie opracowują podhasel autorzy następujących słowników: KąsSGO, PlutaSD, DejSLKL, ZarSSS, KucPSM, MacSChD.

Z powyższego przeglądu sposobów hasłowania w polskich słownikach gwarowych widać, że te same fakty gwarowe mogą być opracowywane inaczej. Zgodność panuje tylko przy homonimach i w zasadzie przy wariantach słowotwórczych, które we wszystkich analizowanych słownikach są traktowane jako samodzielne hasła. Wszystkie pozostałe wymienione grupy wyrazów opracowywane są różnie, czasem podobnie, jak w wypadku wyrażen przyimkowych z tzw. segmentem, zerowym, choć w szczegółach, np. w umieszczaniu w porządku alfabetycznym, nieco inaczej. Opis leksykograficzny tego typu wyrażen przyimkowych jest – jak wynika z analizy – najbardziej zróżnicowany w polskich słownikach gwarowych. Na ogół prawie we wszystkich słownikach nie są samodzielnymi hasłami zestawienia (oprócz KąsSGO, ZarSSS) i związki frazeologiczne (oprócz KąsSGO, ZarSSS). Mimo zasadniczego podobieństwa w opracowywaniu np. SGPPAN i SGŚWyd odmiennie traktowane są w nich zapożyczenia, które uległy daleko idącym przekształceniom.

Odstępstwa (pozorne lub rzeczywiste) od zasady hasła jednowyrazowego w słownikach o tradycyjnych rozwiązaniach redakcyjnych (poza KąsSGO) to:

- tzw. hasła parzyste, czyli pary aspektowe, głównie sufiksalne (StefSW, KąsSGO, GórnDM, KucPSM), np. *drapać, drapnąć, drgać, drgnąć*, także prefiksalne (por. KąsSGO: *borgować – zborgować*), w KucPSM jak pierwszy człon podawany czasownik częstszy i tylko ten wyróżniany rozstrzeżeniem jako hasło, np. *z a m g l i ć się, zamglewać się, la ć, lewać, c z e s n ą ć, cześć; ocieć, ociekać, obeschnąć, obsychać*; także formacje prefiksalne, np. *puknąć, przepuknąć się* (inaczej w SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, BrzezSK, gdzie człony takiej pary stanowią odrębne hasła, powiązane odsyłaczami, w PlutaSD zazwyczaj rejestrowany jest tylko jeden element pary aspektowej, a więc jest *oprzeć*, nie ma *opierać*, jest *odwijać*, nie ma *odwinąć*, jest *odemknąć*, nie ma *odmykać*, jest *ogarnąć*, nie ma *ogarniać*, jest *obrać*, nie ma *obrócić* itd.);
- tzw. hasła szeregowy, inaczej: sprzężony, czyli składające się z dwóch lub więcej wyrazów samodzielnych, np. *tęcza, tęcz* (w SGPPAN tak są opracowywane wyrazy różniące się morfologicznie, gdy trudno ustalić, od jakiej postaci wyrazu pochodzą formy zależne występujące w podstawie materiałowej, np. rzeczowniki jednorodziejowe należące do różnych klas deklinacyjnych typu *mysz, mysza, brzytew, brzytwa, cerkiew, cerkwia*, rzeczowniki dwurodzajowe, np. *brzuch, brzucho*; czasowniki typu *rupieć, rupić, miąć, mnać* oraz zapożyczenia nieznanne językowi ogólnemu, dla których trudno ustalić postać najczęstszą, najbardziej typową, np. *abzajda, obzyda*. W SGOWM takie hasła nazywane są dwu- lub parowyrazowymi sprzężonymi);
- tzw. hasła seryjne, tj. połączenia dwu lub paru hasel potencjalnie samo-

dzielnych (tak w SGOWM, gdzie opracowuje się w postaci haseł seryjnych: a) wyrazy o tej samej podstawie, budowie słowotwórczej i tożsamym znaczeniu, różniące się jedynie postacią fonetyczną rdzenia, a także na granicy morfemów, np. **bialuchny** (Z + lit + SWMp) OWMzach Mrąg Giż, psn, **bieluchny** (Z + lit) Olsz, Nidz, psn; **budnik** (Z + SWM VI) O Olsz Mzach Mrąg, **budźnik** (Z + SWM VI), b) bez odpowiednika literackiego trudne do zhierarchizowania oboczne formy fonetyczne, często pożyczki o różnym stopniu spolszczenia, np. **aksenfuter** (Z + SWM II) sp Mzach, **aksfuter** (Z + lit + SWM II, Kult MW RD) OWM; c) warianty wyrazów złożonych, np. **czarnoksiężnik** (Z + lit + SWM VIII) sp Olsz Mrąg, **czarnyksiężnic** (Z + lit) sp Olsz, **czarnyksiężnic**; d) spójniki i przyimki typu: **aż, aże, nad, nade**.

Należy podkreślić, że w KąśSGO występują nie tylko pary aspektowe, ale i triady, gdyż autor włącza tu także formy iteratywne ze względu na żywą w gwarze orawskiej kategorię wielokrotności. Niekiedy te pary czy triady mogą być bardzo rozbudowane ze względu na wariację form, por. np. CHODZIĆ I cz. *ndk IIa*, ~*dzym*, ~*dzis*, ~*dzi*, ~*dzo*, *cgodź*, ~*dzony* – CHODZOWAĆ *iter. Ia*, ~*dujym*, ~*dujes*, ~*duje*, ~*dujo* || – CHODZYWAĆ || *rzad.* – CHODZIWAĆ || *rzad.* – CHODZIYWAĆ *iter. IIIa*, ~*wám*, ~*wás*, ~*wá*, ~*wájo*.

Najważniejsze różnice w sposobach hasłowania w wybranych najważniejszych słownikach gwarowych przedstawia tabela nr 7.

III.7. System odsyłaczy w słowniku gwarowym

Jak wiadomo, odsyłanie w słowniku, liczba i system odsyłaczy wynikają z makrostruktury słownika i przyjętych zasad hasłowania (por. Żmigrodzki 2005: 63). Im więcej podhaseł, haseł parzystych, szeregowych czy seryjnych, tym więcej odsyłaczy koniecznych do wskazania odbiorcy miejsca umieszczenia odpowiednich informacji przez leksykografa, których można by spodziewać się gdzie indziej.

Odsyłacze w słowniku gwarowym są bardzo potrzebne ze względu na istnienie wielu haseł wariantywnych, czasem odległych formalnie od siebie. Wszystkie słowniki gwarowe stosują różnego typu odsyłacze. Część autorów i redaktorów mówi o nich we wstępie do słownika, choć nie zawsze są to uwagi wyczerpujące, ale część słowników jest pozbawionych dokładnego przedstawienia zasad redakcyjnych, a o zastosowaniu odsyłaczy możemy się przekonać dopiero w trakcie lektury słownika. W miarę wyczerpującą charakterystykę systemu zastosowanych odsyłaczy mają: SGPPAN, GórnDM, SGŚWyd. W BrzezSK są one bardzo skrótowe, w SGOWM brak odrębnego punktu omawiającego kwestie odsyłaczy i odsyłania w słowniku, ale takie informacje są rozproszone w różnych miejscach poświęconych zasadom redakcyjnym. W pozostałych słownikach nie ma przedstawienia sposobów

odsyłania w nich, poza niekiedy jednym zdaniem dotyczącym odsyłaczy, najczęściej znaczeniowych (por. PlutaSD: 6, ZarSSS: 10, DejSLKŁ I: 196, SzymSGD I: 7).

W polskich słownikach gwarowych zazwyczaj (por. SGŚWyd, SGPPAN) są to hasła odsyłaczowe trojakiego rodzaju:

- 1) hasła odsyłaczowe (zróżnicowane) *sensu stricto* bez wypełnienia z zastosowaniem skrótu zob., tj. takie, w których nie ma żadnych informacji poza wskazaniem hasła, w którym znajduje się opis leksykograficzny faktu gwarowego; mogą to być m.in. odesłania:
  - a) od wariantu fonetycznego do hasła głównego, np. SGPPAN: I. Adukant zob. ADIUNKT, II. Adukant zob. ADWOKAT; Adwab zob. JEDWAB; SGŚWyd: aras zob. HARAS; ciosek zob. CIOSK; BrzezSK: *macocha*, *macoszka* zob. *macecha*, *maceszka*; GórnDM: *eszcze* zob. *jeszcze*, *akuszerka* zob. *arkuszerka*, *baptysta* zob. *paptysta*, *bardzo* zob. *barzo*, *biedro* zob. *biodro*, *błyskawica*, *błyskać się* zob. *łyskawica*, *łyskać się*, *błyszcząć* zob. *bleszczyć*, *bogactwo* zob. *bogastwo*; przy czym hasłem głównym jest tu wariant częstszy i bardziej typowy dla gwary;
  - b) od rdzenia rodziny wyrazowej lub wyrazu i jego derywatów (tzw. hasła odsyłaczowe zbiorowe), np. GórnDM: *ra-* zob. *re-*, *chrząk-* zob. *chróch-*, *chruch-*, *czter-* zob. *szter-*, *dziura* i poch. zob. *dóra*, *dzwon* i poch. zob. *zwon*, *kapitulacja* i poch. zob. *kaptulacja*, *kt-* zob. *cht-*, *miotła* i poch. zob. *mietła*;
  - c) od jednego składnika związku frazeologicznego do drugiego, gdzie frazeologizm został omówiony, np. SGPPAN: *betlejemski* zob. DROGA;
  - d) od składnika zestawienia do wyrazu głównego, w którym zestawienie zostało omówione, np. GórnDM: *gryczanne* zob. *krupy* (tu opis zestawienia *gryczanne krupy*), *jagłanne* zob. *krupy*, *kamienisty*, *kamieniasty* zob. *ziemia*;
  - e) od drugiego (poprzyimkowego) składnika wyrażenia przyimkowego lub zleksykalizowanego przypadku w funkcji przysłówkowej do hasła głównego, np. SGPPAN: *gwałtem* zob. GWAŁT, *próżnyma* zob. PRÓŻNY;
  - f) od dalszego składnika hasła szeregowego do jego formy podstawowej, np. SGPPAN: *brzuch* zob. BRZUCH, *tęcz* zob. TĘCZA;
  - g) od wyrazu występującego w innej funkcji gramatycznej, także od rzeczownika w innej liczbie, do hasła podstawowego, np. SGPPAN: *bety* zob. I. BET;
  - h) od formy stopnia wyższego i najwyższego do formy stopnia równego, np. GórnDM: *mniej* zob. *mało*, *mniejszy* zob. *mały*;
  - i) od czasownika dokonanego do niedokonanego, od jednokrotnego do wielokrotnego lub odwrotnie, gdy para tych czasowników została opracowana w ramach jednego artykułu hasłowego, np. GórnDM: *dorabiać* zob. *dorobić*, *dorosnąć* zob. *dorastać*, *dotykać* zob. *dotknąć*, *drapnąć* zob. *drapać*, *gruchnąć* zob. *gruchać*, *imnąć się* zob. *imać się*;
  - j) od nieodnotowanego czasownika podstawowego do zarejestrowanych jego formacji pochodnych (tak w GórnDM: **brzechtać* zob. poch.

Tabela nr 7. Sposoby hasłowania jednostek leksykalnych w wybranych 14 gwarowych słownikach naukowych z II poł. XX i początku XXI wieku.

Słownik	Pary aspektowe	Czas. z obocznym się	Imiesłowy (nieregularne)	Rzecz. odsłowne	Typ <i>brew</i> i <i>brwia</i>	Wyrażenia typu <i>po polsku</i>	Wyrażenia typu <i>do ciemka</i>
SGPPAN	zawsze dwa hasła	podhasła	odrębne hasła	odrębne hasło	hasło szeregowie	podhasła	odrębne hasła w porządku alf. części poprzymkowej
SGŚWyd	zawsze dwa hasła	podhasła		odrębne hasło	hasło szeregowie	podhasła	odrębne hasła w porządku alf. przyimka
SGOWM	zawsze dwa hasła	odrębne hasła	podhasła	odrębne hasło	hasło sprzężone	podhasła	osobne hasła
DejSLKL	odrębne hasła	odrębne hasła	odrębne hasła	nie notowane (oprócz zleksykalizowanych)	odrębne hasła	odrębne hasła w porządku alf. części przyimku	odrębne hasła w porządku alf. części poprzymkowej
KąsSGO	hasło parzyste – sufiksalne i prefiksalne	odrębne hasła	opis tworzenia w informacji gramatycznej	nie notowane (oprócz zleksykalizowanych)		odrębne hasła w porządku alf. przyimka	odrębne hasła w porządku alf. przyimka
StefSW	sufiksalne: hasło parzyste, prefiksalne – dwa hasła	odrębne hasła	–	–	tylko nogp. <i>brwia</i> (z uwagą o formie typu <i>brew</i>)	–	różnie; osobne hasła (np. <i>do ciemka</i> pod <i>d</i>) lub <i>dorędzie</i> (na <i>dorędziu</i> pod <i>d</i>)
SychSK	w 1 hasło; sufiksalne w główce hasła, prefiksalne na końcu artykułu	odrębne hasła	–	–	tylko nogp.	odrębne hasła w porządku alf. części poprzymkowej	odrębne hasła w porządku alf. części poprzymkowej o <i>čajku</i>

Przysłówki typu <i>do- skokoma</i>	Przysł. typu gwał- tem	Rzecz. dem., augm. i przym. intensiwa	Zestawie- nia	Związki fraz	Zapoży- czenia typu <i>obcas</i> – <i>abzac</i>	Wyrazy w innej funkcji gram.	Formy su- pletywne
podhasła	podhasła	odrębne hasła	podhasła	element struktury hasła	jedno hasło	podhasła	
odrębne hasła	podhasła	odrębne hasła	podhasła	element struktury hasła	dwa hasła	podhasła	odrębne hasła
odrębne hasła	podhasła	odrębne hasła	element struktury hasła wpro- wadzany trójkątem	element struktury hasła	osobne hasła	podhasła	odrębne hasła
odrębne hasła	odrębne hasła	odrębne hasła	oba człony zestawień – hasła	–	odrębne hasła	odrębne hasła	
odrębne hasła	odrębne hasła	odrębne hasła	odrębne hasła	samodziel- ne hasła	odrębne hasła	odrębne hasła (róż- ne części mowy)	odrębne hasła
osobne hasła	–	osobne hasła	b. rzadkie, osobne hasła	–	osobne hasła	osobne hasła	–
odrębne hasła <i>ćaj- kam</i>	odrębne hasła <i>ćan- gam</i>	odrębne hasła	część w artykule hasłowym znak ◊	część w artykule hasłowym znak ◊	osobne hasła	odrębne hasła, np. <i>młodi</i>	w 1 hasle, skrót com- par.

Słownik	Pary aspektowe	Czas. z obocznym <i>się</i>	Imiesłowy (nieregularne)	Rzecz. odsłowne	Typ <i>brew</i> i <i>brwia</i>	Wyrażenia typu <i>po polsku</i>	Wyrażenia typu <i>do ciemka</i>
GórnDM	sufiksalne: hasło parzyste, prefiksalne – dwa hasła	podhasła sygnalizowane skrótem ZWR	podhasła	nie notowane (oprócz zleksykalizowanych)	1 hasło – nogp. <i>brwia</i> (odsyłacz przy ogp. <i>brew</i>)	podhasła	hasło zrekonstruowane na podstawie części poprzymkowej
MacSChD	zawsze jedno hasło	–	–	–	jedno hasło, np. <i>jęziro</i> , <i>jęziór</i>	osobne hasła	osobne hasła, np. <i>na chylączkę</i>
BrzezSK	zawsze dwa hasła	jedno hasło	w kontekstach w haśle czasownikowym	w kontekstach w haśle czasownikowym	1 hasło nogp., ogp. – odsyłaczowe	odrębne hasła w porządku alf. części poprzymkowej, np. z BLISKA, ale DO CIEMNA zob. CIEMNO I	odrębne hasła w porządku alf. części poprzymkowej
KucSPM	sufiksalne: hasło parzyste, prefiksalne – dwa hasła	1 hasło, np. <i>ducnąć (się)</i>	–	–	w 1 haśle, np. <i>podeszew</i> , <i>podeszwa</i>	odrębne hasła	odrębne hasła
PlutaSD	notowany tylko 1 składnik pary aspektowej	odrębne hasła	–	–	–	odrębne hasła w porządku alf. przyimka	odrębne hasła w porządku alf. przyimka
SzymSGD	odrębne hasła	odrębne hasła	odrębne hasła	nie notowane (oprócz zleksykalizowanych)	–	hasła odsyłaczowe, opis przy części poprzymkowej	
ZarSSS	osobne hasła, np. <i>chyać</i> , <i>chycić</i>	podhasła	–	–	1 hasło nogp.	odrębne hasła w porządku alf. przyimka	odrębne hasła w porządku alf. przyimka

Przysłówki typu <i>do- skokoma</i>	Przysł. typu gwał- tem	Rzecz. dem., augm. i przym. intensiwa	Zestawie- nia	Związki fraz	Zapoży- czenia typu <i>obcas</i> – <i>abzac</i>	Wyrazy w innej funkcji gram.	Formy su- plettywne
osobne hasła	osobne hasła <i>cią- giem</i>	osobne hasła	podhasła sygnalizo- wane skrót- tem ZEST	podhasła sygnalizo- wane skrót- tem FRAZ	osobne hasła	podhasła	osobne hasła. np. <i>lepiej</i>
osobne hasła, np. siedziączką	osobne hasła	jedno hasło	osobne hasła	osobne hasła	osobne hasła	–	–
odrębne hasła	odrębne hasła, np. <i>gwałtem</i>	odrębne hasła	element struktury hasła okre- ślany przez skrót (zest)	po poszcze- gólnych znacze- niach albo pod koniec artykułu hasłowego FRAZ	osobne hasła	1 hasło (jako od- rębne zna- czenie)	osobne hasła
odrębne hasła	odrębne hasła	w 1 haśle, po wyrazie podsta- wowym w główce hasła	odrębne hasła	–	osobne hasła	–	odrębne hasła
–	–	odrębne hasła	odrębne hasła	–	osobne hasła	–	odrębne hasła
	podhasło	w 1 haśle podsta- wowym element struktury hasła	podhasła (element struktury hasła)	podhasło (element struktury hasła)	osobne hasła	osobne hasła	osobne hasła
		odrębne hasła	odrębne hasła	odrębne hasła; b. rzadkie	osobne hasła		odrębne hasła

obrzeztać się, *burzyć się zob. poch. *naburzyć się, *chylić się* zob. poch. *pochylić się, przechylić się, *ciążyć* zob. poch. *obciążyć, *ciec* zob. poch. *cieknąć, *ciupnąć* zob. *uciupnąć się, *cząć* zob. *naczać, odpocząć, rozpocząć, zacząć, *czynić* zob. poch. *rozczynić*;

- k) od pojęć ogólnopolskich do swoistych gwarowych (sporadycznie), które mają ułatwić odbiorcy szybkie znalezienie odpowiedników gwarowych wyrazów ogólnopolskich; w zasadzie tylko w GórnDM, np. *źrebię* zob. *gierlak, atrament* zob. *tynta, babka* ‘matka ojca, matki’ zob. *gróaska, babka* ‘*Plantago maior*’ zob. *pięczyłka, bambosze* zob. *pampuże*;
- 2) hasła zawierające część właściwej im struktury z odsyłaczami do innych haseł (skrót zob.); mogą to być m.in. odesłania:
- od wariantu fonetycznego do hasła głównego;
  - od składnika zestawienia do wyrazu głównego, w którym zestawienie zostało omówione; np. SGPPAN: do podhasła – zestawienia *kozia broda* na końcu artykułu hasłowego KOZI jest odsyłacz: zob. *broda* (informujący, że tam znajduje się opis leksykograficzny zestawienia);
  - od przyimka wchodzącego w skład wyrażenia przyimkowego do jego drugiego elementu, tj. części poprzymkowej, np. w SGPPAN na końcu artykułu hasłowego NA występuje odsyłacz *Zob.* z wykazem odpowiednich haseł, w których omówiono te wyrażenia, np. (...) gadanie, głowa, jednaczką, klepka, koniec, korowód, kozera, krępaczka, liczba, lik, łaska, (...) ustanku;
  - od synonimu, np. StefSW: *klebmarka, -i ż. = klebana*;
- 3) hasła zawierające pełne omówienie właściwej im struktury z odsyłaczami do innych haseł (skrót por., zob. inny, np. SYN do synonimów); mogą to być m.in. odesłania:
- porównawcze odsyłacze do wyrazów z tego samego pola tematycznego lub do wyrazów pokrewnych (odsyłacz *por.*) – SGOWM, SGŚWyd; BrzezSK: *KURZYĆ* (...). *Por. NA-, OB-, PO-, POD-, PRZE-, ROZ-, S-, U-, W-, WY-, ZA- KURZYĆ (SIE)*;
  - odsyłacze znaczeniowe: do synonimów (SGŚWyd, KaśSGO, GórnDM);
  - odsyłacze formalne w obrębie struktury artykułu hasłowego (odsyłające do poszczególnych jego części).

Mamy zatem cztery typy odsyłaczy w polskich słownikach gwarowych:

- odsyłacze formalne między hasłami (odsyłające do haseł samodzielnych), np. SGPPAN: *bełwa* zob. *BAŁWA*, *bemnarz* zob. *BEDNARZ*, *betonija* zob. *PETUNIA*, *betlejemski* zob. *DROGA*;
- odsyłacze formalne w obrębie struktury artykułów hasłowych (odsyłające do poszczególnych części), np. w SGPPAN;
- odsyłacze formalne w obrębie definicji, np. w SGPPAN w definicjach gramatycznych (strukturalnych) typu **bity** 1. *imiesłów przymiotnikowy bierny od cz bić (zob.)*; **próżniuchny** *intens ‘zdr od próżny w zn 1’*; w KaśSGO

odsyłacze do odpowiedników znaczeniowych, np. CHUDOBNY II (..) to samo co BIYDNY II, gdzie zapis wersalikami świadczy, iż w tym hasle znajduje się pełny opis leksykograficzny;

- 4) odsyłacze znaczeniowe do synonimów, np. w SGŚWyd wprowadzane specjalnym znakiem graficznym, por. ADWOKAT ◀ 1. rechcanwalt; 3. ajerlikier; w BrzezSK i GórnDM sygnalizowane skrótem SYN, por. MUSKUŁ (...). SYN: mięsień, cz do 1945 r.: muskel; MUTERKA (..). SYN: augm: mutra, wch: nakrętka (szerzej zob. rozdz. V.7).

Całościowy system odsyłaczy w jednym opracowaniu leksykograficznym zostanie przedstawiony niżej na przykładzie słownika malborskiego Huberta Górnowicza, mającego jasno określony system odsyłania. Hasła odsyłaczowe i sposoby odsyłania autor omówił we wstępie do słownika, gdzie wyróżnił 5 typów haseł odsyłaczowych:

- 1) od pojęć ogólnopolskich do swoistych gwarowych,
- 2) od wariantu fonetycznego do hasła głównego,
- 3) od nieodnotowanego czasownika podstawowego do zarejestrowanych jego formacji pochodnych,
- 4) hasła odsyłaczowe zbiorowe,
- 5) od czasownika dokonanego do niedokonanego, od jednokrotnego do wielokrotnego lub odwrotnie, gdy para tych czasowników została opracowana w ramach jednego artykułu hasłowego.

Uważna lektura zawartości słownika przekonuje, że tych haseł odsyłaczowych jest więcej. Autor stosuje jeszcze – choć rzadko, a niektóre sporadycznie – 3 typy haseł odsyłaczowych, których nie wymienia we wstępie, tj.

- 6) rzadko od gwarowych wariantów morfologicznych do hasła głównego;
- 7) rzadko od składnika zestawienia do wyrazu głównego, w którym zestawienie zostało omówione;
- 8) sporadycznie od formy stopnia wyższego i najwyższego do formy stopnia równego.

Łącznie jest 8 typów haseł odsyłaczowych w słowniku H. Górnowicza, które przedstawia tabela nr 8.

W innych słownikach stosuje się odsyłanie w mniejszym stopniu, nie wyjaśniając na ogół zasad we wstępie. Przykładowo – w ZarSSS we wstępie leksyko- graf wspomina tylko jednym zdaniem o odsyłaczach do synonimów, ale w tekście słownika stosuje następujące rodzaje odsyłaczy: odsyłacze formalne od wariantów fonetycznych do wariantu głównego (np. DEZECZKA por. DESECZKA), odsyłacze obustronne od czasowników dokonanych do dokonanych i odwrotnie (np. CIEPAĆ (..) por. CIEPNAĆ; CIEPNAĆ (..); por. CIEPAĆ, ściepnąć; oraz odsyłacze do synonimów (np. CUKIER (..); por. DOMYSEK; DOMYSEK st. 'cukier' (..); por. CUKIER).

Tabela nr 8. Typy odsyłaczy w słowniku malborskim Huberta Górnowicza.

Typ hasła odsyłaczowego	Liczba hasel	Przykłady w GórnDM
hasła odsyłaczowe od pojęć ogólnopolskich do swoistych gwarowych	167	<p><i>bratek</i> zob. <i>macoszka</i>, <i>bryła</i> zob. <i>grupa</i>, <i>burak</i> zob. <i>rąkiel</i>, <i>cerować</i> zob. <i>sztepować</i>, <i>chuligan</i> zob. <i>luj</i>, <i>chwiać się</i> zob. <i>bujać się</i>, <i>chybać się</i>, <i>gamgać się</i>, <i>kiwać się</i>, <i>ciastko</i> zob. <i>kuch</i>, <i>cukierek</i> zob. <i>bombom</i>, <i>czoło</i> zob. <i>lusina</i>, <i>łys</i>, <i>drozd</i> zob. <i>drosel</i>, <i>dudek</i> zob. <i>hupupup</i>, <i>dywan</i> zob. <i>tepych</i>, <i>dziadek</i> zob. <i>grósek</i>, <i>dziedzictwo</i>, <i>dziedziczyć</i> zob. <i>erb</i>, <i>erbować</i>, <i>dziewica</i> zob. <i>godna panna</i>, <i>sławetna panna</i>, <i>dzieża</i> zob. <i>kopanka</i>, <i>dziurawiec</i> zob. <i>krzyżowe ziele</i> ad <i>krzyżowy</i>, <i>ekonom</i> zob. <i>dwórznik</i>, <i>elementarz</i> zob. <i>fybla</i>, <i>falbanki</i> zob. <i>sstrychy</i>, <i>fasola</i> zob. <i>szable</i>, <i>febra</i> zob. <i>ograżka</i>, <i>filiżanka</i> zob. <i>taska</i>, <i>giętki</i> zob. <i>gibki</i>, <i>gniady</i> zob. <i>brunak</i>, <i>gont</i> zob. <i>szyndel</i>, <i>goździk ogrodowy</i> zob. <i>nalik</i>, <i>grusza</i> zob. <i>krużczonka</i>, <i>krużonka</i>, <i>grzbiet</i> zob. <i>chrzybiec</i>, <i>halka</i> zob. <i>bajówka</i>, <i>huścić</i> zob. <i>bombać</i>, <i>hustawka</i> zob. <i>bombajka</i>, <i>indyeczka</i> zob. <i>gula</i>, <i>indyk</i> zob. <i>gulan</i>, <i>gularz</i>, <i>jałowiec</i> zob. <i>kadyk</i>, <i>kalesony</i> zob. <i>odspódne buksy</i>, <i>kamizelka</i> zob. <i>westa</i>, <i>westka</i>, <i>kat</i> zob. <i>wieszarz</i>, <i>katar</i> zob. <i>chrypa</i>, <i>sapka</i>, <i>naczynia</i> zob. <i>statki</i>, <i>naleśniki</i> zob. <i>lane placki</i> ad <i>placki</i>, <i>nasturecja</i> zob. <i>patrzypanna</i>, <i>obcas</i> zob. <i>napiętek</i>, <i>oracz</i> zob. <i>retaj</i></p>
hasła odsyłaczowe od wariantu fonetycznego do hasła głównego	97	<p><i>bożek</i> zob. <i>bózek</i>, <i>bractwo</i> zob. <i>brastwo</i>, <i>cedzić</i>, <i>cedzka</i> zob. <i>cadzić</i>, <i>cadzka</i>, <i>cetnar</i> zob. <i>centner</i>, <i>choć</i>, <i>choć</i> zob. <i>chocaz</i>, <i>choc</i>, <i>chrypka</i> zob. <i>chrzypa</i>, <i>chryzantema</i> zob. <i>kryzantena</i>, <i>cięża</i> zob. <i>cięża</i>, <i>ementarz</i> zob. <i>smętarz</i>, <i>cykoria</i> zob. <i>cukoryja</i>, <i>czekolada</i> zob. <i>szokolada</i>, <i>czochać</i> zob. <i>cochać</i>, <i>dennica</i> zob. <i>delnica</i>, <i>dżban</i> zob. <i>zban</i>, <i>eno</i> zob. <i>ino</i>, <i>flanela</i> zob. <i>franela</i>, <i>gorzelnia</i> zob. <i>gorzalnia</i>, <i>gulać</i> zob. <i>hulać</i>, <i>gzło</i> zob. <i>żgło</i>, <i>iskać</i> zob. <i>wiskać</i>, <i>jaglija</i> zob. <i>leglija</i>, <i>jarmark</i> zob. <i>jermark</i>, <i>jeżyna</i> zob. <i>jażyna</i>, <i>kaluża</i> zob. <i>kaluga</i>, <i>kierzynka</i> zob. <i>kierzenka</i>, <i>komąt</i> zob. <i>chomąt</i>, <i>koperta</i> zob. <i>kuwerta</i>, <i>koždy</i> zob. <i>každy</i>, <i>kropatwa</i> zob. <i>kuropatwa</i>, <i>lawenda</i> zob. <i>lewanda</i>, <i>lebioda</i> zob. <i>loboda</i>, <i>list</i> zob. <i>liść</i>, <i>lunąć</i> zob. <i>lujnąć</i>, <i>łajdactwo</i> zob. <i>łajdactwo</i>, <i>lochynie</i> zob. <i>włochynie</i>, <i>mętny</i> zob. <i>mątny</i>, <i>miejski</i> zob. <i>mieski</i>, <i>mszyca</i> zob. <i>muszyca</i>, <i>nikt</i> zob. <i>nicht</i>, <i>odlóg</i> zob. <i>otłóg</i>, <i>orczyk</i> zob. <i>órczyk</i>, <i>ordynaria</i> zob. <i>ognaryja</i>, <i>orzel</i>, <i>orzetek</i> zob. <i>orzoł</i>, <i>orzołek</i></p>
od gwarowych wariantów morfologicznych do hasła głównego	4	<p><i>brew</i> zob. <i>brwia</i>, <i>inny</i> zob. <i>inszy</i>, <i>mirt</i> zob. <i>merta</i>, <i>odpowiedzić</i> zob. <i>odpowiedać</i></p>
od składnika zestawienia do wyrazu głównego, w którym zestawienie zostało omówione	14	<p><i>gryczanne</i> zob. <i>krupy</i> (tu opis zestawienia <i>gryczanne krup(i)</i>), <i>jaglanne</i> zob. <i>krupy</i>, <i>kamienisty</i>, <i>kamieniasty</i> zob. <i>ziemia</i>, <i>kisowaty</i> zob. <i>ziemia</i>, <i>kryma</i> zob. <i>psi?</i>, <i>kuzłowata</i> zob. <i>chójką</i>, <i>nabożna</i> zob. <i>pieśnia</i>, <i>nerkowy</i> zob. <i>ochwat</i>, <i>niemężne</i> zob. <i>dziecko</i>, <i>odspódny</i> zob. <i>buksy</i>, <i>drabny</i> zob. <i>Wóz</i></p>

od formy stopnia wyższego i najwyższego do formy stopnia równego	2	<i>mniej</i> zob. mało , <i>mniejszy</i> zob. mały
od nieodnotowanego czasownika podstawowego do zarejestrowanych jego formacji pochodnych	24	*dąć zob. poch. <i>nadąć się</i> , *dążyć zob. poch. <i>nadażyć</i> , <i>zdążyć</i> , *dzierzgnąć zob. poch. <i>przedzierzgnąć się</i> , *garnąć zob. poch. <i>wygarnąć</i> , <i>zgarnąć</i> , *glądać zob. poch. <i>ogłądać</i> , <i>przeoglądać</i> , <i>wyglądać</i> , *gładzić zob. poch. <i>ugładzić</i> , <i>wygładzić</i> , *grodzić zob. poch. <i>obgrodzić</i> a. <i>ogrodzić</i> , <i>odgrodzić</i> , <i>przegrodzić</i> , *kwitować zob. poch. <i>pokwitować</i> , *litować się zob. poch. <i>zlitować się</i> , *mienić zob. poch. <i>odmienić</i> , <i>pomieniać się</i> , <i>prze(d)mienić się</i> , <i>tmienić się</i> , <i>zmienić się</i> , *mknąć zob. poch. <i>wymknąć się</i> , <i>zamknąć</i> , *mocować zob. poch. <i>przymocować</i> , *mrozić zob. poch. <i>obmrozić</i> , *mrzeć zob. poch. <i>morzyć</i> , <i>pomrzeć</i> , <i>umrzeć</i> , <i>zamrzeć</i> , *niechać zob. poch. <i>poniechać</i> , *nurzać zob. poch. <i>unurzać się</i>
hasła odsyłaczowe zbiorowe	14	<i>ra-</i> zob. <i>re-</i> , <i>chrząk-</i> zob. chróch- , chruch- , <i>czter-</i> zob. szter- , <i>dziura</i> i poch. zob. dóra , <i>dzwon</i> i poch. zob. zwon , <i>kapitulacja</i> i poch. zob. kaptulacja , <i>kt-</i> zob. cht- , <i>miotła</i> i poch. zob. mietła , <i>mni-</i> zob. mi- , ni- , <i>o-</i> zob. ob- , <i>ob-</i> zob. o- , <i>ot</i> zob. hot , <i>ot-</i> zob. od- , <i>lechać</i> i poch. zob. lachać
od czasownika dokonanego do niedokonanego, od jednokrotnego do wielokrotnego lub odwrotnie w hasłach parzystych	41	gruchnąć zob. <i>gruchać</i> , imnąć się zob. <i>imać się</i> , krzyknąć zob. <i>krzyczyć</i> , kuknąć zob. <i>kukać</i> , kulnąć zob. <i>kulać</i> , nabierać zob. <i>nabrać</i> , nabijać zob. <i>nabić</i> , nabywać zob. <i>nabyć</i> , nalewać zob. <i>nalać</i> , nanosić zob. <i>nanieść</i> , napaść zob. <i>napadać</i> , nawiewać zob. <i>nawiać</i> , nazywać zob. <i>nazwać</i> , obcinać zob. <i>obciąć</i> , obetrzeć zob. <i>obcierać</i> , obgryźć zob. <i>obgryzać</i> , objąć zob. <i>obić</i> , obejść się zob. <i>objadać się</i> , objeżdżać zob. <i>objechać</i> , oblewać zob. <i>oblać</i> , obrać zob. <i>obierać</i> , obrobić zob. <i>obrabiać</i> , obrywać zob. <i>oberwać</i> , obrzynać zob. <i>oberżnąć</i> , obsiewać zob. <i>obsiać</i> , obuwać zob. <i>obuć</i> , obżerać się zob. <i>obeżreć się</i> , odebrać zob. <i>odbierać</i> , odmówić zob. <i>odmawiać</i> , odnosić zob. <i>odnieść</i> , odpoczywać zob. <i>odpocząć</i> , odpychać zob. <i>odepchnąć</i> , odzywać się zob. <i>odezwać się</i> , opierać zob. <i>oprać</i> , oszukiwać zob. <i>oszukać</i>

Podsumowanie analizy przeprowadzonej w niniejszym rozdziale zawiera tabela nr 9, w której scharakteryzowano skrótowo makrostrukturę 16 wybranych gwarowych słowników naukowych.

Tabela nr 9. Skrótowa charakterystyka makrostruktury wybranych 16 gwarowych słowników naukowych z II poł. XX i początku XXI wieku.

Słownik	Hasło	Podhasła	Miejsce frazeologii	Obecność nazw własnych
SGPPAN	jednowyrazowe, także hasła szeregowy	zestawienia typu <i>kozia broda</i> , wyrażenia syntaktyczne typu <i>biały i czerwony</i> , złożone zaimki przymiotne i przysłowne, czasowniki z obocznym <i>się</i> , rzeczowniki w lmn., jeśli mają odrębne znaczenie, lub jeśli występują tylko jako pluralia tantum, wyrazy występujące w funkcji innej części mowy niż odpowiednie wyrazy hasłowe	na końcu artykułu hasłowego po wszystkich znaczeniach	tylko nazwy zwierząt, motywowane ich półapelatywnym charakterem
MSGP	jednowyrazowe	jak w SGPPAN	jak w SGPPAN	
SychSGK	jednowyrazowe	–	na końcu artykułu sygnalizowane znakiem $\diamond$	nazwy osobowe, etniczne, miejscowe, nazwy zwierząt, świąt,
SGŚWyd	hasło jednowyrazowe	zestawienia, złożone zaimki przymiotne i przysłowne, wyrażenia przyimkowe, czasowniki z obocznym <i>się</i> , wielowyrazowe połączenia w funkcji spójników i partykuł, zleksykalizowane formy fleksyjne typu <i>gwałtem</i> , niekiedy imiesłow	frazeologizmy wprowadzane skrótem Fraz. w odrębnej części artykułu hasłowego	–
SGOWM	hasło jednowyrazowe, także hasła szeregowy i seryjne	wyrazy hasłowe w zmienionej funkcji gramatycznej, zleksykalizowane formy fleksyjne wyrazów hasłowych i pluralia tantum, zleksykalizowane wyrażenia przyimkowe i podobne, imiesłow	po poszczególnych znaczeniach wyrazu hasłowego	nazwy terenowe, nazwy zwierząt i przydomki
DejSLKŁ	hasło jednowyrazowe	większość wyrazów opracowywanych w innych słownikach w postaci podhasła tu stanowi samodzielne hasła	w zasadzie brak	–
KąsSGO	hasła jedno- i wielowyrazowe: wyraz, frazeologizm, wyrażenie przyimkowe	–	jako odrębne hasła	–

Układ hasel	Dobór hasel	Materiał i źródła	Zakres czasowy	Zasięg geograficzny	System odsyłaczy
alfabetyczny	dyferencyjny, zasada dyferencyjności rozumiana szeroko	druki XIX-wieczne, literatura naukowa, słowniki wsi opracowane specjalnie dla słownika	150 lat, od II poł. XIX w.	obszar całej Polski i poza granicami: na Wschodzie, w Słowacji, Czechach, na Węgrzech, bez emigracji na Zachodzie	jest, opisany we wstępie
alfabetyczny	dyferencyjny	Kartoteka SGPPAN	jak w SGPPAN	jak w SGPPAN	jak w SGPPAN
alfabetyczno-gniazdowy	pełny	badania własne – eksploracja terenowa	zbierany przez całe życie przez autora – już od dzieciństwa	całe Kaszuby	informacje rozsiane we wstępie
alfabetyczny	dyferencyjny	eksploracja terenowa, słowniki rękopiśmienne, materiały etnograficzne, literatura naukowa i popularnonaukowa	100 lat – XX w.	1 dzielnica historyczna – Śląsk	jest, opisany we wstępie
alfabetyczny	pełny	badania w l. 50. XX w., nagrania z UAM, literatura dialektologiczna, etnograficzna, zbiory pieśni, pamiętniki i słowniki autochtonów .	ok. 100 lat – od ok. poł. XIX w. do lat 50. XX w.	Ostródzkie, Warmia i Mazury	jest, wspomniany w różnych miejscach wstępu, nieopisany dokładnie
alfabetyczny	dyferencyjny	materiały atlasowe (AJK) , z prac magisterskich, zbiory językoznawców	II poł. XX w.	woj. kieleckie i łódzkie w granicach z lat 70. XX w.	jest, nieobjaśniony we wstępie
alfabetyczny	pełny	opublikowane teksty oraz nagrania zgromadzone przez autora i studentów	II poł. XX w.	Orawa po stronie polskiej i słowackiej	jest

Słownik	Hasło	Podhasła	Miejsce frazeologii	Obecność nazw własnych
SychSK	hasło jednowyrazowe, przy czasownikach hasła gniazdowe	–	na końcu artykułu sygnalizowane znakiem ◊	nazwy osobowe, etniczne, miejscowe, nazwy zwierząt, świąt
GórnDM	hasło jednowyrazowe	zestawienia i połączenia przyimkowe, frazeologizmy	jako podhasła sygnalizowane skrótem FRAZ.	tylko nazwy najbliższych krajów, dzielnic i niektóre nazwy etniczne
MacSChD	najczęściej jednowyrazowe, rzadko wielowyrazowe (np. zestawienia)	–	odrębne hasła	–
BrzezSK	hasło na ogół jednowyrazowe, rzadko zestawienia, np. <i>gęsia mąka</i>	–	jako podhasła sygnalizowane skrótem FRAZ.	nazwy geograficzne, nazwy mieszkańców, świąt, zwierząt
KucSPM	jednowyrazowe, sporadycznie zestawienia, np. <i>wielgi wóz, babskie lato</i>	–		jako dodatek
PlutaSD	jedno- i wielowyrazowe	–	w zasadzie brak	nazwy świąt, nazwy etniczne typu przezwiśkowego
SzymSGD	hasło jednowyrazowe	–	wymieniane na końcu artykułu hasłowego	–
ZarSN	na ogół jednowyrazowe	–	brak frazeologizmów	odrębny dział tematyczny
ZarSSS	na ogół jednowyrazowe, rzadko zestawienia	–	jako hasło – sporadycznie, w zasadzie brak fraz.	jako 2 część słownika: Nazwy własne

Układ hasel	Dobór hasel	Material i źródła	Zakres czasowy	Zasięg geograficzny	System odsyłaczy
alfabetyczno-gniazdowy	pełny	badania własne	II poł. XX w.	Kociewie	jest, nieobjaśniony we wstępie
alfabetyczny	pełny	badania własne w terenie	lata 1953-59	Malborskie – wszystkie wsie	jest, opisany we wstępie
rzeczowy	pełny	badania własne	l. 1957-1961	ziemia chełmińsko-dobrzyńska – 2 wsie	jest, nieobjaśniony we wstępie
alfabetyczny	pełny	badania własne	l. 1956-1975	Krajna – 1 wieś w Złotowskiem	jest, opisany we wstępie, ale niedokładnie
rzeczowy	pełny	badania własne	l. 1951-1954	3 wsie w Małopolsce południowo-zachodniej (Więciórka, Facimiech, Sidzina)	jest, nieobjaśniony we wstępie
alfabetyczny	pełny	badania własne	l. 60. XX w.	1 wieś w Opol-skim	jest, nieobjaśniony we wstępie
alfabetyczny	pełny	badania własne	l. 1950-1957	1 wieś Do-maniewek w powiecie łączyckim	jest, nieobjaśniony we wstępie
rzeczowy	dyferencyjny	badania własne	1946-1947, uzup. 1953 r.	1 wieś w Kra-kowskiem	jest, nieobjaśniony we wstępie
alfabetyczny	dyferencyjny	badania własne	l. 1955-1959	1 wieś na Ślą-sku	jest, nieobjaśniony we wstępie

ROZDZIAŁ CZWARTY

Mikrostruktura słownika gwarowego

1. Ogólnie o strukturze artykułu hasłowego w słowniku gwarowym. 2. Wyraz hasłowy. 2.1. Postać wyrazu hasłowego i sposoby jego zapisu w słowniku gwarowym. 2.2. Lokalizacja wyrazów hasłowych i/lub ich form i znaczeń. 3. Warianty fonetyczne (informacja o wymowie). 4. Informacja gramatyczna w słowniku gwarowym. 4.1. Rzeczowniki. 4.2. Przymiotniki i przysłówki. 4.3. Zaimki. 4.4. Liczebniki. 4.5. Czasowniki. 4.6. Pozostałe części mowy. 5. Kwalifikatory w słowniku gwarowym. 6. Definicje. Problemy opisu znaczenia w słowniku gwarowym. 6.1. Specyfika definicji w słowniku gwarowym. 6.2. Układ znaczeń w słowniku gwarowym. 6.3. Typy definicji w słowniku gwarowym. 7. Dokumentacja tekstowa haseł (cytaty). 8. Informacja etymologiczna. 9. Informacje etnograficzne. 10. Synonimy wyrazów hasłowych.

IV.1. Ogólnie o strukturze artykułu hasłowego w słowniku gwarowym

Problemy dyskusyjne, różnie rozwiązywane w poszczególnych słownikach gwarowych, dotyczą zarówno makrostruktury, jak i mikrostruktury słownika.

Mikrostruktura słownika to wewnętrzna struktura artykułu hasłowego, czyli obowiązkowe elementy artykułu hasłowego, ich kolejność i sposób realizacji. Z pytaniem o strukturę artykułu hasłowego w słowniku gwarowym wiążą się zagadnienia szczegółowe, a mianowicie:

- Jaki jest zapis wyrazu hasłowego i cytatów?
- Jaka jest ilustracja tekstowa haseł (cytaty)?
- Czy jest i jaka jest lokalizacja haseł i cytatów?
- Jaki jest zakres informacji gramatycznej?
- Jak zbudowane są definicje, czyli jak się opisuje znaczenie?
- Czy stosuje się kwalifikatory, a jeśli tak, to jakie?
- Czy i w jakim stopniu uwzględnia się informacje etnograficzne w słowniku gwarowym?
- Czy są w słowniku objaśnienia etymologiczne, a jeśli tak, to jaki mają zakres?
- Czy są dane frekwencyjne?
- Czy są podawane jeszcze inne informacje, np. synonimy wyrazów hasłowych?

Część przedstawionych zagadnień jest charakterystyczna nie tylko dla słowników gwarowych, choć z uwagi na specyfikę mają pewne typowe tylko dla siebie problemy i związane z tym rozwiązania redakcyjne.

Struktura artykułu hasłowego w polskich słownikach gwarowych ewoluowała w czasie (por. słowniki starsze i nowsze), była też i jest obecnie zależna w dużej mierze od charakteru słownika – naukowego lub popularnonaukowego. W słownikach naukowych jest ona wieloskładnikowa, natomiast w słownikach popularnych ze względu na przeznaczenie (adresata) jest uproszczona.

W większości uwzględnionych słowników gwarowych w części wstępnej omówiono mniej lub bardziej dokładnie strukturę artykułu hasłowego, np. w *Słowniku gwar polskich PAN*, *Słowniku gwary orawskiej* Józefa Kaśia (KaśSGO), *Słowniku gwary śląskich* pod red. Bogusława Wyderki, *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, słowniku malborskim Huberta Górnowicza, słowniku krajniackim Władysława Brzezińskiego, słowniku Dejny (DejSLKL) czy w *Małym słowniku gwary Górnego Śląska*, w pozostałych słownikach takich danych brak lub są bardzo skrótowe¹.

W każdym słowniku gwarowym hasła zawsze zawierają dwa konieczne elementy: wyraz hasłowy i jego znaczenie. W słownikach popularnych (zwykle amatorskich) hasła zwykle mają taki układ, rzadkie są przykłady użycia (konteksty), lokalizacja, kwalifikatory czy informacje gramatyczne. Przykładem słownika amatorskiego o najprostszej strukturze jest *Słownik gwary górali Skalnego Podhala* Stanisława A. Hodorowicza (2004), w zasadzie indeks leksyki podhalańskiej, w którym wyrazom gwarowym odpowiadają formy ogólnopolskie (leksykalne lub fonetyczne), np. *babiorka* – plotkarka, *ciapciok* – ciamajda, *oferma*, *ciurecka* – iza, *biedro* – biodro, *copka* – czapka, *desculka* – deszczulka. W opisie pominię ten typ słowników, natomiast uwagę skupię na słownikach naukowych o prze-myślanej, uporządkowanej strukturze hasła.

W słownikach naukowych artykuł hasłowy jest bardziej rozbudowany. Na jego strukturę składają się następujące elementy:

- jednostka leksykalna (hasło) w postaci leksemu lub znacznie rzadziej frazeologizmu czy też połączenia wyrazowego (jednostka wielowyrazowa), na ogół w słownikach obejmujących szerszy obszar gwarowy sprowadzana do postaci ogólnopolskiej, por. SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, ale tak uogólniana też w słownikach gwary jednego regionu (np. GórnDM), a nawet w leksykonach gwary jednej lub kilku wsi, np. BrzezSK, KucPSM; inne rozwiązanie to zapis hasła zgodnie z lokalną wymową (ortograficznie, np. KaśSGO, lub fonetycznie, np. SychSGK, SychSK, SzymSGD);
- informacje gramatyczne, których zakres może być zróżnicowany (często są one bardzo rozbudowane, np. w SGPPAN czy w KaśSGO);

---

¹ Brak szerszego omówienia stosowanych rozwiązań redakcyjnych poza skrótowym półstronicowym – PlutaSD, SychSK (tylko o układzie i transkrypcji), MacSchD, SzymSGD, ZarSN, KucPSM, SteffSW, SGŚCWron.

<i>cirop</i>	drugi wariant fonetyczny wyrazu hasłowego
Gd, Ja, Ki, MW, SWs, Ty	geografia 2 wariantu wyrazu hasłowego
<i>zirop</i>	trzeci wariant fonetyczny wyrazu hasłowego
Pk	geografia 3 wariantu wyrazu hasłowego
-u, m.	informacja gramatyczna w postaci końcówki D. lp. oraz skrótu m. sygnalizującego rodzaj męski
‘stężony roztwór cukru w soku owocowym’	definicja
<i>Cirop robjòs ćvikui i s cukerki i na źly^ep smarujò</i>	pierwszy cytat
Ki.	lokalizacja 1 cytatu
<i>Kadikove jàgodi sũ od dižavici, daje še je s ciropy^em</i>	drugi cytat
SWs.	lokalizacja 2 cytatu
Z niem. gw. wsch. Zyrop Hinze 152.	informacja etymologiczna wraz z przywołaniem źródła

Przykład 2 (GórniDM)

dziewucha: *žy^evuža -i*, f. 1. ‘dorastająca panienka w wieku od 18 do 21 lat’ powsz.: *uadna že^evuža, ma brutkũna i vnet še ožy^eni*. (..) SWs. SYN: panna. Por. dziewczak, dziewczyna, dziewczynka, panienka; 2. ‘dziewczyna’ pogard. t. sporad. w An, Gd, ST, SWs: *jaⁱ še i jaⁱ ta že^evuža, aš do ty^ego štumu poježe* SWs. *To ne žy^efćina, a že^evuža, čisto xožla* ST

Elementy składowe artykuu	Opis
dziewucha:	wyraz hasłowy w postaci ogólnopolskiej
<i>žy^evuža</i>	zapis fonetyczny wyrazu hasłowego
(brak określenia geografii = wyraz ogólnomalborski)	geografia wyrazu hasłowego
-i, f.	informacja gramatyczna: końcówka D. lp. oraz wskazanie skrótem rodzaju gramatycznego
1.	numer pierwszego znaczenia
‘dorastająca panienka w wieku od 18 do 21 lat’	definicja 1. znaczenia
powsz.	kwalifikator (frekwencyjny)
<i>uadna že^evuža, ma brutkũna i vnet še ožy^eni</i> . (..)	cytat
SWs.	lokalizacja cytatu
SYN: panna	synonimy wyrazu hasłowego w 1. znaczeniu
Por. dziewczak, dziewczyna, dziewczynka, panienka	odsyłacz do haseł pokrewnych
2.	numer 2. znaczenia
‘dziewczyna’	definicja drugiego znaczenia
pogard. t. sporad.	kwalifikatory (stylistyczno-ekspresywny i frekwencyjny)
w An, Gd, ST, SWs	geografia 2. znaczenia
<i>jaⁱ še i jaⁱ ta že^evuža, aš do ty^ego štumu poježe</i>	cytat 1
SWs.	lokalizacja 1. cytatu
<i>To ne žy^efćina, a že^evuža, čisto xožla</i>	cytat 2
ST	lokalizacja 2 cytatu

IV.2. Wyraz hasłowy

Wyrazy hasłowe wyróżniane na ogół typograficznie³ podawane są zgodnie z panującą w polskiej leksykografii tradycją, tzn. hasło rzeczownikowe reprezentuje forma M. lp., przymiotnikowe – M. lp. r. m., liczebnika głównego – forma mianownika, czasownikowe – bezokolicznik.

Leksykografia gwarowa w odróżnieniu od ogólnopolskiej ma sobie właściwe problemy, takie jak kwestia zapisu wyrazu hasłowego i jego lokalizacji.

IV.2.1. Postać wyrazu hasłowego i sposoby jego zapisu w słowniku gwarowym

Istotna jest kwestia postaci i zapisu wyrazu hasłowego w słownikach gwarowych, w szczególności obejmujących leksykę większych obszarów. O ile bowiem w słownikach ogólnych języka polskiego forma wyrazu hasłowego na ogół nie stwarza trudności, gdyż jest ustalona przez normy polszczyzny ogólnej, o tyle w gwarach ludowych, bardzo niekiedy zróżnicowanych fonetycznie, już na początku leksykograf musi założyć, jaki wybiera sposób podawania wyrazu hasłowego.

Specyfika słownika gwarowego sprawia, że wyraz hasłowy może być podawany dwojako:

- a) w postaci uogólnionej, sprowadzonej od względem fonetycznym do postaci ogólnopolskiej lub do niego zbliżonej w odniesieniu do wyrazów typowo gwarowych bez odpowiedników formalnych w polszczyźnie ogólnej (SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, DejSLKŁ, StefSW, MacSChD, PlutaSD, KucSM, BrzezSK, GórnDM, ZarSSS);
- b) w postaci gwarowej (SychSGK, SychSK, SzymSGD, KąsSGO) w transkrypcji fonetycznej bądź w pisowni uproszczonej.

Pierwszy sposób jest wykorzystywany najczęściej jako najbardziej odpowiedni przede wszystkim dla słowników obejmujących leksykę gwarową dużych obszarów (ogólnogwarowe, dialektalne, regionalne o szerszym zasięgu, zwłaszcza międzydialektalne i wewnątrzdialektalne), mocno zróżnicowaną fonetycznie. Przykładowo – wyraz *agrest* ma w gwarach polskich bardzo wiele wariantów wymawianiowych: w SGPPAN wyliczono ich 84: *ogrest, egrrest, angrest, anjrest, agräst, hangrest, hángrest, ^hángrest, jangrest, jągrest, ^uangrest, angryst, ångryst, angrést, angryst, angrist, agryst, angrist, angryst, angrést, a^ugrést, 'a^ugrést,*

³ Są one – podobnie jak w słownikach niegwarowych – wyróżniane przez wytłuszczenie (SGOWM, DejSLKŁ, StefSW), wytłuszczenie i kursywę (np. GórnDM, SychSGK, SychSK), druk (wytłuszczonymi) wersalikami (np. SGPPAN, SGŚWyd, SGOKąs, BrzezSK, ZarSSS), druk rozstrzelony (np. KucSPM, PlutaSD, MacSChD) lub kursywę (np. SzymSGD). Ten ostatni sposób – przy dużym zakresie stosowania kursywy – sprawia, że hasła są mało czytelne.

ąngryst, ąngryst, a^hgryst, q^hgryst, a^hngry^est, 'ąngrist, agrist, agrist, a^hxryst, hangryst, hangr^est, χangryst, χangryft (?), įangryś, įangryst, jangryst, jangr^est, įangryst, įangryst, įa^engrysty, angres, a^hngres, agrest, hangres, įangres, angrys, a^hngrys, a^hngr^es, a^hngry^es, angryś, changrys, hangr^es, ^hangrys, hangrys, χangrys, χangrys, changrys, jangrys, įangrys, angryz, hangryz, agr^est, χarg^{'est}, įagrest, jagrest, agryst, agr^est, agr^est, agr^est, agr^est, įagryst, įagry^est, agres, įagres, agrys, agr^es, χagrys, habrys, įagrys, jagrys, agrыз, agras. Część z nich – co prawda – może być raczej wariantami pisownianymi ze względu na różnorodność źródeł słownika i związane z tym zróżnicowanie zapisów (np. zapisy z *h-* || *ch-* || *χ-* czy z *j-* || *į-*, *-é-* || *-é-* || *-y^e-* || *-e^j-*, *á-* || *â-*), część różni się nieznacznie tylko stopniem ścieśnienia samogłoski lub jakością wymowy spółgłoski protetycznej, np. słaby lub mocny przydech: *^ha-*: *ha-*, słaba lub mocna prejotacja. Uwzględnienie jednak nawet tylko wariantów podstawowych różniących się przede wszystkim obecnością (różnej) lub brakiem spółgłoski protetycznej, wtórną nazalizacją samogłoski nagłosowej czy zanikiem spółgłoski wygłosowej i tak sprawia, że liczba tych form obocznych jest ogromna, a ich miejsce w słowniku jako hasła – z uwagi na protezy i postać spółgłoski nagłosowej – zróżnicowane (hasła na literę *a*, *q*, *ch*, *ę*, *h*, *j*, *o*). W związku z tym sama liczba odsyłaczy od razu wyraziście by wzrosła. Naturalny zatem sposób redukcji wielu hasel odsyłaczowych to sprowadzenie postaci wyrazu hasłowego do formy tożsamer z ogólnopolską lub – przy braku odpowiedniego wyrazu w polszczyźnie ogólnej – bliskiej postaci literackiej. Postać wyrazów hasłowych typowo gwarowych, czyli bez odpowiedników formalnych ogólnopolskich, ustala się, pomijając gwarowe fonetyczne cechy systemowe. W SGPPAN (t. I, s. XXX) autorzy formułują tę zasadę następująco: „Wyrazy tylko gwarowe dajemy w postaci takiej, jaką by miały w języku literackim, tj. odrzucamy wszelkie systemowe, różne od literackich cechy fonetyczne istniejące w danej gwarze, z której pochodzą owe wyrazy, np. *hańten*, *kierzenka*, *krzypota*, *kiejsiejszy*”. Taka procedura wymaga zatem interpretowania wszystkich odnotowanych wariantów fonetycznych i stworzenia ich wspólnej, wyinterpretowanej postaci, niekiedy sztucznej. Jerzy Reichan, omawiając sposób interpretacji wyrazów typowo gwarowych na przykładzie *kierzenki*, pisze:

Weźmy teraz pod uwagę jakiś wyraz nie znany w języku literackim. W materiale gwarowym znajdujemy np. zapisy *keżenka*, *Keżynka*, *Kežanka* oznaczające ‘drewniane naczynie do robienia masła’ nazywane w innych stronach maśniczka. Wszystkie te formy znajdują się w SGPPAN pod hasłem *KIERZENKA*, ponieważ taka postać byłaby do zaakceptowania w języku literackim (por. formacje z *-enka* typu *sukienka*, *panienka*); w języku literackim nie byłyby możliwe postaci *sukiynka*, *paniynka*, ew. *sukianka*, *panianka*). W języku literackim nie mogłyby być zaakceptowane formy: *kerzenka* z twardym *k-* w nagłosie, jak również *kierzynka* z gwarowym systemowym przejściem grupy $eN > yN$ czy *kierzanka* z gwarowym systemowym przejściem $eN > aN$. Jak zatem widać, przy ustalaniu uogólnionej postaci hasła konieczne jest dokonywanie interpretacji materiału gwarowego, do czego nieodzowna jest znajomość systemów fonetycznych i morfologicznych gwar. Np. formę *kierzanka* można dopiero wtedy sprowadzić do uogólnionej postaci *KIERZENKA*, jeśli się wie z całą pewnością, że gwara, w której ta forma

występuje, ma też w innych wyrazach przejście grupy $eN > aN$, np. *cień* jest tam wymawiany jako *ciań*, *ciemno* jak *ciamno*, *ten* jak *tan* itd. (Reichan 2001: 331).

W leksykografii gwarowej stosuje się zatem określenia: interpretacja, interpretowanie faktów dialekalnych na określenie opisanej wyżej procedury ustalania postaci wyrazu hasłowego, tak, jak mogłaby wyglądać w języku ogólnym, w odniesieniu do wyrazów typowo gwarowych (por. m.in. Reichan 1988, 2000, 2000a, 2001, Reichan, Woźniak 2001, Woźniak 2002). Różne typy, podtypy i stopnie interpretacji leksykograficznych faktów dialekalnych w polskich słownikach gwarowych omawia szczegółowo w jednym z artykułów Kazimierz Woźniak (2002). Przez stopnie interpretacji rozumie „różną głębokość ingerencji, różne rozmiary dokonywanych przez leksykografa zmian, uogólnień elementów struktury artykułu hasłowego” (jw.: 255). Dotyczy to głównie postaci fonetycznej wyrazów hasłowych w słowniku gwarowym. Wyróżnia zatem:

A. Podtyp synchronicznojęzykowy – stosowany w większości słowników gwarowych, w których opisuje się stan faktyczny realizacji fonetycznych bez odwołania się do przeszłości językowej; uogólnienia zmierzają do ustalenia postaci wyrazu hasłowego zgodnej z fonetyką ogólnopolską. Podstawowe sposoby zapisów fonetycznych to:

A.a. zapisy wierne wymowie;

A.b. zapisy interpretowane na różnych poziomach – w zależności od przyjętej metody są to uogólnienia częściowe polegające na eliminacji tylko niektórych cech gwarowych lub całkowite (eliminacja całkowita cech gwarowych, czyli sprowadzenie wyrazu hasłowego do poziomu polszczyzny ogólnej), stąd różne stopnie interpretacji:

I stopień interpretacji – polega na oddaniu w sposób nieco tylko uproszczony cech fonetycznych, zarówno systemowych, jak i indywidualnych, wyrazowych; odnosi się uogólnionego, ujednoczonego ujęcia zapisów fonetycznych dokonywanych przez różnych eksploratorów (np. *adwyntówka*, *ancykryst*, *brzitew*, *hoczek* w SGŚCWron, *biylić*, *chycić*, *cylnóńć*, *drzewiany* w SGŚCK, SzymSGD);

II stopień interpretacji – częściowej: rezygnacja z uwzględniania typowo systemowych cech fonetycznych przy zachowaniu niesystemowych (indywidualnych, zleksykalizowanych, tj. dotyczących poszczególnych wyrazów), np. *dektura*, *mięszać*, *zbanek*, *kropatwa*, *hereszt* w KucPSM (a nie: *tektura*, *mieszać*, *dzbanek* jak w języku ogólnopolskim, nie: *kropatfa*, *χerest* jak w wymowie gwarowej, czyli z pominięciem cech systemowych typu mazurzenie, ale z zachowaniem przydechu i zmiany *ha-* > *he-*);

III stopień interpretacji – pełnej (całkowitej): najwyższy poziom uogólnienia, gdy dokonuje się najdalej posuniętych przekształceń postaci wyrazu hasłowego, doprowadzających do utożsamienia go z postacią literacką, eliminując zarówno systemowe, jak i niesystemowe (zleksykalizowane, indywidualne) cechy fonetyczne, np. w SGPPAN hasła ALUMINIOWY, ANTYCHRYST, BAJORO,

DORADA, DOREDZIĆ, JEZIORO, GAWRON, TCHÓRZ, w innych słownikach mają postać: **alamunijowy**, **ancykryst** (SGŚCWron), **bejoro**, **jeziro**, **gawran**, **twórz** (KucPSM), **doreda**, **doredzić** (StefSW) (por. Woźniak 2002: 254-260). Wymienione wyżej typy, podtypy i stopnie interpretacji przedstawia tabela nr 10.

Tabela nr 10. Podział I: Typy, podtypy i stopnie interpretacji fonetycznych (w zakresie prezentowania wyrazów hasłowych w poszczególnych słownikach gwarowych) i przykłady słowników (na podstawie: Woźniak 2002: 261-262).

Typy	Podtypy	Stopnie	Charakter słowników i ich przykłady
1. fonetyczne	A. synchroniczniejęzykowe	a. zapisy wierne wymowie	naukowe: OleschW, KąśSGO
		b. zapisy interpretowane	
		I. stopień interpretacji	a. naukowe: SychSK, SzymSGD
			b. popularnonaukowe: SGŚCWron, CinSGC, CzasMSGGŚ
		II. stopień interpretacji	naukowe: KarłSGP, FalPST, MacSChD, GórnDM, StefSW, KucPSM, DejSLKŁ>III, BrzezSK>III, PlutaSD>III, ZarSSS>III
	III. stopień interpretacji	naukowe: SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM > II	
	B. diachroniczniejęzykowe		
2. morfonologiczne			
3. morfologiczne a. fleksyjne b. słotwórcze			
4. syntaktyczne			
5. semantyczne			
6. geograficzno-językowe			

Już zatem na etapie ustalania postaci wyrazu hasłowego autor i redaktor słownika gwarowego styka się z szeregiem problemów, nieznanymi leksykografii ogólnopolskiej. Wymaga to od niego dużej wiedzy dialektologicznej i przyjęcia ściśle określonych zasad. Wiele problemów sprawiają zapożyczenia, zwłaszcza germanizmy, które nie mają odpowiedników w języku ogólnopolskim. Wiadomo bowiem, że liczba zapożyczeń niemieckich w różnych odmianach polszczyzny jest znaczna, w tym mamy do czynienia z dużą liczbą germanizmów o ograniczonym zasięgu

terytorialnym, często mających różną genezę (zapożyczonych z różnych dialektów niemieckich) i w związku z tym różną postać formalną. We wstępie do SGPPAN znajdujemy następującą deklarację metodologiczną:

W wypadku wyrazów zapożyczonych, nieznanych w języku literackim, np. *hadrycha*, *andrycha*, *jandrycha* ‘ognicha’, ustalamy jako hasło postać najbardziej rozpowszechnioną w gwarach, a pozostałe postacie umieszczamy w dziale form. (...) Jeśli różne formy są w jednakowym stopniu rozpowszechnione, wybieramy formę najbliższą postaci etymologicznej. (...) W wypadku, kiedy jakiś wyraz zapożyczony z języka obcego występuje w gwarach w kilku wariantach, nie ma odpowiednika w języku literackim, a jego pochodzenie z określonych języków czy dialektów obcych nasuwa dwoistą interpretację, pomimo że etymologicznie jest to jeden wyraz, stosujemy hasło szeregowe, np. *abzajda*, *abzyda*. (Trześniowska, Reichan 1979: XXVI)

W praktyce leksykograficznej ustalanie postaci germanizmów okazało się niełatwe i do tego zagadnienia wracano kilkakrotnie. Jerzy Reichan w artykule poświęconym interpretowaniu zapożyczeń niemieckich w *Słowniku gwar polskich PAN* podkreśla, iż „przy ustalaniu hasła słownikowego należy brać pod uwagę specyfikę form fonetycznych całych gniazd słotwórczych” (1999: 446). Przywołując przykład zapożyczeń *dana* i *tana* ‘świerk’, *dama* i *tama* ‘tama, budowla zatrzymująca bieg wody..’, stwierdza, iż „względ na rozbudowaną rodzinę słotwórczą z nagłosowym *d-* sprawił, iż wbrew zasadom redakcyjnym i dotychczasowej praktyce zdecydowano się na opis materiału w dwóch równoległych seriach hasel na *d-* i *t-*, opatrując je – w miarę potrzeby – odsyłaczami porównawczymi. Inne jeszcze rozwiązanie przedstawiły Jadwiga Waniakowa i Maria Tokarz (2006), które postulowały, by w ustalaniu postaci wyrazu hasłowego (tu germanizmu) odwoływać się do bezpośredniego źródła zapożyczenia, czyli postaci dialektalnych wyrazów niemieckich, a więc kierować się kryterium etymologicznym. Autorki stwierdzają, iż „kierowanie się zasadami uwzględniającymi dialektalne pochodzenie poszczególnych postaci pozwoliłoby od strony naukowej na właściwe rozdzielanie ich zarówno pod względem fonologicznym, jak i geograficznym, co byłoby zarazem zgodne z ich historią” (Waniakowa, Tokarz 2006: 123).

Szczegółowo kwestie związane z opisem germanizmów omawiają Joanna Okoniowa (2006), Jerzy Reichan (1999), Jadwiga Waniakowa i Maria Tokarz (2006), częściowo też Teresa Gołębiowska (2006), dlatego tu rezygnuję z szerszego przedstawienia powyższego zagadnienia, niezwykle kłopotliwego w pracy leksykografa.

Praktyka uogólniania postaci wyrazu hasłowego dobrze się sprawdza w słownikach rejestrujących leksykę dużych zespołów gwarowych, ale jest też dość często stosowana także w opisach leksykograficznych nie tylko mniejszych obszarów (np. GórnDM, StefSW), lecz nawet jednej wsi. Stosuje ją np. Władysław Brzeziński w słowniku gwary wsi Podróżna w Złotowskiem (BrzezSK), Feliks Pluta w słowniku gwary Dzierżysławic (PlutaSD) czy Alfred Zaręba w słowniku gwary Starych Siołkowic (ZarSSS), przy czym po wyrazie hasłowym w wersji literackiej słow-

nikarze zawsze notują postać gwarową hasła (nawet zgodną z wymową ogólną) czy niekiedy kilka oboczników (częściej Brzeziński, rzadko Pluta i Zaręba), gdyż wariantywność fonetyczna jest właściwa także dla jednej gwary, często uwarunkowana pokoleniowo, także idiolektalnie, por. np. BrzezSK: CODZIENNY: *c^uo^eží·nyⁱ || c^uo^eža·nyⁱ || c^uo^ežy^e·nyⁱ*; GEWERA: *gévera || gívera*; GRZEBAC': *gže-bać*; PlutaSD: DZISIAK: *žíšok*; KOŃSKI *kújski*; ZarSSS: ADWENT *χagvíynt*; KOWAL *kovoúl*; WÓZEK *vózyk || vízyk*; WRÓBEL *vróbel || vróbyl*. Przy bardzo różniących się fonetycznie wyrazach (ogólnopolskim i gwarowym) stosuje się odsyłacze: od formy gwarowej do postaci uogólnionej, np. HAGWIENT p. ADWENT (ZarSSS), JAŻ zob. AŻ (BrzezSK) lub od postaci literackiej do gwarowej (głównie przy takich wyrazach, które są powszechne tylko w tej ostatniej), np. AGREST zob. ANGREST, KTÓRNY zob. CHTÓRNY (BrzezSK).

Drugi stosowany sposób przedstawienia wyrazu hasłowego to podanie go w wersji gwarowej. W dotychczasowej praktyce leksykograficznej był on w zasadzie normą na przełomie XIX i początku XX wieku (taki zapis charakteryzuje m.in. słowniczki Kazimierza Nitscha, Władysława Kosińskiego, Gustawa Blatta, Stefana Ramuła), także w I połowie XX wieku, natomiast w II połowie XX stulecia pojawia się rzadziej, głównie w słownikach lokalnych i regionalnych obejmujących niewielki obszar mniej zróżnicowany fonetycznie. Spośród słowników obejmujących zróżnicowany obszar dialektalny występuje w *Słowniku gwar kaszubskich* ks. Bernarda Sychty. Uważa się go za najbardziej odpowiedni dla słownika jednej gwary w znacznym stopniu jednorodnej, gdyż jak podkreśla Józef Kaś, sprowadzanie do postaci literackiej prowadziłoby „do tworzenia haseł o postaci dziwnej, niezrozumiałej dla samych autochtonów, to znaczy haseł nieistniejących w gwarze” (KaśSGO, s. XXXIV). Zapis hasła w wersji gwarowej w wymienionych wyżej słownikach różni się, gdyż albo podaje się wyraz hasłowy w transkrypcji fonetycznej (por. hasła w SychSGK: *vivrót, v`ėvróžńica, vřčpálc, zacąti, z`algotac są*, SychSK: *karčėvísko, kropić, nieželńi*, SzymSGD: *ķeubašoś, mjozga, navožyc*), albo w pisowni uproszczonej, zgodnej z podstawowymi zasadami ortografii ogólnopolskiej, odzwierciedlającej jednak systemowe cechy gwarowe (tzw. półfonetycznej). Taki zapis ze specjalnymi znakami tylko na oznaczenie samogłosek ścieśnionych występuje jedynie w słowniku orawskim Józefa Kaśia (por. np. hasła w KaśSGO: CHROBÁCEK, CHRYNSTKA, CHYŃC, DOŻREĆ, DOWLYC SIE, HALABURZIĆ, HANTABA, HARMUNIJA, które przy uogólnianiu do postaci literackiej zapisane zostałyby następująco: *robaczek, chrząstka, chęć, dojrzeć, dowlec się, halaburzyć, antaba, harmonia*). Niewątpliwie taki sposób zapisu wyrazu hasłowego ułatwia odszukanie go w słowniku przez użytkownika danej gwary, utrudnia natomiast odszukanie odpowiedniego hasła osobom, które nie władają daną gwarą i nie znają jej doskonale, poszukują natomiast informacji o nazwie gwarowej.

IV.2.2. Lokalizacja wyrazów hasłowych i / lub ich form i znaczeń

Specyfika słownika gwarowego obejmującego większe terytorium (ogólnogwarowego, dialektalnego, regionalnego) objawia się także w lokalizacji wyrazów hasłowych lub ich znaczeń, gdyż jest on ze swej natury nastawiony na określanie zasięgu terytorialnego leksyki gwarowej. W literaturze dialektologicznej podkreśla się znaczenie geografii wyrazowej od czasów Kazimierza Nitscha. Nie dotyczy to tylko – ze zrozumiałych względów – słowników lokalnych rejestrujących słownictwo jednej wsi, choć już przy uwzględnieniu dwóch – trzech miejscowości (np. MacSChD, KucPSM) bierze się pod uwagę i zaznacza różnice leksykalne między nimi.

Najszerze dane o lokalizacji wyrazów hasłowych lub ich znaczeń znajdują się w słownikach operujących materiałem o dużym zasięgu terytorialnym, a więc w słownikach ogólnogwarowych i dialektalnych, w mniejszym stopniu – regionalnych. W SGPPAN wprowadzono w związku z tym fakultatywny dział zatytułowany *Geografia*, w którym określa się ogólnie zasięg geograficzny wyrazu hasłowego, niekiedy także jego znaczeń. Ta część artykułu hasłowego pojawia się wówczas, gdy autorzy dysponują odpowiednim materiałem dokumentacyjnym, pozwalającym na ustalenie zasięgu terytorialnego wyrazu hasłowego⁴. W SGPPAN – przy różnorodności i ogromnej ilości materiału – ma ona charakter ujęcia syntetyzującego informacje o geografii wyrazu lub jego form i znaczeń, dlatego brak tu szczegółowych lokalizacji, natomiast operuje się jednostkami geograficznymi o większym zasięgu (Śląsk, Małopolska, Mazowsze, Wielkopolska, Pomorze wraz z Kaszubami), a niekiedy dodatkowo precyzuje się dane, np. Śląsk środkowy, Wielkopolska południowa, także przez zastosowanie nazw mniejszych obszarów gwarowych, np. Krajna, Spisz, Orawa.

Oto przykłady działu *Geografia* w artykułach hasłowych:

AKACJA (I: 70)

Wyraz akacja (z różnymi wariantami fonetycznymi) powsz w całej Mp, występuje też na Maz z częścią Podl i Suw, na Śl, w Wp z Kuj i Chełmiń-Dob, w Tuch, na Koc, w Mal i na kasz. Typ akacja (z różnymi wariantami fonetycznymi) przeważa na Śląsku pd, w całej Mp, w Wp z Kuj i Chełmiń-Dob oraz na Kasz, rzadki jest na Maz pd i śr oraz na Koc, brak go ze Śl pn, znacznej części Maz z Podl i Suw, z Tuch i Mal oraz całego niemal pogranicza wschodniego, gdzie wyłącznie akacja. Formy z protetycznym w- wyłącznie na Kuj, częste w Mp pd, trafiają się też w Mp śr z Lub, Sier i Łęcz oraz na Maz. pd i śr. Postać z protetycznym w- oraz ze wzdłużeniem samogłoski nagłosowej wokacja pochodzi z Tarnob i Niż, zaś postać ʋokacja z Czar. Formę z protetycznym h- (hakacja) podano z Koc pd, a wykojejoną postać zakacja – z Maz pd. Typ akacyj (z różnymi wariantami fonetycznymi) częsty w widłach Wisły i Sanu, zanotowano go również w Ciesz. Formy z wtórnym udźwięcznieniem k → g w typie agacja, agacyja dominują na Śl i w Mp pd i śr-wsch, trafiają się też w Mp zach, w Wp pd oraz w Chełmiń, a w typie agacyj przeważają w widłach Wisły i Sanu, wyłącznie są w Ciesz.

⁴ Szerzej o tych zagadnieniach – zob. SGPPAN I: XLI, SGŚWyd I: XIV, XVIII-XIX.

ADWENT (I: 39)

Wyraz *adwent* oggw. *Postać bez protezy (a-)* ogp. *Postać z j-* w części *Śl, Mp, Maz i Kasz*; *h-* na *Śl pd* oraz w *Wp*. Miękkie *-v-* na *Śl, Mp, Maz*. Zdysymilowane grupy *-gv-* i *-g'v-* w *Mp*, części *Śl, Maz i Kasz*. W części *Mp śr-wsch* i *Śl* obocznie lub wyłącznie *adwenta*; u *Słowińców* w tym samym użyciu *adwenty*.

AKSAMIT (I: 77)

Wyraz *aksamit* (z odmiankami fonetycznymi) występuje na *Śl śr* i *pn-wsch*, w *Mp* z *Łęcz*, na *Maz* z *Podl*, w *Wp zach* i *pn-wsch*, na *Kuj*, w *Chelmiń-Dob*, na *Koc*, w *Mal* i na *Kasz*. Forma *jaksamit* (z protetycznym *j-*) występuje na *Śl pn-wsch*, w *Mp pd* i *pn* oraz na *Maz pd* i *pn*, *eksamit* – sporad na *Maz pd*, *seksamit* – sporad w *Mp śr-zach*, *samit* – w *Lub pn* i w *Wp zach*, formy z wtórną nosowością w końcowej sylabie (*aksamięt || aksamęt || aksameńt || aksamińt*) – na *Kasz*. Zn. 1. *powsz* na całym obszarze występowania wyrazu *aksamit* (zn *przen* w *zag* – w *Mp* i na *Maz*), a zn 2. *sporad* na *Maz*.

AKSZTOT (I: 80)

Głównie na *Śl*, w *Mp* i na *Ukrainie [ZSRR]*.

AKUSZERKA (I: 86)

arkuszerka głównie *pn-zach*, *kuszerka* głównie *pd*.

APETYT (I: 145)

Wyraz oggw. *Proteza h-* w *Mp pd* i *wsch* oraz na *Kasz*, wyjątkowo z *j-* w *Mp śr*. W wygłosie *-k* w *Mp*, na *Maz* i *Kuj*. Formy z *-a-* [typu *apatyt*] w *Mp śr*.

DONICA (VI: 77)

Zn 1. – *Mp, Wp wsch, Maz pn* z *Mr* i *Kasz*; zn. 1.a. – głównie na obszarze *Polski wsch*, w całej *Mp* i u *przesiedleńców ze wschodu*; zn. 1b. – *Kasz, Szt* i *Mal*.

DOPIERO (VI: 94)

Typ *dopiero* (*i dopieró*) – głównie *Maz, Mr* i *Wr; Pom*; typ *dopro* – niektóre okolice *Podkarpacia* i *Śl pd*; typ *dziepiero* i *dziepro* – głównie *Śl pd*. Rzadziej występują typy *dopero* i *doprzo*: typ *dopero* – w kilku wsiach *Mp pn* i *Maz pd*; typ *doprzo* – pod *Opolem*.

DOSIĄĆ, DOSIĄGNAĆ, DOSIĘGNAĆ (VI: 139)

Dosiąć – głównie *Śl, Mr* i *Kasz*; *dosiągnąć* – *Śl, Wp* i *Kasz*, *dosięgnąć* – prawie oggw (*słabo poświadczone ze Śląska*).

DREWUTNIA (VI: 292)

Powszechne w *Mp pd* i *wsch*, na *Podlasiu* i u *Polaków z kresów wschodnich*.

Widać, że dział *Geografia* w tomie I jest bardzo rozbudowany i przypomina miniartykuły naukowe ze szczegółowym określeniem istoty omawianych wariantów fonetycznych (określenia typu *wtórne udźwięcznienia*, *protetyczne w-, h-, j-, wtórna nosowość*). Zofia Stamirowska, recenzując pierwszy zeszyt SGPPAN, słusznie podkreślała trudności w syntetycznym ujęciu fonetyki w dziale *Geografia*, wskazując na potrzebę pomijania zjawisk systemowych (np. postać *akacyja*), realizacji sporadycznych lub wzmiankowania wspólnie o nich na końcu (np. *hakacja*, *wokacyja*, *uokacyja*, *zakacyja*), podawania wprost zasięgów głównych postaci wyrazowych bez „abstrakcyjnych nadbudówek fonetycznych”, obywania się bez niepotrzebnych wprowadzeń typu *proteza*, *wtórna nosowość*, *kontynuant ā*, a przy dużej wariantywności uwypuklania głównych postaci wyrazu (Stamirowska 1981: 10-11). Przykłady z tomów późniejszych ukazują już ujęcia syntetyczne, pozbawione uwag o nieistotnych (systemowych) postaciach obocznych, np. w hasle szeregowym DOSIĄC, DOSIĄGNAĆ, DOSIĘGNAĆ pomija się uwagi o wariantach wymowy typu *dośo^ungnyć*, *dośingnyć*, *dośo^ungno^uć*, *dośyⁱc*, *dosyⁱgnoc* itd., a skupia się uwagę na trzech podstawowych typach bezokolicznika, dzięki czemu informacja o geografii tych form jest lapidarna i klarowna. Podobnie przy przedstawianiu geografii *drewutni* pominięto dane o wariantach fonetycznych, czyli o typach *drewotnia*, *drowrzotnia*, a ukazano jedynie zasięg terytorialny wyrazu jako jednostki leksykalnej.

W zeszycie pierwszym dział *Geografia* pojawił się przy 26 hasłach: ACH, ADWENT, ADWOKAT, AGREST, AINO, AJW, AJWO, AJWOJ, AKAC, hasło szeregowe: AKACJA, AKACYJ, AKACJOWY, AKORD, AKORDNIK, AKSAMIT, hasło szeregowe: AKSAMITEK *m*, AKSAMITKA *ż*, AKSAMITKI *blp*, AKSAMITOWY, AKSENFUTER, AKSFUTER, AKSFUTRO, AKSZTOK, AKURAT, AKURATNY, AKUSZERKA, ALA, ALEJ, ALEJA. Obejmuje zatem jedynie niewielką liczbę wyrazów hasłowych (i ich znaczeń) – 5,8% (na ogólną liczbę 446 haseł⁵ pełnych bez odsyłaczowych i bez wyrazów nieopracowanych – wspólnych z polszczyzną ogólną opatrzonych gwiazdką).

W zeszycie 16 (tom VI) dział *Geografia* dotyczy tylko 5 haseł: DOJŚĆ, DOKAŃCZAĆ, DOKUMENTNIE, DOLNI, DOLNY, na ogólną liczbę 357 haseł pełnych. Oznacza to, że lokalizacja wyrazów hasłowych występuje tylko w 1,4% artykułów hasłowych, gdyż liczba rozbudowanych artykułów hasłowych z wieloma wariantami fonetycznymi jest tutaj bardzo mała. Średnio zatem odsetek artykułów hasłowych z działem fakultatywnym *Geografia* wynosi 3,86% (31 na 803 hasła)

W SGŚWyd, który gromadzi wyłącznie leksykę śląską, a więc z dużo mniejszego obszaru gwarowego, uogólnienia o lokalizacji wyrazów hasłowych lub ich znaczeń pojawiają się w odrębnym fakultatywnym ustępie artykułu hasłowego, sygnalizowanym znakiem graficznym ✱. Nie zawiera on wyłącznie danych o geo-

⁵ Obliczenia własne.

grafii wyrazów hasłowych, lecz wszelkie informacje o funkcjonowaniu wyrazu, czyli wyjaśnienia dotyczące jego specyfiki i pragmatyki, jego wycofywania się itd. (SGŚWyd: XXI-XXII). W tomie I spośród 14 haseł (1,1%) mających wyodrębniony akapit (na ogólną liczbę 1295 haseł pełnych bez odesłanych i pustych) poświęcony funkcjonowaniu wyrazów tylko 7 (0,54% wszystkich artykułów hasłowych) zawiera dane o geografii wyrazów, por.

- AGAC *Wyraz znany i używany na całym Śląsku.
 APFELZYNA *Wyraz nie notowany na Śląsku Cieszyńskim.
 ASPON *Zapóżylenie z czes. notowane tylko w gwarach graniczących z obszarem języka czeskiego.
 BAIĆ *Wyraz notowany tylko na Śląsku Cieszyńskim.
 BARANA *Wyraz notowany tylko w gwarach opolskich i strzeleckich.
 BARDLA *Wyraz poświadczony tylko na Śląsku Cieszyńskim.
 BARDO *Wyraz poświadczony tylko na Śląsku Cieszyńskim.

Powyzsze uogólnienia geograficzne pojawiają się sporadycznie.

Odrębnego działu *Geografia* nie ma duży słownik regionalny SGOWM, choć znajduje się w nim uogólniona lokalizacja podawana w główce artykułów oraz przy formach i znaczeniach (Stamirowska 1981: 10), por. np. hasła:

- ajdeksa** (...) sp Nidz Elk Olc; *edaksa* Elk;
aksenfuter (...) sp Mzach, **aksfuter** (...) OWM;
amt (...) Olsz Mrąg Pisz; 1. 'urząd, organ władzy publicznej' Olsz Mrąg; 2. 'stanowisko' Pisz;
apart (...) OW Szcz Mrąg Giż Pisz Elk;
asterek, asterka (...) Mrąg, rzad Szcz Giż, Elk;
II bramka (...) Olsz Mzach;
bruszlac (...) OM; *bro-* sp O, *bró-* sp bl, *bur-* sp Elk Olc i bl;
bryfmarka (...) powsz OWM;
calstok (...) OMzach Olc; *col-* O;
caber (...) W Szcz Giż;
chaber (...) OW Szcz Mrąg Węg Giż Pisz Elk;
cylinder (...) OWM; *celin-* OWM, *celen-* O Resz Mzach Giż Pisz Elk, *cylan-* Giż Pisz Elk, *cylan-* sp Elk; 1. 'szkło osłaniające knot w lampie naftowej' OWM; 2. 'rodzaj kapelusza męskiego' O Olsz Szcz Mrąg Giż Pisz Elk;
lacz (...) O Olsz M (O powsz, Nidz Elk Olc b. częste, Olsz Szcz częste, Mrąg Giż Pisz sp);
lejdować (...) W Nidz Mrąg Elk;
lych (...) OWMzach;
matulka (...) częste W, sp O Nidz Giż Pisz;
mauerlata (...) Szcz, **murlat** (...) OWM (część OW), **murlata** (...) OWM (część Mzach Giż); *murlat* Węg;
motowezek, motowezka (...) OWM; m OWM, f Elk, zapisy nie rozstrzygające formy Nsg Olsz;
mówiwać (...) O Resz M;
naszpulować (...) WMzach Mrąg Giż;

Uogólniona geografia występuje konsekwentnie wszędzie tam, gdzie to jest możliwe, a więc oprócz haseł poświadczonych jednostkowo czy przytoczonych tylko z jednego źródła, w których już te dane zawierają w sobie informację o ograni-

czonym zasięgu geograficznym. Autorzy SGOWM wprowadzili ponadto skrót *bl* oznaczający brak lokalizacji lub taką, na której nie można polegać czy też zbyt ogólnikową. Na ogólną liczbę zbadanych 196 haseł rozpoczynających się na literę **A** 114 posiada tego typu określenia, co stanowi 58,2% haseł. Pozostałe 82 hasła mają poświadczenia jednostkowe lub tylko z jednego źródła, co nie daje możliwości wnioskowania o geografii, por. np.

abiturient ‘maturzysta’ Tuławki Olsz, KF (poświadczenie bez kontekstu pochodzi zatem tylko z rękopiśmiennego słownika rodzinnej wsi Tuławki Klemensa Frenszkowskiego);

ablezunek ‘uwolnienie od podatków’ bl, Kolb 602. (poświadczenie bez kontekstu pochodzi tylko z dzieł Kolberga, bez lokalizacji);

adest ‘świadcstwo, zaświadczenie’: *Hugo jidź do sołtysa po adest, to jutro pojedzie z brunąkiem na tąg* Tuławki Olsz KF (poświadczenie z kontekstem tylko ze słownika Klemensa Frenszkowskiego).

W lokalizacji wyrazów hasłowych i ich znaczeń (także wariantów fonetycznych) operuje się przeważnie nazwami powiatów, ale też często uogólnia się, wskazując na region lub jego część, np. O (Ostródzkie), W (Warmia), Mzach (Mazury zachodnie), Mwsch (Mazury wschodnie), a także na większy obszar, niejednokrotnie obejmujący całość badanych gwar, np. WM (Warmia i Mazury), OM (Ostródzkie i Mazury), OWM (Ostródzkie, Warmia i Mazury).

W słownikach regionalnych opisujących leksykę mniejszych regionów gwarowych zazwyczaj już nie podaje się uogólnionej lokalizacji wyrazów hasłowych i ich znaczeń (np. DejSLKŁ) lub podaje się ją w zróżnicowany sposób, np. GórnDM, SychSK, SGOKąś, StefSW.

W słowniku malborskim Huberta Górnowicza lokalizacja i geograficzny zasięg wyrazów hasłowych lub ich znaczeń występuje po definicji w postaci skrótu. Jego brak oznacza, że jest to wyraz ogólnomalborski, natomiast specjalnymi skrótami zasygnalizowano określoną geografie danego wyrazu, takimi jak: gw.cent. – gwary centralne; gw.nadwiśl. – gwary nadwiślańskie; gw.mąt. – gwara mątońska w pasie nadwiślańskim; gw.nadwiśl. bez Pk. – pas gwar nadwiślańskich bez wsi Piekło; Żuł.Kw. – na Żuławach Kwidzyńskich; Żuł.Ml – na Żuławach Malborskich, per. wsch. – peryferie wschodnie regionu malborskiego; pn. – gwary północnomalborskie, pd. – gwary południowomalborskie, śr. – gwary środkowomalborskie; powsz. bez (skrót nazwy wsi lub okolicy) – wyraz powszechny, nieużywany tylko w wymienionej wsi czy okolicy. Gdy nie można ustalić uogólnionej geografii, podaje się skróty nazw odpowiednich wsi, w których wyraz występuje. Niekiedy może to być też zwięzły opis. Por. przykłady geografii w GórnDM:

ancuszek: *ancušek* Gd, Ja, Sp, Tn || *ancužek* An, Ki, Pk, ST, -a, m. ‘ubranko dziecięce’

bawelnica: *bawelnica*, -i f. ‘materiał z bawełny’ t. w Ja

belka: *belka* Go, Ja, Ki, MW, NWS, SP, SWs, Tn, Ty || *balka* Ki, MW, NWS, SWs, Ty, -i, f. 1. ‘belka w suficie’ (...); 2. ‘belka w ścianie domu’

bestry: *bestri* ‘pstry, różnobarwny’ powsz. bez Gd, ST

białek: *bjauek*, -ka, m. ‘białko w jajku’ w gw. centr.
białko: *bjaŭtko*, -a, n. ‘białko w jajku’ w gw. nadwiśl.
kurzejka: *kuřejka* powsz. bez Ty || *kuřajka* t. w Ty i parafii tychnowskiej
kupiec: *kupjec*, -pca, m. ‘właściciel sklepu’ powsz. bez gw. mał.
kurak, -a, m. ‘kogut, samiec kury’ powsz. też w gw. mał. i w Ja
kuran, *kurŭn*, -a, m. ‘jw.’ obocznie w gw. mał. i w Ja
księżyc: *kšjžjic*, -a, m. ‘satelita Ziemi’ powsz. bez Ja i Pk
chlabzdura: *χlabzdura*, -i, m. ‘człowiek mówiący dużo i bez zastanowienia’ t. w ST
chućko: *χučko* ‘prędko’ rz. w wielu wsiach bez Żuł. Kw. i Ml.
chwasty: *χvasti* An, Ki, Sp || *χyvasti* An, -ŭf, pl.t. ‘zielsko zanieczyszczające ogród lub pole’ rz. i t. na per. pn.-wsch.

W opracowaniach leksykograficznych ks. Bernarda Sychty geografia wyrazów jest podawana podobnie. Autor stwierdza, iż „każde hasło, o ile nie jest ogólne, jest umiejscowione” (SychSGK I: XXIV). Lokalizacja dotyczy także różnych znaczeń wyrazów, „za każdym znaczeniem ujęty jest w nawias ( ) jego zasięg geograficzny” (jw.). Brak lokalizacji wyrazów lub ich znaczeń oznacza, że są one ogólnie znane. W *Słowniku gwar kaszubskich...* używa następujących skrótów: pn – powiat pucki i wejherowski, śr – powiat kartuski, pd – zachodnia część powiatu kościerskiego, północna część powiatu chojnickiego i południowo-wschodni skrawek powiatu bytowskiego, pn-zach, pn-wsch, śr-zach, pd-zach (szczegółowy opis tych obszarów we wstępie) lub określeń typu *Gochy*, *Zabory*, *Kępa Oksywska*, także objaśnionych we wstępie, ewentualnie nazw konkretnych miejscowości przy wyrazach o niewielkim czy rozproszonym zasięgu, por. np.

grańca (pn, śr), **granca** (Kępa Pucka, Kępa Swarzewska), **granic** (Gochy), **gr`ańca** (Zabory), **gronc** (Brzeźno Szl.), **greńca** (Puzdrowo, Sierakowice, Gowidlino)....
gráp, -u, m (pn, Gochy) ‘kocioł do gotowania’. (...) przysłowie (Brzeźno Szl.): *Ky v gröp ní ma coŭ vsěpac, tej míołosc vnejt ũedlejci*. Zagadka: *Sezi kluka na červoněx jajax – gráp na vaŕlax* (Przybrzeże).
gulák, -a, m, 1. ‘indyk’ .... (śr, sporad. na pd). 2. ‘samiec gołębi’ .... (Gowidlino, Puzdrowo, Sierakowice).

Czasem mamy do czynienia z określeniami opisowymi, np.

gulář, -a, m, 1. ‘indyk’ (mniej więcej od Gostomka aż po Gochy włącznie); **gelón**, -a, m, .. (na pograniczu kaszubsko-kociewskim: Juszki, Stawiska, Klińcz, Niedamowy).

Także w słowniku kociewskim geografia wyrazu hasłowego, przysłowia, zwrotu jest podawana w nawiasie okrągłym. Stosowane skróty ogólne to: (pd) – południowe Kociewie, (pn) – północne Kociewie, (śr) – środkowe Kociewie, np.

babora, -i, f. ‘pogardl. kobieta despotyczna, skłonna do klótni’ (...) (pd.)
†**balbuza**, -i, zob. *balvėř* w zn. 1. (pd, rzadziej pn)
dojdón, ia, m ‘mężczyzna cierpiący na eunuresis, czyli mimowolne moczenie’ (pn.)

Oprócz tego w słowniku w różnych artykułach hasłowych można spotkać też określenia opisowe, np.

bagnić śa, (..) obagnić śa (..) (prawie ogólne, choć nie wszędzie, jak np. w Osieku, Karszanku)
 † *buklin, , -a, m* ‘kobieciarz’ ... (na pograniczu kociewsko-kaszubskim)

lub nazwy wsi, w których wyraz jest używany czy był w przeszłości znany, także form obocznych, np.

bład, i-u, m ‘owoc zarówno świeży jak i suszony’ ... (Osie, Śliwice, Skórcz, Barłożno). Odm.: *vřad* (Brzeźno, Klonówka, Jabłowo); *ćurleć, ćurli, vn, impf* (Gniew, Lalkowy, Kościelna Jania, Nowe) zob. *ćurlać*.

W słowniku warmińskim Steffena (StefSW) informacje o zasięgu wyrazu zakodowane są w postaci literowych oznaczeń 4 stref lub ich zespołów podawanych po wyrazie hasłowym w indeksie górnym: strefa a (południowa część b. powiatu olsztyńskiego), strefa b (północno-zachodnia część b. powiatu olsztyńskiego), strefa c (północno-wschodnia część b. powiatu olsztyńskiego), strefa d (część polska b. powiatu reszelskiego). Zespoły wyróżnionych stref obejmujące większe obszary Warmii otrzymały w słowniku odrębne oznaczenia literowe: e (strefy a + b) – południowo-zachodnia Warmia, f (strefy a + b + c) – cały był powiat olsztyński, g (strefy c + d) – północno-wschodnia Warmia. Przykłady wyrazów charakterystycznych dla wyróżnionych przez leksykografa stref:

strefa a: południowa część b. powiatu olsztyńskiego (51): **bach^a, buzować^a, chmalnąć^a, deszczka^a, fifak^a, gogać^a, gruchotać^a, gruchotka^a, gul-gul^a, gumno^a, helka^a, heretyk^a, inc-pinc^a, jopek^a, kumel^a, kumelek^a, lacz^a, laczek^a, leman^a, lemano-waty^a, locha^a, mamel^a, mierzdy^a, mnieuk^a, najdek^a, nyt-nyt^a, odnatel^a, oluca^a, olucka^a, oścklić^a, pampuź^a, pierdka^a, przączka^a, przytantlać się^a, rabuśnik^a, rebela^a, rejmunda^a, rejnota^a, sekutnik^a, siekierzysko^a, synator^a, szaruga^a, szubać^a, taś-taś^a, uciarać^a, uciarać się^a, wnuk^a, wybudowanie^a, wybudowaniec^a, zakietować^a, zakietować się^a,**

strefa b: północno-zachodnia część b. powiatu olsztyńskiego (2): **zakluczować^b, zakluczować się^b,**

strefa c: północno-wschodnia część b. powiatu olsztyńskiego: brak przykładów w słowniku;

strefa d: część polska b. powiatu reszelskiego (7): **blezczyć^d, koś-koś^d, mendak^d, muzia-muzia^d, rezać^d, sneszka^d, szragi^d,**

e (strefy a + b) – południowo-zachodnia Warmia (32): **ciuch^e, agwentarz^e, ankier^e, ankierek^e, draği^e, fijuchel^e, finclauza^e, gierlak^e, grzyba^e, jerzba^e, jerzbka^e, jerzbowy^e, jóla^e, jółka^e, jółka-jółka^e, kanela^e, krezel^e, krezelek^e, mniszek^e, mniszyć^e, natchnąć^e, natchnąć się^e, rabuś^e, rejbach^e, rozwadzić^e, szparąg^e, tletego^e, wistka^e, zauszniki^e, zgrzebać^e, żywiól^e, żywizna^e,**

f (strefy a + b + c) – cały był powiat olsztyński (11): **ciuciek^f, fleczek^f, flek^f, flekować^f, kacoperz^f, kiźlaczek^f, kiźlak^f, niśka-niśka^f, nochal^f, skrzybieć^f, szragany^f,**

g (strefy (c + d) – północno-wschodnia Warmia (7): **białka**^g, **grzyba**^g, **kiziaczek**^g, **kiziak**^g, **mentfach**^g, **mnisarz**^g, **rychliki**^g.

Łącznie zatem uściślające określenia lokalizacyjne otrzymało w StefSW 110 wyrazów hasłowych na ogólną liczbę ok. 5000 haseł co stanowi tylko 2,2%. Pozostałe wyrazy hasłowe nieopatrzone takimi oznaczeniami – według deklaracji leksykografa we wstępie – były znane na całej Warmii. W StefSW zatem tylko wyrazy o węższym zasięgu mają określoną geografę. Zupełnie wyjątkowo pojawiają się też w artykule hasłowym po definicji uwagi o zasięgu wyrazu, por. np.

wujna, -i z ‘zona wuja’. Nazwa ta występowała tylko w niektórych regionach.

Przyjęty przez W. Steffena sposób oznaczania geografii jest ekonomiczny, lecz mało czytelny. Litery w indeksie górnym tuż po wyrazie hasłowym są mało widoczne, ponadto trzeba je odkodować. O ile taki zakodowany typ podawania konkretnych miejscowości przy zachowaniu skrótu powiatu w SGPPAN jest uzasadniony, o tyle nie sprawdza się w słowniku niewielkich rozmiarów i mających niezbyt rozbudowane artykuły hasłowe.

W KąsSGO zasięg geograficzny danego hasła lub znaczenia podaje się w nawiasie okrągłym po cytatach, sygnalizując go skrótami nazw wsi w kolejności alfabetycznej lub uogólnioną geografę (typu ogólnoorawskie – ogor). Najpierw przytaczane są wsie po stronie polskiej, a po myślniku – po słowackiej stronie Orawy. W nawiasie kwadratowym boldem przytacza się inne funkcjonujące nazwy i ich geografę poprzez skróty nazw wsi, por. np.⁶

OBÁCYĆ SIE (...) 1. ‘odzyskać przytomność, ocknąć się, oprzytomnieć’ (LW, Pk, Ps – R).

2. ‘zorientować się, zreflektować się’ (Pk, Ps).

ODZIYNIE (...); (ogor.). [**odziywek** – J, LW; **oblyk** – J, LW – Gł]

ODZIYWACKA (...); (Ch, H, J, LW, O, Pk, Ps, Pw, ZG – R, Rb, SG, Sh, Z);

OGIER (...); (Pk, ZD, ZG). [**źrebiec** – Ch, J, LW, Ps, Pw, ZD – Sh]

OJE (...); (Hd).

OKOPOWAĆ (..) – **OKOPAĆ** (..); (B, Ch, H, J, LM, LW, O, Pk – Gł, Pł, R, Rb, SG, Sh, W, Z).

OLSYNA I (...); (ogor.). [**wolsyna** – Pk; **olsa** – Ch, J – Pł, Sh]

OLÓWEK (..) *now.* w znaczeniu ogólnopolskim; [**ceruzka** – Ch, LW, O, Pw, ZD; **ceruška** – H; **ceruła** – LW; **klejbas** – J, LW, Pk, ZD; **klybas** – J]

W objaśnieniach we wstępie autor słownika zamieszcza uwagi o sposobie i rodzaju lokalizacji geograficznej wyrazów hasłowych lub ich znaczeń:

„Lokalizacja znaczenia nie oznacza bardzo ścisłego zasięgu geograficznego, a tylko wskazuje, że w podanych miejscowościach dane hasło czy znaczenie jest z pewnością znane. Lokalizację geograficzną zastosowano ze świadomością jej niepełności, ale uznano, że lepiej podać pewne, choć niepełne dane, niż sugerować, iż każde hasło i znaczenie jest ogólnoorawskie.” (KąsSGO: XXIX).

⁶ Nie cytuję tu całych artykułów hasłowych, a jedynie określenia lokalizacyjne poszczególnych wyrazów hasłowych.

Tak rozumiana lokalizacja występuje powszechnie w omawianym słowniku. Mają ją wszystkie hasła poza wyrazami poświadczonymi jednokrotnie, która wówczas wynika z tego poświadczenia.

Określenia lokalizacji wyrazów hasłowych występują też w słownikach lokalnych o charakterze porównawczym uwzględniających 2-3 wsie, np. KucPSM, MacChD, w których zawsze są uwagi o występowaniu lub braku wyrazu (różnicach leksykalnych) w badanych wsiach sygnalizowane odpowiednimi skrótami, np.

KucPSM (s. 276): gloryk ~ S. ~ F.: *kloryk*; maskara ~ S. ø. ~ F.: *maskara*; szeptacz ~ S. ø. ~ F. ø.; dupek ~ F.;

MacSChD (s. 116): pacholek D ≠ S, człapak D = S; zmotać D = S, motowidło D ≠ S.

Z przeglądu zawartości słowników pod kątem zapisu i lokalizacji geograficznej wyrazów hasłowych wynika, że rozwiązania tego problemu są różne. Zróżnicowany jest sposób i zakres syntetycznego określania ich geografii. Służą do tego:

- a) fakultatywna wyodrębniona część w końcu artykułu hasłowego (zatytułowana *Geografia*: SGPPAN lub bez nazwy – w nawiasie okrągłym: KąśSGO, także w nawiasie kwadratowym o innych funkcjonujących nazwach synonimicznych);
- b) odrębny akapit o charakterze ogólnym, w którym lokalizacje znajdują się w razem z innymi uwagami dotyczącymi funkcjonowania wyrazu (SGŚWyd), podobnie GórnDM, SychSK;
- c) lokalizacje w główce artykułu i bezpośrednio po formach i znaczeniach (SGOWM);
- d) lokalizacje zakodowane w postaci oznaczeń literowych wyróżnionych stref leksyki (StefSW);
- e) określenia lokalizacyjne w postaci skrótów nazw wsi na końcu artykułu hasłowego w słownikach uwzględniających porównawczo 2-3 miejscowości.

Zawsze lokalizacja występuje w KąśSGO, SGOWM, w zasadzie także w GórnDM i StefSW, skoro obaj leksykografowie deklarują, iż wyrazy bez określonej odrębnie geografii są właściwe całemu zespołowi gwarowemu, czyli mają charakter ogólnomalborski lub ogólnowarmiński, oraz w słownikach lokalnych o charakterze porównawczym (KucSPM, MacSChD). Spośród pozostałych analizowanych słowników gwarowych ilościowo i procentowo uogólnionych określeń geografii wyrazów hasłowych znajduje się mało: w SGPPAN (3,86%) i w SGŚWyd (1,1%) lub nie ma ich wcale (DejSLKŁ).

IV.3. Warianty fonetyczne (informacja o wymowie)

Dane dotyczące fonetyki mają w słownikach gwarowych duży zakres ze względu na dużą odrębność i różnorodność fonetycznych systemów gwarowych. Dotyczy to przede wszystkim słowników obejmujących większy obszar gwarowy,

a więc w szczególności ogólnogwarowych i dialektalnych, także regionalnych prezentujących leksykę dużych regionów, uogólniających postać wyrazów hasłowych, czyli sprowadzających do postaci ogólnopolskiej lub zgodnej z fonetyką języka ogólnego.

Dwa z omawianych słowników, mianowicie ogólnogwarowy SGPPAN i dialektalny SGŚWyd, w artykule hasłowym wydzielają odrębny dział *Formy*, który zawiera warianty fonetyczne i formy fleksyjne wyrazów hasłowych. Kolejność jest ściśle ustalona: najpierw rejestrowane są oboczники fonetyczne, potem po znaku graficznym wyodrębniającym tę część – formy fleksyjne. Tu nas interesuje część pierwsza, gdyż część druga – formy fleksyjne zostanie omówiona w podrozdziale poświęconym informacji gramatycznej w polskich słownikach gwarowych. Wszystkie warianty fonetyczne są ściśle lokalizowane przez:

- a) nazwę pełną miejscowości (SGPPAN, tomy I-V, SGŚWyd) lub zakodowaną (SGPPAN od tomu VI dane zakodowane w postaci oznaczeń cyfrowych poszczególnych miejscowości),
- b) skrót nazwy powiatu (w SGPPAN powiaty według stanu z 1952 roku; w SGŚWyd zgodnie z podziałem najnowszym) lub subregionu;
- c) skrót sygnalizujący źródła.

Przytaczane formy w transkrypcji fonetycznej (lub w zapisie typowym dla danego źródła) są w SGPPAN oznaczone pojedynczym wężykiem, w SGŚWyd – wyłuszczone, por. np.

SGPPAN (tom I: 47-48): AGRAFKA *Formy*: ogr`afka || agrafka || – *Lopatowszczyzna* [Wilno ZSRR] *PJPAN LXI 111*, ~ *N lp* *χagrafkò Jeleń tez*; ~ *ł*grafka *Sidzina G myślen PJPAN XI 201*; ~ nagrafka [rz] || agrafka || – *Kramsk koniń*; ~ zografka || agrafka *Mszana Dl i G lim*; zagrafka || agrafka *Facimiech krak PJPAN XI 201*; zagrafka || zografka || agrafka || – *Kramsk koniń*; ~ grafka *Targanica* [Cieszyn Czel]; *Dęborzyn jas*; *Żarnowiec kroś*; *Czelatycze jaros*; *Hyżne rzesz*; *Radgoszcz dąb-tar*; *Poręby Majdańskie kolb*; *Siennica Różana kras*; *Książnice W piń*; *Lgota Gawronna włosz*; *Cedzyna kiel*; *Dąbrowa Poduchowna ilż*; grofka || grafka *Strzeszkowice lub*; grofka *Gołęb pulaw*; grafka *Opole pulaw*; *Przedmość wiel*; grofka *Bogoria G łow PF XIV 355*; grafka *Konopnica raw-maz BasStudia 120*; *Huszczka biał-podl*; grafka *Żdżary luk*; *Podnieśno sied*; *Kluki miń*; *Brzezie gstń BasStudia 120*; *Burakowskie węg jw*; *Milkowice-Paszki siem*; *Budy biel-podl*; *Gostkowo pułt BasStudia 120*; grafka || agrafka *Proboszczewice płoc*; grafka *Obręb sierp*; *Adamowo mław gm Ratowo*; *Mchowo przas BasSidia 120*; *Mamino mak-maz jw*; *Lątczyn ostrol jw*; *Dobrzyniewo białos*; *Cieciorzy koln BasStudia 120*; *Ciechocin lip*; || agrafka *Dulsk ryp MacŚl 147*; grofka *Płonno ryp*; grafka *Złotaria tor*; gr|afka || agr|afka *Lopatowszczyzna* [Wilno ZSRR]

SGPPAN (tom VI: 75): DONICA *Formy*: d|enica [st] *wej 3*; ~ denńica *Kasz Ram 101*; ~ dojnica *chłm 3*; ~ dolńica *chłm 35*; ~ do^ońnica *miń-maz 1*; ~ donnica *krak ME IV 104*; ~ typ *dynica*: || – *sand 13*; *opocz 3*; || – *wej 3*; *pog Košcer*; *Chojn i Byt I 198*; *Kar jw*; *pog Wej i Lęb jw*;

SGŚWyd (I): ADIUWANT st. *Formy*: ‘adivant *Lowkowice krap*, *Dobrzeń W op* [NitschŚl 187]; *DŚl*; *Mik* [Przyw II 2]; adivą *Opole (Malina) op* [ZarAJS 899]; ‘edivant *Dębska Kuźnia op*, *Żyglin strzel jw*; *Stara Schodnia op* [Gołęb 22]; ADWENT *Formy*: adviant *Gieraltowice koz*; *Milice koz* [ZarAJS 1060]; ‘advint || ‘advýnt || ‘advýnt *Zaolzie RCzes* [Kellner I 92]; ‘agvýnt *Mistrzowice karw*, *Mosty k. Jabłonkowa mist R Czes jw*; *Istebna ciesz*; *Siolkowice S*

op [ZarAJŚ 1060]; **atfynt** *Kościeliska ol*; **χadvynt** || **χadŵa**† *Prężyna prud* [PlutaGłog I 21]; **χadŵat** *Przechód, Rzymkowice nys* [Pluta Głog I 21]; **χagŵa**† *Moszna krap* [ZarAJŚ 1060]; *Sowin nys jw.*; **χagŵynt** *Siolkowice S op* [ZarSiołk 15]; **hagwent**, **hagwiént** *Op* [Przyw II 2]; **jągynt** *Datynie G mist RCzes* [Kellner I 92]; **jągŵent** [Przyw II 2]; *hist.* [BystCiesz 7]; **jągŵint** *Gnojnik mist RCzes* [Kellner I 92], *Sumina ryb* [ZarAJŚ 1060]; **jągŵynt** || **jągŵynt** *Zaolzie RCzes* [ZarAJŚ 1060]; *Jaworzynka, Kozakowice G ciesz*; **ADRESOWAĆ** *Formy: adresować* || **antresować** *Roszków rac*; **adresować** || **antresować** *Góra Św. Anny strzel* [OleschAn 3]; **antresować** *Zarzecze ciesz* [SGPPAN]; *Rogów wodz* [Przyw II 2]; **atresować** *Ochaby ciesz; Sulków głub* [SteuerS 70].

W wypadku wyrazów mających odpowiedniki w języku ogólnym postać hasła jest ogólnopolska, a wszystkie pozostałe realizacje to warianty fonetyczne przytaczane w dziale form. Trudności natomiast sprawiają wyrazy typowo gwarowe, w tym zapożyczenia gwarowe, a więc niemające swoich odpowiedników ogólnopolskich. Ustalenie wówczas, która forma jest podstawowa (która zatem powinna się pojawić jako wyraz hasłowy), a które potraktować jako warianty fonetyczne, nie jest proste. Podczas procedury ustalania tego bierze się pod uwagę następujące kryteria, takie jak (por. Reichan 2000a: 12): a) geografia wyrazu i poszczególne jego formy; b) frekwencja poszczególnych form; c) etymologia wyrazu; d) rodzina słotwórcza wyrazu (postać rdzenia). Omawiając powyższe zagadnienia, Jerzy Reichan (2000a: 12) jako przykład przytoczył kłopoty z ustaleniem postaci wyrazu hasłowego i określeniem wariantów fonetycznych na podstawie zapisów gwarowych wyrazu o kilku zbliżonych znaczeniach 1. ‘obrączka do formowania fryzury kobiecej, zakładana najczęściej podczas weselnego obrzędu oczepin’, 2. ‘kobiece nakrycie głowy, rodzaj czepca’, 3. ‘noszona w specjalny sposób chusta na głowę’: *chamelka, chawelka, chemelka, chomelka*. W wyniku zastosowanej procedury badawczej ustalono jako postać wyrazu hasłowego formę *chomelka* jako najbardziej rozpowszechnioną, mającą rdzeń *chom-* występujący w innych wyrazach pokrewnych (np. *chomąto*).

Warianty fonetyczne wyrazu hasłowego znajdują się w dziale form i jednocześnie jako hasła odsyłaczowe w odpowiednim miejscu alfabetycznym słownika, por. np. SGPPAN (I):

Agres zob. AGREST
Agrez zob. AGREST
Agreśt zob. AGREST
Angres zob. AGREST
Angrest zob. AGREST
Angreś zob. AGREST
I. Angrez zob. AGREST
Anhrest zob. AGREST

Podobną część artykułu, choć nienazwaną, wyróżnia się w SGOWM (tzw. część formalna artykułu, która zawiera warianty fonetyczne i formy fleksyjne). Podaje się je bezpośrednio po geografii wyrazów hasłowych, również lokalizowane

geograficznie przez skróty nazw powiatów lub subregionów czy całego badanego obszaru. Są to albo całe wyrazy, albo tylko wydzielone różniące się cząstki wyrazów, np. w haśle *bandajza* wariant *bandejza* sygnalizuje się tylko cząstką *-ejz-*. Prawie wszystkie zarejestrowane oboczne formy fonetyczne tworzą hasła odsłane, por. **bandejza** zob. **bandajza**. W słowniku uwzględnia się pozasystemowe warianty fonetyczne wyrazów hasłowych, pomija się natomiast formy różniące się systemowymi cechami wymowy. W artykule hasłowym warianty fonetyczne podaje się w pisowni półfonetycznej, „z jednoczesną eliminacją wszystkich nacechowań ubocznych, nieważnych dla przedstawianego w danej chwili zjawiska” (SGOWM: 53), por. np.

adiutant (...); *adsjudant* || *adsjudant* Pisz, *adiudant* O;
antychryst (...); *anco-* Olsz, *ancy-* Elk;
armia (...); *armija* częste OWM, *armeja* sp Szcz;
badwana (Z) sp O Nidz Giż Pisz, **badwana** (Z) sp Olsz Mzach Mrąg Giż Pisz;
bakfisz (Z + SWM VIII) Mrąg, sp Olsz Szcz Pisz; **bakfisz** (Z) Mrąg;
bandajza (Z + lit) Mzach; *-ejz-* lok jw.;
bardzo (Z + P + lit) OWM, psn; *barzo* częste OWM, *bažo* sp Giż (*bardzo* powszechne, prze-ważające)
borówka (Z + lit + SWM IX) OWM; *bar-* sp Mzach Mrąg, *ber-* sp Olsz.

W pozostałych polskich słownikach gwarowych brak wyodrębnionej części artykułu hasłowego, która zawiera warianty fonetyczne, choć zazwyczaj miejsce ich przytaczania jest ustalone. W BrzezSK zawsze rejestruje się warianty fonetyczne w transkrypcji fonetycznej po wyrazie hasłowym, por. np.

BYDGOSZCZ: *By^jgd^oo^ošš* || *By^jgd^oo^ošš* (st) || *By^jdgo^ošš* (mł)
 CIEMNY: *ćamny^j* || *ćy^emny^j*
 CZCIGODNY: *ććig^oo^odny^j* || *ććig^oo^odny^j*
 FALGA: *fa'lga* || *fałga* || *falga* || *felga*

Najczęściej są to formy oboczne uwarunkowane pokoleniowo – starsze i nowsze, wychodzące z użycia lub szerzące się, niekiedy ilustrujące różne zjawiska fonetyczne (np. uproszczenia czy upodobnienia grup spółgłoskowych) czy poświadczające odmienną adaptację germanizmów do polskiego systemu gwarowego (por. FALGA).

W GórnDM po wyrazie hasłowym w postaci uogólnionej, literackiej, notuje się wyraz w wersji gwarowej zapisany fonetycznie, natomiast warianty przytacza się tam, gdzie wymowa danego wyrazu jest zróżnicowana, z lokalizacją, gdyż słownik obejmuje większy obszar gwarowy, np.

chomąt: *χumânt* Ki, NWS, ST, SWs, Ty || *kũmânt* An, Gd, Ja, MW, Pk, Sp, Tn
choinka: *χoĩnka* An, Gd, Ko, MW, Sp || *χoĩ^enka* Ja, ST (...) SYN st. i powsz.: *leglika*
chrzan: *χšũn*, *-ũnu* An, Ja, Ki, MW, NWS, Sp, St, SWs, Tn, Ty || *χšũn*, *-anu* Gd || *kšũn*, *-anu* Ki, Pk
chrzestnica: *χšestńica* An, Sp, Tn || *kšestńica* Pk, Ty || *χšęšńica* Gd, Ja, NWS, ST, SWs || *kšęšńica* MW, -i, f. ‘naczynie z wodą święconą, przy którym odbywa się chrzest’

W SychSGK warianty fonetyczne i morfologiczne występują w główce hasła, zaraz po formie podstawowej wraz z geografią podaną w nawiasie (czasem z określeniem frekwencji) lub po znaku || albo określenia „obok”, np.

vóz [uóz] (ogólne), *óz* (Mechelinki, Gnieźdźewo, Darżlubie, Werblinia), *hóz* (Mosty, Karwia, Mechowa, Łebcz), *uez* (Gochy), *uyz* (Jastarnia, Bór) ..., m. 1. 'wóz'..
vstizec są || *vstězec są*, *vstizi* || *vstězi*, vr, impf 'odczuwać wstyd, krepować się'.
veselé (Puckie, Wejherowskie), *veselé*, -á, -go, pl *vesola*, *vesola* (pn-wsch) || *vesola*, n, 1. 'uroczystość z okazji zaślubin młodej pary'..
vetev, *vetva*, -ě, f 'gałąź' (...).
ves rzadziej *vsa*, *vsě*, f. 1. 'wieś' (...).
vaz'ělc, częściej *ovaz'ělc*, -a, m 'człowiek gderliwy, zrzęda' (...).
vpsala obok *vpsela*, -e, m 'mężczyzna z dużymi wąsami, wąsał'.
vpsěšče (pn), *vpsěsko*, -a, n augm. od *vps*.

Niekiedy natomiast odmianki te pojawiają się na końcu artykułu hasłowego, sygnalizowane skrótem Odm., np.

bańtka, -ki, dem. *bańtkuška*, *ki*, f, 1. zool. 'flądra' (Wybrzeże). ... Odm.: *bantka*.
bluza, -ě, dem., *bluzka*, -ki, f 'bluza'. Odm. : *blůza*, *blůzka*.
vařěva, *vařěv*, -e, f 'duża drewniana łyżka...' (...). Odm.: *vařuxva*, *vařoxva*, *vařuxev* (Zabory), *vařoxev*, *bařěva*.

Ks. Sychta nie sprecyzował zasad przytaczania wariantów fonetycznych. Z przeglądu słownika wynika, że na końcu artykułu podawał najczęściej, choć nie zawsze, odmianki nieuwarunkowane terytorialnie.

W KąśSGO zleksykalizowane oboczne formy fonetyczne traktuje się jako osobne hasła, które są odsyłane do odpowiedników znaczeniowych, a nie formalnych (fonetycznych), np.

BRÓCNIK (..) to samo co PRUCNIK
BRUCNIK (..) to samo co PRUCNIK
PRUCLIK (..) to samo co PRUCNIK
SPRUCNIK (..) to samo co PRUCNIK
KAMZIELA (..) to samo co PRUCNIK
WESTA (..) to samo co PRUCNIK,

choć niekiedy przy odpowiednikach różniących się tylko wymową może sprawiać wrażenie odsyłania do podstawowego wariantu fonetycznego, por. np.

BREJA (..) to samo co BRYJA
ŚPARCHYT (..) to samo co ŚPARCHET
ŚPARET(..) to samo co ŚPARCHET
ŚPARGET (..) to samo co ŚPARCHET
ŚPARTCHET (..) to samo co ŚPARCHET
ŚTUF (..) to samo co ŚTUCH
ŚTUG (..) to samo co ŚTUCH
ŚTUK (..) to samo co ŚTUCH

STUCH (..) to samo co **ŚTUCH**

STUF (..) to samo co **ŚTUCH**

Dzięki temu zabiegowi unika się piętrowych odsyłaczy i gromadzi się dane w jednym artykule hasłowym, por.

PRUCNIK (..) 1. ‘element tradycyjnego ubioru męskiego i kobiecego – bezrękawnik zakładany na koszulę, zapinany z przodu na rząd małych guzików’ [brucnik – Pl; brócnik – W; pruclik – Ch – Gł; sprucnik – LW; westa – Gł; kamziela – J, ZG]

BRYJA (..) 1. ‘rzadka potrawa z mąki (głównie owsianej, rozmieszanej we wrzącej wodzie’ [breja – LW], 2. ‘rzadka, mazista substancja’ [breja – LW]

ŚPARCHET (..) [blachy – ogor.; śparet – Ch, J, LM, LW, Ps, Pw – Hd, Pl, R, Rb, SG, Sh, W; śparget – Sh; śpachret – J, LM, LW, ZG – Rb; śpachet – LW; śparchyt – SG; śpartchet – N; sparchet – LW, Pw; sparet – Hd, Pl, Rb]

ŚTUCH (..) [stuch – Ch, LW, O – Pl, w, Sh; śtuf – O, Ps, Pw, ZG; stów – ZG; stuf – Ps, Pw, ZG; śtug – Ch; śtuk – Ch; stucha – Gł, Pl, R, Rb; śtucha – LW; stufa – Pw]

Często odpowiedniki te mają charakter wyłącznie lub w większości fonetyczny (najczęściej zleksykalizowany), por. np. wyżej hasła *bryja*, *śparchet*, *stuch* czy poniżej *chomónd*:

CHOMÓND (..) to samo co **CHOMÓND**

CHOMÓNT (..) to samo co **CHOMÓND**

CHOMUT (..) to samo co **CHOMÓND**

CHOMÓND (..) [chomut – Ch – Gł, SG; chomójd – J, LW, ZG; chomónd – B, ZD – Hd, M, N, Pl, Sh; chomónt – Ch, ZD – ZG, Z; chumónd – H, ZD]

Gdy zapis uproszczony może być mylący, podaje się w nawiasie kwadratowym wymowę wyrazu hasłowego, np. **BYNZIN** [wym. bynz-in]; **DERZAK** [wym. der-zak] dla odróżnienia realizacji półmiękkiej *z*’, nie palatalnej *ź* (pierwszy przykład) czy wymowy *r+z* zamiast *ź* (znak ortograficzny *rz*).

IV.4. Informacja gramatyczna w słowniku gwarowym

Poniżej omówię zakres informacji gramatycznej (zwłaszcza jawnej) i sposób jej podawania w wybranych polskich słownikach gwarowych z II połowy XX wieku i początku XXI wieku⁷. Pomijam słowniki wcześniejsze (np. Jana Karłowicza), oraz słowniki popularne ze względu na mały zakres i niewielkie zróżnicowanie jawnej informacji gramatycznej.

Informacja gramatyczna w słownikach gwarowych, podobnie jak w wielu innych typach leksykonów, może być podawana różnie, a jej zakres jest wyraź-

⁷ W podrozdziale wykorzystano częściowo dane opublikowane w moim artykule *Informacja gramatyczna w polskich słownikach gwarowych (na przykładzie rzeczowników i czasowników)*, „Prace Filologiczne” LVIII, 2010, s. 145-168.

nie zróżnicowany, od sporadycznego i minimalnego po pełny, np. w SGPPAN czy w KaśSGO. Zakres i sposób jej podawania uwarunkowany jest m.in. typem słownika (lokalny, regionalny, dialektałny czy ogólnogwarowy⁸), specyfiką i różnorodnością materiału gwarowego o różnym zasięgu terytorialnym (od gwary jednej wsi po leksykę całego obszaru gwarowego).

Informację gramatyczną traktuję jako „metajęzykową informację, charakteryzującą dany wyraz słownikowy pod względem fleksyjnym, składniowym, a niekiedy także słotwórczym” (Gruszczyński 1982: 67). W metaleksykografii wyróżnia się dwa jej typy, a w jej obrębie podtypy. Może ona zatem być:

- 1) eksplicytna (jawna), tj. w postaci odrębnego składnika mikrostruktury słownika, z podziałem na dwa podtypy, mianowicie:
  - ogólna (pośrednia) – w formie tabel i zestawień w części wstępnej słownika, do których odsyła się od artykułów hasłowych);
  - szczegółowa, przyhasłowa (bezpośrednia) – podawana bezpośrednio w artykułach hasłowych i odnosząca się tylko do nich;
- 2) implicytna (ukryta), czyli taka, o której możemy wnioskować z innych elementów artykułu hasłowego, tj. z formy hasłowej, definicji, przykładów (Gruszczyński 1988; Żmigrodzki 2005: 65 za Gruszczyńskim 1988).

W polskich słownikach gwarowych eksplicytna informacja gramatyczna w odniesieniu do rzeczowników i czasowników to przede wszystkim informacja fleksyjna, sporadycznie słotwórcza, brak natomiast w zasadzie jawnej informacji składniowej.

IV.4.1. Rzeczowniki

Rzeczowniki w polskich słownikach gwarowych są najpełniej opisywane, choć konsekwentnie stosowany symbol części mowy – *rz.* znajduje się tylko w jednym słowniku: *Słowniku gwary orawskiej* Józefa Kaśia. W innych słownikach występują skróty sygnalizujące następujące dane:

- a) rodzaj gramatyczny rzeczownika: zawsze w sześciu słownikach, tj. w KaśSGO (nowsze 5 rodzajów: męskoosobowy, męskożywotny, męskonieżywotny, żeński i nijaki), SychSGK, SychSK, BrzezSK, StefSW, GórnDM (tradycyjne 3 rodzaje: męski, żeński i nijaki oznaczone skrótami pochodzącymi od nazw polskich: *m*, *ż*, *n* lub łacińskich *m*, *f*, *n*), w pozostałych słownikach brak przyhasłowego określenia rodzaju rzeczowników; por. np.

KaśSGO: KNÁP *rz.* mos., KOHUTEK *rz.* mż., KASTROLIK *rz.* mnż., JEDLA *rz.* ż., KOLESECKO *rz.* n.

SychSGK: *gítka*, *-kí*, f ‘witka, długa, cienka, giętka, pojedyncza gałązka’. *Gítki góç* (Gochy); *vónk*, *-a*, *vánek*, *-nka*, m ‘wianek’ (...); *vázédto*, *-a*, n. ‘robótka na drutach’.

SychSK: *bulvář* m ‘człowiek lubiący jeść dużo ziemniaków’, *čelak* m ‘cieleń’, *cepak* m ‘ręko-

⁸ O typach słowników gwarowych – zob. Woźniak 2000: 22, Karaś 2010, r. I.6.

jeść cepów’, *bul’vónka* f. ‘woda zlna z gotujących się kartofli’, *bul’vísiko* n. ‘pole, na którym rosły kartofle’.

BrzezSK: BRODZIARZ m. ‘ten, co nosi brodę’, BUŁAN m ‘płowy, żółtawy koń’, CZĄBRZ m ‘cząber’, BYMBA f. ‘huśtawka’, CACKO n.

StefSW: *kośnik* m ‘kosiarz’, *kur* m ‘kogut’, *koderek* m ‘szmatka, łaszek’, *knafla* z ‘guzik’, *kopyto* n. GórnDM: *dróżnik* m, *dzik* m, *durszlak* m, *doprawka* f, *czołno* n.;

czasem są to uwagi o dwu- czy niekiedy nawet trójrodzajowości i trudnościach w określaniu rodzaju gramatycznego niektórych rzeczowników, np.

SGPPAN: ASTER *m* ASTRA z ASTRO *n* [?]; BAJDA *m* i z; I BAK *m* BAKA z;

SGŚWyd: BREW z. i *m*. BRWA, BRWIA;

SGOWM: *cień* m f (też podane: formy bez nacechowania rodzajowego); *dzicz* m f l. f, coll. 2. m; *dziewczak* m f, ze składnią żeńską (...), męską (...), większość zapisów z całego terenu nie daje wskazówek co do rodzaju gramatycznego; *duszka* m f;

SychSGK: *vař’ěvoda*, -ě, mf ‘pleciuga, gaduła’;

SychSK: *čamaga* mf.; *řokěla* mf;

b) ograniczenia w zakresie kategorii liczby: pluralia tantum i singularia tantum (w większości słowników) sygnalizowane symbolami *blm* – *blp* (SGPPAN, SGŚWyd, KaśSGO) lub *pl. t* || *plt* – *sg. t* || *sgt* (SGOWM, SychSGK, SychSK, GórnDM, ZarSSS), por. np.

SGPPAN: ALUS *blm*, AFRYKANY *blp*, BAJDY *blp*, BAKI *blp*;

SGŚWyd: adwenta *blp.*, ANDRZEJKI *blp.*, BUCIOGI *blp.*, BUKIEW *blm.*;

SGOWM: *klumpy* pl. t., *II krzyżaki* pl. t.; *kubaba* sg. t.;

KaśSGO: GABLE rz. nmos. VIe, D. -i, *blp.*; GABRYLASIEK rz. mnż. IIIb, D. ~ska, *blm*

GórnDM: *bon*: *bún*, -u, m. sg. t. ‘bób ogrodowy’; *gnój* m. sg. t., *futer*, -tru, m. sg. t.; *hafer-floki* pl. t. ‘płatki owsiane’, *krzyżówki* pl. t. ‘skrzyżowanie dróg’;

SychSGK: *řutřaski*, -kóv, plt, coll. ‘owoc strząśnięty przez człowieka lub wiatr’; *b’očěně*, -óv, plt (brak oznaczania singulariów tantum);

SychSK: *cepi*, -óv, plt; *čěpini*, -óv, plt; *oglandi*, -óv, plt (brak oznaczania singulariów tantum);

ZarSSS: DRABIE pl. t., gen. pl. *droubjí*; KONOPIE coll., gen. sg. *kúnořou*, gen. pl. *konopí* || *konopíf*; KORZENIE coll., gen. sg. *koř’žyňou*, KLETY pl. t., -ůf;

c) tzw. nieodmienność (czasem tylko ograniczenia odmienności) lub pełna odmiana, ale ograniczone użycie, sygnalizowane albo typowymi skrótami stosowanymi w leksykografii polskiej, czyli *ndm.* lub z łac. *indecl.*, albo informacją typu: *zwykle w lm.*, por. np.

SGPPAN: BALASEK, BALASKA, BALASKI 1. *zwykle w lm*, 2. *zwykle w lm*;

SGŚWyd: AJERKUCHEN *ndm.*, AJNMALANC *ndm.*, AJERFLAUMEN *ndm.*, ADAMASZKA *zwykle w lm.*, BRONIAK *zwykle w lm.*; II BUCIOR *zwykle w lm.*,

SGOWM: *borowiny*; wyjątkowe sg *borowina*; *dziel* *ndm.*;

GórnDM: *fylicype* n. *ndm.*; *gimnazjum* n. *ndm.*;

SychSGK: *ušuš* [ušuš], *indecl.*, m. onom. ‘zabawka sporządzona z guzika...’; *utvěje*, plt, *wyraz zachodzący tylko w zwrocie: py ůtvějař lazěc* – ‘próżnować’ (Jastarnia, Bór);

SychSK: *obejšě*, *indecl.* f; *člapa*, -i, f, *zwykle člapi*, -óv, pl;

d) typ deklinacyjny sygnalizowany przez:

- stałe odesłanie do tabeli fleksyjnych (numeru grupy deklinacyjnej) zamieszczonych we wstępie do słownika: tylko KaśSGO, por. np. odsyłacze do podtypów deklinacyjnych rzeczowników żeńskich:

SIYKIYRA IVa, SCYPECKA IVb, JAPATYKA IVb||IVd, SIYŁA IVc, CIESIELKA IVd, CHOWAŃCULA IVe, SKORZICA IVf, SIECKARNIA IVg, MŁADZÁ IVh, MREZIA IVi, SEKURACYJÁ IVj, CHÓDZÁ IVk, BURZÁ IVl, WIECZERZÁ IVm, PANI IVn, DOBROŚĆ IVo, RZEC IVp, PŁAŃ IVr, BUKIEW IVs, SPOWIYDŹ IVt, OBRYNOC IVu, POSEW IVw

- formy D.lp. w postaci końcówki, zakończenia wraz ze spółgłoską wygłosową (grupą spółgłoskową) tematu fleksyjnego lub całej formy dopełniacza w razie wymian tematycznych (dla pluraliów tantum – D.lmn.), zawsze w SzymSGD i DejSLKŁ, StefSW, SychSGK, SychSK, BrzezSK, GórnDM, PlutaSD, ZarSSS, natomiast w pozostałych słownikach tylko przy określonych wyrazach, razem z innymi nietypowymi formami fleksyjnymi (tak w SGG PAN, SGŚWyd, SGOWM), por. np.

SzymSGD: *bratovo*, -y; *brukoš*, dop. *brukoža* || *burkoža* (sporad.), *brukef*, dop. *brukfi*; *buda*, -y; *konkury*, dop. *konkuruf* pl. t

DejSLKŁ: **brandziel**, -a; **brajówka**, -i; **brataniec**, -ńca; **brażek**, -żka; **brodło**, -a; **brzytew**, -twy, **bydłę**, -ęcia;

StefSW: **hak**, -a; **hantlager**, -gra; **jasnota**, -y; **jarka**, -i; **jestrząbek**, -bka; **kiziaczek**, -czka; **kłakry**, -ów; **klepadelko**, -a; **košlon**, -a; **marchwia**, -i, **ścierząbż**, -zi;

SychSGK: **bubač**, -a; **bubelzupa**, -ě; **załga**, -gi; **zাপověз**, -ežě; **zastřecě**, -á, -go, n; **zeslipk**, -šěpku, m;

SychSK: **bajdura**, -i; **bañař**, -a; **boćańica**, -i; **braćisek**, -ška; **ćěřńe**, -ów; **dim**, -u; **dmužotulek**, -a; **farina**, -i, **fartušek**, -ška; **knupel**, -pla; **krosti**, -ów; **maržev**, -vi;

BrzezSK: **BLACHOT**, -a; **CHERA**, γ^εry^ɟ; **BURSA**, -y^ɟ; **DEKIEL**, *dekla*; **DRWAL**, -a; **GAJDAK**, -a; **GRABLE**, *grabli*;

GórnDM: **grzebień**, -y^εńa; **gryfel**, -fla; **dziedzic**, -a; **gburka**, -i; **gąsiak**, -a; **krowiniec**, -ńca; **leglija**, -i; **lazaret**, -u; **ludzie**, -uf || -i; **mech**, *mechu*; **odrobek**, -pku; **ostrów**, -ova;

PlutaSD: *adresa*, -y; *aksamitka*, -i; *drewko*, -a; *dwórek*, -rka; *grubelok*, -o^uka; *graber*, *grabera*; *krew*, -y; *lager*, *lagra*; *orklapy*, -uf; *orzeł* (ωοζου) *ωοζυα*; *siodlarz*, -o^uza;

ZarSSS: **CHUSTA**, *χusta*, -y; **CHLEB** *χlyp*, gen. sg. *χleba*; **BRODAWKA** *brodofka*, -i; **OKIENKO** *okjynko*, -a; **KORZONEK** *koržunek*, gen. sg. *koržunka*; **KOPACZ** *kopōuc*, gen. sg. *kopōuca*;

e) nietypowe formy fleksyjne, czyli odstępstwa od wzorca odmiany (również nietypowa postać tematu fleksyjnego) charakterystycznego przede wszystkim dla polszczyzny ogólnej (także dla poszczególnych systemów gwarowych) w określonym przypadku lub przypadkach, w tym – jeśli w słowniku nie podaje się regularnie końcówki D.lp. – różniące się od stanu ogólnopolskiego formy tego przypadku (m.in. uwagi o odmianie przymiotnikowej niektórych rzeczowników), np.

SGPPAN: BAJZEL *D lp* bajzelu || bajzlu, *Ms lp* bajzelu; BANDAŻ ≈ *N lm* bandażoma; BARCZEK ≈ *D lp* barecka, *M lm* barćki; BARĆ ≈ *M lp m* barć, *Msc lp* v barć'u; *M lm m* barće; DOKTOR *Formy:* ≈ *D lp* doctořza *Cieszyn [Cz] MPKJ IV 164; ciesz Prob 17; N lp* dochtorzym *Cieszyn [Cz] Pieg-Koz 64; Ms lp* dochtorzowi *Cieszyn [Cz] jw; Ms lm* po doktoraf *konec RLTN XXI 235; DOKTOROWA 1. w użyciu rz*

SGOWM: akord, *akortu*; **borta** (...); *Ipl* *bortoma*; **bóber** (...); *Gsg* bóbru; **brew**, **brwia** (...); formy nie rozstrzygające *Nsg*; *Gsg* *brwie*, *NApl* *brwie*, *brąwie*, *brwnie*, *brwi*, *mrwi*, *Gpl* *brwiów*; zwykle w *pl*; **brzoza** (...); *Lsg* *-y*, *Npl* *-e*, *Gpl* *-ów*, *Ipl* *-oma*; **chomał**, **chomało** (...); *NAsg* *chomał*, *chomało*, *komat*, *komąto*, *komęto*, *skomąto*, *NAI* *-y*, *-a*, *Gpl* *-ów*, inne formy bez nacechowania rodzajowego; **czeladnik** (...); *Dsg* *-owiu*, *Npl* *-ki*

SGŚWyd: APTEKARZ *D. lp.* ĵaptykořza, řaptykořza; ANIOŁ *M. lm.* ańele, ańełi, ańořońe, ańořy, annieli; BABCIA *D. lp.* babće; BACHORO, bachora *D. lm.* bařor, bařorůf; BADEHAUZ *D. lp.* badyřařzu; *D. lm.* badyřařzůf; *Mc. lp.* badyřařže; BAGIER *D. lp.* bagru, bagra, bahra; *D. lm.* bagrůf; BAGNIĘ *D. lp.* bagńąća; BAMBER *D. lp.* bambra; *M. lm.* bambry; ATRAMENT *D. lp.* atramynta, atramyntu; BUDYŃ *D. lp.* buřyńu

SychSGK: **gbur**, *-a*, *pl* *gbuře*, *-rów*, *gburońe*, *-ów*, *m*; **zǎpustě**, *gen.* *zǎpusti* || *zǎpusti* || *zǎpustów*, *pl*; **zazabałanosí**, *adj.* w użyciu rzeczown.;

BrzezSK: FALGA: *fałga* || *fałga* || *falga* || *felga* *f.*, *-gi* *Gsg* *NApl*, *-gůf* *Gpl*; GEŚIARZ: *gǎśóůř* *m*, *-řa* *GAsg*, *-e* *Npl*; GRUPA *I:* *grupa* *f.* *-yř* *Gsg* *NApl*, *-ůř* *Gpl*

GórnDM: *dochtorowa*, *-i* *f.* *rzecz.* o odm. *przym.*

ZarSSS: BRWIA *brřa*, *-e*, *nom.* i *gen.pl.* *brři*; KONOPIE *coll.*, *gen. sg.* *kůnořou*, *gen. pl.* *konopři* || *konopřůf*;

MacSchD: *bauholc*, *-u*, *warstat*, *-u*, *karnes*, *-a*, *listew*, *-twy*, *listwa*, *-y*, *szczereńel*, *-bli*, *chochel*, *-chli*, *sadz*, *-u* (rzadko).

Z wykazu przykładów widać, że w większości analizowanych słowników końcówki od zakończeń nie są odróżniane graficznie. Powszechnie dziś stosowana w słownikach praktyka ich różnicowania: tylda – łącznik występuje jedynie w słowniku orawskim Józefa Kařia (KařSGO).

Przegląd polskich słowników gwarowych pod kątem zawartej w nich informacji gramatycznej dotyczącej przymiotników zawiera tabela nr 11.

Tabela nr 11. Charakterystyka gramatyczna rzeczowników (eksplicytna) w wybranych 15 polskich słownikach gwarowych (podano je wg zasięgu geograficznego od ogólnogwarowych po lokalne).

Słownik	Rodzaj gram.	Typ deklinacyjny	Informacje o ndm. lub ograniczeniu kat. liczby	Nietypowe formy fleksyjne
SGPPAN	–	–	+	nietypowe dla danej gwary lub oboczne
SychSGK	3 rodzaje m. ż. n.	sygnalizowany przez <i>D.lp.</i> (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	rzadko, głównie przy rzeczownikach nieregularnych

SGŚWyd	–	–	+	nietypowe dla danej gwary lub oboczne
SGOWM	–	–	+	niezgodne ze stanem ogp.
DejSLKŁ	–	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	przemieszane z kontekstami użycia
GórndM	3 rodzaje m. ż. n.	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	–
KąśSGO	5: mos., mż., mnż., n., ż.	odsyła do tabel	+	zakończenia po tyldzie, końcówki lub pełne formy
SychSK	3 rodzaje m. ż. n.	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	rzadko, głównie przy rzeczownikach nieregularnych
StefSW	3 rodzaje m., ż., n.	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	–
KucSPM	–	–	–	–
MacSChD	–	rzadko D. lp.	–	rzadko D. lp.
BrzezSK	3 rodzaje m., ż., n.	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	przypadki zależne, zwłaszcza gdy inna forma w j. ogólnym
PlutaSD	–	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	niekiedy
SzymSGD	–	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	rzadko, głównie przy rzeczownikach nieregularnych
ZarSSS	–	sygnalizowany przez D.lp. (końcówka, zakończenie lub pełna forma)	+	rzadko, np. <i>drabca</i> , acc. <i>droypca^e</i> ; nom. pl. <i>dróypce</i>

Znacznie bardziej rozbudowane, przede wszystkim o nietypowe i oboczne formy fleksyjne, są informacje o rzeczownikach nieregularnych. Jako przykład tego typu danych zamieszczono w poniższej tabeli opis rzeczownika *brat* w wybranych polskich słownikach gwarowych (tych, które zawierają hasło *brat*).

Tabela nr 12. Jawna (eksplicytna) informacja gramatyczna dotycząca wyrazu *brat* w 15 polskich słownikach gwarowych (podano je wg zasięgu geograficznego od ogólnogwarowych po lokalne)⁹.

Słownik	Rodzaj gram.	Typ deklinacyjny	Nietypowe i oboczne formy fleksyjne	Dokładna lok.
SGPPAN	–	–	Clp <i>brat^ooju</i> ; <i>bratovú</i> <i>bratu</i> ; ~ typu <i>bratowi</i> <i>bratu</i> ; ~ Blp <i>brat</i> tylko we fraz; ~ W lp typu <i>bratrze</i> ; ~ <i>bratu</i> ; ~ Ms lp <i>bratu</i> <i>brac'e</i> <i>brac^u</i> ; ~ Mlm <i>bracaj</i> <i>bracia</i> ; ~ typu <i>bracia</i> (<i>braća, brac'a, bračã, bracă, bračo, bračó^u, bračó</i>), ~ typu <i>bratrzy</i> ; ~ typu <i>braci</i> (<i>braći, bracə</i>) <i>braća</i> ; ~ typu <i>braty</i> <i>bracio</i> <i>bračó^u</i> <i>braća</i> <i>bračã, brac'a</i> ; ~ typu <i>bratowie</i> <i>bracio</i> <i>bracă</i> <i>braca</i> ; ~ D lm typu <i>braciów</i> <i>braći</i> <i>braći, brac'i, bračó</i> , ~ typu <i>bratów</i> <i>braći, braći</i> ; ~ C lm <i>braćam</i> ; ~ typu <i>bratom</i> : <i>bracióm</i> [rz] <i>bračům</i> <i>bracom</i> ; ~ Blm typu <i>bracia</i> <i>braci</i> ; ~ typu <i>bracių, ~ typu braciów</i> ; ~ typu <i>bratów</i> : <i>braci</i> <i>bratuχ</i> <i>braci</i> ; ~ typu <i>braty</i> ; ~ W lm <i>braciowie</i> , ~ typu <i>bratowie</i> : <i>bracio</i> <i>bracia</i> ; ~ N lm typu <i>braciami</i> ; ~ typu <i>bratami</i> <i>bračmy</i> <i>braćmi, ~ typu bratmi, ~ br atomi, ~ braćmo</i> <i>braćmi, ~ br acama</i> ; ~ typu <i>bratama, ~ typu bratoma</i> <i>braćmi</i> ; ~ Ms lm <i>bracəχ, ~ typu bratach</i> <i>braciach</i> [rz] <i>bračay</i>	+
SychSGK	m	sygn. końc.- -a	dat. <i>bratu, bratoví</i> , voc. <i>brace</i> , pl nom. <i>bracã, bracu, bratové</i> , gen. <i>bratów, bracom, bratom</i>	–
SGŚWyd	–	–	C. lp. <i>bratu; bratowi; bratowi</i> <i>bratu</i> ; W. lp. <i>bracie, bratrze</i> , M. lm. typ <i>bracia; bratowie, bratrzy; braty; braty</i> <i>bracia</i> ; D. lm. <i>braći, bratów, bratów</i> <i>braci</i> ; C. lm. <i>bratom</i> <i>bracióm</i> ; B. lm. typ <i>bratów, bratów</i> <i>braci</i> ; N. lm. typ <i>bratami, bratoma, bratami</i> <i>braciami</i> ; Ms. lm. <i>bratach; bratach</i> <i>braciach</i> ; W. lm. typ <i>bratowie; bratowie</i> <i>bracia</i>	+
SGOWM	–	–	Dsg <i>bratowi</i> , Npl <i>braty, bratowie, brata</i> , Gpl <i>bratów, braciów</i> , Dpl <i>bratom, bratom</i> , Apl <i>bratów, braty, braciów, bracia</i> , Vpl <i>braty</i> , Ipl <i>bratami, braciami</i> , Lpl <i>bratach</i> (NVpkl <i>bracia</i> i AGpl <i>braci</i> dość częste, Lpl <i>braciach</i> zanotowano sp, Ipl <i>braćmi</i> nie pośw.)	+

⁹ W tabeli ujednolicono sposób zapisu cytowanych form fleksyjnych (kursywą formy, informacje gramatyczne – druk prosty) i pominięto lokalizację form.

DejSLKL	–	sygn. końc.- -a	przemieszane razem z krótkimi cytatami, wszystkie formy fleksyjne	+
GórnDM	m.	sygn. końc.- -a	brak, tylko w cytatach (M lmn <i>brati</i> , <i>braćaj</i>)	–
KąsSGO	rz. mos.	In: ode-sła- nie do tabeli	CMc. lp -u -owi, Mc. lp <i>bracie</i> , M. lm <i>braciá</i> , D. lm -ów, C. lm -om, N. lm -ami, Mc. lm -ak	–
StefSW	brak wyrazu w słowniku			
SychSK	m	sygn. końc.- -a	dat. <i>bratu</i> obok <i>bratoúu</i> , pl <i>bratoúe</i> obok <i>braća</i> , <i>bratów</i> , obok <i>braći</i> , <i>bratami</i> obok <i>braćmi</i>	–
KucSPM	–	–	<i>braciá</i>	+
MacSchD	wyraz tylko wymieniony jako zgodny z ogp. bez opisu			+
BrzezSK	M	sygn. końc.- -a GAsg	<i>bratu</i> Dsg, z <i>bratem</i> z <i>braty^em</i> Isg, <i>braće</i> Lsg Vsg, <i>braća</i> <i>braćó^u</i> , <i>braty</i> Npl, <i>bratůf</i> a. <i>braći</i> , <i>braćó^u</i> , Gpl Apl	wynika z typu słownika
PlutaSD	–	sygn. końc.- -a	<i>brat</i> , -a, <i>dwa braćou</i>	wynika z typu słownika
SzymSGD	–	sygn. końc.- -a	l. mn. <i>braty</i> a. <i>braćo</i> a. <i>braća</i>	wynika z typu słownika
ZarSSS	–	sygn. końc.- -a	z <i>braty</i> z <i>braty</i> , nom. pl. <i>braćou</i>	wynika z typu słownika

Najwięcej form fleksyjnych bardzo dokładnie lokalizowanych (co utrudnia ich szybkie wychwycenie) odnoszących się do każdego wariantu fonetycznego podaje SGPPAN jako słownik ogólnogwarowy. Mimo braku jawnego określenia rodzaju gramatycznego i typu deklinacyjnego informacja ta zawarta jest *implicit*e w wykazie bardzo zróżnicowanych form fleksyjnych obejmujących wszystkie przypadki. Wiele nietypowych lub obocznych form fleksyjnych odnotowano również w SGŚWyd i SGOWM. Informacja zwięzła, ale wyczerpująca, znajduje się w KąsSGO, w którym dzięki wyznaczeniu podtypu deklinacyjnego i odesłaniu do tabel fleksyjnych, jest nawet – w odniesieniu do tej jednej gwary – pełniejsza. Obszerną charakterystykę fleksyjną omawianego wyrazu zawierają BrzezSK i SychSGK, SychSK, gdyż notują rodzaj gramatyczny, typ deklinacyjny sygnalizowany przez końcówkę D. lp. oraz nietypowe i wariantywne formy innych przypadków. W pozostałych słownikach jest ona o wiele uboższa, a w niektórych (StefSW) brak hasła *brat* lub brak opisu wyrazu (MacSchD).

IV.4.2. Przymiotniki i przysłówki

Informacja gramatyczna odnosząca się do przymiotników w polskich słownikach gwarowych obejmuje następujące elementy:

- a) określenie części mowy wraz z innymi obszernymi danymi: odesłaniami do tabel fleksyjnych, zakończeniami form M. lmn. lp. i form stopnia wyższego przy przymiotnikach podlegających stopniowaniu lub pełnymi formami fleksyjnymi w wypadku różnych wymian tematycznych czy supletywizmu, czyli informacja pełna: tak tylko w słowniku orawskim J. Kaśia, por. np. hasła:

KaśSGO: BIYDNY *przym. Ia, ~ni, ~niyjsy*; DOŻRAŁY *przym. Ia*; DOBROCIWY *przym. Ia, ~wi, ~wsi*; DOBRY *przym. Ia, dobrzi, lepsy*;

- b) określenie części mowy (czasem z oznaczeniem typu przymiotnika, np. dzierżawczego) na ogół z podaniem form stopnia wyższego, zwłaszcza nietypowych:

SychSGK: *bracišk-ów*, adj. poss. od *bracišk*; *bruni*, compar. *brunšī*, adj.; *břědkī*, adj. compar. *břědšī*; *zgodlěvi*, adj.; *zli*, compar. *goršī*, adj.; *gąsti*, compar. *gąstšī* lub *gąščěšī*, adj.; SychSK, por. np. *brodati* adj.; *cudni*, compar. *cudńejšī*, adj.; *ćepli*, compar. *ćeplejšī*, adj.; *ćixi*, *ćixšī*, adj.; *čažki*, adj.; *čanki*, compar. *čanšī*, adj.; *dlugi*, compar. *dlugšī*, adj.; *stari* comp. *staršī*, adj.; *starejšī* comparat. przymiotnika *stari* tylko w przysłowiu (oddzielne hasło); *tlusti*, compar. *thusšī*, adj.;

- c) końcówki rodzajowe wraz z ewentualnymi formami stopnia wyższego; podawanymi bezpośrednio po końcówkach rodzajowych (BrzezSK), albo na końcu artykułu hasłowego po definicji i cytatach (SzymSGD), albo jako odrębne hasła dla form stopnia wyższego (DejSLKŁ):

BrzezSK: CICHY: *ćixy^l, -ó^u, -e; ćixšy^l comp*; CIEKAWY: *ćy^ekavy^l || ćeka vy^l, -ó^u, -e; ćy^ekavšy^l comp*; CZYSTY: *čy^lst y^l, -ó^u, -e*;

SzymSGD: *burokovy, -o, -e; čekavy, -o, -e; (...)* st. wyższy *čekavšy* – tylko w 1. i 2. znaczeniu; *ćixy, -a, -e; (...)* st. wyższy *ćixšy; čimny, -a, -e; čínki || čínki || čínki, -o, -e (...)*; st. wyższy *ćincejšy || čincejšy || čišy; stary, -o, -e; suxy, -o, -e; (...)* st. wyż. *suxyšy a. suxšejšy*;

DejSLKŁ: *barani, -a, -e; biały, -a, -e; bielszy, -a, -e; biedny, -a, -e; biedniejszy, -a, -e; blady, -a, -e; bladzy, -a, -e; bledzy, -a, -e; brzydki, -a, -e*;

- d) regularnie końcówka lub zakończenie (ze spółgłoską wygłosową tematu fleksyjnego) wybranego przypadku; ten typ informacji występuje rzadko: zakończenie M. lmn. mos. – KaśSGO (por. wyżej), D. lp. r. m. notuje zawsze PlutaSD, por. np.

PlutaSD: paradny *paradnyj, -ygo*; papulaty *papulatyj, -ygo*; biedny *bědnyj, -ygo*; bliski *blški, -ygo*; cienki *čynki, -ygo*; dobry *dobryj, -ygo*, jako odrębne hasło: *lepszy; zły zyxu, -ygo*;

e) tylko nietypowe formy fleksyjne przypadków zależnych przymiotnika w stopniu równym oraz nietypowe formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotników i przysłówków odprzymiotnikowych: SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, np. por. hasło *chory* (SGOWM I 306):

chory (...); comp *gorszy chory* Nidz Giż, *gorzej chor(y)* Olsz, G (+ A m-pers) pl *-ech* olsz Szcz; hasło *doktorski* (SGPPAN VI 25):

DOKTORSKI *Formy: (...) M lp r n doχtarške Słup LPW I 145; doχt'arcyⁱ Słup LSW I 189.*

f) ewentualnie uwagi o nieodmienności, np.

SGŚWyd: AJNFACH *przym. nodm.*;

SychSK: **bebe**, indecl. adj.; **apan**, indecl. adj.

Przegląd polskich słowników gwarowych pod kątem zawartej w nich informacji gramatycznej dotyczącej przymiotników zawiera tabela nr 13.

Tabela nr 13. Charakterystyka gramatyczna przymiotników (eksplicytna) w wybranych polskich słownikach gwarowych.

Słownik	Okr. części mowy	Końc. rodzajowe	Zawsze końcówka lub zakończenie wybranego przypadku	Formy st. wyższego (ewentualnie najwyższego)	Nietypowe formy fleksyjne przymiotników w st. równym
SGPPAN	–	–	–	+	+
SychSGK	+	–	–	pełne formy wprowadzane skrótem comp. po wyrazie hasłowym	–
SGŚWyd	–	–	–	+	+
SGOWM	–	–	–	+	+
DejSLKŁ	–	+	–	odrębne hasła	są w ilustracji materiałowej
KąsSGO	+	odsyła do tabel	M. lmn. mos.	zakończenie st. wyższego na końcu inf. gram.	odesłanie do tabel
SychSK	+	–	–	pełne formy wprowadzane skrótem comp. po wyrazie hasłowym	–

GórDM	–	–	–	pełne formy wprowadzane skrótem comp. po wyrazie hasłowym	–
BrzezSK	–	+	–	pełne formy wprowadzane skrótem st. wyższy po końc. rodzajowych	–
KucSPM	–	–	–	odrębne hasła	–
SzymSGD	–	+	–	pełne formy wprowadzane skrótem st. wyższy na końcu art. hasłowego	–
PlutaSD	–	–	D. lp. r. m.	sporadycznie jako odrębne hasła	–
ZarSSS	–	–	–		–
StefSW	–	–	–	–	–

IV.4.3. Zaimki

Zaimki jako klasa wyrazów niezwykle różnorodna nie od dziś sprawiają kłopot w opisie leksykograficznym. W analizowanych polskich słownikach gwarowych mają zakresowo zróżnicowaną charakterystykę gramatyczną. Pełne informacje znajdują się w KąśSGO, który zawiera określenie części mowy oraz typ zaimków, przy zaimkach przymiotnych odesłanie do typu deklinacyjnego do tabel fleksyjnych oraz po tydziele zakończenia wszystkich lub wybranych przypadków, ewentualnie uwagi o ograniczeniu odmienności, por. np.

CHOĆCÓ *zaim. rzeczowny, D. ~cego, C. ~cymu, B. ~có, NMc. ~cym,blm*

Charakterystyka gramatyczna niektórych zaimków jest bardzo rozbudowana, także o formy wariantywne oraz o ich uwarunkowania, por. np. hasło *ón*:

ÓN *zaim. rzeczowny – w liczbie pojedynczej – rodzaj męski i nijaki: M. ón (m), óno (n); DB. ónego (z akcentem logicznym); || go (bez akcentu logicznego); || niego (po przyimku); w B. w połączeniu z przyimkami na, za – formy ściągnięte nań, zań), C. ónymu, jymu (z akcentem logicznym) || mu (bez akcentu logicznego) || niymu || nimu (o przyimku), NMc. nim; w liczbie pojedynczej – rodzaj żeński: M. óna, D. ónej || óne (z akcentem logicznym) || je || jej (bez akcentu logicznego), niej || nie || niyj (po przyimku), C. ónyj, jeji (z akcentem logicznym) || ji (bez akcentu logicznego, B. óne || je || jo || nie (po przyimku), N. niom, Mc. niej || niyj || ni; w liczbie mnogiej – rodzaj męskoosobowy: M. óni, DB. ónyk (z akcentem logicznym) || ik (bez akcentu logicznego) || nik (po przyimku), C. ónym (z akcentem logicznym) || im (bez akcentu logicznego) || nim (po przyimku), N. nimi, Mc. nik; w liczbie mnogiej – rodzaj niemęskoosobowy: M. óny || óne, D. ónyk (z akcentem logicznym) || ik (bez akcentu logicznego) || nik (po przyimku), C. ónym (z akcentem logicznym) || im (bez akcentu logicznego) || nim (po przyimku), B. je || ik, N. nimi, Mc. nik.*

W zasadach redakcyjnych autor nie wymienia wyróżnianych przez siebie typów zaimków. Z lektury haseł zaimkowych słownika wynika, że wydzieliła ich dziewięć, przy czym stosuje tu dwa kryteria: formalne, stąd wyróżnienie – zgodnie z tradycją – 4 rodzajów zaimków: 1) zaimki rzeczowne, 2) przymiotne, 3) liczebne, 4) przysłowne, oraz kryterium semantyczne, na którego podstawie wydzieliła: zaimki pytajne i względne, wskazujące, dzierżawcze i osobowe (bez innych typów zaimków wyodrębnianych w klasyfikacjach według kryterium znaczeniowego), por. np.

a) zaimki rzeczowne:

KTOSI zaim. rzeczowny, DB. kogosik, C. kómusik, NMc. kiymysik, blm; **SYĆKA I** zaim. rzeczowny mos, blp, DBMc. syćkiyk || syćkik, C. syćkiym || syćkim || syćkiyma, N. syćkiymi || syćkimi; **SYĆKO** zaim. rzeczowny n, D. syćkiego, C. syćkiymu, B. syćko, NMc. syćkiym, blm; **SYĆKIE** zaim. rzeczowny nmos, DBMc. syćkiyk || syćkik, C. syćkiym || syćkim || syćkiyma, N. syćkiymi || syćkimi, blp; **JÁ** zaim. rzeczowny DMc. mnie, C. mnie || mi, B. mnie || mie, N. mnom; **TY** zaim. rzeczowny DB. ciebie (akcentowany) || cie (nieakcentowany) || rzad. tobie, C. tobie (akcentowany) || ci (nie akcentowany) || rzad. ciebie, N. tobom, Mc. tobie, blm;

b) zaimki przymiotne:

CHOĆTORY zaim. przymiotny Ia, ~rzy; **TELICKI** zaim. przymiotny Ib; **KTORYSIK** zaim. przymiotny, człon ktory odm. jak przym. Ia, człon -sik ndm; **SYĆKA II** zaim. przymiotny, ndm;

c) zaimki liczebne:

TELA zaim. liczebny, ndm; **TELICKO** zaim. liczebny, ndm; **KIELOSİK** zaim. liczebny, ndm;

d) zaimki przysłowne:

TELE DÁLE zaim. przysłowny; **TUTOK** zaim. przysłowny; **TAMOK I** zaim. przysłowny; **TAMTYNDY** zaim. przysłowny;

e) zaimki pytajne i względne:

KIELI I zaim. pytajny IIa; **KIELI II** zaim. względny IIa; **KIELO I** zaim. pytajny; **KIELO II** zaim. względny;

f) zaimki wskazujące:

TAMTYN zaim. wskazujący Ia; **TYN** zaim. wskazujący, M lp m tyn, ź ta, n to, D. lp m i n tego, ź tej || te; C. lp m i n tymu, ź tyj; B m tego, n to, ź tyn || te; N lp m i n tym, ź tom; Mc. lp m i n tym, ź tyj; M. lm mos ci, mż, mnż, ź i n ty; D. lm tyk; C. lm tym; B. lm mos tyk, nmos ty; N. lm tyimi; Mc. lm tyk;

g) zaimki dzierżawcze:

MÓJ I zaim. dzierżawczy IVc, D. lp mojego, M. lm moi, moje; **WAS** zaim. dzierżawczy IVc, D. lp wasego, M. lm wasi, wase;

h) zaimki osobowe:

MY *zaim. osobowy, DBMc. nás, C. nám, N. nami; (ale ja, ty, ón – opisane jako rzeczowne), brak wy w słowniku.*

Wydzielenie – na podstawie zróżnicowanych kryteriów – 9 typów zaimków skutkuje niekonsekwencją w ich opisie. Przykładowo – zaimki *ja, ty, on, my, wy* – zgodnie z kryterium formalnym – zaimki rzeczowne, ale według kryterium semantycznego to zaimki osobowe. W słowniku zaimki *ja, ty, ón* zostały opisane jako zaimki rzeczowne, natomiast jedynie *my* – jako zaimek osobowy.

Omówienie zaimków jest – jak widać – w słowniku orawskim bardzo szczegółowe, a ich typy na ogół wyróżniane precyzyjnie, por. np. 3 możliwości opisu zaimków *który* i *któ*:

KTORY I *zaim. pytajny; KTORY II* *zaim. względny Ia, ktorzi; KTORY III* *zaim. rzeczowny Ia, ktorzi; KTÓ I* *zaim. pytajny, kogo, C. kómu, Nmc. kiym, blm; KTÓ II* *zaim. względny, kogo, C. kómu, Nmc. kiym, blm; KTÓ III* *zaim. rzeczowny, DB. kogo, C. kómu, Nmc. kiym, blm.*

Zaimki jako klasa wyrazów bardzo zróżnicowana mają bogatą informację gramatyczną także w innych polskich słownikach gwarowych, ale nie zawsze jawną przyhasłową, często implicytną, włączoną w definicję.

Najczęściej pojawiają się następujące dane:

a) określenie części mowy niekiedy z zaznaczeniem najczęściej pełnionej funkcji, np.

SychSK: *svój, svoja, svoje*, pron.; *co*, pron. występujący najczęściej w pytaniach (brak *ja, ty, wy, wasz*),

b) rzadziej określenie typu zaimka (przy tym często jego funkcji), np.

SychSGK: *žóden, žódna* rzadziej *žódnã* (pn), *žódnó*, pron.adj.; *vě*, pron. pers. skierowany do jednej starszej osoby; *co*, pron. subst. 'co'; *co*, pron., zaimek zastępujący zaimek względny lub pytajny;

SychSK: *jaki* pron. adj.; *mi* pron. pers.; *mój, moja, moje*, pron. adj.; *sam, sama, samo*, adj. pron.; *naš*, pron. adj.; StefSW: *ten, ta, to (tan)* – zaimek wskazujący często występujący w funkcji rodzajnika;

BrzezSK: GDZIE: *gže* || *že* 'zaimek pytający i względny dotyczący miejsca i kierunku'; SzymSGD: *co* || *c^o* (rzad.), dop. *cego* || *ceguj* (rzad.) A. Zaimek. Zaimek rzeczowny 1. pytajny (osobowy i nieosobowy); 2. nieokreślony; 3. względny (osobowy i nieosobowy); zaimek przymiotny (...). Zaimek liczebny; zaimek przysłówny;

PlutaSD: CO 1. zaimek pytajny; 2. zaimek względny;

c) nietypowe formy fleksyjne (mogą towarzyszyć innym informacjom lub pozostałe dane – w definicji znaczenia), np.

BrzezSK: CHTO: *χt^o* (powsz) || *kt^o* (wch), *k^ug^o* GA, *kū^uymu* D, *kám* || *kým* IL 'zaimek zastępujący nazwy osób i zwierząt, występujący 1) jako zaimek pytający': a) w zdaniach

pytających nie mających treści dzierzawczej; b) w zdaniach pytających zawierających treść dzierzawczą; 2. ‘jako zaimek względny’ a) wprowadzający zdanie podrzędne dopełnieniowe, b) wprowadzający zdanie podrzędne podmiotowe; 3. ‘jako zaimek nieokreślony, oznaczający osobę jedną z wielu, dowolną; CO: *c^uo^s || c^uo^ę || co^s NA, *čeg^uo^s G, čamu || čy^emu D, čam || čym || čy^em IL 1. ‘zaim zastępujący rzeczowniki: w funkcji pytajnej, względnej, wrowadzającej zdania podrzędne podmiotowe, dopełnieniowe, przydawkowe, orzecznikowe’; JA I: *jo^u | ja, m^{ie} Gsg, m^{ie} || myⁱ || m^{ie} || me (rzd) Dsg, m^{ie} || m^{ie} || myⁱ Asg, za mn^o || za mn^o^u || za mn^om || zy^e mn^o Isg ‘ze mną’, m^{ie} Lsg ‘zaimek pierwszej osoby sg’ a) w funkcji samodzielnej; b) fakultatywny składnik analitycznych form czasu przeszłego; c) fakultatywny składnik form czasu teraźniejszego; d) fakultatywny składnik analitycznych form trybu przypuszczającego; JAKI: *jaⁱ, ja^o, ja^{ke}; ja^{ke} || ja^{cy}ⁱ N pl pers m1. ‘zaimek zastępujący przymiotniki w zdaniach pytających o cechę osoby lub przedmiotu’:****

SzymSGD: *jo || ja (rzad.)*, dop. *m^{ie}*, cel. *m^{ie}* a. *my*, bier. *m^{ie}* a. *me*, narz. *mnom*, miejsc. *m^{ie}* ‘ts.’; GórnDM: *čto: čto* powsz. || *kto* liter., *kogo* 1. ‘zaimek pytający odnoszący się do ludzi i zwierząt’ (...); 2. ‘zaimek względny’ a) wprowadzający zdanie podrzędne dopełnieniowe; b) wprowadzający zdanie podrzędne podmiotowe...; *čtórny čtúrni*, -y^ego m. *čtúrna*, -i f., *čtúrne*, -y^ego n. 1. ‘zaim. pytający odnoszący się do osoby, zwierzęcia lub rzeczy wyodrębnionej z wielu podobnych’; 2. ‘zaim. nieokreślony ...’; 3. ‘zaim. względny wprowadzający zdania podrzędne przydawkowe względne’; SGOWM: *czyj* (...) zaimek dzierzawczy: a) pytajny; b) względny; c) nieokreślony; **co I.** zaimek: **A.** rzeczowny: **1.** pytajny, wprowadzający wypowiedzenia: a) pytajne niezależne; b) pytajne zależne; c) wykrzyknikowe; **2.** względny: a) osobowy lub nieosobowy – mający w wypowiedzeniu nadrzędnym wyrażony lub możliwy zapowiednik zaimkowy i wprowadzający wypowiedzenia podrzędne zastępujące lub objaśniające określony składnik wypowiedzenia nadrzędnego’; b) nie mający takiego zapowiednika i przyłączający wypowiedzenie rozwijające treść całego poprzedniego wypowiedzenia; **3.** nieokreślony; **B.** przymiotny: **1.** pytajny; **2.** względny; **C.** liczebny: **1.** pytajny wprowadzający wypowiedzenia: a) pytajne niezależne; b) pytajne zależne; **D.** przysłowny: **1.** względny: a) wprowadzający w obrębie wypowiedzenia wyrażenie porównawcze; b) mający w wypowiedzeniu nadrzędnym wyrażony lub możliwy zapowiednik zaimkowy (...); **2.** nieokreślony.

Przegląd polskich słowników gwarowych pod kątem zawartej w nich informacji gramatycznej dotyczącej zaimków zawiera tabela nr 14.

Tabela nr 14. Charakterystyka gramatyczna zaimków (eksplicytna) w wybranych polskich słownikach gwarowych.

Słownik	Część mowy (skrót)	Typ zaimka	Dodatkowe informacje o jego funkcjach	Nietypowe lub oboczne formy fleksyjne
SGPPAN	w definicjach: zaim.	w definicjach	w definicjach	+
SychSGK	pron. (zawsze)	nie zawsze	nie zawsze	–
SGŚWyd	w definicjach: zaim.	w definicjach	w definicjach	+
SGOWM	zaimek	pełne określenia typu rzeczowny, przymiotny, a w ich obrębie dalsze podziały	bardzo szczegółowy opis funkcji składniowych	+

DejSLKL				
KąśSGO	zaim.	pełne określenia: rzeczowny, przymiotny...	obszerne	zawsze
SychSK	pron. (zawsze)	nie zawsze	nie zawsze	–
GórnDM	w definicjach: zaim.	w definicjach	w definicjach	zawsze przy zaim. przymiotnych formy rodzajowe i D. lp. m. ż. n., przy rzecz. – D.
BrzezSK	w definicjach: zaimek, zaim	w definicjach, często określenia opisowe	w definicjach	zawsze przynajmniej wybrane formy
KucSPM	–	–	–	–
MacSChD	–	–	–	–
SzymSGD	zaimek (rzadko określony)	pełne określenia: rzeczowny, przymiotny..., ale rzadko	rzadko	zawsze przynajmniej wybrane formy
PlutaSD	–	–	–	przy zaim. przymiotnych forma D. lp. m.
ZarSSS	rzadko	rzadko	–	–
StefSW	rzadko notowane	rzadko notowane	rzadko notowane	–

IV.4.4. Liczebniki

W żadnym ze wstępów słownikowych przedstawiających założenia redakcyjne nie ma bezpośrednich uwag o liczebnikach poza słownikiem H. Górnowicza, który deklaruje programowo nierejestrowanie liczebników ze względu na brak specyfiki semantycznej i omówienie fonetyki, fleksji i słowotwórstwa liczebników w odpowiednich rozdziałach monografii gwar malborskich (GórnDM, s. VIII). Przytacza wyjątkowo jedynie takie, które obok swej podstawowej funkcji liczebnikowej mogą pełnić inne funkcje semantyczne, np. *pierwszy* i *drugi*, oraz liczebnik *pól*: PÓŁ ndm. licz. ułamkowy (tu też podaje dalsze liczebniki ułamkowe, dla których nie tworzy odrębnych haseł: *putora*, *pũųśeća*, *pũųćfarta*, *pũųpįnta*, *pũųpįnta*, *pũųśusta*, *pũųśudma*, *pũųśisma*, *pũųźevįnta*, *pũųźeśįnta*).

Zakres informacji gramatycznej odnoszącej się do liczebników w polskich słownikach gwarowych jest na ogół niewielki. W większości słowników brak ich charakterystyki gramatycznej (StefSW: *dwasta*; *osiom*; *osiomdziesiąt*, *osiomdziesiąty*, *osiomnaście*, *osiomset*; *piędziesiąt*; *piędziesiąty*), poza przytoczeniem formy dopełniacza czy kilku wybranych form (PlutaSD, MacSChD, KucPSM), por.

KucSPM: dwa, dwóch, dwiom || dwiema; trzy, trzech, trzem; śtyry, śtyrech, śtyrem; pięć, pięci, piętnaście; dwajscia || dwadzieścia;

PlutaSD: dwa; dwadzieścia, dwanasty, -ygo; dwie dwadzieścia '22';

MacSChD: jeden; dwa; pięć, pięciu; sześć, szóstciu, szóści; siedem, siedmiu, siódmu; dziewięć, dziewięciu; dziesięć, dziesięciu, dziesiąci.

Liczebniki najczęściej opisywane są następująco:

a) rzadko określenie części mowy:

- w słowniku kaszubskim ks. Bernarda Sychty dotyczy liczebników głównych i zbiorowych (wyjątkowo porządkowych), natomiast w słowniku kociewskim tegoż autora tylko liczebników głównych (w związku z brakiem zbiorowych w tej gwarze) bez żadnych dodatkowych informacji (liczebniki porządkowe są zaliczane do przymiotników), por. np.

SychSGK: *čvorō, čvorō*, num. coll.; *čvārti* (pn), *čvārti* (śr, pd) num. 'czwarty', (ale: *zesōti*, adj., *zevōti*, adj., *zevātnāsti* (śr, pd), *zevincnāsti* (pn), adj.); *zesāc* (śr, pd), *zesiūc* (pn); num.; *zevāzesōt* (śr, pd), *zevinczesōt* (pn), num.; *dva, dvuχ*, num.; *dvaj, dvuχ*, num., o męczyznach; *dvoje, dvojga*, num. coll.;

SychSK: *dva, dvuχ*, num.; *dvanašće*, num.; *dvažešća* num., *dvasta* num.; (*drugi* tylko adj. 'następny, inny'); *ževanē* num.; *ževanēset* num.; (*ževōnti* adj.), *pōltora* indecl. (wyjątkowo bez określenia części mowy)

- w stosunku do liczebników zbiorowych (choć nie zawsze), inne typy nie są jawnie określane (SGOWM), np.

dwoje (..) liczebnik zbiorowy używany na oznaczenie dwojga dzieci; dwóch osób (także tej samej płci), pary przedmiotów lub dwóch jednostek miary; podobnie **czworo**;

ale np. w haśle **osiemioro, ośmioro** określenie części mowy występuje w definicji,

por. **osiemioro, ośmioro** 'liczebnik zbiorowy odpowiadający liczbie 8, odnoszący się też do męczyzn';

przy **dziewięcioro, dziesięcioro** z kolei brak określenia części mowy i typu liczebnika (informacja, że to ogp.);

- przy wszystkich wyrazach uznawanych tradycyjnie za liczebniki, czyli przy liczebnikach: głównych, zbiorowych, porządkowych i ułamkowych (tu określanych jako nieodmienne) w słowniku orawskim J. Kąsia wraz z innymi informacjami, por. np.

KąsSGO: DWA licz. główny, M. *mos dwok* || *dwa* || *rzad. dwaj*, *ż dwie*, *n dwa*; DMc. *dwok*; C. *dwom* || *rzad. dwiym*; B. *mos. dwok, mż, mż i n dwa, ż dwie*; N. *mos, mż, mż i n dwoma* || *dwiyma*; DWACAT licz. główny, forma występująca tylko w MB, w pozostałych przypadkach używane formy licz. DWACAC; DWANASTY licz. porządkowy Ia, ~nāści; DWOJE licz. zbiorowy, tylko w MB, *dwoje*, w pozostałych przypadkach używane są formy licz. DWA; JEDYN I licz. główny III; PÓLTORA licz. ndm;

b) typ liczebników (według kryterium formalnego) wraz z innymi informacjami: KąśSGO (por. wyżej), SGOWM, por. np.

SGOWM: CZWORO; G *czwora*; formy z tematem *czworg-* nie pośw.; liczebnik zbiorowy odpowiadający liczbie 4, odnoszący się do osób różnej płci, do dzieci, a także do mężczyzn;

c) wzorzec odmiany (typ deklinacyjny) przy liczebnikach głównych i zbiorowych sygnalizowany przez D. (końcówka lub zakończenie), por. np.

DejSLK: **pięć**, -u, -i; piętnaście, -stu; **pięćdziesiąt**, -sięciu; -i; **pięćset**, -ciuset; **pięcioro**, -rga;

a przy liczebnikach porządkowych sygnalizowany przez:

– końcówki rodzajowe, por. np.

BrzezSK: DWANASTY: *dvanô'sty^l* (cz) || *dvunô'sty^l* || *dvunasty^l*, -ô^l, -e 'liczebnik porządkowy od dwanaście';

SzymSGD: *tšynasty*, -o, -e; *tšynašće*; *drugí*, -o, -e; *dvužesty*, -o, -e;

DejSKL: **piąty**, -a, -e; **piętnasty**, -a, -e;

– formę D. lp. r.m. (końcówka lub pełna forma), np.

PlutaSD: drugi *drugy*, -ygo; czwarty *štfouortyj*, -ygo; trzeci *tšeci*, -ygo;

– odesłanie do tabel fleksyjnych (KąśSGO), por. wyżej;

d) nietypowe lub oboczne formy fleksyjne, zwłaszcza przy liczebnikach głównych 2, 3 i niektórych zbiorowych, w większości słowników (SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, KąśSGO, BrzezSK), np.

SGPPAN: por. dział *Formy* w hasłach CZTERDZIEŚCI, CZTERDZIESTY, CZTERY, CZTERDZIEŚCIORO, CZTERNAŚCIE, CZTERNASTY, CZTERY;

BrzezSK: DWA: *dva* m n f, *dvaĭ* m pers, *dv'e* f, *dvuž* GL, *dvóm* D, *dvuž* A pers m, *dva* A impers m n, *dvuma* I m n f, *dvama* || *d'v'ema* I f;

SzymSGD: *tšysta*, -u; *dva* (m. i ż.), *dv'e* (ż.); *dvanašće*, dop. *dvunastu*; *dvanašćioro*, a. *dvanašćorgo* a. *dvanašćorga*, dop. *dvanašćorga*; *dvoje* a. *dvoĭga*, dop. *dvoĭga*;

SGOWM: CZWARTY; Gsg f -é; CZTERY; *štery*; forma *cztery* też w odniesieniu do mężczyzn; G w funkcji N w odniesieniu do kobiet; GL i A m-pers *czterych* (w tym *czteréch*), *czteroch*, *czteru*, D *czterym*, I *czteroma*, *czterymi*;

e) uwagi o ograniczeniu odmienności lub jej braku (czyli synkretyzmie form), por. np.

BrzezSK: DWADZIEŚCIA: *dvažėišća* (przeważnie nodm); KąśSGO: PÓLSIÓDMA *licz. ndm*; SychSK: **półtora** indecl.

Nierzadko określenie części mowy i typu liczebnika wchodzi w zakres definicji, np. w SGPPAN, SGŚWyd, por.

SGPPAN: CZTERNASTY (...) 'liczebnik porządkowy odpowiadający liczbie 14'; CZTERNAŚCIE (...) 'liczebnik główny oznaczający liczbę 14'; CZTERNAŚCIORO (...) 'liczebnik zbiorowy odpowiadający liczbie 14'.

SGŚWyd: CZTERY (...) 1. ‘liczebnik główny oznaczający liczbę 4’; CZWARTY (...) ‘liczebnik porządkowy odpowiadający liczbie 4’; CZWORO (...) ‘liczebnik zbiorowy odpowiadający liczbie 4’: a) ‘o grupie ludzi różnej płci’, (...), d) ‘o przedmiotach rodzaju nijakiego lub męskiego’.

Przegląd polskich słowników gwarowych pod kątem zawartej w nich informacji gramatycznej dotyczącej liczebników zawiera tabela nr 15.

Tabela nr 15. Charakterystyka gramatyczna liczebników (eksplicytna) w wybranych polskich słownikach gwarowych.

Słownik	Część mowy (skrót)	Typ liczebnika	Wzorzec odmiany	Nietypowe lub oboczne formy fleksyjne	Inne informacje
SGPPAN	w definicji	w definicji	–	wiele wariantów fonetycznych i fleksyjnych w dziale <i>Formy</i>	–
SychSGK	num. (liczebniki główne i zbiorowe, wyjątkowo porządkowe, na ogół traktowane jako przym.)	przy liczebnikach zbiorowych: num. <u>coll.</u>	–	–	czasem forma D., np. <i>dva</i> , <i>dvux</i> lub zakres stosowania, np. <i>dvaj</i> , <i>dvux</i> , num., o męzczyznach
SGŚWyd	w definicji	w definicji	–	wiele wariantów fonetycznych i fleksyjnych w dziale <i>Formy</i>	dotatkowe informacje o łączliwości przy licz. zbiorowych
SGOWM	liczebnik, licz. (nie zawsze)	nie zawsze	licz. porządkowe: sygnalizowany przez D. lp. m. (nie zawsze)	często wiele form	o braku niektórych form, o łączliwości
DejSLKL	–	–	przy licz. głównych i zbiorowych sygnalizowany przez koniec. D., porządkowanych – przez końcówki rodzajowe	wiele form lokalizowanych jako ilustracja przykładowa	–
KąsSGO	licz.	pełne nazwy: główny...	odsyła do tabel	przy głównych i zbiorowych wszystkie formy	np. o ograniczeniu odmienności niektórych lub ndm

SychSK	num. (tylko licz. główne, przym. – jako przymiotniki)	–	–	–	–
GórndM	z reguły licz. nie notuje	(z reguły licz. nie notuje)	(z reguły licz. nie notuje)	(z reguły licz. nie notuje)	(z reguły licz. nie notuje)
BrzezSK	w definicji: przy licz. porz.	w definicji: przy licz. porz.	przy licz. głównych D., przy porz. końcówki rodzajowe	wiele form przy niektórych licz. głównych	określane formy rodzajowe licz. głównych i uwagi o nodm
KucSPM	–	–	–	przy części D. i C.	–
MacSchD	–	–	przy niektórych głównych D.	–	–
SzymSGD	–	–	końc. rodzajowe przy licz. porządkowych, przy głównych czasem D.	rzadko	osobne hasła niektóre formy rodzajowe: <i>dva žeśća, dvu žestu</i>
PlutaSD	–	–	przy licz. porz. D. r.m.	–	–
ZarSSS	–	–	–	–	osobne hasła niektóre formy rodzajowe: <i>dwa, dwie, dwóch,</i>
StefSW	–	–	–	–	–

IV.4.5. Czasowniki

Czasowniki w polskich słownikach gwarowych mają na ogół następujący zakres informacji gramatycznej:

- a) określenie części mowy: KąśSGO (symbol *cz.*), SychSGK i SychSK (symbol *v*), por. przykłady niżej;
- b) określenie typu koniugacyjnego przez odesłanie do tabel: KąśSGO, por. np.

DOWYRAĆ I *cz. ndk. IIIa*; DOWRZIC *dk. II*; DOWREĆ *dk. Ik*; DOWIYŹ *cz. dk. Ig*; DOWLYC *cz. dk. Ih || Ii*; DOŹREĆ *cz. dk. IIe*; DOZWIEDZIEĆ SIE *cz. dk. IIj*; DRYNDZIC *cz. ndk. IIa*; DRUZWOWAĆ *cz. ndk. Ia*; DRUZDZYĆ *cz. ndk. IIc*;;

- c) określenie typu koniugacyjnego zwykle regularnie przez podanie form:
  - 1. i 2. os. cz. ter. (końcówki lub zakończenia albo całe formy 1. i 2. os. lp. czasu teraźniejszego: BrzezSK, GórndM, PlutaSD, por. np.

BrzezSK: DMUCHAC: *dmuchać* ndk.; -óm, -óś; FALOWAC: *falo^ować* ndk.; -uj|| -e, -eś;
 GórnDM: **brać, wziąć**: *brać, bjeře, -eś*, ndk. -*vzůjść, vezne, veźnieś*, dk.; **bić**: *bjić, bjije, -eś*, ndk.;
budzić: *buźić, -ze, -źiś*, ndk.; **dorobić, dorabiać**: *dorobjić, -e, -iś, dk. – dorabiać, -um, -aś, ndk.*
 PlutaSD: *pitolić, pitola^u, -iś*; *pluć, pluja^u, -eś*; *plakać, puać^u, -eś*; *pocętować, pocętuja^u, -eś*;

- 1. i 2. os. cz. ter. oraz 3. os. lp. m. cz. przesz. (końcówki, zakończenia lub pełne formy):

SzymSGD: *jeźźić, jeźze, jeźźiś; kabaćić; kabace, kabaćiś, kabaćiy, kajać śe; kaje śe, kajeś śe*
 a. *kajom śe, kajoš śe, kajou śe; pšespaćerovać śe; -uje śe, ujeś śe, -ovou śe; pšesmroźić, -ze, -źiś, -źiy, pšesozać, -om, -oś, -oy*;

- 1. i 2. os. i 3. os. lm. cz. ter. oraz 3. os. lp. m. cz. przesz. (tylko wtedy, gdy je odnotowano):

ZarSSS: DRZEĆ *dźżyć, drą, dźzes, drų*; DZWONIC *zwońić, zwońa^o, zwońi, 3.pl zwońų, zwońiy*;

- 3. os. lp. cz. ter. (cała forma) w SychSGK i SychSK, ale brak przy czasownikach z morfemem *się*, niekiedy dwie formy oboczne wskazujące na istnienie dwóch typów koniugacyjnych:

SychSGK: *bajdac, bajdã, va, impf; drēmlovac, drēmłje, va, pf; vazęc, vazj, va, impf (ale: vazęc sa, vr, impf); gıbac sa, gıbe albo gıbã, vr, impf; gıblęc sa, gıbli obok gıblovac sa, gıblje, vr, impf;*

SychSK: *ogerować, ogeruje, vn, impf; brać, bera, beře, va, impf;*

d) aspekt (czasownik dokonany lub niedokonany) sygnalizowany skrótem *dk.* – *ndk.* (GórnDM, BrzezSK, StefSW), *impf – pf* (SychSK), por. przykłady wyżej;

StefSW: *zagoniać dk zagonić, zagłuszać dk zagłuszyć, zagnietać dk zagnieść, sprzęgać się dk sprzęgnąć się, brząkać dk brząknąć;*

e) czasowniki przechodnie – nieprzechodnie tylko w słownikach ks. Sychty (kaszubskim i kociewskim) oznaczone odpowiednio symbolami *va – vn*:

SychSGK: *łurac, łurã, vn, impf; gajdovac, gajdje, va, impf* ‘gromadzić’;

SychSK: *drašować, drašuje, va, impf; drgać, drga, vn, impf; dulčić, dulci, va, imp;*

f) czasownik zwrotny tylko w słownikach B. Sychty sygnalizowany skrótem *r* po określeniu części mowy *v*, stąd *vr*):

SychSGK: *gıbotac sa, gıboce, vr, impf; vdulac sa, vdulã, vr, impf* ‘giąć się’;

SychSK: *ćešić śa, vr, impf; dędać śa, dęda, vr, impf; dulčić śa, vr, pf;*

g) nietypowe formy fleksyjne (tj. niezgodne z systemem danej gwary lub ze stanem ogólnopolskim), zwłaszcza przy czasownikach nieregularnych,

i uwagi o ograniczeniu odmiany: SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, BrzezSK, GórnDM, SychSGK, SychSK, SzymSGD, por. np.:

SGPPAN: BADAĆ (SIE) *Formy*: ≈ 1 os lp czter baudą Kluki słup LSW I 12; Słup zach jw; 3 os l czter bądą Chojn pn SI 14; bódów Kasz LPW I 13; ~ baże Koniaków ciesz; DOKAZYWAĆ *Formy*: ≈ 3 os lp czter dokazivo^a wej 3; ~ 2 os lp rozk nie dokazovi wej 3; DOKRĘCIĆ *Formy*: ≈ 3 os lp czprzesz m dokryńcou łącz PJPAN 33 s 122; 3 os lm czprzesz nmos dokryńcauy łącz jw;

SGŚWyd: BABRAC (SIE) *Formy*: 1. i 2. lp. cz. ter. **babrům, babroś** Piekary ŚL., Jejkowice ryb; Nędza rac; **babża, babżeś** Orzesze mik; **babża, babżeś** Budziska rac, Ortowice (...); **babża** || **babrům, babżeś** || **babroś** Orzesze mik; **bebża, bebżeś** Siolkowice S op (...); 3. os. lp. cz. ter. **babże** || **babro** Orzesze mic; **babro še** Kobiór pszcz; 3. os. lm. cz. ter. **babróm** || **babrajóm** Orzesze mik; **babżu** Piekary śl. (...); 2. os. lp. tr. rozk. **babrej** Zabrzeg biel (...); BADAĆ (SIE) *Formy*: 3. os. lp. cz. ter. **baże** Konaków ciesz;

SGOWM: BACZYĆ (...) praes 1pl baczywa olsz, 2pl baczyta Olsz, praet 1sg ja baczył(a) O Nidz Mrąg Pisz Elk, fut 3sg będzie baczył bl, 1 pl będziem baczyli bl; BAC SIE (...) inf boić, bojić się OWM, bojć się OWM, bojęć się OWM, bojąc się Mzch Olc i bl, praes 1pl bojiwa się Olsz, boim się Mrąg i bl, bojemy się bl, 2 pl boita się Olsz, praet 1sg bojalem, bojałam się O Olsz Szcz Mrąg Giż Pisz i bl, 2 sg bojaleś, bojalaś się Olsz, 3 sg bojał (a, -o) się OWMzach Mrąg Pisz Olc, 1 pl my się bojeli Mrąg, bojelim się Olsz, Giż, 2pl esta się bojeli O, bojelišta się Olsz, 3pl

BrzezSK: BAC SIE: bac śy^e (wch) b^uo^eja || -e, -iś, -i, -am || -ym, -ice, -o śy^e; bōu, baŭa śy^e; CZYŚCIĆ czyścić ndk; czyśca || -e, czyściś; czyścyu; CZYTAC: czytać ndk.; -óm, -o^uś, -o^u, -o^umy^u, -o^uće, -aio^u;; czytę || czytoj, czytęjće || czytójće; czytōu, czytaŭa, czytałi;

GórnDM: być: bić, jęsty^em, jęsteś, 3. os. sg. je || jest || jęsta || jęstaj, 3. os. pl. sū, praet. biū, by^eŭa, by^eli, fut. by^ende, by^en^użeś, *beczkać: t. 2. os. sg. imperat. z przeczeniem: nie beczkaj;

SychSGK: **gīnac, gīne**, vn, impf, prt (był.), **zgīnón, zgīniła, zgīniło** (Łebcz, Strzelcyki); **bęc**, praes. *jem, jes, je, jęsmę, jęma* – ‘dwie osoby o sobie’, *jęsta* – do dwóch lub więcej osób, *jęsce* – do jednej starszej osoby, *sq*. Na Zaborach: *jem, jes, je, jęsmę* lub *sqsmę, sqsta* lub *jęsta, jęsce, sq*. Fut. *Bądą, bąze* (pd, śr), *bōdō, bōze* (pn), *mdą* (pn, śr), *bdą* (pn). Imp. *bąz, bążę, bązmę, bązma, bązta, bążęta, bązce* – do jednej osoby, albo: *mzę, bżę, mzęta, bżęta!* Imp. dem. *bązkāj, bązkājta!* (pn zamiast *ą* ma wszędzie *o*). Prt. *Jā bęł, tę bęł, on bęł, ona bęła, ono bęło, mę bęłę, ma bęła, va bęła* – do więcej osób, *wę bęłę* – do jednej osoby, *ońi bęłę, one bęłę*, albo zwłaszcza na pn: *bęł jem, bęł jes, bęł, bęłę jęsmę* lub *bęłęsmę, bęłę jęsta* lub *bęłęsta* – do więcej osób, *bęłę jęsce* lub *bęłęsce* – do jednej osoby, *bęłę*. Na Helu: *jā jem bęł, ę jes bęł, on bęł* itd. Partic. pf *bęti*: *jem bęti* lub *móm bęti*, v, impf.

SychSK: **bić** || praes. ‘być’. Praes.: *ja je* || *ja żam je* || *jezdóm. Jezdeś* || *tiś je* || *ti żeś je. Ón je* || *ón jęstaj. Mi sómi* || *mi só* || *mi żam só. Jezdešta* || *vi sóta* || *vi sósta* || *wišta só. Oni só. (...)* Imperat.: *bón^uż!* *Bón^użta!* *Bón^użma!* Perfectum: *Béłom* || *ja bęł* || *ja żam bęł. Tiś bęł* || *ból. Ón bęł* || *ból. Óna bęła, óno bęło. Mi bęli* || *mi żam bęli. Bęlišta* || *vi bęli* || *wišta bęli* || *żęšta bęli. Oni bęli* – stosuje się nie tylko do rodzaju męskiego, lecz również żeńskiego (...). Fut.: *Banda, ban^użeś* || *ban^użeś, ban^uże* || *ban^uże, ban^użim* || *ban^użim, ban^użeta* || *ban^użeta, bandó*.

SzymSGD: *jęxać; jęde* || *jęde, jężeś* || *jążeś, jęże* || *jąże, jężimy* || *jążimy, jężeta* || *jążeta, jędom* || *jądom; pęstoć* a. *pęstojić; pęstoje, pęstojiś, pęstojoju* a. *pęstoju, pęstojoju* a.

*pšestoŭa; pozbadnoń; -dne, -dńeš, pozbot, pozbadŭa; povlic; povleke, povleceš, povluk, povle-
kŕi; potŭic; potŭike, -ceš, potŭugym, potŭuk, potŭukŭa.*

Lektura powyższych przykładów pokazuje, że informacje podawane są nieraz w różny sposób w tym samym słowniku (por. np. SzymSGD), np. formy 1. i 2. os. lp. czasu ter. są rejestrowane trojako przez:

– końcówki fleksyjne, por. np.

SzymSGD: *pozašivać, -om, -oš; poŭiŭkšyć; -e, -yš; pošyżyć; -e, -yš; nabzdużyć; -e, -yš; nabrežiť, -e, -iš; nabaŭamućić; -e, -yš;*

– zakończenia, tj. końcówki wraz z wygłosową spółgłoską (lub grupą spółgłoskową) tematu fleksyjnego, np.

SzymSGD: *povŭzać; -že, -žeš; potyrpać; -pe, -peš; potrafić; -fé, fiš; potrohićić; -ce, -ciš;*

– pełne formy 1. i 2. os. lub tylko 1. os., np.

SzymSGD: *povŭicyć; povŭuce, -yš; pošyć; pošyje, -eš; ŭošmoć še; ŭošmeje še, ŭošmeješ še; naklićić; naklice, naklićiš; naklepać; naklepe, naklepeš; nabiżyć še; nabiže še, nabižiš še.*

W zasadach redakcyjnych nie ma żadnych uwag na ten temat, ale widać, że prawdopodobnie zasada porządkująca miała być następująca: tylko końcówki przy odmianie regularnej i przy braku oboczności spółgłoski wygłosowej; zakończenia – przy formach z alternacjami spółgłoski wygłosowej; pełne formy – przy odmianie nieregularnej. Powyższe przykłady wskazują, że jednak leksykograf nie ustrzegł się niekonsekwencji, por. *potyrpać; -pe, -peš* oraz *naklepać; naklepe, naklepeš*.

Za pełny i konsekwentny należy uznać opis czasowników w słowniku orawskim J. Kašia, w którym znajdują się zawsze następujące dane: część mowy, aspekt, typ koniugacyjny przez odesłanie do tabeli fleksyjnych we wstępie, zakończenia (po tyldzie) prawie wszystkich lub podstawowych form fleksyjnych, a przy czasownikach jedno- i dwusylabowych całe formy, np.

CHISTAĆ cz. ndk. IIIa, ~tám, ~tás, ~tá, ~tájo, ~táj, ~any; DEPTAĆ I cz. ndk. Id, depcym, depces, depce, depco, ~any || IIIa, ~tám, ~tás, ~tajo, ~táj, ~any; CUĆ I cz. ndk. Ij, kujym, kujes, cuje, cujo, kuj; DOWIYŚ cz. dk. Ig, ~wiedym, ~wiedzies, ~wiedzie, ~wiedo, ~wiedz, ~wiedziony.

Przegląd polskich słowników gwarowych pod kątem zawartej w nich informacji gramatycznej dotyczącej czasowników zawiera tabela 16.

Tabela nr 16. Charakterystyka gramatyczna czasowników w wybranych 15 polskich słownikach gwarowych (podano je wg zasięgu geograficznego od ogólnogwarowych po lokalne).

Słownik	Część mowy (skrót)	Typ koniugacyjny sygnalizowany przez:	Aspekt	Nietypowe formy fleksyjne	Inne informacje
SGPPAN	–	–	–	przy niektórych czas. wiele form	lokalizacja form fleksyjnych
SychSGK	(v)	3. os. lp. cz. ter.	zawsze określony (skrót: pf – impf)	(sporadycznie, tylko przy czasownikach typu <i>być</i>)	określone czas. zwrotne (<i>vr</i>), przechodnie – nieprzechodnie symbolami: <i>va</i> – <i>vn</i>
SGŚWyd	–	–	–	przy niektórych czas. wiele form	lokalizacja form fleksyjnych
SGOWM	–	–	–	przy niektórych czas. wiele form	lokalizacja form fleksyjnych
DejSLKL	–	–	–	w materiale przykładowym	wiele form nie tylko nietypowych przemieszanych z cytataami
GórnDM	–	1. i 2. os. lp. cz. ter.	zawsze określony	nieregularne, np. <i>być</i>	uwagi o ograniczeniu odmiany, np. <i>*beczkać</i>
KąśSGO	(cz.)	odesłanie do tabel: numer ogólnego (cyfra rzymska) i szczegółowego (mała litera) wzorca odmiany	zawsze określony	zakończenia form (lub pełne formy), nie tylko nietypowe	określone czasowniki iterative
SychSK	(symb. v)	3.os. lp. cz. ter.	zawsze określony (skrót: pf – impf)	sporadycznie, tylko przy czasownikach typu <i>być</i>	określone czas. zwrotne (<i>vr</i>), przechodnie – nieprzechodnie symbolami: <i>va</i> – <i>vn</i>
StefSW	–	–	określone czas. dk	–	–

KucSPM	–	rzadko końc. 1. i 2. os. lp.	–	–	końc. 1. i 2. os. lp. cz. ter. tylko przy czas. różniących się typem koniugacyjnym
MacSChD	–	–	–	–	–
BrzezSK	–	1. i 2. os. lp. cz. ter.	zawsze określony	przy wielu czas., zwłaszcza równoległa odmiana	niekiedy prawie cała odmiana, np. <i>czytać</i>
PlutaSD	–	nie zawsze 1. i 2. os. lp. cz. ter.	–	rzadko inne formy, np. cz. przesz., być: <i>būu, būuy, byłi</i>	
SzymSGD	–	nie zawsze 1. i 2. os. lp. cz. ter., 3. os. lp. m. cz. przesz.	–	podawany oboczny typ odmiany	
ZarSSS	–	nie zawsze 1. i 2. os. lp. i 3. os. lm. cz. ter. oraz 1. os. cz. przesz.	–	–	–

IV.4.6. Pozostałe części mowy

Pozostałe części mowy, czyli partykuły, przyimki, spójniki, wykrzykniki lub w ujęciu nietradycyjnym, nawiązującym do *Gramatyki akademickiej* i SWJP (KąśSGO), dopowiedzenia, modulanty, wykrzyknienia, przyimki, mają zróżnicowaną zakresowo informację gramatyczną. Jest ona na ogół obszerna (np. w SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM), ale częściej mamy do czynienia w polskich słownikach gwarowych nie z informacją eksplicytną, lecz z implicytną, zamieszczoną w opisach znaczenia, por. np.

BrzezSK: A I 1. ‘spójnik zespalający dwa wypowiedzenia współrzędnie złożone precistawne’. 2. ‘spójnik przeciwstawny w funkcji ogp lecz, ale’. 3. ‘spójnik wprowadzający wypowiedzenie współrzędne wynikowe’. 4. ‘spójnik w funkcji łącznej’; A II ‘partykuła nawiązująca i wzmacniająca’; A III ‘wykrzyknik wyrażający różne stany uczuciowe’; A IV ‘wykrzyknik wyrażający, w zależności od kontekstu i intonacji, przeproszenie, ubolewanie, zawód lub nagle zadowolenie’; AŻ 1. ‘part wzmacniająca’. 2. ‘spójnik w zdaniu podrzędnym’; AŻEBY ‘spójn wprowadzający zdanie podrzędne okolicznikowe celu, podrz. dopełnieniowe’; BA ‘partykuła przecząca’; BEZ 1. ‘przyim łączący się z dopełniaczem; ...’. 2. przyim łączący się z biernikiem, ...’
 SGŚWyd: ABY *Znac.* 1. spójnik: a) podrzędny, łączący z wypowiedzeniem nadrzędnym zdanie okolicznikowe celu; b) podrzędny, łączący z wypowiedzeniem nadrzędnym zdanie dopełnieniowe; c) współrzędny włączny, wprowadzający z wypowiedzeniem lub członem dodatkowo wyjaśniający; 2. partykuła uwydatniająca treść wypowiedzenia lub frazy, do której się odnosi;

3. partykuła uwydatniająca treść w wypowiedzeniu pytajnym wprowadzająca odcień wątpliwości i niepewności; 4. partykuła nadająca zdaniu charakter życzenia; ACH *Znac.* 'wykrzyknik wyrażający różne stany uczuciowe, zazwyczaj radość, zachwyt, zdziwienie, przerażenie';

SzymSGD: *bez* 1. 'przyimek *bez*', 2. 'przyimek *przez*';

DejSLKL: **ajno** 'partykuła potwierdzająca, tak'; **ani** a. 'ts., spółnik'; b. 'partykuła przecząca'; **za** 'ts.': przyimek łączący się: a. z instr.; b. z acc.; c. z gen.

W niektórych słownikach stosuje się dwojaki sposób podawania części mowy i innych informacji szczegółowych, zarówno w postaci informacji eksplicytniej, jak i implicytnej zawartej w definicjach gramatycznych. Te same części mowy są opisywane zatem różnorodnie, por. np.

SGPPAN: **AHA I** 'partykuła' 1. *wyraża lub wzmacnia potwierdzenie treści wypowiedzi rozmówcy; sygnalizuje przyjęcie do wiadomości treści wypowiedzi innej osoby; stanowi odpowiedź twierdzącą na zadane przez rozmówców pytanie*; 2. *nawiązuje do treści poprzedzającej wypowiedzi lub do konsytuacji, podkreślając je zarazem*; a więc, a zatem'; II. 'wykrzyknik' a. *wyraża przypomnienie sobie czegoś, uświadomienie sobie jakiegoś faktu, zrozumienie czegoś, spostrzeżenie czegoś*; ... do e.; **II AJ I**. 'spółnik' 1. *łączący człony szeregu zdań lub szeregu części zdań*, b. (...); **I BODAJ part Formy (...)**. *Znaczenia: 1. part rozpoczynająca wypowiedzi wyrażająca życzenia, zaklęcia itp. (...)*; 3. *part ograniczająca lub osłabiająca*; **II. BEZ** *przym Formy (...)* 1. *w konstrukcjach z D rzeczownika, zaimka lub innych części mowy wyraża brak, nieposiadanie (...)*; 2. *w konstrukcjach z B rzeczownika lub zaimka określa stosunki przestrzenne*; 3. *w konstrukcjach z B rzeczownika lub zaimka określa stosunki czasowe*; 4. *w konstrukcjach z liczebnikami określa ilość, okres*; 5. *w konstrukcjach z rzeczownikiem lub zaimkiem w B określa przyczynę, motyw, czynnik umożliwiający lub ułatwiający*; 6. *w konstrukcji z rzeczownikiem lub zaimkiem w B określa narzędzie lub sposób wykonywania jakiejś czynności, wykonywanie za pomocą czegoś*; 7. *w konstrukcji z rzeczownikiem lub zaimkiem w B określa pośrednictwo kogoś lub czegoś*; 8. *w konstrukcji z rzeczownikiem lub zaimkiem w B określa przeznaczenie*; 9. *w konstrukcji z rzeczownikiem lub zaimkiem w B określa przedmiot czynności, działania*.

SGOWM: **abo** I. spółnik: 1. *całkowicie lub częściowo rozłączający równorzędne składniki wypowiedzenia lub – rzadziej – wypowiedzenia współrzędne*: a) *całkowicie (rozłączane człony stanowią wyraźną i w danej wypowiedzi istotną alternatywę)*; b) *częściowo (rozłączane człony są wariantami, które: albo są słabo zoponowane czy też nie odgrywają w wypowiedzi istotnej roli, albo stanowią określenia przybliżone, albo zastępują lub rozwijają ujęcia zbiorcze*; 2. *zestawiający a) synonimiczne nazwy czy określenia 'czyli, inaczej mówiąc; też: albo, czy'; (...)*; II partykuła: 1. *nawiązująca do poprzedniej wypowiedzi i zarazem*: a) *rozłączająca*; b) *stanowiąca zapowiedź wzbogacenia treści wypowiedzi*; 2. *wprowadzająca retoryczne wypowiedzenie pytajne*; **aby** I. spółnik: 1. *wprowadzający wypowiedzenia: a) celowe, b) dopełnieniowe zwykle lub rozwijające już wyrażone dopełnienie; c) skutkowe? (po przeczeniu!)*; d) *warunkowe (zwykle w połączeniu z tylko)*; 2. *wprowadzający porównanie*; II. partykuła; **ach** 'wykrzyknik' 1. *'wyrażający rozmaite stany uczuciowe': a) 'samodzielnie'; b) 'razem z wprowadzonym przez siebie – często s frazeologizowanym – zespołem wyrazowym'*; **aj** I. 'wykrzyknik wyrażający przerażenie, wstręt, przestrożę, pogroźkę'; II. 'partykuła ekspresywna wprowadzająca wypowiedź...';

ZarSSS: A 1. *spółnik łączny*; 2. *spółnik przeciwstawny*; AŻ *spółnik*; NIE *partykuła przecząca*; O 1. 'wykrzyknik'; 2. 'przyimek' z acc.

GórnmD: **I ale** 1. spój. przeciwstawny w funkcji ogpól.; 2. spój. przeciwstawny łączący równorzędne części zdania, przedstawiające kontrast cech tej samej osoby, rzeczy; **II ale** 1. ‘wykrz. wyrażający zdecydowany sprzeciw’; **III ale** ‘part. wzmacniająca’; **dla** ‘przyim. łączący się z dopełniaczem rzeczowników osobowych i żywotnych lub innych wyrazów pełniących ich funkcje i oznaczających odbiorców’;

StefSW: **aby** – partykuła określająca niezbędną ilość ‘przynajmniej, co najmniej’ lub uwydatniająca treść, na której komuś zależy ‘choć’; **bez** – przyim. także ‘przez’; **laboga** – wykrzyknik wyrażający zdziwienie, przerażenie, rozpacz ‘na miłość boską’.

Niekiedy informacje są bardzo rozbudowane i przypominają miniartykuł naukowy, por. SGPPAN, SGOWM, w których dokładnie określa się np. przy spójnikach i przyimkach typy konstrukcji, w których występują. Najczęściej jednak są to informacje nieprzyhasłowe, lecz implicytnie zawarte w definicjach.

Przegląd polskich słowników gwarowych pod kątem zawartej w nich informacji gramatycznej dotyczącej pozostałych nieodmiennych części mowy zawiera tabela nr 17.

Tabela nr 17. Charakterystyka pozostałych części mowy w polskich słownikach gwarowych.

	Eksplicytnie określenie części mowy (+) i symbol, brak określenia części mowy (-)					
Słownik	Przyimek	Spójnik	Wykrzyknik	Partykuła	Modulant	Dopowiedzenie
SGPPAN	czasem też w definicji	w definicji określone funkcje syntaktyczne	w definicji określenie części mowy	czasem <i>part</i> przed <i>Formy</i>) (część okr. w definicji lub wskaz. funkcje ekspresywne	–	–
SychSGK	prp.	conj.	interj.	part.	–	–
SGŚWyd	jest w definicji	jest w definicji	jest w definicji	jest w definicji	–	–
SGOWM	przyimek; często też w definicji	spójnik; często też w definicji	na ogół w definicji	partykuła; często też w definicji	–	–
DejSLKŁ	jest często w definicji	jest często w definicji	jest często w definicji	jest często w definicji	–	–
KąsSGO	przyim.	spój. (brak w wykazie części mowy i ich skrótów)	wykrz. = wykrzyknienie	–	mod.	dop.
SychSK	prp.	conj.	interj.	part.	–	–

GórDM	przyim. (część w definicji)	spój. (część w definicji)	wykrz. (w definicji)	part. (część w definicji)	–	–
BrzezSK	jest w definicji	jest w definicji	jest w definicji	jest w definicji	–	–
KucSPM	–	–	–	–	–	–
MacSchD	–	–	–	–	–	–
SzymSGD	też rzadko w definicji	też rzadko w definicji	też rzadko w definicji	też rzadko w definicji	–	–
PlutaSD	–	sporadycznie w definicji	–	–	–	–
ZarSSS	sporadycznie w definicji	sporadycznie	sporadycznie w definicji	sporadycznie	–	–
StefSW	sporadycznie notowane		sporadycznie notowane	sporadycznie notowane	–	–

* * *

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w polskich słownikach gwarowych z II połowy XX wieku i początku XXI wieku – oprócz informacji implicytnej o przynależności danego leksemu do określonej kategorii gramatycznej – najczęściej mamy do czynienia z informacją szczegółową (bezpośrednią) podawaną po wyrazie hasłowym, ale jej zakres jest bardzo zróżnicowany. W niektórych słownikach starszych, z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku (np. KucSPM, MacSchD) informacja gramatyczna jest bardzo wybiórcza, występuje w minimalnym zakresie. W odniesieniu do rzeczowników dotyczy przede wszystkim mniej lub bardziej regularnego rejestrowania końcówek D. lp., a w wypadku czasowników – form 1. i 2. os. lp. czasu ter. Końcówki te są notowane bezpośrednio po wyrazie hasłowym przed definicją znaczenia. Pewnym utrudnieniem dla odbiorcy jest fakt, że w tej samej pozycji zarówno w MacSchD, jak i KucSPM podaje się formanty słowotwórcze: sufiksy derywatów rzeczownikowych (lub szerzej zakończenia) i prefiksy czasownikowe, por. np. MacSchD: *chluba*, *-bka* (s. 54), *knebel*, *-ek* (s. 54); *kierz*, *-ek* (s. 53); *zarośle*, *-a* (s. 53), KucSPM: *zadek*, *-u*, (s. 95), *terać -am -asz*, *prze-*, *roz-*, *u-* (88), *czerpać -am -asz* (93), *orać -am -asz*, rz. *-ę -esz*, *-orować* (s. 109), co sprawia, że informacje te nie są wyraziście wyodrębnione. Niekonsekwentny jest też sposób informowania o dopełniaczu: sygnalizowany tylko przez końcówkę, podaną po wyrazie hasłowym, np. *wyrobek -u*: *wyrobek* (KucSPM 90); przez zakończenie, przy czym brak ich powszechnego dziś rozróżnienia sygnalizowanego przez tyldę lub łącznik. Czasem informacja o formie gramatycznej jest podana w materiale ilustracyjnym, np. *raf*: *raf*, *rafu* (s. 118), *warstew*: *vášťef*, *vášťě* (s. 112), albo informacja jest powtórzona, tj. rejestrowana

jest zarówno końcówka, jak i cała forma D. w materiale ilustracyjnym, por. np.: *wątor*, *-u: vōtōr, vōtoru* (s. 140).

W słownikach nowszych zakres informacji gramatycznej jest szerszy i jest ona podawana bardziej konsekwentnie. Podobne pod tym względem są słowniki Szymczaka (SzymSGD) i Dejny (DejSLKŁ), w których regularnie rejestrowana jest przy rzeczownikach końcówka D.lp. (lub zakończenie uwzględniające też część tematu fleksyjnego przy wyrazach z wymianami tematycznymi), a przy czasownikach niekiedy końcówki (lub całe formy) czasu teraźniejszego (spora-dycznie przeszłego).

Podobny sposób podawania i zbliżony zakres informacji gramatycznej charakteryzuje SGPAN, SGŚWyd i SGOWM, choć widoczne są i tu pewne różnice. W tych słownikach uwzględnia się część fakultatywną, zawierającą nietypowe formy fleksyjne, przy czym ta nietypowość, swoistość jest nieco inaczej rozumiana w każdym słowniku. W SGOWM chodzi o formy różniące się od ogólnopolskich końcówką lub postacią tematu fleksyjnego (por. Stamirowska 1981: 9), natomiast w SGPPAN programowo uwzględniono te formy niezgodne ze stanem ogólnopolskim, które ponadto są nietypowe dla systemów fleksyjnych poszczególnych gwar (jw.: 10). Autorzy SGPPAN we wstępie do tomu I definiują je następująco: „odmianki nie mieszczące się w dzisiejszych gwarowych systemach (...) fleksyjnych” lub „formy wyrazów występują[ce] w danej wsi obocznie do postaci kwalifikujących się do pokazania w dziale form” (SGPPAN I Wstęp, s. XXXI). W praktyce leksykograficznej takie ujęcie – jak podkreślała recenzentka SGPPAN – może być trudne do realizacji (Stamirowska 1981: 10). Nie zawsze bowiem można łatwo rozstrzygnąć, co jest, a co nie jest systemowe, gdyż w jednej gwarze pewne fakty fleksyjne mogą mieć charakter systemowy, a w innej – archaiczny lub innowacyjny. Wyodrębnione w SGPPAN formy fleksyjne są notowane wraz z ich dokładną lokalizacją (jawną lub od t. VI zakodowaną) i typem źródeł, por. np. hasła *bloń*, *blonia* i *dokręcić* (SGPPAN II 295, VI 24):

BŁOŃ, BŁONIA *ż. Formy: Błoń Litwa [ZSRR] K I 92; ~ D lp błonie, B lp błonią Targowisko boch ME II 179; ~ Ms lp błoni Oles Rog 18; ok. Hrubieszowa Gluz 461; ok. Zamościa jw.*
DOKRĘCIĆ *Formy: dokroⁿćić strzel-opol OLW 39; ≈ 3 os lp czprzesz m dokryńcaū łącz PJPAN 33 s 122; 3 os lm czprzesz nmos dokryńcaūy łącz jw.*

hasła *adresa*, *bajdurzyć* (SGŚWyd I 19, 114):

ADRESA *ż. Formy: (...) ♦ D. lp. adresy Kobiór pszcz; Rybnik (Wielopole), Belk ryb; Nędza rac; Paczyna gliw; Januszkowice krap; Złotniki op; Mik, Glog, Op [Przyw II 2]; adresy Ochaby ciesz; Wojnowice rac; Góra św. Anny strzel [OleschAn 3]; Chrzastowice op; Sowin niem; adresy Dzierżysławice prud; Kujakowice klucz; Łomnica ol; adrese Opole (Grudzice); adrese Kochanowice lub; antrese Kalety (Jędrysek) tar; Kościeliska ol; D. lm. adresūf Ruda Śl; Opole (Grudzice); antresūf Kościeliska ol.*
BAJDURZYĆ *Formy: 1. os. lp. cz. ter. bajduża Odra wodz; bajduża Kujakowice klucz; 2. os. lp. cz. ter. bajdużiš Kochanowice lub; bajdużes Kujakowice klucz; 3. os. lp. cz. ter. bajduże Kujakowice klucz.*

hasła *balek, balk, bałka* i *ciec*, *cieknąć (SGOWM I 148, 328):

balek, balk, bałka (...); *balek* OWMzach, sp Mrąg, *balk* Szcz Mwsch, rzad W, sp Nidz i bl, *bałka* sp bl, formy nie rozstrzygające postaci Nsg OWM; *belek* sp O, *belk* (|| *balk*) sp bl; Gsg -a Mrąg Giż Pisz Olc, -u Resz Szcz Giż Pisz Olc, Ipl -oma Szcz Węg Olc
ciec, *cieknąć (...); inf. *ciec* Giż Pisz i bl, praes 3 sg *ciecze* Olsz Mrąg Giż i bl, *cieknie* sp Olsz Pisz, 3 pl *cieką* Mrąg Giż Olc, *cieczą* sp Pisz, praet 1 sg *em ciekł* Olsz

W dziale form zatem nie ma pełnego wykazu form fleksyjnych, gdyż – z uwagi na przyjęte zasady – zrezygnowano z podawania form fleksyjnych zgodnych z polszczyzną ogólną, a w SGPPAN dodatkowo także – niezgodnych z nią, ale zgodnych z systemem danych gwar. Uwzględniane są przy tym nie tylko różnice w zakresie końcówek fleksyjnych, lecz też różnice w tematach fleksyjnych, np. D. lp. rzeczowników *mechu, besu*, czy formy czasowników 3. os. lp. typu *kidze, pyce się*. W związku z tym dział *Formy* to część fakultatywna, która znajduje się tylko w niektórych hasłach (więcej zob. rozdział V.1.).

Korzystanie z części *Formy* w SGPPAN, zwłaszcza w tomach początkowych (do tomu V), czy w SGOWM (gdzie brak na tę część osobnej nazwy) o tyle jest utrudnione, że podaje się w niej zarówno nietypowe warianty fonetyczne, jak i formy fleksyjne (co prawda, w ustalonej kolejności: najpierw oboczniaki wymawianiowe, potem nietypowe lub rozchwiane formy fleksyjne). Przy dużej jednak ich liczbie odbiorca musi szukać miejsca, gdzie kończą się warianty fonetyczne, a zaczynają fleksyjne, tym bardziej, że wyznacznik oddzielenia form fonetycznych od fleksyjnych jest słabo widoczny – podwójny wężyk (pojedynczy wężyk sygnalizuje odpowiednią formę), np. por. hasło *agrest*, w którym dział *Formy* liczy prawie 3 strony druku, a podwójny wężyk pojawia się po wariantach fonetycznych dopiero w połowie trzeciej strony. Nie ma potrzeby przytaczać tu całości *Form*, podam tylko fleksyjne:

AGREST (...) ≈ D lp *angresta Siennica Różana kras*; M lm *agresta Okrzeja łuk*; ~ *typ agres* (D lp *agresu*, M lm *agresy*) *Kłoda sand jw*; *agres* (D lp *agresu*) || *an̄grest* || *an̄gryst* (D lp -u) *Dęba radomsz jw 198, 202*; *agres* (M lm *agresi*) *Grabowiec mrąg*; *agres* || *agrys* (D lp -su) *Turowice raw-maz RŁTN XX 198*; *agrys* (D lp *agrysu*) *Pisarzowa lim PPodogr 163*; *agrys* (D lp -su) *Milejowiec p-tryb RŁTN XX 198*; *agrys* || *an̄grys* (D lp -su) *Niedośpielin radomsz jw 198, 202*; *agrys* (D lp -su) || *an̄grys* (D lp *an̄grysu*) || *an̄gryst* (D lp -u) *Trzebina opocz jw*; *agry^es* (D lp -su) *Wola Korycka gar jw 198*; *ɣagrys* (D lp -su) *Góra Św. Anny strzel-opol OLW 26*; *ɣagrys* || *an̄grys* || *ɣan̄grys* (D lp *ɣan̄grysu*) *Książnice W piń*; *an̄gres* (D lp *an̄gresu*) *Jadachy tarnob PorJ 1959 s 161*; *an̄grys* (D lp *an̄gresu*) *Zaryte n-tar*; *Prusicko radomsz RŁTN XX 202*; *Gajewniki sier jw*; *an̄grès* (D lp *an̄gresu*) *Zebrzydowice wad RWF IX 150*; *an̄grys* (D lp *an̄grysu*) *Kozuby las RŁTN XX 202*; *an̄grys* (D lp -su) *Kozuby las RŁTN XX 202*; *an̄grys* (D lp -su) *Przychody olk jw*; *Błogocice miech jw*; *Izbiska miel jw*; *Zbrodzice bus jw*; *Kliszów piń jw*; *Lipnica jęd jw*; *Motyczno włosz jw*; *Sarbice kiel jw*; *Sworzyce koniec jw*; *Koszary ilż jw*; *Gutów p-tryb jw*; *Wierzbie wiel jw*; *Prawda łódz jw*; *Gzów skier jw*; *an̄grys* (D lp -su) *Wola Żelichowska dąb-tar jw*; *N Kichary sand jw*; *Bartodzieje rad jw*; *an̄grys* (D lp -su) || *a⁹grèst* (D lp -u) *Krynki opat jw*; *an̄grys* || *an̄grys* (D lp -su) *Gościeradów kraś jw*; *an̄grys* (D lp -su) || *an̄grèst* (D lp -u) *Łuczynów kozien jw*; *an̄grys* (D lp -su) || *an̄gryst* (D lp -u) *Skowieszyn puław jw*; *an̄grès* ||

angrys (*D lp -su*) *Dęba opocz jw*; angrys (*D lp angrysu* || angrystu) *Domaniewek lecz PJPAN XXXIII 17*; angryś (*D lp -u*) || angryst (*D lp -u*) *Lubochnia raw-maz RLTN XX 202*; angryś (*D lm angrysuf*) *Czelatycy jaros*; ~ typ agrez (*D lp agrezu*) : agrys (*D lp agryzu*) *Karwina [Cieszyn Czsl]*; agryz (*D lp -u*) *St Miasto [Cieszyn Czsl] Kell II 126*; agryz (*D lp agryzu*) *Jaworze [biel?] K I 6*; angrys (*D lp angryzu*) *Plaza chrzan MPKJ VII 417*; agriz (*D lp -ëzu*) *Kasz śr S I 8*.

Formy fleksyjne wyrazu *agrest* zostały też wplecione w obfitość wariantów fonetycznych, odnotowanych przed podwójnym wężykiem rozpoczynającym rejestr form fleksyjnych (cytuję bez lokalizacji i źródeł), np. *D lp angry^estu (...)*, *angrystu (...)*, *Msc lp angryście (...)*, *angrys*, *D lp angrysu* || *angrystu*.

Jak widać, przyjęty sposób podawania form jest bardzo pracochłonny, niesłychanie szczegółowy i w efekcie mało czytelny. Nie zawsze wiadomo, dlaczego raz podaje się tylko końcówkę *D.lp. -u*, innym razem zakończenie wraz ze spółgłoską wygłosową tematu fleksyjnego *-su*, a jeszcze w innych miejscach całą formę (por. np. *agrez*, *agrezu*). Podawanie całych form *D. lp.* lub szerszego zakończenia jest uzasadnione tylko wtedy, gdy dochodzi do wymian w obrębie tematu fleksyjnego, np. *agriz*, *D.lp.-ëzu*. Jak się wydaje, przy formach fleksyjnych można było odnotować tylko końcówki lub zakończenia (przy nietypowych wymianach w temacie fleksyjnym) poszczególnych przypadków, a zrezygnować z każdorazowego określania zróżnicowanych wariantów fonetycznych. Z długiego i skomplikowanego opisu wyłania się bowiem prosta informacja wyłącznie o końcówkach trzech przypadków: *D. lp. -u* (wymieniony 35 razy) || *-a* (wymieniony 1 raz), *M. lmn. -a* (wymieniony 1 raz) || *-y* (wymieniony 2 razy), *D. lmn. -ów* (wymieniony raz). Widać zatem, jak fonetyka zaciążyła nad opisem fleksyjnym. Wystarczyłaby zatem informacja:

D lp -u (-a tylko 1 raz: Siennica Różana kras;), *M. lmn. -a Okrzeja luk* || *-y Kłoda sand; Grabowiec mraq; D. lmn. -ów Czelatycy jaros.*

lub nawet – jeśli byłaby rozbudowana o lokalizacje – to i tak byłaby przejrzystsza.

Z nowym rozwiązaniem w SGPPAN mamy do czynienia, poczynając od tomu VI (2001), gdy wprowadzono zmiany upraszczające skomplikowaną lokalizację cytowanych przykładów¹⁰, postulowane przez Alfreda Zarębę już w 1965 r. po ukazaniu się zeszytu próbnego (Zaręba 1965: 285-286). Rezygnacja z odnotowywania nazwy wsi bezpośrednio w artykule hasłowym na rzecz jej zakodowania w postaci numerów i przesunięcia szczegółowej informacji lokalizacyjnej do osobnego rozwiązania skrótów geograficznych przyczyniła się do większej przejrzystości i zwarłości artykułu hasłowego, szkoda tylko, że pozostawiono słabo widoczny odgranicznik form fonetycznych i fleksyjnych, por. np. hasło *doktor* (SG PAN VI 26-27):

DOKTOR *Formy: (...) ≈ D lp doχtoʒa Cieszyn [Cz] MPKJ IV 164; ciesz Prob 17; N lp dochtorzym Cieszyn [Cz] Pieg-Koz 64; Ms lp dochtorzowi Cieszyn [Cz] jw; Ms lm po doktoraf konec RLTN XXI 235.*

¹⁰ Por. J. Okoniowa, Wstęp do SGPPAN, t. VI, s. XVII.

Inaczej rozwiązano ten problem w SGŚWyd, gdzie formy fleksyjne występujące po wariantach fonetycznych sygnalizuje bardziej widoczny specjalny znak graficzny ♦ (por. wyżej hasło *adresa*).

W miarę konsekwentnie i podobnie, obszernie przytaczają informacje gramatyczne autorzy słownika gwar kaszubskich, słownika kociewskiego, krajniackiego i malborskiego (SychSGK, SychSK, BrzezSK, GórnDM), także słownika gwary jednej wsi – Starych Siołkowic (ZarSSS). Wszyscy czterej leksykografowie podają zawsze rodzaj gramatyczny i D. lp. (końcówka, zakończenie) rzeczownika, niekiedy inne nietypowe formy przypadków zależnych, ograniczenia w zakresie kategorii liczby, przy czasownikach aspekt oraz 1. i 2. os. lp. cz. ter. lub 3. os. lp. cz. ter., niekiedy inne formy, zwłaszcza przy czasownikach nieregularnych.

Całkowite *novum* pod względem informacji gramatycznej na tle dotychczasowej praktyki polskiej leksykografii gwarowej stanowi słownik orawski Józefa Kąsia. Słownik ten wyraźnie nawiązuje do *Słownika współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja. Jest to jedyny polski słownik gwarowy, który zawiera informację eksplicytną ogólną (pośrednią) w postaci tabel i zestawień dotyczących systemu gramatycznego gwary orawskiej. W informacji przyhasłowej konsekwentnie występują następujące elementy:

- zawsze określenie części mowy, częściowo nawiązujące do ujęcia klasyfikacji wyrazów na części mowy zaprezentowanego w *Gramatyce akademickiej* i w SWJP;
- zawsze przy orzeczownikach szczegółowe informacje o typie odmiany z odesłaniem do tabel (do ogólnego i szczegółowego wzorca odmiany);
- przy rzeczownikach zawsze określenie rodzaju (5 rodzajów: mos., nmos., mżyw., ż., n.);
- przy czasownikach zawsze aspekt i typ koniugacyjny z odesłaniem do tabel (do ogólnego i szczegółowego wzorca odmiany);
- wybrane formy fleksyjne (zakończenia, końcówki, przy wyrazach jedno- lub dwusylabowych pełne formy) rzeczowników i czasowników, ewentualnie uwagi o ograniczeniu lub braku odmienności.

Z powyższych danych wynika, że można wyróżnić pięć typów słowników podobnych pod względem podawania i zakresu informacji gramatycznej eksplicytniej, czyli takich, w których jest ona:

- a) sporadyczna i minimalna: KucSPM, MacSChD;
- b) wybiórcza, ograniczona głównie do podawania nietypowych form fleksyjnych, ale w odniesieniu do niektórych haseł często obszerna: SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM;
- c) podstawowa, konsekwentnie na ogół stosowana, choć ograniczona do niektórych form, np. D. lp. rzeczowników, rzadko formy innych przypadków zależnych: SzymSGD, DejSLKŁ (ten ostatni słownik zawiera jednak bardzo wiele form fleksyjnych w ilustracji kontekstowej, która często jest ograniczana tylko do ich podania, informacja gramatyczna zatem jest w istocie bardzo obszerna), StefSW, PlutaSD;

- d) obszerna, konsekwentnie stosowana do określania każdego wyrazu, choć niepełna: SychSGK, SychSK, BrzezSK, GórnDM, ZarSSS;
 e) pełna: KąśSGO.

Podsumowanie przeprowadzonej analizy w postaci przeglądu typów informacji gramatycznych w wybranych 15 najważniejszych naukowych słownikach gwarowych z II połowy XX i początku XXI wieku (od ogólnogwarowych po lokalne) zawiera tabela nr 18.

Tabela nr 18. Typy informacji gramatycznych w wybranych 15 naukowych słownikach gwarowych¹¹.

Słownik	Informacja eksplicytna		Infor- -macja impli- -cytna	Przykłady informacji przyha- słowej
	ogólna (pośred- -nia)	szczegółowa / przyhasło- wa (bezpośrednia)		
SGPPAN	–	wybiórcza fleksyjna, o nietypowej odmianie, podane wówczas obszernie wybrane gwarowe formy fleksyjne oboczne lub niezgodne z systemami gwarowymi, dokładnie lokalizowane ze źródłami	+	M lp m <i>cień</i> ; M lp ż <i>cień</i> ; <i>antaba</i> : B lp <i>antobe</i> , M lm <i>antoby</i> ; Mlm <i>antouby</i> ; B lm <i>antüvy</i> ; M lm <i>χantaby</i> ; <i>apelować (się)</i> : 3 os lp <i>χapeluje še</i> ; 3 os lp czprzesz <i>še χapelovoy</i> ; 3 os lm <i>še χapelujō</i>
SychSGK	–	obszerna fleksyjna, ale niepełna (rzadko składniowa i słowotwórcza), na ogół określenie części mowy (bez rzecz.), zawsze rodzaj gram. rzeczownika, końc. D. lp., aspekt czasownika, czas. przechodni – nieprzechodni, inne informacje	+	u , prp. cum gen. ‘u’; ucešni , adj.; ucešno , adv.; ucekāj , - <i>aja</i> , m; urvańc , - <i>a</i> , m; uřečka , - <i>kī</i> , f; uvlōčkī , - <i>kōv</i> ; pl; valaχ’uj , indecl.; uzdac sq , vr, impf; va , pron. pers. skierowany do dwóch lub więcej osób; vagoř , - <i>a</i> , gen. pl. <i>vag`ōr</i> (Hel) - <i>oř</i> - <i>ořōv</i> , m; včasně , adj. w użyciu rzeczown.
SGŚWyd	–	wybiórcza fleksyjna, o nietypowej odmianie i wybrane gwarowe formy fleksyjne z dokładną lokalizacją i źródłami, niekiedy bardzo obszerna (np. por. obok hasło <i>chcieć</i> i niezacytowane <i>być</i>)	+	<i>atrament</i> D.lp. <i>atramynta</i> , <i>atramyntu</i> , <i>babusy</i> blp., <i>bakenbort</i> zwykle w lmn.; <i>becher</i> Msc.lp. <i>beχeže</i> ; <i>beχše</i> ; <i>chcieć (się)</i> 1. os. lp. cz. ter. <i>kcy</i> , 3. os. lp. cz. ter. <i>kce</i> , 3. os. lp. cz. przesz. <i>χčou</i> , 1. os. lp. cz. ter. <i>χca</i> , <i>χcam</i> , <i>ksam</i> , 3. os. lp. cz. ter. <i>sce</i> , 1. os. lm. cz. ter. <i>scymy</i> , 2. os. lm. cz. ter. <i>šćeće</i> , 3. os. lm. cz. ter. <i>scūm</i> , 3. os. lp.

¹¹ W tabeli słowniki podano wg zasięgu geograficznego od ogólnogwarowych po lokalne. Ujednolicono sposób podawania informacji przyhasłowej zróżnicowany w poszczególnych słownikach co do kroju czcionki. Wyrazy cytowane podają kursywą, skróty dotyczące informacji gramatycznej – drukiem prostym.

				cz. przesz. <i>šcou, šcou</i> , 3. os. lm. cz. przesz. <i>šcel'i</i> , 2. os. lp. rozk. <i>chciyj, χćyj, chćij</i> , imiesłów współczesny <i>chcęcy</i>
SGOWM	–	wybiórcza fleksyjna, o nietypowej odmianie i wybrane gwarowe formy fleksyjne różne od ogólnopolskich, przy niektórych hasłach obszerna	+	<i>chojnazek</i> coll, <i>ciasto</i> Lsg <i>cia- ście</i> , Gpl <i>-ów</i> , <i>brona</i> Glp <i>-ów</i> , Ipl <i>-oma</i> , Lpl <i>-och</i> , <i>bronia</i> , <i>broń</i> nie sgt, Asg <i>broń</i> , <i>bronią</i> formy nie rozstrzygające postaci Nsg; <i>do- drzeć</i> ; praet 1pl <i>doderlim</i> , <i>lubić</i> , <i>lubieć</i> ; <i>lubiał(-)</i> , <i>lubil(-)</i> , <i>lubiel(-)</i> , <i>lubil(-)</i> ; praes 1pl <i>lubim</i> , <i>lubiem</i> , praet 1sg (<i>ja</i>) <i>lubila</i> , 1pl <i>lubilim</i> , fut 3pl <i>będa lubić</i>
DejSLKL	–	podstawowa fleksyjna, zawsze końc. lub zakoń- czenie D. lp. przy rzecz., końc. przym., niekiedy wybrane formy czas.	dużo form w ilustra- cji mater.	<i>achta</i> , <i>-ów</i> pl.t.; <i>afika</i> , <i>-i</i> , <i>amen</i> nieodm.; <i>aniołek</i> , <i>-lka</i> ; <i>biedra</i> , <i>-y</i> ; <i>biedro</i> , <i>-a</i> ; <i>biedny</i> , <i>-ego</i> w rze- czown. użyciu; <i>bliźnię</i> , <i>-ęcia</i> , zazwyczaj pl.t.; <i>beczeć</i> : <i>becy</i> 3 sg.praes.
GórndM	–	obszerna fleksyjna, ale niepełna, zawsze rodzaj gramatyczny rzecz. i D. lp. (końcówka lub zakoń- czenie), ograniczenia kat. liczby, przy czas. aspekt oraz 1. i 2. os. lp. cz. ter., niekiedy inne formy przy czas. nieregularnych	+	<i>pikiel</i> , <i>-kla</i> , m; <i>pięść</i> , <i>-i</i> f.; <i>rze- miosło</i> , <i>-a</i> , n; <i>rzepak</i> , <i>-u</i> , m. sg. t.; <i>strefle</i> , <i>-űf</i> , pl. t.; <i>wikary</i> , <i>-y^ogo</i> , m. rzecz. o odm. przym.; <i>straszyć</i> , <i>-e</i> , <i>-iś</i> , ndk.; <i>szturać</i> , <i>-űm</i> , <i>-aś</i> , ndk.; <i>więznąć</i> , <i>vj^ezne</i> , <i>vj^eźneś</i> , <i>wypo- cić się</i> , <i>-ce</i> , <i>-čiś</i> dk.; <i>stoić</i> , <i>stoje</i> , <i>stojiś</i> , <i>stojaų</i> , <i>stojaųa</i> , <i>stojeli</i> , ndk.
KąśSGO	+	pełna fleksyjna, charakte- rystyka gramatyczna każ- dego wyrazu hasłowego (m.in. określenie części mowy, odesłanie do tabel fleksyjnych, nietypowe formy fleksyjne)	+	<i>baki</i> rz. nmos. VI d, D. <i>-ów</i> , blp.; <i>bałamuta</i> I rz. ż. IV a, CMc. lp. ~ <i>ucie</i> , D.lm. ~ <i>mut</i> , zwykle blm; <i>dusić się</i> cz. ndk II a – <i>udusić się</i> dk I a <i>zadusić się</i> dk II a
SychSK	–	obszerna fleksyjna, ale niepełna (rzadko słowo- twórcza), na ogół okre- ślenie części mowy (bez rzecz.), zawsze rodzaj gram. rzeczownika, końc. D. lp., aspekt czasownika, czas. przechodni – nie- przechodni, inne infor- macje	+	<i>córula</i> , <i>-i</i> f.; <i>cepi</i> , <i>-ów</i> , plt; <i>redło</i> , <i>-a</i> , n, <i>rajboxi</i> , <i>-ów</i> , plt, augm. od <i>rajbi</i> ; <i>belec</i> , <i>beleje</i> , vn, impf; <i>stojųnać</i> , <i>stojųna</i> , vn, impf, dem. od <i>stojić</i> ; <i>šmirgnónć</i> , va, pf; <i>šmandrovać</i> , <i>šmandruje</i> , vr, impf

StefSW	–	podstawowa fleksyjna, zawsze rodzaj gramatyczny i D. lp. rzeczowników, przy czas. tylko aspekt dk (nie zawsze)	+	<i>jermark</i> , -u m, <i>kachelka</i> , -i ż, <i>kajdawery</i> , -ów ż, <i>kalapastwo</i> , -a n, <i>kacać</i> dk <i>kacnąć</i> , <i>nadglądać</i> dk <i>nadglądnać</i>
KucSPM	–	sporadyczna fleksyjna i słowotwórcza, tylko przy niektórych rzecz. D.lp., czasem końc. 1. i 2. os. lp. cz. ter.	+ – nie zawsze	<i>pchła</i> : <i>pua</i> , <i>puy</i> ; gen. pl <i>puek</i> <i>puóf</i> ; <i>paproć</i> , -i; <i>ziemia</i> , -e; <i>fólğ</i> (nieodm.); <i>gwizdać</i> -am -asz, <i>terać</i> , -am, -asz
MacSChD	–	sporadyczna fleksyjna i słowotwórcza, tylko przy niektórych nietypowych rzecz. rodzaj i D.lp., czasem sufiksy; przy czas. brak informacji fleks., niekiedy prefiksy	+ – nie zawsze	<i>bór</i> , -oru; <i>zagaj</i> , -a; wywioły pl.t.; <i>sapy</i> , -ów; <i>przerębel</i> , <i>szczerębel</i> , -bli; <i>cień</i> , -i f.; <i>gorącz</i> f.; <i>tęcz</i> -y; <i>floforki</i> -ów pl.t.; <i>aster</i> , <i>astra</i> f.; <i>pyda</i> , -dka; <i>ląc się</i> , <i>za-</i> , <i>u-</i>
BrzezSK	–	obszerna fleksyjna, ale niepełna, zawsze rodzaj gram. rzeczownika, końc. D. lp. oraz niektórych innych przypadków, aspekt czas., formy 1 i 2 os. lp. cz. ter. i 3 os. cz. przesz.	+	<i>babiara</i> f, -y ⁱ Gsg NApl, -űf Gpl; <i>deszcz</i> m. <i>deżżu</i> GLsg, <i>deżżam</i> lsg, <i>deżże</i> NApl, -űf Gpl; <i>dyšcu</i> GLsg; <i>bratać się</i> ndk; -óm, -ó [#] š <i>śy^e</i> ; <i>dziabnąć</i> dk; -na -ne, -ńeš; -nyu
PlutaSD	–	podstawowa fleksyjna, zawsze D. lp. rzeczowników, czasem inne informacje, 1. i 2. os. cz. ter. czasowników	+	<i>brodawa</i> , -y; <i>bratraniec</i> , -jca; <i>byczek</i> dem., <i>byjčka</i> ; <i>centymetr</i> ; - <i>mejtra</i> ; <i>drabie</i> pl. t. -y; <i>dopaść</i> , <i>dopadnąć^u</i> , -eš; <i>budować</i> , <i>budują^u</i> , -eš; <i>dorobić</i> , <i>dorobą</i> , -iš
SzymSGD	–	podstawowa fleksyjna, zawsze końc. lub zakończenie D. lp. przy rzecz., formy 1. i 2. os. cz. ter. czasowników (dość regularnie, ale nie zawsze)	+	<i>akort</i> , dop. <i>akordu</i> <i>akortu</i> sing. t.; <i>advokat</i> , -a, lmn. <i>advokaty</i> ; <i>alamynt</i> , -u; <i>amatur</i> , dop. <i>amatora</i> ; <i>bagatela</i> , -i sing. t.; <i>baraški</i> pl.t. tylko w mian.; <i>bebešyć</i> ; <i>bebeše</i> , <i>bebešyš...</i> ; <i>bařać</i> ; <i>beřtom</i> , <i>beřtoš...</i> a. <i>beřce</i> , <i>beřceš...</i>
ZarSSS	–	obszerna fleksyjna, ale niepełna, na ogół D. lp. rzeczowników, czasem M. i D. lm., 1., 2. os. lp. i 3. os. lm. cz. ter. oraz 1. os. lp. m. cz. przeszłego, niekiedy cz. przyszłego	+	koźlę, gen. sg. <i>koźlyńca</i> <i>koźlynta</i> , nom. pl. <i>koźlynta</i> ; kwiatyszek, gen. sg. i nom. pl. <i>kfioutyska</i> ; łabęd, gen. sg. <i>uabanda</i> , nom. pl. <i>uabandy</i> ; łatać, 1. sg. <i>uouca</i> , <i>uouces</i> , <i>uouce</i> , 3. pl. <i>uoucu</i>

IV.5. Kwalifikatory w słowniku gwarowym

Kwalifikatory w polskich słownikach gwarowych przedstawił szczegółowo Kazimierz Woźniak (2003, 2006), dlatego tu scharakteryzuję je tylko skrótowo.

Kwalifikatory rozumiem – zgodnie z tradycją polskiej leksykografii ogólnej – wężej niż wspomniany wyżej badacz, stąd też pojawiają się znaczące różnice w ich omówieniu. Służą one do kwalifikowania wyrazów lub ich znaczeń pod względem chronologicznym, geograficznym, społeczno-środowiskowym, stylistycznym, tematycznym, pragmatycznym, frekwencyjnym (por. Doroszewski 1958: XXIX; Walczak 1988; Engelking, Markowski, Weiss 1989; Dubisz 2003: LVIII-LIX). Określają zatem pozycję jednostki leksykalnej w zasobie słownikowym danego języka bądź w określonej odmianie tegoż języka, a więc mają funkcję informacyjną i mogą mieć również funkcję waloryzującą, są ważnym uzupełnieniem charakterystyki hasła (por. Dubisz 2003: LVIII, Żmigrodzki 2005: 69). W związku z tym za kwalifikatory nie uznaję – podobnie jak większość leksykografów i teoretyków leksykografii – skrótów sygnalizujących informacje gramatyczne czy etymologię wyrazów. Inaczej ujmuje je Kazimierz Woźniak (2003, 2006), który wyróżnia jako pierwszy ich typ kwalifikatory gramatyczne (Woźniak 2006: 224), tak jak SGPPAN i SGŚWyd. Stąd też liczba wyróżnionych przez niego kwalifikatorów jest bardzo duża, podczas gdy właściwych kwalifikatorów przy pominięciu skrótów i symboli gramatycznych jest znacznie mniej (np. SGOWM – 132 kwalifikatory wg K. Woźniaka, właściwych – 30; GórnDM – 73 kwalifikatory wg K. Woźniaka, właściwych kwalifikatorów – 17; SzymSGD – 37 kwalifikatorów wg K. Woźniaka, właściwych – 12; ZarSSS – 35 kwalifikatorów wg K. Woźniaka, właściwych – 8).

W teorii leksykografii podkreśla się, że kwalifikatory, by dobrze spełniały swoją funkcję w opisie słownikowym, powinny tworzyć kompletny, logiczny i rozłączny system w słowniku (nie mogą się krzyżować), w którym zakres każdego kwalifikatora jest jasno sprecyzowany we wstępie do danego leksykonu, a ich stosowanie jest konsekwentne w stosunku do wszystkich jednostek słownikowych o określonym nacechowaniu czy genezie (por. Engelking, Markowski, Weiss 1989: 309, Żmigrodzki 2005: 69-70).

Przegląd polskich słowników gwarowych pokazuje, że warunki te nie są spełniane. Kwalifikatory rzadko są omawiane we wstępie, a jeśli nawet podejmuje się to zagadnienie, to najczęściej są to uwagi pobieżne, niewyczerpujące problematyki, np. w SGPPAN (I: XLIX) tylko ogólnie omawia się kwalifikatory, nie systematyzując ich. Wyróżnia się kwalifikatory służące do charakterystyki wyrazów hasłowych, ich znaczeń lub użycie ze względu na: a) stopień rozpowszechnienia i żywotność, b) chronologię, c) wartość stylistyczną. Ponadto przytacza się kilka innego typu kwalifikatorów już bez określenia, czemu służą. Pełny ogład zastosowanych kwalifikatorów można uzyskać dopiero po analizie wykazu skrótów i zawartości słownika. Najwięcej uwagi poświęca kwalifikatorom Hubert Górniewicz, wymieniając ich typy, cel, wyjaśniając też brak użycia w swoim słowniku kwalifikatorów społeczno-środowiskowych (GórnDM I: XV-XVI). W innych

słownikach omówienie kwalifikatorów jest pobieżne, np. w KąśSGO, SGŚWyd, SGOWM (uwagi tylko o kwalifikatorach frekwencyjnych), BrzezSK, KucPSM, czasem jest to jedno zdanie (np. ZarSSS). W niektórych słownikach brakuje wstępnej informacji o kwalifikatorach, ale są one podane w wykazie skrótów (np. StefSW, SzymSGD, PlutaSD). Różnie są nazywane rodzaje kwalifikatorów, bardzo niejednorodnie są ich skrótory (więcej zob. Woźniak 2006).

Analiza kwalifikatorów w słownikach gwarowych powala na wyróżnienie następujących ich typów (niezależnie od stosowanego innego nieraz nazewnictwa):

- a) kwalifikatory chronologiczne (we wszystkich słownikach oprócz DejSLKŁ i StefSW),
- b) kwalifikatory frekwencyjne (we wszystkich słownikach oprócz DejSLKŁ, StefSW i MacSChD),
- c) kwalifikatory stylistyczno-ekspresywne (oprócz DejSLKŁ, KąśSGO i KucSPM),
- d) kwalifikatory tematyczne (w SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM, KąśSGO, SychSGK, SychSK, StefSW),
- e) kwalifikatory pragmatyczne (oprócz DejSLKŁ, GórnDM, KąśSGO, MacSChD).

Kwalifikatory chronologiczne informują o statusie wyrazu (jego formy lub znaczenia) w gwarze, sygnalizując:

- a) wycofanie się lub stopniowe wycofywanie się danego wyrazu: historyczne (*hist.*), dawne (*daw., dawn., dw.*), przestarzałe (*przestarz., przestarz.*), wychodzące z użycia (*wych, szcz = szczątkowe*¹²), używane tylko lub głównie przez starszych (*st, st., star.*), przez najstarsze pokolenie (*pok. III, †*), wymarłe, które wyszły całkowicie z użycia (symbol † lub ††),
- b) wchodzenie do systemu leksykalnego gwary, upowszechnianie się kosztem starszych odpowiedników: wchodzące w użycie (*wch*), nowsze (*nowsz, nwsz*), nowe (*now, now., nw., nw, wyr.n.*), powojenne (*powoj*), neologizm (*neol*), neosemantyzm (*neosem*), używane tylko lub głównie przez młodszych (*mł, mł.*); por. np.:

SGPPAN: ARCZOK (...) 1. 'ziemniak' (...) [*st*] *Szczuka brod MAGP XI m 545 s 147*; [*daw*] *Okonin grudz AJK III s 90*; *Kwidz PF I 134*; BAŁABAN (...) 1. 'ziemniak' [*st, rzd*] *N Wieś szt G Malb II 1 s 10*; [*szcz*] *Jakubowice Końskie lub; Spiczyn lubar*; [*st, rzd*] *Gawrychy suw* (...); SGŚWyd: CESTA *Formy: česta pśn. Ryb hist.* [Roger 96]; *pśn. Rac hist.* [Roger 11]; (...) **Cesarska cesta** *st.*; CHAŚNIK *st.*; CHODZIK *now. Znac. 'przyrząd ułatwiający dziecku naukę chodzenia'*; GórnDM: **jw:** *ajf'tu przestarz.*; **balbierz:** *balbj^eř, -a m. 'fryzjer' przestarz.*; **bebech:** *bebeχ, -a, m. 1. † 'duży brzuch' (Łęg 743)*; 2. 'brzuch położnicy' pogard. (...); 3. † *bebechy pl. t. 'flaki'*; **bulwa:** *bulva, -i, f. st.* w An, Gd, Ja, MW, NWS, Pa, Pk, ST, SWs; **lalka, -i, f.** 'zabawka dziecięca w postaci dziewczynki' *powoj.* SYN *st.* i *powsz.:* pupa
SychSGK: †*včřětnica, -ě*, f 'kobieta rozrzutna'. *Lepšā skromiřoza* 'kobieta skapa', *jak včřětnica* (sr.); †*vřřnica, -ě*, f 'gotująca się woda'; ††*viřor, -oru, m* 'wybór'; ††*gqst'evnica, -ě*,

¹² Skrót *szcz* stosowany w SGPPAN (I: XLIX) oznacza szczątkowy, tj. wychodzący z użycia.

f, zool.; **uśuxer**, -xu, m, **neolog**. ‘utarg’; **fluúdrák**, -a, m, **neolog**.; **várp**, varpu, m. (..) **2**. neosemant. W ustach najstarszej generacji;

SychSK: **burček**, -čka, m, (..) **2**. **neosem.** ‘autobus lub samolot’; **frétka**, -i, f **neolog**. ‘odbiornik radiowy, szczególnie radiowęzłowy’;

KąsSGO: ANGRIF *rz. mnż IIIa* (..) **pok. III** ‘natarcie wojska, atak’: (LW); BLINDOWAĆ *cz. ndk Ia*, (..) – ZBLINDOWAĆ *dk Ia 1. star.* ‘przełączać światło w lampce roweru tak, że snop światła pada tuż przed rower; **2. now.** ‘zmieniać w samochodzie światła drogowe na światła mijania’; BŁÁZEK *rz. mnż IIIb, D. lp. ~zka, daw.* ‘w OLEJARNI: pozioma belka zamocowana w otworach dwóch masywnych kłoców drewna osadzonych w ziemi; dociskająca stożkowy klocek w otworze LISICY’;

BrzezSK: ATRAMENT: *atramant* || *atramy^ent* || *atrament* m, -u Gsg (**now.**, **powsz**) (..) SYN **dw.**, rzd: inkaust; AUSTRIAK: *u^ostryjⁱo^wk (st)* || *Austryjⁱo^wk (ml)* m; AUTOCHTON: *au^ox^tuⁿ* m, -a GA sg, -yⁱ Npl (**powoj.**, rzd).

Kwalifikatory frekwencyjne wskazują na rozpowszechnienie, częstość użycia wyrazu lub jego formy czy znaczenia: powszechne (*powsz*, *powsz.*), częste (*czst*, *czst.*, *cz.*, *cz*), rzadkie (*rzd*, *rzad.*, *rz.*), występujące rzadziej niż inne (*rzadz.* lub pełne określenie: *rzadko*, *rzadziej*, *częśćniej*), sporadyczne (*sp*, *sporad*, *sporad.*), używane przez niektórych (*nkt.*), por. np.:

SGPPAN: ARENDA *Formy*: (...) *χαράδα [rzd] Mazury kolb*;

SGŚWyd: CHLEBICZEK *Znacz. 1. czest. piesscz.* ‘zdr. chleb w znac. 1.’;

SGOWM **buksy** (..) 1. ‘spodnie’ **powsz** OWM; **bulwisko** (..) *sp Szcz Giż Pisz* ‘pole po ziemniakach’; **cebula** (..); *cy-* (*sp* zapisywane jako *ce*) **powsz** OWM, *ce-* **rzad**;

GórnDM: **aptekarz**: *ap^te^rka^r powsz.* || *χap^te^rka^r rz.* w NWS, SWs, TN; **białasy**: *bja^uasi* ‘trochę biały, białawy’ **powsz.**; **białawy**: *bja^uavi* ‘jw.’ **rz.** w Gd, NWS, SWs; **biodro**: *bjo^dro*, nom. pl. *bjo^dra powsz.* || nom. pl. *bjo^dri rz.* w NWS, SWs || *bjo^dro*, nom. pl. *bjo^dra rz.* w Ki, SWs || nom. pl. *bjo^dri b. rz.* w SWs ‘biodro’

SychSGK: **gibka**, -ki, f (*sporad.* wszędzie); **dręft**, -u, m, **rzadko**: ‘droga polna lub leśna’; **gburovac**, *gbur^eje*, va, pf, **rzadko**: ‘prowadzić gospodarstwo rolne’; **g^uaplęca**, **rzadziej** **gaplęc**, -ę, f; **glęjälc**, **częśćniej** **glęx^uęc**, -a, m ‘człowiek głuchy, niedosłyszący’; **gvišč**, -a, m. 1. Zob. *gvižž* w znac. 1. (*sporadycznie* na pn i śr);

SychSK: **buńik**, -a, m ‘mężczyzna bzdziący w towarzystwie’ (*sporad.* wszędzie);

KąsSGO: BŁAZINIEC *rz. mnż IIIe, D. lp. ~ńca, D. lm. ~ńców, rzad.* ‘szpital dla umysłowo chorych’: (LW);

BrzezSK: AUTOR: *au^to^r* m, -a Gsg, -yⁱ NApl (**powsz** do 1945 r., potem nie uż) || *au^to* n; BĄBELKI: *bembęki* pl^t **rzd** ‘pomieszczenie w stodole na piętrze, szczególnie nad klepiskiem’; BRAMA f, -yⁱ Gsg NApl, -uf Gpl (**wch**).

Kwalifikatory stylistyczno-ekspresywne charakteryzują wyrazy lub ich formy czy znaczenia pod względem zabarwienia emocjonalnego, ich wartości stylistycznej: eufemizm (*euf*, *euf.*, *eufem.*, *eufem*), ekspresywne (*ekspr*), humorystyczne (*humor*, *hum.*), ironiczne (*iron*, *iron.*), lekceważące (*lekcew*, *lekcew.*, *lekce*), obelżywe (*obelż*, *obelż.*, *obel.*), obsceniczne (*obsc.*), pejoratywne (*pejor*, *pejor.*, *pej.*, *peior.*), pieszczotliwe (*piesscz*, *piesscz.*, *piessczotl.*, *piessczot.*, *hip*, *hipokor.*, *hypocor*), pogardliwe (*pogard*, *pog.*, *pogard.*, *pogardl.*), przenośne (*przen*, *przen.*, *fig.*), rubaszne (*rub*, *rub.*), wulgarne (*wulg*, *wulg.*), żartobliwe (*żart*, *żart.*, *żartobl.*), prze-

kleństwo, w przekleństwie (*przekl*), przezwisko (*przez*, *przez*), w zaklęciu (*zakl*, *zakl*), z irytacją (*iry*), złośliwie (*złośl*), łobuzerskie (*lob*), potocznie (*pot*); por. np.

SGPPAN: ANALFABECIARZ *żart lub pogard*; ARESZT (...) 2. (...) c. 'jakikolwiek miejsce zamknięcia' [*żart*]; BABACZEK 1. *iron* 'kobieta' (...); BABAK 1. 'o ludziach: d. *iron* 'kobieta', (...) ~ *pogard*: (...) 2. *przez* 'powolny koń';

SGŚWyd: CESTECZKA (...) 2. *pieszcz*. 'wyznaczona lub zamierzona trasa': *pśn*.; CHAMAK Znac. 1. *obelż*. 'człowiek ordynarny, grubiański, niekulturalny'; CHLIST *pog*. Znac. 'rzadka, płynna potrawa; wodnista zupa'; CHŁOP (...) *Pożyczany chłop* Znac. *żart*. 'nieślubny mąż'; CHŁOPCZĄCKO (...) Znac. *ekspr*. 'chłopczyk'; CHŁOPECZEK *ekspr*.; CHUJOWY Znac. *wulg*. 'bezwartościowy, do niczego'; FARONA *euf*.;

SGOWM: *burzuchny eksp* 'bury'; *chapaj żart*. 'o ustach' zag.; *mendy iron*. 'o męskich narzędziach płciowych'; *morda* (...) 2. zwykle *pejor* 'twarz ludzka';

GórDM: *baba*, -i, f. 1. 'stara baba' *pogard*. (...); 2. 'kobieta bez względu na wiek' *pogard*.; *banach*: *banax*, -a, m. 'nieślubne dziecko' *pogard*.

SychSGK: *śidle*, -ów, plł, *żartobl*. 'o skrzypcach'; *gelón*, -a, m, *wulg*. o nosie; *ğera*, -ė, f, *pejor*, 1. 'maciora';

SychSK: *bħłónc*, -a, m, *żartobl*. *lub pieszcz*.; *buček*, -čka, m, *pej*. 'dziecko płaczące'; *cvim-bovac*, *cvimbuje*, vn, impf *eufem*. 'mieć stosunek płciowy, spółkować'; *obdojic* (...) 2. *wulg*. 'o mężczyźnie, uprawiającym nierząd';

BrzezSK: BURSZAŁ: *bürşól m a* GAsg, -e Npl, -fł Gpl 'chłopiec' *pejor*;

StefSW: *jóla*^e, - ż 'krowa', *obelż*. 'niemądra, nie umiejąca niczego pomyślnie załatwić lub znaleźć się w towarzystwie kobieta'; *jółka*^e, -i ż *pieszcz*. 'krówka, jałówka'; *kadzić* 'palić kadzidło, błogosławić dymem kadzidła', *wulg*. 'smrodzić, zanieczyszczać powietrze'; *kapeluch*, -a m *rub*. 'kapelusz, kapeluszyisko'.

Kwalifikatory tematyczne wskazują na leksykę zróżnicowaną tematycznie, tj. na jej przynależność do wiejskiej terminologii z różnych dziedzin: (termin) anatomiczny || anatomia (*anat.*), astronomiczny || astronomia (*astron.*), botaniczny || botanika (*bot.*), budowniczy || budownictwo (*bud.*), etiologiczny || etiologia (*etiol.*), ichtiologiczny || ichtiologia (*icht.*), górniczy (*górn.*), dotyczący kultu (*kult.*), medyczny || medycyna (*med.*), muzyczny || muzyka (*muz.*), myśliwski (*myśl*), pasterski || pasterstwo (*past.*), religijny (*rel.*), rybacki (*ryb.*), techniczny (*techn.*), tkacki || tkactwo (*tkac.*), weterynaryjny || weterynaria (*weter.*, *wet.*), wojskowy (*wojsk*), zoologiczny || zoologia (*zool.*), por. np.:

SGPPAN: APEL (...) 3. *myśl* 'posłuszeństwo wyżła na każde zawołanie myśliwego';

SGŚWyd: CEHAUZ *górn.*; FANTKAPA *górn.*; FENOLOWNIA *techn.*; FORMKASTLA Znac. *techn.* 'skrzynia formierska';

SychSGK: *glistevník*, -a, m, *bot*. 'wrotycz, Tanacetum vulgare'; *gladiza* [gladiza], -e, f, 1. *zool*. 'gładzica, Pleuronectes platessa' L. (Hel). 2. *zool*. 'meduza' (Karwia); *głóvenki*, -k-ów, plł, *kult*. 'ciernie święcone w Wielką Sobotę'; *grápa*, -ė, f, 2. *fig*. 'matolek'; *váda*, -ė, f, *ryb*.;

SychSK: *brukwśa*, -i, f, *bot*. 'brukiew, Brassica napobrassica'; *bufón*, -a, m, 1. *zool*. 'ropucha szara, Bufo vulgaris'; *begunka*, -i, f, *med*. 'biegunka, rozwolnienie'; *čamňósko*, -a, n, *anat*. 'ciemie, vertex cranii';

KąsSGO: BIYLIC II cz. *ndk I1b* – WYBIYLIC *dk I1n*, *tkac*. 'polewać wodą rozciągnięte na trawniku, świeżo zrobione płótno w celu uzyskania białego koloru'; BLINDRAM rz. *mnż IIIa*, *D. lp. -u, Mc. lm. -mie, bud.*; BACA rz. *mos Iq* (...), *past*. 'gospodarz szałasu i wypasu owiec, przełożony pasterzy owiec na hali'.

Kwalifikatory pragmatyczne¹³ wskazują na sferę lub gatunek wypowiedzi, w której pojawia się dany wyraz, np. dziecięcy (*dziec, dziec., w jęz. dzieci*), szkolne (*szk*), z literatury (*lit, lit., liter*), przysłowie (*przysł, przysł., przs.*), powiedzonko (*powdz., pow.*), porzekadło (*porz.*), z pieśni (*pśn, pśn., pśn, pśń, pś.*), z tekstów obrzędowych, religijnych (*obrz, obrzęd., oracja, rel*), rymowanka (*rym, rym.*), zagadka (*zag, zag.*);

SGPPAN: AMBONINA ‘mównica kościelna’ (...) [*rym*]; BAJDAŁA (..) 2. ‘człowiek niezgrabny, nieruchawy, niezaradny życiowo; niedołęga, niezdarą, głupiec’: Czemużeś się nie ożenił, bajdała? Czemużeś mnie, psia bestyjo, nie chciała? [*pśn*]; III BAJER w *przyśpiewie*;
 SGŚWyd: CHOINECZKA *pieszcz. pśn*;
 SGOWM: **akt** (..) 2. ‘ceremonia’ (...) *oracja*, Mał III 104.
 SychSGK: **gapulka**, -ki, w *jęz. dzieci*: ‘wrona’;
 SychSK: **buba**, -i, f, 1. w *jęz. dzieci* ‘wesz’; ARBUZ (..) 2. *szk* ‘rodzaj gry w piłkę’.

W jednym artykule hasłowym mogą wystąpić różne typy kwalifikatorów, np.

SGPPAN: ARCYPURTEK *st* 1. ‘diabeł, zły duch; nazwa z odcieniem intensywniejszym w stosunku do *purtek*’ (..) 2. *przen* ‘zły człowiek’ [*sporad*]
 CHASA *st*. *Znac.* 1. ‘czeladź, służba’ (...). 2. *pog.* ‘o grupie ludzi: *pospółstwo, hołota*’: *pśn*;
 SychSGK: † *věkrěvířa*, -ři, f, *zool.*, *žart. lub złoš.* ‘flądra’;
 GórnDM: **bulka**, -i, f. ‘ziemiak’ *przestarz. i rz.* w Pł, Ps, SW; **lalka**, -i, f. ‘zabawka dziecięca w postaci dziewczynki’ *powoj.* SYN *st. i powsz.*: pupa
 SychSK: **brėdek**, -dka, m ‘gadula’ (..) 2. *fig. neosem.* ‘odbiornik radiowy, szczególnie radiowęzłowy’; **ćešla**, -i m (..) 2. *fig. zool.* ‘dzięcioł Picus’; **flinta**, -i, f, (..) 2. *fig. złoš.* ‘niemłoda kobieta niezamężna’;
 KaśSGO: BLYCH *rz. mnż IIIc* (..) *tkac. daw.* ‘miejsce bielenia płótna’;
 BrzezSK: BANA: *ban* f .. (nm *die Bahn, došć cz* przed 1945 r., potem *wych*) ‘pociąg’;
 GUTALINA: *gutał'ina* f, -yⁱ *gsg (st. już nie uż)* ‘pasta do obuwia’ (...). SYN *powsz.*: *wiks, wch*: pasta.

Czasem zamiast skrótów używa się pełnych określeń, zwłaszcza w słownikach ks. Bernarda Sychty, także w SGOWM i StefSW, por. np.:

SychSGK: **veselěšče** (pn), **veselěsko**, -a, n, *z podziwem lub pogardą*; augm. od *veselė, veselė* w znac. 1. (...); **uščenoga**, -gi, *lekceważaco, z gniewem lub żartobl.* ‘smarkacz’; **uslǐzg**, -u, m, *rzadko*: ‘poślizgnięcie’; **usněvǎjk**, -a, m, *zwykle w znac. pejor.* ‘mężczyzna ciągle się uśmiechający’;
 SychSK: **bómber**i, plit strzyki krowy *tylko w zagadce*; **čarovníčka**, -i, f, *wyraz zachodzący tylko w wierszyku, którym dzieci posługują się podczas odliczania przed rozpoczęciem gry*; **čerlica**, -i, f ‘przyrząd do tłuczenia lnu, cierlica, miedlica’. *Wyraz występujący już tylko w zwrotach obrazowych najstarszej generacji*; **čelóntko**, -a, n, (..) 2. *fig. pobłaźliwie o chłopcu lub dziewczynie*: ‘fujara, głuptas’.
 SGŚWyd: CHUDZIACZYSKO *Znac.* *z politowaniem lub współczuciem* ‘biedaczysko, biedak, nieborak’;
 SGOWM: **bulka** (..); *stosunkowo rzadkie, nieraz podawane jako nazwa nowa*; **cadzka** (..); *na*

¹³ Ten typ kwalifikatorów wymienia i nazywa Bogusław Wyderka – por. SGŚWyd XXVIII, w innych słownikach pojawiają się tego typu kwalifikatory, choć nie są tak nazywane.

M nazwa powszechna, na W rzadsza; ceber (Z + lit) Elk Olc, sp OW i bl; dla wielu informatorów (W Nidz Giż Pisz) wyraz nie znany;

StefSW: **hebama**, -y ż (*hybama*) ‘akuszerka, położna’. Wyrazów akuszerka i położna nie używano.

BrzezSK: ZOFA: (...) (z nm das Sofa) ‘kanapa’ (obce wyrazy zanikają z braku desygnatów).
Por. KANAPA.

Niekiedy dane dotyczące kwalifikacji wchodzą do definicji (mogą towarzyszyć temu też określone symbole), por. np.

SGPPAN: ARSZYN (...) ‘dawna miara długości równa 0,711 m’; BAGANCIARZ (...) 1. ‘obelżywe przewz człowieka niezaradnego, ociężalego, źle ubranego’; BAJANKA ‘dawna halka z bai’; (...)

SGŚWyd: FATER (...) 2. ‘powufale o starszym mężczyźnie (zwykle w bezpośrednich zwrotach w wolaczu)’;

SychSGK: **vābca**, -ē, m ‘dawny drużba, zapraszający na wesele, będący zarazem starostą weselnym’ (pn); **vārp**, *varpu*, m, l. ‘dawny materiał wełniany domowej roboty, tkany na ręcznym warsztacie’;

SychSK: †**čepēc**, -pca, m ‘dawny czarny, aksamitny czepek wyszywany złotymi lub żółtymi nićmi i ozdobiony dookoła koronką na szerokość dłoni, stanowiący niegdyś świąteczne nakrycie głowy bogatszej mężatki’.

Zawsze informacje o zabarwieniu emocjonalnym wyrazów wchodzą do definicji w słowniku orawskim Józefa Kaśia, który włączył je tu programowo, por. np.

KaśSGO: BABCYSKO (...) 1. ‘z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym o kobiecie’; (Ch) 2. ‘z politowaniem o starszej kobiecie, o babci’; BABICA (...) ‘kobieta asystująca dawniej przy porodzie w domu i opiekująca się matką i dzieckiem w pierwszych dniach po porodzie’; BABRULA (...) ‘z wyraźną niechęcią o kobiecie brudnej, nie przestrzegającej czystości w pracach tego wymagających, np. w kuchni’; BACOWAĆ II *cz. ndk Ia* – POBACOWAĆ *dk Ia* ‘zartobliwie: robić wieczorny obrządek bydła, zwłaszcza doić krowy’; BAJTLÁK *rz. mos Id* (...), ‘zwykle z sympatią o dziecku’; DUDLÁK II (...) ‘z lekceważeniem o człowieku nierozgarniętym, powolnym, niesprawnym w działaniu’; DURKAĆ III (...) 2. ‘wulgarnie: wypróżnić się’: (Pk, Pw).

Taki omowny system kwalifikowania jest stosowany w niektórych najnowszych słownikach ogólnych języka polskiego (w SWJPDun, ISJP), oceniany przez niektórych teoretyków leksykografii jako bardziej elastyczny i pozwalający „na zniuansowanie oceny stylistyczno-pragmatycznej poszczególnych użyć” (Żmigrodzki 2005: 70).

Miejsce kwalifikatorów w artykule hasłowym zazwyczaj w słownikach gwarowych nie jest ściśle ustalone. W SGPPAN występują po elementach, których dotyczą, tj. po wyrazach hasłowych i po cytatach, a jeśli ich brak, to przed miejscowościami, z których pochodzą relacje (SGPPAN I: XLIX). W SychSGK i SychSK kwalifikatory występują po informacji gramatycznej, a przed definicją. W SGŚWyd pojawiają się albo bezpośrednio w główce hasła po wyrazie hasłowym, albo przed definicją znaczenia, albo też po cytacie po nazwie miejscowości, której kwalifikator dotyczy. Podobnie jest w innych słownikach gwarowych, por. KaśSGO, BrzezSK, GórnDM, w których kwalifikatory występują ponadto przy synonimach gwarowych.

Dane dotyczące kwalifikatorów w poszczególnych słownikach gwarowych zawiera tabela nr 19.

Tabela nr 19. Kwalifikatory w polskich słownikach gwarowych.

Słownik	Opis kwal. we wstępie	Wykaz skrótów	Kwalifikatory				
			chronologiczne	frekwencyjne	stylistyczno-ekspresyjne	tematyczne	pragmatyczne
SGPPAN	+	+	mł., now, st, szcz	czst., powsz, rzad, sporad, nie uż	euf., iron, lekcew, obelż, pejor, pieszcz, pogard, przekł, przeni, przezew, rub, wulg, zakł, żart	kult, myśl, wojsk	dziec, szk, lit, obrz, przysł, psn, rym, zag
SychSGK	-	+	neolog., neosemant, † (zna tylko najst. pokolenie) †† (wyraz wyszedł już zupełnie z użycia)	sporad. oraz pełne określenia: rzadko, rzadziej, częściej, sporadycznie	eufem., fig., humor., iron., pejor., pieszcz., czotł., pogardl., rub., wulg., złośli., żartobl.	anat., astron., bot., etiol., kult., łow., med., muz., ryb., weter., zool.	w jęz. dzieci, przysł,
SGŚWyd	+	+	hist., now., st.,	częst., powsz., rzad., sporad.	ekspr., euf., iron., lekcew., obelż., pej., pieszcz., pog., przeni., rub., wulg., zakł., żart.	górn., techn.,	dziec., obrzęd., porz., powdz., przysł., psn., rym.
SGOWM	+	+	mł.	powsz, rzad., sp	ekspr, euf., hip, iron., obsc., pejor, przeni, retor, wulg., żart.	anat., bot., med., muz., rel., zool.	reg., lit., lud., oracja, przs., psn, zag.
DejSLKL	-	-	-	-	-	-	-
GórnDM	+	+	przestarz., st., nw., liter., powoj., †(wymarłe)	powsz., cz., rz., sporad.	eufem., hipokor., humor., podn., pogard., przeni., wulg.	-	-

KaśSGO	+	+	daw., now., star., pok. III	powsz., rzad.	informacje o nace- chowaniu emocjo- nalnym włączono do definicji	bud., past., tkac.	–
SychSK	–	+	neolog, neosemant, † (zna tylko najst. pokolenie)	sporad.	eufem., fig., humor, iron., pejor., piesz- czotl., pogardl., rub., wulg., złośli., żartobl.	anat., astron., bot., etiol., kult., łow., med., muz., ryb., weter., zool.	w jęz. dzieci, przysł
StefSW	–	+	–	–	eufem., obel., pieszcz., pog., przენ., rub., wulg., żart.	bot., bud., icht., wet., zool.	dziec., łob.
KucSPM	+	–	st., mł.	rz., nkt., zn.	–	–	–
MacSChD	–	+	dawn.	–	pej., przენ.	–	–
BrzezSK	+	+	dw, mł, nw, nwsz, powoj, przestarz, st, wch, wych	cz, powsz, rzdz, sporad	ekspr, eufem, hypo- cor, iron, iryt, lekc, pejor, pogard, przekl, przen, przewz, rub, wulg, żart	–	dziec, liter, psń, przysł, rel,
PlutaSD	–	+	mł.	rz.	peior., pieszczot., pogard., przewz.	–	dziec., pow., przysł.
SzymSGD	–	+	daw., mł., st., wyr.n.	powsz., rzad., rzadz., sporad.	iron., pogardl., przენ., wulg., żart.	–	dziec.
ZarSSS	+	+	st., mł.	sporad.	hum., iron., obraźl., peior., pot.	–	ps.

IV.6. Definicje. Problemy opisu znaczenia w słowniku gwarowym

Definicja jest obligatoryjnym, najważniejszym po wyrazie hasłowym elementem hasła. Odbiorca słownika najczęściej szuka bowiem informacji o znaczeniu poszczególnych wyrazów gwarowych.

Przy ustalaniu znaczenia wyrazów gwarowych leksykografowie korzystają z dorobku leksykografii ogólnej, z metod definiowania wypracowanych w odniesieniu do słowników ogólnych języka polskiego, stosując powszechnie różne typy definicji przyjęte w leksykografii. Omawiając sposoby określania znaczeń w słowniku gwarowym, Lidia Trzeźniowska (1961: 70) podkreśla, iż:

(..) o wartości słownika nie decyduje możliwość różnorodnego określania znaczeń, ale umiejętność konsekwentnego zastosowania tych wszystkich sposobów w zależności od funkcji, wartości znaczeniowej i ekspresywnej wyrazów.

Podkreślić też należy, że nieco inna jest sytuacja leksykografa opracowującego słownictwo ogólnogwarowe w dużym słowniku, a inna w wypadku słowników regionalnych, obejmujących stosunkowo niewielki i mało zróżnicowany językowo region, czy lokalnych, które gromadzą leksykę gwary jednej lub kilku wsi.

IV.6.1. Specyfika definicji w słowniku gwarowym

Problemy definiowania w słowniku gwarowym w dużej mierze są podobne do tych, z którymi styka się autor słownika ogólnego języka polskiego, choć są i pewne problemy specyficzne związane z faktem, iż mamy do czynienia z leksyką odmiany terytorialno-socjalnej polszczyzny (a nie ogólnej).

Barbara Falińska i Anna Kowalska tak ujmują swoistość definiowania w słowniku gwarowym:

Definiowanie nazw gwarowych różni się od definiowania nazw literackich większym stopniem trudności w interpretacji ich znaczeń, które to trudności wynikają z różnorodności systemów leksykalnych na badanym obszarze językowym. (...) Nie typy definicji, bowiem, ale geografia nazw jest tym głównym czynnikiem, który odróżnia słowniki gwarowe od słowników języka literackiego. (...) Stosunek do geografii nazw ma zasadniczy wpływ na ich definiowanie, na sposób wyodrębniania i objaśniania znaczeń. (Falińska, Kowalska 2000: 339-340).

Geografia nazw, o której piszą cytowane wyżej badaczki: Barbara Falińska i Anna Kowalska, wpływa na definiowanie w słowniku gwarowym m.in. dlatego, że niejednokrotnie konieczne są uściślenia definicyjne ze względu np. na inną nieco funkcję tego samego desygnatu lub trudności z ustaleniem, z iloma desygnatami mamy do czynienia, por.

Problem polega nie tylko na tym, że niekiedy trudno jest ustalić, z iloma desygnatami mamy do czynienia, ale i na tym, że nazwy te w poszczególnych wsiach mogą różnić się zasadniczo zakresem znaczeniowym. Na przykład *klepadło* i *klepacz* to nazwy 'przyrządu, którym się

klepie len’, a także ‘przyrządu, na którym klepie się len’; w wielu miejscowościach obie te nazwy wymieniły się znaczeniami.

Desygnaty tożsame konstrukcyjnie często różnią się ze względu na odmienną funkcję, np. ‘płótno do przedłużania osnowy na warsztacie tkackim’ – materialnie jeden i ten sam przedmiot – nazywa się *zaczynkami* na początku tkania i *kończalnikami* na końcu tkania. Przyrząd do przedzenia nazywany na Mazowszu *kółkiem* zmienia nazwę na *szpulownik*, jeśli będzie wykorzystany do nawijania nici na szpule. (jw. 343).

Wydaje się jednak, że w największym stopniu o swoistości definiowania w słownikach gwarowych decyduje wzbogacanie definicji o elementy kulturowe (etnograficzne) oraz określanie znaczeń z perspektywy mówiących gwarą. Józef Kaś podkreśla, jak ważne jest definiowanie z perspektywy użytkownika gwary, gdzie ujawnia się inne od ogólnopolskiego postrzeganie świata (KaśSGO XXIV-XXV). Stwierdza, iż:

Realizuje się to poprzez odwoływanie się do doświadczeń i praktyki osób posługujących się gwarą. Stąd na przykład inny punkt odniesienia w definicji przymiotnika PRAWY, gdzie nie ma odwołania do usytuowania serca w ciele człowieka, czy do ręki, w której trzyma się łyżkę. Żegnanie się jest jedyną czynnością, którą wszyscy, nawet osoby leworęczne, wykonują prawą ręką (KaśSGO XXIV).

Stąd też definicja wspomnianego przymiotnika *prawy* brzmi następująco: PRAWY ‘znajdujący się po stronie ręki, którą się żegnamy’.

Niekiedy ta inna perspektywa użytkownika gwary zmusza do rozgraniczania niektórych znaczeń i ich usamodzielniania w porównaniu z praktyką stosowaną w słownikach ogólnych języka polskiego. Józef Kaś jako doskonały przykład ilustrujący te różnice przytacza konteksty gwarowe typu *piykny kwiátek*, *piykny cas*, *piykná pogoda*, które jednak nie odpowiadają dokładnie ogólnopolskim *piękny kwiátek*, *piękny czas*, *piękna pogoda*, dlatego że „warunki atmosferyczne nie są oceniane z punktu widzenia estetycznego, lecz utylitarnego – mieszkańiec wsi cieszy się, że nie zostanie zalane jego siano, a nie dlatego, że świat wygląda wtedy pięknie” (KaśSGO XXV). Z tego powodu dla powyższych kontekstów gwarowych wyodrębniono nie jedno wspólne znaczenie, jak w języku ogólnym ‘wywołujący przyjemne wrażenie estetyczne’, ale dwa, por. PIYKNY (..) 1. ‘wywołujący przyjemne wrażenie estetyczne; ładny’: *Piykny obráz*, *gorset*, *kwiátek* (..). 4. ‘cechujący się korzystnymi warunkami atmosferycznymi’: *Piykny cas*. *Piykná pogoda*.

Specyfika definicji w słowniku gwarowym polega także na wzbogacaniu jej o treści etnograficzne na tyle, na ile pozwala charakter słownika, który nie jest dziełem etnograficznym, lecz dialektologicznym (por. KaśSGO XXVI). Szerzej o zakresie informacji etnograficznych także w definicjach traktuje punkt IV.9.

Ponieważ słownik gwarowy ma charakter dokumentacyjny, leksykografowie w definiowaniu kierują się dwiema najważniejszymi przesłankami: po pierwsze, objaśnieniami odautorskimi zawartymi w materiałach źródłowych; po drugie, kontekstem – w szczególności obszernym (por. SGŚWyd I: XXV). Dotyczy to

zwłaszcza dużych słowników ogólnogwarowych, dialektalnych i regionalnych. Gdy nie można ustalić znaczenia, gdyż brak jest powyższych informacji, lub jest ono niedokładne, niepewne, podaje się je na ogół ze znakiem zapytania. Jest to swoistość słownika gwarowego w stosunku do słownika ogólnego, w którym takich kłopotów z określaniem znaczeń wyrazów nie ma.

IV.6.2. Układ znaczeń w słowniku gwarowym

We wszystkich polskich słownikach gwarowych odnotowuje się wieloznaczność wyrazów gwarowych, wyróżniając cyframi arabskimi – tak samo jak w słownikach ogólnych polszczyzny – kolejne znaczenia. Zasady ustalania kolejności znaczeń – ze względu na specyfikę słownika gwarowego i jego dokumentacyjny charakter – mogą być niekiedy inne. Z analizy słowników wynika, że stosuje się tu następujące kryteria geograficzne, frekwencyjne, semantyczne i porównawcze (por. SGPPAN I, s. XXXVI-XXXVII; SGŚWyd I, s. XXV):

- a) zasięg wyrazu w danym znaczeniu i jego frekwencję: w słownikach gromadzących leksykę dużego obszaru gwarowego, znaczenia najczęstsze, powszechne w gwarach na całym obszarze objętym do opisu w słowniku podaje się jako pierwsze, podstawowe, a następnie rejestruje się znaczenia rzadsze, ograniczone do niektórych regionów;
- b) częstość użycia: w słownikach regionalnych, obejmujących niewielki teren, i lokalnych rejestruje się najpierw znaczenia najczęstsze, potem – rzadsze;
- c) zakres znaczeniowy wyrazu: znaczenia ogólne, tj. mające najszerszy zakres, podaje się na początku, o węższym zakresie – w dalszej kolejności;
- d) rodzaj znaczenia: znaczenia konkretne wysuwa się na początek, abstrakcyjne – w dalszej kolejności; najpierw realne, potem przenośne;
- e) wspólność lub odrębność znaczeń w języku ogólnym i w gwarach: na ogół znaczenia wspólne z polszczyzną ogólną podaje się jako pierwsze (niezależnie od powyżej wymienionych kryteriów), znaczenia typowo gwarowe – na dalszych miejscach (tak w SGPPAN i SGOWM, SGŚWyd, ale inaczej w KąśSGO – tu znaczenia specyficzne dla wyrazów gwarowych, zwłaszcza istotne kulturowo, są rejestrowane przed znaczeniami wspólnymi gwarze i polszczyźnie ogólnej).

Hierarchia tych kryteriów jest ustalona, gdyż nie wszystkie mogą być stosowane łącznie, niekiedy się nakładają, a innym razem się krzyżują, a nawet wzajemnie wykluczają, np. kryterium frekwencyjne i semantyczne (wyraz o węższym zakresie znaczeniowym może być częstszy w danej gwarze od słowa o szerokim zakresie znaczeniowym). Na ogół jako nadrzędne przyjmuje się kryterium frekwencyjne, a jako podrzędne – kryterium semantyczne (por. SGPPAN, SGOWM), por.

Kolejność znaczeń względnie funkcji gramatycznych ustala się w miarę możliwości według ilości poświadczeń, zaczynając od znaczeń poświadczonych najobficiej. Równocześnie jednak staramy się:

1. jeżeli dany wyraz ma jedno ze znaczeń zgodne z podstawowym jego znaczeniem w języku ogólnym – aby na czele artykułu wystąpiło właśnie to znaczenie,
  2. jeżeli niektóre znaczenia danego wyrazu wykazują wzajemne pokrewieństwo – aby znaczenia takie znalazły się w artykule obok siebie,
  3. jeżeli w materiale występuje zróżnicowanie co do funkcji gramatycznej, gramatycznego charakteru znaczeń lub składni – aby to właśnie zróżnicowanie stało się punktem wyjścia przy ustalaniu kolejności znaczeń i przy ewentualnym łączeniu znaczeń w zespoły.
- Ostatnią z wymienionych zasad stosuje się najczęściej w dużych artykułach poświęconych zaimkom i spójnikom, zob. np. **co**, **gdzie**, **bo** i **coby**, ale czasem też w odniesieniu do innych części mowy, widać ją np. w artykule **ciągnąć**, gdzie znaczenia nieprzechodnie, choć jedno z nich jest częste na całym naszym obszarze, podaje się dopiero po wszystkich przechodnich (SGOWM 56).

Niekiedy jednak ta hierarchia jest świadomie naruszana. Przykładowo – we *Wstępie* do tomu I SGPPAN Lidia Trześniowska i Jerzy Reichan podkreślają, iż „przy wyrazach wspólnych gwarom i językowi literackiemu na pierwsze miejsce wysuwamy znaczenia wspólne, nawet wówczas, jeżeli będzie to sprzeczne z przedstawionymi w p. a) i b) zasadami” (s. XXXVII).

W niektórych słownikach, np. w GórnDM i BrzezSK, układ znaczeń stosowano za *Słownikiem języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego. Hubert Górniewicz uzasadnia celowość takiego zabiegu chęcią umożliwienia odbiorcy „porównania zasobu wyrazów dialektu malborskiego z zasobem wyrazowym języka literackiego oraz porównania zakresu semantycznego poszczególnych wyrazów” (GórnDM I: XIV). Władysław Brzeziński dodaje jeszcze jeden argument, iż takie rozwiązanie może ułatwić też porównywanie ze sobą zawartości różnych słowników gwarowych (BrzezSK I: XLVI).

Podznaczenia (odcienie znaczeniowe) są – podobnie jak w słownikach ogólnych języka polskiego – oznaczane małymi literami (zob. np. USJP). Wyróżnia je jedynie część analizowanych słowników naukowych: SGPPAN, SGOWM, SGŚWyd, BrzezSK, por. np.

SGPPAN: CYCAK (...) 1. ‘młody ssak domowy’: a. ‘prosiak’ (...), b. ‘ciele’ (...), c. ‘zrebie’ (...), d. ‘jagnię’, zob. zwłaszcza hasło CO;

SGŚWyd: DRZEWKO (...) 5. ‘mała beczka’ ..); a) ‘do przechowywania piwa’ (...); b) ‘do konserwowania mięsa lub warzyw’;

SGOWM: **kasa** (...) 2. a) ‘skarbiec’ (...); b) ‘szafa lub skrzynia na pieniądze’.

IV.6.3. Typy definicji w słowniku gwarowym

Definicje stosowane w polskich słownikach gwarowych są zbieżne z definicjami stosowanymi w innych leksykonach językowych. Podstawowe typy definicji to: definicja synonimiczna, realnoznaczeniowa, strukturalno-znaczeniowa, strukturalna, zakresowa, gramatyczna; definicje mogą być także mieszane, gdy łączone są różne ich typy.

Definicja synonimiczna

Definicja synonimiczna, czyli taka, w której wyraz gwarowy objaśnia się odpowiednim wyrazem ogólnopolskim mającym znaczenie identyczne ze słowem gwarowym lub bardzo do niego zbliżone, a więc jego synonimem ogólnopolskim, odsyła czytelnika do jego znajomości znaczeń poszczególnych wyrazów należących do zasobu leksykalnego odmiany ogólnopolskiej, np.

SGPPAN: BĘBNIWOLEK '*leniuch*'; BĘBROTAĆ '*pluskać się*'; DRENACZKA '*melioracja, drenowanie*'; DREWIARNIA '*drwalnia*';

KarłSGP: brechun = kłamca, Brodziarz = brodacz, Bulwisko a. Bulwiszcze n. = kartoflisko, ziemniaczysko, Chaśnik = czeladnik, Ciarac = mieniać, Cierny = ciernisty, Domowina = trumna, Doonaczyć = dokuczyć, dopiec;

SychSGK: *g'ęgotka*, -ki, f '*czkawka*'; *vętrękus*, -a, m '*kpiarz*'; *z'ajazgotka*, ki, f '*kokietka*'; SGŚWyd: BIUROKRATKA Znac. '*urzędniczka*'; BIZACZYĆ Znac. '*łajdaczyć się, hulać*'; BLABLIK Znac. '*cukierek*'; BOŻKNAĆ Znac. '*pocalować*';

SGOWM: **badować się** (...) '*kapać się*'; **bormaszyna** (Z) Olsz Mzach Giż Pisz Olc, SWM II; '*wiertarka*'; **bratkasta** (Z) Giż Pisz Olc; '*piekarnik*'; **frechowny** '*bezczelny*'; **gdera** '*zrzęda*'; **gańba** '*nagana*'; **gardlić się** '*dławić się*'.

W polskich słownikach gwarowych, które rejestrują głównie słownictwo typowo gwarowe odpowiadające nieraz dokładnie określonym wyrazom ogólnopolskim, znacznie częściej niż w słownikach ogólnych języka polskiego stosuje się definicje synonimiczne, o których tak piszą autorzy SGPPAN:

Dla wielu wyrazów czy wyrażeń gwarowych określenie ich znaczenia sprowadza się do „przekładania” na język literacki, co polega na podaniu synonimów, czyli wyrazów lub wyrażeń literackich mających znaczenia identyczne lub bardzo zbliżone do znaczenia wyrazów gwarowych. Tego rodzaju praktyka przeważa zresztą w dotychczasowych ujęciach leksykograficznych. Najczęściej synonimami literackimi objaśniamy znaczenia wyrazów czy wyrażeń gwarowych wówczas, kiedy wyraz literacki mający wąski zakres znaczeniowy ściśle oddaje znaczenie odnośnego wyrazu gwarowego, np. **powala** '*sufit*', **grzmot** '*piorun*', **pies ziemny** '*chomik*', **potny** '*wilgotny*', **pytać** '*prosić*', **chodzić po pytaniu** '*zebrać*', **półdruga** '*półtora*'. Synonimami literackimi posługujemy się również przy objaśnianiu znaczeń wyrazów ekspresywnych, np. **dożarcizna** '*uparciuch, dokuczliwiec*', **lechmankować** '*bąki zbijać, próżnować*', oraz wyrazów o niesprecyzowanym, dość szerokim lub płynnym zakresie znaczeń, często zależnych od użycia, np. **paskud** '*brud, śmiecie, pył*', **lichy** '*zło, nieszczęście, niedola*' (SGPPAN I: XLII).

W kilku słownikach gwarowych (SGOWM, KaśSGO, BrzezSK) jako podtyp definicji synonimicznej stosuje się określenie: znaczenie ogólnopolskie, najczęściej sygnalizowane skrótem ogp., por. np.

SGOWM: **autobus** (...) ogp; **bezpłatny** (...) ogp; **bębenisko** '**I. bęben** w zn. ogp'.

W *Słowniku Ostródzkiego, Warmii i Mazur* tak wyjaśnia się stosowanie tego skrótu:

Skrótem tym zastępujemy definicję znaczenia zgodnego z podstawowym znaczeniem danego wyrazu w polszczyźnie ogólnej, przy czym za znaczenie podstawowe w języku ogólnym uważamy to ze znaczeń danego wyrazu, które się narzuca jako główne, kiedy Polak mówiący językiem ogólnym odbiera ten wyraz podany w izolacji. Szczególnie dogodnie jest nasze ogp, gdy trzeba objaśniać główne znaczenie wyrazów z najbardziej podstawowego zasobu leksykalnego, takich jak *chleb, człowiek, głowa, cofać się, czytać, czwarty*, uwalnia nas bowiem wtedy od definicji najbardziej kłopotliwych, najtrudniejszych do prostego i krótkiego sformułowania (SGOWM I: 57).

Podobnie postępuje Władysław Brzeziński w słowniku krajniackim, który rezerwuje skrót ‘ogp’ do wyrazów zgodnych ze znaczeniem ogólnopolskim, by uniknąć długich i niewygodnych sformułowań (por. BrzezSK I: XLVI).

Józef Kaś w słowniku gwary orawskiej nie ogranicza definicji synonimicznej do objaśniania wyrazów gwarowych ogólnopolskimi, wyróżniając trzy jej podtypy, takie jak:

- a) definicja – w znaczeniu ogólnopolskim, stosowana wówczas, gdy wyraz gwarowy jest tożsamy z ogólnopolskim pod względem formalnym i semantycznym, np.

ALFABET (..) w znaczeniu ogólnopolskim; DEWOTKA (..) w znaczeniu ogólnopolskim; NOWY ROK w znaczeniu ogólnopolskim; (..)

- b) definicja – ‘ogpol...’, stosowana wówczas, gdy wyraz gwarowy odpowiada całkowicie ogólnopolskiemu pod względem znaczeniowym, różni się natomiast formalnie, ale tylko systemową cechą gwarową (najczęściej fonetyczną, rzadziej morfologiczną) lub kilku systemowymi cechami gwarowymi, np.

ALUMINIJUM (..) ‘ogpol. aluminium’; DIABOŁ (..) 1. ‘ogpol. diabeł’; DRUŚLÁK (..) ‘ogpol. durszlak’; DRUZBA (..) ‘ogpol. družba’; NORKA (..) ‘ogpol. nornica’;

- c) definicja – to samo co X, stosowana wówczas, gdy wyraz gwarowy (albo jakieś jego znaczenie) jest synonimem innego wyrazu (ogólnopolskiego lub gwarowego), do którego się go odsyła, np.

AŁEROPLAN (.) to samo co SAMOLOT; DOBROŚĆ (..) to samo co DOBROĆ w zn. 1. i 2.; DRYNARKA (..) to samo co MELORACYJÁ; DRÓBIYRZ *rz. ż IVt, DCMc. ~rzi, blm, rzad.* to samo co GÁWIYDŹ; DRYNSKA *rz. ż IVb, CMc. lp. ~sce, D. lm ~sek, zwykle blm, past.* to samo co KLÁG.

Jak widać, ostatni podtyp definicji synonimicznej może zawierać synonim gwarowy, por. oprócz powyższych haseł inne, np.

DESTÓŁKA (..) to samo co ŚMIGLA; DOFULANY *przym. Ia, ~ni, pok. III* to samo co DOBABRANY.

Każdy z wyróżnionych podtypów definicji synonimicznej może też występować jako składnik definicji mieszanej, np.:

DESTAMYNT *rz. mnż. IIIh, D. lp -u, Mc. lp ~ncie, M. lm -a* ‘dokument będący ostatnim rozporządzeniem majątkiem, spisany tuż przed śmiercią w obecności urzędnika gminnego i dwóch świadków lub notariusza; ogpol. testament’;

Oprócz nich autor słownika orawskiego stosuje również zwykłą definicję synonimiczną, podobnie jak w innych polskich słownikach gwarowych, używaną, gdy wyraz gwarowy określa się za pomocą jego odpowiednika ogólnopolskiego, np.

DOBROCIWY (...) ‘dobrotliwy’; DOKUCNY *przym. Ia, ~ni, ~niyjsy* ‘dokuczliwy, nieznośny’; DRUSCKA (...) ‘druhna’; NUCIĆ II *cz. dk II a* ‘zmusić’.

W literaturze przedmiotu podkreśla się czasem zawodność definicji synonimicznych, wskazując na fakt, że nierzadko jednak znaczenia wyrazu gwarowego i podawanego odpowiednika literackiego nie są identyczne (Trześniowska 1961: 71; GórńDM I: XIV-XV).

Bogusław Wyderka zwraca uwagę na nieadekwatność w pewnych sytuacjach definicji synonimicznej, m.in. dlatego, iż synonim ogólnopolski może być na pewnym terenie nieznan, stąd trudności w odbiorze takich definicji i konieczność ich ograniczania lub stosowania definicji mieszanych, por.

Taki sposób określania znaczeń jest szeroko stosowany w słownikach gwarowych. I chociaż z punktu widzenia ekonomii i ścisłości opisu nic mu nie można zarzucić, to jednak w określonych sytuacjach jego stosowanie musi być ograniczone. Są mianowicie rejony, w których synonimiczny literacki odpowiednik wyrazu gwarowego jest zupełnie nieznan, np. w gwarach toszecko-gliwickich nawet ludzie dobrze posługujący się polszczyzną literacką na określenie ‘drewnika służącego do mieszania płynów’ używają gwarowego *fyrlok* i nie znają literackich *mątew*, *mątewka*. Zakładając, że odbiorcami *Słownika* będą nie tylko filolodzy, zastosowanie w takim wypadku wyjaśnienia synonimicznego byłoby równoznaczne ze zmuszeniem odbiorcy nie znającego synonimu do szukania w słowniku polszczyzny ogólnej wyjaśnienia wyrazu *mątew*. Najlepszym wyjściem wydaje się zastosowanie definicji realnoznaczeniowej, dodatkowo wspartej synonimem literackim, a więc *fyrlok* ‘drewniko służące do mieszania płynów; mątew’ (SGŚWyd I: XXV).

Definicja realnoznaczeniowa

Definicje realnoznaczeniowe to – obok synonimicznych – najczęstszy typ definicji w polskich słownikach gwarowych. Definicja realnoznaczeniowa polegająca na przedstawianiu lub opisywaniu desygnatu wyrazu ma charakter opisowo-charakteryzujący, np.

SGPPAN: AGNUSKI ‘barwne kubki z uszkami do zawieszania na ścianach lub belkach’; DRELISZKA ‘tasiemka do wiązania pod szyją koszuli męskiej’;

SGŚWyd: BINDERBALEK *Znac.* ‘belka wiążąca krokwie’; BITNIK *Znac.* ‘chłopiec wszczy-nający bójki’; BLECHOWAĆ *Znac.* 1. ‘bielić płótno przez polewanie wodą i suszenie na

stołcu’; 2. *‘suszyć na stołcu wypraną bieliznę, aby wyjaśniła*’; BLECHARZ Znac. *‘człowiek, który bieli płótno*’; BOGINKA Znac. *‘zły duch w postaci kobiecej, robiący szkodę ludziom*’; SGOWM: **deptek** (Z + SWM IV) sp Pisz *‘pedał w warsztacie tkackim*’; **dennica** (...); *‘gruba deska lub kilka zbitych desek stanowiące dno wozu, rzadziej sań*’; **dranki** (...), **drzanki** (...); *‘smolne drzazgi używane do oświetlania*’; **dziurdziak** *‘w żarnach: otwór, gdzie się sypie zboże*’; **glomza, glomzda** (...); *‘grudki sera powstałe w ogrzonym kwaśnym mleku, miękkie, niezupelnie odcisnięty z serwatki ser*’.

Często, szczególnie w SGPPAN, SGOWM, KąsSGO – ze względu na charakter słownika gwarowego – są to definicje rozbudowane, szczegółowe, opisowe, typu encyklopedycznego, zwłaszcza wtedy, gdy objaśniane są wyrazy oznaczające zjawiska lub przedmioty dziś nieznane lub zanikające, np.

SGPPAN: DRAB I (...) 5. *często w lm ‘przebieraniec, kołédnik obchodzący wieś i zbierający datki, zwłaszcza w okresie Nowego Roku, także w zapusty*’; DRĄG (...) 8. *‘część sieci rybackiej: drążek, do którego przymocowuje się koniec skrzydła niewodu*’; (...) 13. *‘drewniane grabie, do 6 metrów szerokie, ciągnięte przez człowieka lub konia*’; (...) 21. *‘żerdź z odpowiednimi zaczepami, o czterech otworach na grubszym końcu, umocowana linami na dachu, służąca do posuwania się po nim człowieka pokrywającego dach słomą lub trzciną*’;

SGŚWyd: BLEKOT Znac. 1. *‘silnie trujący chwast z rodziny baldaszkowatych, podobny do pietruszki, pospolity w Polsce (Aethusa cynapium)*; BRONA Znac. *‘narzędzie rolnicze, dawniej drewniane, obecnie żelazne, składające się z kraty i zębów (o różnicowanej konstrukcji w zależności od rodzaju gleby), służące do spulchniania ziemi oraz przykrywania siewu*’; BRUCLIK Znac. 1. *‘część dawnego stroju męskiego – zwykle rodzaj kamizelki z sukna, sięgającej poza biodra, zapinanej aż po szyję na dwa rzędy guzików*’. 2. *część dawnego stroju kobiecego – rodzaj wciętego kaftanika bez rękawów, zwykle barwnie ozdabianego, wyszywanego, noszonego na bluzce lub koszuli; gorset, serdak*’;

KąsSGO: CEPOWINY (...) *‘weselny obrzęd zdejmowania pannie młodej wianka i ubierania chustki na znak zostania mężatką; obrzęd ten odbywa się z towarzyszeniem okolicznościowych przyśpiewek i humorystycznych scenek*’; CETYNA (...) *‘igłowie, szpilki drzewa iglastego (świeże na drzewie lub suche – opadłe z drzewa); wykorzystywane jako ściółka, a dawniej nawet jako karma dla bydła i owiec*’; GAJDY (...) *‘pasterski, dęty instrument składający się z worka powietrznego napełnianego ruchem podgiętej ręki oraz z piszczałki z dekoracyjnym elementem w postaci głowy kozy*’; GIELETA (...) *‘drewniane naczynie, szersze u dołu, bez ucha, o pojemności 8-10 litrów, z półokrągłym wycięciem z jednej strony, służące do dojenia krów, a zwłaszcza owiec*’; GLINIĄK (...) *‘gamek z gliny, wypalany, używany do przechowywania mleka, do kiszenia; mający grubsze ścianki niż KAMIYNIĄK i mniej wytrzymały od niego*’.

Tego typu definicje dotyczą zwłaszcza kultury ludowej – materialnej i duchowej, a zatem są ubogacone w różnym stopniu o treści etnograficzne (zob. więcej: V.9).

Przy objaśnianiu nazw roślin, czasem zwierząt autorzy słowników na ogół podają w definicji – zgodnie z tradycją polskiej leksykografii – obok nazwy ogólnopolskiej czy określenia opisowego nazwy łacińskie, np.

SGŚWyd: CYBÓWKA Znac. *‘gatunek skowronka o szarym ubarwieniu, z czubkiem na głowie (Galerida cristata); dzierlatka, śmieciuszka*’; CZŁOWIECZEK (...) 2. *‘kwiat z rodziny fiołkowatych – bratek ogrodowy (Viola vittrrockiana)*’; CZOP (...) 9. *‘rodzaj grzyba – wodnica marcowa*

(*Hygrophorus marzuolus*); CZYŚCICA Znac. 1. 'gatunek rośliny rocznej z rodziny trędownikowatych; pszeniec leśny (*Melampyrum silvaticum*)'. 2. 'gatunek rośliny rocznej z rodziny wargowych; czyścica drobnokwiatowa (*Calamintha acinos*)';

SGOWM: **dmuchacz** 'purchawka oczkowata, *Lycoperdon caelatum*';

DejSLKL: **ziemny pies** (...) 'chomik, *Cricetus cricetus*'.

Definicja strukturalno-znaczeniowa

Definicja strukturalno-znaczeniowa, odwołująca się do podstawy słowotwórczej opisywanego wyrazu w aspekcie strukturalnym i znaczeniowym, jest stosowana nieco rzadziej, głównie do definiowania derywatów regularnych semantycznie, np.

SGPPAN: ADWOKATKA (...) 1. 'kobieta adwokat' (...). 2. 'zona adwokata'; AGRAFECZKA 'mala agrafka'; DRĄGOWY 'zrobiony z drągów'; DROGERZYSTKA 1. 'kobieta pracująca w drogerii'. 2. 'zona drogerzysty'; DROŻDŻYK 'mały drożdż'; DRŹNIKOWAĆ 'pracować jako dróżnik'; DRUCIANY 'zrobiony z drutu';

SGŚWyd: BODULA Znac. 'krowa, która często bodzie'; BOGACZOWY Znac. 'mający związek z bogaczem, należący do bogacza'; CWELICHOWY Znac. 'wykonany z cwelichu'; SGOWM: **gburski** (...) 1. 'należący do gbura'; 2. 'wywodzący się z gburów'; 3. 'typowy dla gburów; chłopski'; **gburzanka** 'córka gbura'; **gburczyk** lit bl, psn; 'syn gbura'; **dziwaczeć** (...); 'stawać się dziwakiem'; **gesiniec** (...); 'pomieszczenie dla gęsi'; **dziewczynin** 1. 'dotyczący dziewczyny'. 2. 'właściwy dziewczynie';

BrzezSK: CHCIWIEC (...) 'człowiek chciwy'; CHLEWIK (...) 1. 'mały chlew'; CZARNIEĆ (...) 'stawać się czarnym lub prawie czarnym';

GórDM: **bednarzować** (...) 'pracować jako bednarz'.

Definicja strukturalna

Definicja strukturalna wskazuje tylko na relacje strukturalne wyrazu hasłowego do jego podstawy słowotwórczej. Za jej pomocą sygnalizuje się formalne pokrewieństwo wyrazu podstawowego i pochodnego bez określania ich wzajemnego stosunku znaczeniowego. Tego typu definicje w polskich słownikach gwarowych są stosowane szczególnie w odniesieniu do następujących formacji słowotwórczych:

– formacji ekspresywnych, w tym zwłaszcza deminutywnych (zdrobnień), np.

SGPPAN: DRAŻECZEK 'zdr od drązek';

SGŚWyd: BŁOTECZKO Znac. 'zdr. błoto'; BOMBONEK Znac. 'zdr bombon'; BORACZEK Znac. 'zdr. od borak w znac. 1'; CZŁOWIECZEK Znac. 1. zdr 'człowiek w znac. 1';

SGOWM: **bochenulek** (Z + SWMp) O; hip 'bochenek'; **bocheneczek** (...) hip i dem w stos. do **bochenek**; **dzieżyczka** (...) dem w stos. do **dzieża**; **białulko** expr 'biało';

KąsSGO: GAŻDZINKA (...) zr. od rz. GAŻDZINA; GLINIĄCEK (...) zdr. od rz. GLINIĄK

i formacji augmentatywnych (zgrubień), np.

SGPPAN: CHORÓBSKO 'zgr od choroba';

SGOWM: **bębenisko** 'I. bęben w zn. ogp'; **dziewucha** (...); 'dziewczyna, sp pejor'; **garnuch** expr 'garnek w zn 1';

KąsSGO: GÁRCYSKO (...) zgr. od rz. GÁRNEK;

– intensiwów przymiotnikowych, np.

SGPPAN: DROBNUCHNY *intens* ‘*drobny*’;

– przymiotników relacyjnych, np.

SGPPAN: DROŹDŹOWY ‘*przym. od drożdże*’

SGŚWyd: BOŻY *Znac.* ‘*przym. od Bóg*’; CWELISZKOWY *Znac.* ‘*przym. od cweliszek*’;

SGOWM: **chlebowy** (..) *przym. od chleb* w zn ogp; **chochlowy** (..) *przym. od chochla*; **ci-sielski** (...) *przym. od cieśla* w zn ogp; **ciesiowy** *przym. od ciesia, cieś*; **gardłowy** *przym. od gardło* w zn ogp;

GórnDM: **bednarski** ‘*przym. od bednarz*’; **brzozowy** ‘*przym. od brzoza*’;

– przysłówek odprzymiotnikowych, np.

SGŚWyd: CUDZOŁOŻNIE *Znac.* ‘*przysł. od cudzołożny*’;

SGOWM: **fabrycznie** *przysł. od fabryczny*; **drogo** (...); *przysł. od drogi* w zn 1;

GórnDM: **blado** ‘*przysł. od bładny*’;

– czasowników częstotliwych, np.

SGOWM: **gadować**, **gadywać** *iter w stos. do gadać*;

– rzeczowników odczasownikowych, np.

SGŚWyd: BŁYSKANIE *Znac.* ‘*rzecz. od błyskać (się)*’;

SGOWM: **chochlowanie** *forma rzeczownikowa czas. chochlować*; **czarowanie** *forma rzeczownikowa czas. czarować*; **ciesanie** *forma rzeczownikowa czas. ciesać* w zn 1; **deptanie** (...); *forma rzeczownikowa czas. deptać*.

W niektórych słownikach gwarowych zakres stosowania definicji strukturalnej jest bardzo ograniczony, gdyż derywaty regularne semantycznie przytacza się bez określania znaczenia w artykule hasłowym poświęconym wyrazowi podstawowemu. Najczęściej dotyczy to odrzeczownikowych zdrobnień, rzadziej zgrubień i czasownikowych formacji prefiksalnych. Przykładowo – zdrobnienia bez znaczenia zleksykalizowanego łączy się w opisie z jego podstawą w słownikach gwar kresowych opracowywanych pod kierunkiem Janusza Riegera, np. RRML: **czyguń**, zdr. **czygunek**; **darna** zdr. **darenka**; CechO: **kamień**, zdrobn. **kamyk**, **kamyczek**; **korcz** zdrobn. **korczyk**.

Marian Kucała i Jerzy Maciejewski podają bezpośrednio po wyrazie hasłowym deminutivum i często augmentativum lub niekiedy tylko odpowiednie sufiksy po wyrazie podstawowym, także prefiksy czasownikowe, np. KucPSM: **chłopak**, **chłopczątko**; **głowa**, **głowiczka**; **hes**, **hesik**; **wiater**, **wiaterek**, **wiatrzysko**; **hladać**, wy- ‘szukać, poszukiwać’; **moknąć**, **do-**, **na-**, **od-**, **prze-**, **roz-**, **wy-**, **z-**; MacSchD: **flacha**, **flaszka**; **tasza**, **taszka** ‘*teczka, torebka damska*’; **ska-**

rupa, skarupka; gasówa, -ówka ‘beczka od nafty’; kubeł, -ek, -eczek; kana, -ka; mleć, ze-, u-. Bywa jednakże i tak, że zdrobnienie lub zgrubienie stanowi odrębne hasło, mimo iż nie sygnalizuje się różnic semantycznych, np. KucPSM: bicz, odrębne hasło bez definicji: biczysko; MacSChD: sar, z definicją ‘jw.’ hasło drugie – sarniak; taska, ale: taseczka ‘jw.’

Podobnie w słownikach ks. Bernarda Sychty (SychSGK, SychSK) derywaty czasownikowe współrządzone przytacza się na końcu artykułu hasłowego dotyczącego ich podstawy słowotwórczej z odpowiednimi definicjami.

Definicja zakresowa

Definicję zakresową wskazującą na zakres desygnatów, do których można zastosować dany wyraz, stosuje się w słownikach gwarowych nawet nieco częściej niż w słownikach ogólnych, np.

SGPPAN: CYWAĆ ‘o człowieku: drzemać w pozycji siedzącej’, DROBNOTA ‘o dużej ilości niewielkich przedmiotów’; DROJMA ‘o człowieku niskiego wzrostu’; DRUMNICA ‘o silnej, mocnej kobiecie’;

SGŚWyd: BOMBELATY Znacz. ‘o człowieku: opieszaly, słamazarny’; BODNAĆ (SIE) Znacz. 1. ‘o bydle rogatym: uderzyć, ukłuć rogami’. 2. ‘o człowieku: ukłuć, dźgnąć, wbić w coś jakieś narzędzie’. 3. ‘o owadach: ukłuć żądlem’; CIURCZEC Znacz. 1. ‘o płynach: lać się małą strugą, wydając charakterystyczny odgłos’;

SGOWM: **bezecny** ‘o opętanym’; **garbulek** euf. ‘o człowieku garbatym’; **I. garbacz** (...) a) ‘o człowieku garbatym’; b) ‘o zwierzęciu mającym garb (np. o wielbłądzie) lub garbatym (obj. autora)’; **dziewczucha** eksp. ‘o podrosłym dziecku płci żeńskiej’; **dźwiękować** (...); ‘o krowie: przeżuwać paszę po raz drugi’; **gadula** ‘o gadatliwym mężczyźnie’; **gadżina** (...); ‘rodzaj wyzwiska i przezwiska odnoszonego do zwierząt i ludzi’; **gluglać** ‘o indyku: gulgotać’.

Definicja gramatyczna

Definicję gramatyczną, w której wyraz hasłowy opisuje się jako leksem należący do danej kategorii gramatycznej lub pełniący jakąś funkcję składniową, w słownikach gwarowych ogranicza się najczęściej do wyrazów funkcyjnych, np. SGPPAN: AJDZISZ ‘partykuła zwracająca uwagę na coś, wyrażająca przy tym aprobatę lub dezaprobatę tego czegoś’; BEZ przyim (...) 1. w konstrukcjach z D rzeczownika, zaimka lub innych części mowy wyraża brak, nieposiadanie, wyłączenie tego, co oznacza ów rzeczownik, zaimek lub też inna część mowy w użyciu rz (...).

Taka definicja dotyczy przede wszystkim spójników, przyimków, partykuł, wykrzykników, niektórych zaimków. W SGPPAN, a także w innych słownikach, często bywa ona połączona z dokładnym określeniem funkcji danego wyrazu, np.

SGPPAN: ADYĆ II w funkcji syntaktycznej 1. uwydatnia przeciwstawność treści wypowiedzenia (...);

SGŚWyd: CO Znacz. I. Zaimek 1. rzeczownikowy: A, pytający: wskazujący na rzeczownik nieos.: a. w pytaniu niezależnym lub zależnym (...) β. w pytaniach nacechowanych ekspresywnie (...); b) wskazujący na rzecz. os. (...);

SGOWM: **abo I**. spójnik: 1. całkowicie lub częściowo rozłączający równorzędne składniki wypowiedzenia lub – rzadziej – wypowiedzenia współrzędne (...); 2. zestawiający (...); **czy I**. partykuła pytajna wprowadzająca wypowiedzenia: 1. pytajne niezależne (...); 2. pytajne zależne (...); **II**. spójnik: 1. całkowicie lub częściowo rozłączający równorzędne składniki wypowiedzenia (często w wypowiedzeniach pytajnych) lub – rzadziej – wypowiedzenia współrzędne: a) całkowicie (rozłączane człony stanowią wyraźną i w danej wypowiedzi istotną alternatywę) (...), b) częściowo (rozłączane człony są wariantami, które: albo są słabo zoponowane czy też nie odgrywają w wypowiedzi istotnej roli, albo stanowią określenia przybliżone) (...); 2. zestawiający określenia synonimiczne;

BrzezSK: CHTÓRNY (...) 1. 'zaimek pytający odnoszący się do osoby, zwierzęcia lub rzeczy, wyodrębnionych z wielu podobnych'; 2. 'zaimek nieokreślony służący do wyodrębnienia kogoś, czegoś nieznanego: ktoś, coś, jeden z nich'.

Wymienione typy definicji mogą być łączone ze sobą, tworząc tzw. definicje mieszane, nazywane też łączonymi (najczęściej połączenie definicji synonimicznej i innej, zwłaszcza realnoznaczeniowej), np.

SGPPAN: BĘBNIACZ 'człowiek uderzający w bęben i ogłaszający zarządzenia; *bębnista*'; DREJARZ (...) 'rzemieślnik wykonujący różne prace obróbkowe na tokarce; *tokarz*'; DROGARZ 'osoba sprawująca nadzór, opiekę nad jakimś odcinkiem drogi; *dróżnik*';

SGŚWyd: BIMSZTAJN Znacz. 'jasne, lekkie, porowate szkliwo wulkaniczne służące do usuwania zrogowaciałego naskórka, zwłaszcza z pięt; *pumeks*'; BINDA Znacz. 'opaska służąca do opatrunku; *bandaż*'; BITKA Znacz. 'awantura połączona z biciem się; *bójka, bijatyka*'; SGOWM: **fajfkarz** '*fajczarz*, człowiek lubiący palić fajkę'; **ganta** (...) 'rodzaj zastawnej sieci rybackiej, *drygawica*';

KąsSGO: GIEÓRGONIIJA 'wysoka, ogrodowa roślina ozdobna, o różnokolorowych, dużych kwiatach; *georginia, dalia*'.

IV.7. Dokumentacja tekstowa haseł (cytaty)

W słownikach gwarowych, które rejestrują materiał gwarowy zebrany różnymi sposobami (eksploracja w terenie: wywiady, kwestionariusze itd.), ilustracja tekstowa, czyli przykłady użycia, odgrywają niezwykle ważną rolę. Najważniejszą funkcją słownika gwarowego – podobnie jak słownika polszczyzny historycznej – jest jego charakter dokumentacyjny w odniesieniu do materiału leksykalnego, objętego zakresem i zasięgiem opracowania.

Celem dokumentacji tekstowej jest przedstawienie:

- znaczenia (znaczeń) wyrazu hasłowego, jego zróżnicowania formalnego (wariantów fonetycznych), jego właściwości gramatycznych: odmiany i ewentualnie składni (źródło implicytnej informacji gramatycznej),
- geografii wyrazu hasłowego, jego form lub znaczeń,
- charakteru stylistyczno-ekspresywnego i zakresu użycia leksemu,
- statusu wyrazu w gwarze (gwarach) i ewentualnie jego dziejów,
- informacji etnograficznych, które nie mieszczą się w ramach definicji (rolą cytatów jest więc też uzupełnianie definicji o kontekst kulturowy).

Oczywiście nie we wszystkich słownikach stawia się przed cytatami wszystkie wymienione zadania.

Alfred Zaręba w recenzji *Zeszytu próbnego Słownika gwar polskich* tak podkreślał znaczenie obszernych kontekstów:

Dokumentacja jest w istocie bardzo ważna: daje czytelnikowi wgląd w materiał, pozwala ocenić jego wartość, umożliwia orientację w sprawach formy, znaczenia i geografii wyrazów, daje wreszcie możliwość kontroli i sprawdzenia bezpośrednio w źródłach przytoczonych materiałów i szczegółów z nimi związanych, jak też zweryfikowania wysuniętych w hasło ujęć ogólnych (Zaręba 1965: 284).

W polskich słownikach gwarowych w informacjach wstępnych na ogół nie poświęca się ilustracji przykładowej zbyt wiele uwagi, ale w praktyce leksykograficznej widać dbałość o dobór odpowiednich cytatów, zwłaszcza w nowszych opracowaniach. W SGOWM we wstępie znalazły się rozważania teoretyczne o zadaniach stawianych przed dokumentacją przykładową. Rolę cytatów ujęto następująco:

Bezpośrednią rolą cytatów w naszym Słowniku jest dokumentowanie i ilustrowanie znaczeń czy funkcji gramatycznych wyrazów hasłowych, a jednocześnie – ujawnianie mowy regionu, jej naturalnego toku, składni i stylu, zestawień wyrazowych, przenośni i frazeologii. (...) Innymi zadaniami na ogół cytatów nie obarczamy. O geografii znaczenia (czy wyróżnionej funkcji gramatycznej) informują czytelnika dane lokalizacyjne towarzyszące definicji, o formach wyrazu hasłowego – wstępna, specjalnie temu poświęcona część artykułu. Czasem trzeba jednak podbudować cytatami podane informacje formalne. Zachodzi to: gdy w formach wyrazu lub wyrazów hasłowych współistnieją i krzyżują się różne klasy wyrazowe i różne typy odmiany (np. **kartofel** m f, **kartofla**; **lic** m, **lica**, **lice**, **lico**; **chrapać**, **chrapić**, **chrapieć**); gdy zasób form przedstawionego wyrazu jest szczególnie duży i zróżnicowany (np. **być**, **przyjść**, **wziąć**, **I. on**); gdy wreszcie pewne postacie fonetyczne lub formy fleksyjne mogłyby się spotkać z niedowierzaniem czytelnika. Bywa też, że należy przytoczyć określony zapis, aby udowodnić właściwość ustalonej przez nas formy hasłowej, gdy jest to jedna z dwu lub paru form teoretycznie możliwych. (SGOWM I: 62).

Sporo miejsca roli egzemplifikacji poświęcił Józef Kaś, który w słowniku orawskim cytatami wyznaczył rolę nie tylko dokumentacji hasła, ale także uzupełniania definicji, zwłaszcza o treści etnograficzne (KaśSGO XXIX). W artykule przedstawiającym koncepcję słownika regionalnego autor stwierdził w rozważaniach na temat roli definicji i cytatów:

Skoro ich funkcją nie jest tylko dokumentowanie występowania wyrazu w gwarze, ale też wskazywanie jego powiązań kulturowych, muszą być dobrane treściowo, a poza tym musi być ich znacznie więcej, niż to się zwykle praktykuje w słownikach uproszczonych (Kaś 2009: 15).

W pozostałych słownikach leksykografowie ograniczyli się na ogół do podania danych dotyczących źródeł cytatów, ich ewentualnej selekcji, zasad przytaczania, zapisu.

Wymienione cele można osiągnąć, dysponując obszernymi kontekstami, dokładnie zlokalizowanymi, wyrazistymi, zawierającymi zróżnicowane formy fleksyjne, zróżnicowanymi chronologicznie itd. Takie konteksty dają tylko badania specjalnie przeprowadzane według jednorodnych zasad w wyznaczonych strefach badawczych (w miarę możliwości przy gęstej siatce punktów) w odpowiednich odstępach czasowych (w wypadku słownika synchroniczno-diachronicznego). Wówczas zebrany materiał jest w pełni porównywalny, wiarygodny. Tak zbierany był jednak materiał tylko do części polskich słowników gwarowych, zwłaszcza lokalnych i regionalnych dotyczących mniejszych obszarów gwarowych. Słowniki gwarowe, obejmujące zasięgiem duże regiony, całe dialekty czy wszystkie gwary, opracowywane przez zespoły redakcyjne zmieniające się w czasie i operujące materiałem zastanym, zebrany przez poprzedników, mają znacznie gorszą sytuację w zakresie dokumentacji tekstowej. Niejednolita podstawa materiałowa różnie zbierana, często bez szerszych kontekstów, nie zawsze pozwala na spełnienie postulatów leksykograficznych w zakresie ilustracji tekstowej.

Jako przykład można podać trzy słowniki gwarowe, największe przedsięwzięcia polskiej leksykografii gwarowej, których autorzy borykają się w pracy leksykograficznej z opornym materiałem źródłowym, tj. SGPPAN, SGSWyd i SGOWM. Trudności z dobrą dokumentacją w SGPPAN wynikają z niejednolitej podstawy materiałowej, gromadzonej w różny sposób, niespecjalnie dla celów słownikowych, z badań kwestionariuszowych i częstych w związku z tym zapisów pojedynczych form wyrazu bez szerszego kontekstu, także z dużego zakresu czasowego i związanej z tym innej koncepcji gromadzenia materiału gwarowego. Przekonuje o tym przegląd zawartości słownika, gdyż w wielu artykułach hasłowych brak ilustracji przykładowej, w niektórych jest skąpa, a w wielu innych – niezwykle obszerna.

W słownikach operujących bogatym materiałem przykładowym konieczny jest wybór materiału i wypracowanie sposobu jego podawania. W SGPPAN dysponującym najbardziej zróżnicowanym i obszernym korpusem przykładów we wstępie autorzy deklarują daleko idącą ostrożność w selekcji materiału ilustracyjnego:

„(...) w zasadzie podajemy możliwie obszerną dokumentację hasel słownikowych, zaś selekcję wśród naszych zbiorów przeprowadzamy tylko wtedy, kiedy podanie pełnego materiału obciążyłoby nadmiernie dany artykuł, nie przynosząc przy tym korzyści w zakresie informacji o formie, znaczeniach i geografii danego wyrazu” (SGPPAN I: XLVIII).

Przy dokumentowaniu hasel w SGPPAN bierze się pod uwagę następujące kryteria:

- a) zróżnicowanie formalne wyrazu w różnych relacjach,
- b) zróżnicowanie semantyczne wyrazu w różnych relacjach,
- c) zasięg geograficzny wyrazu hasłowego i stratyfikację geograficzną jego form i znaczeń (por. SGPPAN I: XLVII).

Pomija się na ogół te przykłady użycia, które pochodzą ze źródeł niepewnych, mało wyrazistych, na których podstawie trudno ustalić znaczenie wyrazu. Wyjątek

stanowią tylko takie cytaty, które mimo niejasnego znaczenia ukazują dodatkowe zróżnicowanie formalne (umieszcza się je wtedy w dziale form) lub uściślają czy też poszerzają zasięg geograficzny wyrazu hasłowego (wówczas wyróżnia się dla nich odrębne znaczenie sygnalizowane pytajnikiem oznaczającym relacje o nieznanym lub niedającym się ustalić znaczeniu (jw.: XLVIII).

Spośród wszystkich przykładów (zwłaszcza w wypadku ogromnego zbioru) do dokumentacji wybiera się przede wszystkim konteksty najlepiej ilustrujące właściwości fonetyczne, gramatyczne i znaczeniowe wyrazu hasłowego, także jego geografię. Gdy takich przykładów jest mało, bierze się pod uwagę konteksty mniej wyraziste czy relacje jednowyrazowe, ale wówczas dodatkowo autorzy kierują się w doborze cytatów kryterium geograficznym, wybierając te, które najlepiej ukazują geografię wyrazu i jego znaczeń.

Przy dostatecznej liczbie przykładów wybiera się cytaty ze źródeł nowszych, przede wszystkim ze zbiorów słownikowych gromadzonych specjalnie na potrzeby SGPPAN. Materiał grupowany jest następnie według kryterium geograficznego (powiaty), a przy zwartym występowaniu danego wyrazu na pewnym obszarze podaje się kilka cytatów pochodzących z centrum tego obszaru i kilka z jego peryferii, dzięki czemu wyznacza się granice jego zwartego zasięgu geograficznego.

W związku z funkcją dokumentacyjną naukowych słowników gwarowych podstawową zasadą jest lokalizacja cytatów. W słownikach lokalnych opisujących gwarę jednej wsi oczywiście ta lokalizacja wynika już z typu słownika, także w słownikach regionalnych obejmujących nieduży teren (np. Warmia, Kociewie) bywa ona pomijana (sygnalizuje się tu natomiast geografie wyrazu hasłowego, jego form lub znaczeń), natomiast w słownikach gromadzących leksykę z dużych obszarów gwarowych lokalizacja przykładów jest koniecznością.

W SGPPAN zastosowano dwie metody lokalizacji cytatów¹⁴:

- a) w tomach I-V dokładna lokalizacja jawna w postaci nazwy miejscowości, skrótu nazwy powiatu (wg stanu z 1952 r.) i określenia źródeł, por. np.

AEROPLAN (..) '*samolot*': Uroplan to tero samolot *Przedmość wiel*; Varcy coś, įagby auroplan lečoų *Domaniewek łącz PJPAN XXXIII 15*; Ras to v Ražanoŋie spat na polu ŋuroplan *Adamowo mlaw gm Ratowo*; Nawet juz pod obłokami jak ptaski na orłoplanach latajo! *Dobrzyńewo D białos*; Xyzo įak roplan vlecaų *Maz PorJ 1966 s 74*;

- b) od tomu VI dokładna lokalizacja zakodowana w postaci skrótu nazwy powiatu (wg stanu z 1952 r.) i zakodowanej oznaczenia cyfrowym nazwy miejscowości oraz określeniem źródeł, por. np.

DOSTATNI 1. '*odznaczający się dostatkim; obfity, zasobny, zamożny, bogaty*': na takim mająntku mogom soċe prowaŋiŋ dostatne ŋyċe *koniń 14*; *strzel-opol OIW 41*; *opocz RLTN XXI 243*. (...)

¹⁴ Podobnie jak i w lokalizacji wcześniej omówionych w pkt. V.4. form fleksyjnych i w pkt. V.2. wariantów fonetycznych.

Jak już podkreślono w podrozdziale V.4., rezygnacja z odnotowywania nazwy wsi bezpośrednio w artykule hasłowym na rzecz jej zakodowania w postaci numerów i przesunięcia szczegółowej informacji lokalizacyjnej do osobnego rozwiązania skrótów geograficznych przyczyniła się do większej przejrzystości i zwartości artykułu hasłowego.

Podobne kłopoty wynikające z długo i różnorodnie zbieranej bazy materiałowej mają autorzy SGŚWyd. Wynikiem tego stanu rzeczy są artykuły hasłowe bez ilustracji przykładowej lub z bardzo skąpą liczbą cytatów. Przykładowo – nie mają dokumentacji zarówno wyrazy hasłowe niezróżnicowane formalnie (por. *almy*), jak i występujące w różnorodnych wariantach fonetycznych (por. *almaryj*):

ALMY *blp.* Znac. 'gatunek ziemniaków' *Kobiór pszcz.*

ALMARYJ *Formy:* uodmaryj *Pruchna ciesz* [ZarAJŚ 398]; odmaryj *ŚlCiesz* [OndrPrzysł 154]; olmaryj *Sucha G karw RCzes jw.; ŚlCiesz* [OndrPrzysł 154] *Znac. szafa niewielkich rozmiarów, w której przechowuje się różne przedmioty': Pruchna ciesz jw.; Sucha G karw RCzes jw.; ŚlCiesz* [OndrPrzysł 154].

Niejednokrotnie odnotowanych form obocznych jest wiele, ale udokumentowany jest jedynie jeden wariant jednym tylko przykładem – por. hasło ALMARYJKA, w którym w dziale form zarejestrowano 8 wariantów fonetycznych wyrazu: uodmaryjka, uořimaryjka, uozmaryjka, maryjka, ořimaryjka, olmařika, otmaryjka, ozmaryjka, a egzemplifikacja dotyczy tylko 1 formy *olmařika*.

W SGŚWyd i SGOWM stosuje się – tak jak w SGPPAN – dokładną lokalizację cytatów i źródeł. Wszystkie cytaty i przykłady użyć w omawianych 3 największych polskich słownikach gwarowych przytacza się:

- a) ze źródeł drukowanych z zachowaniem pisowni oryginału, tj. zapisu ortograficznego lub fonetycznego, ale od tomu VI SGPPAN bardzo zróżnicowaną transkrypcję fonetyczną w tekstach drukowanych XIX- i XX-wiecznych nieco ujednotwiono (zwłaszcza zastąpiono specyficzne znaki fonetyczne innymi powszechnie stosowanymi);
- b) z nagrań w transkrypcji fonetycznej.

W pozostałych słownikach najwięcej obszernych cytatów przytacza się w KaśSGO, dużo w BrzezSK, GórnDM, SychSGK, SychSK, nieco mniej w SzymSGD, StefSW. W niektórych słownikach rzadkie są cytaty, podaje się tylko przykłady użyć w postaci skrótowego kontekstu. Niewiele cytatów i przykładów użyć odnotowano w DejSLKŁ, ZarSSS, PlutaSD, nieco więcej w MacSchD, KucPSM. Tylko w KaśSGO i w większości słowników gwar kresowych i przesiedleńczych (np. RRML, CechOH, GreńKB) cytaty są zapisane pisownią półfonetyczną, zgodną z zasadami ortografii polskiej, w pozostałych jest to transkrypcja fonetyczna.

IV.8. Informacja etymologiczna

Dane o pochodzeniu wyrazów w polskich słownikach gwarowych pojawiają się przy wyrazach zapożyczonych w pięciu z analizowanych słowników: SGŚWyd, SGOWM, BrzezSK, GórnDM, StefSW. Baczna uwagę zwraca się w nich przede wszystkim na germanizmy, wszystkie wymienione słowniki dotyczą bowiem regionów szczególnie silnie narażonych na kontakty z językiem niemieckim oraz jego odmianami regionalnymi i gwarowymi, gdyż znajdowały się długo pod panowaniem pruskim lub austriackim (Śląsk, Ostródzkie, Warmia i Mazury, Krajna, Kociewie). Wprost o germanizmach wspomina się w czterech słownikach (poza słownikiem Steffena).

Informacje etymologiczne ograniczają się na ogół do wskazania języka – dawcy zapożyczenia i (nie zawsze) odpowiedniego wyrazu w tym języku, czasem odsyłają do źródła obcego, zwłaszcza w odniesieniu do niemieckiej leksyki gwarowej. Miejsce tych informacji jest różne w poszczególnych słownikach.

W SGŚWyd wydzielono jako odrębną pozycję w osobnym wersie fakultatywną część artykułu hasłowego sygnalizowaną separatorem ♦, dzięki czemu dane o pochodzeniu wyrazu są dobrze widoczne, por. np.

ABRAFER (..)

Znacz. *'maszyna do sprzętu zbóż, żniwiarka'* jw.

♦ z niem.

AĆ

Znacz. *przylączy zdanie podrzędne, nadając mu charakter życzący 'niech'* (..)

♦ z czes.

ADIUWANT st. (..)

Znacz. *'pomocniczy nauczyciel w dawnej szkole niemieckiej na Śląsku'*

♦ (łac.) z niem.

W SGŚWyd podaje się tylko język, z którego wyraz zapożyczono, a w odniesieniu do tzw. zapożyczeń pośrednich także w nawiasie język – pierwotne źródło wyrazu (por. hasło *adiuwant*).

Bardziej rozbudowane informacje o wyrazach pochodzenia obcego znajdują się w pozostałych słownikach.

W SGOWM dane o pochodzeniu wyrazu są umieszczane w nawiasie okrągłym na końcu artykułu hasłowego. Dotyczą one wyłącznie germanizmów. Podaje się skrót języka niemieckiego (Nm) i podstawę niemiecką wyrazu, na ogół literacką (ogólnoniemiecką), a „w miarę potrzeby i możliwości” słowa regionalne lub gwarowe (SGOWM I: 50), por. np.

ablezunek 'uwolnienie od podatków' bl, Kolb 602. (Nm *Ablösung*).

absztechować (...) 'wytyczać' (...) Jedzbark Olsz. (Nm *abstechen*).

agiterować (Z) Olsz, **agityrować** (Z + P) O Olsz; 'agitować' (..) Ostróda. (Nm *agitieren*, dnm *agitären*).

ajnszar, ajnszara; *ejn-*; ‘plug jednoskibowy’ (...) Olsz, SWM IX s. 26. (Nm gw. *einschar*).

Podstawę niemiecką autorzy SGOWM notują tylko przy zapożyczeniach regionalnych, gwarowych, nieogólnopolskich. Przytaczane jako podstawy zapożyczeń wyrazy niemieckie literackie i dialektalne podawane są w ortografii zgodnej ze źródłem, z którego pochodzą, z jednym wyjątkiem – przy rzeczownikach literą małą (nie dużą). Nie podaje się rodzajników niemieckich, tylko sam rzeczownik.

W StefSW informacje o pochodzeniu wyrazu, dotyczące głównie germanizmów, sporadycznie innych zapożyczeń, przytacza się bezpośrednio po definicji, a przed cytatem, por. np.

halter, -tra ż ‘obsadka do pióra’. Niem. *Halter* lub *Federhalter*.

hemopata, -y m (*hymopata*) ‘homeopata’. Z gr. *homoiopathés*, niem. *Homöopath*.

bumbon, -a m (*bumbûn*) ‘cukierek, karmelek’. Fr. *bonbon*.

frankować ‘nalepiać znaczki na przesyłkę pocztową’. Wł. *francare*.

Jak widać, autor przytacza tylko odpowiedniki ogólnoniemieckie bez postaci regionalnych i gwarowych.

Podobnie dane o pochodzeniu wyrazów są podawane w GórnDM i BrzezSK.

W BrzezSK podobnie jak w poprzednio rozpatrywanym słowniku, informacja etymologiczna ograniczona została do zapożyczeń niemieckich, sporadycznie wskazuje się na archaizmy rodzime („powiązania słownictwa gwarowego ze słownictwem dawnej polszczyzny”). We wstępie autor poświęca temu zagadnieniu jedynie dwa zdania, nie określając zasad podawania danych o pochodzeniu wyrazów. Przegląd zawartości słownika pozwala stwierdzić, że informacje o pochodzeniu wyrazów, na które składa się skrót języka – dawcy zapożyczenia i odpowiednia podstawa obca, znajdują się w różnych miejscach artykułu hasłowego: przed definicją lub po niej w nawiasie okrągłym, por. np.

ABSZYT: *apšyt* m (nm der Abschied, už t N Aſg) ‘pożegnanie’

ACHTEL: *aχtəl* m, *aχtla* Gsg ‘miara = 12 funtom a. 12 litrom (12 w stosunku do stu, ósma część)’ (nm *ein Achtel*, dziś już nie už)

AKERZEGI: akezėgi Npl, -gũf Gpl; -ga Nsg rzd (nm die Ackersegen ‘błogosławieństwo, dar roli’) ‘gatunek ziemniaków jadalnych o żółtym miąższu, uprawianych w czasie II wojny i w pierwszych latach po wojnie’

BONT: *bũnt* m, -a Gsg, -y^ſ NApł (nm *das Bond* ‘węzeł, wiązanie’)

FAKSOWAĆ: (..) (gw nm, od 1945 r. wych) ‘zartować, bawić się’.

Najpełniej informację etymologiczną omówił Hubert Górniewicz, który we wstępie do słownika malborskiego określił zasady jej stosowania (tom II, zesz. 1, s. XIX-X). Jest ona również najbardziej rozbudowana w porównaniu z takimi danymi w pozostałych omawianych słownikach gwarowych. Leksykograf przytacza ją po cytatach i ich lokalizacji głównie przy zapożyczeniach mniej znanych, nieogólnopolskich, z jednym wyjątkiem, mianowicie gdy zapożyczenie znane w języku literackim w gwarach malborskich ma swoistą postać formalną

na skutek oddziaływania źródła pośredniego. Dotyczy to nielicznych zapożyczeń staropruskich i przede wszystkim niemieckich. Autor podaje nie tylko podstawę niemiecką – literacką lub dialektalną, lecz także przy zapożyczeniach mniej znanych czy dyskusyjnych – źródła informacji, a niekiedy – przy większych zmianach semantycznych – także znaczenie wyrazu niemieckiego, por. np.

achtelek: *axtelek*, -lka, m. ‘drewniana beczułka do piwa o pojemności 1/8 hektolitra’ (...). Z niem. *Achtel* Hinze 98.

akerbuda, -i, f. ‘sklep wiejski nie prowadzący wyszynku alkoholu’ przestarz. (..) Z niem. gwar. *Ackerbude*.

gbur, -a, m. ‘chłop średniorolny’ (...). Z śrniem. *gebūr* Hinze 215, por. dniem. *būr* Frieschbier I 58, SchL I 452.

holchaker (czytaj: *holc-haker*): *χolcχaker*, -kra, m. ‘dzięcioł, Dryocopus’ powsz. bez parafii straszewskiej (...). Z niem. *Holchacker* ‘drwal’.

holunder: *χolünder*, -dru, m. ‘bez czarny, Sambucus nigra’ powsz. (...). Z niem. *Holunder* ‘dziki bez’.

kartona: *kartūna*, -i, f. sg. t. ‘perkal’ (...). Z niem. gw. wsch. *kartūn* Frischbier I 340.

kaszary: *kašari* (...) || *kasari* (...) || *košari* (...), -űf, pl. t. ‘budynki do zakwaterowania wojska’ (...). Z niem. *Kaserne*. Warianty z -a- i z -s- dowodzą według Hinze 262 o źródle wsch.-śr.-niem.

Najpełniejsze informacje o pochodzeniu wyrazów zapożyczonych znajdują się w słowniku malborskim Huberta Górnowicza, najbardziej skrótowe – w *Słowniku gwar śląskich* pod red. B. Wyderki, który kwestii germanizmów w opisie leksykograficznym poświęcił odrębny artykuł (Wyderka 2003). Nie ma informacji o pochodzeniu wyrazów w SGPPAN, niemniej jednak autorzy borykają się z różnymi problemami w opisie germanizmów w słowniku. Ich omówienie zawierają odrębne artykuły (Reichan 1999, Okoniowa 2006, Waniakowa, Tokarz 2006), dlatego tu zrezygnowano ze szczegółowego opisu tych trudności.

IV.9. Informacje etnograficzne

Słownik gwarowy uwzględniający w opisie specyfikę leksyki dialektalnej ściśle powiązanej z kulturą ludową nie może abstrahować od treści etnograficznych. W wielu polskich słownikach gwarowych są one uwzględnione w różnym zakresie.

Już w słownikach najstarszych elementy kulturowe były widoczne, np. o słowniku cieszyńskim z końca XIX wieku Andrzeja Cinciąły Edward Klich wypowiadał się następująco:

Słownik Cinciąły jest czymś więcej niż zwyczajnym słownikiem – zbiorem wyrazów z ich znaczeniami. Pod wieloma hasłami czytamy całe artykułiki – przyczynki do znajomości kultury materialnej i duchowej Śląska Cieszyńskiego: więc przyczynki do znajomości rolnictwa na Śląsku, chowu bydła, gospodarstwa domowego, strojów ludowych, zwyczajów, obyczajów i wierzeń etc. (za: Krop 1998: 13).

Słownik gwarowy ze swej natury powinien uwzględniać elementy etnografii, gdyż gwara i kultura ludowa są ze sobą nierozzerwalnie związane. Przydatność danych etnograficznych w dialektologii, zwłaszcza w badaniach leksykalnych podkreśla się w wielu pracach (np. Handke 1986: 42-43; Zaręba 1955: 53). Rozumieli to szczególnie dobrze autorzy słowników uwzględniających w dużej mierze aspekt kulturowy, zwłaszcza ks. Bernard Sychta, etnograf. Refleksje teoretyczne nad miejscem informacji etnograficznej w słowniku gwarowym (w odróżnieniu od dialektologii w ogóle) i jej zakresem podejmowano jednak rzadko. Dopiero Józef Kaś poświęcił więcej uwagi rozważaniom nad miejscem etnografii w słowniku gwarowym, rodzajem informacji etnograficznych i ich stosunkiem do wiadomości ściśle językowych (Kaś 2003). Badacz podkreślił, że należy zdawać sobie sprawę z tego, że dialektolog i etnograf interesują nieco inne aspekty związane z opisem przedmiotów, zjawisk kultury ludowej. Przedmiotem omówienia dialektologicznego są wyrazy – nazwy poszczególnych przedmiotów czy zjawisk, nawet takie, które różnią się tylko morfologicznie, natomiast opis etnograficzny skupia się na przeznaczeniu przedmiotu, jego budowie, materiału itp. Dlatego też dla dialektologa interesujące są synonimy, tj. wyrazy nazywające to samo, ale zróżnicowane np. morfologicznie, podczas gdy dla etnografów różnice nazewnicze nie są istotne, co może prowadzić do pomijania przez nich niektórych gwarowych nazw synonimicznych. Autor, podkreślając wagę informacji etnograficznych w słowniku gwarowym, wskazuje na sposoby jej umieszczania:

Problematyka etnograficzna w słowniku gwarowym jest jednym z podstawowych elementów ogólnych zasad leksykologii i leksykografii gwarowej. Skoro słownik gwarowy jest rejestracją fragmentu kultury wiejskiej, jakim jest język społeczności wiejskiej, oczywistym jest, że winien on w jakiś sposób wykraczać poza czysto strukturalną rejestrację gwarowych jednostek leksykalnych. (...) słownik gwarowy, mimo ukierunkowania na rejestrację kultury ludowej, nie może być zbiorem nazw rzeczy wydzielanych na zasadzie klasyfikacji etnograficznej, lecz zbiorem leksemów wyodrębnianych na podstawie analizy językowej. (...)

Na podstawie dotychczasowej praktyki leksykograficznej można wskazać 4 sposoby poszerzania informacji semantycznych o informacje etnograficzne:

1. Bezpośrednie rozszerzanie definicji o tego typu informacje.
2. Zamieszczanie takich informacji w formie narracji odautorskiej po wszystkich znaczeniach (praktyka taka stosowana jest np. w *Słowniku gwar kaszubskich* B. Sychty (...)).
3. Zamieszczanie większej ilości autentycznych cytatów bogatych w treści etnograficzne (praktykę taką stosują osobiście w *Słowniku gwary orawskiej*).
4. Ilustracje. Dokumentacja ikonograficzna (rysunki, zdjęcia, szkice itp.) w słowniku gwarowym wydaje się niezbędnym uzupełnieniem opisów definicyjnych. Ilustracje pełnią dwojaką rolę: informacyjną i etnograficzną (Kaś 2003: 242).

Słowniki gwarowe z bogatą zawartością treści kulturowych są także odpowiedzialne na zapotrzebowanie społeczne, czytelników niespecjalistów, którzy czekają na słownik niebędący tylko indeksem wyrazów gwarowych z definicjami, ale dający obraz kultury lokalnej.

Najczęściej dane z zakresu kultury ludowej w polskich słownikach gwarowych znajdują się w cytatach i w poszerzanych definicjach istotnych kulturowo wyrazów. Oto przykład artykułu hasłowego ze słownika orawskiego Józefa Kaśia (KaśSGO), w którym informacje etnograficzne znalazły się w rozszerzonej o te elementy definicji i w obszernych cytatach, por.:

KLÓZKA rz. z *IVb* (...) 1. ‘potrawa z mąki, najczęściej jęczmiennej, grubo mielonej, sypanej do wrzącej wody i stale mieszanej; jedzona z mlekiem, OMASTA, KWAŚNICA; to jedna z podstawowych dawnych potraw orawskich’: *Klózka to zaś taká, cò sie wody do gárka postawi i kiedy ta woda sie zagotuje, to sie wsypie monki i weźnie sie rogác, i tak sie wymiysá, i wytrze pie sie na miske* (J); *Zacyna woda wréć, wsulo sie monki gárzciom lebo gárneckiym, to sie upiekło i wysuli klózke na takie gliniane miski* (O); *Pote przichodzi ku tej klózce i buch masło z gymbie, a óna topiyla masło w gymbie, já požrál na tyk chłopów, ci na mnie, i jak me, wiy pán, zmurkli, hej zzá stołu syćkie, hań ta pozbiyráli manátki, siykiyry, a dawáj w góry, w lasy i do dómu* (O-KOT 89): Ch, H, J, LM, LW, O, Pk, Ps, Pw, ZG – SG, Sh, W) [kulasa – Ch, J, LM, LW, PW, ZG – Hd, N, Pl, Rb, W, Z,; sapka – Pk, ZG]

Inny sposób poszerzania informacji o dane etnograficzne w słowniku gwarowym to zamieszczanie w nim dokumentacji ikonograficznej, czyli zdjęć, rysunków, szkiców odpowiednich przedmiotów kultury ludowej. Był on popularny szczególnie w słownikach z początku II połowy XX wieku: KucPSM, ZarSN, i szkoda, że został szybko zaniechany. Obecnie jednak odżywa zarówno w słownikach amatorskich, jak i profesjonalnych, np. w KaśSGO, JostWTP, w których ilustracje pełnią ważną funkcję.

Uwzględnianie treści kulturowych może się też dokonywać przez zamieszczanie informacji w postaci narracji odautorskiej na końcu hasła, co praktykował szczególnie ks. Bernard Sychta, por. np. bardzo obszerne, blisko 5-stronicowe hasło *g'vázdka* w SychSGK czy poniżej przytoczony opis opiekuńczego ducha boru w hasle *bor'òvc*.

SychSGK: *bor'òvc*, (...) 2. Według wierzeń ludowych spod Puzdrowa i Potęgowa: ‘opiekuńczy duch boru’. Bór, w którym przyszedł na świat i którego nigdy nie opuszcza, usposobił go do samotności i wiecznego smutku. Ilekroć posłyszysz kroki nadchodzącego człowieka, kryje się za drzewa i dlatego mało kto z ludzi widział go w swym życiu. Ci zaś, co go widzieli, niechętnie o nim mówią, ponieważ wspomnienie o nim napęlnia ich przeogromnym smutkiem, którego się potem długo pozbyć nie mogą. *Spotkál tě sá z borovcá v lese, že jes takí smutni* – pytają ludzie przynębionych i smutnych. Borowca trudno rozpoznać wśród drzew boru, gdyż chodzi w spodniach z kory sosnowej i w sukmanie tkanej z igliwia i wrzosu. Łagodną jego twarz pełną zadumy ozdabiają gęste brwi, włosy i broda podobne do mchu. Borowiec jest niejako przedstawicielem boru i jego życia. Gdy źli ludzie przychodzą ścinać sosny, smutny szum i jęki rozchodzą się po borze. *To bor'òvc plače* – mawiają wówczas drwale – nad stratą i złośliwością ludzką. Borowiec bronił niegdyś także zwierzęta leśne przed wilkami.

Autor często przytacza przysłowia, sentencje, zagadki, piosenki, wierzenia, zamykania, obrzędy, a więc różnego typu krótkie teksty folklorystyczne (lub ich fragmenty), na ogół wyraźnie w artykułach hasłowych wyodrębniane separatorem ◊ i odpowiednią zapowiedzią, por. np.

† **vědra**, -ě, f, med. ‘nadmierne powiększenie tarczycy, wole’ (...). ◊ Zamawianie: Pocierając *vědrą* ręką zmarłego odzywają się: *Třrupe, vez tq vědrą ze sobq v grqb*.

váter, -tru ||-tře (pn), m (...) ◊ Wiedza ludu: Nie tylko deszcze i śniegi, lecz także wiatry mają swą siedzibę w Szwecji, która przechowuje je *ve valgix, zařešoněx* ‘zawiązanych’ *mexax*. Ilekroć Szwedzi rozwiązują miechy, wypadają z nich wiatry i zaczynają *vác* po świcie. Siła wiatru zależna jest od tego, ile worków Szwedzi otwierają. Gdy otwierają jeden lub kilka worków, dmie mniejszy wiatr, gdy odmykają wszystkie, powstają srogie *vetřěšča i šstormě*, które z przeraźliwym wrzaskiem rzucają się na morze, wzdymają fale, porywają statki i niosą nawałnice. Lekki, chłodzący *váterek* wieje, gdy w którymś z worków powstaje dziura (...).

véčork, -a, m, dem. *véčór* (...). ◊ Kolysanka:

Žužu, žužu do véčorka,

Jaž mamuška přiņže z pólka,

Přěnese kačķa, kaččorka.

věřba, -ě, f l. ‘jakiokolwiek drzewo, zwł. owocowe’. (...) 2. bot. ‘wierzba’. ◊ Wierzenie: *Stará věřba služi purtkovi za mēškañé*. W Puzdrowie przed drugą wojną światową pokazywali sobie wierzbę, którą diabeł zapalił w zimie i się przy niej grzał.

Doskonały przykład włączania treści etnograficznych stanowi hasło **véselé, veselé** (SychSGK VI: 138-142) zawierające dokładny opis przebiegu tej uroczystości, wyodrębnione w częściach zatytułowanych: ◊ Rozmowa skrzypiec z basetlą; ◊ Wstępne kroki do wesela; ◊ Tuż przed ślubem; ◊ W drodze do ślubu; ◊ Po ślubie; ◊ Uczta weselna; ◊ Zabawa i maskarady weselne; ◊ Zakończenie uroczystości weselnych.

IV.10. Synonimy wyrazów hasłowych

W większości polskich słowników gwarowych podaje się synonimy wyrazów hasłowych, a właściwie odsyłacze do nich. Należy podkreślić, że w słownikach gwarowych chodzi na ogół zarówno o wyrazy równoznaczne, jak i bliskoznaczne, czyli wyrazy mające identyczne lub zbliżone znaczenie (por. np. SGŚWyd I: XXVII). Jedynie Hubert Górniewicz w słowniku malborskim rozdziela synonimy rozumiane jako wyrazy równoznaczne od wyrazów bliskoznacznych (GórnDM II, zes. 1: XVIII). Różnią się też poszczególni autorzy rozumieniem typów synonimów. Na ogół panuje zgodność co do uznania za synonimy:

- wyrazów zróżnicowanych geograficznie,
- wyrazów zróżnicowanych pokoleniowo,
- wyrazów zróżnicowanych słotwórczo (wynik wariantywności słotwórczej),
- wyrazów zróżnicowanych fonetycznie, gdy te odmienności mają charakter zleksykalizowany. Ta ostatnia grupa bywa rozumiana różnie, najczęściej traktuje się tego typu wyrazy jako warianty bez samodzielnego opracowania w postaci artykułów hasłowych (por. SGPPAN, SGŚWyd), rzadziej uważa się je za synonimy (Kąs 2003a: 210).

Miejsce ich podawania w artykule hasłowym w poszczególnych słownikach jest różne, nie zawsze jasno określone. O traktowaniu synonimów w słownikach

gwarowych zwykle nie ma specjalnych uwag w informacjach wstępnych lub są one lapidarne.

Odsyłacze do synonimów wprowadza często odpowiedni skrót lub symbol albo sygnalizuje nawias kwadratowy:

- a) skrót SYN w BrzezSK, GórnDM (synonimy jako równoznaczniki) po lokalizacji cytatu odnoszącego się do danego znaczenia wyrazu hasłowego,
- b) symbol ◀ w SGŚWyd (do gniazda synonimów) w odrębnym wersie artykułu hasłowego,
- c) nawias kwadratowy na końcu artykułu hasłowego lub na końcu części odnoszącej się do danego znaczenia w KąśSGO,
- d) odsyłacz por. w ZarSSS, PlutaSD (w GórnDM tak odsyłane wyrazy bliskoznaczne).

Odsyłacze do synonimów są opatrywane w BrzezSK i GórnDM odpowiednimi kwalifikatorami podobnie jak wyrazy hasłowe i ich znaczenia, w KąśSGO występują zawsze z lokalizacją geograficzną.

Podobne rozwiązania w stosunku do synonimów zastosowano w słowniku malborskim H. Górnowicza i krajniackim W. Brzezińskiego. Synonimy rozumiane w GórnDM jako wyrazy równoznaczne są sygnalizowane skrótem SYN, natomiast wyrazy bliskoznaczne wprowadza skrót Por., np.

choinka: (...) ‘świerk ozdobnie przybierany w okresie świąt Bożego Narodzenia’ powoj.: (..) Ko. SYN st i powsz.: leglijka.

chów: (..) 1. ‘inwentarz żywy’ rz. w Ki: *Te krovī, kūñe, šviñe to naš žūf*, SYN powsz.: inwentarz, żywizna;

chtóry: *χtŭri, χtŭra, χtŭre* powsz. || *ktŭri* liter. 1. ‘zaim. pytający odnoszący się do osoby, zwierzęcia lub rzeczy wyodrębnionej z wielu podobnych’ powsz. (..) SYN: powsz. jaki oraz przestarz. chtóren, chtórny; 2. ‘zaim. względny’ (..) SYN: cz. jaki oraz rz. chtórny, co; 3. zaim. nieokreślony ‘jakiś, pewien’ (..) SYN: jaki, jeden, pewien.

chućko: *χučko* ‘prędko’ (..) SYN: chwatko, chyžo, duchem, galop, grądko, grędo, ostro, prędko, żwawo.

chwatko: (..) ‘prędko’ (..) SYN: chućko, chyžo, duchem, galop, grądko, grędo, ostro, prędko, żwawo.

Lista synonimów pojawia się więc w każdym haśle, co – z jednej strony jest wygodne dla odbiorcy, z drugiej zaś – niepotrzebnie wydłuża słownik.

W słowniku krajniackim W. Brzeziński powołuje się na rozwiązania zastosowane przez Huberta Górnowicza i podobnie podaje listy synonimów z kwalifikatorami po skrócie SYN, por. np.

FLAKA: *flaka* f (powsz), -*kī* Gsg NApl, -*kūf* Gpl ‘jelito’: (..) SYN nw: jelito.

CZARNY I: (..) 1. ‘czarny w kolorze’ (..) 2. ‘brudny’: (..) SYN cz: uwalany, powalany, nw: brudny.

HOJTY: *γoity* pl ‘plotki, odwiedzenie i plotkowanie’: (..) SYN: fechty, klapy.

HYCA: *γyca* f, -*y* GDLsg (st, wych; nm *die Hitze*) ‘upał, gorąco’: (..) SYN powsz: gorączka, gorącz; wch: upał; rzd: spiekota.

Przy niektórych odesłaniach stosuje natomiast – także za wzorem H. Górnowicza – skrót Por., np.

CZYSTA: (..) ‘czysta wódka’: (..). Por.. WÓDKA, CZYSTUCHA.

CZYSTUCHA: (..) ‘czysta wódka’ pejor: (..). Por. WÓDKA, CZYSTA.

Józef Kaś w słowniku orawskim podaje synonimy według kryterium frekwencyjnego (powszechności występowania) lub układu alfabetycznego w haśle podstawowym¹⁵ (KaśSGO: XXX). W efekcie w jednym artykule hasłowym gromadzi całe gniazdo synonimiczne. Jako kryteria wyboru hasła podstawowego autor przyjął:

- „żywołność we współczesnej gwarze u osób ze wszystkich pokoleń” (tj. synonimy ograniczone pokoleniowo, wychodzące z użycia odsyłane są do ich odpowiedników używanych powszechnie),
- największy zasięg geograficzny,
- większą zgodność z odpowiednikiem ogólnopolskim (gdy oba wyrazy są jednakowo żywotne),
- „w przypadku synonimów występujących po stronie polskiej i słowackiej za podstawowy przyjęto synonim dominujący na Orawie po stronie polskiej” (KaśSGO: XXX).

Za synonimy autor uznał także wyrazy ze zleksykalizowanymi cechami fonetycznymi, które w innych słownikach uznaje się za warianty fonetyczne wyrazu hasłowego (np. w SGPPAN i SGŚWyd). Swoje stanowisko uzasadnia następująco:

Z punktu widzenia praktyki leksykograficznej jest to dyskusyjny typ synonimii. W *Słowniku gwar polskich* warianty takie nie są wyodrębniane jako hasła samodzielne, a jedynie zamieszcza się je w dziale form. W przypadku leksykograficznego opracowania systemu leksykalnego konkretnej gwary stanowisko takie wydaje się mało przekonujące. Każda bowiem z tych form w konkretnym systemie danej wsi lub grupy osób jest równoprawnym odpowiednikiem innej formy i z uwagi na jej indywidualne, niesystemowe, a więc nieprzewidywalne różnice fonetyczne nie może być traktowana jako wariant fonetyczny pewnego inwariantnego leksemu. (Kaś 2003a: 210).

Oto przykłady haseł podstawowych z KaśSGO, w których zostały zgromadzone wszystkie synonimy danego wyrazu:

BURGUNDYJÁ *I rz. ż IVj, D. –e, CMc. –i blm* ‘buraki pastewne – nazwa gatunkowa’: (J, LW, ZG). [burginia ZG – R; burgunia – R; burgunda – LW; burbunda – LW, Ps, Pw; burbundyjá – J, LW; burbunijá – ZG; burgundzjá – Ch, LW – SG; burgunijá – Ch, J, LW]
GNOJOWISKO *rz. n Vb||Vc, mc. lp. -u, d. lm. ~sk ||-ów* ‘dół ziemny lub wybetonowany zbiornik do składowania obornika’: (Pk). [gnojownia – J; hnojście – Z; gnój – J, Pk – N, R; mlaka – SG]

W hasłach niepodstawowych definiuje się synonimy za pomocą wyrażenia: to samo co.... by w jednym miejscu zgromadzić bogaty zbiór synonimów, por. np.

¹⁵ Drukiem wytłuszczonym w nawiasie kwadratowym.

BURBUNDYJÁ I rz. *ž IVj, D. lp. -e, CMc. lp. -i, B. lp. -o, D. lm. ~yj to samo co BURGUNDYJÁ I: (J, LW).*

HNOJÍŠCIE rz. *n Vi, D. ~ciá, Mc. ~ciu, blm to samo co GNOJOWISKO*

Autorzy SGŚWyd grupują również synonimy w jednym haśle, do którego są odsyłane wszystkie synonimy występujące w słowniku, by uniknąć powtarzania długich serii synonimicznych. Hasłem tym jest najdalszy w alfabecie synonim, por. np.

ALFABETA Znac. *'zbiór liter ułożony według określonego porządku; abecadlo': Komorzno klucz [ZarAJS 906].*

☛ abecadlo, abece, abeceda, abecede, alfabet

W pozostałych hasłach odsyłacze znajdują się już tylko do wyrazu hasłowego, tu ALFABETA, por. np.

ALFABET (...) Znac. *'zbiór liter ułożony według określonego porządku; abecadlo':*

☛ alfabet

ABECADŁO Formy: *hist. abyjaduŕo Ruda Śl; obiecadlo ok. Opola [Wallis]; hist. obiecado || obiecadó Piekaty oław [SłOław 26, 270]. Znac. 1. 'uporządkowany zbiór liter pisma danego języka; alfabet' (...). 2. hist. 'podręcznik do początkowej nauki czytania; elementarz' (...).*

☛ 1. alfabet; 2. elementarz.

ABECE Znac. *'uporządkowany zbiór liter pisma danego języka; abecadlo, alfabet' (...).*

☛ alfabet

ABECEDA Znac. *'uporządkowany zbiór liter pisma danego języka; abecadlo, alfabet' (...).*

☛ alfabet

W wypadku wyrazów wieloznacznych synonimy są przytaczane dla każdego znaczenia, np.

ABCALUNEK (...) Znac. 1. *'kredyt, kupno na raty': (...). 2. 'rata kredytu': (...). 3. 'pokwitowanie zapłaty' (...). 4. 'rachunek do zapłaty' (...).*

☛ 1. rata; 3. kwit; 4. rachunek.

Jak widać, synonimy nie są lokalizowane, nie są również opatrywane kwalifikatorami, gdyż wszystkie te informacje zawierają poszczególne artykuły hasłowe.

W dwóch słownikach (ZarSSS i PlutaSD) do synonimów odsyła się za pomocą skrótu *por.* po danym znaczeniu wyrazu wieloznacznego lub na końcu artykułu hasłowego w wypadku wyrazów jednoznacznych, np.

PlutaSD:

gaćki rzad. *'kalesony' gaćki, ůf: kupůu se gaćki; por. spodniaki.*

gajga *'skrzypce' gajga, -y: to se groů na tyj gajze; por. skrzypka.*

gajowy *'gajowy' gajowyj, -ygo: gajowyj e v lejše; por. leśny.*

futro 1. *'próg u wozu'; por. aksenfutro; 2. 'podszywka' futro, -a: mantel moů futro.*

niedbalec 1. *'brudas' (...); por. chrustarz, ciarach, gnojek, kopciuch, plamkarz, ryjak, ślimak, uskipaniec; 2. 'partacz' (...); por. babrak, dajdrak, gmajtak, klapiduda, macza, nieokludnik, pypla, trąba.*

Tabela nr 20. Podstawowe elementy struktury artykułu hasłowego na przykładzie 18 wybranych słowników gwarowych.

Słownik	Postać hasła i jego zapis	Warianty fonetyczne	Kwalifikatory	Inform. gramatyczna	Definicje
SGPPAN	sprowadzany do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią III stopień interpretacji	nie mieszczące się w dzisiejszych gwarowych systemach fonetycznych	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, tematyczne, pragmatyczne	wybiórcza	różne typy definicji
MSGP	sprowadzany do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią	tylko wtedy, gdy występują na tym samym obszarze	rzadko: chronologiczne, ekspresywne	sporadyczna	różne typy definicji
SychSGK	w postaci gwarowej, zapis fonetyczny	w główce hasła lub na końcu artykułu,	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, tematyczne, pragmatyczne	obszerna, ale niepełna	różne typy definicji
SGŚWyd	sprowadzane do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią; III stopień interpretacji	tylko te, które nie są realizacjami systemowymi, lokalizowane	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, tematyczne, pragmatyczne	wybiórcza	różne typy definicji
SGOWM	sprowadzane do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią III stopień interpretacji > II	z pominięciem zjawisk systemowych, mają hasła odesłane,	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, tematyczne, pragmatyczne	wybiórcza	różne typy definicji
DejSLKŁ	sprowadzany do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji > III	–	–	podstawowa	

Geografia wyrazów hasłowych	Frekwencja	Cytaty, ich zapis i lokalizacja	Synonimy	Etymologia	Inf. etnograficzne
odrębny fakultatywny dział <i>Geografia</i> przy odpowiedniej dokumentacji	+	wiele obszernych cytatów, zapis fonetyczny, dokładna lokalizacja, od t. VI – w części zakodowana	–	–	rzadko
zawsze uogólniona geografia	–	cytaty w piśmowni uproszczonej, zapis ortograficzny	–	–	rzadko
zawsze uogólniona geografia (gdy brak szczegółowej – ogólnie znane)	w postaci 1 kwalif. <i>sporad.</i> i pełnych określeń: rzadko, rzadziej, częściej	zawsze cytaty, niekiedy rozburowane, zapis fonetyczny	niekiedy odsyłacze	–	obszerne informacje kulturowe, zwykle na końcu hasła jako narracja odautorska
uwagi w akapicie ogólnym o funkcjonowaniu wyrazu, jeśli jest odpowiednia dokumentacja	w postaci kwalifikatorów: częsty, rzadki	prawie zawsze cytaty, liczba różna, zapis fonetyczny, dokładna lokalizacja	odsyłacze do gniazda synonimów	przy pożyczkach	rzadko
zawsze określenie źródeł, b. często geografii hasel i podhasel	w postaci kwalifikatorów: powsz., rzad., sp.	wiele obszernych cytatów, zapis fonetyczny, dokładna lokalizacja	–	przy pożyczkach	rzadko
–	–	mało, często tylko wybrane formy fleksyjne, zapis fonetyczny, lokalizacja zakodowana	–	–	–

Słownik	Postać hasła i jego zapis	Warianty fonetyczne	Kwalifikatory	Inform. gramatyczna	Definicje
KąsSGO	w postaci gwarowej, zapis zgodny z ortografią	brak odrębnej części (małe zróżnicowanie fonetyczne gwary); podawane wraz z synonimami	chronologiczne, frekwencyjne, tematyczne	pełna	różne typy definicji, definicje uzupełniane o treści kulturowe obszernymi cytatami
SychSK	w postaci gwarowej, zapis fonetyczny	–	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, tematyczne, pragmatyczne	obszerna, ale niepełna	różne typy definicji
GórnDM	sprowadzane do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji	po wyrazie hasłowym z lokalizacją	chronologiczne, ekspresywne, frekwencyjne	obszerna, ale niepełna	różne typy definicji
StefSW	sprowadzany do postaci ogp., ale przy zachowaniu gwarowych cech niesystemowych, zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji	–	stylistyczno-ekspresywne, tematyczne, pragmatyczne	podstawowa	najczęściej definicje synonimiczne, ale też i inne typy
MacSChD	sprowadzany do postaci ogp., ale przy zachowaniu gwarowych cech niesystemowych, zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji	–	chronologiczne, stylistyczno-ekspresywne	sporadyczna	różne definicje, najczęściej synonimiczne

Geografia wyrazów hasłowych	Frekwencja	Cytaty, ich zapis i lokalizacja	Synonimy	Etymologia	Inf. etnograficzne
zawsze zasięg geograficzny każdego hasła, także jego znaczeń	w postaci kwalifikatora <i>rzaad.</i>	wiele obszer-nych cytatów, zapis uproszczony, dokładna lokalizacja	synonim z lokalizacją po każdym znaczeniu wyrazu hasłowego	–	w cytatach i definicji, ilustracje
zasięg geograficzny każdego hasła, także jego znaczeń, jeśli brak – ogólne	w postaci kwalifikatora <i>sporad.</i> pełnych określić typu rzadko	zawsze cytaty, ale na ogół niezbyt wiele, zapis fonetyczny	–	–	na końcu hasła obszerne informacje kulturowe
określona, tam, gdzie brak – wyraz ogólnomalborski	w postaci kwalifikatorów	zawsze cytaty w pisowni fonetycznej, dokładna lokalizacja	odsyłacze do synonimów-równoznaczników po skrócie SYN z kwalifikatorami, po skrócie por. do wyrazów bliskoznaczących	przy zapożyczeniach mniej znanych	dużo
zasięg mniejszy niż cała Warmia zakodowany w postaci oznaczeń literowych wyróżnionych stref	–	cytaty często, nielocalizowane (ale określana geografia wyrazów hasłowych), zapis fonetyczny,	–	przy zapożyczeniach	–
porównanie występowania w obu wsiach	–	cytaty rzadko, najczęściej wyraz i jego forma, zapis fonetyczny, lokalizacja wynika z charakteru słownika	–	–	w postaci rysunków (niezbyt wielu)

Słownik	Postać hasła i jego zapis	Warianty fonetyczne	Kwalifikatory	Inform. gramatyczna	Definicje
BrzezSK	sprowadzany do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji > III	warianty fonetyczne starsze i nowsze	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, pragmatyczne	obszerna, ale niepełna	różne typy definicji
KucSPM	sprowadzany do postaci ogp., ale przy zachowaniu gwarowych cech niesystemowych, zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji	–	chronologiczne, frekwencyjne,	sporadyczna	różne typy definicji, najczęściej synonimiczne
SzymSGD	w postaci gwarowej, zapis fonetyczny	–	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, pragmatyczne	podstawowa	różne typy definicji, najczęściej synonimiczne
PlutaSD	sprowadzany do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji > III	–	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, pragmatyczne	podstawowa	najczęściej definicje synonimiczne, ale też inne typy
BąkSK	w postaci gwarowej, zapis fonetyczny	–	–	–	najczęściej definicje synonimiczne, ale też inne typy (w cz. II Słowniczek)
ZarSN	w postaci gwarowej, zapis fonetyczny	–	–	–	najczęściej definicje realnoznaczeniowe i synonimiczne
ZarSSS	sprowadzany do postaci ogp., zapis zgodny z ortografią II stopień interpretacji > III	–	chronologiczne, frekwencyjne, stylistyczno-ekspresywne, pragmatyczne	obszerna, ale niepełna	najczęściej definicje synonimiczne, ale też inne typy

Geografia wyrazów hasłowych	Frekwencja	Cytaty, ich zapis i lokalizacja	Synonimy	Etymologia	Inf. etnograficzne
wynika z typu słownika – jednej wsi	w postaci kwalifikatorów	zawsze cytaty, zapis fonetyczny, lokalizacja wynika z typu słownika	odsyłacze do synonimów po skrócie SYN z kwalifikatorami	przy pożyczkach	rzadko
porównanie występowania w 3 wsiach	–	rzadko cytaty, najczęściej wyraz i jego forma, zapis fonetyczny	–	–	w postaci ilustracji
wynika z typu słownika – jednej wsi	–	zawsze cytaty, zapis fonetyczny, lokalizacja wynika z typu słownika	–	–	–
wynika z typu słownika – jednej wsi	–	krótkie konteksty, czasem tylko wyraz i jego formy, dłuższe cytaty rzadko, zapis fonetyczny	–	–	–
wynika z typu słownika – jednej wsi	–	sporadycznie krótkie konteksty w Słowniczku (cz. II)	–	–	dużo, w postaci opisów w cz. I tematycznej
wynika z typu słownika – jednej wsi	–	–	–	–	dużo, w postaci ilustracji
wynika z typu słownika – jednej wsi	–	na ogół tylko wyraz i jego formy, cytaty rzadko, zapis fonetyczny	odsyłacze do synonimów po skrócie por.	–	rzadko

ZarSSS:

ŁAKOMY 'skąpy, człowiek, który niechętnie daje' *ʋakũmy*; por. MORZYDUCH, MORZYDUDEK, MRZYGLÓD, SKĄPIEC, ZAWISTNIK

MORZYDUCH 'łakomiec, skąpiec' *moʋyduχ*; por. ŁAKOMIEC, ŁAKOMY, ŁAKOŚNIK, MRZYGLÓD, SKĄPIEC, ZAWISTNIK

ŁAKOMIEC 'sknera' *ʋakũńec*; gen. sg. *ʋakũńca*; por. MRZYGLÓD

ŁAKOŚNIK 'skąpiec' *ʋakośńik*, -a; por. MRZYGLÓD

MRZYGLÓD 'łakomiec' *mʋʒigot* || *mʋʒigʔót*, gen. sg. *mʋʒigoda*; por. ŁAKOMIEC, ŁAKOMY, ŁAKOŚNIK, MORZYDUCH, MORZYDUDEK, SKĄPIEC, ZAWISTNIK

SKĄPIEC 'skąpiec' *skũmpɛc*, gen. sg. *skũmpca*; por. ŁAKOMY, ŁAKOŚNIK, MORZYDUCH, MORZYDUDEK, MRZYGLÓD, ZAWISTNIK

ZAWISTNIK 1. 'człowiek zawistny' (...) – 2. 'skąpiec' *zoũiśńik*; por. ŁAKOMY, ŁAKOŚNIK, MORZYDUCH, MORZYDUDEK, MRZYGLÓD, SKĄPIEC

Przegląd odsyłaczy wykazuje, że w ZarSSS brak jest wyraźnej zasady porządkującej podawanie synonimów. Widać, że przy niektórych hasłach występuje odesłanie tylko do jednego hasła, przy innych do całej listy, przy czym te listy nie są kompletne (np. pomija się w przytoczonych wyżej przykładach albo wyraz *łakomiec*, albo *łakomy*, albo *morzydudek*).

Józef Kąs (2003a: 212) tak podkreślił znaczenie opracowywania synonimów w słowniku gwarowym:

Z punktu widzenia leksykografii wydaje się wielce pożądane gromadzenie przy reprezentatywnym haśle wszystkich istniejących w gwarze synonimów. Zabieg taki w sposób bardziej czytelny przedstawia strukturę systemu leksykalnego oraz jego poziome i pionowe zróżnicowanie na określonym obszarze.

***

Podsumowanie przeprowadzonej w niniejszym rozdziale analizy zawiera tabela nr 20, w której ukazano podstawowe elementy struktury artykułu hasłowego na przykładzie 18 wybranych naukowych słowników gwarowych z II poł. XX i początku XXI wieku.

ROZDZIAŁ PIĄTY

Charakterystyka wybranych gwarowych słowników naukowych

1. *Słownik gwar polskich* PAN. 2. *Mały słownik gwar polskich* pod red. Jadwigi Wronicz. 3. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* ks. Bernarda Sychty. 4. *Słownik gwar śląskich* pod red. Bogusława Wyderki. 5. *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. 6. *Słownictwo kociewskie* ks. Bernarda Sychty. 7. *Słownik malborski* Huberta Górnowicza. 8. *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim* Władysława Brzezińskiego. 9. *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kaśia. 10. *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim* Mieczysława Szymczaka. 11. *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* Mariana Kucały. 12. *Słownik gwary Zakopanego i okolic* Juliusza Zborowskiego. 13. *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* Macieja Raka. 14. *Słowniki gwar kresowych i gwar przesiedleńców ze Wschodu*. 14.1. *Słowniki gwar północnokresowych*. 14.2. *Słowniki gwar południowokresowych*. 14.3. *Słowniki gwar przesiedleńców ze Wschodu*.

Niniejszy rozdział zawiera charakterystykę wybranych słowników gwarowych o charakterze naukowym, powstałych w II połowie XX wieku i na początku XXI wieku, uwzględnionych w opisie makro- i mikrostruktury w rozdz. III – IV, dlatego też niektóre informacje z konieczności się powtórzą. Słowniki wcześniejsze przedstawiono skrótowo w rozdziale II poświęconym dziejom polskiej leksykografii gwarowej. Wiele uwagi poświęcono tam – z uwagi na doniosłość tej publikacji w dziejach polskiej leksykografii gwarowej – pierwszemu polskiemu słownikowi ogólnogwarowemu, dlatego tu pominięto *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza. Do opisu wybrano 20 słowników, poczynając od słowników opublikowanych w latach 50. XX wieku, a kończąc na najnowszych słownikach gwarowych, będących w trakcie opracowywania (np. *Słownik gwar śląskich* pod redakcją Bogusława Wyderki) lub dopiero wydanych (np. *Mały słownik gwar polskich* pod red. Jadwigi Wronicz) i na 6 pozycjach dotyczących gwar kresowych i gwar przesiedleńców ze Wschodu. Są to zarówno słowniki ogólnogwarowe, dialektalne, jak i regionalne i lokalne, obejmujące gwarę jednej wsi, słowniki gwar kresowych i gwar przesiedleńczych, a także słownik wyspecjalizowany – słownik frazeologiczny gwary jednej wsi Macieja Raka.

V.1. *Słownik gwar polskich* PAN

Geneza nowego słownika ogólnogwarowego sięga początku XX wieku, kiedy to Kazimierz Nitsch w 1911 roku w znanej krytycznej recenzji *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza przedstawił swoją koncepcję słownika gwarowego. Jednak dopiero po II wojnie światowej rozpoczęto na szerszą skalę przygotowania do opracowania nowego słownika ogólnogwarowego. Jednocześnie w tej samej pracowni PAN prowadzono prace nad *Małym atlasem gwar polskich* i dlatego dopiero po ich ukończeniu można było zintensyfikować prace nad słownikiem. Towarzyszyły im liczne publikacje poświęcone koncepcji nowego słownika, założeniom metodologicznym, jego źródłom, zasadom redakcyjnym itp. (por. Karaś 1960a, 1961, Reczkowa 1961, Trześniowska 1961, Stamirowska 1961, Kuziorowa 1961, Augustynowicz-Ciecierska 1961). Zeszyt próbny nowego *Słownika gwar polskich* PAN opublikowano w 1964 roku i po dyskusji¹ zmodyfikowano niektóre rozstrzygnięcia redakcyjne, przygotowując zeszyt pierwszy SGPPAN do druku. Ukazał się on w 1979 roku i także stał się przedmiotem wielu recenzji. Ostatecznie założenia metodologiczne i szczegółowe zasady redakcyjne wielkiego naukowego słownika ogólnogwarowego sformułował w latach 70. XX wieku Mieczysław Karaś, pierwszy redaktor naukowy SGPPAN. Pod jego redakcją ukazały się *Źródła* i dwa zeszyty SGPPAN, a po jego śmierci kierował zespołem autorskim Jerzy Reichan (od zeszytu 3 do 15), a następnie od zeszytu 16 (2001) redaktorem naczelnym SGPPAN została Joanna Okoniowa. Do dziś opublikowano 7 tomów (23 zeszyty) do litery F (t. I: A – BAĞA), t. II: BOROWAĆ – BIEGUNKA, t. III: BRZÓDŹGA – CHOINECZKA, t. IV: CHOINIAK – CZARNIUTKI, t. V: CZARNY – DOJRZEWAĆ (SIE), t. VI: DOJRZEWANIE – DUŻNY, t. VII: DUŻO – FUKACZKA).

Nowy polski słownik ogólnogwarowy jest zatem w trakcie opracowywania. Na temat koncepcji nowego *Słownika gwar polskich* obecnego stanu jego opracowywania istnieje już wiele publikacji², dlatego tu ograniczę się do jego skrótovej charakterystyki, tym bardziej, że w rozdziałach III-IV omawiałam szczegółowo makrostrukturę i kolejne elementy mikrostruktury słownika gwarowego przede wszystkim na przykładzie SGPPAN.

Zasięg geograficzny nowego SGPPAN jest bardzo szeroki; obejmuje całe dostępne słownictwo gwar polskich, sięgając poza polityczne granice Rzeczypospolitej Polskiej, tj. także gwary polskie na dawnych Kresach Wschodnich (Litwa, Łotwa, Białoruś, Ukraina), w Czechach i na Słowacji, a także częściowo na Węgrzech. Programowo natomiast pominięto leksykę gwar polskich na emigracji ze względu na ich rozproszenie i brak możliwości badawczych.

¹ Szczegółowe omówienie tej dyskusji i przedstawionych stanowisk zawiera artykuł M. Karasia (Karaś 1965a).

² Zob. Nitsch 1911, Karaś 1960a, 1961, 1965, 1965a, Zaręba 1965, Reichan 2000, 2000a, 2001, Reichan, Woźniak 2001, Woźniak 2000, 2003, Okoniowa 2001, 2006a, 2006b.

Chronologicznie słownik ten obejmuje słownictwo ludowe zarejestrowane w drugiej połowie XIX i XX wieku, a więc okres obecnie już ponad 150 lat. Dzięki temu jest nie tylko słownikiem gwar współczesnych, ale odzwierciedla też dzieje polskiej leksyki gwarowej. Umożliwia tym samym porównywanie stanu starszego i nowszego, pozwalając na śledzenie ewolucji gwarowego systemu leksykalnego. Jest zatem słownikiem synchroniczno-diachronicznym, thesaurusem polszczyzny gwarowej.

SGPPAN to słownik o układzie alfabetycznym, dyferencyjny, ale zasada dyferencyjności jest w nim rozumiana szeroko³. Uwzględnia się zatem w nim nie tylko leksykę różniącą się od ogólnopolskiej, ale także i wyrazy tożsame z literackimi, istotne jednak ze względów kulturowych (np. *stodoła*, *stajnia*, *chlew*), niepowszechne na całym obszarze gwarowym (np. *maślniczka* – *kie-rzenka*, *strzecha* ‘słomiany dach’ – *strzecha* ‘okap’), obecne tylko we frazeologizmach czy wreszcie bez definicji i egzemplifikacji (oznaczone gwiazdką) wyrazy nowe upowszechniające się w gwarze, często wypierające wyrazy gwarowe (szerzej zob. III.1).

Podstawa materiałowa SGPPAN jest ogromna. Uwzględniono w nim przede wszystkim słownictwo z istniejących prac drukowanych i słowniczków rękopiśmiennych, zwłaszcza jednej wsi opracowanych specjalnie dla słownika przez językoznawców – autochtonów⁴, rzadziej z nagrań wykonanych w trakcie badań terenowych prowadzonych dla SGPPAN. Wykorzystano źródła XIX- i XX-wieczne. Dla XIX wieku podstawową bazę stanowi *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza, którego zasoby zweryfikowano dla potrzeb nowego słownika ogólnogwarowego. Prace zbierackie trwały bardzo długo, gdyż zostały zapoczątkowane przez Kazimierza Nitscha (w zasadzie zaprojektowane po publikacji *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza) na początku XX wieku.

SGPPAN będzie po całkowitym jego opracowaniu największym słownikiem gwarowym, także największym zbiorem wyrazów polskich, który oblicza się na ok. 240 000 – 300 000 haseł (Reichan 2000:14, Okoniowa 2001: III). Opublikowany 2-tomowy *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”* liczy 1166 stron i obejmuje ok. 240 tysięcy haseł. Z moich obliczeń haseł w tomie I wynika, że jest ich 4 836, w tym 2 972 haseł pełnych (61,5%), 1680 haseł odsyłanych (34,7%) i 184 hasła „puste” (3,8%) opatrzone gwiazdką jako wspólne z polszczyzną ogólną. Gdyby każdy tom zawierał podobną liczbę haseł, to mielibyśmy ok. 50 tomów SGPPAN.

Jest to słownik naukowy, o wypracowanych zasadach redakcyjnych, z bogatą dokumentacją kontekstową i dokładną jej lokalizacją, dużym zakresem informacji gramatycznej, w tym z działem form, wyodrębnianą i opisywaną bardzo szeroko

³ Zob. szerzej rozdz. III.2.

⁴ Część z nich wymienia we wstępie do tomu I SGPPAN Mieczysław Karaś, szerzej omawia je Kazimierz Woźniak w artykule poświęconym stanowi i perspektywom polskiej leksykografii gwarowej (Woźniak 2000).

pojmowaną frazeologią, stosowaną daleko idącą precyzacją znaczeń, jednolitym systemem odsyłaczy. Przeznaczony został dla wąskiego kręgu odbiorców – profesjonalistów, językoznawców, głównie dialektologów (odbiór niespecjalistom utrudnia zapis fonetyczny, bardzo rozbudowane artykuły hasłowe z obszernymi informacjami różnego typu).

W SGPPAN przyjęto zasadę hasła jednowyrazowego, od którego odstępstwa są wyjątkowe. Związki dwu- lub kilkuwyrazowe, takie jak wyrażenia przyimkowe, wyrażenia syntaktyczne i zestawienia są opracowywane pod jednym wyrazem związku, natomiast pozostałe wyrazy danego połączenia są odsyłane z odpowiednich miejsc alfabetycznych do hasła podstawowego. Hasła pozornie dwuwyrazowe stanowią jedynie te wyrażenia przyimkowe, w których składnik po przyimku nie występuje samodzielnie, *na przelaj, na udry, do cna, do szczętu, po ciemku*. Występują one jako samodzielne hasła w porządku alfabetycznym części poprzyimkowej, natomiast sam przyimek podawany w nawiasie wyróżniany jest dodatkowo typograficznie innym rodzajem czcionki.

Pewne odstępstwo od zasady hasła jednowyrazowego w SGPPAN stanowią hasła szeregowe, składające się z dwóch lub więcej wyrazów samodzielnych, np. *tęcza, tęcz*. Na początku takiego hasła występuje najpierw wyraz wspólny z polszczyzną ogólną, a następnie pozostałe wyrazy w porządku alfabetycznym. Jeśli brak wyrazu tożsamego z literackim, to wszystkie składniki hasła są grupowane na zasadzie kolejności alfabetycznej. Niepodstawowe elementy hasła szeregowego tworzą hasła odesłane. W postaci hasła szeregowego są opracowywane wyrazy różniące się morfologicznie, gdy trudno ustalić, od jakiej postaci wyrazu pochodzą formy zależne występujące w podstawie materiałowej, np. rzeczowniki jednorodzajowe należące do różnych klas deklinacyjnych typu *mysz, mysza, brzytew, brzytwa, cerkiew, cerkwia*, rzeczowniki dwurodzajowe, np. *brzuch, brzucho*; czasowniki typu *rupieć, rupać, miąć, mnać* (SGPPAN I: XXIV). Tak też opracowuje się zapożyczenia gwarowe o ograniczonym zasięgu, nieznanie językowi ogólnemu, dla których trudno ustalić postać najczęstszą, najbardziej typową, np. *abzajda, obzyda*.

Jako jedno hasło występują w SGPPAN pary czasowników dokonanych i niedokonanych bez wykładników słowotwórczych (**cisnąć** *dk* i *ndk*) oraz rzeczowniki dwurodzajowe (np. **cień** *m* i *ż*) nieodróżnicowane formalnie.

Zestawienia, wyrażenia syntaktyczne, złożone zaimki przymiotne i przysłowne, czasowniki z obocznym *się*, wyrazy występujące w zmienionej funkcji gramatycznej niż odpowiednie wyrazy hasłowe, rzeczowniki w lmn. mające odrębne znaczenia lub należące do klasy pluralia tantum są opracowywane w SGPPAN jako podhasła. Inaczej natomiast wygląda kwestia frazeologizmów, które mają stałą pozycję; są omawiane na końcu artykułu hasłowego, wprowadzane skrótem *Fraz* lub pełnym wyrazem: *Frazeologia*.

Struktura artykułu hasłowego w SGPPAN składa się z następujących elementów:

- jednostka leksykalna (hasło) w postaci leksemu sprowadzana do postaci ogólnopolskiej (zob. więcej IV.2.1.),
- fakultatywnie tzw. dział form, a w nim jako część pierwsza warianty fonetyczne wyrazu hasłowego wraz z lokalizacją (dokładną lub zakodowaną, począwszy od tomu VI),
- fakultatywnie informacja gramatyczna (fleksyjna) w drugiej części tzw. działu form, czyli nietypowe dla danych systemów gwarowych i różne od ogólnopolskich formy fleksyjne wyrazu hasłowego także z lokalizacją (dokładną lub zakodowaną),
- kwalifikatory (por. Woźniak 2003, 2006),
- definicja, czyli określenie znaczenia lub znaczeń wyrazu hasłowego, obowiązuje precyzacja znaczeń i określony sposób ich rejestracji: od znaczeń powszechnych po rzadkie (zob. więcej r. IV.6.2),
- egzemplifikacja tekstowa (cytaty) – obszernie konteksty użycia w transkrypcji fonetycznej lub w zapisie oryginału w wypadku materiałów drukowanych i rękopiśmiennych nietranskrybowanych, dokładnie lokalizowane;
- podhasła z definicjami, cytatami, ich lokalizacją i określeniem źródeł;
- informacje dodatkowe (m.in. szerokie opracowanie frazeologii),
- uogólniona geografia, czyli lokalizacja hasła i poszczególnych znaczeń wyrazu hasłowego, gdy materiał dokumentacyjny pozwala na określenie zasięgu geograficznego hasła, w fakultatywnym dziale *Geografia*,
- odsyłacze wewnętrzne (w obrębie artykułu hasłowego) lub odsyłacze porównawcze na końcu artykułu hasłowego.

Przykłady hasła:

BAZGRAĆ (SIE) (SGPPAN I 444-445)

BAZGRAĆ (SIE) *Formy: 3 os lp czter baźgro || baźgże || – Mszana G lim; ~ baźglać || – Mszana G lim; ~ bezgrać || – ok Sejn suw PKJP II 2 s 51; 2 os lp czter bezgżeś še Witanki węgr Cyran 48; ~ 3 os lp czter bejzgra || – ok Sejn suw PKJP II 2 s 51; ~ pazgrać Kramsk koniń; Łopienno wąg PKJ XVI 165.*

Znaczenia: 'pisać niestarannie, niewyraźnie, gryzmolić': Čy ty juź mušiz tag paskudnie pazgrać, ni možež uadni pisać? Kramsk koniń; Ale baźgzes f tym kajeće Książnice W piń; Ne urnoŭ pisać, to^{uś} tag jyny baźgroŭ Koniaków ciesz; A uon tam pšyset i baźgro i baźgro tam Świątniki sand; Mszana G lim; Jasionka rzesz; Mogilany krak; Samocice dqb-tar; Libiszów opocz RLTN XX 221; Dobrzyniewo D białos; ok Sejn suw PKJP II 2 s 51.

2. 'rysować nieudolnie, byle jak': Dobrzyniewo D białos.

3. 'brudzić, plamić': Baźgłos sykynkŭ Mszana G lim.

4. 'robić coś nieudolnie, niezdarnie': Łopienno wąg PKJ XVI 165; Mszana G lim.

Bazgrać się 1. 'plamić się, brudzić': Borki Nizińskie miel PKJ II 56.

2. bez sprecyzowanego znaczenia: Witanki węgr Cyran 48

Fraz: bazgrać jak kura łapami 'pisać niewyraźnie, gryzmolić': Baźgros jak kura ŭapami Mszana G lim~ bazgrać jak kura pazurem 'pisać niewyraźnie, gryzmolić': Nie był nauczny pisać i bazgrał jak kura pazurem Iwkowa brzez-mp Pgaw 48.

Elementy składowe artykułu hasłowego	Opis
BAZGRAĆ (SIĘ)	wyraz hasłowy
<i>Formy</i>	zapowiedź form fonetycznych i fleksyjnych wyrazu hasłowego
<i>3 os lp czter</i> baźgro baźgże – <i>Mszana G lim</i> ; ~ baźglać – <i>Mszana G lim</i> ; ~ bezgrać – <i>ok Sejn suw PKJP II 2 s 51</i> ; <i>2 os lp czter</i> bezgżeś še <i>Witanki węgr Cyran 48</i> ; ~ <i>3 os lp czter</i> bejzgra – <i>ok Sejn suw PKJP II 2 s 51</i> ; ~ <i>pazgrać Kramsk koniń</i> ; <i>Łopienno wąg PKJ XVI 165</i> .	warianty fonetyczne i fleksyjne wyrazu hasłowego wraz z ich dokładną lokalizacją (miejscowość, powiat) i określeniem źródeł
<i>Znaczenia:</i>	dział znaczeń sygnalizowany pełnym wyrazem: <i>Znaczenia</i>
1. 'pisać niestarannie, niewyraźnie, gryzmolić'	numer znaczenia i definicja
Čy ty juž mušiš tag paskudnie pazgrać, ni možež uadni pisać?	cytat pierwszy ilustrujący znaczenie 1.
<i>Kramsk koniń</i> ;	lokalizacja cytatu
Ale bazgżes f tym kajeće <i>Książnice W piń</i> ; Ńe uńou pisać, to ^{uś} tag jyny bazgrou <i>Koniaków ciesz</i> ; A uon tam pšyset i bazgro i bazgro tam <i>Świątniki sand</i> ;	kolejne cytaty wraz z lokalizacją ilustrujące znaczenie 1.
<i>Mszana G lim</i> ; <i>Jasionka rzesz</i> ; <i>Mogilany krak</i> ; <i>Samocice dąb-tar</i> ; <i>Libiszów opocz RŁTN XX 221</i> ; <i>Dobrzyniewo D białos</i> ; <i>ok Sejn suw PKJP II 2 s 51</i>	poświadczenia z innych miejscowości (bez cytatów) z ewentualnym określeniem źródeł
2. 'rysować nieudolnie, byle jak' <i>Dobrzyniewo D białos</i> .	znaczenie 2. i lokalizacja wyrazu w znaczeniu 2.
3. 'brudzić, plamić':	znaczenie 3.
<i>Baźgłos sykynko Mszana G lim</i> .	cytat ilustrujący znaczenie 3. i lokalizacja cytatu
4. 'robić coś nieudolnie, niezdarne': <i>Łopienno wąg PKJ XVI 165</i> ; <i>Mszana G lim</i> .	znaczenie 4. i jego lokalizacja wraz z określeniem źródła
Bazgrać się	podhasło
1. 'plamić się, brudzić': <i>Borki Nizińskie miel PKJ II 56</i>	znaczenie 1. podhasła, lokalizacja i określenie źródła
2. <i>bez sprecyzowanego znaczenia</i> : <i>Witanki węgr Cyran 48</i>	znaczenie 2. podhasła, lokalizacja i określenie źródła
<i>Fraz:</i>	wprowadzanie frazeologii skrótem

bazgrać jak kura łapami 'pisać niewyraźnie; gryzmolić': Bażgros jak kura łapami <i>Mszana G lim</i>	pierwszy związek frazeologiczny z definicją, cytatem i lokalizacją cytatu
~ bazgrać jak kura pazurem 'pisać niewyraźnie, gryzmolić': Nie był nauczny pisać i bazgrał jak kura pazurem <i>Iwkowa brzez-mp Pgaw 48</i> .	drugi związek frazeologiczny z definicją, cytatem, lokalizacją cytatu i określeniem źródła

BAGNY (SGPPAN I 275)

BAGNY *przym 1*. 'o kotnej owcy': Bagnã (°ofca) [...] = k°otnã *ok Czchowa brzes-mp MPKJ VII 31*; Naša owca je bagnã *Kasz S I 14*; ůefca je bagno *Kętrzyno wej*; Piwniczna n-sqđ *PIJP IV 36*; Nuczek *W zlotow AJK IV m 171*; *M Cerkwica sęp-kraj jw*; *Raciqż tuch jw*; *Lubichowo st-gdań jw*; *Przytarnia chojn*; *Sycowa Huta kościer AJK IV m 171*; *Studzienice byt jw*; *Kujaty kar jw*; *Strzebielino wej jw*; ~ *w por*: Krowa taka wypasiona jak bagno *Michałówka jaros MAGP XI s 61*; Dziecko jak bagno [?] *Ciesz MPTL XV 2 s 57*.

2. żart 'o tkaninach: cienki, przejrzysty': To je za bagnę na ůebũćć *Sianowo kar S I 14*.

Geografia: Powsz na Kasz oraz w dialektach bezpośrednio z nimi sąsiadujących; występuje też w Mp pd.

Elementy składowe artykułu	Opis
BAGNY:	wyraz hasłowy
<i>przym</i>	informacja gramatyczna (określenie części mowy)
-	<i>Formy</i> : warianty fonetyczne i fleksyjne wyrazu hasłowego
1. 'o kotnej owcy'	znaczenie 1. i jego definicja
Bagnã (°ofca) [...] = k°otnã	pierwszy cytat
<i>ok Czchowa brzes-mp MPKJ VII 31</i>	lokalizacja 1. cytatu i określenie jego źródła
<i>Naša owca je bagnã Kasz S I 14</i> ; <i>ůefca je bagno Kętrzyno wej</i> ;	cytat 2 i 3., ich lokalizacja i określenie źródeł
<i>Piwniczna n-sqđ PIJP IV 36</i> ; <i>Nuczek W zlotow AJK IV m 171</i> ; <i>M Cerkwica sęp-kraj jw</i> ; <i>Raciqż tuch jw</i> ; <i>Lubichowo st-gdań jw</i> ; <i>Przytarnia chojn</i> ; <i>Sycowa Huta kościer AJK IV m 171</i> ; <i>Studzienice byt jw</i> ; <i>Kujaty kar jw</i> ; <i>Strzebielino wej jw</i> ;	poświadczenia z innych miejscowości (bez cytatów) z określeniem źródeł
~ <i>w por</i> : Krowa taka wypasiona jak bagno <i>Michałówka jaros MAGP XI s 61</i> ; Dziecko jak bagno [?] <i>Ciesz MPTL XV 2 s 57</i> .	sygnalizowane znakiem ~ użycie w porównaniach z cytatami, lokalizacją i określeniem źródeł
–	podhasła wraz z cytatami, ich lokalizacją i źródłami
<i>żart</i>	kwalifikator

2. 'o tkaninach: cienki, przejrzysty'	definicja (znaczenie 2.)
To je za bagné na ւեբւծե	cytat ilustrujący znaczenie 2.
Sianowo kar SI 14	lokalizacja cytatu i określenie źródła
–	<i>Fraz:</i> Frazeologia wprowadzana skrótem (z definicjami, cytatami, ich lokalizacją i źródłami)
Geografia	zapowiedź uogólnionej geografii wyrazu
Powsz na Kasz oraz w dialektach bezpośrednio z nimi sąsiadujących; występuje też w Mp pd.	uogólniona geografia wyrazu

Informacja gramatyczna w SGPPAN jest wybiórcza, głównie fleksyjna, o nietypowej odmianie; są podawane wówczas obszernie wybrane gwarowe formy fleksyjne oboczne lub niezgodne z systemami gwarowymi, dokładnie lokalizowane ze źródłami (we wspomnianym wyżej dziale *Formy*). Szerzej zob. IV.4.

W SGPPAN (I: XLIX) tylko ogólnie omawia się kwalifikatory, nie systematyzując ich. Wyróżnia się kwalifikatory służące do charakterystyki wyrazów hasłowych, ich znaczeń lub użyc z względu na: a) stopień rozpowszechnienia i żywotność, b) chronologię, c) wartość stylistyczną. Ponadto przytacza się kilka innego typu kwalifikatorów już bez określenia, czemu służą. Pełny ogląd zastosowanych kwalifikatorów można uzyskać dopiero po analizie wykazu skrótów i zawartości słownika.

Analiza kwalifikatorów w SGPPAN (więcej zob. IV.5) pozwala na wyróżnienie następujących ich typów (niezależnie od stosowanego innego nazewnictwa):

- kwalifikatory chronologiczne: *mł, now, st, szcz*;
- kwalifikatory frekwencyjne: *czst, powsz, rzd, sporad, nie už*;
- kwalifikatory stylistyczno-ekspresywne: *euf, iron, lekcew, obelż, pejor, pieszcz, pogard, przekł, przen, przezw, rub, wulg, zakł, żart*;
- kwalifikatory tematyczne: *kult?, myśl, wojsk*;
- kwalifikatory pragmatyczne: *dziec, szk, lit, obrz, przysł, pśn, rym, zag*.

W jednym artykule hasłowym mogą wystąpić różne typy kwalifikatorów, np.

I. BANDZIOCH *czst pogard lub żart* 1. 'brzuch, zwłaszcza duży' (...). 2. *przew* a. 'o dziecku' (...); b. 'o człowieku opastym, z dużym brzuchem' (...); c. 'o człowieku, który dużo jada' (...).

BARANEK (...) 9. *przen* 'o robactwie': a. 'o stonodze' (...); b. *pogard* 'o wszy'.

BARCHANOWY (...) 3. *przen, żart* 'o twarzy: pomarszczony' (...).

I. BYKA 1. 'o krowie bez rogów' (...). 2. *przen, przezw, pogard* 'o kobiecie': a. 'złśliwej' (...); b. 'starej pannie' (...).

Niekiedy dane dotyczące kwalifikacji wchodzą do definicji (mogą towarzyszyć temu też określone symbole), por. np.

SGPPAN: ARSZYN (..) ‘*dawna miara długości równa 0,711 m*’; BAGANCIARZ (..) 1. ‘*obe-
łżywe przezw człowieka niezaradnego, ociężałego, złe ubranego*’; BAJANKA ‘*dawna halka
z bai*’; (..)

Słownik gwar polskich w zamierzeniu jego autorów ma być nie tylko zbiorem leksykograficznym, lecz także syntezą osiągnięć dialektologii polskiej jako nauki (Reichan 2000, Okoniowa 2001: IV). Długi czas pracy nad słownikiem, poczynając od koncepcji po prace redakcyjne, i związany z tym rozwój dialektologii jako nauki, zespołowość, zasięg geograficzny wykraczający poza granice współczesnej Polski, niejednorodność podstawy, duży zakres chronologiczny, sprawia, że SGPPAN jest dziełem niejednorodnym. Nowy redaktor słownika, Joanna Okoniowa, w roku 2001 zdiagnozowała ten stan następująco:

Wspomniana rozległość przestrzenna i czasowa spowodowała jednak, że stał się „Słownik” w swej dotychczasowej postaci zbiorem materiałów o różnym charakterze, o niejednorodnym stopniu precyzji opisu, o niejednakowej też interpretacji. Różnice te są naturalnym rezultatem stosowania rozmaitych metodologii, działania różnych szkół i wprowadzania odmiennych rozwiązań praktycznych, a wreszcie też indywidualnych koncepcji badawczych (Okoniowa 2001: IV).

Charakteryzując SGPPAN ogólnie, można stwierdzić, iż jest to słownik:

- współczesny, ale jego zakres chronologiczny jest szeroki, gdyż obejmuje słownictwo ludowe ze 150 lat zarejestrowane w XIX i XX w., ma więc także walor słownika historycznego (słownik synchroniczno-diachroniczny);
- największy słownik gwarowy, także największy zbiór wyrazów polskich, który będzie liczył ok. 300 000 haseł;
- przeznaczony dla wąskiego kręgu odbiorców – profesjonalistów, głównie dialektologów (odbiór niespecjalistom utrudnia zapis fonetyczny, bardzo rozbudowane artykuły hasłowe z obszernymi informacjami różnego typu);
- naukowy: słownik o wypracowanych zasadach redakcyjnych, z bogatą dokumentacją kontekstową i dokładną ich lokalizacją, dużym zakresem informacji gramatycznej, w tym z działem form, wyodrębnianą i opisywaną bardzo szeroko pojmowaną frazeologią, stosowaną daleko idącą precyzacją znaczeń, jednolitym systemem odsyłaczy;
- dyferencyjny, ale dyferencyjność pojmowana jest tu szeroko, gdyż założenie pierwotne było takie, by „nie pominąć niczego, co w jakikolwiek sposób jest typowe dla słownictwa ludowego” (Karaś 1979: XIX);
- słownik lingwistyczny, w którym zakres informacji etnograficznych, o kulturze ludowej, jest niewielki;
- alfabetyczny (każdy derywat, nawet sporadyczny, i każdy wariant morfologiczny i fonetyczny (zleksykalizowany) stanowi odrębne hasło, co skutkuje wzrostem ogólnej liczby haseł (w tym odsyłaczowych).

V.2. *Mały słownik gwar polskich* pod red. Jadwigi Wronicz

Trzeci słownik ogólnogwarowy (po KarłSGP i SGPPAN) to *Mały słownik gwar polskich* pod red. Jadwigi Wronicz⁵, opublikowany w 2009 roku – leksykon o charakterze popularnonaukowym, adresowany do szerokiego kręgu odbiorców, przygotowany przez dialektologów – pracowników Zakładu Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie na podstawie kartoteki SGPPAN. Wobec bardzo odległej perspektywy zakończenia prac na *Słownikiem gwar polskich* jego autorzy zdecydowali się opracować stosunkowo niewielki słownik, obejmujący najbardziej typową leksykę gwarową.

MSGP obejmuje ok. 10 000 haseł, sprowadzonych do postaci literackiej (ogólnopolskiej), dokumentowanych krótkimi przykładami użycia w pisowni ogólnopolskiej, lokalizowanych podobnie jak w SGPPAN. Prezentowane są tylko wyrazy (lub znaczenia) niewystępujące w języku ogólnym, charakterystyczne dla danego dialektu lub jego części, poświadczone zapisami z kilku powiatów, a ponadto niektóre wyrazy tożsame z ogólnopolskimi, które są ściśle związane z kulturą wsi (np. *cepy*, *sąsiek*) lub z kulturą konkretnego regionu (np. *redyk*, *żętyca*).

Ważna jest próba określenia zasięgu geograficznego każdego wyrazu hasłowego. Redaktor słownika, Jadwiga Wronicz, określa zasady podawania geografii wyrazów następująco:

Przyjeliśmy zasadę, że dany wyraz możemy określić jako małopolski, jeżeli jest poświadczony co najmniej w 5 powiatach zaliczanych do Małopolski. Podobnie dla Mazowsza i Wielkopolski przyjęliśmy minimum 5 powiatów, natomiast dla Śląska uznaliśmy za wystarczającą obecność w 4 powiatach, dla Pomorza południowego i Kaszub – w 3, a dla Kresów – w 2 okręgach (MSGP 7).

W MSGP wykorzystano niektóre rozwiązania redakcyjne wielkiego *Słownika gwar polskich PAN*, związane m.in. z lokalizacją cytatów gwarowych, kolejnością określeń geograficznych, stosowanymi skrótami. Hasła, podobnie jak w SGPPAN, są sprowadzane do postaci literackiej (ogólnej), a więc nie uwzględnia się tu charakterystycznych gwarowych cech fonetycznych typu mazurzenie, ścieśnienia samogłosek, labializacja, asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich itd. Cytaty przytaczane są w pisowni ogólnopolskiej.

Artykuł hasłowy w stosunku do SGPPAN został znacznie uproszczony, dzięki czemu jest klarowny i przejrzysty dla niespecjalistów. Na jego strukturę składają się następujące elementy:

- wyraz hasłowy w postaci sprowadzonej do literackiej, tj. z pominięciem systemowych gwarowych cech fonetycznych, często wraz z wariantami fonetycznymi lub morfologicznymi, np.

⁵ Obszernie omawiają ten słownik Artur Czesak (2007) i Jadwiga Wronicz (2010).

grobarz, grobiarz; herny, hyrny; inakszy, jenakszy; jadwent, jadwient; kazimierówka, kaźmierówka; klamus, chlamus; kocierba, korcipa; konsolacja, konselacja; króbką, korobka; kruszonka, krużonka; kuczer, kucier; kukielka, kukiolka; mętoperz, miętoperz; mirta, merta; miotliszcze, miettliszcze;

grędze, gręży; grudzinka, grudzina; hawoj, hawok; jabczasty, jabczaty; kawęczeń, kawęczyć; kierzniak, kierznik; kita, kito; komolek, komolec; konajączka, konajączek; korbał, korbas; kople, kopliny; kostra, kostro; krekorac, krekorzyć; krukiew, krukwią; kubajek, kubajka; krzytyk, krzytyka; krzykwa, krzykwia; łągiew, łągwa; luskiew, luskwa; macoszek, macoszka;

także z derywatami tożsamymi semantycznie typu *kładziwko* od *kładziwo* (choć nie zawsze, np. *luśnia*, odrębne hasło: *luśnianka*, choć znaczenie to samo):

jaskólica, jaskóliczka; kaszer, kaszorek; katana, katanka; kątor, kątonica; kładziwo, kładziwko; kłopeć, kłopetek; kobuch, kobuszek; kopciuch, kopciuszek; kopyść, kopystka; korzkiew, korzkiewka; kościan, kościanek; krepel, kreplik; krężel, krężolek; kruta, krutka; kuloch, kulocha; kurmur, kurmurka; lakser, lakserka; łapica, łapiczka; maiczek, maik; motowąż, motowężek;

- rzadko (fakultatywnie) informacja gramatyczna, głównie określenie części mowy lub rodzaju gramatycznego rzeczownika, czasem uwagi o dwurodzajowości, np. **grąziel**, **grązel** rodz m i ż ‘dyszal u pługą lub sochy; grządziel’; **nacie** wykrz ‘weźcie, bierzcie (czasem w odniesieniu do jednej osoby – jako pluralis maiestaticus)’
- znaczenie wyrazu,
- cytat w zapisie zgodnym z zasadami ortograficznymi,
- lokalizacja cytatu,
- określenie zasięgu geograficznego wyrazu hasłowego.

Potrzeba takiego słownika jest niewątpliwa, gdyż już od stulecia (od roku 1911, tj. od wydania słownika Jana Karłowicza) nie ma opracowań leksykograficznych ujmujących (nawet w wyborze) całość polskiego słownictwa gwarowego. Jak podkreśla Jadwiga Wronicz (2010: 459-460) *Mały słownik gwar polskich* pozwoli „czytelnikowi zdobyć orientację w gwarowym zasobie leksykalnym i umożliwi odpowiedź na pytanie, które wyrazy stanowią specyfikę jednej tylko gwary, które mają szerszy zasięg, a które obejmują wszystkie lub niemal wszystkie gwary Polski”. Jest to również zapotrzebowanie wynikające z ożywienia zainteresowania językiem lokalnym, zwłaszcza słownictwem, z tendencjami do regionalizmu, podkreślania wartości swojej „małej ojczyzny”, w tym również jej języka jako ważnego wyróżnika regionu.

Przykład artykułu hasłowego: **grąziel, grązel**

Elementy składowe artykułu	Opis
grąziel,	wyraz hasłowy
grązel:	wariant fonetyczny
rodz m i ż	informacja gramatyczna (określenie rodzaju gramatycznego)
‘dyszel u pługą lub sochy; grządział’	definicja (znaczenie)
<i>Jak sie zatkalo pod gręźlem przy "orce, to sie jistykiem śturalo</i>	cytat w zapisie ortograficznym
Lubomierz boch	lokalizacja cytatu (wieś, powiat)
Mp, Maz.	zasięg geograficzny wyrazu

V.3. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* ks. Bernarda Sychty

Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej ks. Bernarda Sychty został opublikowany w latach 1967-1973 w siedmiu tomach (tom I: A – G, Wrocław ... 1967, tom II: H – L, 1968; t. III: Ł – O, 1969, tom IV: P – R, 1970, tom V: S – T, 1972, tom VI: U – Ź, 1973; tom VII: Suplement, 1976). Słownik poprzedza słowo wstępne Zdzisława Stiebera i właściwy wstęp autora, w którym omawia historię powstania słownika, sposób przeprowadzania badań, zawartość i układ słownika, jego charakter i cel, zastosowaną transkrypcję, oznaczanie geografii wyrazowej.

Słownik obejmuje tylko słownictwo zebrane przez autora – autochtona, a więc ma charakter synchroniczny. Został pomyślany jako słownik pełny, a zatem zawiera też leksykę wspólną z językiem ogólnopolskim (SychSGK: XII). Podstawę materiałową stanowi wyłącznie zbiór słownictwa zebrany w trakcie badań terenowych, zapisywany także w różnych sytuacjach życia codziennego przez autora – autochtona, księdza, etnografa, który zbieranie leksyki kaszubskiej rozpoczął już jako uczeń, następnie jako kleryk seminarium duchownego i jako ksiądz. Jak sam opisuje we wstępie, przed II wojną światową zbierał głównie wyrazy gwarowe różne od ogólnopolskich, natomiast po niej – wszystkie wyrazy funkcjonujące w gwarach kaszubskich. Badania ułatwiał mu fakt, iż był Kaszubą, rozmawiał z informatami po kaszubsku, co powodowało uzyskiwanie odpowiedzi w gwarze kaszubskiej. Ponadto sprzyjała temu jego dobra znajomość ludzi, zaufanie, jakim go darzyli jako księdza, autora sztuk wystawianych w wielu wsiach kaszubskich. Istotne było także jego wykształcenie etnograficzne, świetna znajomość kaszubskiej kultury ludowej.

Dzieło ks. B. Sychty gromadzi słownictwo z całych Kaszub z ukazaniem jego geografii. Autor we wstępie szczegółowo omawia sposób określania zasięgu geograficznego wyrazów i stosowane przez siebie skróty na oznaczenie powtarzających się podziałów terenowych (SychSGK: XXV). Podkreśla, iż „bez uwzględnienia czynnika geograficznego nie ma wyczerpującej charakterystyki słownictwa gwarowego ani pełnego obrazu życia poszczególnych wyrazów” (jw.: XXIV).

Jest to słownik łączący bardzo wyraźnie treści dialektologiczne i etnograficzne (kulturowe), czyli słownik lingwistyczno-etnograficzny, o czym świadczy też charakterystyczne określenie w tytule „na tle kultury ludowej”. Ks. Sychta we wstępie podkreśla, że jego celem było stworzenie słownika, który by opisywał nie tylko gwarę, ale także ściśle z nią złączoną kulturę ludową. Słownik ten jest wyjątkowy pod względem odnotowanych treści kulturowych. Są one wprowadzane najczęściej w postaci narracji odautorskiej na końcu artykułu hasłowego, a opisy te są często bardzo rozbudowane z wplecionymi oryginalnymi wypowiedziami informatorów – cytatai (por. np. hasła *družba*, *żeń*, *gwałda*, *gwałdka*). Zazwyczaj też opis jest bardzo dobrze widoczny i posegmentowany w postaci pojawiających się separatorów – zapowiedzi opisu (krótkich lub dłuższych, nawet w postaci całego zdania), por. np. w hasłach:

dodóm: ◊ *Zagadka:* Čěrvone vzešlo, zelone rosło, biało scqté, dodóm vzqté – žěto. ◊ *Przyspiewka tan.:* Pojmě dodóm, pojmě dodóm, zabijemě zajca, tobe noći, jemu ogón, organisce jajca (śr). ◊ *Wracając pod wieczór z gościny do domu mawiają:* Xcemě jic dodóm, bo nas lěsě zagręzo... bo nas noc zażgře. ◊ *Przysł.:* Oj rozěmku, poj do dodómku, a nie łoż po lese (śr).

dřevani: ◊ *Ponoć po wioskach na Helu modlą się, przynajmniej tak twierdzą złośliwi sąsiadzi z Gburów:* Od póltora drevna ‘cepów’, dřevaněyo gřebeňa ‘grabi’ i křevěyo želaza ‘kosy’ vėbaví nas, Panie.

dřevo: ◊ *Wierzenia:* Drzewa jakby cudem są rozo i roscó, žęjo i uměrajo jak človek, bo majó dęša. Cichy szmer liści to gádka dřev, spév i plač. W godzinę śmierci dřeva usixajo, opádá z nių kóra i dęša z nių uxádá. Dřeva są cešo. Pełne radości, że Chrystus się narodził, okrywają się w noc Bożego Narodzenia zielonymi liśćmi, puszczają pączki i kwitną.

dvěře: ◊ *Złorzeczenie:* Žebě ce dvěře pألce přěskřěnitě!

zecko: ◊ *Przesady:* zecku do ročku nie obćinajo paznokcöv, bo zecko mogłobě krase, ani nie obćinajo mu włosöv, bo mogłabě go głova bolec. zecka nie cešo gřebeńem, le šćotko.

zėvka: ◊ *Zwyczaj:* Pėrvé, kej zėvką řozělě, dalě jě jesc. Kej ona řutko jadła, to ją uřozělě, bo to značěło, że ona mže řutko robiła. Jak ona pomalinku jadła, to jě nie uřozělě, bo ona bě za pomalinku robiła (śr). ◊ *Odliczanka:* Anna, panna, gdova, zėvka (Linia).

W niektórych rozbudowanych hasłach, np. w 5-stronicowym hasle † *čarovnic*, -ě, f, *čarovnica*, -ě f., opis został podzielony następująco: ◊ Oznaki, po których można poznać czarownicę; ◊ Umiejętności nadprzyrodzone czarownicy, ◊ Sejmiki czarownic (tu prawie dwustronicowy tekst opowieści informatora z Puzdrowa), ◊ Wsie czarownic, ◊ Sposób przekazywania sztuki czarodziejskiej, ◊ Zabiegi profilaktyczne.

Układ SychSGK jest alfabetyczno-gniazdowy, choć autor we wstępie informuje, że ma charakter gniazdowy. Niemniej jednak tylko czasowniki zostały

opracowane w sposób gniazdowy, tj. w artykule hasłowym poświęconym podstawowemu czasownikowi zostały zebrane wszystkie derywaty prefiksalne. Inne derywaty, np. rzeczownikowe i przymiotnikowe, nie są już rejestrowane w jednym haśle.

Słownik jest sześciotomowy, jest też do niego Supplement (t. VII). Opracowany przez B. Ročlawskiego *Indeks a tergo do Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej Bernarda Sychty* (1991) liczy ponad 61 000 jednostek leksykalnych.

Struktura artykułu hasłowego jest następująca:

- wyraz hasłowy w transkrypcji fonetycznej (nieco uproszczonej, konsultowanej z K. Nitschem, w której nie uwzględnia się systemowych upodobień),
- geografia wyrazu hasłowego i jego wariantów lub ich poszczególnych znaczeń w nawiasie okrągłym: albo bezpośrednio po wyrazie, albo na końcu hasła, uogólniona (typu pn-zach, śr) lub dokładna (nazwa wsi), por. np.

ajka (Hel), *hajka* (Kępa Swarzewska), -*kí*, f ‘bat, bicz’ (...).

boboŕič, -u, m, 1. coll. (Zabory), zob. *boboŕině*. 2. bot. ‘trójliść, *Menyanthes trifoliata*’ L. (Przyjezierze Wdzydzkie).

gnuźel-*źla*, m, 1. ‘wielki kawał chleba’. *Uwałęc gnuźel* (Dębogórze). 2. ‘karłowate drzewo, szczególnie sosna’. *To le sō takě gnuźlě na opół* (pn-zach). 3. fig. ‘dziecko, co słabo rosce’ (pn-zach).

- informacja gramatyczna: obszerna fleksyjna, ale niepełna (rzadko składniowa i słowotwórcza), wybrane formy fleksyjne (dla rzeczowników D. lp., dla czasowników – 3. os. lp. czasu ter.), określenie części mowy (bez rzeczowników), zawsze rodzaj gramatyczny przy rzeczownikach, informacje o ograniczeniu odmiany, w odniesieniu do czasowników – aspekt, przechodność, zwrotność),
- definicja lub definicje przy wyrazach wieloznacznych,
- kwalifikator; w SychSGK uwzględniono następujące typy kwalifikatorów: chronologiczne (neolog., neosemant., † (zna tylko najst. pokolenie) †† (wyraz wyszedł już zupełnie z użycia)), frekwencyjne (sporad. oraz często pełne określenia: rzadko, rzadziej, częściej, sporadycznie), stylistyczno-ekspresywne (eufem., fig., humor., iron., pejor., pieszczotl., pogardl., rub., wulg., złośl., żartobl.), tematyczne (anat., astron., bot., etiol., kult., łow., med., muz., ryb., weter., zool) i pragmatyczne (w jęz. dzieci, przysł),
- egzemplifikacja tekstowa (cytaty w uproszczonej nieco transkrypcji fonetycznej obszerne, często wplecione także w komentarz odautorski dotyczący kultury ludowej),
- informacje etnograficzne bardzo rozbudowane, wprowadzane na ogół separatorem ◊ i odpowiednimi zapowiedziami, np. ◊ Zagadka, ◊ Wierzenie, ◊ Zwyczaj, ◊ Wróżby, ◊ Obrzędy, ◊ Zwrot, ◊ Przysłowie, lub w formie narracji odautorskiej z przytaczanymi dłuższymi tekstami gwarowymi (por. wyżej),

- w hasłach czasownikowych po skrócie Comp. wszystkie derywaty prefiksalne i sufiksalne,
- nierzadko nawiązania do gwar kociewskich i borowiackich.

Przykład wybranego artykułu czasownikowego – *gřńać* (SychSGK I: 381).

Elementy składowe artykułu	Opis
<i>gřńać</i>	wyraz hasłowy
<i>gřńi</i>	informacja gram: 3. os. lp. czasu ter.
(śr, pl)	uogólniona geografia wyrazu
<i>gřěńać, gřěńi</i> (pn)	wariant fonetyczny, 3. os. lp. czasu ter. i jego uogólniona geografia
vn, impf	informacja gramatyczna: określenie części mowy, przechodniość, aspekt
1. ‘grzmieć’	definicja (znaczenie 1.)
<i>To gřńi, Pòn Jezės palcą grozi. To są lišče, mze gřńało.</i>	cytaty ilustrujące znaczenie 1.
◊ Przysł.	separator i zapowiedź przysłów
<i>Jak včas na zimkuŭ gřńi, ũebro zŏj bąze zli.</i>	przysłowie
(Sulęcyno)	lokalizacja
◊ Zwyczaj pasterski	separator i zapowiedź opisu zwyczaju pasterskiego
(Jamno)	lokalizacja
<i>Jak to gřńi, nŏstarši pastŭr robi čiją krŏg, a v tim krąguŭ kříž, zebě zli dŭχ v ten krŏg ũe vlŏz i tej všescě pastŭře v ten krŏg vχue zŏ.</i>	opis (dłuższy cytat)
2. ‘łajać, fukać, wymyślać’	definicja (znaczenie 2.)
<i>Ńic ũe robi, le po tim polim lazi i gřńi.</i>	cytat ilustrujący znaczenie 2.
3. o ogniu: ‘trzaskać’	definicja (znaczenie 3.)
◊ Progn. meteorolog.	separator i zapowiedź
(Hel)	lokalizacja
<i>To gřěńi, pŕiŕze storēm.</i>	cytat
Odm.:	zapowiedź innych wariantów

<i>gřńec, gřěńec</i> , na Zaborach niekiedy <i>řgmńic</i> .	inne warianty (z lokalizacją jednego)
Comp.:	zapowiedź derywatów odczasownikowych
ogřěńác, va, pf ‘wyłajać, ofukać’. <i>Tak mą ogřěńala jak klatuga ‘psa’ (pn)</i> .	derywaty wraz z informacją gramatyczną, definicją, cytatami, lokalizacją

Przykład artykułu rzeczownikowego – *gńázdo* (SychSGK I: 331).

Elementy składowe artykułu	Opis
<i>gńázdo</i>	wyraz hasłowy
-u n	informacja gramatyczna: końcówka D. lp., rodzaj gramatyczny
1. ‘gniazdo, legowisko’	definicja (znaczenie 1.)
<i>Jaskulčěno gńázdo. Svěně gńázdo.</i>	cytaty ilustrujące znaczenie 1.
◊ Przysł.	separator i zapowiedź przysłów
<i>To je nřdobra ptáx, co svoje gńázdo třěpe ‘zanieczyszcza’.</i>	tekst przysłowia
◊ Wierzenia:	separator i zapowiedź opisu wierzenia
<i>Xto nalěze skovřónčěno gńězdo z jějkami, ři muři ũ tim řikũemũ doma ũepřovádac, vũe jinačě mřovčři věřijŕm jějka, le skũerěpě ũestanŕm.</i>	opis wierzenia w postaci oryginalnego cytatu
(Cieszenie)	lokalizacja
◊ Zagadka:	separator i zapowiedź zagadki
<i>Co to je za ptáx, ři má gńázda, a v gńázze je? – kukŕvka.</i>	tekst zagadki (z rozwiązaniem)
2. fig. ‘dom, rodzina’	kwalifikator i definicja (znaczenie 2.)
<i>řěškac na rozřinnim gńázze. Běc z jedněgo gńázda – ‘pochodzić z tej samej rodziny’.</i>	cytaty
(Hel)	lokalizacja
3. Fig. zwykle <i>gąsě gńázdo</i> ‘łóżko’	kwalifikator, znaczenie
<i>Jic v gąsě gńázdo – ‘iść spać’</i>	cytat
4. ‘zbudowane z drzewa i ustawione zwykle w sieni gniazdo, w którym gęś, kura lub indyczka wysiadują jajka’	znaczenie 4.

Odpowiada kociewskiemu <i>školec</i> , o którym mówi zagadka kociewska: <i>Šeži panna v šaňi, sto kožužov na ni</i> . Na całych Kaszubach <i>kurom i gąsom, co se zo na jajaχ, kla zo kaval żelazla v gńázda, žebě grmot ne zagłěšil piskłot</i> .	narracja odautorska (komentarz odautorski)
5. ‘miejsce na polu, na którym stał <i>řod</i> , „kopa” zboża’. <i>Zagrabíc gńázda</i> (Zabory).	znaczenie 5. z cytatem i lokalizacją
6. ‘szczytowa okolica głowy, w której włosy układają się jakby w pierścień’	znaczenie 6.
◇ Przesąd: <i>Čłovek, co má dva gńázda na głóve, tak že on ni może dróżki ve włosax zrobić, utońe</i> .	separator i zapowiedź opisu przesądu, tekst

Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej ks. Bernarda Sychty to dzieło wybitne, które uwzględnia całość leksyki kaszubskiej zarówno zanikającą, jak i nową, zawiera niesłychanie bogaty materiał folklorystyczny i etnograficzny, dzieło przemyślane, rzetelnie i konsekwentnie wykonane, wyzyskujące najnowsze wówczas osiągnięcia leksykografii polskiej i światowej (por. Breza 1984: 175). Hanna Popowska-Taborska ocenia słownik ks. Sychty następująco:

W Słowniku swym zgromadził materiał jak najbardziej autentyczny, zebrany w czasie licznych wędrowek po Kaszubach. Zaufanie, jakim darzyli go informatorzy, dogłębna znajomość kaszubszczyzny połączona ze znajomością miejscowej kultury oraz wielka sumienność leksykograficzna sprawiły, że *Słownik gwar kaszubskich* stał się zbiorem niepowtarzalnym pod względem bogactwa słów, form, semantyki i frazeologii. Słowa (...) występują w pełnych kontekstach i stanowią hasła wywoławcze do opisów związanych z nimi dziedzin duchowej, społecznej i materialnej kultury ludowej (przysłowia, pieśni, opowieści, zagadki, formułki magiczne, opisy wierzeń, obrzędów, obyczajów, strojów, sprzętów, budowli, potraw). (...) Słownik B. Sychty w naukowym świecie slawistycznym uważany jest za jedno z najlepszych dzieł tego rodzaju, wykorzystywany jest jako podstawowe źródło w dociekaniach nad kaszubszczyzną, niezbędne również w wypadku szerszych slawistycznych studiów komparatystycznych (Popowska-Taborska 1996a: 46-47).

V.4. Słownik gwar śląskich pod red. Bogusława Wyderki

Słownik gwar śląskich pod red. Bogusława Wyderki wychodzi niewielkimi tomami formatu B5 od roku 2000 (tom I: A – BECZKA, t. II: BECZKOWAĆ – BRAW, t. III: BRAWCOWY – BŹDŹON, t. IV: CABAK – CHWANCIAŹY, t. V: CHWANCIC (SIĘ) – CYRKAĆ, t. VI: CYRKARZ – DAWNY, t. VII: DĄB – DOZIERAĆ, t. VIII: DOZNAĆ (SIĘ) – ĘDYK, t. IX: FABER – GADZIOR, t. X: GADZIORA – GOŚCINA, t. XI: GOŚCINIE – Gźmija). Słownik redaguje zespół: Małgorzata Iżykowska, Beata Jahółkowska, Krzysztof Kleszcz, Lidia Przymuszała, Bogusław Wyderka (t. I –VIII), od tomu IX Beatę Jahółkowską

zastąpiła Danuta Lech-Kirstein. Każdy tom składa się z dwóch części: części wstępnej zawierającej skróty źródeł, skróty nazw powiatów i subregionów Śląska, inne skróty, znaki graficzne, wykaz cytowanych miejscowości i budowę artykułu hasłowego, oraz części drugiej – właściwego słownika. Tomy liczą od ok. 150 do ponad 190 stron właściwego słownika. Dodatkowo tom I jest poprzedzony obszernym wstępem (22 strony) redaktora naukowego, w którym omówiono historię prac nad słownikiem, scharakteryzowano źródła, wyłożono zasady redakcyjne.

Prace nad przygotowaniem słownika rozpoczęto w roku 1957 w dwóch ośrodkach: katowickim (pod kierunkiem prof. Alfreda Zaręby) i opolskim (pod kierunkiem prof. Stanisława Bąka i Stanisława Rosponda). Po kilku latach ośrodek katowicki skupił się na opracowywaniu atlasu, a ośrodek opolski na słowniku. Badacze „widzieli *Słownik gwarowy Śląska* jako obszerny tezaurus śląski, który obejmowałby możliwie dużą ilość wyrazów, również historycznej polszczyzny śląskiej” (WydSGŚ I: VIII), poczynając od materiałów z początku XVII wieku. Brak jasno sprecyzowanych zasad zbierania materiału i założeń badawczych oraz różnorodność materiału sprawiły, że tom próbny opublikowany w 1982 roku miał wiele niedostatków. Śmierć obu profesorów (S. Bąka i S. Rosponda) przerwała na pewien czas prace nad słownikiem, które wkrótce wznowiono pod kierunkiem prof. Feliksa Pluty. Prace nad uzupełnianiem bazy materiałowej trwały do 1990 r., a brak funduszy przerwał je do roku 1998, w którym to roku je wznowiono. Nową koncepcję słownika przedstawił Bogusław Wyderka, który ograniczył ramy chronologiczne słownika i zredukował materiał historyczny. Opracował nowe zasady redakcyjne, proponując klarowny i przemyślany sposób opracowania haseł i przejrzystą dokumentację, wzorując się na rozstrzygnięciach metodologicznych SGPPAN, oraz zmodyfikował tytuł na *Słownik gwar śląskich*.

O zasięgu geograficznym i zakresie chronologicznym *Słownika gwar śląskich* jego redaktor naukowy wypowiada się następująco:

Opracowana w słowniku leksyka obejmuje materiał XX-wieczny pochodzący z całego Śląska. Przy czym Śląsk pojmowany jest tu nie jako kraina geograficzna czy polityczna, lecz jako historycznie ukształtowany region etniczno-językowy, którego granice wyznacza obszar zwartej osadnictwa rdzennej ludności posługującej się rodzimym dialektem. (...) Omawiając geografie wyrazów, operujemy czasem nazwami subregionów: *Dolny Śląsk*, *Górny Śląsk*, *Śląsk Cieszyński*, *Śląsk Opolski*. Pojęcie *Dolnego Śląska* ma w *Słowniku* w zasadzie charakter wyłącznie historyczny. (...) Wiele nieporozumień budzi natomiast nazwa *Górny Śląsk*. Historycznie nazwą tą obejmowano dawne księstwa: opolskie, raciborskie, cieszyńskie i pszczyńskie. (...) W okresie międzywojennym nazwą *Górny Śląsk* określać zaczęto przemysłowy okręg Górnego Śląska wraz z przyległymi terenami pogranicza śląsko-małopolskiego. Takie ograniczone rozumienie uzasadniło upowszechnienie się nazwy *Śląsk Opolski* na określenie pozostałej części historycznego Górnego Śląska. (...) [W słowniku] utrzymujemy tradycyjne, szerokie rozumienie określenia *Górny Śląsk*, natomiast gdy mówimy o subregionie przemysłowym, do nazwy *Górny Śląsk* dodajemy odpowiednie określenie uściślające⁶.

⁶ Zob. B. Wyderka, Wstęp do: *Słownik gwar śląskich*, t. I, Opole 2000, s. XII, XIV-XV.

Pierwotna koncepcja gwarowego słownika śląskiego (nad którym prace rozpoczęto w latach 50. XX wieku) zakładała opracowanie obszernego (pełnego) tezaury śląskiego, rejestrującego leksykę funkcjonującą na Śląsku w ciągu wieków⁷. Po wznowieniu prac nad słownikiem w końcu lat 90. przez zespół językoznawców pod kierunkiem Bogusława Wyderki i opracowaniu nowej koncepcji leksykonu ukazało się od roku 2000 (t. I) do roku 2009 (t. XI) jedenaście niewielkich objętościowo tomików (przeciętnie ok. 200 stron).

Trudno określić ostateczną liczbę haseł, która będzie opracowana. Zdaniem redaktora naukowego, SGŚWyd będzie liczył prawdopodobnie ok. 30 podobnych objętościowo tomów. Według moich obliczeń tom I zawiera 1295 pełnych artykułów hasłowych (bez odsyłaczowych), a zatem przyjmując planowaną liczbę 30 tomów, daje to ok. 40-50 tys. haseł. To są oczywiście tylko przybliżone szacunki, bo przecież liczba haseł pełnych i odsyłaczowych może być różna w każdym tomie.

Słownik gwar śląskich pod red. B. Wyderki można określić jako słownik:

- współczesny (ale zakres chronologiczny uwzględnionej leksyki jest szerszy, gdyż obejmuje cały XX wiek. Jak podkreśla jego redaktor naukowy, ze słownictwa starszego autorzy nie rezygnują, „zwłaszcza gdy dokumentuje ono ważne zjawiska dialektalne lub regionalne”);
- duży (wydawnictwo wielotomowe);
- naukowy (w słowniku wykorzystano rozwiązania stosowane w polskiej leksykografii gwarowej, przede wszystkim w SGPPAN, cytaty podawane są w pisowni fonetycznej, dokładnie lokalizowane, a więc słownik zachowuje pełną wartość dokumentacyjną; ze względu jednak na możliwych odbiorców – niespecjalistów starano się nadać artykułom hasłowym formę jak najbardziej jasną i przystępną):
- alfabetyczny,
- dyferencyjny (notuje tylko śląskie słownictwo gwarowe, ale rozumiane szerzej niż tradycyjna leksyka gwarowa ze względu na fakt, iż na Górnym Śląsku gwary przestały być tylko językiem wsi, a stały się również językiem miast, nie rejestruje natomiast słownictwa gwar przyniesionych na Śląsk po II wojnie światowej (np. kresowych)).

SGŚWyd uwzględnia mimo zasadniczo współczesnego i dyferencyjnego charakteru również część leksyki dawnej i nowej, wspólnej z polszczyzną ogólną. Wzorem jednak SGPPAN redaktor naukowy słownika dyferencyjność pojmuje szeroko, uwzględniając m.in. nowsze słownictwo zgodne z polszczyzną ogólną, które w słowniku znajduje się bez opracowania (opatrzone gwiazdką).

Zawiera zatem następujące grupy słownictwa:

- a) wyrazy gwarowe pozostające w zasobie czynnym i biernym użytkowników gwar śląskich,

⁷ Jw., s. IX.

- b) wyrazy wychodzące z użycia („ustępujące”) na skutek zmian cywilizacyjnych (starsza warstwa śląskiej leksyki gwarowej),
- c) „wyrazy nowo przyjęte wraz z postępem cywilizacyjnym” (chodzi o wyrazy zgodne z polszczyzną ogólną, typu *telefon*, które w SGŚWyd są notowane bez dokumentacji i opatrzone gwiazdką (np. *SAMOLOT), wypierają one starszą leksykę lub funkcjonują obok niej),
- d) wyrazy wymarłe, już nieużywane, ale poświadczone w przeszłości i kiedyś typowe dla gwar śląskich,
- e) zapożyczenia obce (tu głównym problemem są germanizmy, których liczebność jest dziś spora, a kiedyś była jeszcze większa. W SGŚWyd są rejestrowane niezależnie od stopnia adaptacji do systemów gwar śląskich (bez okazjonalizmów, wyrazów przypadkowo wtrąconych w polski tekst gwarowy)⁸).

Autorzy zmagają się z problemami dotyczącymi podstawy materiałowej także długo i w sposób różnorodny zbieranej⁹. Trudności te wiążą się z niejednorodnością źródeł, niepełnymi w nich informacjami, brakiem cytatu lub zbyt małym kontekstem, który nie pozwala jednoznacznie zdefiniować znaczenia odnotowanego wyrazu, z ich zróżnicowaniem chronologicznym i niejednorodnym sposobem zbierania (zwłaszcza w odniesieniu do materiałów starszych z początków XX wieku), brakiem danych dotyczących statusu współczesnego wielu wyrazów. Niejednorodność materiału wynika – jak już podkreślono – z niejednorodności źródeł (zob. – więcej r. III.4).

Budowa artykułu hasłowego w *Słowniku gwar śląskich* pod redakcją Bogusława Wyderki jest w dużej mierze podobna do struktury hasła w SGPPAN. Zawiera następujące elementy obligatoryjne i fakultatywne, takie jak:

- 1) **Wyraz hasłowy** (ewentualnie poprzedzony numerem homonimu),
- 2) Fakultatywnie **kwalifikator**: albo bezpośrednio po wyrazie hasłowym, jeśli dotyczy leksemu, przed definicjami, jeśli charakteryzuje wybrane znaczenia;
- 3) Fakultatywnie **dział form** wprowadzany tytułem *Formy*, na który składa się część fonetyczna i część fleksyjna poprzedzona znakiem ♦;
- 4) **Dział znaczeń** sygnalizowany skrótem *Znac.* Dział ten zawiera: a) opis znaczenia (definicje), b) dokumentację (cytaty), c) lokalizację cytatów i skróty źródeł;
- 5) Fakultatywna **część poświęcona frazeologizmom** sygnalizowana skrótem *Fraz.*
- 6) Fakultatywnie **podhasło** (wraz z opracowaniem analogicznym jak hasło główne)
- 7) Fakultatywnie **informacja etymologiczna** poprzedzona znakiem ♦;
- 8) Fakultatywnie **odsyłacz do synonimu** sygnalizowany znakiem ◀;

⁸ Zob. SGŚWyd I, s. X-XV.

⁹ Szerzej o historii powstawania słownika zob. we wstępie do SGŚWyd.

9) Fakultatywnie odrębny **ustęp o funkcjonowaniu wyrazu** (np. o wycofywaniu się wyrazu, uogólnienia geograficzne) wprowadzane znakiem *.

Przykład hasła:

GELTOWAĆ, GELTUWAĆ

Formy: **geltuwać** *Piekary Śl (Kozłowa Góra); geltować // gieltować* [ŚlCiesz].

Znac. **‘być ważnym, być w obiegu’**: teraz sóm ważne marki krajowe, a gamrotówki już nie geltujóm [ŚlCiesz]; *Mikołów* [Przyw II 116]; *Piekary Śl (Kozłowa Góra)*; te ñe geltujóm *Czekanów tar; Kalety (Jędrysek) tar; Głog* [Przyw 94]; jęsce geltuj *Chrzóstowice op.*

◆ z niem. gelten.

☛ geldować.

Elementy składowe artykułu	Opis
GELTOWAĆ, GELTUWAĆ	wyraz hasłowy (ewentualnie poprzedzony numerem homonimu)
–	Kwalifikator (po wyrazie hasłowym, jeśli dotyczy leksemu, przed definicjami, jeśli charakteryzuje wybrane znaczenia)
geltuwać <i>Piekary Śl (Kozłowa Góra); geltować // gieltować</i> [ŚlCiesz].	Dział form wprowadzany tytułem <i>Formy</i> : część fonetyczna
–	Dział form wprowadzany tytułem <i>Formy</i> : część fleksyjna poprzedzona znakiem ◆
‘być ważnym, być w obiegu’	Dział znaczeń sygnalizowany skrótem <i>Znac.</i> Opis znaczenia
teraz sóm ważne marki krajowe, a gamrotówki już nie geltujóm	cd. Dział znaczeń sygnalizowany skrótem <i>Znac.</i> Dokumentacja (cytaty)
[ŚlCiesz]; <i>Mikołów</i> [Przyw II 116]; <i>Piekary Śl (Kozłowa Góra)</i> ;	cd. Dział znaczeń sygnalizowany skrótem <i>Znac.</i> Dokładna lokalizacja cytatów lub skrót źródła
–	Część poświęcona frazeologizmom sygnalizowana skrótem <i>Fraz.</i>
–	Podhasło (wraz z opracowaniem analogicznym jak hasło główne)
z niem. gelten	Informacja etymologiczna poprzedzona znakiem ◆
geldować	Odsyłacz do synonimu sygnalizowany znakiem ☛
–	Odrębny ustęp o funkcjonowaniu wyrazu (np. o wycofywaniu się wyrazu, uogólnienia geograficzne) wprowadzane znakiem *

W SGŚWyd, który gromadzi wyłącznie leksykę śląską, a więc z dużo mniejszego obszaru gwarowego niż słownik ogólnogwarowy, uogólnienia o lokalizacji wyrazów hasłowych lub ich znaczeń pojawiają się w odrębnym fakultatywnym ustępie artykułu hasłowego, sygnalizowanym znakiem graficznym ✱. Zawiera on także, oprócz danych o geografii wyrazów hasłowych, wszelkie inne informacje o funkcjonowaniu wyrazu, czyli wyjaśnienia dotyczące jego specyfiki i pragmatyki, jego wycofywania się itd. (SGŚWyd: XXI-XXII). Taki akapit zawiera 14 artykułów hasłowych z tomu I liczącego 1295 haseł pełnych (bez odesłanych i pustych, tj. opatrzonych gwiazdką jako zgodnych z polszczyzną ogólną¹⁰):

- ADWENT ✱Różnicowanie fonetyczne form ustępuje na rzecz postaci ogólnej *adwent*.
 AGAC ✱Wyraz znany i używany na całym Śląsku.
 AGITYROWAĆ ✱Forma wypierana przez ogp. *agitować*.
 AJNMALIGA ✱Wyraz współcześnie nie notowany.
 AKTUAR ✱Wyraz obecnie nie notowany.
 APARAT ✱Znaczenie 3. nowsze, przejęte z polszczyzny potocznej.
 APETYT ✱Formy z nagłosowym *h-* zaginęły, podaje je tylko [Przyw].
 APFELZYNA ✱Wyraz nie notowany na Śląsku Cieszyńskim.
 ASPOŃ ✱Zapóżylenie z czes. notowane tylko w gwarach graniczących z obszarem języka czeskiego.
 ATRAMENT ✱Wyraz nowszy wypierający stare synonimy.
 BAIC ✱Wyraz notowany tylko na Śląsku Cieszyńskim.
 BARANA ✱Wyraz notowany tylko w gwarach opolskich i strzeleckich.
 BARDLA ✱Wyraz poświadczony tylko na Śląsku Cieszyńskim.
 BARDO ✱Wyraz poświadczony tylko na Śląsku Cieszyńskim.

V.5. Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur

Wielotomowy *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* opracowywany przez Pracownię Słownika Gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie ukazuje się od roku 1987 (t. I: A – Ć, pod red. Zofii Stamirowskiej, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1987, ss. 408; t. II: D – G, pod red. Zofii Stamirowskiej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, ss. 353; t. III: H – K, pod red. Zofii Stamirowskiej i Henryki Perzowej, Warszawa-Kraków 1993, ss. 402; t. IV: L – N, pod red. Henryki Perzowej i Danuty Kołodziejczykowej, Warszawa-Kraków 2002, ss. 366; t. V: O – Ó, pod red. Henryki Perzowej i Danuty Kołodziejczykowej, Warszawa-Kraków 2006, ss. 207).

Słownik ten ma ogromne znaczenie zarówno naukowe, jak i społeczne, gdyż przedstawia leksykę gwar dziś już w zasadzie nieistniejących ze względu na masowy *exodus* Mazurów i Warmiaków w latach 50.-60. XX wieku w wyniku nieprzyjaznej im polityki ówczesnych władz PRL uznających ich za Niemców.

¹⁰ Obliczenia własne.

Początek prac nad SGOWM przypada na lata 1950-1953, kiedy to pod kierunkiem prof. Witolda Doroszewskiego i prof. Haliny Konecznej przeprowadzono na terenie Ostródzkiego, Warmii i Mazur rozległe badania, których plonem było zebranie obfitego materiału, w tym szczególnie leksykalnego. Historia badań i poszczególne etapy prac nad słownikiem zostały szczegółowo omówione zarówno we wstępie do słownika (SGOWM I: 32-35), jak i w kilku artykułach (por. np. Pomianowska, Szymczak 1962; Zespół PDZJPAN 1965; Stamirowska, Pałaszowa, Perzowa 1973), dlatego tu rezygnuję z jej przedstawiania.

Instrukcję redakcyjną przygotowaną przez Zofię Stamirowską opublikowano w 1969 roku, a zeszyt próbny (pod red. Z. Stamirowskiej, H. Pałaszowej, H. Perzowej, redaktor naukowy: W. Doroszewski) – w 1972 roku. Dyskusję po konferencji nad zeszytem próbnym SGOWM przedstawiono w osobnym artykule (Stamirowska, Pałaszowa, Perzowa 1973).

Słownik poprzedza obszerna część wstępna, na którą składa się właściwy wstęp i informacje szczegółowe. Wstęp przedstawia zarys dziejów opisywanego terenu, charakterystykę fonetyczną gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur według stanu z początku lat pięćdziesiątych XX wieku i ogólne informacje o słowniku (w tym historię prac nad słownikiem, podstawę materiałową i ogólną koncepcję słownika oraz organizację pracy nad nim). W informacjach szczegółowych omówiono zasady redakcyjne i źródła, tu też znalazły się skróty i znaki stosowane w artykułach oraz spisy miejscowości. Kończą część wstępną literatura przedmiotu i 2 mapy przedstawiające miejscowości, w których zbierany był materiał w latach 1950-1953, oraz historyczny zasięg języka polskiego w Ostródzkiem, na Warmii i na Mazurach.

Podstawę materiałową SGOWM stanowią:

- 1) zapisy dokonane w terenie podczas ekspedycji dialektologicznych w latach 1950-1953,
- 2) przykłady z literatury przedmiotu (m.in. z prac Kazimierza Nitscha, A. Steffena, z serii monografii „Słownictwo gwar Warmii i Mazur”, z „Małego atlasu gwar polskich”),
- 3) teksty gwarowe, zbiory pieśni, roczniki regionalnych czasopism, monografie etnograficzne,
- 4) pamiętniki autochtonów, słownik wsi Tuławki opracowany przez autochtona,
- 5) uzupełniający materiał – nagrania z 20 wsi przekazane przez Pracownię Gwar UAM (por. SGOWM I: 35-37; Zespół PDZJPAN 1965: 373-374).

Zgromadzony do słownika materiał liczy ok. 600 000 kart materiałowych, dokumentujących ok. 30 000 haseł (SGOWM I: 37). Jest to podstawa obszerna, ale niejednolita, zbierana według różnych zasad (zwłaszcza metodą kwestionariuszową, nastawioną na badanie nazw, w mniejszym stopniu – znaczeń) i stąd wynikająca nierównomierność materiału zarówno pod względem geograficznym (uwarunkowana przede wszystkim niejednakowa liczba autochtonów w różnych okolicach), jak i liczby poświadczeń (zob. więcej r. III, pkt. III.4.).

SGOWM pomyślany został jako regionalny słownik gwarowy pełny, tj. obejmujący całość leksyki ostródzko-warmińsko-mazurskiej, także wspólnej z językiem ogólnopolskim. Układ słownika jest alfabetyczny, a związki między hasłami są sygnalizowane za pomocą odsyłaczy. Zakres czasowy obejmuje wieki XIX-XX, słownik ma zatem charakter synchroniczno-diachroniczny.

Budowa artykułu hasłowego jest przemyślana i wieloaspektowa (wieloelementowa), obejmuje bowiem następujące składniki:

1. wyraz hasłowy,
2. dane o źródłach w nawiasie okrągłym w główce hasła,
3. uogólniona lokalizacja – do całych obszarów dialektalnych i do powiatów,
4. fakultatywnie pozasystemowe warianty fonetyczne lub morfologiczne wyrazu (wraz z lokalizacją),
5. informacja gramatyczna, w tym formy fleksyjne różne od ogólnopolskich i „chwijne” w polszczyźnie ogólnej,
6. definicja (objaśnienie znaczenia),
7. dane o uogólnionej lokalizacji znaczenia,
8. cytaty (egzemplifikacja materiałowa),
9. dokładna lokalizacja cytatu (nazwa wsi, powiat),
10. fakultatywnie w zależności od materiału użycia przenośne wyrazu wprowadzane znakiem ● ze skrótem *przen*,
11. fakultatywnie w zależności od materiału wyrazowe związki zleksykalizowane (w zasadzie także z definicją, geografią i cytatami),
12. fakultatywnie w zależności od materiału zebrana na końcu seria tzw. określeń gatunkujących, zestawienia sygnalizowane znakiem ▲,
13. ewentualne podznaczenia (również z definicją, geografią i cytatami), wprowadzane znakiem ●●,
14. ewentualne podhasła (z główką i znaczeniami opracowanymi podobnie jak w podstawowej części artykułu),
15. związki frazeologiczne – poprzedzane znakiem ● ze skrótem *fraz* (szerzej o frazeologii w SGOWM zob. Kołodziejczykowa, Krasowska 2003),
16. ewentualny odsyłacz porównawczy do innego artykułu,
17. przy zapożyczeniach niemieckich – wskazanie niemieckiej podstawy wyrazu hasłowego.

Struktura haseł zostanie przedstawiona w tabeli na podstawie dwóch haseł:

I. mark, marka (Z + P + lit) OWM, psn; *mark* sp Mrąg, *marka* OW Szcz Giż, zapisy nie rozstrzygające formy Nsg OWM; Gpl -ów OWMzach Mrąg Giż, *mark* Olsz Szcz Węg Giż, *marek* OWM; ‘moneta o wartości 100 fenigów’: *tam jek ʷorałi to še wikulaŋ mark Mrągowo, co s tęgō, kedŋ čuovjek – ŋe -? žišoŋ zarobji, a puŋže za puŋ gožim i juš juš pšepije tō marke Kajkowo O, UAM, talar to tŋy markŋ Grabin Mł O, ten šošat jest mi sto marek w dŋugu Kajkowo O, budowaŋie wodočongu w wårtošči sto šetēmžęšont pŋęŋć tušenci mårk Ryn Giż, pšęŋć markŋ tšeba zapŋućić* ib. (Nm. *Mark*).

oluga (Z + lit + SWM VI, X) OWM; *aluga* O Szcz Mrąg Giż Pisz Elk, *holuga* Olsz, *luga* Olsz Mrąg (*oluga* OWM i uogólnione w SWM X); 1. 'wyrąbany w lodzie otwór służący do wpuszczania i prowadzenia sieci, przerebel' OWM: *oluğa, gžeńevot bęże zapuscant* Grabnik Elk, *oluga – to jek rybaķi vyrombō tako luge jak ta izba dugo, šyroko* Ługwałd Olsz, *aluğa, to lōt bēnže vycinany* Siedliska Giż, *oluğa – co rbtv wycūngajō* Maradki Mrąg, *rbtv dusō še – muso bić* *oluği wicēntē, co majo oddeχ* Pieczarki Węg, *oluğa – co tlo witiē, co budō bynže pojone* Mrągowo, *jek noši woda do izby, to χoluga wytīē* Purda Olsz; 2. 'kałuza' Mrąg; por. **kaluga**.

Elementy składowe artykułu	Opis
I. mark, marka oluga	wyraz hasłowy (ewentualnie poprzedzony numerem homonimu)
(Z + P + lit) (Z + lit + SWM VI, X)	źródła (dane ogólne)
OWM OWM	uogólniona lokalizacja wyrazu
<i>mark</i> sp Mrąg, <i>marka</i> OW Szcz Giż, <i>aluga</i> O Szcz Mrąg Giż Pisz Elk, <i>holuga</i> Olsz, <i>luga</i> Olsz Mrąg (<i>oluga</i> OWM i uogólnione w SWM X);	warianty morfologiczne lub fonetyczne wraz z uogólnioną lokalizacją i ewentualnymi kwalifikatorami (tu sp)
zapisy nie rozstrzygające formy Nsg OWM; Gpl -ów OWMzach Mrąg Giż, <i>mark</i> Olsz Szcz Węg Giż, <i>marek</i> OWM –	informacja gramatyczna (w tym nietypowe formy fleksyjne wraz z uogólnioną lokalizacją)
'moneta o wartości 100 fenigów' 1. 'wyrąbany w lodzie otwór służący do wpuszczania i prowadzenia sieci, przerebel'	definicja (objaśnienie znaczenia 1.)
–	podznaczenia
– OWM	Geografia znaczenia 1.
<i>tam jek</i> <i>oraľi to še wikulau mark oluğa, gžeńevot bęże zapuscant</i>	pierwszy cytat
Mrągowo Grabnik Elk	lokalizacja cytatu (nazwa wsi, powiat) i określenie ewentualnie źródeł
<i>co s tēgo, kēdi čuovjek – ňe -? žišoј zarobji, a pujže za puu gožim i juš juš pšepije tō marke</i> Kajkowo O, UAM, <i>talār to tšy markī</i> Grabin Mł O, <i>ten šošat jest mi sto marek w dūgu</i> Kajkowo O, <i>budowańe wodočōņgu w wārtošči sto šetēmžēšont pžeńē tšēnci mārē</i> Ryn Giż, <i>pšēńē markī tšēba zapuacīē</i> ib. <i>oluga – to jek rybaķi vyrombō tako luge jak ta izba dugo, šyroko</i> Ługwałd Olsz <i>aluğa, to lōt bēnže vycinany</i> Siedliska Giż <i>oluğa – co rbtv</i>	pozostałe cytaty z lokalizacją

<i>wyćungajó</i> Maradki Mrąg, <i>ribi dusó še – muso bć</i> ^u <i>oluḡi wićente, co majo oddeḡ</i> Pieczarki Węg, ^u <i>oluḡa – co tlo witnie, co bidḡo bynḡe pojone</i> Mrągowo, <i>jek nośi woda do izby, to ḡoluga wytńe</i> Purda Olsz;	
–	użycia przenośne wyrazu
–	wyrazowe związki zleksykalizowane
2. ‘kałuza’	definicja (objaśnienie znaczenia 2.)
Mrąg	uogólniona lokalizacja znaczenia 2.
–	podhasła
–	związki frazeologiczne
–	seria tzw. określeń gatunkujących
por. kaluga	odsyłacz
(Nm. <i>Mark</i>).	podstawa niemiecka przy germanizmach

Hasła zapisane ortograficznie są najczęściej jednowyrazowe, ale występują też tzw. hasła parowyrazowe:

- a) tzw. hasła sprzężone, gdy w materiale poświadczony zostały dwie (lub więcej) formy podstawowe, z których przynajmniej część form zależnych jest wspólna (niemożliwa do wyraźnego przyporządkowania do jednej z form), por. np. wyżej **I. mark, marka**;
- b) tzw. hasła seryjne – połączenia dwu lub paru haseł potencjalnie samodzielnych (najczęściej wyrazy o tej samej podstawie i budowie słotwórczej i o takim samym lub zbliżonym znaczeniu różniące się tylko postacią fonetyczną rdzenia lub zmianami na granicy morfemów czy zleksykalizowane formy fonetyczne i warianty wyrazów złożonych), np. **odspodni** (SWM X) O Mzach Mrąg Elk, **odspodny** (Z + lit) W Szcz Giż, **odspódni** (Z + lit = SWM XII) W Szcz, **odspódny** (Z + lit + SWM II, XII, SWMa, KMW 81) OWMzach Mrąg, Giż, które inaczej niż hasła sprzężone otrzymują własne dane źródłowe i lokalizacyjne.

Hasłem jest każdy odrębny wyraz, a więc osobne hasła tworzą wyrazy różniące się pod względem słotwórczym, np. deminutiwa, prefiksalne pary aspektowe, także czasowniki z morfemem *się*, formy supletywne oraz wyrażenia przyimkowe typu *po ciemku* z niezachowanym osobno dawnym członem przymiotnikowym. Natomiast imiesłowy, wyrazy w zmienionej funkcji gramatycznej oraz przysłowki typu *bokiem, bez mała, do dziwu* tworzą podhasła. Inaczej traktowane są zleksykalizowane związki wyrazowe, do których autorzy SGOWM zaliczają zestawienia i związki frazeologiczne. Wyodrębnia się je w tekście artykułów hasłowych

i wprowadza ustalonymi znakami. Są one opatrzone odpowiednimi definicjami i cytatami wraz z lokalizacją.

SGOWM to słownik dokładnie określający źródła (por. przykłady powyżej), geografie haseł i podhaseł, lokalizację wielu obszernych cytatów (przytaczanych z nagrań w transkrypcji fonetycznej, natomiast ze źródeł pisanych – zgodnie z zapisem oryginalnym).

Informacja gramatyczna w SGOWM jest wybiórcza, przede wszystkim fleksyjna, czyli są to dane o nietypowej odmianie (niekiedy rodzaju gramatycznym lub aspekcie) i wybrane gwarowe formy fleksyjne różne od ogólnopolskich, przy niektórych hasłach obszerna (zob. szerzej r. IV, pkt. 4.).

Spośród kwalifikatorów w SGOWM stosowane są kwalifikatory frekwencyjne (sp, powsz, rzad), chronologiczne (tylko mł.), stylistyczno-ekspresywne (np. *iron.*, *obsc.*, *pejor*, *wulg.*, *żart.*), tematyczne (np. *anat.*, *med.*, *rel.*, *zool.*) i pragmatyczne (np. *lit.*, *lud.*, *oracja*, *przs.*, *psn*, *zag.*)¹¹.

Informacja etymologiczna ograniczona jest do germanizmów, przy których podaje się podstawę niemiecką, por. np.

lorbas (Z + lit + SWMc) O Olsz Nidz, psn; 'łobuz, nicpoń': *vižovaju sobže takygo lorbasa, a terâ ni moze dać sobže z nam redi* Sząbruk Olsz. (Nm. gw. lorbas).

SGOWM to przykład konsekwentnego interesującego, dobrego opracowania leksykograficznego. O jego wartości decyduje m.in. bogactwo materiału szczegółowo i precyzyjnie opisanego, przejrzysta struktura artykułu hasłowego, duża dokładność opracowania, konsekwentna realizacja zasad wyłożonych we wstępie, ciekawe redakcyjne rozwiązania szczegółowe, dokładna geografia wyrazów i form oraz lokalizacja cytatów, obszerna cytaty przynoszące szereg informacji o użyciu wyrazu jego łączliwości leksykalnej i składniowej, mające też nieraz walor etnograficzny, precyzacja znaczeń, opis związków frazeologicznych i zestawień wraz z pełną dokumentacją (znaczenia, przykłady, lokalizacja).

V.6. *Słownictwo kociewskie* ks. Bernarda Sychty

Słownik kociewski ks. Bernarda Sychty to jego drugie – po *Słowniku gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* – dzieło leksykograficzne o podobnym charakterze i sposobie opracowania, co sygnalizuje już sam tytuł paralelny do pierwszego: *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*. Jest to słownik trzytomowy (t. I: A – Ę, t. II: G – Ń, Wrocław-Warszawa 1980; t. III: O – Ź, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985). Tom I poprzedza dwustronicowe słowo wstępne Hanny Popowskiej-Taborskiej, które kończy następująco:

¹¹ Szerzej zob. r. IV, pkt. 5.

Tak oto otrzymuje Kociewie olbrzymi zbiór słownictwa i kompendium danych związanych z jego ludową kulturą. Zbiór ten wypełnia lukę istniejącą w naszej wiedzy o tym rejonie Polski, a nazwisko autora gwarantuje, że będzie to praca o olbrzymiej wartości materiałowej i o przemyślanej formie. (SychSK VII).

Po nim następuje równie krótka przedmowa autora wraz z lakonicznym opisem układu słownika, zastosowanej transkrypcji wykazem skrótów. Tom III zamyka *Posłowie* H. Popowskiej-Taborskiej.

Już tytuł sygnalizuje duży udział informacji etnograficznych, które autor zamieszcza w formie narracji odautorskiej po wszystkich znaczeniach. Jest to zatem słownik lingwistyczno-etnograficzny. Ks. Sychta przytacza całe opisy niektórych zwyczajów, piosenki, przyspiewki, zagadki, podania itp. Edward Breza ocenia, iż słownik kociewski, choć objętościowo mniejszy od kaszubskiego, w zakresie materiału folklorystycznego i etnograficznego jest nawet bogatszy od *Słownika gwar kaszubskich* (Breza 1984: 175). Niektóre hasła bogate w treści kulturowe są w związku z tym obszerne, por. np. hasła *vojanka*, *vojanńik* z przytoczonymi pieśniami żołnierskimi, *duša* (hasło prawie dwustronicowe) z bardzo bogatym opisem wierzeń, zwyczajów, przysłów czy hasła *vimńotki* (z opisem gleby na Kociewiu i rodzaju gospodarzy), *vlos* (z opisem wierzeń):

vimńotki, -óv, plt ‘teren piaszczysty, piaski’. Kociewie posiada obok gleby dobrej ziemię bardzo ubogą. Nierzadko trafiają się *vimńotki*, w których *žamnia ňe jestaj ňigdi dõma, ale zavdi pode drogõ... po gošćině choži bo abo udaje ša do boru, abo jõ vatř přenoši čangam z mñejsca na mñejsce*, o ile sosna nie związała jej swymi korzeniami. Nie dziw, że nieraz na tak nieurodzajnej glebie nie tylko *putker*, lecz nawet większy gbur miał kiedyś zaledwie co jeść. Gospodarzy takich nazywano *bedulami* lub *patěrakami*. Por. *vidmužõvé*.

vlos, -a, m ‘włos’. *Ale maš ti, ževčino, pãkne vlosi!* ◊ Wierzenia: Człowiek z rosnącym włosiem na brodzie rychło owdowieje. Włosy najeżone na głowie zapowiadają wiatr. Włosy obce wplątane w swoje miały niegdyś zastosowanie przy zapuszczaniu kołtunu. Lęk wzbudzają ludzie z rudymi włosami. Dziecku w pierwszym roku życia nie należy obcinać włosów ani paznokci. Człowiek mający dwa gniazdko na głowie, tak że trudno mu zrobić przedział we włosach, niebawem utonie.

Słownik zawiera ok. 5000 haseł. W zamierzeniu ma to być słownik pełny, a więc nienotujący wyłącznie osobliwości gwarowych, lecz również wyrazy wspólne z polszczyzną ogólną. Autor stwierdza, że ma on układ gniazdowy (zob. SychSK XI), ale rzeczywiście ma układ alfabetyczno-gniazdowy i to niekonsekwentny, gdyż tak zostały opracowane tylko czasowniki, głównie prefiksalne, por.

těrać, *těra*, vn, impf ‘ciężko pracować’. *Těrom cali žaň od rena do večora*. Comp.: *viterać*, va, pf ‘wytępić, wygubić’. *Mñamci žčali všistkěž Polakõv viterać. Uterać ša*, vr, pf ‘zdechnąć’. *V tím roku mñe ša juž drugi kõn uterał. Zatěrać*, va, pf ‘zamęczyć kogoś na śmierć’. *Ňe klaž takij dužěž furõv, bo zatěraš te koňiska. Zatěrać ša*, vr, pf, zob. *uterać ša*.

ale już czasowniki pochodne utworzone sufiksalnie, np. *stojić* i *stojuxnać* (..) dem. od *stojíc*, stanowią osobne hasła.

Brak układu gniazdowego także w zakresie innych części mowy, por. np.

přibočni, adj. subst. zob. *přibočnik*.

přibočnik, -a, m. ‘družba weselny’. *Ja žam juž raz běl za přibočnika.*

přibočnica, -i, f ‘druhna weselna’. *Puda žiš na vesele za přibočnica.*

które omówiono w odrębnych hasłach.

Struktura artykułu hasłowego jest następująca:

- 1) wyraz hasłowy w wersji gwarowej zapisany fonetycznie,
- 2) informacja gramatyczna (często określenie części mowy, rodzaju gramatycznego rzeczownika, aspektu czasownika, D. lp. rzeczowników),
- 3) fakultatywnie kwalifikatory (chronologiczne, np. *neolog.*, *neosemant.*, †, frekwencyjne: *sporad.*, stylistyczno-ekspresywne, np. *eufem.*, *iron.*, *pejor.*, *pieszczotl.*, *pogardl.*, *rub.*, *wulg.*, *złośl.*, *żartobl.*, tematyczne, np. *anat.*, *astron.*, *bot.*, *etiol.*, *kult.*, *łow.*, *med.*, *muz.*, *ryb.*, *weter.*, *zool.*, pragmatyczne, np. *w jęz. dzieci*, *przysł.*),
- 4) definicja (objaśnienie znaczenia),
- 5) cytaty (ilustracja tekstowa) bez dokładnej lokalizacji, zapisane fonetycznie,
- 6) fakultatywnie po znaku $\diamond$ związki frazeologiczne, przysłowia, porównania, zagadki, fragmenty pieśni itp.,
- 7) geografia przykładu, zwrotu, przysłowia.

Cytaty nie są ściśle lokalizowane, uogólniona lokalizacja typu *pd* (południe) dotyczy natomiast wyrazów hasłowych, zwrotów, przysłów, zagadek, pieśni itp.

Ks. Sychta nie ukończył słownika kociewskiego. Tom III opracowała po śmierci autora Hanna Popowska-Taborska, o czym pisze w *Posłowiu*. To wyjaśnia braki w słowniku sygnalizowane przez nią nie tylko w *Posłowiu* (Popowska-Taborska 1992/2010, 2003/2010: 125-126) i określenie SychSK jako *kociewskiego thesaurusa rozproszonego* (Szczepińska 2001).

V.7. Słownik malborski Huberta Górnowicza

Dwuczęściowy słownik malborski Huberta Górnowicza ukazał się jako tom drugi monografii gwarowej w dwóch obszernych zeszytach (*Dialekt malborski. Tom II. Słownik. Zeszyt 1 A-Ó*, ss. XXIII + 320; *Zeszyt 2: P-Ż*, ss. 334) w latach 1973-1974 w Gdańsku. Łącznie słownik liczy 654 strony, a poprzedza go obszerny dwudziestostronicowy wstęp w którym autor przedstawił zakres i zasób słownika, metody opracowania i wykaz zastosowanych skrótów. Nie ma natomiast informacji o badanym terenie (poza danymi o liczbie wsi) i o cechach gwary malborskiej, gdyż zostały one przedstawione w tomie pierwszym *Dialektu malborskiego*. Słownik zawiera – według danych zawartych we wstępie (s. VII) – 7231 artykułów

hasłowych w układzie alfabetycznym, w których odnotowano 7979 wyrazów, 574 zestawienia, 1093 związki frazeologiczne (głównie stałe) i 105 przysłów ludowych.

Słownik malborski jest zasadniczo synchroniczny, rejestruje przede wszystkim leksykę zebraną w trakcie eksploracji terenowych w latach 1953-1959, niemniej jednak słownikarz uwzględnił też „wyrazy i ich znaczenia wymarłe” przytoczone za Józefem Łęgowskim (z roku 1889) i Kazimierzem Nitschem (z 1904 roku)¹², których już nie potwierdzili nawet najstarsi informatorzy. Dzięki temu słownik ma też walor historyczny, ukazując zanik poszczególnych leksemów lub ich znaczeń. Podstawą materiałową słownika jest słownictwo zebrane w trakcie wspomnianych wyżej badań ze 115 wsi Malborskiego, przy czym najwięcej materiału pochodzi z 12 wsi (3000 wyrazów zostało tu zebranych i porównanych, stąd też słownik malborski jest także słownikiem porównawczym tych 12 wsi). Materiał jest dokładnie lokalizowany i jednorodny, co znacznie podnosi wartość słownika.

Z zamierzenia ma to być słownik pełny, ukazujący cały zasób leksykalny, ale z pewnymi wyjątkami, tj. nie odnotowuje z reguły liczebników (omówionych w tomie pierwszym), wszystkich przymiotników i przysłówków zaprzeczonych, przymiotników złożonych z elementem liczebnikowym, germanizmów okazjonalnych, nazw własnych (z niewielkim wyjątkami). Autor podaje natomiast nowe wyrazy, które weszły do gwar z polszczyzny ogólnej.

Zasadniczo jest to słownik lingwistyczny, ale ma też pewne walory etnograficzne, przypominając w pewnym stopniu słownik ks. Sychty. Autor przytacza bowiem przy najważniejszych nazwach z zakresu kultury materialnej i duchowej krótkie dodatkowe informacje w postaci krótkich tekstów gwarowych, por. np. hasło *masło* czy piosenkę w haśle *frantowny*.

We wstępie autor – jak zaznaczyłam wyżej – przedstawił w miarę precyzyjnie założenia metodologiczne i szczegółowe rozwiązania redakcyjne. Przegląd słownika przekonuje, że są one na ogół konsekwentnie realizowane. Stosuje klarowny system odsyłania. Oprócz haseł pełnych Hubert Górniewicz tworzy bowiem wiele haseł odsyłaczowych, które przedstawiłam szczegółowo w rozdz. III.7.

Szczególnie interesujący dla badacza-dialektologa, choć rzadko w leksykografii gwarowej stosowany, jest pierwszy typ odsyłaczy: od nazw ogólnopolskich do gwarowych.

Budowa artykułu hasłowego jest przemyślana. Składa się on z następujących elementów, takich jak:

- wyraz hasłowy w pisowni literackiej, ale z zachowaniem cech zleksykalizowanych, np. **umerty**: *umerti* rzecz. o odm. przym. ‘człowiek zmarły’ (w wypadku wariantów fonetycznych na czoło wysuwana jest forma

¹² Zob. Dr Nadmorski (Józef Łęgowski), *Urządzenia społeczne, zwyczaje i gwara na Malborskiem*, „Wisła”, R. III, 1989, s. 717-754; K. Nitsch, *Dialekty polskie Prus Zachodnich*. Przedruk w tegoż, *W wybór pism polonistycznych*. T. III. *Pisma pomoroznawcze*, Wrocław – Kraków 1954, s. 244-250.

częstsza i bardziej typowa dla gwary, np. *jermark* i *jerzmo*, a nie *jarmark* i *jarzmo*, lub gdy trudno ustalić częstość użycia i typowość danej formy – postać bliższa polszczyźnie ogólnej). Hasła zazwyczaj są jednowyrazowe. Osobne hasła tworzą czasownikowe pary aspektowe prefiksalne (sufiksalne są omawiane w tzw. hasłach parzystych), por. **dziakać, dziaknąć**: *žakać, -um, -aš*, ndk. – *žaknuć, -ne, -neš*, dk. ‘ciąć energicznie czymś ostrym z góry na dół’ (...); ale **czaić się, zaczyć się** to dwa odrębne hasła), przysłówki typu *doskokoma, ciggiem*, rzeczownikowe formacje deminutywne i augmentatywne, przymiotnikowe i przysłówkowe intensiwa, por. **gołąbuszek**: *goũmbušek, -ška*, m. ‘zdr. od gołąbek’; **króciuchno**: *krůćuxno* ‘przysł. od króciuchny’; **króciuchny**: *krůćuxni* ‘zdr. od krótki w zn. 1’; formy supletywne, warianty morfologiczne typu *brew, brwia*; np. **krukiew**: *krukęf, -kfj*, f. ‘laska kulawego’ An, Gd Ki, MW, Pk, Sp, ST, Tn, Ty: *Kulavi žiže na krukfj* Ki. Z niem. Krücke. SYN: krukwia, kula; **krukwia**: *krukfja, -i*, f. 1. ‘laska kulawego’ t. w Ja: *jak kulavi krukfe zостајi, ny^e može jišć*. SYN: krukiew, kula;

- postać gwarowa hasła w transkrypcji fonetycznej lub kilka wariantów przy dużym zróżnicowaniu wymowy, np. **chrzestnica**: *χšestnica* An, Sp, Tn || *kšestnica* Pk, Ty || *χšešnica* Gd, Ja, NWS, ST, SWs || *kšešnica* MW, -i, f. ‘naczynie z wodą święconą, przy którym odbywa się chrzest’;
- obszerna informacja gramatyczna, konsekwentnie stosowana przy każdym wyrazie, choć niepełna: przy rzeczownikach D. lp. (końcówka lub zakończenie uwzględniające alternacje tematyczne) i rodzaj gramatyczny (ewentualnie ograniczenia w zakresie kategorii liczby), stopień wyższy przy przymiotnikach, przy zaimkach – „tyle przypadków zależnych, ile trzeba, nieraz nawet cały paradygmat” (GórnDM XV), przy czasownikach – aspekt i 1. i 2. os. lp. czasu teraźniejszego lub 3. os. przy czasownikach typu *dnijeje*, także inne dodatkowe dane, np. w hasle **karasz**: *karš* ‘zdrowy, rzeński’ przym. ndm. używany tylko w nom. sg. w funkcji orzecznika (więcej zob. rozdz. IV.4);
- definicja (autor wzoruje się tu na *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, co ma umożliwić porównanie zasobu leksykalnego i semantyki wyrazów malborskich z językiem ogólnopolskim);
- kwalifikatory: chronologiczne (przestarz., st., nw., liter., powoj., wyrazy i znaczenia wymarłe oznaczone zostały krzyżykiem †), ekspresywne (eufem., hipokor., humor., podn., pogard., przen., wulg) i częstotliwościowe, tj. frekwencyjne (powsz., cz., rz., sporad.), por. np. **karw**: *karf, karwa*, m. 1. ‘byk’ przestarz. w Be Gd, NWS, Ps, Pw, SWs, Tn (...), SYN: powsz. byk; 2. ‘leniuch’ t. FRAZ: *ti zgny^eyi karvyje* ‘ty leniuchu’ powsz. w gw. centr. i w Pk (...); ; †**paździebia** pl.t. ‘len z październikami’ (Łęg 746.); **szerzawy**: *šyřavi* ‘trochę szeroki’ rz. w Ki, MM, MW (...); **szurek**: *šurek, -rka*, m. ‘chłopiec w wieku do 6 lat’ humor. powsz. (...); **szytuz**: *šitus, -za*,

- m. ‘ustęp, najczęściej stary, rozwalający się, zabrudzony’ wulg. i przestarz. (..). SYN powsz.: wychódek.; **śmierdziel**: śmíny^erżel, -ela, m. ‘brudne dziecko’ pogard. (..) SYN: kałęd;
- lokalizacja i zasięg terytorialny wyrazów hasłowych lub ich znaczeń występująca po definicji w postaci skrótu, który oznacza uogólnioną geografie typu gw.cent. – gwary centralne, albo jako skróty nazw miejscowości, w których wyraz odnotowano (brak takiego określenia oznacza, że jest to wyraz ogólnomalborski), np. **białtko**: bjaŭtko, -a, n. ‘białko w jajku’ w gw. nadwiśl.; **mantyka**: mantika, -i, m. a f. ‘mańkut’ NWS, Sp, ST, SWS, Tn;
  - cytaty w transkrypcji fonetycznej, czyli egzemplifikacja tekstowa (ich długość jest różna, najdłuższe są krótkie teksty gwarowe przy 58 hasłach, które ilustrują nazwy najważniejszych desygnatów w zakresie kultury materialnej i duchowej);
  - dokładna lokalizacja cytatów (skrótów nazw wsi);
  - odsyłacze do synonimów rozumianych jako wyrazy równoznaczne wprowadzane skrótem SYN, natomiast do wyrazów bliskoznacznych skrótem Por., np. **klekot**, -a, m. 1. ‘człowiek mówiący dużo, lecz bez sensu’ t. w ST (...). SYN: breda, chlabzdra, trzepak. Por. gadliwy, pyskał, wyszczekany; **ufefrać się**: (...) ‘zabrudzić się’ (..). SYN: obrudzić się, obrzechtać się, obrzydzić się, ochlapać się, opacać się, osmolić się, powalać się, unurzać się;
  - ewentualne podhasła: w postaci podhasła opracowywane są związki frazeologiczne sygnalizowane skrótem FRAZ, zestawienia – skrótem ZEST z pełną dokumentacją (cytatami, kwalifikatorami, definicjami, lokalizacją itp.), np. **miech**: mńex, -a, m. 1. ‘worek’ powsz. (...) FRAZ: mńexy^em χlapńy^enti ‘głupi’: je χiba mńexy^em χlapńy^enti, że take gupoti gada Tn; **mleko**: mly^eko (...) ZEST: χude mly^eko ‘mleko zbierane’: Deli mu χudy^ego mly^eka NWS; gy^ejste mly^eko ‘zsiadłe mleko’: jak ma zdrowi žou^endek, može gy^ejste mly^eko ješć SWS; czasowniki z obocznym się sygnalizowane skrótem ZWR, np. **topić**: topjic, -e, iš, ndk. (...); ZWR: topjic še ‘pozbawiać się życia przez utonięcie’; wyrażenia typu *po polsku* i wyrazy występujące w innej niż podstawowa funkcji gramatycznej np. **chory**: χori ‘cierpiący na jakąś chorobę’ (..). W użyciu rzecz. χore, -y^ego n. ‘część organizmu poddana chorobie’;
  - informacja etymologiczna tylko przy zapożyczeniach mniej znanych, zwłaszcza przy germanizmach (podany nie tylko odpowiednik obcojęzyczny, ale na ogół i znaczenie lub znaczenia oraz często źródło, z którego zaczerpnięto dane), np. **II kluka**, -i, f. ‘kura siedząca na jajach i wodząca pisklętą’ (...). Z dniem. Klucke Frischbier I 382, SchLII 491-492, Hinze 270; **kluza**: kluza An, Gd Ki, Sp, ST, Ty || klūza NWS, Ry, SWS, -i, f. ‘więzienie, areszt’ (...). Z srgniem. klūse ‘cela, więzienie’ Frischbier I 384, Hinze 272;

- odsyłacze do wyrazów pochodnych, sygnalizowane skrótem Poch. (ale na ogół tylko przy czasownikach), np. **marznąć**: (...). Poch. obmarznąć, pomarznąć, wymarznąć, zamarznąć, zmarznąć.

Słownik malborski Huberta Górnowicza stanowi przykład konsekwentnego interesującego, dobrego opracowania leksykograficznego. Bogactwo materiału szczegółowo i precyzyjnie opisanego, duża dokładność opracowania, konsekwentna realizacja zasad wyłożonych we wstępie, ciekawe redakcyjne rozwiązania szczegółowe, obszerne cytaty przynoszące szereg informacji o użyciu wyrazu jego łączliwości leksykalnej i składniowej, mające też nieraz walor etnograficzny, klarowny system odsyłania, precyzacja znaczeń, opis związków frazeologicznych i zestawień wraz z pełną dokumentacją (znaczenia, przykłady lokalizacja), rejestrowanie wielu synonimów (wyrazów równoznacznych) i wyrazów bliskoznacznych, pochodnych, dobrze opracowane informacje etymologiczne, to wszystko określa jego wartość.

Oczywiście jak w każdym dziele i w omawianym słowniku można zauważyć rozwiązania nienajlepsze. Do takich należy m.in. sposób notowania przysłówków mających postać wyrażen przyimkowych typu *po ciemku*. Autor zastosował tu techniczny zabieg leksykograficzny, gdyż wyrazem hasłowym uczynił formy zrekonstruowane dla wyrazu poprzyimkowego: wyrażenie *po ciemku* omawiane jest w haśle **ciemki*. Tego typu rekonstrukcje prowadzą do form sztucznych i zakłócają przejrzystość opisu leksykograficznego.

V.8. Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim Władysława Brzezińskiego

Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim Władysława Brzezińskiego to pięciotomowe dzieło opublikowane w latach 1982-2009 (1982 r.: t. I: A – G; 1987 r.: t. II: H – N, 1992 r.: t. III: O – PRY, 1995 r.: t. IV: PRZ – T, 2009 r.: t. V: U – Ź). Tom piąty ukazał się już po śmierci autora staraniem jego żony.

Słownik poprzedza krótka przedmowa Zygmunta Zagórskiego i obszerny wstęp samego leksykografa. Wstęp zawiera opis wsi (położenie, przynależność administracyjną, jej dzieje, sytuację współczesną), charakterystykę zmian językowych, funkcje gwary krajniackiej w przeszłości i obecnie, jej opis fonetyczny, wprowadzenie do słownika (w tym opis zakresu, zawartości i formy słownika, informatorów, budowę artykułu hasłowego).

Właściwy słownik zawiera ponad 21 000 haseł. Jest to słownik alfabetyczny, pełny, gromadzący całą leksykę jednej wsi – Podróżnej w Złotowskim, którą autor uznał za reprezentatywną dla całości gwar Krajny, stąd nadrzędny tytuł słownika: SŁOWNICTWO KRAJNIACKIE. Należy podkreślić, że słownik został przygotowany przez językoznawcę – autochtona, świetnie znającego rodzimą

gwarę, co pozwala uniknąć wielu pomyłek, a zarazem gwarantuje bardzo dobry opis słownikowy. Nie od dziś wiadomo bowiem, że najlepsze słowniki gwarowe opracowują językoznawcy – autochtoni, którzy mają kompetencję użytkownika gwary, a zarazem odpowiednie przygotowanie lingwistyczne.

Uderza stosunkowo duży udział nazw własnych w słowniku Władysława Brzezińskiego, który pod tym względem nawiązuje do słowników starszych, gdyż spośród nowszych polskich słowników gwarowych opracowanych w II połowie XX wieku uwzględnia je w najszerszym zakresie.

Struktura artykułu hasłowego składa się z następujących elementów, takich jak:

- wyraz hasłowy (hasło) w postaci leksemu (jednowyrazowe), w postaci uogólnionej, sprowadzonej od względem fonetycznym do postaci ogólnopolskiej (z pozostawieniem nietypowych cech fonetycznych, zleksykalizowanych, np. *chtóry, otłogi, zwonek*) lub do niego zbliżonej w odniesieniu do wyrazów typowo gwarowych bez odpowiedników formalnych w polszczyźnie ogólnej;
- zawsze warianty fonetyczne po wyrazie hasłowym w transkrypcji fonetycznej, por. np. CZCIGODNY: *ććig^uo^ednyⁱ* || *ććig^uo^ednyⁱ*; FALGA: *fa'lga* || *fa'l'ga* || *fa'lga* || *felga*; zazwyczaj formy oboczne uwarunkowane pokoleniowo – starsze i młodsze, wychodzące z użycia lub szerzące się, niekiedy związane z uproszczeniami czy upodobnieniami w obrębie grupy spółgłoskowej, a także z adaptacją germanizmów do polskiego systemu gwarowego;
- informacja gramatyczna, obszerna fleksyjna, ale niepełna, zawsze autor słownika podaje rodzaj gramatyczny rzeczownika, końcówki D. lp. oraz niektórych innych przypadków, aspekt czasownika, formy 1 i 2 os. lp. cz. ter. i 3 os. cz. przesz.;
- kwalifikatory i kwantyfikatory;
- definicja (są to definicje zróżnicowane, przy wyrazach wspólnych z polszczyzną ogólną często autor posługuje się skrótem ogpol),
- egzemplifikacja tekstowa (cytaty) – obszerne konteksty użycia w zapisie fonetycznym;
- informacje etymologiczne przy wyrazach zapożyczonych, głównie przy germanizmach;
- frazeologizmy po skrócie FRAZ,
- odsyłacze do synonimów po skrócie SYN;
- odsyłacze do „wyrazów bliskoznacznych, pochodnych i innych mogących mieć znaczenie dla danego hasła” sygnalizowane skrótem Por.

Przykład artykułu hasłowego: GARNYSZEK (BrzezSK I: 190).

GARNYSZEK: *gõ^{rny}šek* m, *-ška* Gsg, *-ški* NApl (powsz wych) 1. ‘filizanka’: *P^oststõ^v gõ^{rny}ški na stũy, cjo bñžam jedli. Vypiu dva gõ^{rny}ški kavyⁱ*. SYN: powsz nowsz: filizanka, rzdz wych: taska. 2. ‘nocnik’: *Ušć na gõ^{rny}šek i zri^up aa*. SYN: garnek, nocnik.

Elementy składowe artykułu	Opis
GARNYSZEK	wyraz hasłowy (ewentualnie poprzedzony numerem homonimu)
<i>gõʳnyšek</i>	wyraz w postaci gwarowej w transkrypcji fonetycznej
m	informacja gramatyczna (określenie rodzaju gramatycznego rzeczownika)
-ška Gsg, -ški NApl	informacja gramatyczna od.: formy fleksyjne
(powsz wych)	kwalifikatory
1. ‘filiżanka’	definicja (znaczenie 1.)
<i>Pʳoʳstóʳv gõʳnyški na stũu, cjo bąńžam jėdli. [...]</i>	cytat ilustrujący znaczenie 1.
SYN: powsz nowsz: filiżanka, rzd wych: taska	synonimy wyrazu w znaczeniu 1. wraz z kwalifikatorami wprowadzane skrótem SYN
2. ‘nocnik’	definicja (znaczenie 2.)
<i>Ušć na gõʳnyšek i zriʳp aa.</i>	cytat ilustrujący znaczenie 2.
SYN: garnek, nocnik	synonimy wyrazu w znaczeniu 2.

Założenia metodologiczne i szczegółowe rozwiązania redakcyjne słownika krajniackiego są w wielu punktach podobne do tych, które zaprezentował Hubert Górniewicz w swoim słowniku malborskim. Należy tu wymienić:

- odsyłanie od wyrazów ogólnopolskich do odpowiedników gwarowych, np. chaber zob. modrak;
- wyodrębnianie kolejnych znaczeń i popieranie ich cytataми;
- uwypuklanie frazeologii i wprowadzanie jej skrótem FRAZ;
- podawanie etymologii wyrazów zapożyczonych (w szczególności germanizmów);
- przytaczanie znaczeń przenośnych;
- zamieszczanie nazewnictwa łacińskiego w nazwach botanicznych;
- sposób odsyłania (różnego typu odsyłacze);
- użycie określonych kwalifikatorów.

Władysław Brzeziński nawiązał zatem do pewnego nurtu w leksykografii polskiej, wyzyskując z powodzeniem dobre rozwiązania w nim stosowane.

V.9. Słownik gwary orawskiej Józefa Kaśia

Słownik gwary orawskiej Józefa Kaśia opublikowany w Krakowie w 2003 roku wyróżnia się na tle polskiej leksykografii gwarowej wieloma cechami, począwszy od zastosowanych w nim rozwiązań metodologicznych i praktycznych, a na formacie skończywszy. Autor zrealizował w nim swoją koncepcję gwarowego słownika

regionalnego (zob. Kaś 2009), który winien ukazywać słownictwo danej gwary w kontekście kulturowym. „W rezultacie słownik taki powinien być połączeniem słownika lokalnej gwary i kultury, a więc przy zachowaniu lingwistycznego charakteru opracowania – zbliżyć się do opracowania etnologicznego” (Kaś 2009: 12).

Słownik gwary orawskiej ukazał się w formacie A4, liczy 1091 stron, a do tego jeszcze zawiera dodatek w postaci 122 ilustracji: kolorowych zdjęć i rysunków przedstawiających najważniejsze elementy kultury materialnej Orawy z ukazanymi odpowiednimi nazwami gwarowymi. Właściwa część słownikowa poprzedzona została obszernym wstępem (37 ss.), w którym Autor omawia założenia metodologiczne swojego słownika (jego charakter, adresata, podstawę materiałową), system gramatyczny gwary orawskiej, szczegółowo przedstawia zasady redakcyjne, daje wykaz skrótów i w tabelach prezentuje system fleksyjny gwary orawskiej. Na motywację podjęcia pracy leksykograficznej wskazuje motto – cytata z tekstów Władysława Orkana: *Wróc braciom, coś wiedzą zdobył. Nie przecinaj korzeni łączących Cię z rodzinną Ziemią – choćbyś na końcu świata się znalazł.*

KaśSGO to słownik opracowany przez językoznawcę – autochtona świetnie władającego rodzimą gwarą, ale nieopierającego się tylko na własnej kompetencji i na własnych zbiorach.

Jest to słownik synchroniczny, gromadzący leksykę II połowy XX wieku, zebraną w tymże okresie. Jego podstawą materiałową są dwa korpusy tekstów: a) drukowanych tekstów gwarowych zebranych przez wybitnych dialektologów w czasach powojennych, b) zbiór nagrań magnetofonowych własnych autora i zgromadzonych w trakcie studenckich obozów dialektologicznych. Autor wykorzystał też notatki osobiste i własną kompetencję językową – użytkownika gwary orawskiej, pominął natomiast utwory literackie pisane gwarą ze względu na dokładne określanie geografii wyrazów (sporadycznie tylko odnotował niektóre wyrazy, jeśli z autorami uzgodnił ich lokalizację).

Słownik orawski zawiera ponad 21 000 artykułów hasłowych z terenu całej Orawy, tj. zarówno z części polskiej, jak i znajdującej się na Słowacji. Jest to niezwykle cenne, gdyż dzięki tej trafnej decyzji Autora możemy zobaczyć Orawę jako stosunkowo jednolity region gwarowy, zobaczyć jedność językową regionu mimo dzielącej go granicy państwowej.

Słownik ma układ alfabetyczny, jest słownikiem pełnym, tj. zawiera całość słownictwa gwarowego Orawy, a nie tylko część leksyki różniącej się od ogólnopolskiej. Dzięki temu ukazuje bogactwo mowy chłopskiej i jej więzi z językiem ogólnonarodowym i jego innymi odmianami.

Najważniejsze cechy wyróżniające go spośród innych słowników gwarowych to:

1. ściśle powiązanie notowanej leksyki z kulturą ludową regionu, duży zakres informacji etnograficznych;
2. rozbudowany aparat leksykograficzny,
3. wiele szczegółowych rozwiązań metodologicznych i redakcyjnych nowatorskich na tle dotychczasowych słowników gwarowych;

4. specyfika definiowania wyrazów – definiowanie z perspektywy użytkownika gwary,
5. zachowanie naukowego charakteru opracowania przy jednoczesnym poszerzeniu kręgu jego odbiorców, zwłaszcza o samych użytkowników gwary, dzięki zapisowi zarówno wyrazów hasłowych, jak i ilustrujących je cytatów zgodnie z regułami ortografii ogólnopolskiej, odzwierciedlającej jednak systemowe cechy gwarowe (stąd specjalne znaki na samogłoski ścieśnione).

Powiązanie z kulturą regionu, ubogacenie słownika o treści kulturowe dokonuje się na różne sposoby: przez rozszerzanie definicji o informacje typowo etnograficzne, przez bogatą egzemplifikację tekstową hasła (stąd duża liczba i długość cytatów wyróżniająca się w dotychczasowej praktyce leksykograficznej), także przez ilustracje w dodatku do słownika ukazujące najważniejsze elementy kultury materialnej Orawy (zob. więcej: rozdz. IV.9. Oto przykład hasła, w którym treści kulturowe znalazły się w rozszerzonej definicji wyrazu, zawierającej typowo etnograficzny opis zwyczaju:

BŁOGOSŁAWIENSTWO *rz. n Va. Mc.lp ~wie. D. Im ~stw*
 ‘obrzędowe życzenia dla wyjeżdżającej do ślubu młodej pary, połączone z poleceniem nowożeńców Bogu i opiece Matki Boskiej, przekazywane przez rodziców w obecności uczestników wesela; błogosławieństwo udzielane było dawniej (w domach drewnianych) pod głównym TRAGARZEM w BIAŁEJ IZBIE; podczas jego udzielania młodzi klęczą, zaś rodzice siedzą na wyścielanych krzesłach, młodzi proszą o przebaczenie wszystkich dotychczasowych przewinień (osobno w ich imieniu ODPYTUJE rodziców i wszystkich specjalnie wybierana osoba); uroczystość kończy odegranie przez orkiestrę pieśni „Serdeczna Matko”’

Ubogaceniem treści kulturowych są niekiedy ilustracje, por. np. hasło GAJDY.

Struktura hasła w KaśSGO jest następująca:

- 1) wyraz hasłowy w postaci gwarowej w zapisie uproszczonym zgodnym z regułami ortografii ogólnopolskiej (odpowiedni dla słownika jednej gwary w znacznym stopniu jednorodnej, gdyż jak podkreśla Józef Kaś, sprowadzanie do postaci literackiej prowadziłoby „do tworzenia hasel o postaci dziwnej, niezrozumiałej dla samych autochtonów, to znaczy hasel nie istniejących w gwarze” (KaśSGO, s. XXXIV)),
- 2) informacja gramatyczna pełna, zawsze określenie części mowy, przy rzeczownikach rodzaj gramatyczny, przy czasownikach – aspekt, wybrane formy fleksyjne (całe formy, końcówki lub po tydzie zakończenia ilustrujące też alternacje tematyczne),
- 3) kwalifikatory (chronologiczne, frekwencyjne i tematyczne, brak kwalifikatorów stylistyczno-ekspresywnych, ale informacje o emocjonalnym nacechowaniu wyrazów włączono do definicji),
- 4) definicja (ich różnorodność jest duża, autor stosuje wszystkie typy definicji, także przy zgodności znaczenia z językiem ogólnopolskim dwa typy: „w znaczeniu ogólnopolskim, lub przez skrót ‘ogp...’), definicje są rozbudowane, poszerzone o treści etnograficzne i informacje o nacechowaniu wyrazu,

- 5) egzemplifikacja przykładowa (cytaty), których ogólna liczba i długość jest znacznie większa niż w innych słownikach gwarowych ze względu na ich funkcję ilustracyjną – związaną z kulturą ludową,
- 6) lokalizacja geograficzna każdego cytatu (skrót nazwy wsi),
- 7) lokalizacja źródłowa cytatu w odniesieniu do wyrazów wyekscerpowanych z tekstów drukowanych,
- 8) zasięg geograficzny wyrazu lub jego poszczególnych znaczeń w nawiasie okrągłym po cytatach, sygnalizowany skrótami nazw wsi w kolejności alfabetycznej, lub uogólniona geografia (typu ogólnoorawskie – ogor). Najpierw przytaczane są wsie po stronie polskiej, a po myślniku – po słowackiej stronie Orawy,
- 9) synonimy wyrazu hasłowego zawsze wraz z lokalizacją geograficzną (poprzez skróty nazw wsi lub wskazanie ogólnoorawskiego charakteru wyrazu – skrót: ogor.) podawane w nawiasie kwadratowym boldem, np. **ODZIYNIIE** (...); (ogor.). [**odziywek – J, LW; oblyk – J, LW – Gł**]
- 10) odsyłacze do innych haseł lub niekiedy do ilustracji.

Przykład hasła w KąśSGO:

GAJDY rz. *nmos Vlb, D. -ów, blp. daw.* ‘pasterski dęty instrument składający się z worka powietrznego oraz z piszczałki z dekoracyjnym elementem w postaci głowy kozy’: *Juhasi majom hermunije abo gajdy. Gajdy to taka koza, weźnie pod pazuche, no a tu do gemby piscalke, ma se taki mały miesek bez pleco, a to na tyk piscalkek gra, piyknie to idzie* (SG-ZarTŚl 112); *Rośnie u nás, cis, to zaś jemná teczyna, ze je miynká, nie dziubie. Z tyj chojinki cisowyyj, hej, to zbiyrajo ludzie na lykarstwo, cłowieka. A z drzewa, to sie robio gajdy.* (Sh-ZarTŚl 100); (LW, Pw – Gł, SG, Sh). [**koza – ZG – Pl, SG; dudy – LW – Pl**]; zob. ilustr. nr 23.

Elementy składowe artykułu	Opis
GAJDY	wyraz hasłowy (ewentualnie poprzedzony numerem homonimu)
<i>rz. nmos Vlb, D. -ów, blp.</i>	informacja gramatyczna (określenie części mowy, rodzaju gramatycznego rzeczownika, odesłanie do tabel – typ odmiany, końcówka D. lp., uwagi o braku lp.)
<i>daw.</i>	kwalifikator (chronologiczny)
‘pasterski dęty instrument składający się z worka powietrznego oraz z piszczałki z dekoracyjnym elementem w postaci głowy kozy’	definicja (wyraz mający jedno znaczenie), uzupełniona o informacje kulturowe (opis instrumentu)
<i>Juhasi majom hermunije abo gajdy. Gajdy to taka koza, weźnie pod pazuche, no a tu do gemby piscalke, ma se taki mały miesek bez pleco, a to na tyk piscalkek gra, piyknie to idzie</i>	cytat ilustrujący znaczenie .
(SG-ZarTŚl 112);	lokalizacja źródłowa cytatu 1.
<i>Rośnie u nás, cis, to zaś jemná teczyna, ze je miynká, nie dziubie. Z tyj chojinki cisowyyj, hej, to zbiyrajo ludzie na lykarstwo, cłowieka. A z drzewa, to sie robio gajdy.</i>	cytat drugi

(Sh-ZarTŚI 100);	lokalizacja źródłowa cytatu 2.
(LW, Pw – Gł, SG, Sh).	zasięg geograficzny wyrazu (nazwy wsi)
[k oza – ZG – PI , SG ; d udy – LW – PI];	synonimy wyrazu wraz z lokalizacją.
zob. ilustr. nr 23.	odsyłacz do ilustracji (uzupełnienie treści etnograficznych)

Warto podkreślić różnice w hasłowaniu wyrazów w stosunku do dotychczasowej tradycji leksykografii gwarowej. Hasła są nie tylko jednowyrazowe, gdyż z założenia odrębnymi hasłami są nie tylko wyrażenia przyimkowe (w porządku alfabetycznym przyimka) i inne połączenia ustabilizowane, ale także związki frazeologiczne. Osobne hasła tworzą czasowniki z obocznym *się*, zestawienia, wyrazy w innej funkcji gramatycznej, przysłówki typu *doskokoma*, *gwałtem*, formy supletywne, wszelkie dublety słowotwórcze, m.in. derywaty transpozycyjne, niekiedy też modyfikacyjne (deminutiva, augmentativa, intensiva). W jednym hasle natomiast podaje pary (triady) aspektowe, które składają się z form czasownika w aspekcie dokonanym, niedokonanym i form(y) czasownika iteratywnego (wielokrotnego), np. CIABRAĆ I cz. *ndk Ib*, *~rzym*, *~rzes*, *~rze*, *~rzo*, *~brz*, *~any* || *IIIa*, *~rám*, *~rás*, *~rá*, *~rajo*, *~rá~ráj*, *~any* – ŚCIABRAĆ *dk Ib*; CHYTAĆ I cz. *ndk IIIa*, *~tám*, *~tás*, *~tá*, *~tajo*, *~táj*, *~tany* – CHYCIĆ *dk IIa*, *~cym*, *~cis*, *~ci*, *~co*, *chyc*, *~cony* || – CHYTNÓĆ *dk Io*, *~nym*, *~nies*, *~nie*, *~no*, *~ni*, *~nól*, *~tła*, *~niony* – CHYTOWAĆ *iter. Ia*, *~tujym*, *~tujes*, *~tuje*, *~tujo*, *~any*. Autor zastosował zatem rozwiązania przyjęte w *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja, którego jest współautorem i współtwórcą koncepcji.

KąśSGO stanowi również *novum* pod względem informacji gramatycznej na tle dotychczasowej praktyki polskiej leksykografii gwarowej, także pod tym względem nawiązuje do *Słownika współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja. Jest to jedyny polski słownik gwarowy z pełną informacją gramatyczną, który również jako jedyny zawiera informację eksplicytną ogólną (pośrednią) w postaci tabel i zestawień dotyczących systemu gramatycznego gwary orawskiej (KąśSGO XXXIX-XLVII). W informacji przyhasłowej konsekwentnie występują następujące elementy:

- zawsze określenie części mowy, częściowo nawiązujące do ujęcia klasyfikacji wyrazów na części mowy zaprezentowanego w *Gramatyce akademickiej* i w SWJP;
- zawsze przy rzeczownikach szczegółowe informacje o typie odmiany z odesłaniem do tabel (do ogólnego i szczegółowego wzorca odmiany);
- przy rzeczownikach zawsze określenie rodzaju (5 rodzajów: *mos.*, *nmos.*, *mżyw.*, *ż.*, *n.*);
- przy czasownikach zawsze aspekt i typ koniugacyjny z odesłaniem do tabel (do ogólnego i szczegółowego wzorca odmiany);
- wybrane formy fleksyjne (zakończenia, końcówki, przy wyrazach jedno- lub dwusylabowych pełne formy) rzeczowników i czasowników, ewentualnie uwagi o ograniczeniu odmienności lub jej braku (zob. r. IV.4).

Kwalifikatory pojawiają się albo bezpośrednio w główce hasła po wyrazie hasłowym, albo przed definicją znaczenia, albo też po cytacie po nazwie miejscowości, której kwalifikator dotyczy, także przy synonimach gwarowych.

Przemyślany jest w KąśSGO system kwalifikatorów. Autor stosuje ich nie-dużo, przede wszystkim kwalifikatory:

- chronologiczne: dawne (daw.), nowe, nowsze (now.), starsze (star.), pokolenie najstarsze (pok. III),
- frekwencyjne: powszechne (powsz.), rzadkie (rzad.),
- tematyczne: uwzględnia podstawową dla Orawy działalność zawodową: budownictwo (bud.), pasterstwo (past.), tkactwo (tkac.).

Nie ma kwalifikatorów stylistyczno-ekspresywnych, gdyż informacje o nacechowaniu emocjonalnym programowo włączono do definicji, np. BABRULA (..) ‘z wyraźną niechęcią o kobiecie brudnej, nie przestrzegającej czystości w pracach tego wymagających, np. w kuchni’.

Sposób określania znaczeń w KąśSGO jest zróżnicowany, ale klarowny. Autor stosuje wszystkie typy definicji, także o charakterze mieszanym, często – jak już wspomniano wyżej – rozbudowane o treści kulturowe. Warto tu zwrócić uwagę na użycie różnorodnych definicji synonimicznych (zob. r. IV.6.3).

Novum stanowi też próba definiowania z perspektywy użytkownika gwary, w której ujawnia się inne od ogólnopolskiego postrzeganie świata (KąśSGO XXIV-XXV), np. definicja przymiotnika *prawy* brzmi następująco: PRAWY ‘znajdujący się po stronie ręki, którą się żegnamy’. Leksykograf odwołuje się w ten sposób do doświadczeń i praktyki użytkowników gwary. Prowadzi to niekiedy do rozgraniczania niektórych znaczeń i ich usamodzielniania w porównaniu z praktyką stosowaną w słownikach ogólnych języka polskiego, por. np. hasło PIYKNY (szerzej zob. IV.6.1).

KąśSGO odnotowuje wszystkie znaczenia wyrazów gwarowych, opatrując je – zgodnie z dotychczasową praktyką – kolejnymi cyframi arabskimi. Kolejność znaczeń może się nieco różnić od innych słowników, gdyż jako najważniejsze przyjęto kryterium kulturowe (tj. które znaczenie jest istotniejsze kulturowo). Stąd też – przykładowo – jako pierwsze znaczenie czasownika *wykładać* odnotowano istotniejsze dla mieszkańców wsi ‘kłaść zboże, siano na specjalny stryszek w stodole’, a jako drugie – znaczenie podstawowe dla tego czasownika, wspólne z polszczyzną ogólną: ‘kłaść coś w miejsce znajdujące się wyżej’.

W KąśSGO zastosowano także oryginalny system odsyłaczy. Są to odsyłacze różnego typu: a) zob. – stosowany przy odsyłaniu drugiego (lub trzeciego) członu pary czasowników, np. **PYTOWAĆ I** zob. PYTAĆ I, b) zob. fraz. – odsyłacz do związku frazeologicznego, np. **MALIZNA** (...) zob. fraz. CUĆ (PÁCHNIEĆ, ŚMIERDZIEĆ) MALIZNOM; c) zob. ilustr. nr – odsyłacz do ilustracji zamieszczonej w dodatku do słownika; np. **LUŚNIA** (...) zob. ilustr. nr 114; d) to samo co .... – odsyłacz pełniący funkcję definicji synonimicznej, stosowany wówczas, gdy znaczenie danego wyrazu pokrywa się całkowicie ze znaczeniem innego wyrazu,

np. **OBORA** (...) 1. to samo co PASTERNIK (...). 2. *now.* to samo co STAJNIA. Do odpowiednich haseł odsyłają też w innego typu definicjach wyrazy wyróżnione w nich wersalikami, np. **OBSÁD** (...) 1. ‘w wozie belka pod ŚNICAMI, w której osadzona jest oś, spięta KLÁRYNKAMI razem z osią, ŚNICAMI i NÁSADEM’ (...). 2. ‘w wozie jedna z poprzecznych belek w KARZE pod lub nad ŚNICAMI (bez rozróżnienia z NÁSADEM)’ (...).

V.10. Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim Mieczysława Szymczaka

Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim Mieczysława Szymczaka został opublikowany w latach 1962-1973 w ośmiu częściach (Część I: A – E, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962; Część II: F – J, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964; Część III: K – Ł, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964; Część IV: M – Ń, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965; Część V: O – Pś, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967; Część VI: Pš – S, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969; Część VII: Ś – V, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970; Część VIII: Z – Ž, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973). Łącznie liczy 1226 stron.

Jest to słownik pełny, czyli nieograniczony tylko do leksyki typowo gwarowej, lokalny, rejestrujący słownictwo jednej wsi z Łęczyckiego, tj. z obszaru pogranicza małopolsko-wielkopolsko-mazowieckiego, synchroniczny, obrazujący leksykę początku II poł. XX wieku. SzymSGD ma układ haseł alfabetyczny, zawiera ich ok. 29 000. Opracowany przez dialektologa – autochtona ma ogromną wartość naukową jako pełny, do dziś jeden z największych zbiorów leksyki jednej wsi (dla porównania słownik Kucyła ma ok. 7 000 haseł), por. np. opinię Mariana Kucyła:

[...] jest to słownik dość niezwykły. Niezwykły przez swoją objętość i zawartość. [...] Słownik M. Szymczaka jest imponującym zbiorem słownictwa z jednej wsi w Polsce centralnej, słownictwa używanego w tej wsi na początku drugiej połowy XX wieku. Stan opracowania poszczególnych haseł nasuwa cały szereg uwag, zarówno o stronach dodatnich, jak i o niedociągnięciach i niekonsekwencjach. Największą zaletą tego opracowania [...] jest na ogół dokładne określanie znaczeń wyrazów i bogata dokumentacja tekstowa. [...] Słownik M. Szymczaka jest poważnym osiągnięciem w dziedzinie leksykografii gwarowej i pozostanie niewątpliwie na długie lata najobszerniejszym i najbardziej szczegółowym słownikiem jednej gwary w Polsce (Kucyła 1963: 102-103, 107)

Wśród wad słownika Marian Kucyła (1963: 102-106) wymienił przede wszystkim nadmierne poszerzenie listy haseł przez uwzględnienie leksyki ogólnopolskiej, nie tylko wspólnej z gwarami, ale także tej najnowszej, niezadomowionej w gwarze, prawdopodobnie nieużywanej lub używanej okazjonalnie, brak przemyślanego systemu odsyłaczy, trudności z odszukiwaniem niektórych haseł ze względu na ich postać gwarową przy braku odpowiednich odsyłaczy, niekonsekwencję w podawaniu wariantów fonetycznych w główce hasła oraz w przyta-

czaniu formy D. lp. rzeczowników (końcówka lub zakończenie, czasem pełna forma), rzadkie przykłady niezadawalającego objaśniania znaczeń.

Mieczysław Szymczak opracował słownik gwary Domaniewka na podstawie wieloletnich samodzielnie prowadzonych badań (lata 1950-1957), w czym niewątpliwie pomagała mu doskonała znajomość tej gwary wyniesiona z domu rodzinnego. Tak duża liczba haseł wynika m.in. z opracowywania osobno wszystkich czasowników różniących się aspektem (zarówno par prefiksalnych, jak i sufiksalnych), wszystkich czasowników z *się*, wszystkich wariantów słotwórczych wyrazu.

Właściwą część słownikową poprzedza krótki wstęp (s. 5-9), w którym znalazł się opis wsi i pobieżne tylko omówienie zawartości słownika oraz wykaz skrótów. Zastosowane zasady redakcyjne i strukturę słownika można zatem poznać dopiero po lekturze większych jego fragmentów.

Budowa artykułu hasłowego jest następująca:

- 1) wyraz hasłowy w wersji gwarowej w transkrypcji fonetycznej, jednowyrazowy, np. *skrużyńe*, *skrumnoś*, *skrynćić*, *skubnyć* (ogp. skrócenie, skromność, skręcić, skubnąć);
- 2) ewentualne warianty fonetyczne wyrazu hasłowego, np.

majdrovać || *mańdrovać* (rzadz.); *mašerovać* || *mašerovać* || *mašyrovać*; *mašelńica* || *mašńica*; *uometra* || *umetra* || *jeuometra* || *jeumetra* || *geuometra*;

niekiedy także morfologiczne (np. inny typ odmiany, inny derywat), por.

nasuuxovać a. *nasuuxyvać*; *-uje*, *-uješ*, *-ovou* a. *-yvoų*;
prazoki || *prazoxy* || *prazuxy*, *-uf* pl.t. 'gotowane kartofle tłuczone z mąką';

- 3) informacja gramatyczna, podstawowa fleksyjna, konsekwentnie podawana, choć niepełna, zawsze końcówki lub zakończenie D. lp. albo pełne formy przy rzeczownikach, formy 1. i 2. os. cz. ter. czasowników (dość regularnie, ale nie zawsze), także podawane trojako (końcówki, zakończenia lub pełne formy), por. np.

naspać še, *našpiš še*, *našpi še*, *naspoų še*; ale: *nasmrozić*, *-e*, *-iš*, *-ių*; ale: *natoropać še*, *-pe še*, *-peš še*, *-poų še*;
uogñońeš, *-cza*; ale: *manyš*, dop. *manyža*;

- 4) ewentualne kwalifikatory (chronologiczne: *daw.*, *mł.*, *st.*, *wyr.n.*; frekwencyjne: *powsz.*, *rzad.*, *rzadz.*, *sporad.*; stylistyczno-ekspresywne: *iron.*, *pogardl.*, *przen.*, *wulg.*, *żart.*; pragmatyczne: *dziec.*), np.

uogñońoš, *-oza wulg.* 'kobieciarz'
uorac, *-a* 'ts.' (rzadz.)
prezydjo, nieodm. a. *-dji* (wyr. nowy);

- 5) objaśnienie znaczenia (w łapkach), *jaųoška* 'cielę płci żeńskiej'; poszczególne znaczenia są numerowane cyframi arabskimi, np.

mańketnik, -a 1. ‘oszukaniec’; 2. ‘mariawita’; 3. ‘heretyk’; człowiek, który odszedł od wiary katolickiej’.

uoğernik, -a 1. mężczyzna, zwłaszcza starszy, uganiający się za kobietami’; 2. ‘napój przyrządzany przez czarownice z ziół, wzmacniający popęd płciowy u mężczyzn’;

6) cytaty (dokumentacja tekstowa) w transkrypcji fonetycznej, por. np. w haśle *jauoška*: *za każdym razem mo jaoške* [sc. krowa]; *jaoški to troxe škoda na ślaxt*;

7) na końcu haseł rzeczownikowych i przymiotnikowych ewentualnie deminutiwa i augmentatiwa rzeczownikowe oraz intensiwa przymiotnikowe, np.

jaoška, (...) dem. *jaoša*, *jauiña* (rzadz.), *jaošecka*; augm. *jaoxa*; zob. *jaufka*;

8) odsyłacze (por. wyżej).

Słownik Mieczysława Szymczaka wartość naukową zawdzięcza nie tylko faktowi, że jest to jeden z największych zbiorów leksyki gwary jednej wsi, ale także dobremu opracowaniu znaczeń (różnorodność precyzyjnych definicji), dużemu zakresowi informacji gramatycznej, obszernej dokumentacji tekstowej, dbałości o jej dokładność, stronie fonetycznej, czyli dobremu opracowaniu zebranej leksyki i trafnym na ogół rozwiązaniom redakcyjnym.

V.11. *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* Mariana Kucaly

Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich Mariana Kucaly dotyczy gwar Małopolski południowo-zachodniej. Opublikowany we Wrocławiu w 1957 roku notuje leksykę rodzinnej wsi autora Więciórki w powiecie myślenickim porównaną ze słownictwem gwarowym dwóch innych wsi południowomałopolskich: podbabiogórskiej Sidziny (pow. Sucha) i nadwiślańskiego Facimiecha (pow. Kraków).

Jest to pierwszy pełny słownik gwarowy, gromadzący całe używane przez wiejską społeczność słownictwo, a więc także wspólne z odmianą ogólnopolską, nieograniczone tylko do „wyboru słów ciekawszych czy oryginalniejszych wyrazów” (KucPSM 5). Zawiera ok. 7 000 haseł – wyrazów odnotowanych w Więciórce i porównanych ze słownictwem w wymienionych wyżej wsiach, w związku z tym liczba słownictwa jest większa. Słownik ma układ rzeczowy, w którym autor w dużym stopniu wykorzystał schemat Wartburga i Halliga. Hasła w słowniku Mariana Kucaly zostały zebrane w 5 dużych działach: I. Przyroda, II. Praca, III. Życie fizyczne człowieka: IV. Życie umysłowe i psychiczne. V. Życie społeczne, które następnie podzielono na mniejsze grupy i podgrupy, np. w dziale „Praca” zostały wyodrębnione następujące grupy (poddziały): ogólnie, wóz i jeżdżenie, narzędzia gospodarskie, praca w polu, młocka, obróbka drewna, obróbka lnu, hodowla,

dom, urządzenia przy domu, prace domowe (żarna, sprzęty domowe, naczynia kuchenne, przyrządzenie jedzenia, utrzymywanie czystości, szycie), różne zawody i prace zawodowe, materiały (szczegółowy spis grup i podgrup: zob. KucPSM 7).

Właściwy słownik poprzedza niewielki wstęp, w którym przedstawiono zasady redakcyjne, układ słownika i opis badanego terenu, a w następnym podrozdziale omówiono system gramatyczny badanej gwary południowomałopolskiej. Nazwy własne (miejscowe i osobowe), które nie zostały uwzględnione w słowniku, znalazły się w osobnym dodatku, zamieszczonym po słowniku, a przed indeksem (wykazem wyrazów gwarowych).

Struktura artykułu hasłowego jest stosunkowo prosta. Składają się na nią następujące elementy:

- 1) wyraz hasłowy sprowadzany do postaci ogólnopolskiej, ale przy zachowaniu gwarowych cech niesystemowych w zapisie zgodnym z regułami ortografii polskiej wyróżniany drukiem rozstrzelonym, np. króźlik, wător, srucić, srucać;
- 2) niekiedy kwalifikator bezpośrednio po hasle (także na końcu artykułu hasłowego przy skrótach nazw wsi wybranych do porównania); autor stosuje kwalifikatory chronologiczne (st., mł.) i frekwencyjne (rz., nkt. = używany tylko przez niektórych ludzi);
- 3) sporadycznie informacja gramatyczna, fleksyjna i słotwórcza, głównie dotycząca rzeczowników i czasowników, w odniesieniu do rzeczowników przede wszystkim sygnalizowanie ograniczeń w zakresie odmiany, np. fól g (nieodm.) czy kategorii liczby, wyjątkowo tylko przy niektórych rzeczownikach podawana jest forma lub sama końcówka D.lp., np. *pchła*: *pua*, *puy*; gen. pl *puek* || *puóf*; *p a p r o ć*, *-i*; *z i e m i a*, *-e*; niekiedy końcówki czasowników 1. i 2. os. lp. cz. ter. tylko przy czasownikach różniących się typem koniugacyjnym, np. *g w i z d a ć* *-am* *-asz*, *t e r a ć*, *-am*, *-asz*;
- 4) definicja (najczęściej synonimiczna w postaci odpowiednika ogólnopolskiego), np. *hujdać* ‘huścić’; a przy wyrazach wspólnych z polszczyzną ogólną i niektórych dialektyzmach szerzej znanych definicji się nie podaje; np. *wojsko*, *sąd*, *sądzić*, *budnik*, *na skapki*, *skapać*;
- 5) wyraz w postaci gwarowej zapisany w transkrypcji fonetycznej, czasem niektóre jego formy fleksyjne lub wyraz w niewielkim kontekście; rzadko dłuższe cytaty w postaci zdania;
- 6) informacje w postaci skrótów o występowaniu bądź niewystępowaniu wyrazu w Sidzinie i Facimiechu (lub o innych formach tam używanych).

Obligatoryjne są tylko elementy 1, 5, 6, częstym elementem jest też definicja (pomijana przy wyrazach wspólnych z językiem ogólnopolskim, ale też przy niektórych wyrazach gwarowych), najrzadziej występują kwalifikatory i informacja gramatyczna (2, 3).

Hasła są najczęściej jednowyrazowe, ale także występują w postaci wyrażen przyimkowych, np. *na przegibie* ‘wklęsła część stopy’

Derywaty zazwyczaj są sygnalizowane bezpośrednio po wyrazie hasłowym poprzez odpowiedni afiks (głównie prefiksy), np. dbać, za-; zgować, zgawiać, u-; witać się, po-, przy-; ale nie ma tu konsekwencji, por. np. pełne formy czasownikowe kopertnąć i wykopertnąć 'umrzeć', i sygnalizowane odpowiednim prefiksem (por. przykłady wyżej).

Czasowniki są łączone w pary aspektowe, np. podlizować się, podliznąć się; doradzić, doradzać; przystrzec się, przystrzegać się; dociąć, docinać; dokuczyć, dokuczać. Na pierwszym miejscu występuje forma częstsza (zgodnie z kryterium frekwencyjnym), stąd na pierwszy rzut oka wydaje się, że brak uporządkowania w ich podawaniu.

Korzystanie ze słownika ułatwia zamieszczony na końcu indeks – wykaz wyrazów gwarowych.

Należy podkreślić, że słownik zyskuje pod względem zakresu informacji etnograficznych dzięki zamieszczeniu odpowiednich ilustracji – rysunków desygnatów (jest ich 19), zwłaszcza odnoszących się do kultury materialnej (np. rysunek wozu i jego części).

Jego wartość i przydatność w badaniach dziś jest ogromna, szkoda jednak, że często brak szerszych kontekstów i brak definicji przy wielu wyrazach. Wyrывkowo zbadano w różnych działach liczbę artykułów hasłowych: ogólną i zilustrowaną cytatami. Przykładowo – w dziale „Przyroda” w grupie „Zwierzęta” w jej pierwszej części na 273 hasła tylko w 33 występują nieco dłuższe cytaty w postaci zdania (tj. w 12,09% haseł). Podobnie w dziale „Praca” w grupach „Różne zawody i prace zawodowe” oraz „Materiały” liczących 284 artykuły hasłowe dokumentacja tekstowa dotyczy jedynie 33 haseł (11,6%). Z kolei w dziale „Przyroda” w grupie „Teren” na 133 hasła aż 94 zostały zilustrowane dłuższymi cytatami (70,68%). W dziale „Życie fizyczne człowieka” w grupie „Jedzenie” zawierającej 174 hasła cytatami zostało opatrzone 78 haseł, tj. 44,8%, natomiast w dziale „Życie społeczne” w grupie „Rodzina” na 78 haseł 25 zilustrowano przykładami użycia, tj. 32,05%. Różna jest zatem liczba haseł w poszczególnych działach i grupach odpowiednio zilustrowana dłuższymi przykładami użycia. Przeciętnie – w badanej próbkce 942 haseł 263 z nich mają egzemplifikację przykładową (27,9%). Są to tylko oczywiście szacunki orientacyjne, przybliżone.

Do dziś słownik Mariana Kucały jest jednym z nielicznych pełnych słowników gwarowych o zasięgu lokalnym (słownictwo jednej wsi porównane z dwoma innymi, ale punktem odniesienia jest jedna wieś – Więciórka) w układzie rzeczowym (tematycznym). Bogaty zbiór wyrazów, na ogół dobrze opracowany, stanowi o wartości tego słownika, który służył i służy nadal jako podstawa porównawcza i wzór dla innych tego typu słowników.

V.12. *Słownik gwary Zakopanego i okolic Juliusza Zborowskiego opr. i uzup. pod kierunkiem Joanny Okoniowej*

Słownik gwary Zakopanego i okolic Juliusza Zborowskiego opracowany i uzupełniony z materiałów autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kierunkiem Joanny Okoniowej ukazał się w 2009 roku (Zakopane-Kraków, Wydawnictwa Muzeum Tatrzańskiego im. dra T. Chałubińskiego w Zakopanem). Jak wskazuje podtytuł, został opracowany współcześnie przez pracowników IJP PAN z materiałów rękopiśmiennych pozostawionych przez autora zmarłego w 1965 roku.

Słownik poprzedza obszerny 25-stronicowy wstęp, w którym w części I Joanna Okoniowa przedstawiła biografię Juliusza Zborowskiego i omówiła dzieje słownika, jego podstawę materiałową i warsztat leksykograficzny autora (s. VII-XVIII). Juliusz Zborowski (1888-1965) to osoba niezwykle, filolog, językoznawca gruntownie wykształcony (złożył w 1912 roku pracę doktorską *Przyczynki do historii samogłosek nosowych w języku polskim*, ale studia zakończył jedynie absolutorium), zainteresowany etnografią i folklorystyką, nauczyciel gimnazjalny w Nowym Targu, redaktor „Gazety Podhalańskiej”, dyrektor Muzeum Tatrzańskiego, członek Komisji Językowej PAU, Komisji Etnograficznej i Geograficznej, Komisji Antropologicznej PAU, jeden z założycieli Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, profesor nadzwyczajny Polskiej Akademii Nauk (więcej: zob. ZborSGZ X-XII).

Kolejne części wstępu opracowane przez zespół redakcyjno-autorski w składzie: Joanna Okoniowa, Barbara Grabka, Renata Kucharzyk, Monika Buława zawierają opis zasad redakcyjnych (s. XIX-XXI) i szczegółowe informacje o budowie artykułu hasłowego (s. XXII-XXVII). Bibliografia (s. XXVIII-XXX), wykaz skrótów (s. XXXI) i miejscowości wymienionych w słowniku (s. XXXII) kończą część wstępną.

Właściwa część słownikowa liczy 491 stron. Zawiera ponad 8 000 haseł ułożonych alfabetycznie. Pierwotnym zamysłem Juliusza Zborowskiego było opracowanie słownika dyferencyjnego, a więc gromadzącego leksykę nieznaną polszczyźnie ogólnej lub odmienną gramatycznie czy znaczeniowo, albo funkcjonującą w „określonych kontekstach kulturowych bądź w związkach frazeologicznych nieznanymi w języku ogólnym” (ZborSGZ XIX). Autor, kierując się taką zasadą doboru wyrazów, opracował ok. 4000 haseł. Jak zatem widać, pierwotny zasób haseł został powiększony dwa razy. Jak podkreślono we wstępie:

Zamierzeniem zespołu opracowującego słownik było nie tylko przedstawienie materiału, który zgromadził Zborowski, i odtworzenie jego warsztatu leksykograficznego, ale też poprawa i uzupełnienie zbioru – z zachowaniem intencji i stylu autora. W tym celu został napisany i wykorzystany specjalny program komputerowy, pozwalający na wydobycie z dokumentacji materiałowej (...) słów gwarowych, których autor nie uczynił hasłami. Prezentujemy wszystkie w ten sposób uzyskane wyrazy, kierując się kryterium dyferencyjności tylko w wypadku przyimków, zaimków, spójników oraz partykuł (...). Jako hasła zostały także opracowane wyrazy gwarowe, które znalazły się w definicjach podanych przez Zborowskiego (ZborSGZ XIX).

W słowniku znajdują się zatem hasła oryginalne Zborowskiego, uzupełnione niekiedy o nowe znaczenia lub nowe cytaty (o ile materiał na to pozwalał), oraz hasła dodane przez zespół redagujący, tzw. zrekonstruowane, opatrzone gwiazdką. Gwiazdką wyróżniono też dodane przez zespół redagujący nowe znaczenia, por. przykłady haseł oryginalnych:

gwara rz. *gvara* 1. ‘rozmowa, przemówienie’: Takom mieli gware ze sobom; Godali bez całom noc i dopiéro z rania zamknéni gware; Miał gware z dzieciami; Ociec był nieskory do gwary; Wojoki patrzeli na Ruskich, ale zacéni gware po nasému; Skońcéli gware i polegli koło watry; Jegomość mieli gware do pijoków, coby ślubili od gorzołki.

2. ‘to, co się mówi, przedmiot rozmowy’: Ani gwary, coby jo seł do wójta; Bęła gwara o tym, ze Staska vziéni zianardy.

3. ‘język’: Słowacko gwara; Mijo sie téz, mijo staroświecko gwara, teraz mówióm po proście zogrodzénie, ino jesce stare ludzie znajom, co kotelnica.

4. ‘pogłoska’: Hodziły gwary pomiędzy ludzi, ze ryktuje sie jakosi wojna. (Zak.)

☞ **ani gwary, bez gwary, przýjść do gwary.**

i haseł dodanych, np.

***holofić** cz. 1. ‘hałasować, robić zamieszanie, głośno mówić’: Jak se Stasek przýnapije, to go sędyl juz slyhno, telo wójtuje i holofi; Kiz to weredy holofiom?

2. ‘krzyczeć na kogo, wymyślać komu’: Cóz ty se myślis, proci ojcowi bees holofiéł?

***dziewęcisko** rz. ‘ekspresywnie o *dziewce*’: Telo juz dogwarzali dziewęcisku, jaze sie ozmaśliło. ☞ **dziewęcisko, dziewęcisko, dziywęcisko**

oraz haseł uzupełnionych, np.

krodać cz. *krádać* 1. ‘kraść często, podkraść’: Nie wiedziol, ze mu włosny sýn krodoł dudki; Kameracio wywiedli go na kradanie, tak krodoł, dali go do hereštu i do znaku znicpotniol.

*2. ‘polować na kozice’: Za młodości hodzowol z koziozami kozy krodać; Niecudne mu bęło kozy krodać.

W zasadzie w słowniku zastosowano pisownię uproszczoną wyrazów hasłowych i cytatów opartą na znakach standardowych z kilkoma wyjątkami. Nie stosuje się znaku *ch*, tylko *h* zgodnie z wymową i zamysłem Zborowskiego, archaizm podhalański oznaczono przez *ý*, także samogłoski pochylone *é*, *é*, *á*, *á*.

Budowa artykułu hasłowego jest następująca:

- 1) wyraz hasłowy (jedno- lub wielowyrazowy, gdyż osobne hasła tworzą także związki frazeologiczne, np. *stulić kufe*, *suć diasków*), w zapisie uproszczonym,
- 2) informacja gramatyczna przez zespół redagujący określona jako „kwalifikatory gramatyczne” (część mowy, rodzaj gramatyczny przy niektórych rzeczownikach, niekiedy wybrane formy fleksyjne), np.

krépiec rz. *krémpec*, D. lp *krémpeca*; **komerat** rz. *kâmerat*, M. lm *kâmraća*; **krość** rz. *ž krość*, D. lp *krośći*; **I. jaz** spój., **II. jaz** part.; **I. kie** zaim., **II kie** przyim., **III kie** spój.; **kieszki** przym., **kieréndać** cz. *Keréndać*, 1 os. lp czter. *Kerénzém*, 3 os. lm. czter. *Kerénzom*;

3) wyraz hasłowy w transkrypcji fonetycznej, np.

krokiewka rz. *kr^uok^efka*; **japotyka** rz. *ǰap^uotyka*; **na stojącku** *na stoj^ooncku*, *na st^uo^ooncku*; **odkrzypnąć** cz. *uotkšipno^uć*;

4) definicja (najczęściej synonimiczna w postaci odpowiednika ogólnopolskiego),

5) dokumentacja tekstowa (obszerne cytaty),

6) lokalizacja w nawiasie okrągłym po wszystkich cytatach, tj. skrót nazwy miejscowości, w której wyraz został odnotowany, np. (Zak.), (Wróbl.), (Mar.),

7) odsyłacze (przy opracowywaniu związków frazeologicznych, zestawień i wyrażen przyimkowych oraz odsyłacze łączące różne warianty fonetyczne tego samego wyrazu), sygnalizowane znakiem ☞, (por. wyżej hasła *gwara*, *dziewęcisko*).

W słowniku niektóre hasła zilustrowano rysunkami oraz rycinami poświęconymi kulturze podhalańskiej w miejscach zaznaczonych przez Zborowskiego oraz w innych, gdzie w istotny sposób uzupełniają artykuł hasłowy.

Słownik *Gwary Zakopanego i okolic* Juliusza Zborowskiego jest ciekawym przykładem współcześnie opracowanego i uzupełnionego słownika z zachowanych materiałów rękopiśmiennych. Joanna Okoniowa ocenia materiały Zborowskiego następująco:

Materiały Zborowskiego, mające po opracowaniu formę słownika, traktować należy, mimo wszystkich mankamentów i formułowanych zastrzeżeń, jako cenny zabytek piśmiennictwa związanego z góralszczyzną. Wydanie ich drukiem w odpowiednim czasie stałoby się ważnym etapem w poznawaniu gwar tego regionu. Jeszcze i dziś zbiór ten, dzięki swej obszerności i zastosowaniu najnowocześniejszych wówczas metod badawczych, stanowi ważne źródło do badań nad historią języka tego regionu i jest przyczynkiem do rozważań o kształtowaniu się naukowej dialektologii (ZborSGZ XVIII).

V.13. *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich Macieja Raka*

Słownik Macieja Raka jest pierwszym słownikiem gwarowym typowo specjalistycznym – frazeologicznym, poświęconym wyłącznie frazeologii funkcjonującej w gwarze wsi Dębno w Górach Świętokrzyskich. Opublikowany w Krakowie w 2005 roku (ss. 159) składa się ze wstępu (s. 7-18) i właściwej części słownikowej (s. 21-157). We wstępie autor przedstawił założenia metodologiczne, cel słownika, jego charakter, adresata, materiał, podstawowe wiadomości o systemie gwary badanej wsi oraz zasady redakcyjne.

Słownik zawiera opis 600 gwarowych związków frazeologicznych, różnych od znanych w polszczyźnie ogólnej, a więc ma charakter dyferencyjny. Różnice dotyczą zarówno semantyki, jak i postaci formalnej notowanych frazeologizmów.

Związek frazeologiczny autor ujmuje wąsko jako „utrwalone połączenie przynajmniej dwóch wyrazów, których znaczenie nie jest sumą znaczeń poszczególnych elementów składowych (całość została zleksykalizowana)” (RakSF 12).

Przewidywany adresat słownika to każdy użytkownik odmiany ogólnopolskiej i gwary kieleckiej, a zatem RakSF kierowany jest do szerokiego kręgu odbiorców. Autor deklaruje, że mogą korzystać z niego dialektolodzy, etnografowie i wszyscy zainteresowani gwarą Kielecczyzny. Mimo zatem niewątpliwie naukowego charakteru słownika i jego profesjonalnego opracowania względ na adresata spowodował rezygnację z zapisu fonetycznego i zastosowanie pisowni uproszczonej, wykorzystującej znaki standardowe z wyjątkiem *á* na określenie *a* pochylonego (ścieśnionego).

Autor słownika wykorzystał najlepsze istniejące założenia metodologiczne i zasady redakcyjne stosowane w różnych polskich dziełach leksykograficznych, przedstawiając je we wstępie i określając następująco cel takiego rozwiązania:

Głównym zamiarem było, aby *Słownik*, łącząc najtrafniejsze pomysły leksykograficzne, był możliwie najbardziej przystępny zarówno dla językoznawcy, dialektologa, etnografa, jak i dla użytkownika gwary Dębna (RakSF 8).

I tak za *Słownikiem gwary orawskiej* Józefa Kąsia wprowadził rozbudowane cytaty, które wnoszą informacje o charakterze etnograficznym i uzupełniają definicje. Przy słownikowej prezentacji frazeologizmów jako semantycznych odpowiedników pojedynczych wyrazów wykorzystał zasady redakcyjne *Słownika współczesnego języka polskiego* pod red. Bogusława Dunaja. Z kolei z *Innego słownika języka polskiego* pod red. Mirosława Bańki przejął sposób definiowania wyrazów hasłowych, tj. zastosował definicje pełnozdanowe, kontekstowe, które – jak podkreśla – wykluczają encyklopedyczność i sztuczność. Za *Słownikiem polskich leksemów potocznych* pod red. Władysława Lubasia związkom frazeologicznym przypisał kategorię części mowy, „tym samym konsekwentnie uznając je za odpowiedniki jednowyrazowych leksemów” (RakSF 7).

Podstawą materiałową słownika są nagrania i zapisy luźnych rozmów dokonane przez autora – autochtona, językoznawcę – dialektologa, polonistę, co gwarantuje „pewność” materiału i jego dobre opracowanie.

Słownik ma układ alfabetyczny, a kolejność haseł wyznacza pierwszy samodzielny człon związku frazeologicznego, nawet wtedy, gdy ma charakter fakultatywny. Frazeologizmy zawierające czasownik zostały odnotowane z uwzględnieniem par aspektowych i iteratywności, czyli przytaczana jest forma niedokonana, dokonana i następnie częstotliwa (jak w KąsSGO), np.

JEŚ – ZJEŚ – JÁDÁĆ JEDNYM ZEBEM, cz. ‘mówimy, że ktoś **je jednym zebem**, jeśli je bardzo powoli, gdyż nie jest głodny albo potrawa mu nie smakuje’: A: – *A cóz tak dzisiáj jeta jednym zebem. Musiała wás chyba ciotka napaś, bo inacy jak weńdzietá do domu, to zara wołáta o jádło. Jadłyšta co u ni?* : B: *jedlímý zupe i rybe.* A: – *to dzisiáj rybe smazeta? A rzeczywístie, bo dzisiáj przecie piotek. Ale u nas ryby nie bedzie, zrobie blinów i tyz musi być.*

Oprócz wspomnianych wyżej definicji pełnozdanionych, które ilustruje przytoczone powyżej hasło, opracowywanych na wzór ISJP, autor stosuje (za Józefem Kąsiem) definicje synonimiczne wprowadzane formułą *to samo co...* przy związkach będących synonimami innych frazeologizmów gwarowych, por.

JEŚ – ZJEŚ – JÁDAĆ NIE SWOJOM GEBOM *cz. to samo co JEŚ – ZJEŚ – JÁDAĆ JEDNYM ZEBEM: Jak Wicu do nás przyjedzie, to nigdy a nigdy nie zje tak normalnie. Napije sie ino kawy, bo o kawie sie dopóminá, ale, jak tam co ugotuje, jakich pierogów, czy cego to ile sie trza naprosić, zeby co nie boďž zjád. Prawie nigdy nic nie zje, a jak juz je, to nie swojom gebom, tak podlubie, pogryzie i zostawi (...).*

Oprócz tego odsyłacza wewnętrznego (pełniącego funkcję definicji synonimicznej) w słowniku występuje także drugi typ odsyłacza: zob. fraz.; który odsyła od leksemu będącego składnikiem wymiennym związku do właściwego artykułu hasłowego, w którym omówiono ten frazeologizm, por. np.

KLÓCIĆ SIE zob. fraz. SWARZYĆ SIE [KLÓCIĆ SIE] O SKÓRKE ZE WSY.

Warto jeszcze podkreślić, że w słowniku zastosowano 3 rodzaje nawiasów:

- nawias klamrowy {} wskazuje na wypełnienie pozycji składniowej przez samodzielny leksem, np. DOBRZE Z {kimsik} GÁDAĆ,
- nawias kwadratowy [] zawiera element wymienny hasła, np. DAĆ [ODDAĆ] {komusik} CÓRKE ZA KAPELUS,
- nawias okrągły () zawiera fakultatywny człon hasła, np. {ktosik} (NAWET) GÓWNA Z PROGU NIE ZEPCHNIE.

Jak już wspomniano, każdemu frazeologizmowi przypisano kategorię części mowy, stosując tu nowsze klasyfikacje wyrazów na części mowy.

Oto przykłady kilku haseł ilustrujących budowę artykułu hasłowego i zastosowane rozwiązania redakcyjne, a zwłaszcza przypisane związkom frazeologicznym kategorii części mowy, takie jak: czasownik, dopowiedzenie (frazeologizm, który nie wchodzi w związki składniowe z innymi wyrazami, stanowi samodzielną strukturę zdaniową), modulant (jednostka frazeologiczna waloryzująca sąd oraz określająca zakres jego treści), operator metatekstowy (konstrukcja wspierająca tworzenie tekstu, sygnalizująca trwanie kontaktu między rozmówcami oraz wprowadzająca temat wypowiedzi i jego wyjaśnienie), przymiotnik, przysłówek, rzeczownik, wykrzyknienie:

ZIELONÁ BIEDA *rz. to samo co GLUPOTA ZIELONÁ: Z ty nasy Maryny widać bedzie taká zieloná bieda. Wszyskiego i wszyskich sie wstydzi. (...)*

MRÓZ ROGI ZBIJÁ – ZBIJE *dop. ‘mówimy, że mróz rogi zbieł, jeśli po okresie bardzo mroźnym nastąpiła odwilż’: Z rana troche przepuścielo, mróz rogi zbieł, bo zaceno ze strzechy kapać, ale terá znou zimmno, zeby choćdz jablonki nie przemarzły.*

(NAWET) SIE PIES NIE SPYTÁ {o kogosik, o cosik} *mod. ‘mówimy, że nawet sie pies nie spytá o kogosik albo o cosik, jeśli nikt nie wykazuje zainteresowania jakąś osobą lub rzeczą’: Pojehał mój chłop na jarmak do Bodzentyna te dwa kónie sprzedać. Ale cóz, wcale nie sprzedał, nawet sie pies nie spyto o kónia. (...)*

NIE GŁOWA, NIE ROZUM *oper. met.* ‘mówimy: **nie głowa, nie rozum**, gdy rozmawiamy o ciężkich dla nas przeżyciach. Wyrażeniem tym dajemy do zrozumienia naszemu rozmówcy, że nie możemy sobie poradzić z trudną sytuacją’: *A tak se myślałam, (...)*

NIE KRZCIĆ RAKÓW {z *kimsik*} II *wykrz.* ‘jeśli ktoś bezczelnie zwraca się do nas po imieniu albo zachowuje się tak, jakbyśmy byli w długiej zażyłości, wówczas oburzeni mówimy do tej osoby, iż z **niom raków nie krzcielimy**’: *Co ty gówniarzu, bedzies sie do mnie odzywál jak do kolezanki?! jaka já jezdem Mańka dlá ciebie? Raków z tobom nie krzcielam! Jak bedzies kciál, to zará do matki pude, a jak ci dá po goły dupie, to bedzies wiedziál!*

Słownik frazeologiczny gwary Dębna Macieja Raka jest przykładem interesującego opracowania leksykograficznego, rozpoczynającego – miejmy nadzieję – serię nowego typu słowników gwarowych. O jego wartości naukowej decyduje obszerny materiał językowy i bardzo dobre opracowanie nawiązujące do najlepszych rozwiązań metodologiczno-redakcyjnych w polskiej leksykografii (nie tylko gwarowej).

V.14. Wybrane słowniki gwar kresowych i gwar przesiedleńców ze Wschodu

Dopiero niedawno zintensyfikowano badania nad leksyką polszczyzny poza granicami kraju, zwłaszcza na dawnych Kresach Wschodnich, a ich owocem są stosunkowo już liczne wspomniane w rozdziale I.3. słowniki kresowe i słowniki gwar przesiedleńców ze Wschodu gromadzące leksykę kresową sprzed przesiedlenia. Najwięcej dotyczy gwar polskich na Ukrainie i gwar przesiedleńców z niej, są to głównie słowniki opracowywane pod kierunkiem Janusza Riegera. Dwa słowniki dotyczą gwar polskich na Bukowinie (dziś Rumunia i częściowo Ukraina) i przesiedleńców z Bukowiny. Leksyce północnokresowej poświęcono nieco mniej opracowań leksykograficznych, najlepiej opisano Brasławszczyznę (dwa słowniki: jeden duży słownik naukowy pod redakcją Elżbiety Smułkowej i *Mały słownik brasławski* Anny Bartnik) i Litwę (słownik Janusza Riegera, Krystyny Rutkowskiej i Ireny Masojć). Słowniki opracowane pod kierunkiem Janusza Riegera mają wiele cech wspólnych, ale są między nimi też różnice, dlatego zdecydowałam się omówić je osobno.

V.14.1. Słowniki gwar północnokresowych

Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie Janusza Riegera, Ireny Masojć, Krystyny Rutkowskiej

Praca trojga autorów – Janusza Riegera, Ireny Masojć i Krystyny Rutkowskiej *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (RRML) opublikowana jako trzeci tom z serii *Polskie słownictwo kresowe* pod redakcją Janusza Riegera (DiG, Warszawa 2006) składa się z wydzielających się wyraźnie dwu części; pierwszej – teoretycznej, opisowej, zawierającej omówienie współczesnej polszczyzny na Litwie,

opis zróżnicowania słownictwa gwarowego oraz funkcjonujących w tych gwarach lituanizmów, i części drugiej, czyli słownika w układzie alfabetycznym.

Część druga to słownik współczesnych gwar polskich na Litwie, którego podstawę stanowił *Słownik gwary wileńskiej* Leonarda Jaszczanina liczący ok. 500 wyrazów zweryfikowany na różnych obszarach Litwy i rozszerzony o nową leksykę. RRML zawiera natomiast ponad 4 500 wyrazów (s. 9), a więc 9 razy więcej niż wspomniany słowniczek rękopiśmienny (opublikowany w latach 1996-1999 przez Janusza Riegera). Jest to pierwszy obszerny słownik, który uwzględnia leksykę z całej Litwy, gdyż wcześniejsze zbiory leksyki polskiej z tych terenów dołączane zazwyczaj do monografii językoznawczych, np. Zofii Kurzowej (Kurzowa 1993), Barbary Dwilewicz (Dwilewicz 1997), Haliny Karaś (Karaś 2002) ograniczone były do określonego mniejszego terenu lub tylko jednej wsi i nie zawsze opracowywano je w postaci słownikowej.

Słownik ma zasadniczo charakter dyferencjalny, zawiera więc głównie wyrazy różniące się od ogólnopolskich formalnie lub semantycznie, zapożyczenia itp., ale autorzy nie traktują zasady dyferencyjności jako bezdyskusyjnego kryterium doboru leksemów. W *Przedmowie* do słownika Janusz Rieger podkreśla, iż:

Nasz słownik (...) nie pretenduje do wyczerpującego (...). Pokazuje on jednak znaczną część ważnego słownictwa regionalnego, charakterystycznego dla gwar polskich na Litwie, pokazuje on także jego obecność (czasem brak) na różnych obszarach. Przynosi wyrazy powszechnie używane, niekiedy wychodzące z użycia, rzadziej nowsze (rosyjskie) i zupełnie nowe (litewskie). (...) Słownik przedstawia także współwystępowanie wyrazów „osobliwych”, w tym wyrazów zapożyczonych, i wyrazów języka ogólnego. (...) Pokazuje skalę zapożyczeń z różnych języków: litewskiego, białoruskiego, rosyjskiego (RRML 9-10).

Autorzy deklarują zatem, jak wynika z powyższego cytatu, także rejestrowanie „wyrazów powszechnie używanych” czy współwystępujących z wyrazami regionalnymi form ogólnopolskich. Podkreślają także w innym miejscu, iż głównym odstępstwem od zasady dyferencjalnej są:

ogólnopolskie odpowiedniki zapożyczeń i innych „osobliwych” wyrazów gwarowych w celu pokazania, że oprócz zapożyczeń i wyrazów lokalnych w użyciu są też wyrazy znane polszczyźnie literackiej, np. *szazu* wobec rusycyzmu *szazu* czy *snop* wobec lituanizmu *pieđ*. W wielu przypadkach nie wiemy jednak, który z wariantów jest używany jako podstawowowy (RRML 120).

Na ogół autorzy nie notują odmianek wyrazu różniących się wyłącznie fonetycznymi cechami systemowymi czy prawie systemowymi, choć czynią tu niekiedy wyjątki. Zamieszczono więc nie tylko zleksykalizowane formy fonetyczne, nietypowe, ale też niekiedy wyrazy z odmiennym rozwojem *o* pochylonego, bliskie leksykalizacji (nie znalazły się natomiast te, które różnią się wymową akającą lub ukającą), por.: *dwor*, *głowka*, *gnoj*, *kolko*, *krowka*, *loj*, *miod*, *młocić*, *mozg*, *mroz*, *popioł*, *spodnica*, *swoj*, *wieczor*; *włokno*, *znow*.

Struktura artykułu hasłowego jest rozbudowana. Tworzą ją następujące elementy:

- 1) w główce hasła wyraz hasłowy w postaci pojedynczego leksemu bądź związku frazeologicznego zapisany zgodnie z „pisownią języka literackiego” (s. 123);
- 2) informacja gramatyczna (w terminologii stosowanej przez autorów to „kwalifikatory gramatyczne”) zawsze przy parach aspektowych czasowników, natomiast przy innych odmiennych częściach mowy tylko wówczas, gdy „rodzaj czy liczba wyrazu hasłowego mogą budzić wątpliwości” (s. 125), np. **piorun**, lmn. **pieruny**; **przeręb** r.m.; **szufel** r.m.;
- 3) sporadycznie kwalifikatory, głównie ekspresywne, np. **bajstruk** pogard.; **biezmiem** pogard. ‘pijak’;
- 4) znaczenie lub znaczenia w odniesieniu do wyrazów polisemicznych;
- 5) ilustracja kontekstowa (cytaty) zazwyczaj po każdym ze znaczeń (chyba że brak większej liczby cytatów) w transkrypcji uproszczonej;
- 6) lokalizacja cytatów – skrót nazwy wsi, numer kasety (wg numeracji Pracowni Polszczyzny Kresowej), inicjały imienia i nazwiska informatora wraz z końcowymi cyframi jego roku urodzenia, np. [Land482, JŁ26];
- 7) związki frazeologiczne, zestawienia i inne ustabilizowane połączenia wyrazowe sygnalizowane separatorem ♦, np. **mieć modę**, **pędzić modę** ‘mieć zwyczaj’ w hasle **moda**, **puskać tuman w oczy** ‘oszukiwać’ w hasle **puskać**, **szwedzka piec** ‘piec z kafli do ogrzewania pomieszczenia’ wraz z definicją, ilustracją tekstową, lokalizacją; mogą być składnikiem artykułu hasłowego lub mogą wystąpić w główce hasła, np. hasła: **kleić durnia** ‘wyglupiać się, udawać’; **oczy przeszli** ‘ktoś urzekł’; **chudy jak chart** ‘o bydle: wychudły, wynędzniały’;
- 8) odpowiedniki obce wyrazów hasłowych – rosyjskie, białoruskie i litewskie, których autorzy nie traktują jednak wyłącznie jako objaśnień etymologicznych, stwierdzając: „W większości wskazują one na zapożyczenie wyrazu w polszczyźnie „litewskiej”, niekiedy mogą one jednak tylko podtrzymywać lokalne archaizmy czy dialektyzmy, mogą być wreszcie rezultatem wpływów polskich (lub wpływów wzajemnych białorusko-litewskich), nie należy ich więc traktować jako źródła zapożyczenia” (s. 126), por. np. w hasłach: **ceberek** ‘cebrzyk’ – brus. gwar. цэбэрак; **czólenek** – biał. чаўно́к; **denka**, **denko** – brus. gwar. дэнка, lit. *danktis*; **dawić** – brus. давіць, ros. давить;
- 9) materiał porównawczy polski po znaku © ograniczony do „podstawowych źródeł do poznania słownictwa północnokresowego” (s. 127), tj. pracy Elżbiety Koniusz o słownictwie gwarowym z Litwy obecnym w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza (Koniusz 2001), *Słownika wileńskiego* i monografii Zofii Kurzowej o języku polskim Wileńszczyzny (Kurzowa 1993), np. w hasłach: **dochodny**² ‘uparty, energiczny’ – KKarł: *dochodny* ‘sprytny, bystry’; **dłużynia** – SWil: *dłużyna*, *dłużyzna* ‘dłuża, długość miejsca’. KKarł.: *dłużyn* ż., *dłużynia* ‘długość’. Kurz. (s. 252): *dłużynia*, *dłużyn*.

Struktura hasła jest zatem przejrzysta, nawiązuje do uznanych wzorców opisu leksykograficznego. Nowe i dobrze sprawdzające się rozwiązania to sygnalizowanie wieku respondentów, przytaczanie polskiego materiału porównawczego z trzech podstawowych źródeł leksyki północnokresowej (por. wyżej) za wzorem słowników ogólnych polszczyzny¹³ i odpowiedników obcych wyrazów hasłowych (nie tylko przy niewątpliwych zapożyczeniach, lecz także w sytuacji wpływu podtrzymującego czy wpływów wzajemnych) – informacji istotnych przy ocenie danej jednostki leksykalnej.

Wyrazem hasłowym jest najczęściej pojedynczy leksem lub – co zrozumiałe – rzadziej ustabilizowane połączenie wyrazowe (związek frazeologiczny, zestawienie itp.). W jednym artykule hasłowym omawiane są:

- a) warianty fonetyczne wyrazu hasłowego, np. **panieczka, paniczka; miekina** obok **miękina; oszmoły, uszmoły**; zazwyczaj oddzielone przecinkiem, niekiedy określeniem „obok”, które zarezerwowano dla synonimów ogólnopolskich. Kolejność podawania wariantów fonetycznych zazwyczaj jest uzależniona od ich frekwencji, a więc podano najpierw najczęstsze, potem rzadsze, por. np. hasło podstawowe **bahun, bah`un** z 12 użyciami (5 informatorów) i postać oboczną **bagun** z jednym przykładem ilustrującym jego użycie;
- b) warianty morfologiczne, różniące się – przykładowo – rodzajem gramatycznym, por. **osot** r. m., **osota** r.ż.; budową słowotwórczą (innym formantem), np. **parafijański** obok **parafialny; niedopatrunek** obok **niedopatrzenie**; często czasowniki dokonane z różnymi prefiksami, nawet „różniące się jakimś niuanssem znaczeniowym” (s. 125), np. **wypeckać (się), speckać (się), popeckać (się), zapeckać (się)** jako odpowiedniki dokonane czasownika niedokonanego **peckać (się)**;
- c) wyrazy zdrobniałe, jeśli nie mają innego znaczenia (zleksykalizowanego), np. **kaban**, zdr. **kabanek, kabani`uk, kabanczyk; kościum** zdr. **kościumik; necka**, zdr. **neculka, neczulka, neculeczka**;
- d) pary aspektowe, np. **kłuć, zakłuć** dk.; **nadojadać** ndk. – **nadojeść** dk.;
- e) synonimy pokrewne etymologicznie (współrdzenne), nawet wówczas, gdy jeden z nich to pożyczka, np. **mołoducha** obok **młoda; młodziak** obok **młody; pierwiastka** ‘krowa pierworódka’ obok **pierwiastka**; oraz synonimy niepokrewne (różnordzenne), np. **ostatki** obok **resztki**, również takie, z których jeden to zwykle zapożyczenie regionalne, drugi – wyraz ogólnopolski, np. **nagrudnik** obok **fartuch; rukowiatka** obok **rażczka; kłaim** obok **posadzka; kosa**, zdr. **kosiczka** obok **warkocz; kadag`is** obok **jałowiec; kiepienina** obok **wątrobianka, pied** obok **snop**.

¹³ Notacje w innych słownikach podaje np. SJPD czy słowniki polszczyzny historycznej, np. SPXVI.

Nowością – na tle współczesnych słowników gwarowych – jest zestawianie w jednym haśle synonimów, zwłaszcza niepokrewnych, które w innych słownikach gwarowych bywają wyodrębniane osobno na końcu artykułu hasłowego w części „Synonimy”¹⁴. W RRML dotyczy to jednak nie całej listy synonimów, jak w wymienionych słownikach, ale par synonimicznych: wyraz lokalny (kresowy), zwykle zapożyczenie – wyraz ogólnopolski. Jak wynika z przeglądu słownika, taki opis w jednym haśle obu współwystępujących synonimów niepokrewnych dotyczy przede wszystkim wymiennego ich stosowania w tej samej wypowiedzi, obok siebie, niekiedy z informacją o chronologii tych nazw czy poczuciu ich pochodzenia (wiązaniu z określonym językiem), por. np.

pie obok **snop** ‘sноп’. *Robili kuli swoja, posadzka była twarda, nałożo tych piedów, snopów tych nałożo, nu ji wymłócu* [Rag547, BP33] – lit. pėdas.

rukowiatka obok **rączka** (u kosy) ‘rączka’. *Kosowiska i rukowiatka, a teraz ronczka nazywajo* [Św, HD34]

**si`elany** obok **otręby** ‘otręбы’. *Trzeba i kombikormu (dać krowie), si`elany te, utremby te kupujim i siana, i burakow trzeba* [Rag547, BP33]

sielsowiet obok **sołtys** ‘sołтys’. *A on przyszed, pyta sie sielsawiet już, sołtys, jak u nas po polsku sołtys, a tak sielsawiet, mówi: gdzie tut podraz jest* [Land481, JŁ26] – por. ros. *сельсовет* ‘rada wiejska’.

świren, **świren** (...) obok **spichrz**. *Świrny byli, nazywali sie, po polsku to spichrze, a u nas świrny nazywali (...)*. [Wid460, AB10] – lit. *svirnas*(...)

Takie zestawienie jest zatem pożytecznym zabiegiem, pozwalającym na obserwację rywalizacji różnych leksemów w tekstach i na badanie świadomości językowej respondentów.

Co do postaci i sposobu zapisu wyrazu hasłowego autorzy zdecydowali się ze względu na duże zróżnicowanie badanego obszaru gwarowego – jak już wyżej podkreślono – na podawanie go „w zasadzie w brzmieniu i pisowni polskiego języka literackiego” (s. 123), także w odniesieniu do zapożyczeń rosyjskich i białoruskich. Zasada ta, na ogół słuszna, prowadzi jednak w pewnych wypadkach do tworzenia sztucznych form hasłowych, zwłaszcza przy pożyczkach wschodniosłowiańskich, gdzie podano wyrazy w postaci etymologicznej, a więc np. bez akania czy ukania, por. np.: *orawa, bolszynstwo, bołtucha, bołtuszka, choziajka, dowolny, kołbotać* (w cytatach tylko formy z *-a-*: *arawa, balszynstwo, bałtucha, bałtuszka, chaziajka, dawolny, kałbotać*). Wydaje się, że w odniesieniu do tych zapożyczeń można było przyjąć zasadę, że jeśli poświadczona została w ilustracjach kontekstowych tylko jedna postać wyrazu z cechami fonetycznymi ruskimi, to warto pozostawiać ją w takiej postaci, w jakiej rzeczywiście funkcjonuje. Dotarcie do właściwego miejsca opisu ułatwia zastosowanie haseł odsyłaczowych, a więc *arawa* zob. *orawa*, *bałtun* zob. *bołtun* itd.

¹⁴ Np. w GórnDM, BrzezSK, KaśSGO.

Należy podkreślić, że słownik zawiera bogate konteksty. Obszerna ilustracja przykładowa przybliży odbiorcy nie tylko zagadnienia ściśle językoznawcze, lecz także historyczne i kulturowe. W ilustracjach kontekstowych autorzy słusznie przyjęli zasadę pisowni ortograficznej, co pozwala na upowszechnienie słownika także poza środowiskiem językoznawczym. Rozwiązanie to jest obecnie szeroko stosowane w leksykografii gwarowej.

Układ hasła z wyodrębnionymi wariantami wyrazu hasłowego, zdrobnieniami czy synonimami jest na ogół jednolity, uporządkowany, oddający rzeczywiste relacje między poszczególnymi formami, np. w hasle **czepioła** najpierw podano postać najczęstszą *czepioła* reprezentowaną także przez formy ilustrujące akanie i ikanie (*czapiolka*, *czypiola*), następnie zdrobnienie *czepiolka* z tą właśnie postacią rdzenia (*czepiolka* i akająca *czapiolka*), łącząc *czepiołę* i *czepiolkę*, tym bardziej, że niektóre konteksty są wspólne, kolejno wariant fonetyczny niesystemowy z *-e-*, tj. *czepiel'a*, a następnie formacje słowotwórcze pochodne od podstawy z *-e-*, czyli *czepielnik* i *czepieleunik*, por.:

czepioła, zdr. **czepiolka** ‘uchwyt do wyciągania patelni z pieca’. *Bo tak renka nie wsuniesz, tam goronco w piecu, a jak to czypiolo, ona długo, to tak zachwyciło sie ta patelnia i wyciongnęło sie te bliny* [Wirsz461, WW27]. *A ta co patelnia brała sie, ronczki kiedyś nie była, to czepioła. A malenka, to mam ta czepiolka* [Poj550, JK42]. *Była patelnia, ale bez ronczki, i była czepioła* [Jancz549, JS36]. *Piekli, patelnia była, tedy czapiolka taka, na czapiolce tam* [Smoł467, AŻ22]; też **czepiel'a**. *Czepiel'a nazywała sie, ona czepi nu za brzeg garka (...)* [Land481, JŁ26]; też **czepielnik**. *Takie byli nazywali sie czepielniki, juz to dawno, dawno. Tych pieców i tych czepielników nie ma* [Imb467, MW12]. *Czepielnik, żeby wzięść patelnia, nosić i przanosić* [Tracz470, LT32]; też **czepieleunik**. (A patelnię czym wyjmowali?) *Czepieleunik* [Kaln469, BSz24] – brus. *чапляла*, brus. gwar. *чапляла, чапёлка, чапльляльнік* © Kurz.: *czepioła, czepiolka* ‘rozwidlony ożóg do wstawiania i wyjmowania patelni z pieca’

Inny ciekawy przykład dobrze ilustrujący uporządkowanie artykułu hasłowego (choć nie do końca konsekwentne) to hasło **biton**, w którym zasadą porządkującą warianty – wydawałoby się na pierwszy rzut oka – wyłącznie fonetyczne: *biton*, *bidon* i pochodne od nich zdrobnienia *bitonczyk*, *bidonczyk*, jest geneza obu postaci: białoruska z *-t-*, rosyjska z *-d-*, por.

biton, **bit'on**, zdr. **bitonczyk** ‘duża bańka metalowa z pokrywką na mleko’. *To przychodzili, brali i biton mleka, piętnaście litrów (...)* [Land481, JŁ26]. *Nu bitonczyk, nu biton to już taki duży, nu w bitonie też może być i mleko można, ale on wielki, nu czterdzieście litrow, a bitonczyk to dziesięćlitrowy* [Św473, HD34]. *Brzuśnicy dobrza. Cukru kupili, na wiadra trzy killi cukru, to bit'on bylam nagotowawszy* [Lep546, JA24]; też **bidonczyk**. *Mama też, nu to podoi krowa, weźmi dwa bidonczyki mleka, sprzeda te bidonczyki mleka (...)* [Rag547, BP33]; też **batonik**. *Jak podoi krowa, butelki wstawi du batonika i cedi ta mleka* [Urn466, U35]; też **bidon**. *Bidon* [WilJaszcz] – brus. *бітён*, ros. *бидон*

Gdyby nie różna geneza obu form, logiczny byłby układ: warianty fonetyczne *biton*, *bidon*, następnie zdrobnienia od obu tych postaci identycznie utworzone sufiksem *-czyk*: *bitonczyk*, *bidonczyk*, a na końcu zupełnie odrębna postać *bato-*

nik. Przyjęta zasada genetyczna lepiej jednak oddaje rzeczywiste relacje między wyrazami niż zasada czysto formalna. Układ zakłóca tylko rozdzielenie form *bidon* i *bidonczyk* postacią *batonik*, które warto by było opisać paralelnie do *biton*, *bitonczyk*, a więc: **bidon**, zdr. **bidonczyk**.

Temu uporządkowaniu sprzyja zachowanie słówka „też” dla „obocznych wariantów lokalnych” (s. 131), a określenia „obok” dla synonimów ogólnopolskich (zob. wyżej).

Omawiany słownik jest obecnie największym słownikiem gwar polskich na Litwie, bogatym źródłem wiedzy o ich leksyce, umożliwiającym badania porównawcze także słownictwa pozostałych gwar kresowych.

Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność

Tom II

Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu

(słownik brasławski) pod redakcją Elżbiety Smułkowej

Wspomniany już w rozdziale I (I.3) i II (II.4.2.) słownik brasławski pod redakcją Elżbiety Smułkowej autorstwa Iryny Budźko, Olgi Guszczewej, Heleny Kazanczewej i Elżbiety Smułkowej (*Słownictwo mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, Warszawa 2009) stanowi drugą część całości publikacji zatytułowanej *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*. Nie jest to typowy słownik gwar polskich na Wschodzie, gdyż różni się zasadniczo od innych słowników gwar kresowych zarówno przedmiotem opisu (leksyka dwujęzyczna, nie tylko polska), jak i przyjętymi rozwiązaniami metodologicznymi (zwłaszcza układem). Dotyczy wspólnego zasobu leksykalnego bilingwalnych mieszkańców (polsko-białoruskojęzycznych) rejonu brasławskiego położonego w północno-wschodniej części Białorusi przy granicy z Litwą i Łotwą¹⁵, a więc pogranicza kulturowo-etniczno-językowego.

Praca składa się z wydzielających się dwóch części (a w zasadzie trzech); pierwszej i drugiej – zawierającej rejestr tematyczny i indeks alfabetyczny do niego (stąd traktuje się to jako jedną część), i trzeciej – słownika alfabetycznego wyrazów trudniej zrozumiałych opatrzonych w części pierwszej gwiazdką. Powiązanie między słownikiem alfabetycznym a tematycznym sygnalizują natomiast numery umieszczone obok artykułu hasłowego na marginesie (dotyczące części tematycznej). Ten układ słownika – jak już podkreślono wyżej (r. I.3) został zaczerpnięty z leksykografii czeskiej i twórczo zaadaptowany przez autorów do materiału dwujęzycznego. Za wzór posłużył *Podkrkonošský slovník* Jarmily Bachmanowej (Praha 1998), w stosunku do którego autorki wprowadziły szereg innowacji, przede

¹⁵ Opisywany obszar jest częścią większego kompleksu polskojęzycznego, obecnie rozdzielonego między trzy państwa: Białoruś, Litwę i Łotwę, na którym prócz polskich gwar północnokresowych znajdujących się już często w fazie dezintegracji językowej funkcjonują też odmiany gwarowe języka białoruskiego, języki ogólne (dziś jako języki urzędowe) – białoruski obocznie do rosyjskiego, litewski i łotewski.

wszystkim równoległe prezentowanie leksyki uważanej za polską (z rozmów prowadzonych po polsku) i gwarową białoruską (z rozmów *pa prostu // prostamu // bielarusku*)¹⁶, lokalizację i rok zapisu, inny podział tematyczny (zob. niżej).

Podstawę materiałową słownika stanowi zbiór nagrań języka bilingwalnych mieszkańców rejonu brasławskiego (polszczyzny i „mowy prostej”) dokonanych przez autorki w trakcie badań terenowych w latach 1997-2007 i uzupełnionych „krytycznie wybranym materiałem z lat sześćdziesiątych XX wieku, zbieranym pod kierunkiem Wiaczesława Werenicza” (s. XII). Słownik zawiera ok. 20 000 haseł.

W części I, tj. w rejestrze tematycznym, leksyka została przedstawiona w układzie tematycznym w 26 grupach, ważnych z punktu widzenia użytkowników opracowywanej mowy – mieszkańców wsi rejonu brasławskiego (por. Człowiek. Części ciała, Świat zwierzęcy, Hodowla, Rybołówstwo, Rolnictwo, Sad i ogród itd.) z podziałem na określone podgrupy w obrębie każdego z owych 26 kręgów tematycznych. Podstawą klasyfikacji tematycznej słownictwa zapisanego na Brasławszczyźnie autorki uczyniły podział zastosowany w tematycznym *Kwestionariuszu do Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* opublikowanym w I tomie atlasu (Warszawa 1980). Systematyzacja materiału leksykalnego według tego podziału stosowanego już wcześniej do opisu gwar białoruskich w Polsce północno-wschodniej, którego naukowa wartość została potwierdzona badaniami, pozwoliła na bardzo dobrą prezentację przemieszanego słownictwa polskiego i białoruskiego, czy też ściślej mówiąc, uważanego za polskie (z rozmów prowadzonych po polsku) i gwarowe białoruskie (z rozmów prowadzonych „pa prostu, pa prostamu, pa svojemu, pa bielarusku”).

Redaktor naukowy, Elżbieta Smułkowa, jednocześnie podkreśla, że część tematyczna słownictwa według intencji autorek nie jest słownikiem kwalifikującym obiektywną przynależność do polskiego lub białoruskiego systemu językowego, lecz próbą ukazania użycia danych wyrazów i zwrotów w mówieniu „po polsku” i „po białorusku” (s. XV). Zwraca uwagę na zalety takiego przedstawienia leksyki w słowniku:

Zyskujemy w ten sposób wygodnie uporządkowany materiał do dalszych studiów nad słownictwem pogranicza białorusko-polsko-litewskiego w sytuacji przyspieszonego nawarstwiania się na współwystępujące tam kody regionalnej (białoruskiej) odmiany języka rosyjskiego. Nasz sposób prezentacji ma tę zaletę, że ilustruje proces negatywnej interferencji, uwzględnia wahania w wyborze leksemu i ad hoc tworzone okazjonalizmy, a nie rozpatruje całego słownictwa obcojęzycznego, użytego w rozmowie *po polsku czy pa našemu, po białorusku*, jako zapożyczeń (s. XVI).

W rejestrze tematycznym nie podano znaczeń, które wynikają z uporządkowanego układu zapisów (s. XIII), odpowiednio ponumerowanych.

Układ tych *sui generis* artykułów hasłowych w rejestrze jest następujący:

a) wyraz zapisany fonetycznie;

¹⁶ Podczas gdy słownik Bachmanowej jest słownikiem jednej gwary.

- b) lokalizacja (skrót nazwy wsi) i rok zapisu;
- c) przykłady użycia kontekstowego i formy gramatyczne cytowanych wyrazów podstawowych (także z lokalizacją i datą zapisu) w transkrypcji fonetycznej;
- d) najpierw formy uważane za polskie;
- e) po znaku // formy uważane za gwarowe białoruskie;
- f) synonimy leksykalne oddzielone średnikiem (w tym „wyrazy formalnie derywowane, ale semantycznie równoznaczne” – s. XIV).

Por. hasło **obręcz** z kręgu: **Koło, części koła, umocowanie koła**

11.1.3. – koły (...)

koło (...)

– obrenč* Widz69, obr`enč Błaż07, obruč\* Opl05; // abr`uč* Az03, Dzir04, obruč* Opl05; akoŭka Dzir04;

obrenčy *Npl* Błaż07, Bucz07; obrenčki *Npl* Widz69, obrenčyki *Npl* Kar07, obrančyki *Npl* Kar07 // abruč`y *Npl* Az03, Ako04, Dzir04; abruč`k`i *Npl* Mił04, Hau05; šynki* *Npl* Mal05

//abruč`y nanahnany, kab jan`a Ist`uńica`ńa tr`eskałas`a p Ako04
// nabivał`is`i`e `uz`eńkija mital`ińnyja šynki Mal05

obrenčy jest żelazne i droc`ane jest Błaż07 //

obrenčyki zapenzuji s`e Kar07//

Wyrazy opatrzone gwiazdką w rejestrze tematycznym, czyli takie, które mogą „nastęczać trudności w ich rozumieniu”, są omówione w słowniku alfabetycznym trudniej zrozumiałych wyrazów. Struktura hasła jest w nim następująca:

- a) wyraz hasłowy zapisany zgodnie z regułami ortografii ogólnopolskiej, ewentualnie jego warianty;
- b) informacja gramatyczna, np. rodzaj gramatyczny przy rzeczownikach, aspekt przy czasownikach;
- c) definicja lub definicje w wypadku wyrazów wieloznacznych;
- d) ewentualnie informacje ze słowników gwarowych: białoruskiego, litewskiego, polskiego (także słownika polszczyzny gwarowej na Litwie) wraz z odpowiednikami białoruskimi, litewskimi, rosyjskimi;
- e) ewentualnie ilustracja tekstowa;
- f) lokalizacja i rok zapisu (po kontekstach lub niekiedy po różnych znaczeniach),
- g) ewentualne odsyłacze;
- h) z boku na marginesie numer odsyłający do odpowiedniej części rejestru alfabetycznego.

Por. hasła:

dworzanin *m* ‘szlachcic’: Značy, pšet cara dvožańin, to značy po našemu, po polsku ślaxč`ic Dau98, por. **dwaran`in** 18.2.1.

pamiętny *adj* ‘pamiętliwy’ (SPZB п`амятны ‘mający dobrą pamięć’ – bez odcienia pejoratywnego, SGP ‘mający dobrą pamięć’ 19.7.1.

szwagier, szwagra, szwagra *m* 1. ‘mąż siostry’ Widz03, Ako04, Baru05, Hau05, Błaż07, Bucz07, Hircz07 (SPZB ‘ts.’); 2. ‘brat żony’: Widz69,03, Dru69, Gal69,71, Żarn04, Hau05,

Sła05, Błaż07, Hircz07, Waz07; por. **szuryn**; 3. 'mąż siostry męża': švagr'y daľše Widz03; 4. 'brat męża' Pel97, Zab97, Raf04, Sła05
17.15   17.5.6

Słownik uwzględnia perspektywę mówiących, ich kompetencję językową, pokazuje więc, jak mieszkańcy rejonu brasławskiego rozgraniczają dwa języki: polski i *prosty* (gwara białoruska), jak się nimi posługują. Zastosowana metoda pozwala na ukazanie całości leksyki, wszystkiego, co funkcjonuje w ich języku / językach dzięki zastosowaniu rejestru tematycznego, który zawiera zarówno wyrazy wspólne z językiem ogólnym w używanej przez nich odmianie polszczyzny, z językiem białoruskim w ich *mowie prostej*, jak i wyrazy specyficzne, charakterystyczne tylko dla tych odmian lokalnych. Dzięki temu zabiegowi jest to pełny słownik mieszkańców Brasławszczyzny.

Część słownikową poprzedza wprowadzenie Elżbiety Smułkowej *Uwagi o słownictwie dwujęzycznych mieszkańców Brasławszczyzny i sposobie jego prezentacji*, w którym sygnalizuje problem równoległego wykorzystywania leksyki różnojęzycznego pochodzenia, wysokiego stopnia jej przenikania się w wypowiedziach mieszkańców formułowanych w każdym ze znanych im języków, tj. po polsku lub białorusku. O wyborze leksemu – jak stwierdza autorka –

„bardziej decyduje temat rozmowy i stan kompetencji językowej w ramach danego tematu niż świadome trzymanie się kodu, który się wybrało do rozmowy, ze względu na interlokutora lub z jakichś innych powodów” (s. X).

Cenne spostrzeżenia dotyczące funkcjonowania leksyki w warunkach pogranicza językowo-etniczno-kulturowego uzupełnione zostały uwagami o mieszanym charakterze tego języka i niemożliwości stosowania dotychczasowego aparatu pojęciowego i terminologicznego (w tym w szczególności teorii zapożyczeń).

Zastosowana metoda obocznej prezentacji słownictwa genetycznie różnojęzycznego (tu polskiego i białoruskiego z nakładającym się rosyjskim) jest interesującym sposobem ukazania stanu zmieszania regionalnych systemów językowych, polskiego i białoruskiego. Ukazuje również stan świadomości rozmówców co do przynależności używanego przez nich słownictwa (uważanego za polskie lub za białoruskie). Krótkie cytaty oraz stałe związki wyrazowe podawane w części tematycznej ilustrują użycie słów w kontekście, pozwalają często na określenie ich łączliwości leksykalnej czy składniowej. Istotne jest także przytaczanie form gramatycznych cytowanych wyrazów podstawowych ze względu na liczne przemieszania międzyjęzyczne obserwowane w formach zależnych.

Dla wykorzystania materiału leksykalnego zawartego w słowniku do dalszych badań bardzo ważnym rozwiązaniem metodologicznym jest lokalizacja i chronologizacja wszystkich zapisów (skrót zbadanych wsi i rok zapisu). Pozwala to na trafną cenę sytuacji językowej i stanu tejże leksyki. Innym bardzo dobrym rozwiązaniem jest opis wyrazów sprawiających trudności w rozumieniu oznaczonych

gwiazdką w słowniku tematycznym (np. archaizmów, leksemów wieloznacznych, regionalizmów semantycznych i wyrazowych czy wyrazów powstałych okazjonalnie w wyniku interferencji) w słowniku alfabetycznym opracowanym według tradycyjnych zasad leksykografii gwarowej.

Tak pomyślany i opracowany słownik języka bilingwalnych (czy raczej polilingwalnych) mieszkańców rejonu brasławskiego stanowi *novum* w polskiej leksykografii i w literaturze lingwistycznej dotyczącej obszarów wielojęzycznych. Na zakończenie uwag wstępnych Elżbieta Smułkowa tak określa redagowany przez siebie słownik:

Jest to słownik „mowy pogranicza”, próba pokazania, jak przenikają się dwa, a nawet trzy języki, próba przedstawienia i uchwycenia procesu ich integracji, a nie opis każdego systemu leksykalnego z osobna, jak to było praktykowane dotychczas (s. XVII).

V.14.2. Słowniki gwar południowokresowych

Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu Iwony Cechosz-Felczyk

Książka Iwony Cechosz-Felczyk *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu* (Kraków 2004) rozpoczyna serię *Polskie słownictwo kresowe* pod redakcją Janusza Riegera. Składa się z dwóch odrębnych słowników: większego – gwary wsi Oleszkowce i mniejszego – gwary wsi Hreczany (dziś część Chmielnickiego) położonych na Podolu (Ukraina środkowa). Zostały opracowane na podstawie materiału zgromadzonego w 1993 roku (odpowiedzi na pytania kwestionariuszy i teksty ciągłe), a zatem rejestrują słownictwo współczesnych gwar południowokresowych. Całość poprzedzają rozważania Janusza Riegera, redaktora naukowego *O pożytkach płynących z opracowania dużego słownika polszczyzny jednej wsi kresowej*, w których omawia on badania nad gwarami polskimi na dawnych Kresach, zwłaszcza nad ich leksyką, rozważa także korzyści płynące z opracowania dużego słownika gwary jednej wsi, oraz przedstawia wyniki, jakie może przynieść analiza większego materiału leksykalnego, także analiza porównawcza, gdyż zestawienie nawet pobieżne słownictwa obu wsi wskazuje na interesujące różnice.

Zastanawiając się nad możliwością opracowania wielkiego słownika polszczyzny wiejskiej na Ukrainie, pisze następująco:

Z dotychczasowych obserwacji wynika, że wobec zróżnicowania wpływów obcych powinny powstać raczej słowniki regionalne: z Podola (starsza kolonizacja), z Żytomierszczyzny (kolonizacja głównie z końca XIX wieku), może z Lwowskiego i Tarnopolskiego (raczej mniejsze wpływy ukraińskie wskutek przynależności tych terenów do Polski przed 1939 r.), Bukowiny (silne wpływy rumuńskie). Ale dopiero opracowanie słowników jednej — dwóch wsi z każdego regionu pozwoli odpowiedzieć na postawione wyżej pytanie (s. 11).

Wstęp Iwony Cechosz-Felczyk zawiera natomiast opis obu wsi, stopnia zachowania w nich polszczyzny, jej funkcji i prestiżu, charakterystykę informatorów, informacje o zakresie przeprowadzonych badań, opis zasad redakcyjnych (s. 13-24).

W obu słownikach uwzględniono cały zebrany materiał leksykalny, nie stosując zasady dyferencyjnej, ale też i nie wyczerpując opisu ze względu na niepełną jednak podstawę zbieraną w stosunkowo krótkim czasie. Autorka następująco określa ich cel:

Są one pierwszą, zapewne jeszcze niedoskonałą, próbą pokazania w całości zebranego materiału leksykalnego. Za cel tych słowników uznano wskazanie na obecność leksemów i ich znaczeń w konkretnych gwarach, dlatego przy opracowywaniu haseł nie przeprowadzono selekcji, ale uwzględniono pełny materiał zapisany w obu wsiach. Obok słownictwa charakterystycznego dla konkretnej gwary uwzględniono też wyrazy należące do polskiego języka literackiego (CechOH 19).

Ilościowo znacznie obszerniejszy jest słownik Oleszkowiec, który liczy ponad 5200 haseł, o wiele mniejszy słownik Hreczan zawiera prawie 2900 haseł (jw. 19). Na strukturę artykułu hasłowego składają się następujące elementy:

- 1) wyraz hasłowy „w brzmieniu i pisowni literackiej” (s. 19), ale z pewnymi wyjątkami (np. zachowano niektóre specyficzne cechy fonetyczne wyrazów hasłowych, takie jak m.in. *o* na miejscu *á* pochylonego w formach zleksykalizowanych typu *maślanka*, *prośnionka*, *krzon*, *prowda*, brak przegłosu: *wietrak*, *pierun*, *wiesna*, rzadką wtórną nosowość: *mięsić*, *pomięszywać*, *mendal*, wstawne *e*, np. *wiater*; *sechnąc*, wyrównania typu *dęb*, *miesiącznie* (por. s. 20);
- 2) rzadko informacja gramatyczna, zawsze określenie aspektu czasownika, inne dane sporadycznie, np. **makowinie** *zbiór*. ‘pusta główka, też słoma makowa’; **szram** *m* ‘blizna’; **szutka** *zw. w lmn*. obok **żart**;
- 3) definicja lub definicje w wypadku wyrazów wieloznacznych;
- 4) ilustracja tekstowa (oryginalne cytaty) w transkrypcji półfonetycznej (zachowano tu upodobnienia fonetyczne, odrębne znaki dla samogłosek ścieśnionych *é*, *ó*, dla *ɥ* niezgłoskotwórczego, dla niepełnej miękkości spółgłosek środkowojęzykowych, *í* miękkiego);
- 5) lokalizacja cytatu w postaci skrótu oznaczającego informatora wraz z dwiema ostatnimi cyframi wskazującymi na rok jego urodzenia;
- 6) podhasła wprowadzane separatorem **♦**, czyli związki frazeologiczne, zestawienia i inne ustabilizowane połączenia wyrazowe, por. np. w hasłach: **tarakać** ‘paplać’ **♦ tarakać językiem** ‘mleć językiem’; **tato**: **♦ nierodny tato** ‘ojczym’; **tiam** obok **pamięć**: **♦ za czyjejs tiamy** ‘za czyjejs pamięci’; też **♦ za czyjejs pamięci**;
- 7) odsyłacze.

Przykładową strukturę pokazuje hasło **kahanek**:

kahanek ‘naczynie z olejem lub naftą do świecenia’. [co ludzie mieli, żeby np. w stajni poświęcić?] *Kahanki takie, kahanki*, [a jeden] *kahanek* [JS44]; też **kaganczyk**. *A światła nie było, bo takij uto kaganczyk świcisz i pszeńdziesz* [ZK19]; też **kahanczyk**. *Zbirali jakis ‘gil’zy, naliwali tam* [K08], *tosz ja każe to kahancziki takie nazywali s’ie* [JS44]. Por. lampa, żydziuk.

W jednym artykule hasłowym omawia się często kilka form, obejmując je wspólnym opisem, a więc:

- a) warianty fonetyczne, sygnalizowane słowem „też”, np. **pisanka** też **p`y-sanka**; **ptactwo** (..) też **ptastwo**;
- b) pary aspektowe zgodnie z tradycją polskiej leksykografii, np. **naczuchruwać** ndk. – **naczuchrać** dk. ‘drapać’; **połuczać** ndk. – **połuczyć** dk. ‘dostawać’; **posiewać** ndk. – **posiać** dk. ‘zasiewać’; też rozsypywać ziarno na szczęście na Nowy Rok’;
- c) zdrobnienia, sygnalizując je skrótem zdrobn., np. **dzieża**, zdrobn. **dzieżka**, **dzieżczyna**, **dzieżczynka**; **przewróśło** zdrobn. **przewróselko** ‘powróśło’;
- d) warianty morfologiczne, np. **łuszczowka** też **łuszczenie** ‘płytką orka po żniwach’; **prośnianisko** ‘pole po skoszonym prosie’; też **prośnik**; por. jednak: **dziewczę** obok **dziewczyna**, zdrobn. **dziewczynka**;
- e) synonimy, z których najczęściej jeden to wyraz lokalny (zapożyczenie, dialektyzm rodzimy), a drugi – ogólnopolski, np. **macać się** obok **ociągać się** ‘ociągać się’; **meży** obok **między** ‘między’; **piszcza** obok **jedzenie** ‘jedzenie’; **podgartywać** obok **radlić**; **poczka** obok **nerka**; **pojezd** obok **pociąg**; **poworost** obok **zrost** ‘wzrost’; **sobranie** obok **zebranie**; **swarka** obok **sprzeczka** ‘kłótnia’; ale ciąg synonimów opracowywany jest już inaczej, tj. w odrębnych hasłach z wzajemnymi odsyłaczami, np. **balakać** ‘mówić, rozmawiać’ (...). Por. gadać, kazać, mówić, rozmawiać.

Duża liczba zgromadzonych wyrazów, bogata ilustracja przykładowa (w większości hasel), która niejednokrotnie odzwierciedla dzieje ich mieszkańców (por. uwagi J. Riegera o „echach historii” – s. 9) tych wsi, notowanie zawsze roku urodzenia informatora, a więc dokładna lokalizacja terytorialna (określona wieś) i chronologiczna – to atuty omawianego słownika.

Słownik górali polskich na Bukowinie **Zbigniewa Grenia i Heleny Krasowskiej**

Opublikowany w 2008 roku *Słownik górali polskich na Bukowinie* Zbigniewa Grenia i Heleny Krasowskiej (SOW Warszawa) gromadzi współczesną leksykę gwary górali bukowińskich zamieszkujących Rumunię i Ukrainę. Bogaty materiał, będący podstawą słownika, uzyskano od najstarszych informatorów (ponadpięćdziesięcioletnich) podczas badań terenowych prowadzonych w latach 2000-2005 w sześciu wsiach: trzech w Rumunii, trzech na Ukrainie. Materiał gromadzono zarówno za pomocą kwestionariusza liczącego 2000 pytań, a sporządzonego przez autorów na użytek badań, jak i z dłuższych nagranych wypowiedzi i z rozmów z informa-

torami. Uzupełniono go materiałem z prac doktorskich Marii Ostrowschi i Heleny Krasowskiej, a także ze źródeł drukowanych z lat 1938-2006 (GreńKB 14-15).

Słownik liczy ok. 3 000 haseł ułożonych w porządku alfabetycznym. Ma charakter dyferencyjny, zawiera przede wszystkim wyrazy formalnie i treściowo różne od słów ogólnopolskich, odmienne tylko znaczeniowo lub różniące się budową słowotwórczą, cechami gramatycznymi (np. rodzajem gramatycznym), specyficzne frazeologizmy i analityzmy, a wreszcie mimo zasady dyferencyjności – „wyrazy wprawdzie zbieżne z leksyką ogólnopolską, lecz z różnych względów, przede wszystkim kulturowych, uznane przez autorów za interesujące” (s. 16).

Autorzy tak przedstawiają cel swojego słownika:

Wybraliśmy formę słownika alfabetycznego, lecz staraniem naszym jest dostarczenie odbiorcy, oprócz faktów leksykalnych, określonego ładunku wiedzy kulturowej, tak jak jest ona ukryta w słownictwie – pojedynczych leksemach i kontekstach ich użycia. Chodzi nam przede wszystkim o tę część kultury materialnej i duchowej górali bukowińskich, która stanowi o ich specyfice i różni się od polskiej kultury ogólnej. Stąd też słownik ma charakter dyferencyjny” (s. 7).

Struktura artykułu hasłowego jest następująca:

- 1) wyraz hasłowy w zapisie półfonetycznym, tj. zgodnym z regułami ortograficznymi, oddającym jednak wymowę gwarową, np. **duszynie**, nie: duszenie, **chripota**, nie: chrypota, **gorneczek**, nie: garneczek;
- 2) sporadycznie elementy informacji gramatycznej, np. przy ograniczeniach w zakresie kategorii liczby, por. **chramownicy** zwykle w lmn. ‘goście przyjeżdżający do rodziny w czasie odpustu’;
- 3) znaczenie lub znaczenia w odniesieniu do wyrazów polisemicznych,
- 4) lokalizacja wyrazu hasłowego w postaci skrótu nazwy wsi (jego brak oznacza rejestrację wyrazu we wszystkich 6 wsiach) lub skrótu Źródł., który informuje o poświadczeniu tylko w źródłach pisanych;
- 5) konteksty przytoczone w zapisie półfonetycznym z lokalizacją każdego cytatu (skrót źródła terenowego lub pisanego), których zadaniem jest nie tylko egzemplifikacja „w sensie językowym (gwarowym), ale i kulturowym” (s. 18);
- 6) nawiązania międzyjęzykowe (wraz z lokalizacją słownikową lub atlasową), których cel określony został następująco: „Przytoczenia nawiązań wyrazu hasłowego (przez zapożyczenie lub pierwotną wspólnotę leksykalną) do leksemów z innych języków (literackich) i gwar ma na celu zasygnalizowanie wspólnoty kulturowej i językowej z obszarami, z jakimi grupa góralska zetknęła się w przeszłości i styka się obecnie” (s. 18), por. np. w haśle **Kosa** ‘pas Oriona’ – Por. rum. *cei trei cosași* ‘ts.’ (SRP, 139), ukr. *кочарь* ‘ts.’ (Hrin II, 290), ukr.buk. *кочарі* ‘ts.’ (SBH, 226), śl. *Koścycy*, *Kosiarze* ‘ts.’ (AJŚ VI, 1079), małop. *Kosy* ‘ts.’ (AJŚ VI, 1079);
- 7) odesłania, gdy „desygnat ma dwie lub więcej nazw synonimicznych” (s. 19), przy czym w szeregach synonimicznych uwzględniono także formy ogóln-

napolskie opatrzone kwalifikatorem ogpol., por. np. *garnuszek* ogpol. Zob. też *blaszka*, *gorczek*, *gorneczek*.

Typową strukturę artykułu hasłowego, uwzględniającą prawie wszystkie wymienione wyżej elementy składowe, odzwierciedla – przykładowo – poniższe hasło:

drywutnia ‘pniak do rąbania drzewa’ Dpu, Tu: Do drywutni roz uderił i masz driewa na całe zime (Tu). Por. ukr. *дpивитня* ‘ts.’ (Hrin I, 444); pol. reg. *drewutnia* ‘pomieszczenie, w którym się rąbie i składa drwa przeznaczone na potrzeby gospodarstwa domowego; drwalnia’ (SJPSz Sup 19); grnśl., śl. *drewutnia* ‘szopa na drzewo’ (SGŚ VIII, 35). Zob. też *klotek*.

Wyrazem hasłowym jest pojedynczy leksem lub ustabilizowane połączenie wyrazowe, a więc związek frazeologiczny, np. *chodzić po śmierguście* fraz. ‘zwyczaj chodzenia chłopaków w poniedziałek wielkanocny rano do dziewczyn ze śmiergustem, w zamian dostają pisankę’ (opracowany osobno, nie w haśle *śmiergust*) czy analizm typu *choroba z cukru* ‘cukrzyca’. Szkoda, że zabrakło tu odsyłaczy, np. w haśle *śmiergust* do frazeologizmu *chodzić po śmierguście*, co utrudnia znalezienie odpowiednich frazeologizmów.

Zapis półfonetyczny wyrazów hasłowych, ilustracji tekstowej (kontekstów zdaniowych) i materiału egzemplifikacyjnego z AJŚ (sprowadzonego także do postaci półfonetycznej) ma na celu „poszerzenie kręgu odbiorców poza wąskie grono specjalistów językoznawców” (s. 17). Jest to obecnie rozwiązanie najczęściej stosowane w leksykografii gwarowej.

Omawiany słownik jest pierwszym, obszernym słownikiem współczesnej gwary górali polskich, zamieszkujących Bukowinę, rozdzieloną granicą państwową między Rumunię i Ukrainę, opartym głównie na materiale zebrany w trakcie eksploracji terenowych. Bogata ilustracja przykładowa, walory kulturowe, dobrze opracowane relacje międzyjęzykowe to ważne cechy *Słownika górali polskich na Bukowinie*.

V.14.3. Słowniki gwar przesiedleńców ze Wschodu

Kazimierz Feleszko, *Bukowina moja miłość*, t. 2. Słownik

Drugi tom opracowania Kazimierza Feleszki *Bukowina moja miłość. Język polski na Bukowinie karpackiej do 1945 roku* (red. naukowy: Ewa Rzetelska-Feleszko, Warszawa 2003) zawiera obszerny słownik bukowiński – ok. 3 000 haseł. Materiał pochodzi:

- 1) z bezpośrednich rozmów od 85 informatorów, 81 przesiedleńców z Bukowiny (z określeniem miejsc ich pochodzenia i zamieszkania po wojnie z wyjątkiem nielicznych sytuacji, gdy respondenci nie wyrazili zgody na upublicznienie swoich danych) i 4 zamieszkałych do dziś w Czerniowcach;
- 2) z „korespondencji, pamiętników i wspomnień rękopiśmiennych”;
- 3) z czasopism i innych druków (por. s. 11).

Autor jako autochton mógł także odwoływać się do swojej znajomości polszczyzny bukowińskiej.

Słownik ma w zasadzie – jak podkreśla się we wstępie – charakter dyferencyjny. Zgodnie z intencją autora zawiera wyrazy nieznanne polszczyźnie ogólnej (np. *bucmaty* ‘o okrągłych, wypukłych policzkach’, *bunduszka* ‘kamizelka bez rękawów’, *chlapawka* ‘deszcz z zalegającym błotem’, *rajdać* ‘plotkować’), różniące się semantycznie (np. *błądny* ‘o zwierzętach: oswojony, łagodny’, *czynsz* ‘procent bankowy, stopa procentowa’, *szaniec* ‘rów’) lub formalnie, przede wszystkim budową słowotwórczą (np. *robaczliwy* ‘robaczywy’, *rzęsny* ‘rzęsisty’, *skąpać się* ‘wykąpać się’, *skipieć* ‘wykipieć’), rodzajem gramatycznym (np. *trąda* ‘trąd’), odmiennymi formami liczby (np. *sieni* pl.tant. ‘przedsionek, przedpokój; sień’), „właściwościami dystrybucyjnymi” (np. *wsiąkać wodę*) itp., również fonetycznie (niesystemowymi zmianami samogłoskowymi i spółgłoskowymi, np. *skrabac* ‘skrobać’, *celer* ‘seler’, *madrac* ‘materac’, czy charakterystycznymi cechami wymowy, np. *radośny* ‘radosny’ – por. s. 12).

Struktura hasła jest następująca:

- a) wyraz hasłowy i jego warianty fonetyczne, np. **jalica**, **jalyca** rzad. ‘jodła’; **kiryńia**, **kierynia** ekspr. ‘nieporządek, bałagan’; w jednym hasle opisywane są również warianty morfologiczne (także zdrobnienia), np. **karmenadel**, **karmenadla**, **karmenadle** pl. uzual. ‘kotlet schabowy’; **ćwiczek**, **ćwioczek**, **ćwiok** ‘mały gwoździak’;
- b) ewentualne kwalifikatory, najczęściej ekspresywne, np. **drańciuch** ekspr. ‘nicpoń’, **dzwon** techn. ‘człon obręczy koła’, **fajdać** wulg. ‘wypróżniać się’, **fłispapir** rzad. ‘bibuła’, **gratar** kulin. 1. ‘ruszt do smażenia potraw’; także danie z rusztu’, 2. ‘właściciel rusztu’; **haczy** pl. tant., ekspr. iron. ‘stare wypchane spodnie’ (powsz.); **hańcier** rzad. ‘garncarz’;
- c) rzadko informacja gramatyczna, np. **gogodzy** zwykle plur. ‘czerwone jagody, inaczej brusznice albo borówki, Vaccinium vitis idaea’, **hengér**, Gen. -era; **kapdebou** indecl. ekspres. ‘głupiec, tępak’;
- d) znaczenie lub znaczenia przy wyrazach polisemicznych;
- e) ilustracja tekstowa (cytaty przytaczane ze źródeł pisanych w zapisie oryginalnym, z rozmów – ortograficznie z zachowaniem ważniejszych cech fonetycznych);
- f) lokalizacja w postaci skrótu oznaczającego informatora lub skrótu źródła pisanego;
- g) objaśnienia etymologiczne – odpowiednik obcy, jego znaczenie, poświadczenia ze słowników obcojęzycznych (ze względu na niedokończenie pracy przez autora etymologie rumuńskie uzupełnił prof. Stanisław Gogolewski, niemieckie – uzupełniono tylko w części), np. **gata** ‘koniec, gotowe’ (...). Por. ukr. dial. *zama*, z rum. *gata* (Vrabie 1967, 144); **gierla** ‘mały zagajnik’ (...). Por. rum. *gherla* ‘jama’ i *gârla* ‘koryto rzeki’ (Tic), rum. młd. buk. *gyrly* ‘urwisko’ (DD), ukr. *гирло* ‘jedno z ramion rzeki’ (Hrin). Por. ukr. buk. *єрла*, *гирла* ‘jar, urwisko, przepaść’ (Sbuk II, 9);

h) odyłacze do synonimów, np. **faska** ‘drewniany pojemnik do kiszenia barszczu lub do konserwowania mięsa, dzieża’ (...). Zob. też **berbenica**, **dzieża**.

Typową strukturę artykułu hasłowego, uwzględniającą prawie wszystkie wymienione wyżej elementy składowe, odzwierciedla – przykładowo – poniższe hasło:

barabulnik praedic. ekspres. 1. ‘człowiek objadający się ziemniakami, bardzo je lubiący’: Twój tatku tu taki barabulnik był, ży żadnyj kaszy by ni dotknuł (AF). 2. ‘placek ziemniaczany’. Por. ukr. buk. *барабульник* ‘2’ (Sbuk I, 18). Zob. też **kartoffannyk**, **tocz**.

Część słownikową poprzedza przedmowa redaktora naukowego, Ewy Rzetelskiej-Feleszko, oraz *Charakterystyka językowa polszczyzny bukowińskiej (na podstawie materiału zawartego w Słowniku)* Heleny Krasowskiej.

Ważnym uzupełnieniem słownika są opracowane przez autora paralele leksykalne podane w Aneksie. Praca nad nimi nie została zakończona, ale ich publikacja pozwala na określenie jego koncepcji opisu „bukowińskiej wspólnoty językowej” (s. 275). Słownictwo zestawiono w czterech kolumnach: 1) polskie gwarowe (Polaków bukowińskich), 2) ukraińskie, 3) rumuńskie, 4) niemieckie. Jak podkreśla redaktor tomu:

Wykaz paraleli jest z pewnością niepełny. Brak zwłaszcza leksyki żydowskiej. Nie zebrano też przykładów pożyczek rumuńskich, polskich lub ukraińskich w bukowińskiej niemczyźnie. Niepełna jest też lista pożyczek z austriackiej odmiany języka niemieckiego (s. 276).

Niemniej jednak sporządzony wykaz jest na tyle interesujący, iż zdecydowano się na jego publikację jako:

punkt wyjścia do koncepcji opisu i interpretacji tej mieszanki językowo-kulturowej, jaką jest (ale przede wszystkim jaką była) Bukowina i szczególnie, wspólnotowy fenomen regionu (s. 276).

Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna **Władysława Paryła (przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej)**

Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna Władysława Paryła (opracowany przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej) przygotowały do druku Katarzyna Czarnecka i Mariola Kłosiewicz-Lepianka pod kierunkiem Janusza Riegera (Kraków 2004) w serii *Polskie słownictwo kresowe* pod redakcją Janusza Riegera.

Słownik liczy 2714 artykułów hasłowych ułożonych w porządku alfabetycznym. Materiał słownikowy autor uzyskał podczas badań terenowych prowadzonych razem z magistrantami według kwestionariusza Karola Dejny, dłuższych wypowiedzi na różne tematy i ze swobodnych rozmów z informatorami – przesiedleńcami ze wsi Tuligłowy koło Komarna (Ukraina zachodnia). Na podstawie tego materiału powstały prace magisterskie Mirosławy Mieszczankowskiej i Grażyny Synowskiej dotyczące leksyki gwary przesiedleńców z Tuligłów zamieszkałych po wojnie w Bierzycach i Łozinie (MM) oraz w Mysłakowie (GS). Omawiany

słownik gwary Władysława Paryła opracowano głównie na podstawie materiału zamieszczonego w pracy M. Mieszczankowskiej.

Redaktorzy słownika, Janusz Rieger i Katarzyna Czarna, przedstawiają następująco zastosowany w nim dobór wyrazów, uzasadniając odstępstwa od przyjętej zasady dyferencyjności:

Jest to (...) słownik w zasadzie dyferencyjalny, ale zostawiamy w nim też wiele wyrazów równobrzmiących ze znanymi z języka literackiego, łamiąc przy tym zasadę dyferencyjności słownika. Czynimy to dla uświadomienia czytelnikowi, że użytkownicy gwary znali takie wyrazy i ich używali. Jest to ważne szczególnie wtedy, gdy obecność takiego wyrazu świadczy o braku zapożyczenia, występującego w innych polskich gwarach kresowych, np. *chleb* (obok *chlib*), *kasza* (a nie *krupy*) – s. 13.

Na strukturę artykułu hasłowego składają się następujące elementy:

- a) wyraz hasłowy zapisany „w postaci literackiej lub przynajmniej zbliżonej do literackiej” (s. 18) zaproponowanej przez redaktora naukowego, inaczej niż w oryginale (transkrypcja fonetyczna), na ogół jet to pojedynczy leksem, rzadko połączenie wielowyrazowe, jeśli nie zawiera typowego dialektyzmu, np. **chlapać językiem; do ściany kosić; do wału kosić** (opracowywane też jako podhasła – zob. pkt. e);
  - b) rzadko kwalifikatory, np. **murga pejor.** ‘człowiek nierozmowny, mruk’, **siew rzad.**;
  - c) informacja gramatyczna, przede wszystkim wskazująca aspekt czasowników, sporadycznie różnice w zakresie kategorii liczby lub rodzaju gramatycznego rzeczowników, np. **mykać ndk. namykać, obmykać dk.** ‘wyciągać..’; **purple blpoj.** ‘złuszczona skóra głowy, łupież’; **plowa zw. w lpoj.** ‘plewa’; **litra** ż ‘litr’;
  - d) znaczenie lub znaczenia wyrazów polisemicznych;
  - e) ilustracja przykładowa (cytaty) w zapisie fonetycznym;
  - f) związki frazeologiczne, zestawienia i inne ustabilizowane połączenia wyrazowe sygnalizowane separatorem ♦, np. w hasle **chata: ♦ mała chata** ‘niewielki pokój, zwykle sypialnia’ (...) ♦ **wielka chata** ‘większe pomieszczenie w chacie z piecem’; które są także opracowywane jako odrębne hasła, np. hasła: **drapcy lecieć** ‘biegiem, bieć szybko’, **jak Choma chodzić** ‘chodzić jak nadęty’;
  - g) odsyłacze przy formach aspektowych, zdrobnieniach i synonimach, np. **par-kotać** ‘zrzędzić, narzekać: Por. dziawkać, dziawolić, hawkać, odkazywać.
- Omówioną strukturę artykułu hasłowego, uwzględniającą różne wymienione wyżej elementy składowe, odzwierciedlają – przykładowo – poniższe hasła:

skródzenie ‘bronowanie’ ♦ posiewne skródzenie ‘bronowanie po zasiewie’ ♦ przysiewne skródzenie ‘bronowanie przed zasiewem’: *skryżeńe skryżeńu ńeryvne, bõ je puševne skryžeńe ńi pšyševne skryžeńe*

źebrota pejor. ‘biedacy, żebracy’: *ty^e ńebroći żeby śe ńaćało robić, tõ może by co ńeńi; s taku ńebrotu śe zdybuję.* Por. biedota, dzidownia, gołodupiec, lichota, ńędra

Zgodnie z zasadami przyjętymi w serii *Polskie słownictwo kresowe* pod redakcją Janusza Riegera w jednym haśle łączy się opis wariantów fonetycznych, np. **nożka** obok **nóźka**; **syplawy** ‘sepleniący’; też **szyplawy**; morfologicznych, np. **oblóg** obok **odlóg**; **odejmać** obok **odejmować**; par aspektowych, np. **szczupać** ndk., **poszczupać** dk. ‘macać’; zdrobnień, np. **pacię**, zdrobn. **paciątko** ‘prosię’; **rów** zdrobn. **rowik**; synonimów współrzędnych (różniących się jedynie budową słowotwórczą), np. **poskrobek** (..); też **wyskrobek**; **przypalować** ‘wbić w ziemię pal od łańcucha krowy’ (..); też **upalować**; **ściernia** (..); też **ściernisko**; niekiedy także synonimów różnordzennych (zwłaszcza w parach: wyraz zapożyczony – rodzimy), np. **osześć** obok **szron**; **połudynek** obok **obiad**; **prządka II** obok **kołowrotek**, **lastywka** obok **jaskółka**, **cebulanka** też **malowanka** ‘pisanka (farbowana w cebuli)’. Zgodnie z przyjętymi zasadami redakcyjnymi „obok” sygnalizuje oboczną formę ogólnopolską, natomiast „też” – wariant leksykalny gwary (niekiedy niekonsekwentnie, np. **połonka** obok **wyręba** ‘otwór w lodzie; przerebel’ – oba wyrazy nieogólnopolskie; **bachur** (..); też **dziecko** (..); też **dzieciak** – tu dwie formy ogólnopolskie).

Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy.

Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem

opracowany z materiałów zebranych pod kierunkiem Władysława Paryla przez Katarzynę Czarnecką, Dorotę Kowalską, Elżbietę Rudolf-Ziółkowską pod kierunkiem Janusza Riegera

Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem opracowane pod kierunkiem Janusza Riegera przez Katarzynę Czarnecką, Dorotę Kowalską, Elżbietę Rudolf-Ziółkowską z materiałów zebranych pod kierunkiem Władysława Paryla zostało opublikowane w Krakowie w 2007 r. Stanowi czwartą pozycję w serii „Polskie słownictwo kresowe”, ukazującej się pod redakcją Janusza Riegera.

Praca składa się z części wstępnej autorstwa Janusza Riegera, w której omówiono dawne słownictwo przesiedleńców z Tarnopolszczyzny, przedstawiono informacje o wsiach i informatorach oraz zasady redakcyjne, właściwego słownika i indeksu alfabetycznego.

Słownik prezentuje leksykę południowokresową zachowaną w pamięci przesiedleńców z Tarnopolszczyzny, przedstawicieli najstarszego pokolenia repatriantów (czy raczej ekspatriantów), przybyłych na tereny Śląska po 1945 roku z 8 wsi, takich jak: Boryczówka, Borki Wielkie, Firlejów, Hanaczów, Kaczanówka, Krowinka, Kozłów, Sorocko. Jego celem jest właśnie wydobyć słownictwa obecnego w gwarach przed przesiedleniem, a więc w gwarach obszaru dawnego województwa tarnopolskiego. Unikatowy materiał zawarty w słowniku został zebrany przez studentów polonistyki Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem Władysława Paryla na potrzeby prac magisterskich. Przedstawiciele najstarszego

pokolenia informatorów dobrze pamiętali jeszcze stare słownictwo i zapisy te mają dziś wielką wartość. Przytaczany materiał słownikowy ma zatem charakter obecnie już archiwalny, historyczny, w związku z tym jest niezwykle cenny.

Układ słownika jest odmienny od dotychczasowych, gdyż zebrany metodą kwestionariuszową materiał leksykalny został przedstawiony w 2 000 *sui generis* artykułach hasłowych – odpowiedzi na numerowane pytania kwestionariusza do *Atlasu gwar polskich* Karola Dejny. Pozwala to na porównanie różnych nazw, na lepsze uchwycenie różnic i podobieństw w słownictwie gwar wsi uwzględnionych w badaniach, stąd zasadne jest użycie w tytule sformułowania „słownik porównawczy”. Redaktor naukowy, Janusz Rieger, wypowiada się następująco na temat zastosowanego określenia „porównawczy”:

Zestawienie słownictwa trzech wsi przyniosł swego czasu *Porównawczy słownik trzech wsi mało-polskich* M. Kucały. Niech nas nie zmyli jednak wyraz „porównawczy” użyty w tytule obydwu słowników. Opracowanie M. Kucały dotyczyło wsi sąsiednich, reprezentujących różne gwary. Niniejsza praca dotyczy wsi (wyjściowych) znajdujących się daleko od siebie, reprezentujących też różne gwary, ale nie zespoły gwarowe, a ich identyfikacja z gwarami w Polsce nie została przeprowadzona i nie wiadomo, czy w ogóle da się ją przeprowadzić dokładnie (SPTU 9).

Łącznie słownik zawiera 6 122 wyrazy, które łatwo odnaleźć dzięki indeksowi alfabetycznemu.

Każda numerowana częśćka stanowi *sui generis* artykuł hasłowy, na który składają się, zgodnie z deklaracjami autorów:

- 1) „numer pytania kwestionariusza K. Dejny wraz z samym pytaniem” (s. 30);
- 2) „wyrazy „hasłowe”, zapisane w ortografii polskiej, czcionką pogrubioną, pokazujące leksemy uzyskane w trakcie eksploracji” (s. 30), w kolejności alfabetycznej zarówno odrębne leksemy, jak i ich warianty fonetyczne czy morfologiczne;
- 3) zestawione „odpowiedzi na pytania kwestionariusza K. Dejny z poszczególnych wsi, podawane w pisowni fonetycznej, często w zdaniach, zawierających szersze informacje o znaczeniu czy używaniu wyrazu” (s. 30);
- 4) po każdej odpowiedzi skrót oznaczający informatora.

Omówioną strukturę ilustruje poniższe hasło:

673. głowacz ‘snopek do poszywania dachu wiązany dołaty bliżej knowia, kłosami spuszczone na zewnątrz’ **kiczka, plaskacz, plask’acz, plaskacz, snopek, zagłownik** – **Hn:** *to był pľaskač* (A); **Kz:** *kička* (D); **Fr:** *plaskač, a te plaskače že byly vjonzane v drugim końcu* (A); **Kr:** *pľask’áč* (A); **Br:** *snopek, to čšeba bylo snopkami pošyvač* (A); **Sr:** *snopek* (A, B), *no snopek, ňe, snopki na daž še robiło* (B); **BW:** *plaskače* (A, B); **Kcz:** *zagłovník to na koñcučce dažu, pšy samym ščyče* (D).

Dzięki „kwestionariuszowemu” układowi i bogatej leksyce dokładnie zlokalizowanej, zróżnicowanej tematycznie, także genetycznie, omawiany słownik może z łatwością służyć jako podstawa porównawcza dla innych słowników czy prac leksykalnych.

ROZDZIAŁ SZÓSTY

Współczesne gwarowe słowniki popularne

1. Podział słowników popularnonaukowych. 2. Słowniki z obszaru dialektu małopolskiego. 3. Słowniki z terenu Śląska. 4. Słowniki z Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny. 5. Słowniki z Wielkopolski i Pomorza południowego. 6. Ogólna charakterystyka słowników popularnych.

Czasy współczesne charakteryzuje specyficzne zjawisko – prawdziwy „wysyp” popularnych słowników regionalnych i lokalnych, w dużej mierze amatorskich, niekiedy opracowywanych w ramach polonistycznych prac magisterskich, najczęściej przygotowywanych bądź samodzielnie przez mieszkańców danego regionu czy miłośników danej gwary, bądź pod kierunkiem dialektologów. Jest to bez wątpienia warunkowane współczesną modą na regionalizm¹, na poszukiwanie swojskości, korzeni, w tym też swoistego języka „małych ojczyzn”. Powstaje mnóstwo małych i większych słowników jednej lub kilku miejscowości czy pewnego regionu, adresowanych do mieszkańców danej okolicy.

VI.1. Podział słowników popularnonaukowych

Analiza słowników popularnonaukowych wykazała, że można je podzielić na kilka grup ze względu na osobę autora, przeznaczenie i sposób opracowania.

1) Słowniki popularnonaukowe opracowane profesjonalnie przez językoznawców – dialektologów mające także wartość naukową ze względu na liczne konteksty, programowo upraszczające jednak niektóre elementy opisu leksykograficznego ze względu na adresata (szeroki krąg odbiorców), np. *Mały słownik gwary Górnego Śląska* Bożeny Czastki-Szymon, Jerzego Ludwiga, Heleny Synowiec, *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* pod redakcją Jadwigi Wronicz czy *Słowniczek* Stanisława Cygana, stanowiący wyodrębnioną część jego pracy *Z gwary świętokrzyskiej* (2009).

---

¹ Por. uwagi Joanny Okoniowej o regionalizmie współczesnym i jego konsekwencjach dla słowników (Okoniowa 2003a).

- 2) Słowniki monotematyczne (prezentujące leksykę z jednego zakresu tematycznego) opracowane przez specjalistów z innych dziedzin niedialektologów, wykazujące pewne braki pod względem językoznawczym, ale mające wartość naukową ze względu na profesjonalne przygotowanie autorów (z tej dziedziny nauki, którą ta leksyka reprezentuje), np. *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza* Henryka Josta czy *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza* Zofii Radwańskiej-Paryskiej.
- 3) Słowniki popularne opracowane przez dialektologów, ale bez cytatów, ograniczające strukturę artykułu hasłowego do elementów obligatoryjnych, tj. wyraz i jego znaczenie / znaczenia (rzadko jakiegokolwiek inne uwagi), w związku z tym mające mniejszą wartość naukową niż wymienione wyżej dwie grupy słowników, np. *Mały słownik kociewski* Marii Pająkowskiej-Kensik, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskej)* Józefy Kobylńskiej.
- 4) Słowniki popularne powstające w ramach prac magisterskich na filologii polskiej (dawniej i dziś), np. *Słownictwo Radgoszczy* Romualda Gondka, *Słownik gwary wsi Wola Radziszowska* Iwony Jurczyk (współpraca red.: Halina Buchowska, Renata Bysina, Witold Grabiec, Małgorzata Kluska, Stowarzyszenie Miłośników Doliny Cedronu).
- 5) Słowniki amatorskie ze stosunkowo rozbudowanym opisem leksykograficznym, przede wszystkim z bogatą dokumentacją tekstową, która mimo różnych usterek metodologicznych decyduje o ich przydatności dla dialektologii, np. *Słownik gwary używanej w Kozach* Władysława Skoczylasa, *Matusine słowecka. Słownik gwary górali nadpopradzkich* Wandy Łomnickiej-Dulak, *Słownik gwary górali żywieckich* Jana Karola Nowaka, *Mój słownik gwary pałuckiej* Mirosława Kaźmierza Binkowskiego.
- 6) Słowniki amatorskie, tzw. szkolne, tj. opracowywane w ramach fakultatywnej obecnie regionalnej ścieżki edukacyjnej, często przez samych uczniów pod kierunkiem nauczycieli lub przez nauczycieli – regionalistów, np. *Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach (tzw. gwara chełmińska)* Dariusza Mellerera, *Słownik gwary biskupiańskiej* Małgorzaty Giery i Krystyny Jańczak opr. przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi, *Słownik spiskich wyrazów gwarowych*, zespół redagujący pod kier. Moniki Milaniak i Edyty Widy: Gimnazjum w Łapszach Niżnych, *Słowniczek gwary borowiackiej*, red. Maria Pająkowska-Kensik, Bartosz Puchowski, Elżbieta Ziółkowska.
- 7) Słowniki amatorskie z uproszczonym opisem leksykograficznym, na ogół bez egzemplifikacji tekstowej lub z nielicznymi cytatami, ograniczonym najczęściej tylko do elementów obligatoryjnych hasła, o różnym stopniu adekwatności opisu, np. *Słownik gwary Górali Skalnego Podhala* Stanisława A. Hodorowicza, *Słownik gwary kurpiowskiej* Stanisława Ceberka, *Z suprańskiego na nasze. Supraski raptularz 1* Wojciecha Załęskiego, *Fejnie gadalim*,

smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny Jana Bacewicza, *Słownik gwar śląskich* Barbary i Adama Podgórskich, *Słownik gwary śląskiej*, red. przez Andrzeja i Ilonę Czajkowskich, Andrzeja i Dorotę Klukowskich, *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej używanych* Ryszarda Kobaki, *Słownik gwary orawskiej* Franciszka Fitaka.

Trudno wymienić tu wszystkie tego typu słowniki, gdyż często mają lokalny zasięg i są szerzej nieznanne. Jako przykłady takich opracowań leksykograficznych przytoczę niżej jedynie pewną ich reprezentatywną część, omawiając je według kryterium terytorialnego.

VI.2. Słowniki z obszaru dialektu małopolskiego

Są to przede wszystkim słowniki prezentujące słownictwo góralskie (w szczególności podhalańskie, rzadziej spiskie, orawskie i żywieckie, gorczańskie), leksykę Małopolski podgórskiej i nizinnej.

Stanisław A. Hodorowicz, *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*

Słownik amatorski wydany w Nowym Targu został opracowany przez fizyka, rektora Podhalańskiej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej znakomicie władającego rodzimą gwarą podhalańską. Wydanie pierwsze (2004) zawiera 325 stron, wydanie drugie, poprawione i uzupełnione, ze wstępem autorstwa Macieja Raka, liczy 328 stron. Zawiera ok. 20 000 haseł w wydaniu pierwszym i ok. 22 500 haseł w wydaniu drugim w układzie alfabetycznym bez dokładnej lokalizacji z uproszczoną strukturą hasła: wyraz i znaczenie (głównie definicje synonimiczne w postaci odpowiedników ogólnopolskich i realnoznaczeniowe), np.

ekliwota – tęsknota,

condrać się – brudzić się,

drajfus – trójnożna podstawka do ogrzewania garnka nad ogniskiem.

Wyjątkowo pojawiają się dłuższe opisy z kontekstem i niekiedy wskazaniem na nacechowanie emocjonalne wyrazu, np.

dobechać – zbić kogoś bardzo mocno, o długotrwałym mocnym deszczu (*bechalo i bechalo jaze dobechalo*), ironicznie o niewielkim datku lub darowiźnie (*dobechoł mu ino stówke*).

Swoim zasięgiem słownik – jak wskazuje tytuł – obejmuje Podhale skalne, ale autor nigdzie nie wyjaśnia tego terminu. W krótkim, niespełna stronicowym wstępie, nie mówi też w zasadzie o przyjętych zasadach redakcyjnych, gdyż zostały wyjaśnione w nim głównie (choć nie szczegółowo) zasady zapisu. Jest to słownik – sądząc po hasłach – pomyślany jako pełny, a nie dyferencyjny, gdyż zawiera wyrazy typu *górol, matka, błoto, błysceć, cebula, cegła, kielbasa, brat, bratanica* itd. Wyrazy

hasłowe – jak przekonuje lektura słownika – zapisano zgodnie z ich wymową gwiarową, tj. nie sprowadzono ich do postaci ogólnopolskiej, por. np. *cmyntorz*, *colo*, *cas*, *catować*, *cekać*, *carodziyj*, *kiesyń*, *ospruty*, *septać*, *sesności*, *załoba*, *załosny*.

Tadeusz Bukowski-Grosek, *Słownik gwary Skalnego Podhala górali z Kościyliska*

Słownik gwary Skalnego Podhala górali z Kościyliska Tadeusza Bukowskiego-Groska, który ukazał się drukiem w Nowym Targu w 2008 roku (ss. 222), to uzupełniony zbiór leksyki wydany w pierwszej wersji (liczył wówczas ok. 2 500 haseł) w Stanach Zjednoczonych w 2000 r. pt. *Gwaró podhalańsko – fto dziś tobom włodo* (Chicago, ss. 137) opracowany przez urodzonego w Kościelisku emigranta zamieszkałego obecnie w USA na podstawie jego wspomnień. Został pięknie wydany z ilustracjami w postaci rysunków niektórych przedmiotów kultury ludowej Podhala. Jak pisze autor: *Niniejszy słownik powstał z potrzeby serca, z troski o przekazywanie i utrwalanie wiedzy o moich praojcach, ich wielowiekowej kulturze tradycji* (s. 10).

Jest to słownik amatorski w układzie alfabetycznym; podaje hasło (pojedyncze wyrazy oraz połączenia wyrazowe, nie tylko ustabilizowane, ale często także luźne) i jego znaczenie, np.

babrórciny – nieapetyczne jedzenie,

kóniorka – duża czarna mucha końska – giez bydłęcy;

nowluki – sznurki kręcone z wełny owczej, służące do mocowania kierpiec do nóg kobiecych;

abyk był u t^oobié – gdybym był u ciebie;

biyda p^o mnié hipce – kiedy niedostatek i choroby mnie atakują.

W drugim wydaniu zawiera ok. 4 000 haseł. Opis zawartości słownika i zastosowanych rozwiązań redakcyjnych przynosi artykuł Jadwigi Wronicz (Wronicz 2006).

Henryk Jost, *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza*

Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza Henryka Josta wydano w Nowym Sączu w 1987 (ss. 51). Słownik formatu A4 zawiera oprócz wstępu i właściwej części słownikowej 19 stron z ilustracjami – rysunkami narzędzi wraz z nazwami (łącznie XIX tablic). Został opracowany przez inżyniera-mechanika, rodowitego Podhalańczyka, który konsultował się zarówno z językoznawcami, jak i etnografami. Dzięki licznym ilustracjom i szczegółowemu opisowi desygnatów (rezultat wiedzy specjalistycznej autora) omawianych nazw ma dużą wartość etnograficzną.

Słownik Josta jest ograniczony: tematycznie – do leksyki technicznej, geograficznie – do wsi byłego wówczas (tj. w latach 80. XX wieku) powiatu nowotarskiego (obejmującego zarówno Podhale właściwe, np. Czarny Dunajec, Dzianisz, Poronin, Witów, Kościelisko, jak i Orawę, np. Jabłonka, Piekienik, Zubrzyca Góra,

Lipnica Mała oraz Spisz, np. Jurgów, Czarna Góra, Łapsze Niżne, Krempachy, Frydman) i pokoleniowo – do słownictwa najstarszego pokolenia mieszkańców wymienionych wsi (por. Cygan 2008: 217).

Zawiera 443 hasła² wraz ze związkami wyrazowymi i odsyłaczami, choć przynależność niektórych z nich do ludowej terminologii technicznej może budzić wątpliwości, np.

bańcuga, bancuga – głębia potoku lub stawu,
berek także *bereki* – trzęsawisko, mokradło, grzęzawisko, moczar, teren podmokły,
siacie, siocie – zboże.

Słownik ma układ alfabetyczny. Budowa artykułu hasłowego jest następująca: wyraz hasłowy, jego forma oboczna, znaczenie, lokalizacja (informacje o zasięgu geograficznym), poświadczenia w pracach dialektologicznych i etnograficznych o Podhalu, odsyłacze do ilustracji, sporadycznie geneza wyrazu przy niektórych zapożyczeniach, np.

BRAJER wyrabiający piwo (Nowy Targ). Mianem tym określano również wypalającego węgiel drzewny w mielerzu, „mili” (ob.) czyli uhlarza (Zakopane). Zbor, podaje to samo znaczenie. Z niem.;

BRUS, BRUSEK kamień do ostrzenia narzędzi (Dzianisz, Witów). Także mały kamień do ostrzenia – Matl. Kamień do ostrzenia siekiery, tasaka, noża – Kant. Mianem tym określa się także kłoc drewna budulcowego (Poronin, Witów, Zakopane). Kant., Wrześ., oraz Zbor. mianem tym określają krąg sera owczego. Tabl. IX.

Niekiedy pojawiają się dane o częstości użycia, np.

CANGIEL, CANGLA (rzadziej) – węgiel drzewny z miekerza, przepalona w ogniu ziemia (Zakopane) Wg Zbor.

Szerszy opis słownika Henryka Josta zawiera recenzja Stanisława Cygana (zob. Cygan 2008).

Zofia Radwańska-Paryska, *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza*

Słownik monotematyczny z dziedziny etnobotaniki, prezentujący słownictwo wybranej dziedziny – nazwy roślin, został opracowany przez specjalistę botanika związaną z Podhalem, kustosa działu przyrodniczego w Muzeum Tatrzańskim i kierownika zorganizowanej przez siebie Tatrzańskiej Stacji Naukowej ZOP PAN w Zakopanem, znawczynię poruszanej problematyki. Uwzględniła w dużym stopniu dane etnograficzne, a zatem można go określić jako słownik o charakterze językowo-kulturowym. Właściwy słownik poprzedza wstęp zawierający opis prowadzonych przez autorkę badań nad nazwami roślin i trudności z nimi zwią-

² Stanisław Cygan podaje liczbę 442 haseł (zob. Cygan 2008: 217).

zanych oraz uwagi o układzie słownika, a kończy indeks nazw roślin (polskich ludowych i oficjalnych łacińskich), pozwalający odbiorcy szybko zorientować się w zawartości.

Zawiera 534 hasła profesjonalnie opracowane pod względem botanicznym i etnograficznym, słabiej – pod względem językoznawczym, bo brakuje na ogół cytatów, informacji gramatycznych itp. Nazwy zostały zebrane w terenie przez autorkę lub przy okazji innych badań etnograficznych i toponomastycznych.

Artykuł hasłowy składa się z następujących elementów: nazwa ludowa w zapisie ortograficznym, w nawiasie współcześnie używana nazwa łacińska, o ile została ustalona, warianty nazwy podane kursywą, a po nich lokalizacja w postaci skrótu eksploratora i nazwy miejscowości, niekiedy szersze objaśnienia, w tym cytat z opisu informatora, właściwości lecznicze i czarodziejskie rośliny (jeśli nie były publikowane), inne wyjaśnienia, porównawczo nazwy słowackie lub spiskoniemieckie, np.

benedyk (*Geum montanum* i *G. urbanum*) *benedyk* ZRP: Z (*G. mont.*). – JPG: Zak (*G. urb.*). – GUS: Zak (*G. urb.*). – DEM: Pdh (*G. urb.*). *banadek* ŁAP: Zak (*G. mont.*). – WRZ: Pdh (*G. mont.*). [Forma *banadek* zapewne źle usłyszana. Na Spiszu słowackim nazwa u Niemców spiskich brzmiała *Benediktengkräutig* (dla *G. urb.*)].

bobownik (*Veronica beccabunga*, czy tylko?) *bobownik* PL: Cho („rośnie na wodzie po źródłach i niebiesko kwitnie, kwiatek drobniutki”). – EST: Jabł (dla *Sedum spurium*). – GUS: Zak (dla *Gnaphalium dioicum*).

koziomki (*Fagaria vesca*) *koziomki* KOS: Sk. – WRZ: Pdh. *koziómki* DEM: Pdh. *koziombki* EL: Pdh. – KOS: Sk. – RZ: Sk. *koziómbki* DEM: Pdh. [Nazwy dość dawne, dziś prawie nie spotykane].

Jan Gutt-Mostowy, *Mały słownik podhalański – wybór góralskich wyrazów gwarowych*

Dwa pierwsze wydania zostały powielone na ksero w niewielkiej liczbie egzemplarzy i rozpowszechnione wśród znajomych i przyjaciół autora; pierwsze liczyło ok. 1000 wyrazów, drugie – ok. 2 000. Wydanie trzecie (Wrocław 2002, ss. 45), również powielone w niewielu egzemplarzach, liczy 2007 haseł. Słownik ma uproszczoną strukturę hasła. Na artykuł hasłowy składa się zazwyczaj wyraz hasłowy, w nawiasie czasem jego synonim (najczęściej derywat o tym samym rdzeniu, lecz innym afiksie), derywat(y) lub wariant fonetyczny, definicja, sporadycznie uwagi o etymologii wyrazu, jego zakresie lub krótki kontekst. Przy wyrazach polisemicznych znaczenia nie są numerowane, ale kolejne znaczenie jest wprowadzane sformułowaniami w rodzaju „a także”, „ale też”, por. np.

krzesnomatka – matka chrzestna, ale również forma zwracania się do starszej kobiety

lajndrok (lajndrawy) – leniwy, nieudacznik

lem (ze słów.) – tylko

lycok (lycóiń) – przezwisko dot. młodego mężczyzny

matoga (matafijo) – klótnik

papez (pazniok) – człowiek zgłupiały

pawynz (pawonz) – żerdka dł. ok. 5 m przyciskająca siano na wozie

pokłymba (pokłymbnik) – natręt, również niezgodliwy
 ryktar (z niem.) – wójt
 siater (siatra) (z węg.) – zadaszenie dla bydła
 tytłać (otytłać, utytłać, wytytłać) – brudzić, ale też w czymś obtaczać (np. w mące)
 wej (wyj) – wzmocnienie werbalne w rodzaju „więc”, np. „tak to wej było”

Jest to typowy słownik amatorski z widocznymi brakami warsztatu leksykograficznego, ale zawierający sporo ciekawego słownictwa podhalańskiego.

Jan Gutt-Mostowy, *Highlander Polish-English / English-Highlander Polish Dictionary*

Jest to gwarowy słownik przekładowy: podhalańsko-angielski i angielsko-podhalański, poprzedzony przedmową w języku angielskim (New York 1995, ss. 112). Część I *Highlander Polish-English* zawiera wyraz gwarowy podhalański, jego odpowiednik ogólnopolski (lub definicję w razie braku jednowyrazowego odpowiednika) oraz wyraz angielski (definicję wielowyrazową, gdy brak jednowyrazowego odpowiednika), por. np.

koziato – nierówno – *uneven*
lejbuś, lejbucek – urwis, psotnik – *urchin, scamp, jester, joker*
miedzuch – zadaszone przejście między domem a stajnią – *passage between a house and barn*
nazdać się – zorientować się – *to get one's bearings*
niewolnica – padaczka – *epilepsy*

W części II *English-Highlander Polish* hasłem wyjściowym jest wyraz angielski, a następnie jego odpowiednik gwarowy podhalański, brak tu już odpowiedników ogólnopolskich, por. np.

loafer – bzdziągwa, nierobiś
mildew – zeskredecieć
possesions – chudoba, włościzna
rascal – dziawraga, lejbuś, lejbucek.

Słowniczek małego formatu liczy w części I 1090 haseł, a w części II – 738. Książeczkę zamykają *Highlander Saings* i *Highlander Riddles*, por. np.

Lepijj z brzyckim pod pierzynom, jako z ładnym pod jedlinom.
It's better to be in bed with an ugly person than with a good-looking one under a fir-tree.
 Fto zrobiył dziadka i babke?
 Wnuczki.

Franciszek Łojas Kośla, *Rodowe dziedzictwo*

Stosunkowo duży słownik wyrazów gwarowych – podhalański (Skalne Podhale) zawiera książka Franciszka Łojasa Kośli *Rodowe dziedzictwo* (Poronin 2004, ss. 316, Słownik wyrazów gwarowych: s. 248-304). Liczy on 2049 haseł, dlatego zdecydowałam się o nim tu wspomnieć, mimo że nie został opublikowany

w postaci odrębnej broszury. Słownik charakteryzuje się najprostszą strukturą hasła: wyraz gwarowy i jego definicja, np.

Fałot – większa część
 Głędźwa – gadulstwo
 Kajfos – drewniany pojemnik na wapno
 Oswinek – zwój, kawał tkaniny.

Zawiera wyrazy nieodnotowane w dotychczas wydanych tomach SGPPAN, np.

Drańdać – mówić dowcipnie (w SGPPAN tylko drańda – 1. ‘kawałek drewna nie nadającego się do użycia’; 2. ‘liche ubranie’)
 Drumkot – rytm serca.

Franciszek Fitak, *Słownik gwary orawskiej*

Słownik zawiera ok. 3500 haseł ułożonych alfabetycznie z 13 wsi na Orawie polskiej (Gliwice 1997, ss. 64). Ma charakter dyferencyjny, gdyż obejmuje tylko tę część leksyki, która jest charakterystyczna dla gwary orawskiej (bez wyrazów wspólnych z polszczyzną ogólną), o czym autor pisze we wstępie. Jest to opracowanie popularne, adresowane do miłośników regionu.

Drugie wydanie uzupełnione i poprawione (Gliwice 2003) liczy 5 200 wyrazów. Różni się od pierwszego układem, gdyż autor dodał część II, w której zamieścił wyrazy w porządku odwrotnym: w główce hasła – wyrazy ogólnopolskie, a następnie – ich odpowiedniki gwarowe. Ma zatem charakter słownika przekładowego (cz. I: gwarowa-literacka, cz. II: literacko-gwarowa), por. przykłady z części II:

awantura – breweryjo, pucówka
brzęzczyć – brzyneceć, tyrceć, wyrceć, zbyrceć, zbyrkać
gderać, zrzędzić – hundrać,

gdy brak jednowyrazowego odpowiednika literackiego – pojawia się określenie opisowe:

belki pod powalą w kurnej chacie, gdzie się suszyły drwa na opał – polinyne
kobieta z nieślubnym dzieckiem – przespanka
chłopak pogardzany – binkoś.

Hasła mają prostą strukturę: wyraz hasłowy w zapisie zgodnym z regułami ortografii polskiej z zachowaniem fonetycznych właściwości gwarowych i definicja. W jednym hasle często są podawane nie tylko warianty fonetyczne i morfologiczne, lecz także gwarowe synonimy różnordzenne, np.

babica, położno, akusierka – akuszerka;
 babrać, śpinić – brudzić;

banować, lutować – żałować, tęsknić;
 burbundyjo, burgunijo – burak pastewny;
 brawcowina, świniina – wieprzowina;
 bitkar, bitkorz – rozbijaka;
 źradło, źradełko – lustro, lusterko;
 dziś, dzisiok, dziśka – dzisiaj;
 dźwiryka, dźwiryce – drzwiczki;

pokrewne rzeczowniki i czasowniki, np.

ciarka, ciarkować – kreska, kreskować;

przysłówki i przymiotniki, np.

chytro, chytry – szybko, szybki

ale osobno np. są opracowane inne przymiotniki i przysłówki, por.

cudno, dziwnie – dziwnie;
 cudny, dziwny – dziwny.

Brak także konsekwencji w wyróżnianiu i opracowaniu innych haseł (np. czasownikowych), por. *chyrkać* – mrużyć; *chyrknóc* – mruknąć to dwa hasła; podczas gdy większość czasowników dokonanych i niedokonanych (także prefiksalnych) jest ujęta w jednym hasle, np. *brusić, zabrusić* – ostrzyć, zaostrzyć; *cupieć, cupnóc* – kucać, kucnąć. W wypadku czasowników niekiedy hasłem jest nie bezokolicznik, lecz któraś z form fleksyjnych, np. *wyjadyme, -y* – wyjedziemy.

Franciszek Fitak, *Słownik gwary spiskiej*

Słownik gwary spiskiej Franciszka Fitaka (Szczawnica 2004, ss. 45) jest podobny pod względem opracowania do wyżej wymienionego słownika gwary orawskiej tego samego autora, ma jednak więcej informacji o pochodzeniu wyrazów. Liczy 1341 haseł o prostej strukturze: wyraz hasłowy (ewentualnie jego wariant fonetyczny lub morfologiczny, czasem derywat), definicja, stosunkowo często – informacja etymologiczna o pochodzeniu wyrazu, por. np.

aspon, jaspon (słow. aspon, przynajmniej) – przynajmniej
bosiorka (słow. bosorka, węg. boszorkany, czarownica) – czarownica, wiedźma
drzewi, drzewiej – dawniej
frajerka, frajyrka, frejkerka, frejyrka (słow. frajerka, narzeczona) – narzeczona
friśko, friśno (węg. friss *szybki*) – szybko
kazen, kazatelnica (słow. kazen, ambona) – ambona
niewiasta, niewiastka (słow. nevesta, synowa) – synowa
weselnica, weselnik, weselnicy – uczestniczka, uczestnik, uczestnicy wesela.

Przedstawione informacje etymologiczne niekiedy są wątpliwe czy wyraźnie błędne, np. wywodzenie form typu *liter, meter, wiater* z odpowiednich słowackich,

podczas gdy mamy do czynienia z wyrazistym zjawiskiem fonetycznym – tzw. *e* wstawnym. Podobnie błędem jest upatrywanie w wyrazie *wiecerzo* (do dziś w słownikach ogólnych języka polskiego notowanego jako ogólnopolski wyraz przestarzały lub podniosły – por. USJP) słowacyzmu (por. w FitSGS: *wiecerzo* (słow. *večera*, kolacja) – kolacja).

Słownik spiskich wyrazów gwarowych, opr. pod kier. Moniki Milaniak i Edyty Widy

Niewielki słowniczek, liczący łącznie 1547 haseł (w tym 93 „spiskie wyrażenia” i 1454 właściwe hasła), został opracowany przez uczniów Gimnazjum w Łapszach Niżnych, członków koła regionalnego, którzy zbierali wyrazy spiskie pod kierunkiem swoich nauczycieli, tj. Elżbiety Łukuś, Józefy Żołądek, Anny Waksmundzkiej (zespół redagujący pod kier. Moniki Milaniak i Edyty Widy: Monika Wenit, Anna Radecka, Adam Matuszek, Urszula Szpernoga, Agnieszka Janeczek, Tomasz Waksmundzki, Gimnazjum w Łapszach Niżnych, Łapsze Niżne 2006, ss. 32). Wyrazy są lokalizowane poprzez skróty nazw wsi spiskich. Słownik obejmuje głównie leksykę Niedzicy, Kacwina, Trybsza, Łapsz Niżnych i Łapsz Wyżnych, a więc 5 spośród 14 wsi spiskich w Polsce.

Hasła mają przeważnie układ dwu- lub trójelementowy: wyraz i jego znaczenie w postaci synonimu ogólnopolskiego lub definicji realnoznaczeniowej oraz lokalizacji wyrazu (nie zawsze). Niekiedy podawane są warianty fonetyczne lub morfologiczne (które też mogą być lokalizowane), por.

bachniatki (N), **baniatki** (K, T) – agrest;
burzyć (N), **burzić** (T) – stukać mocno do drzwi, obruszać się;
brechać (N), **brzezać** (T) – szczeakać, pyskować;
dynerka (N), **dyniyrka** (K), **dynierka** (T) – bańka na mleko,
jeziulanko (N), **jezulanko** (T) – choinka.

W jednym artykule hasłowym z rzadka są też gromadzone synonimy różnorodzone, np.

bebef, **dziodzio**, **kandziof** – duży brzuch;
budar, **ustymp**, **sroc**, **wychodek** – ubikacja;
grulownik, **tworoźnik** – ciasto drożdżowe z ziemniakami i twarogiem.

Wyraz hasłowy niekiedy występuje nie w klasycznej postaci słownikowej, ale w osobliwej w porównaniu z polszczyzną standardową formie fleksyjnej, np.

nie naucylef sie (N), **nie naucolef sie** (T) – nie nauczyłem się.

Jan Karol Nowak, *Słownik gwary górali żywieckich*

Słownik zawiera ok. 5 500 haseł (Warszawa 2000, ss. 350). Wyróżnia się na tle innych słowniczków amatorskich układem, gdyż składa się z dwóch części:

obszernego „Słownika alfabetycznego” (200 stron) i „Słownika tematycznego”, w którym hasła podano w układzie rzeczowym. Całość poprzedza obszerny wstęp, w którym autor omawia m.in. właściwości gwary żywieckiej. Wartość słownika podnoszą licznie przytaczane cytaty ilustrujące użycie wyrazów.

Artykuł hasłowy składa się zatem z następujących elementów: wyraz hasłowy, w nawiasie po skrócie t. (oznaczającym *też*) – jego warianty lub synonimy, potem jego znaczenie lub znaczenia w odniesieniu do wyrazów polisemicznych oraz przykłady użycia, np.

dente zieli – (t: dynte zieli, dymne zieli) *rośl. szalwia lepka (Salvia glutinosa L.). Krowie po locieleniu wrzuci kłacek dentego zielò do pyska jak sie dymie.*

derka – (t: deka, plakta) płachta, szmata, chustka zgrzebna. *Lodziõł sie ta derkõm ji spõł.*

dõkać dzn. gdać. *Kury dõkajõm: dõk, dõk, õ; a kohõty piejõm, kacki kwacõm, jindyki bulcõm, gensi gëgajõm, golembie hõrcõm.*

hrõm – (t: pierõn) 1. grom, piorun; 2. *przekł. piorun. Zeby cie hrõmy wziyny. Ty dziadu hrõmski, jõci tu pokõze...! Hrõm strzelil.*

loblõdra – (t: lõmaga) *przew. niedojda, łobuz. Parcie tez to! Na põjdzies, ty loblõdro...!*

loblizywarga – (t: łozgadywać) *lizus, pochlebca, plotkarz. Była ś niego takõ menda ji loblizywarga, pokil nie dostõł łod Tadury po ścince.*

Autor deklaruje, iż wyrazy i cytaty zapisuje fonetycznie, ale jest to dość osobliwy zapis, który nie nawiązuje do istniejących alfabetów fonetycznych (sławistycznego czy stosowanego w polskiej dialektologii). Raczej jest to zapis ortograficzny z dodatkiem pewnych znaków, nietypowo dobranych, np. znak *õ* oznacza tradycyjnie *o* długie, tu natomiast *o* ścieśnione). Opis zawartości słownika i zastosowanych rozwiązań redakcyjnych przynosi artykuł Jadwigi Wronicz (Wronicz 2006).

Władysław Bułka, *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej*

Drugi słowniczek gromadzący leksykę żywiecką jednej wsi to opublikowany w 2009 roku *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej* Władysława Bułki (Bielsko-Biała 2009). Rycerka Górna to rodzinna wieś autora (wieś gminna, powiat żywiecki). Całość składa się z 4 zasadniczych części: rozdziału I opisującego wieś (Świat zwierzęcy, Zasoby i walory przyrodnicze, Rys historyczny Rycerki Górnej), folklor i kulturę jej mieszkańców oraz stan zagospodarowania turystycznego; rozdziału II zatytułowanego „Gwara przodków” i przynoszącego podstawowe wiadomości o gwarze żywieckiej; rozdziału III – właściwego słownika („Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej”: s. 51-126) i rozdziału IV zawierającego teksty gwarowe. Dołączono także do opracowania podziękowania, bibliografię i fragmenty recenzji słownika.

Słownik liczy 2155 haseł, ale wyrazów może być mniej, gdyż autor polisemy potraktował w opisie słownikowym tak samo jak homonimy, opisując każde znaczenie w odrębnym haśle (podkreśla ten fakt we wstępie do słownika). Takie rozwiązanie spowodowało, że w słowniku wiele informacji się powta-

rza wielokrotnie, np. z tą samą charakterystyką gramatyczną 3 razy występuje słowo *robsik*:

robsik rz m III (lm M robsiki *a.* robsicy *a.* robsikowie) ‘oszust’

robsik rz m III (lm M robsiki *a.* robsicy *a.* robsikowie) ‘kłusownik’

robsik rz m III (lm M robsiki *a.* robsicy *a.* robsikowie) ‘zbój’,

a czasownik pochodny *robsikować* pojawia się dwa razy:

robsikować cz ndk IV ‘kłusować’

robsikować cz ndk IV ‘napadać, rabować’.

Niekiedy nawet mamy do czynienia nie z odrębnym znaczeniem, ale z odcieniem znaczeniowym, por. np.

falesny *przym.* ‘o człowieku: dwulicowy, obłudny’

falesny *przym.* ‘o rzeczach: fałszywy, podrobiony’

rukować *cz ndk IV* ‘wojować, brać udział w wojnie’

rukować *cz ndk IV* ‘służyć w wojsku’.

W niektórych hasłach nie tylko brak odrębnego znaczenia czy odcienia znaczeniowego, ale wyraźnie widać, że oba wyróżnione znaczenia tworzą jedno, przy czym jedna z definicji jest zazwyczaj szersza zakresowo, druga węższa i mieszcząca się w zakresie pierwszej, por. np.

tarciny *blp, odm. jak rz ż IV* ‘stare ziemniaki’

tarciny *blp, odm. jak rz ż IV* ‘to, co zostało starte’,

ale także obie definicje mogą się w zasadzie pokrywać, por. np.

durzyj *cz ndk VIb* ‘uwodzić’

durzyj *cz ndk VIb* ‘zawracać głowę, bałamucić.’

Układ artykułu hasłowego jest następujący: wyraz hasłowy wyróżniony **boldem**, informacja gramatyczna, znaczenie w łapkach. Wyrazy hasłowe zapisano zgodnie z regułami ortograficznymi, ale z zachowaniem podstawowych cech gwarowych, por. np. bezokoliczniki na *-j*, samogłoski ścieśnione, zwężenia samogłosek przed spółgłoskami nosowymi, mazurzenie:

sietniok *rz m III* ‘dureń’

sietniok *rz m III* ‘osoba chora psychicznie’

raptym *przysł.* ‘nagle’

spuscanka *rz ż III* ‘liche mleko’

Wartością słownika jest bardzo dobrze opracowana informacja gramatyczna. Zawsze określana jest część mowy, rodzaj gramatyczny rzeczowników, aspekt

czasowników, przynależność do grup deklinacyjnych i koniugacyjnych sygnalizowana odpowiednim numerem, często wybrane formy fleksyjne, zwłaszcza oboczne, informacje o wariantywnym typie odmiany, por.

siepać się *cz ndk I*, rzad. odm. jak *cz ndk IX* ‘denerwować się’

siepać się *cz ndk I*, rzad. odm. jak *cz ndk IX* ‘bić się z myślami’

fudyś *rz m I* (*D fudysia a. fudysiu, lm D fudysiów a. fudysi*) ‘miejsce pod piecem, służyło jako kurnik dla kurcząt’

fudyś *rz m I* (*D fudysia a. fudysiu, lm D fudysiów a. fudysi*) ‘ogólnie: budka dla kur, kurnik’

dupała *rz ż IV a. m odm jak ż IV (lm D dupał a. dupałów)* ‘osoba niezaradna’

ruksok (*D ruksoku a. ruksoka*) *rz m III* ‘plecak’

rzezoć *cz ndk I a. cz ndk IX* (*rzezom a. rzeze, rzezojo a. rzezo, rzezoj a. rzeż, rzezojcie a. rzeżcie*) ‘ciąć na części’.

Niekiedy jednak powstaje wrażenie, że niektóre notowane wariantywne formy fleksyjne mają charakter potencjalny (por. np. *robsiki a. robsicy a. robsikowie*).

Słownik ma charakter dyferencyjny, ale odnotowano w nim też wyrazy tożsame z ogólnopolskimi, a różniące się jedynie gwarowymi systemowymi cechami fonetycznymi, np. mazurzeniem, ścieśnieniami samogłosek, por.

sklonka *rz ż III* ‘szklanka’

syja *rz ż I* ‘szyja’

sposzryc *cz dk XI* ‘zobaczyć, zauważyć’.

Osobno autor przytoczył przysłowia i porzekadła z Rycerki Górnej, w których pojawiają się niekiedy wyrazy niezarejestrowane w słowniku, np.

Ze śpikatym nie pojys, a z głupim nie pogodos (brak hasła śpikaty)

Babsko bździnka jak malinka, chłopski pierd jako cierd (brak hasła cierd).

Szkoda, że w słowniku zabrakło cytatów, które nadałyby mu charakter dokumentacyjny, ukazując funkcjonowanie wyrazów w kontekście. Słownik wówczas zyskałby bardzo na wartości. W pewnym stopniu ten brak rekompensują zamieszczone w rozdziale IV teksty gwarowe.

Wanda Łomnicka-Dulak, Matusine słowecka. Słownik gwary górali nadpopradzkich

Słownik gwary górali nadpopradzkich Wandy Łomnickiej-Dulak (Piwniczna Zdrój 2005, ss. 101) obejmuje głównie leksykę zebraną w Kosarzyskach, Piwnicznej i okolicach. Jak podkreśla się we wstępie do słownika, gwara piwniczańska nie jest gwarą podhalańską, gdyż jej granicę od północy stanowi pasmo Gorców, od wschodu i zachodu – rzeki Białka i Czarny Dunajec.

Słownik zawiera 2088 haseł, wyrazów natomiast więcej, gdyż w części artykułów hasłowych omówiono kilka jednostek leksykalnych, nie tylko pokrewnych, także synonimów różnordzennych, np.

kronzać siekać, **kronzanina** siekanina np. liście buraczane dla bydła, **kronzalnica** szatkownica do kapusty; *Nakronz ta kapusty, ino se palców nie zucinej.*

lozdrowić, **loboczyć się** wyzdrowieć; *We wojne barz choruwoł, późni jakosi lozdrowioł i posły na ruskie siedzieć, dziesi w Ługi.*

mokwa, **mokrzelina** wilgoć, wilgotne siano. *Nie skladejcie takie mokwy, bo sie jeden gnój zrobi.*

pazyta, **loktusza** lniana płachta; *Trza nagrobać liście do pazyty.*

poślod, **oślada**, **oślod** gorsze zboże, przeznaczone na karmę dla kur; *Na strychu koło sonsieka w miarce był poślod, to ta przynieś. Nawet poślod zmieta.*

Wyrazy i cytaty zapisano zgodnie z regułami ortograficznymi ze względu na popularny charakter słownika, ale z zachowaniem ważnych gwarowych cech fonetycznych, tj. mazurzenia, ścieśnienia samogłosek, braku przegłosu itd.

Artykuły hasłowe mają budowę prostą, zazwyczaj trójelementową: wyraz, jego znaczenie i cytat ilustrujący użycie leksemu hasłowego w zdaniu, por. np.

kujawina nieustanna harówka: *Po ślubie miały być wywcasy, a tutok ino stale kujawino.*

loklentnik człowiek nerwowy, stale przeklinający; *Barz był z niego loklentnik.*

parzontka szczypiorek; *Przynieś z grzondek parzontki do syra.*

orzba* orka; *Na wiosne zacnie sie orzba.*

niedośpiolka nierozgarnięta kobieta; *Lona tako niedospiolka, nigdy sie ji nie śpiesy.*

modzienta, **młodzienta*** para młodych: *Tak stoły te modzienta do błogosławiństwa.*

przelechmanić przepuścić, roztrwonić majątek; *Łojcowie sie nahackały a synuś przelechmanił całom if kapanine.*

Niekiedy pojawiają się kwalifikatory, sygnalizujące nacechowanie stylistyczno-ekspresywne wyrazów, por. np.

posmyrdek mały chłopiec, cz. pogardliwie, cz. pieszczotliwie; *Pore roków temu lotoł po chołpie taki posmyrdek a teraz kawalyr.*

kwocyc się żart. nie móc sobie znaleźć miejsca. *Przestoń sie nořeście kwocyc, siadej tutok.*

Jak zwykle w słownikach amatorskich zdarzają się różnego typu niedociągnięcia, np. w definiowaniu, nieodpowiedniość wyrazu hasłowego i formy wyrazowej w cytacie (np. w przykładzie inny czasownik prefiksalny lub różniący się aspektem, zwrot rzeczownik + czasownik zamiast samego rzeczownika, czasem wybrana forma fleksyjna, np. przymiotnika w D. lmn.), por.

lodganiać* odegnać; *Łodegnej ze tego psa, bo jesce dzieci pogryzie i niescencie.*

pozbijać rogi złamać; *krowy na paświsku tak sie body ze jaz zbiuły se rogi.*

potuki dodawać* zachęcać, mobilizować; *Hance potuki nie trza.*

pofonyf pachnących; *Dziesi znasła w lesie kempke pofonyf fiołków; tak sie w chołpie zrobiuło jak w niebie.*

Ogólnie jednak słownik należy ocenić pozytywnie ze względu na stosunkowo dobre opracowanie i przede wszystkim – bogactwo autentycznych cytatów, ilustrujących użycie wyrazów w zdaniu, ich łączliwość leksykalną i składniową, ich formy fleksyjne.

Józefa Kobylińska, Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)

Słownik popularnonaukowy, obszerny (Kraków 2001, ss. 223), opracowany przez językoznawcę – autochtona (z Mszany Dolnej), znaną badaczkę gwary zagórzańskiej, zawiera ponad 10 000 haseł w zapisie ortograficznym, ale z zachowaniem ważniejszych gwarowych cech fonetycznych. Jedynie w nawiasach po wyrazie hasłowym podano wymowę gwarową w pisowni półfonetycznej. Właściwą część słownikową poprzedza obszerny wstęp, w którym przedstawiono najważniejsze cechy gwary gorczańskiej, jej stosunek do pozostałych gwar pasa podgórskiego, także leksykę z kilku kręgów tematycznych oraz zasady redakcyjne. Dobrym rozwiązaniem jest także zamieszczenie we wstępie mapy i bibliografii, a na końcu stronicowego spisu nazw gorczańskich miejscowości, ich mieszkańców i przyimiotników derywowanych od nazw miejscowości.

Podstawą materiałową słownika są *Słowniczk* wyrazów gwarowych zamieszczone w poszczególnych tomach *Dzieł* Władysława Orkana, leksyka zawarta w samych utworach tego pisarza, w innych słownikach z terenu Gorców, w tekstach gwarowych i materiałach etnograficznych, także zebrana samodzielnie w trakcie eksploracji terenowych przez autorkę czynnie władającą gwarą zagórzańską. Zakres chronologiczny słownika obejmuje 100 lat (od końca XIX wieku, tj. od W. Orkana, po lata współczesne, czyli przełom XX i XXI wieku). Cenne jest tu uwzględnienie warstwy leksyki starszej, czasami już całkowicie archaicznej, znanej tylko z utworów Orkana, wycofującej się, pozostającej jeszcze niekiedy w biernym zasobie słownikowym Zagórzan. Należy podkreślić, że słowa starsze, ale też zastępujące je nowsze, zostały opatrzone odpowiednimi określeniami chronologicznymi, por. np.

handlerka <*chandlyrka*> (nowsze), **hanglerka** <*changlyrka*> (starsze) – handlarka, kobieta handlująca
zasypać (nowsze) zob. zasuć.

Pozwala to na uchwycenie dokonujących się w minionym stuleciu zmian leksykalnych.

Słownik został pomyślany jako popularny, stąd zapis zgodny z regułami ortograficznymi polszczyzny i prosta struktura hasła. Artykuł hasłowy składa się najczęściej z trzech elementów: wyrazu hasłowego sprowadzanego do postaci ogólnopolskiej (tj. bez uwzględniania gwarowych cech fonetycznych systemowych), w nawiasie wymowy gwarowej wyrazu w zapisie półfonetycznym z uwzględnieniem ewentualnych wariantów), a następnie z definicji, przy wyrazach wieloznacznych – z kilku definicji numerowanych zgodnie z przyjętymi zasadami leksykograficznymi, np.

chlapaczka <*chlapacka*> – kobieta mówiąca dużo i byle co.

uprząż <*lupszós // lupszqs; lupszózy // lupszyzy*> – wszystkie elementy nakładane na konia zaprzęganego do wozu.

przekłaśny – wybredny, strojący się.

drzystak <dź(ż)ystok> – mężczyzna dużo mówiący, bez sensu (pierwotnie: wypuszczający gazy).

Rzadko pojawia się informacja gramatyczna wybiórcza, np. nietypowa dla polszczyzny ogólnej lub oboczna końcówka D.lp., odsyłacze, por.

czernica, e <cyrnica> – ostrężyna, jeżyna (owoc i krzewinka), zob. ożyna;

czy formy 3. os. lp. czasu ter. przy czasownikach, których odmiana różni się znacząco od ogólnej, np.

warcieć, wartać <wortać> – być wartym; **warce** <worce> // **warta** <worto>; <kiela to worto // worce?> – ile to jest warte?

Sporadycznie tylko przy niektórych wyrazach sprawiających trudności w zrozumieniu ich znaczenia przytoczono szersze konteksty ilustrujące ich użycie, por. np.

(**karczoły**) <korcoły> – barki, ramiona; tylko w zwrocie: **nosić na karczołach** <nosidź na korcolak>; <tato, weź mie na korcoły, korcolki> – tato, weź mnie na barana.

Rzadko występują też podhasła, w których podano zestawienia, związki frazeologiczne i wyrażenia przyimkowe, a także te rzeczowniki w lmn., które mają znaczenie różne od form liczby pojedynczej, por.

bandzioch <bajdziok, bajdziocha> – brzuch; **bandziochy** <bajdziochy> – wnętrzności zwierzęce, кишки.

chałupa <chalpa // chołpa> – dom wiejski, chata; **kurna chałupa** <kurno chalpa // chołpa> – chałupa bez komina; **chodzić, iść po chałupach** <po chalpak // chołpak> – żebrać; **iść na chałupy** <na chalpy // chołpy> – iść do sąsiadów (najczęściej na plotki); (...) **na chałupie** <na chalpie // chołpie> – na strychu domu; **sukienka po chałupie** <sukiynka po chalpie // chołpie> – sukienka domowa; (...) **wywakować chałupę** <chalpó // chołpó> – otynkować dom.

Hasłami są najczęściej pojedyncze wyrazy, ale występują też hasła szeregowy, np. z obocznymi formami fonetycznymi, por.

adwokat <jadwokat>, **adukat** <adukat // chadukat>, **edwukat**;
brzydki, brzydźki,
drzezga <dź(ż)yzga), **drzazga**;

czy morfologicznymi, por.

brzytew, -y, **brzytwa**.

Żałować tylko wypada, że autorka nie zdecydowała się na przytaczanie wszędzie przykładów użycia (kontekstów), co znacznie podniosłoby wartość tego dużego i skądinąd profesjonalnie opracowanego słownika regionalnego (więcej o słowniku – zob. Cygan 2002a).

Władysław Skoczyła, *Słownik gwary używanej w Kozach*

Kozy to wieś gminna w powiecie bielskim, woj. śląskim, w dawnej ziemi oświęcimskiej, dialektologicznie w Małopolsce południowo-zachodniej na pograniczu ze Śląskiem, na północnej granicy Żywiecczyny. *Słownik gwary używanej w Kozach* Władysława Skoczyla (wyd. I, Kozy 2002, ss. 214; wyd. II uzup., Kozy 2006, ss. 220) to słownik amatorski, ale mający też wartość naukową dzięki przede wszystkim licznym autentycznym kontekstom ilustrującym użycie opisywanych wyrazów. Właściwą część słownikową poprzedza wstęp, który zawiera m.in. charakterystykę lokalnej gwary, próbkę tekstu napisanego gwarą koziańską, rozważania o innych gwarach (często z błędami merytorycznymi ze względu na to, że autor nie jest językoznawcą). Na końcu zamieszczono dodatek – koziańskie gwarowe powiedzonka i zwroty oraz imiona nadawane w I poł. XX wieku.

Słownik zawiera 2 932 wyrazy odnotowane w układzie alfabetycznym z nie-licznymi ilustracjami niektórych dawnych przedmiotów. Wartość tego słownika w porównaniu z innymi słownikami amatorskimi polega przede wszystkim na obszernych cytatach w zapisie ortograficznym (nie zawsze konsekwentnym) ilustrujących nie tylko każdy wyraz, ale i każde jego znaczenie.

Budowa artykułu hasłowego w zasadzie nie różni się od słowników profesjonalnych. Składają się na nią: wyraz hasłowy, niekiedy w nawiasie po nim informacja etymologiczna, definicja (przy wyrazie polisemicznym – kilka definicji numerowanych), cytaty, np.

gibel – (niem. Giebel), *szczyt, ściana szczytowa, dobudówka na poddaszu*; Z przodu chałpy wybieramy trzy krokwie i w tym miejscu wybudujemy artyke, a w giblu zrobi sie drugom izbe i bydzie miyszkanie dla młodych. Z miyszkanie urzondzonego w giblu momy piykny widok;
gichnąć – 1. *chlusnąć (wodą lub cieczą)*; Łojzek zymdłol i łopamiyntol sie dopiYRO jak gichli na niego wiadro wody. Gichnyła pomyjami przez łokno i niechconcy łoblola stojonce pod nim dziecka. 2. *lunąć (dot. deszczu)*; Nadciağnyła burza i tak gichło, że górskie potoki zamiyniły sie w rwonce rzyki. Mroczy sie bardzo i może gichnąć ulewny deszcz. 3. *uderzyć na odlew*; Jak Franek gichnoł Błażka w pysk, to tyn sie przewrócił. Dej se pozór i nie napasztuj go, bo jak ci gichnie tom swojom łapą, to sie nie pozbiyrosz.

Dobór wyrazów hasłowych też jest różny; oprócz typowych dialektyzmów pojawiają się kolokwializmy, np. *prysnąć, cycki, czupiradło, mamrać*, czy wyrazy różniące się tylko systemową cechą fonetyczną, np. *pryndzjy, mynczyć, czopka, czwortek, czeba, łobiod, locy, łoddać*. Czasami wyraz hasłowy pojawia się w nietypowej formie, np. czasownik w 3. os. lp. cz. przeszłego zamiast w bezokoliczniku, np. *czytoł* – czytał. Nierzadko cytaty nie odpowiadają wyrazowi hasłowemu, np. pojawia się forma bezprefiksalna zamiast prefiksalnej, przysłówki zamiast przymiotnika itp., por.

masne (tak zamiast rodz. męskiego: masny) – *tluste*. Lubi masno zjeść.

schować – *ukryć*; Babka wszystko chowie przed dziećkami (...).

Kolejne elementy hasła są dobrze wyodrębnione graficznie (np. wyraz hasłowy wytłuszczeniem, definicje – kursywą, znaczenia są numerowane cyframi arabskimi i pogrubione, cytaty – czcionką zwykłą).

Waleria Owczarz, *Słowniczek z języka naszych przodków*

Słowniczek z języka naszych przodków opracowany przez Walerię Owczarz (Bestwina 2007, ss. 32) liczy 590 haseł, a wyrazów gwarowych więcej, bo często jednemu wyrazowi ogólnopolskiemu odpowiada kilka bliskoznaczników gwarowych. Słowniczek ten zachowuje odmienny niż zwykle porządek, tj. nie podaje wyrazów gwarowych i ich znaczeń, ale rejestruje wyraz ogólnopolski, a następnie jego odpowiednik gwarowy, czyli ma układ „literacko-gwarowy”, por.

brzeg ciasta – łogryzek, łobrzynek, łokrajek
brzydki – szpetny, łoszkliwy, niewydarzony
ciężkie buty – horboły
hałas – larmo, wrzask, krawal
ojciec chrzestny – putek
tył skrzyni w wozie – zgowek, sztyber
wyprowadzenie młodej panny z wianka – oczepiny.

Ryszard Kobaka, *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej używanych*

Bobowa to wieś gminna w powiecie gorlickim, woj. małopolskie, dialektologicznie reprezentująca gwary Pogórza. Niewielki słowniczek w postaci broszurki, którego pełny tytuł brzmi: *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej i w najbliższych jej okolicach częściej lub rzadziej używanych* (wyd. II popr. i poszerz., Warszawa 2009, ss. 39), liczy 1059 haseł. Część słownikową poprzedza jednostronicowy opis gwary Bobowej dotyczący tylko wymowy samogłosek oraz krótka informacja o pisowni w słowniku, a kończy spis miejscowych przydomków, pseudonimów i przezwisk.

Hasła w słowniczku składają się z wyrazu i jego odpowiednika ogólnopolskiego lub definicji, np.

bojcorka – plotkarka
dziopa – dziewczyna, córka
skrabaka, skrobaka – duża miotła z brzoźowych suchych witek
ślepu dra – o człowieku niespostrzegawczym
tryźnić – marnotrawić, tracić, np. majątek, dorobek życia

nierzadko też z cytatu ilustrującego jego użycie, co korzystnie wyróżnia ten słownik spośród innych gwarowych słowników popularnych. Informacje o nacechowaniu emocjonalnym wyrazu są rzadkie, np.

gospodara – ekspresywnie o dużym gospodarstwie rolnym, np. *u nich to tam jest gospodara po pieronie!*;

hurdy – niejadalne lub trujące grzyby, zwane tu też „psimi grzybami”, np. *w lesie buło duzo grzybów, ale to same hurdy*.

styrmać się – wspinać się na coś w sposób często nieporadny, często w odniesieniu do dziecka, np. *patrz, patrz, jak sie tyn rak styρμο!*

Oprócz typowego słownictwa gwarowego zawiera też wyrazy różniące się jedynie systemowymi cechami fonetycznymi, np. *adwynt* – adwent, *aptyka* – apteka, *atramynt* – atrament, *bencwoł*, *byncwoł* – bęcwał, *casem* – czasem, *chlyb* – chleb, a także nazwy własne (miejscowe i wodne) z odzwierciedlonymi w zapisie gwarowymi cechami fonetycznymi, np. *Biało* – Biała (Tarnowska), rzeka przepływająca przez Bobową; *Brzano* – Brzana, wieś w gminie Bobowa; *Chomry* – część przysiółka Koczanka od strony Jankowej.

Romuald Gonddek, *Słownictwo Radgoszczy*

Radgoszcz to wieś gminna w powiecie Dąbrowa Tarnowska, woj. małopolskie. Dialektologicznie leży na pograniczu Krakowskiego, Pogórza i Małopolski środkowej (Kieleckie i Sandomierskie). Słownik został wydany w Tarnowie w 2002 roku (ss. 131), ale autor opracował go na podstawie napisanej przez siebie w 1967 roku pod kierunkiem prof. Ewy Ostrowskiej pracy magisterskiej na filologii polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Właściwy słownik poprzedza obszerna część składająca się z opisu dziejów i współczesnej sytuacji Radgoszczy, charakterystyki jej gwary i informatorów. Dzięki licznym ilustracjom – rysunkom elementów dawnej ludowej kultury materialnej (z nazwami) opracowanie ma także wartość etnograficzną.

Podstawą materiałową słownika jest leksyka zebrana zimą 1967 roku na podstawie kwestionariusza i swobodnych rozmów z informatorami. Słownik zawiera ponad 4000 haseł, a jego wersja w maszynopisie została przekazana do Zakładu Dialektologii Polskiej IJP PAN i jest wykorzystywana w pracach nad *Słownikiem gwar polskich PAN*.

Ze względu na popularny charakter publikacji autor uprościł zapis fonetyczny. Niestety, uczynił to dość niefortunnie, mieszając zapis fonetyczny i ortograficzny, np. pozostawiając zapis fonetyczny *ch* jako *x*, *ó* jako *u*, ale zachowując ortograficzny zapis spółgłoski *w* jako *w*, nie zaś fonetycznie jako *v*. Niekonsekwentnie uwzględnia niektóre cechy fonetyczne, w tym upodobnienia, np. spółgłoskę *rz* po bezdźwięcznych zapisując zgodnie z zasadą ubezdźwięczniania jako *sz*, podobnie zachowuje wszystkie inne upodobnienia fonetyczne (np. *z* wygłosie jako *s*), miękkie *ź* też ortograficznie jako *zi*, labializację i etymologiczną spółgłoskę *ł* wymawianą jako *ɥ* walczoną zaznacza przez zwykłe *u*, np. *uaxamy* = *ɥaxamy*, *buawoc* = *bɥawoc*, *jauuwecke* = *ɥauuwecke*, *wus* = *vus*, co może powodować trudności w odbiorze. Lepszy, bardziej czytelny byłby zapis ortograficzny uwzględniający podstawowe cechy gwarowej wymowy: *łachamy*, *blawoc*, *jalóuwecke*.

Artykuł hasłowy składa się z następujących elementów: wyraz hasłowy sprowadzony do postaci literackiej, rzadko informacja gramatyczna, np. końcówka

D. lp. przy rzeczownikach, kwalifikator (st.), definicja (przy wyrazach wieloznacznych kilka definicji), wyraz w gwarowej postaci fonetycznej z wariantami, czasem cytaty, odsyłacze (do innych haseł lub do ilustracji), por. hasło:

AMBONA ‘kazalnica’ ambona || jambona, st., zob. SPAŚĆ Z AMBONY.

BŁAWAT ‘chaber’ buawat || buawoc, st. f pszenicy byuo buawocu jas strax!

CHARBUZIE ‘drobne gałązki, trzaski’ te xarbuzie tsza spolyć.

WIĘZGNAĆ ‘utkwić, np. w błocie’ wus uwiosk; uwiozgly, musieli srucać patyki z wozu

WYZDAWAĆ SIĘ ‘postarać się dla kogoś o coś’ wyzdajouem wom jouuwecke, bedziecie mieli na xowanie.

ZAPARTEK ‘jajko zasiedziane’ zopartek, zob. CHLEBOT.

ZAPOLE ‘miejsce na snopy w stodole obitej deskami’ zopole, tab. I, por. SAŚIEK.

Do słowniczka dołączono też nazwy miejscowe i terenowe.

Iwona Jurczyk, *Słownik gwary wsi Wola Radziszowska*

Iwona Jurczyk, *Słownik gwary wsi Wola Radziszowska*, współpraca red.: Halina Buchowska, Renata Bysina, Witold Grabiec, Małgorzata Kluska, Stowarzyszenie Miłośników Doliny Cedronu, Wola Radziszewska 2009, ss. 199.

Wola Radziszowska to wieś położona w dolinie Cedronu 25 km od Krakowa w gminie Skawina, woj. małopolskie. Słownik został pięknie wydany na papierze kredowym, bogato ilustrowany zdjęciami dotyczącymi elementów ludowej kultury materialnej zamieszczonymi w tekście słownika. Zawiera 4290 haseł w układzie alfabetycznym i 78 fotografii. Przygotowywany jako słownik pełny notuje także wyrazy wspólne z polszczyzną ogólną w zapisie zgodnym z regułami ortografii polskiej.

Wzorowany na *Słowniku gwary orawskiej* Józefa Kąsia wykorzystuje wiele jego rozwiązań, m.in. sposób definiowania, podawania informacji gramatycznej, odsyłacze. Podstawą słownika są głównie materiały zgromadzone podczas badań terenowych prowadzonych od 2000 roku oraz wcześniejsze zapiski. Artykuł hasłowy zawiera wyraz hasłowy, jego charakterystykę gramatyczną, niekiedy kwalifikatory (chronologiczne: *now.*, *star.*, *daw.*), definicję, odsyłacze oraz rzadko cytaty zapisane ortograficznie, ale z zachowaniem ważniejszych cech wymowy, por. np. hasło:

BIJOK *rz.* *m* ‘krótszy element składowy CEPÓW połączony z dzierzokiem; sztyl o długości około 1 m wykonany z drzewa tarniowego lub dębowego, zakończony z jednej strony KAPICĄ przymocowaną dratwą maczaną w smole’: *Jak sie młóciło zboże cepami, to za dzierzok sie trzy-mało, a bijokiem sie uderzało w słome – dwoje ludzi na zmianę, roz uderzył jeden, roz drugi – i z kłysek wylatywały ziorka. Strasznie sie trzeba było przy tym urobić;* zob. hasło CEPY.

Stanisław Cygan, *Słowniczek [gwary świętokrzyskiej]*

Jedyny słownik gwarowy z Małopolski środkowej dotyczy Kielecczyny. Stanowi wyodrębnioną – czwartą – część pracy Stanisława Cygana *Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek* (Kielce 2009, słowniczek: s. 307-401). Publikacja ta to pierwszy, tak

obszerny zbiór tekstów mówionych i częściowo pisanych (twórczość ludowa) mieszkańców wsi regionu kieleckiego opatrzoney słownikiem gwarowym, podstawowymi wiadomościami o gwarach Kielecczyny i wyborem bibliografii. Opracowanie jest adresowane do różnorodnych grup odbiorców, a więc przede wszystkim do miłośników kultury ludowej, folklorystów, osób zainteresowanych gwarą i ogólniej regionem świętokrzyskim, także do nauczycieli zarówno języka polskiego, jak i nauczycieli regionalistów realizujących fakultatywną obecnie regionalną ścieżkę edukacyjną.

Słownik zawiera 1050 haseł w układzie alfabetycznym. Ma charakter dyferencyjny, a więc zawiera leksykę różną od ogólnopolskiej. Na strukturę artykułu hasłowego składają się następujące elementy: a) wyraz hasłowy, niekiedy informacja gramatyczna (zwłaszcza wtedy, gdy są widoczne różnice w porównaniu z językiem ogólnym, np. inny rodzaj gramatyczny rzeczownika), rzadko kwalifikatory (np. chronologiczne czy ekspresywne), znaczenie (często definicje synonimiczne), przykłady użycia wyrazu hasłowego (liczba cytatów jest zróżnicowana, zależna od liczby poświadczeń w tekstach gwarowych), por. np. hasła:

suchotnica *przen.* ‘przyrząd służący do odtłuszczenia mleka; in. odciągaczka, wirówka, centryfuga’: Albo się godało łodziągacka, abo *suchotnica*. Te śmietane się łoddziało łod mleka, to ta *suchotnica* beła.

tarachy często w *lmm* ‘ostatki słomy, brudy, nieczystości, resztki słomy, np. pozostałe po wymłóceniu plewy, grubsze kłoski’: Jeden stoł i te *tarachy* łodrzucół spod maszyny. Ło ile tam tych *tarachów* beło, ile brudu, jaki kurz łod maszyny.

zabocyć, *rzad.* **zabocywać** ‘zapomnieć, zapominać’: Pech chciół, ze *zabocel*em legitymacyji niewidomych i ten kolega tyz *zabocel*. Jo wiedziałam wszystko, bo dzisiaj to już troche *zabocuje*, juz nie pamietom, tag jagzem pamietala downi, ale jo miała pamieć tako, ze beło posukać.

Z obszaru Małopolski przedstawiono łącznie 20 słowników popularnych, w tym aż 15 gromadzących leksykę góralską (z Podhala, Spisza, Orawy, Żywiecczyny, Gorców). Pozostałe 5 słowników obejmuje słownictwo gwar Małopolski podgórskiej (południowo-zachodniej) i Krakowskiego. Uderza brak słowniczków popularnych z Małopolski północnej i wschodniej.

VI.3. Słowniki z terenu Śląska

W ostatnich latach wyraźnie wzrosło zainteresowanie dialektem śląskim, w tym leksyką śląską. Wydano wiele opracowań popularnych, m.in. słowników, najczęściej amatorskich, ale także słowników o charakterze popularnonaukowym profesjonalnie przygotowanych przez językoznawców.

Bożena Cząstka-Szymon, Jerzy Ludwig, Helena Synowiec, Mały słownik gwary Górnego Śląska

Mały słownik gwary Górnego Śląska trojga autorów (cz. I, wyd. 2. poszerz. i popr. przez B. Cząstkę-Szymon, Katowice 2000, ss. LVIII + 321) obejmuje Górny

Śląsk rozumiany tu szeroko, gdyż choć materiały pochodzą głównie ze Śląska środkowego (przemysłowego), to jednak – jak deklarują autorzy – częściowo zbierano je także na Opolszczyźnie i Śląsku południowym (s. VII). Zasadniczy trzon słownika stanowi jednak słownictwo typowe dla terenów przemysłowych Śląska (czyli dialektologicznie części wschodniej Śląska środkowego). Jest to opracowanie popularnonaukowe przygotowane profesjonalnie przez językoznawców i adresowane do mieszkańców całego regionu – zarówno rdzennych Ślązaków, jak i przybyłych na Śląsk z innych terenów nie-Ślązaków. Autorzy szeroko zakreślają cele słownika:

Rodowitym mieszkańcom Śląska słownik pozwoli poznać zróżnicowanie słownictwa gwary śląskiej. (...) Młodemu pokoleniu Ślązaków słownik przybliży te wyrażenia, którymi dzisiaj posługują się jedynie najstarsi mieszkańcy regionu. Przybyszom spoza Śląska słownik da możliwość zorientowania się w swoistej leksyce gwarowej, a być może także uniknięcia nieporozumień językowych, których przyczyną jest niezajomość znaczeń wyrazów i zwrotów gwarowych. „Mały słownik gwary Górnego Śląska” odda usługi tym, którzy się przygotowują do konkursów z zakresu wiedzy o kulturze i języku regionu śląskiego. Słownik okaże się przydatny w kształceniu językowym w szkołach śląskich (...). Słownik przyczynić się może do spopularyzowania wiedzy o dialekcie śląskim oraz do zweryfikowania krzywdzących nieraz i nieprawdziwych opinii o gwarze śląskiej (s. VII).

Słownik zawiera ok. 4000 haseł ułożonych alfabetycznie. Ma charakter dyferencyjny, a więc nie odnotowano w nim wyrazów, które różnią się jedynie systemowymi cechami fonetycznymi. Uwzględniono zatem te, które różnią się od polszczyzny ogólnej formą lub znaczeniem. Ze względu na przeznaczenie dla szerokiego kręgu odbiorców autorzy stosują zapis zgodny z regułami ortografii polskiej, z zachowaniem (o ile to możliwe w takiej pisowni) podstawowych cech wymowy. Jest to zatem zapis półfonetyczny.

Struktura artykułu hasłowego nawiązuje do najlepszych tradycji polskiej leksykografii gwarowej. Składają się na nią następujące elementy: wyraz hasłowy (pojedynczy wyraz lub połączenie wyrazowe), ewentualne warianty fonetyczne (niekiedy też morfologiczne), odsyłacz do synonimu (wyrazu o tożsamym lub podobnym znaczeniu), informacja gramatyczna w niewielkim zakresie (tylko formy różniące się od ogólnopolskich), kwalifikatory, znaczenie wyrazu (głównie definicje opisowe i synonimiczne w postaci odpowiednika ogólnopolskiego), przykłady użycia wyrazu w wyrazistych kontekstach. Poszczególne części artykułu hasłowego są dobrze wyodrębnione graficznie, dzięki czemu jego układ jest przejrzysty, co ułatwia korzystanie ze słownika, por. np.

- chazuka**, por. hazuka – 1. (rzadkie) kaftanik dla niemowlęcia: *Kupili my chazuka do malego.*
2. (rzadko, żartobliwie) fartuch rozpinany, podomka: *Musza se dziś wyprać ta chazuka.*

Wobec dużego zróżnicowania leksykalnego Śląska ważne jest określanie uogólnionego zasięgu terytorialnego poszczególnych jednostek słownikowych. Geografia wyrazów podawana jest albo bezpośrednio po wyrazie hasłowym, albo po znaczeniu, por.

charapucie (Śląsk pld.) – sterty śmieci: *Świnia nóm dzisiej uciekla i wlazła pod charapucie. słuchatelnica, suchatelnica, słuchalnica, suchalnica, suchalnica* (Śląsk pld.), por. spowiednica – konfesjonał: *Ksiynzoszek idóm do słuchatelnice. W keryj suchatelnicy terazki spowiadajóm?*
cesta, por. dróga – droga, ulica (na pld. Śląsku): *Na przistanek autobusowy musicie iść tóm cestóm na dól.*

W jednym artykule hasłowym w główce hasła autorzy gromadzą nie tylko warianty fonetyczne, zarówno wyrazów rodzimych (wiele form obocznych jest wynikiem np. różnej wymowy samogłosek nosowych i grupy *eN*, labializacji lub jej braku, antycypacji miękkości), jak i zapożyczeń, których formy oboczne powstały w wyniku adaptacji, por. np.

gynsipymppek, gynsipymppek [gęsipępek], **gańsipampek, gansipampek, gynsipampek** – storkotka: *Latoś na lónce moc gynsipympków – aże biolo łód kwiotków!*
gościnniec, głościnniec, głojscinniec, gojścinniec – 1. por. dróga – droga. 2. karczma, dawniej też stajnia, zajazd dla koni i wozów przy karczmie: *Jak bydymy jechac do Opola, to sie stanymy w gościńcu na kawa.*
ślyncuchy, ślyncuchy, slińciuchy, por. szlyncuchy – łyżwy: *Ale mosz fajne ślyncuchy na kurba. Ty sie trocha pokielzosz po lodzie, a jo se pojeżdża na ślyncuchach, ja.*
apfelmus, aplmus, apylmus, apfylum – mus jabłkowy: *Jak jo rada jym apfelmus! Zamiast bajlagi na chlyb poszmarowali mi apfelmusym.*

lecz także morfologiczne, przykładowo, rzeczowniki różniące się rodzajem gramatycznym lub typem deklinacyjnym, por.

berła lmn.; **berło, byrło** (r. n.), **berła, bierła, bierła** (r. ż.) – kule, laski: *Tak go bolóm te szlapska, że musi chodzić pod berłami.*
fanzola, fandzola, fanzol, fanzoll, por. fazola, fazol – fasola: *Ale ci sie wydarzyły te fanzole. Zasiolas to już fanzol? Zupa z fanzolym jest bardzo zdrowo, yno niy do wóntrobiorzów!*

stosunkowo często dublety słowotwórcze, czyli derywaty jednorodzenne, różniące się jedynie formantem (np. rzeczowniki sufiksem czy czasowniki przedrostkiem), por.

barzoły, barzoła, barziny, barzolisko, barzelisko, barzyna, por. mokrzisko – bagna, teren bagnisty, moczary, mokradła, mokre zarośnięte łąki: *Na barzalach mieszkajóm utopce. Leśno gadzina poradzi sie skryć na barzelisku.*
wrzeszczek, wrzaszczek, wrzaskot – o płacziwym, krzykliwym dziecku: *Tyn wrzeszczek każdo noc ryczy, że spać niy idzie. Uspokój ino tego wrzaszczka na placu.*
ślywok, ślywus, por. łożyrok – pijak.

nierzadko także wyrazy podstawowe (podstawy słowotwórcze) i pochodne od nich deminutiwa lub rzadziej augmentatiwa, nazwy żeńskie itp., por.

kastrolik, kastrollik, kastroliczek, kastrolliczek, por. kastrol w znac. 1. – mały żeliwny garnek: *W kastroliku peklowali downij miynso.*
hyndyk, hyndyczka, hańdyk, hajdyk, hańdyczka, por. bulbula, jyndyk, pultok II, pulok I, pulput, puter, puta – indyk, indyczka: *Hyndyk mo siedmiorakie miynso. Wto mo hyndyka na placu, niy potrzebuje psa. Hyndyk, jak gynś, zawsze larma narobi.*

sporadycznie – różne wyrazy pokrewne, reprezentujące nieraz różne części mowy (por. rzeczownik i czasownik: *bajuki*, *bajukać* i warianty; rzeczownik – przymiotnik: *drabiniak* w różnych postaciach obocznych i *drołbiany*), por. np.

bajuki, bajukać, bajukować, bajuchować – 1. raczkować, chodzić na czworakach (zwykle o niemowlęciu): *Nasz synek bardzo wczasy zaczął bajukać. Łobezrzyjcie się, jak ta mała Kasia już bajkuje.* 2. prawić androny, mówić głupstwa: *Ty mi tu nie bajukej!*
drabiniok, drabiniolk, drobiniok, drobiniolk, drobniolk, drołbiany – wóz drabiniasty: *Pozycieć nóm drabinioka, bo chcemy przywyczyć siano. Nakładli półny drabiniolk słomy.*

wyjątkowo synonimy różnego pochodzenia (np. germanizm i wyraz rodzimy czy inne zapożyczenie, wyraz gwarowy i odpowiednik ogólnopolski w fonetycznej postaci gwarowej), por. np.

sztekdółza, gniózdko, kóntakt, por. szteker w znac. 1. – gniazdko elektryczne: *Na jedny ścianie mómy aż dwie sztekdółzy.*
haka, motyczka, kopyczka – kopaczka.

Mały słownik gwary Górnego Śląska jest cennym opracowaniem raczej naukowo-popularnym niż popularnonaukowym, mającym wartość naukową, dokumentacyjną dzięki licznym szerokim kontekstom i dobremu opracowaniu haseł. Cytaty nie tylko ilustrują użycie poszczególnych wyrazów, ich formy fleksyjne, łączliwość składniową i leksykalną, lecz także pozwalają pokazać „sposoby zachowań językowych i szeroko pojętą obyczajowość mieszkańców Śląska” (z recenzji Jana Miodka, za: *CzasMSGŚ IV*). Przejrzysta na ogół budowa hasła, precyzyjne definicje, odsyłacze do synonimów, geografia wyrazów i określanie ich barwy stylistycznej, niekiedy uwagi o frekwencji – to wszystko składa się na atuty omawianego słownika. W kolejnym wydaniu warto by jednak usunąć pewne sporadycznie występujące niekonsekwencje w opracowaniu (np. omawianie w jednym hasle różnych części mowy czy różnych synonimów, niejednorodność zaznaczania geografii wyrazów) i zastosować niekiedy inne rozwiązania (np. graficznie wyodrębnić w główce hasła warianty wymowy i warianty morfologiczne, dublety słotwórcze).

Anna Biały, Słowniczek gwary wsi pszczyńskiej

Pełny adres bibliograficzny powyższego słownika to: Anna Biały, *Słowniczek gwary wsi pszczyńskiej (Wisła Wielka, Stara Wieś, Studzionka)*, Pszczyzna 2002, ss. 62.

Zamierzeniem autorki słownika było uzupełnienie *Małego słownika gwary Górnego Śląska*, a więc odnotowanie tych wyrazów używanych w 3 wsiach: Wisła Wielka, Stara Wieś, Studzionka, których tam zabrakło. Zawiera 287 haseł, także wyrazów, które mają inne znaczenie niż w *CzasMSGŚ*. Poprzedza go fragment recenzji prof. Heleny Synowiec i wstęp autorki poświęcony rodzimej gwarze i genezie słowniczka.

W samym słowniczku w opracowaniu haseł autorka wzoruje się na przywołanym *CzasMSGŚ*. Użycie każdego wyrazu jest zilustrowane cytatem, por.

frónknóńc, por. drzisznońc – przygadać, powiedzieć wprost, dosadnie: *Mój tata umiał zawsze frónknóńc, jak trzeba komu było. Móm to po nim i czasami podpadna w robocie.*

pulok, pultok – indyk: *Puloki niy cырpióm czerwonego.*

szloga – szlaban, zapora robiona tradycyjnie na drodze, by zatrzymać nowożeńców jadących do ślubu: *Dziecka zrobiły szloga na dródze, jak nasza sómsiadka sie wydowała, dostały po szekuladzie i trocha drobników.*

trzećka (daw.) – sianokosy (koszenie trawy po raz trzeci w ciągu roku, ok. września): *Latoś momy tako szumno trowa, że i trzećki doś lebsko.*

Marian Cieśla, Słownik gwary śląskiej

Słownik gwary śląskiej, okolice Suszca i Pawłowic w ziemi pszczyńskiej, Mariana Cieśli (Suszec 1999, ss. 123) – zgodnie z tytułem – nie obejmuje całego Śląska. Zawiera ponad 2500 haseł w układzie alfabetycznym z okolic Suszca i Pawłowic w ziemi pszczyńskiej, a więc z niewielkiego terenu Śląska. Jako dodatek do słownika dołączono spis 65 rzeczowników różniących się rodzajem gramatycznym od odpowiedników ogólnopolskich (nazwanych niefortunnie „rzeczownikami, których rodzajniki wyrazów gwarowych są inne od rodzajników języka literackiego”) oraz listę imion najczęściej używanych i ich gwarowych zdrobnień.

Słownik gwary śląskiej Andrzeja i Ilony Czajkowskich oraz Andrzeja i Doroty Klukowskich

Słownik gwary śląskiej, red. zbior.: Andrzej Czajkowski, Ilona Czajkowska, Andrzej Klukowski, Dorota Klukowska został wydany dwa razy (wyd. I, Katowice 1994, ss. 64, wyd. II rozszerz., Katowice 1996, ss. 183 z wstępem Jolanty Tambor).

Tytuł sugeruje szerszy zasięg geograficzny, ale w notce na okładce znajduje się informacja, że jest to największy z dotychczasowych popularny zbiór słów i wyrażeń gwarowych Górnego Śląska.

Wydanie I ma formę słowniczka gwarowo-ogólnopolskiego (jak słowniki dwujęzyczne), tzn. część I zatytułowana „godać – mówić” zawiera śląskie wyrazy gwarowe objaśnione przez synonimy ogólnopolskie, część II: „mówić – godać” podaje wyrazy w odwrotnym porządku. W obu częściach układ jest alfabetyczny. W wydaniu II zachowano ten układ, ale sam słownik znacznie rozszerzono.

Słownik łącznie (wydanie II) zawiera ok. 4500 haseł o najprostszej dwuelementowej strukturze: wyraz hasłowy i jego znaczenie (głównie definicje synonimiczne). Przykłady z części I „godać – mówić” (wyd. I):

basok – brzuchacz,

bombel – 1. pompon, 2. mały chłopczyk,

chechlać – mieszać, zmieniać,

maszkyciorz – smakosz, lubiący słodczyce

maszkytny – 1. wybredny w jedzeniu; 2. dowcipny

zymłok – bułczanka.

Przykłady z części II „mówić – godać” (wyd. II):

babsztyl – murchła
biegunka – laksyra, morzysko, morzisko
czyrak – bolok
gadatliwy – papłaty.

W główce hasła może wystąpić też kilka wariantów fonetycznych i morfologicznych, niekiedy nazw męskich i pochodnych żeńskich, por. np.

bifyj, byfyj – kredens
firlok, firloczek, fyrlok, fyrloczek, fyrloczka – mątew, drewniko do mieszania
rektor, rectorka – nauczyciel, nauczycielka.

Oprócz wymienionych dwu części wydanie I zawiera także wstęp i przedruk artykułu Jana Miodka o gwarze śląskiej, a w zakończeniu „O Śląsku i Ślązakach” – relację Lucjana Malinowskiego z podróży po „Szląsku” z 1869 roku i bibliografię.

W wydaniu drugim zrezygnowano z przedruków tekstów Jana Miodka i Lucjana Malinowskiego, rozszerzono natomiast i uzupełniono słownik, także o wydzielone osobno zwroty i wyrażenia, imiona itp. Słownik zatem w nowym wydaniu składa się z 5 części: część 1: godać = mówić (s. 13-89), część 2: mówić = godać (s. 91-153), część 3: zwroty i wyrażenia (s. 155-164), część 4: imiona (s. 165-169), część 5: wylczanki, rymowanki (s. 171-176). Całość rozpoczyna wstęp autorstwa Jolanty Tambor, w którym omówiono charakter słownika i zasady redakcyjne, a kończy bibliografia. Dzięki temu słownik znacznie zyskał zarówno pod względem zasobu ilościowego leksyki, jak i sposobu jej opracowania.

W nowej wersji słownika uwzględniono w większym stopniu warianty fonetyczne wyrazu hasłowego, por. np.

maszkiyciorz, maskyciorz, maszkeiorz, maszketny – smakosz, lubiący słodczy
maszkiytny, maszkytny, maszketny – 1. wybredny w jedzeniu; 2. dowcipny.

Pojawiło się sporo nowych haseł w obu częściach, por. np. w części I:

kōnopiatka – zupa z konopi podawana na Wigilię
kopszelont – zawrót głowy
marownia – kaplica cmentarna
mazaczka – specjalny pędzel do smarowania np. chleba czy ciasta drożdżowego przed pieczeniem, dawniej mazaczka była zrobiona z kilku związanych np. gęsih piór

w części II:

dzierlatka – świyrgołuszka.

We wstępie podkreśla się, że słownik ma charakter dyferencyjny, tj. nie uwzględniono w nim wyrazów różniących się tylko systemowymi fonetycznymi cechami gwarowymi, np. obecnością samogłosek ścieśnionych, odnosowaniem, labializacją itp. Notowano natomiast w nim zleksykalizowane postaci fonetyczne,

np. *melankulijo* ‘melancholia’. Starano się także zarejestrować wszelkie wyrazy wykazujące odmienną niż w polszczyźnie ogólnej budowę słowotwórczą, np. formacje czasownikowe z innymi prefiksami typu *okompać sie* (ogp. *wykapać się*), oraz słownictwo zróżnicowane semantycznie, np. *cham* – ogp. człowiek ordynarny, gw. skąpiec, *godny* – ogp. wart czegoś, pełen poczucia własnej wartości, gw. odświętny; *chlywik* – ogp. pomieszczenie dla świń, gw. pomieszczenie gospodarze.

W słowniku w obu edycjach zastosowano pisownię zgodną z regułami ortografii ogólnopolskiej, ale w wydaniu drugim wprowadzono specjalny znak na *o* pochylone: *o* podkreślone. Fakt ten nieco dziwi, gdyż tradycyjnie *o* pochylone oznacza się przez *ó* i można było ten znak zachować zamiast wprowadzać nowy.

Definicje mimo poprawek w drugim wydaniu niekiedy są mało precyzyjne, zwłaszcza gdy jeden wyraz objaśnia się za pomocą drugiego, por. np.

kostur – taniec śląski (podobny do mietlorza)

mietlorz – taniec śląski tańczony m.in. podczas babskiego combru; 2. człowiek wyrabiający miotły z wikliny

Z obu definicji odbiorca niezający kultury śląskiej, śląskich tańców, nie dowie się, o jakich tańcach mowa.

Marek Szoltysek, *Ilustrowany słownik gwary śląskiej*

Słownik wydany w Rybniku w 1999 roku liczy 48 stron formatu A4. Zgodnie z tytułem jest bogato ilustrowany zdjęciami odnoszącymi się do rejestrowanych wyrazów i humorystycznymi rysunkami. W tekście słownika często pojawiają się także żartobliwe rymowanki gwarą śląską nazwane przez autora „fraszołkami”, np.

„Łod roboty pokrziwiony,
Poszoł starzik na pyndzyjo,
Dyć hned umar umynczony,
Marudzynim do znudzynio.
Bo z chłopami som kłopoty,
Jak nie styknie im roboty”.

Słownik zawiera 1850 haseł ułożonych alfabetycznie o strukturze: wyraz hasłowy, znaczenie, dość często cytat, np.

asić sie – chwalić się, pysznić się **Niy aś sie tak tymi szczewikami!*;
bajs – kęs a. ugryzienie czegoś lub kogoś **Twoj pies mie bajсноł w żić*;
belontac – mieszać, kiwać się, majdać, dyndać **Cosik mi sie belonce kole szlapów!*;
biglonzko, bigłołzko – żelazko;
chamliwy – skąpy;
jadymy – jedziemy **Latoś jady my do Niy miec!*;
kery, kiery – który;
klotka – klatka **Staroszek robi klotki na kroliki*.

Zasadniczo słownik ma charakter dyferencyjny, ale z przytoczonych przykładów widać, że trafiają się też wyrazy różniące się tylko systemowymi cechami fonetycznymi, np. *klotka*, *jadymy* (tu jako osobliwa odnotowana forma 1. os. lmn. czasu ter. *jechać*, ale jest ona znacznie szerzej znana, np. też w Małopolsce południowej, nie tylko na Śląsku). Niekiedy forma fleksyjna w cytacie i postaci wyrazu hasłowego się nie zgadzają (inny czasownik prefiksalny), np.

hajcować, podhajcować – palić w piecu, rozpalać ogień **Nahajcuj w piecu!*

Bogdan Kallus, *Słownik górnośląskiej godki*

Słownik górnośląskiej godki Bogdana Kallusa został opublikowany w Katowicach w 2007. Na okładce pod tytułem znajduje się dodatkowo uściślenie: *Słownik górnośląsko-ogólnopolski. Skrócony słownik ogólnopolsko-górnośląski*, natomiast na karcie tytułowej mamy podtytuł *Nowa propozycja zapisu „szryft śląski”*. W układzie nawiązuje do słowniczka Czajkowskich i Klukowskich, bo również ma charakter słowniczka przekładowego.

Autor we wstępie podkreśla, że celowo nie używa określenia „gwara” w stosunku do mowy Ślązaków ze względu na pejoratywne nacechowanie tego terminu. Taka postawa autora wynika prawdopodobnie z obecnego w potocznej świadomości ujemnego wartościowania gwary jako odmiany „gorszej” od polszczyzny ogólnej.

Słownik w części pierwszej zatytułowanej na s. 8 jeszcze inaczej niż na stronie tytułowej *Z ogólnopolskiego na górnośląski* (s. 8-144) zawiera ok. 12 000 haseł (ok. 22 000 słów), z kolei część II zatytułowana paralelnie *Z górnośląskiego na ogólnopolski* (s. 145-235) liczy ok. 9 500 haseł i ma – według określenia autora – znaczenie uzupełniające.

We wstępie Bogdan Kallus podaje też dane ilościowe dotyczące wyrazów zawartych w części I, która obejmuje:

- 1) słownictwo wspólne dla odmiany centralnej i północnej – 37%,
- 2) słownictwo charakterystyczne dla odmiany południowej (cieszyńskiej) – 15%,
- 3) wyrazy zapożyczone z języka niemieckiego – 13%,
- 4) wyrazy dawne, zapomniane i nieużywane – 11%,
- 5) „wyrazy wspólne z językiem czeskim” – 4%,
- 6) „wyrazy wspólne z ogólnopolskim – bliskoznaczne: – 3%,
- 7) „wspólne z ogólnopolskim – różniące się wymową” – 17% (zob. s. 5).

Jak widać, jest to podział nieprecyzyjny i niespójny wedle różnych krzyżujących się kryteriów: geograficznego, chronologicznego, genetycznego. Nie jest jasne, co autor rozumie np. przez określenie: „wyrazy wspólne z ogólnopolskim – bliskoznaczne”, ani też, czy wyrazy wspólne z językiem czeskim to wynik pokrewieństwa językowego, czy też rezultat zapożyczenia. Jeżeli leksyka typowa dla odmiany centralnej i północnej oraz południowej liczy razem 52%, to jak terytorialnie układa się 48% pozostałej leksyki? Czy jest ona wspólna dla całości

Śląska (i jednocześnie może być wspólna częściowo z odmianą ogólnopolską)? Przy germanizmach rodzi się z kolei pytanie, czy grupa ta zawiera wyłącznie pożyczki niemieckie typowe dla Śląska, czy też wspólne np. z polszczyzną ogólną lub innymi odmianami regionalnymi (np. małopolską, wielkopolską itd.). Tego typu dane bardziej zamazują obraz prezentowanego słownictwa niż go objaśniają, są to uproszczenia daleko idące i kreujące fałszywy obraz śląskiej leksyki gwarowej, gdyby wnioski opierać tylko na ich podstawie.

Już na karcie tytułowej zamieszczono informację, iż jest to próba nowego zapisu „szryft slônski”. We wstępie autor podkreśla, iż nie zaznacza mazurzenia jako cechy zanikającej, nie stosuje znaków na samogłoski nosowe, bo ich Ślązacy nie wymawiają. Autor pisze następująco:

Usunięcie samogłosek nosowych „ą” i „ę”, zaznaczenie labializacji oraz zapis fonetyczny słów różniących się tylko wymową od języka ogólnopolskiego nie będzie pozostawiać wątpliwości co do prawidłowego odczytywania śląskich tekstów osobom mniej wprawionym. Ponadto stosowanie specjalnych samogłosek oraz specjalne użycie apostrofu spowoduje także, że tekst pisany w dialekcie będzie już na pierwszy rzut oka rozpoznawalny. Z góry będzie wiadomo, że w danym tekście będą obowiązywały nieco inne reguły niż w języku ogólnopolskim. (s. 5).

Struktura artykułów hasłowych jest taka jak w słowniczkach przekładowych: wyraz hasłowy (w części I ogólnopolski, w części II – gwarowy górnośląski), a następnie jego odpowiedniki (w części I – gwarowe górnośląskie, w części II – ogólnopolskie), por. np. z części I:

ambona – kozatelnica
matka – muterka(n), mutra(n), maciyrz(ci)
mądrość – mōndrość
maślanka – maślōnka, cmer (ci/g)
mazgaj – slimtok, mamlas, mamlok, buczek, mazok, jaszczek, bucok, kwiynczek, miauczek, bōnk(ci)

z części II:

blindarm – ślepa kiszka
blōmba – plomba
kécka – spōdnica, sukienka
kélski, kélsko – śliski, ślisko
skłupiały – pochylony, skrzywiony, przygarbiony
skoczka – pchła
skōnanie – zgon

Słownik Bogdana Kallusa jest obecnie ilościowo największym popularnym słownikiem gwar śląskich, gdyż zawiera łącznie ponad 21 tys. haseł (*Słownik polsko-śląski* Andrzeja Rocznioaka w założeniu 3-tomowy, który ma liczyć ok. 25 000 haseł, nie został jeszcze ukończony). Ze względu jednak na bardzo uproszczoną

strukturę hasła i definicje synonimiczne jego wartość i przydatność w badaniach dialektologicznych nie jest duża.

Barbara i Adam Podgórcy, *Słownik gwar śląskich*

Słownik gwar śląskich Barbary i Adama Podgórcy jest jednym z najnowszych zbiorów leksykalnych śląskich (Katowice 2008, ss. 357). Słownik zawiera ok. 10 000 haseł, należy więc do dużych słowników gwar śląskich. Napisany został przez mieszkańców Śląska, którzy przybyli tu przed trzydziestoma laty, a więc nie przez rodowitych Ślązaków, ale przybyszy zauroczonych gwarą, folklorem i tradycjami śląskimi. Autorzy opracowali go nie tylko na podstawie własnej znajomości gwary, ale też w szerokim stopniu wykorzystali różne źródła: słowniczkę dołączaną do różnych opracowań, materiał tekstowy w postaci różnych opracowań o Śląsku, prace językoznawcze (w skromnym wyborze) i relacje różnych osób. Właściwy słownik poprzedzają fragmenty recenzji, słowo odautorskie, a kończy wykaz źródeł.

Budowa artykułów hasłowych jest prosta. Składają się one z wyrazu hasłowego i jego ewentualnych wariantów fonetycznych i morfologicznych, informacji etymologicznych nie tylko przy zapożyczeniach, ewentualnych kwalifikatorów, definicji, rzadko cytatu, co obniża wartość słownika, niekiedy uogólnionej geografii (wskazania na subregion Śląska, gdzie wyraz jest używany). Por. np.

bebla <starop. *beblić, bęblić* = gadać niezrozumiale, bełkotać> – wyzw. gaduła, plotkarz.

bibza <niem. böse = zły> – 1. blotka, małowartościowa karta w grze; 2. uszkodzony znaczek pocztowy, kancera; 3. *przew.* kobieta lekkich obyczajów.

blana <czes. blána> – błona.

byrna <niem. Birne = żarówka> – 1. żarówka: *Tyś je glacaty jak byrna, ino tak niy świycisz!*; 2. gruszka.

calizna – *górn.* pokład nienaruszony przez urobek.

chlup, chłupy <czes. *chlup*> – włos, włosy (ciesz.)

kamieniok – 1. garnek kamionkowy lub gliniany; 2. wyzw. człowiek głupi, „pusty łeb”.

W niektórych hasłach liczba form obocznych różnego typu jest duża, wynika ze znacznej wariantywności fonetycznej i morfologicznej gwar śląskich, a niekiedy powstała w procesie adaptacji zapożyczeń do śląskiego systemu gwarowego, por. np.

barz, barzelisko, barzolisko, barzoły, barzyna, barzina, barziny, barzysko, barżiny <starop. *bara* = bagno> (pisane także przez ż) – bagno, trzęsawisko, moczary, oparzelisko.

bergman, bergmon, bermón, berkman, berkmón, bartman, berchmón <niem. *Bergmann*> – górnik.

biglązko, biglonzko, biglosko, biglólsko <niem. Bügeleisen> – żelazko do prasowania.

blozna, bozna, błozny, bozny – żarty, kpiny.

boncłok, bęcłok, bóncłok, buncel, buncłok, puncel <od miejsca produkcji Bunzlau (Bolesławiec)>.

Informacje o pochodzeniu wyrazu pojawiają się często (por. przykłady wyżej), ale nie zawsze etymologie są właściwe, np.

blecha, blecha, bleszka <niem. Blech = blacha> – 1. pchła; 2. *przen.* mały samochód; 3. *przen.* uprzykrzony człowiek.

Nie jest to z pewnością germanizm, lecz wyraz staropolski (por. starop. *bleszka, blcha*, D. lm. *blech*), a w wypadku postaci *blecha* – bohemizm.

Andrzej Rocznik, *Zbornik polsko-ślůnski // Słownik polsko-ślůski*

Pełny adres cytowanego słownika to: Andrzej Rocznik, *Zbornik polsko-ślůnski poduk normy ISO 639 -3 szl // Słownik polsko-ślůski wedlug normy ISO 639-3 szl // A Polish – Silesian Dictionary according to the ISO 639-3 szl*, Narodowa Oficyna Śląska, t. I: A – K, Zabrze 2007, t. II: L – P, Zabrze 2008. Słownik wydany przez Narodową Oficynę Śląską już w tytule sygnalizuje, że chodzi o odrębny śląski język słowiański (a nie dialekt), odwołując się do normy kodowania języków przez ISO, Międzynarodową Organizację Normalizacyjną, organizację pozarządową (odrębny od polszczyzny numer kodu języka śląskiego). Podobnie we wstępie autor konsekwentnie mówi o języku śląskim. Planowany jako dzieło trzytomowe będzie zawierał ok. 25 000 haseł (tom I liczy 8 700 haseł). Ma charakter typowego słownika przekładowego (dwujęzycznego): w pierwszej kolumnie podano wyrazy ogólnopolskie, w drugiej – ich odpowiedniki śląskie (gwarowe), w tym także zróżnicowane warianty fonetyczne, niekiedy synonimy współrzedne (np. derywaty różniące się afiksem) lub różnordzenne (często wyraz rodzimy – zapożyczony), sporadycznie krótkie konteksty, np.

adorator, zalotnik – synek, kawaler, zolytnik
 adwent – adwynt *adwynta, jagwient, atfynt, jagwynt, adwient*
 agresywny – bitny, *bitny kokot*
 aksamitny – zamtowy, *aksamitowy*
 Albańczyk – Albanijok
 chłopak gruby – bulik, buła
 chłopczyca – synczora, *synczyca*
 chmura deszczowa – mrokief
 chmurzyć – mroczyć, *mrocyc*.

Zawartość słownika należałoby starannie przeanalizować, gdyż niekiedy dziwią zarówno nazwy ogólnopolskie, jak i śląskie. Recenzowanie słownika wykracza jednak poza ramy mojej pracy. Wymaga to odrębnej publikacji, tu natomiast przedstawiam jedynie podstawowe informacje o tego typu słownikach popularnych.

Joanna Furgalińska, *Ślůnsko godka. Ilustrowany słownik dla Hanysów i Goroli*, Warszawa 2010.

Słowniczek typowo amatorski został wydany przez Wydawnictwo Naukowe PWN. Jest to słownik – w odróżnieniu od omówionych wyżej – tematyczny. Leksyka została ułożona w 63 kręgach tematycznych zatytułowanych w gwarze śląskiej, np. *Handel w jaufhauzie i kiciymyncie; Boroki, brzydoki i gupieloki; Co loto i furgo w lufcie; Ptoki roztomajte; Armijo i wojoki*. W słowniczku, niestety,

zabrakło indeksu wymienionych w tych kręgach tematycznych śląskich wyrazów gwarowych, dlatego niemożliwe jest – przykładowo – szybkie znalezienie interesującego nas wyrazu gwarowego i sprawdzenie jego różnych znaczeń. Wyrazy polisemiczne znalazły się bowiem w różnych kręgach tematycznych.

Z tych względów jest to – wbrew tytułowi – słownik przeznaczony raczej dla hanysów (tj. Ślązaków) niż dla goroli (nie-Ślązaków).

Hasła mają najprostszą strukturę: wyraz hasłowy i bardzo często jego warianty lub synonimy (także różnordzenne) oraz definicja (najczęściej odpowiednik ogólnopolski lub wyrażenie opisowe), por. np.

kaja, oprychowa, szyldowa, sitowa – czapka z daszkiem (s. 39)

kaufhaus, kaznóm – dom towarowy (s. 46)

szachtla; szachtelka – pudło; pudełko (s. 47)

ździebko, kapka, malutkóść – odrobina (s. 47)

wucherorz, wydrziduch – lichwiarz (s. 47)

Mimo zasadniczo dyferencyjnego charakteru słownika bardzo dużo jest w nim wyrazów różniących się od odpowiedników ogólnopolskich jedynie systemowymi cechami fonetycznymi, np. obecnością samogłosek ścieśnionych, rozszerzeniem lub ścieśnieniem artykulacyjnym, zwężoną, rozłożoną wymową samogłosek nosowych (w pozycjach innych niż w polszczyźnie ogólnej), labializacją, wymową grup spółgłoskowych, por. np.

biyda – 1. bieda, 2. nieszczęście (s. 20)

bogocz, bogoczka – bogacz, bogaczka (s. 20)

krzest, krzciny (...) – chrzest, chrzciny (s. 21)

łobrónczka (...) – obrączka (s. 21)

sómsiod, sómsiadka – sąsiad, sąsiadka (s. 23)

zowiść – zazdrość (s. 23)

jynzyk – język (s. 27)

okeć, łokeć – łokieć (s. 27)

piynta, piynty – pięta, pięty (s. 27)

syrce – serce (s. 27)

zómb, zymby (s. 27)

cherlok, chuderlok, mizerok – słabeusz (s. 31)

guchy – głuchy (s. 31)

lyk (...) – lek (s. 31)

Odnotowano też sporo kolokwializmów, niekoniecznie typowych dla gwary, np.

migłanc – cwaniak, łobuz (s. 22)

ochlaptus, (...), pijok, pijus – pijak (s. 22)

robota – praca (s. 22)

siksa – *pogard.* młoda kobieta (s. 23)

siuška – niedojrzała dziewczyna (s. 23)

japa, pysk, jadaczka, klapaczka – gęba (s. 27)

giczol, gira, gyra, szłapa; giczoty, giry, giyty, gyry, szłapy – noga; nogi (s. 27)

Słownik jest bogato ilustrowany rysunkami Autorki o żartobliwym charakterze. Sama Autorka określa go we wstępie jako „ilustrowany słownik-zabawnik, który bawiąc ma przy okazji czytelnika czegoś o *godce* nauczyć” (s. 9).

Józef Golec, *Cieszyński słownik gwarowy*

Niewielki *Cieszyński słownik gwarowy* Józefa Golca (Cieszyn 1991, ss. 40) to słowniczek typowo amatorski (autor jest emerytowanym nauczycielem wychowania plastycznego). Gromadzi słownictwo w układzie alfabetycznym w postaci listy wyrazów (ok. 2400) wraz z ich odpowiednikami ogólnopolskimi, np. *amollet* – naleśnik, *bindla* – krawat. Brak odpowiedniego przygotowania sprawia, że notuje także – wbrew deklarowanemu charakterowi dyferencyjnemu zbioru – jako gwarowe wyrazy potoczne, np. *bajzel* – bałagan, *beczeć* – płakać, czy wyrazy różniące się tylko systemowymi cechami wymowy, np. *barón* – baran, *lyk* – lekarstwo (tzn. lek). Słownik był kilkakrotnie rozszerzany. Wydanie 3 z roku 1995 zawiera 71 stron.

Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego pod redakcją Jadwigi Wronicz

Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego pod redakcją Jadwigi Wronicz (autorzy: Jan Krop, Józef Twardzik, Józef Pilch, Jadwiga Wronicz) ukazał się nakładem Towarzystwa Miłośników Wisły i Towarzystwa Miłośników Ustronia w Wiśle – Ustroniu w 1995 roku (wyd. 2 poprawione i rozszerzone – 2010 r.). Terytorialnie swoim zasięgiem obejmuje całe dawne Księstwo Cieszyńskie po obu stronach Olzy, a zatem nie tylko część Śląska Cieszyńskiego, znajdującą się w granicach Polski, lecz także Zaolzie (Czechy).

Prace zespołowe nad słownikiem trwały 10 lat, obszernie relacjonuje je Józef Pilch – inicjator i pomysłodawca słownika cieszyńskiego we wstępie do niego (SGŚC 27-29) w części zatytułowanej „Jak powstał nasz słownik”. Wszyscy autorzy są autochtonami doskonale obeznanymi z rodzimą gwara. Z zespołem współautorskim przez pięć lat współpracował Jan Broda, opracowując hasła, natomiast materiałów dopełniających z zakresu terminologii rolniczej dostarczył Stanisław Majętny. Słownictwo gwarowe z Zaolzia zebrane przez starszych członków zespołu zweryfikowali i uzupełnili poeta zaolziański, Władysław Młynek i etnograf, Jan Szymik. Wykorzystano także leksykę zgromadzoną przez Wandę Palowską-Kohutek pochodzącą z Zaolzia (za: SGŚCWron 6, Wronicz 2000, 89-90).

Całość publikacji składa się z części wstępnej (s. 5-33) i właściwej części słownikowej (s. 35-358) zilustrowanej kilkunastoma rysunkami dotyczącymi cieszyńskiej kultury ludowej. Wstęp zawiera m.in. syntetyczny opis historii języka i piśmiennictwa polskiego na Śląsku Cieszyńskim autorstwa Jana Kropa, dzieje prac nad słownikiem Jana Pilcha, charakterystykę gwary i zasady redakcyjne opracowane przez Jadwigę Wronicz.

To jeden z większych słowników śląskich (ss. 358), liczący ok. 7400 sta-

rannie opracowanych, obszernych haseł, a w wydaniu 2 – ponad 9800 haseł. Chronologicznie opisane w nim słownictwo obejmuje prawie cały wiek XX (najstarsi autorzy urodzeni przed I wojną światową spisali wyrazy zapamiętane z dzieciństwa). Adresowany przede wszystkim do mieszkańców Śląska Cieszyńskiego i ludzi związanych z tym regionem lub interesujących się nim ma charakter popularnonaukowy czy raczej naukowopopularny. Hasła i cytaty ze względu na adresatów – niedialektologów zapisano ortograficznie, z zachowaniem jednak – na tyle, na ile było to możliwe – ważnych gwarowych cech fonetycznych.

Wyrazów jest więcej niż haseł, gdyż w niektórych artykułach hasłowych omówiono więcej niż jeden wyraz. W główce hasła – oprócz częstych wariantów fonetycznych – pojawiają się bowiem także oboczniaki morfologiczne i derywaty tożsame semantycznie z wyrazami podstawowymi, np.

psinco, psiniec 1. *psie łajno*: Sprzed siynki trzeja zmiyść psinco. 2. *figa z makiem, nic*: Dostaniesz psinco i tela bydziesz miół.

klynczary, klynczorki 1. *duże sanie złożone z przednich i tylnych krótkich sań połączonych łańcuchami*: Na Istebnym przodek klynczarów nazywajóm noski, zaś zadnióm czyńść – gnaty. Klynczary to sóm ciynszki sanie i trzeja do nich pore kóni. K. *por.* kynsówki. 2. *przednia część dużych sań*: Zaprzóngej kónie do klynczarów. *por.* zadnioki.

pusa, puska 1. *pocałunek, całus*: Dej mu pusy, nie gańb sie. 2. *twarz, buzia*: Je żeś na pusie zmazano, wytrzyj sie.

Artykuły hasłowe mają przemyślaną, prostą budowę. Składają się z wyrazu hasłowego, jego znaczenia lub znaczeń (kolejne znaczenia numerowano cyframi arabskimi) oraz dokumentacji tekstowej w postaci zdań zasłyszanych, przysłów, wyrażen i zwrotów używanych na Śląsku Cieszyńskim. Autentyzm przykładów i bogaty zbiór leksyki sprawiają, że słownik ma także wartość naukową, może być przydatny dla badań leksykalnych, morfologicznych i składniowych.

Autorzy nie ograniczają się do jednego przykładu, ale podają ich często kilka. Cytaty te ilustrują użycie wyrazów w zdaniu, łączliwość leksykalną i składniową poszczególnych leksemów, pokazują wybrane formy fleksyjne, nieraz dopełniają definicji, są zatem źródłem dodatkowych informacji językowych, *por.* np.

przismódnóć, przismudnieć *o mleku – lekko przypalić się*: Jynych wyszła przed siyń, a juz mi mlyko przismudniało. To mlyko mi nie smakuje, czujim, że je przismudnióne. To mlyko zaś przismudło.

starucny gór: *bardzo stary*: Na Równicy miyszko starucno babka, mo kurke co ji w łózkú niesie waja. W Grojcu stoi starucny dómb.

otrok *człowiek ciężko pracujący, wykorzystywany*: Ci myślicie, że bedym fórt otrokym.

kminkuła 1. *rodzaj zupy z kminkiem*: Na wieczrze kiejsi jodali aji kminkule z chlybiczkym. 2. *wódka kminkowa*: Po robocie gazda nas poczynstowól kminkulóm.

żyńsko *kobieta*: Widzisz te żyńskóm? To je tako skłodano żyńsko, ś nióm sie do porzóndzić.

żywobyci życie: Niedobre je żywobyci, jak sie stary młodej chyci (przysłowie). Ludzie w gorach mająóm ciynzki żywobyci.

Słownik zawiera także opisy różnych zwyczajów, przyśpiewki, powinszowania, przysłowia, a więc cenny materiał folklorystyczny, por. np.

żoczek 1. st. *ministrant*: Żoczkowie klynczeli przy łotrzu.

2. *mały chłopiec*:

Jo je mały żoczek,
Spiywóm jako ptoşzek

(z powinszowania w drugie święto Bożego Narodzenia).

żałować wnosić skargę na kogoś do sądu:

Ty świńszczoku świński

Ukrod żeś mi ryński.

Jo cie bedym żałować

A ty mi go musisz dać.

(przyśpiewka do tańca „świńszczok”).

Jak widać, słownik cieszyński jest cennym źródłem leksykograficznym do badań nad gwarą i w pewnym stopniu także kulturą dawnego Księstwa Cieszyńskiego. Więcej o słowniku zob. Wróncz 2000.

Łącznie z terenu Śląska omówiono 10 słowników różnej objętości i różnym sposobie opracowania. Charakterystyczny jest fakt, iż dominuje w nich leksyka typowa dla okręgu przemysłowego (Śląska środkowego), mimo że autorzy większości z nich deklarują ich ogólnośląski zasięg. Tylko trzy programowo – już w tytule – zaznaczają mniejszy zakres terytorialny – ograniczony do Śląska Cieszyńskiego (południowego), okolic Pszczyny lub Suszca. Czasem te informacje znajdują się we wstępie lub w notce o słowniku na odwrocie okładki.

VI.4. Słowniki z Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny

Stanisław Ceberk, *Słownik gwary kurpiowskiej*

Słownik gwary kurpiowskiej Stanisława Ceberka (wyd. II uzupeł., Ostrołęka 2003) to typowe dziełko amatorskie.

Słowniczek zawiera ok. 900 wyrazów (zgodnie z deklaracją autora we wstępie). Część słownikowa znajduje się na s. 5-25, natomiast dalej zamieszczono różne gadki kurpiowskie opracowane przez autora, np. *Jek Marysi zginon łółówek w škole*.

Struktura artykułu hasłowego jest najprostsza: wyraz i jego znaczenie, najczęściej w postaci definicji synonimicznej (odpowiednika ogólnopolskiego), por. np.

fatny – ostry

gitki – łaskotki

jeskroc – zezowaty

tuk – tłuszcz

wary – dreszcze.

Brak odpowiedniego przygotowania sprawia, że opis w słowniku (na tle innych tego typu słowniczków amatorskich) jest wyjątkowo niekonsekwentny i niespójny. Przykładowo – czasowniki w główce hasła występują w różnych możliwych formach, np.

1. os. lp. czasu teraźniejszego:

boca – pamiętam

3. os. lp. czasu teraźniejszego:

breweruje – rozwała, psoci
 bąbluje – hula, bawi się
 ciećwierzy sia – ociężale bierze się do roboty
 ciupo – tętni
 dudle – grzebie
 dulczy – uważnie patrzy

3. os. lp. r.m. czasu przeszłego:

cołbnon – trącił
 dybziuł – pragnął, koniecznie chciał
 ciepół sia – brał się, poczynał, próbuje
 cancniół – wiał, marniał

bezokolicznik (chyba najrzadziej):

ceckać – pieścić
 chlambać – łapczywie pić
 dekować – kłaść dach.

Często definicje nie odpowiadają pod względem gramatycznym wyrazowi hasłowemu lub niepotrzebnie „rozbija się” je na dwa hasła, np.

krozuje – układanie włosów w loki,
 zuchelek – kęs, kawałek
 zuchelek – mały kawałek chleba.

Mimo zasadniczo dyferencyjnego charakteru słownika znalazło się w nim sporo wyrazów tożsamyh z ogólnopolskimi, a różniących się jedynie sytemowymi cechami fonetycznymi, np. asynchroniczną wymową spółgłosek wargowych miękkich czy ścieśnieniami samogłosek, np.

Zielijo – Wigilia
 trzeziki – trzewiki, obuwie damskie
 zioje – zipie, dycha (ziaje – HK)
 zziojany – zmęczony (zziajany – HK)

Zwraca też uwagę błędny opis wyrazów z nagłosowym *a-*, gdzie autor widzi labializację³, stąd takie zapisy:

łajniół – anioł
łakurot – prawidłowo
Łantek – Antek.

Mimo wielu niedociągnięć jest to jednak pierwszy obszerny zbiór słownictwa kurpiowskiego, warto byłoby więc w kolejnym wydaniu wyeliminować oczywiste błędy i poprawić nieco opis.

Aneta Bartnicka, *Słowniczek gwary kołbielskiej*

Słowniczek gwary kołbielskiej Anety Bartnickiej (Kołbiel 2001) jest też dostępny w Internecie (Link do *Słowniczka gwary kołbielskiej*: <http://www.folklor.bartnicka.pl/słowniczek.pdf>). Kołbiel to miejscowość gminna na Mazowszu bliższym.

Słowniczek zawiera 401 haseł opracowanych w najprostszy sposób: wyraz hasłowy w nawiasie kwadratowym – definicja (najczęściej synonimiczna w postaci odpowiednika ogólnopolskiego), por. np. [chyzo] – szybko, [piejak] – kogut.

Hasła podawane są niekonsekwentnie, często są to różne formy gramatyczne, np. [patrzój] – patrz, [patzrojta] – patrzcie. W zasadzie wyrazów typowo gwarowych jest w słowniczku niewiele, gdyż przeważnie odnotowano wyrazy różniące się tylko fonetycznie, np. *motur; naucyciel, obruncka*.

Jan Bacewicz, *Fejnie gadalim, smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny*

Popularne, amatorskie opracowanie Jana Bacewicza *Fejnie gadalim, smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny* ukazało się w Suwałkach w 2006. Autor programowo deklaruje:

Z rozmysłem nie zamieszczamy tutaj naukowego szkicu językoznawcy. Ta książeczka ma umożliwić kontakt z autentyczną gwarą, nie zaś służyć rozważaniom na temat gwary.

Rozważania na temat gwary jednak są (autorskie), niestety, niewolne od wielu błędów merytorycznych (m.in. w opisie mazurzenia, wymowy siakającej, końcówki dualnej *-ta* itd.). Cała książeczka, licząca 119 stron, składa się z kilku części: wstępnej, w której autor omawia nazwę gwary, jej zasięg i charakterystyczne cechy, a także tekst Teodozji Cecylii Jagłowskiej opublikowany w drugiej części serii „Gwary Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny”; w której zaprezentowane zostały opowiadania napisane gwarą suwalską i stylizowane na nią. Słowniczek obejmujący strony 71-104 to część trzecia, a czwarta to opis kuchni suwalskiej.

³ Trudno się jednak dziwić autorowi bez przygotowania językoznawczego, skoro nawet lingwista, profesor dwóch uniwersytetów, fonolog, podaje takie informacje (zob. Jerzy Rubach, *Zasady pisowni kurpiowskiego dialektu literackiego*, Ostrołęka 2009, s. 71-72, 92).

Słowniczek zawiera 774 hasła, zazwyczaj o strukturze dwuelementowej: wyraz hasłowy i jego znaczenie, np.

berachietować – mówić bezładnie, dużo, jednocześnie (kiedy wszyscy mówią, a nikt nie słucha).
choremzda – osoba chorowita.

Czasem pojawiają się dodatkowe objaśnienia i komentarze, czasem dopowiedzenia, w nawiasie po definicji, np.

guziny – zabawa, potańcówka (czasem z takiej zabawy ten i ów wracał z guzem na głowie).
jątką – belka łącząca krokwie w więźbie dachowej (rząd *jątek* widoczny był na strychu pod dachem krokwiowym).
gramożdzić – gromadzić, składać (zblizone określenie – to *zorgować*, czyli zbierać, oszczędnie składać do kupy).
barasiek – jagnię rodzaju męskiego, czyli baranek (jagnię rodzaju żeńskiego to *siuchienka*).

Rzadko pojawiają się cytaty ilustrujące użycie wyrazu czy krótkie konteksty i ewentualnie synonimy (w nawiasie po wyrazie hasłowym), np.

ducaj – głębokie i dość wysokie naczynie; na podłużną twarz mówiono: *gieba jak ducaj*.
drzystacka (laksa) – biegunka.
farfał – trudno (w znaczeniu: jeśli nie, no to już trudno; *no farfał, jekości przebolejem*).
gamgasio (siegamga) – zwisa i się macha (np. *oberznij te fefeci, niech nie gamgajosie*); o kimś bardzo zmęczonym, sennym, ledwo trzymającym się na nogach – mówi się: *ledwo siegamga*.

Słowniczek wyróżnia się na tle innych tym, że nierzadko część definicji jest sformułowana w gwarze, np.

bujza – zupa (woda, trochę mąki), *chtornej nawet śwyni by nie zerli*.
ciapela (bebło, memło) – to taki, *chtornego dzie postawis, tam stoi*; bez inicjatywy i zaradności.

Słowniczek Jana Bacewicza obejmuje całą Suwalszczyznę – od Szypliszek na północy po Lipsk na południu. Suwałki i Augustów wyznaczają pas środkowy. Autor przedstawia mapę, ale nie podaje miejscowości określających granicę zachodnią (więcej o słowniku zob.: Rembiszewska 2010).

Teodozja Jagłowska, *Słowniczek gwary filipowskiej*

Słowniczek gwary filipowskiej Teodozji Jagłowskiej (ur. w 1903 r., zm. w 1982 w Filipowie) opublikowano w opracowaniu *Gwary Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny I. Filipów, pow. Suwałki*, pod red. B. Falińskiej, Białystok 2004, s. 239-302.

Jak widać, słownik stanowi część większej publikacji. Zawiera prawie 1800 haseł i 91 nazw podanych w układzie tematycznym. *Słowniczek gwary filipowskiej* Teodozji Jagłowskiej został opracowany przez młodszą nauczycielkę, mieszkankę Filipowa (obecnie pow. suwalski, woj. podlaskie). Spisywała ona gwarę rodzinnej wsi i okolicznych miejscowości przez kilkadziesiąt lat nie tylko w postaci

słownika, lecz także opowiadań z życia mieszkańców wsi. Rękopisy do wydania udostępniła szwagierka autorki. Słownik ukazał się w 2004 r. w tomie pierwszym serii *Gwary Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny*. Jego szerszy opis znajduje się w artykule Doroty Rembiszewskiej poświęconym słownikom gwarowym Polski północno-wschodniej (zob. Rembiszewska 2010.)

Słownik ma zasadniczo charakter dyferencyjny. Budowa hasła jest następująca: wyraz hasłowy (nie tylko jednowyrazowy, osobne hasła stanowią także wyrażenia), definicja, często cytat ilustrujący użycie wyrazu, rzadko informacje etymologiczne, niekiedy odsyłacze do zamieszczonych w słowniku ilustracji, por. np.

Dosprawdy ‘naprawdę’: *Dosprawdy nie wiadomo, jek mu doredzić, coby...*

Dźwangać ‘obrać językiem jądło w ustach’: *Dźwangaj, dźwangaj, jedzenie tem jenzykiem przewracaj, a gryźć ni ma cem.*

Kołupać ‘dłubać’: *Nie kołup w nosie! Nie kołupaj w nosie!*

Kuzytać, zakuzytać ‘łaskotać’: *Nie kuzytaj dzieciaka, bo jesse dostanie serdecnego placu; można dzieciaka na śmierć zakuzytać.*

Mieczysław Ratasiewicz, *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*

Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich Mieczysława Ratasiewicza opublikowano po śmierci autora (Gołdap 2010, ss. 148). Zawiera 1631 haseł. Jest to słownik gwary okolic Przerośli w powiecie suwalskim, a więc północno-zachodniej części mazurzących gwar suwalskich. Słownik został wydany już po śmierci autora. Wyróżnia się spośród innych słowników amatorskich obszernymi komentarzami odautorskimi, szczegółowymi objaśnieniami dotyczącymi użycia wyrazu czy opisami różnych elementów kultury ludowej, np. zwyczajów, por. hasła:

rozwaliny D. rozwalinow – rodzaj niskich sań o szeroko rozstawionych płozach i burtach wykonanych z żerdzi. Służyły wyłącznie do transportu przedmiotów lub towarów. Ich niskie burty ułatwiały załadunek, a szeroki rozstaw płóz zapewniał stabilność. „Wasąskiem do kościoła w niedziele, a do lasa za drewnem tylo w rozwalinach.”

oracyjka wym. łoracyjka D. łoracyjki, lm. łoracyjki, łoracyjkow – kwestia wypowiedzana przez jednego z kołędników odwiedzających miejskie i wiejskie zagrody w pierwszy dzień Wielkanocy. Był to jakby wstęp, powitanie domowników i pytanie o zgodę na odśpiewanie pieśni. Oto jej treść:

Smutek siezmieniul w wesele

Pan po śmierci zyje w cieie

Carta i piekla zwojował

ludziom wolności darował

Alleluja! Alleluja!

Ta część oracyjki była zawsze odśpiewywana solo, na melodię wielkanocnej pieśni: „Wesoły nam dziś dzień nastał...” przez przewodnika kołędniczej grupy. Teraz następowała druga część recytowana przez tegoż przewodnika, a kończyła się ona pytaniem o pozwolenie na odśpiewanie pieśni:

*Paniłojce! Panimatko!
Pozwolicie alehujkie zaśpiewać!
Boskiem słowem was domek uweselić!
Pozwalacie?*

Po wysłuchaniu zezwolenia rozpoczynał się pod oknem koncert wielkanocnych pieśni.

Częste są w nim cytaty ilustrujące użycie wyrazów hasłowych, elementy informacji gramatycznej, np.

abisynczyk D. abisynczyka, lm. abisynczyki, D. abisynczykow – dzikus, rozrabiaka. Epitetem tym określano chłopca lub młodzieńca zachowującego się jak dzikus, uprawiającego dzikie zabawy i harce, wykazującego elementarne braki w wychowaniu. „Łobacta ludzi, co ten abisyncyk wycynia!” Nie bedzieta stemy abisyncykamy ni jekiej siutwy trzymali!”

wazny D. waznego, lm. wazne, D. waznech – ciężki. „Na łoko siezdawało, ze letki jek piorko, a łobaccie jeki wazny”.

W definicjach lub w obszernym komentarzu znajdują się niekiedy informacje o nacechowaniu wyrazów, np.

siesolontać – krzątać się. Bardzo ciepłe określenie działania np. babci krzątającej się, opiekującej się. „Babku! Byście przestali siesolatać. Weście trochę odzpińjicie”.

Całość ubogacają rysunki żony autora, zwłaszcza różnych dawnych elementów kultury materialnej.

Wojciech Załęski, *Z supraskiego na nasze*

Słowniczek Wojciecha Załęskiego *Z supraskiego na nasze. Supraski raptularz I* ukazał się drukiem w Supraślu w 2005 (ss. 65).

Popularny słowniczek gwary supraskiej podaje słownictwo w układzie alfabetycznym. Nowością jest wyodrębnienie przysłów i powiedzeń na końcu każdej litery, a więc na zakończenie artykułów hasłowych na A pojawia się spis tych powiedzeń zaczynających się na A, np. **A kab ciebie trasca** (febra) **trasła**. Materiał do słownika został zgromadzony w latach 1989-1997 przez autora artystę-plastyka, rodowitego supraślanina. Pochodzi z zasłyszanych rozmów, od znajomych i od czytelników gazety supraskiej „NAZUKOS”.

Słownik liczy 1072 haseł oraz ponad 300 frazeologizmów i rymowanek (Rembiszewska 2010: 348). Hasła składają się z wyrazu hasłowego, lokalizacji i znaczenia, rzadko cytatu lub – nieco częściej – różnych objaśnień dodatkowych, np.

bedzie 1. dosyć 2. starczy – *Bedzie! Więc nie sypie!* – mówi się trzymając dłoń przed sobą.
grzyb – borowik (inne grzyby, zwłaszcza blaszkowe, to betki albo kaszkajoby).

Pełniejszą charakterystykę słownika zawiera artykuł Doroty Rembiszewskiej (2010).

Jak widać, z tych terenów jest zaledwie 6 słowników, w tym 3 z Suwalszczyzny, 1 z Podlasia, 1 z Kurpiów i 1 z obszaru Mazowsza bliższego (z dalszego jest natomiast tylko słownik kurpiowski).

VI.5. Słowniki z Wielkopolski i Pomorza południowego

Małgorzata Giera, Krystyna Jańczak przy współpracy Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi, *Słownik gwary biskupiańskiej*

Słownik gwary biskupiańskiej Małgorzaty Giery i Krystyny Jańczak, opr. przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi (Stara Krobia 2005) powstał w toku realizacji zajęć szkolnych z zakresu wiedzy o regionie. Jest więc jednym ze słowników lokalnych, tzw. szkolnych, których opracowanie dla każdego regionu postulował już dawno Kazimierz Nitsch.

Biskupizna to region w południowo-zachodniej Wielkopolsce (z dobrze zachowaną tradycyjną kulturą i gwarą) obejmujący 12 wsi powiatu gostyńskiego, którego centrum stanowi Krobia. Zasadniczym celem twórców *Słownika ...* było przedstawienie „najlepiej zachowanych cech gwarowych u mieszkańców Biskupizny” (s. VII). Słownik zawiera 2225 haseł ułożonych alfabetycznie w zapisie ortograficznym, ale z zachowaniem wielu ważnych fonetycznych cech gwarowych.

Publikacja składa się z dwu części: zbioru informacji o kulturze i tradycji regionu (s. I-LXXIII) i zasadniczego słownika (100 ss.). Całość poprzedza *Przedmowa* Jerzego Sierociuka (UAM w Poznaniu), którego autorstwa jest też kwestionariusz, którego fragment przytoczono w słowniku.

Słownik zawiera rozbudowany opis tradycji i kultury regionu, m.in. wypowiedzi uczniów na temat Biskupizny, dzieje Zespołu Instrumentalno-Tanecznego *Młodzi Biskupianie*, opis podstawowych tańców, obrzędów, elementów stroju ludowego, kilka wierszy lokalnych artystów, kalendarium i hymn Biskupizny. Prócz opisu folkloru we *Wstępie* scharakteryzowano informatorów, mieszkańców wsi Domachowo i Sułkowiec, a także omówiono przysłowia, powiedzenia, przepowiednie, wierzenia i podstawowe cechy gwary biskupiańskiej.

Budowa artykułu hasłowego jest następująca: wyraz hasłowy, czasem elementy informacji gramatycznej (np. wybrane końcówki fleksyjne czy formacje pochodne), odsyłacze (nie zawsze), definicja, egzemplifikacja w postaci krótkiego autentycznego kontekstu, por. np.

kwiyrłać ‘mieszać’

- musisz kwiyrłać, żeby buł ładny słos; jag nie bydziesz kwiyrłać, tło ci sie pszypoli gornek.

paznogiyc | szkiyt

zdr. szkiytek

‘zrogowaciale zakończenie palca’

- paznogiydź mi sie złamoł.

Autorka recenzji słownika, Justyna Perkowska (2006: 270), zauważa:

Słownik gwary biskupiańskiej stanowi bogate zestawienie wyrazów znanych i używanych przez badanych respondentów. Jest to zestaw tym bogatszy, że zawiera interesujące jednostki leksykalne w przywoływanych cytatach, które umknęły widocznie autorkom (język jest bowiem „przezroczysty” dla autochtonów), a są warte opisanie jako odrębne hasła, np.: *lepka* ‘główka’

(zob. *bryfka*), *szczaskane* ‘obłocone’ (zob. *bajorło*), *lobrynczone* ‘marudne, utyskujące’ (zob. *brynczeń*), *warkłol* ‘warkocz’ (zob. *fstuska*), *gemele* ‘wysypisko śmieci’ (zob. *lumpy*), *japczyńska* ‘jabłka’ (zob. *niedoźrzale*), *lokomobil* ‘?’ (zob. *parówka*), *piesze* ‘?’ (zob. *kóniarek*), *sprzedoj* ‘sprzedaż’ (zob. *tork*).

Słownik biskupiański jest zatem interesującym i cennym przyczynkiem – mimo popularnego charakteru – także do badań naukowych nad leksyką gwarową. Stanowi ciekawy przykład słownika opracowywanego przez środowiska lokalne (często konsultowanego z dialektologami lub powstającego przy ich współpracy).

Bogdan Garstecki, *Słownictwo Połajewa i okolic*

Opublikowany w 2007 roku w Połajewie słowniczek amatorski „powstał z myślą, aby ocalić od zapomnienia tę cześć naszej Ojczyzny, jaką jest język naszych ojców i jego bogactwo” i „nie pretenduje do miana pracy naukowej” (s. 3).

Właściwą część słownikową poprzedza wstęp, opis charakterystycznych cech wymowy gwary Połajewa, osobno wydzielona część, zawierająca frazeologizmy, a także spis nazw ziemi w okolicy Połajewa i nazw części wsi.

Sam słowniczek ma najprostszą strukturę artykułu hasłowego, tzn. zawiera wyraz hasłowy i jego znaczenie, por. np.

nabierka – chochła, warząchew
nadracha – łobuz
nierychtelny – nienormalny umysłowo
ocyrać się – oprzytomnieć

Wyjątkowo w bardzo nielicznych hasłach autor przytacza konteksty użyć, np.

oszywa – kołnierz „wyrzucić kogoś za oszywę na dwór”
ryn – 1. „ryn! buch!” („Ryn do wody!”); 2. iść na całość (Idzie ryn na niego!”)

W słowniczku odnotowano nie tylko wyrazy gwarowe, lecz także różnego typu potoczne, środowiskowe czy zawodowe, np.

ubzdurać sobie – uroić sobie coś bzdurnego
tryk – baran rozplodowy
wajcha – dźwignia, zwrotnica

Mimo różnych braków, także nieodpowiednich definicji, braku szerszych kontekstów słowniczek odzwierciedla część typowego słownictwa wielkopolskiego, co ważne, zwłaszcza wobec małej liczby opracowań leksykograficznych z Wielkopolski.

Mirosław Kaźmierz Binkowski, *Mój słownik gwary pałuckiej, Żnin 2009.*

Słownik poprzedzony przedmową Marii Pająkowskiej-Kensik zawiera leksykę zebraną na Pałukach, tj. w Żninie i jego okolicach, używaną w latach 50.-70.

XX wieku. Uzupełniony został o nowe wydanie zbioru wierszy i felietonów *Mój dawniejszy Żnin*.

Autor pisze w przedmowie o doborze słów i charakterze słowniczka następująco, wyjaśniając użycie w tytule zaimka osobowego *mój*:

Mój, czyli Mirosława Binkowskiego – użytkownika i miłośnika gwary, a nie językoznawcy dialektologa, zawierający nie tylko słowa i wyrażenia gwarowe, ale również regionalizmy, archaizmy i wyrazy z ogólnopolskiego języka potocznego szczególnie chętnie i powszechnie używane na Pałukach. *Mój*, czyli zawierający przede wszystkim te słowa i wyrażenia, których ja sam używałem, bądź które zasłyszałem w określonym czasie i określonym środowisku, które zapamiętałem i zapisałem. *Mój*, a więc subiektywny, nie aspirujący do miana autorytatywnego i kompletnego słownika miejscowej gwary. (BinSGP, s. 13).

Ten deklarowany subiektywizm ma na celu podkreślenie niekompletności słownika i zarazem jego osobisty charakter (tylko leksyka używana przez autora lub zasłyszana przez niego). Jak każdy słownik idiolektały ma także walor ogólniejszy, gdyż reprezentuje mowę określonego środowiska i terenu.

Słownik liczy 2020 haseł stosunkowo dobrze opracowanych oraz 76 związków wyrazowych, zwrotów i powiedzonek wyodrębnionych w dodatku. Wyrazy i cytaty zapisano zgodnie z regułami ortografii ogólnopolskiej, ale z zachowaniem – w miarę możliwości – gwarowych cech fonetycznych, stąd np. zaznaczanie asynchronicznej wymowy samogłosek nosowych przed spółgłoskami szczelinowymi literą *n* w indeksie dolnym, por.

ju_nzi_no – jezioro

Część haseł ma najprostszą strukturę: wyraz hasłowy (ewentualnie jego wariant fonetyczny lub morfologiczny) i definicja, np.

kachłok – piec kaflowy

kamlot – duży kamień

makocz – makowiec

paczytko – żrenica

kwirlejka /kwyrłolka/ – mątewka z mieszadłem w kształcie gwiazdy (zob. koziółek)

Niekiedy definicje mają charakter obszernych objaśnień w nawiasie, opisujących np. budowę jakiegoś przedmiotu, por.

wartolka – wirująca zabawka (bąk lub pętla ze sznurka z nawleczonym dużym guzikiem, wirującym podczas rozciągania sznurka palcami).

W wielu hasłach pojawia się jednak więcej elementów, m.in. informacje etymologiczne przy zapożyczeniach, przede wszystkim cenne są jednak cytaty (wyodrębnione graficznie przez nawias klamrowy i kursywę), por. np.

kwacidło – coś bardzo kwaśnego {*Wyćpięłam te jabka, co mi dołyś, bo to takie kwasidla, że nie do sie ich jeś.*}

mączkować (umączkować) – krochmalic (ukrochmalic) {*Umączkuj mi koszule, żeby kołnierzyk był sztywny.*}

makierować – 1) robić porządki przy pomocy makiery (niem. *markieren* – oznakować) {*Ty idź w przodku i makieruj, a ja póde za tobom i byde siola.*} 2) symulować, udawać (niem. *markieren* – pot. symulować) {*Jo zaro wiedzialam, że ón nie jes chory ino tak makieruje.*}

papudrok – rzemieślnik, rolnik, pracownik wykonujący niesolidnie swoją pracę {*Tymu papudrokowi dołyś czewiki do podzylowanio!*} (zob. paterok / patyrok).

piyrduśnica – plotkarka {*Ino nie godej przy Bauzowy, że se kupiylim auto, bo ta piyrduśnica wszystkim zaro rozgodo.*} (zob. kletuśnica, kleperbaba)

szkodować – wyrządzać szkodę {*Widzisz, że g_nsi szkodujom, a paczysz sie zamias je przegnać!*}

szwamka – gąbka (niem. *Schwamm m* – gąbka)

Warto podkreślić również dobrze opracowany i konsekwentnie stosowany system odsyłaczy, zwłaszcza do synonimów, por. np.

umorany – ubrudzony; wybrudzony; pobrudzony; poplamiony (zob. **ubabrany**, **ubrechtany** / **zbrechtany**, **uklakrany**, **upaprawy**).

Słownik urozmaicając satyryczne rysunki z cytatami w gwarze. Dołączył do niego też autor osobno „Związki wyrazowe. Zwroty i powiedzonka”, np.

brać na kryche (na zeszyt) – kupować na kredyt u sprzedawcy rejestrującego kredytowe zakupy klienta w specjalnym zeszycie {*Sewera już ci nie do na kryche (na zeszyt), bo zalygosz ji jeszczyk za tamtyn miesiac.*}

być na fleku – być sprawnym (zdrowym), jak na swój wiek {*Łe, nasz dziadzius, to jeszczyk je na fleku i nie musimy gó piylngnować.*}

dać se czas – nie śpieszyć się {*Z tymi portkami dej se czas, bo jo poczebuje je dopiyro na czwartek.*}

paczyć na ksiy_nżom lobore – zdychać (o zwierzętach), być sennym (o ludziach).

Wersja elektroniczna słownika gwary pałuckiej (niepełna w porównaniu z drukowaną) jest dostępna w Internecie (<http://www.mirbink.webpark.pl>).

Dariusz Meller, Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach

Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach (tzw. gwara chełmińska) Dariusza Mellera został wydany w Chełmży w 2007 (ss. 90). Całość publikacji składa się z wstępu i charakterystyki gwary chełmińskiej (s. 7-17), właściwej części słownikowej (s. 19-88) i wskazówek bibliograficznych (s. 89-90), ukazujących dobre obeznanie autora w literaturze przedmiotu.

Zawiera 1762 hasła, wyrazów w zasadzie prawie tyle samo, gdyż rzadko w jednym haśle omawiane są też np. derywaty czy synonimy różnordzenne, por. np.

kachel, kachle, kachelki – kafel, kafle, kafelki. *na kuńcu trzeba jeszcz kachle pofugowac.*

kaszówa, kaszówka – kaszanka: *Po czemu ta kaszówka?*

kietować, ketować, zakietować – zamykać, zamknąć na klucz, zakluczyć: *Jeno drzwi zakietuj. Ni mógam wejść bo dum buł zakietowany.*

kruma, krumka – pierwszy i ostatni kawałek chleba: *Zostaw mi kruma. Ale kruma bańdzie dla mnie jo?*

parzucha, parzybroda – zupa z młodej kapusty: *Kupiła na rynku główka kapusty na parzucha.*

Wyrazy hasłowe i cytaty zostały zapisane ortograficznie dla ułatwienia odbioru niespecjalistom, z zachowaniem najważniejszych gwarowych cech fonetycznych.

Budowa hasła jest następująca: wyraz hasłowy (i ewentualne warianty fonetyczne lub rzadko morfologiczne), definicja, cytaty, por. np.

plachandrować – chodzić po domach: *Zamiast posprzuntać luna furt jeno plachandruje.*

robok – zwierzę: *Podstrejrej im trocha słumy, bo te roboki zimno maju.*

smorun – 1. niedorostek, młokos: *Lun już sie za dziewuchami łoglundu, taki smorun.* 2. smark: *Smoruny pod nosam a mundruje.*

srujnąć – strzelić, wpaść (do głowy), rzucić, uderzyć: *Co ci do tygo lba srujnyło? Ale mu srujnuł.*

ścirw – mięso: *Kupiłam pora kilo ścirwu.*

śpik – 1. sen: *Tero mie śpik odszet.* 2. skroń: *Toć jakby go w spik trafiuł, to mógł go zabić.*

trusia – królik: *Jida trusie nafutrować, Siedzi cicho jak trusia.*

Jest to słownik amatorski, starannie przygotowany w ramach działań związanych z regionalną ścieżką edukacyjną (wynik prowadzenia przez autora zajęć z edukacji regionalnej). Mimo na ogół dyferencyjnego charakteru podaje także niekiedy wyrazy różniące się tylko gwarowymi systemowymi cechami fonetycznymi (ścieśnieniem samogłosek, twardą wymową *l'*, asynchroniczną wymową spółgłoski wargowej miękkiej *m*), por. np.

kuń – koń

kryda, krydka – kreda, kredka

łyście – liście

mlyko – mleko

mniód – miód

czy nawet wyrazy niewykazujące żadnych różnic w stosunku do polszczyzny ogólnej, por. np.

majowe – nabożeństwo majowe

mizeria – krojone ogórki ze śmietaną podawane jako sałatka do obiadu

kutwa – skąpiec, sknerus.

Maria Pająkowska-Kensik *Mały słownik kociewski*

Maria Pająkowska-Kensik *Mały słownik kociewski*, wyd. 2 rozszerz. i uzup., Tczew 2001, ss. 135.

Słowniczek pomyślany jako popularny z prostą strukturą hasła: wyraz hasłowy i jego znaczenie, kwalifikator, rzadko informacja gramatyczna (głównie przy rzeczownikach odmiennych rodzajowo) opracowała doświadczona dialektolog zajmująca się od wielu lat naukowo gwarą kociewską. Zawiera 2269 haseł w zapisie ortograficznym ułożonych alfabetycznie („najciekawszych wg wyboru autorki oraz wskazanych przez jej Sprzymierzeńców”).

Ma charakter dyferencyjny, a więc notuje wyrazy różniące się od ogólnopolskich formalnie; np.

kocołować / kocołować – czuwać
 lujostwo – chamstwo
 mostrich / móstrich, m. – musztarda
 zorgowny – zapobiegliwy
 żabior – samiec żaby

w tym zleksykalizowanymi cechami fonetycznymi, np.

angrest – agrest
 arbata – herbata,

lub znaczeniem, np.

przebrzydły – bardzo brzydki
 pupa – lala
 pustynia – pusta izba przeznaczona na uroczystości.

Zastosowane w słowniku kwalifikatory to przede wszystkim kwalifikatory chronologiczne (wyrazy przestarzałe, dziś używane bardzo rzadko oznaczone zostały znakiem + w nawiasie okrągłym) i stylistyczno-ekspresywne, por. np.

metły (+) – mdły
 tolpacz (+) – ktoś słaby
 pierdółko – żart. 1. ozdoba w stroju kobiet; 2. jakiś drobiazg
 babora – pogardli. kobieta
 poperda – pogardl. zupa.

Definicje są zazwyczaj wystarczające, choć wyraźna w słowniku dominacja definicji synonimicznych w postaci odpowiedników ogólnopolskich nie sprzyja precyzji w określaniu znaczeń. Trafiają się również definicje niesynonimiczne (głównie realnoznaczeniowe) niejasne, nieprecyzyjne, zbyt ogólne (np. *zbabiny*), niekiedy nieodpowiadające gramatycznie wyrazowi hasłowemu (np. przymiotnik – definicja odpowiednia dla rzeczownika), por.

zbabiny – zwyczaj żniwny
 załgać się – iść pod pretekstem
 ślépiaty – 1. mający duże oczy; 2. coś w duże wzory.

Podstawą słowniczką są zbiory własne autorki, słownik ks. Bernarda Sychty oraz notatki przekazane przez miłośników regionu. Na całość publikacji – oprócz właściwego słownika – składa się wstęp poświęcony genezie słowniczką i na końcu uwagi redakcyjne, informacje o Kociewiu i gwarze kociewskiej.

***Słowniczek gwary borowiackiej*, red. Maria Pająkowska-Kensik, Bartosz Puchowski, Elżbieta Ziółkowska**

Pełny adres bibliograficzny powyższego słowniczka to: *Słowniczek gwary borowiackiej*, red. Maria Pająkowska-Kensik, Bartosz Puchowski, Elżbieta Ziółkowska, Stowarzyszenie na rzecz Ocalenia Śladów Przeszłości w Gminie Cekcyn „Światło”, Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły, Cekcyn 2007, ss. 69.

Słowniczek ten, liczący ok. 1700 haseł, powstał na bazie minisłowniczka (ok. 300 wyrazów) opracowanego przez Elżbietę Ziółkowską przy współpracy z uczennicami gimnazjum cekcyńskiego, który opublikowano w 2005 roku w pracy wydanej przez Stowarzyszenie „Światło” *Ło czym babki i dziadki dawni gubom powiadali*. Dołączono do niego ok. 700 wyrazów zebranych w gminie Cekcyn przez członków Stowarzyszenia „Światło”, a kolejne wyrazy słowniczek zawdzięcza Marii Pająkowskiej-Kensik, która dołączyła do tego projektu. Słowniczek – prócz przedmowy Bartosza Puchowskiego – poprzedza opis gwary borowiackiej autorstwa M. Pająkowskiej-Kensik (s. 9-13), a kończy spis borowiackich powiedzonek.

Hasła mają najprostszą strukturę: wyraz hasłowy (ewentualnie jego warianty fonetyczne lub morfologiczne) i definicja, najczęściej w postaci odpowiednika ogólnopolskiego, np.

adziubas – motyka,
antrejka – altana,
zamarsknóć – zadusić,
andryka, andrycha, andryczka – ognicha,
bórtniaki, bortniaki – snopki wiązane w pierwszej warstwie poszycia dachu.

Oprócz wyrazów typowo gwarowych w słowniczku są też słowa różniące się tylko systemowymi cechami fonetycznymi, np. *cuker*, *cukerek*, *cyrata*, *czekólada*, czy kolokwializmy, np. *banialuki*, *bujda*, *chichrać się*.

Podobnie jak w wypadku Mazowsza również z obszaru Wielkopolski i Pomorza południowego, tj. Kociewia i Borów Tucholskich tradycyjnie wliczanych do szeroko pojętego dialektu wielkopolskiego, słowników jest niewiele, zaledwie 7, w tym 3 z Wielkopolski właściwej, po jednym z ziemi chełmińskiej, Krajny, Kociewia i Borów Tucholskich.

VI.6. Ogólna charakterystyka słowników popularnych

Obszerną charakterystykę kilku z wymienionych wyżej słowników amatorskich (*Słownika gwary śląskiej* pod red. A. i I. Czajkowskich, A. i D. Klukowskich, *Słownika gwary śląskiej* M. Cieśli, *Ilustrowanego słownika gwary śląskiej* M. Szoltyska, I wydania słownika T. Bukowskiego-Groska, *Słownika górali*

żywieckich J. K. Nowaka, *Słownicza gwary wsi pszczyńskiej* A. Białej, *Słownicza pojęć z zakresu gwary lokalnej* E. Widymy) zawiera artykuł Jadwigi Wronicz (2006).

Wszystkie wymienione słowniki amatorskie cechuje podobny sposób opracowania i podobne braki metodologiczne. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim:

- 1) brak odpowiedniego przedstawienia zasad redakcyjnych, doboru materiału itp.;
  - 2) chaos redakcyjny przejawiający się w nieumiejętnym stosowaniu odsyłaczy, braku jednolitych zasad;
  - 3) przy deklarowaniu dyferencyjnego charakteru słownika umieszczanie w nim wyrazów różniących się tylko systemowymi cechami fonetycznymi, np. podwyższoną realizacją samogłosek pochyłonych (utożsamiającą się z wymową odpowiednich samogłosek wyższych, a więc *e z i* lub *y, a z o*) czy mazurzeniem (dla autorów tych słowników są to wyrazy gwarowe, choć ta inność dotyczy tylko wymowy);
  - 4) problemy z wyodrębnieniem postaci wyrazu hasłowego i jego wariantów; nietypowe postaci wyrazów hasłowych, np. w odniesieniu do czasowników formy czasu teraźniejszego lub przeszłego (1. i 3. os.) zamiast oczekiwanego bezokolicznika, czy formy rodzaju nijakiego przymiotnika zamiast męskiego;
  - 5) kłopoty z zapisem, zwłaszcza labializacji, samogłosek pochyłonych, nosowych, niekiedy pisownia zaciemniająca cechy fonetyczne (np. NowSGGŹ);
  - 6) brak odpowiedniości między wyrazem hasłowym a jego objaśnieniem czy przykładem użycia (np. hasłem jest czasownik bezprefiksalny, w cytacie – forma czasownika przedrostkowego);
  - 7) błędy definiowania, brak precyzji, nadużywanie definicji synonimicznych (wyraz gwarowy – synonim ogólnopolski);
  - 8) ograniczanie się na ogół do podawania listy wyrazów gwarowych i ich znaczeń bez szerszych kontekstów, które mogłyby zrekompensować niedomogi w opisie leksykograficznym;
  - 9) na ogół brak informacji gramatycznej lub ograniczanie jej do minimum;
  - 10) brak kwalifikatorów lub występowanie ich w bardzo niewielkim zakresie.
- Jadwiga Wronicz na zakończenie opisu kilku wybranych gwarowych słowników amatorskich tak ocenia ich przydatność dla dialektologii:

Mimo sporych braków warsztatowych słowniki te mają znaczenie także dla dialektologii, zwłaszcza dla leksykografii gwarowej. Przede wszystkim podają często wyrazy nie notowane w innych źródłach. W każdym z przytoczonych słowników można znaleźć wyrazy nie notowane np. w „Słowniku gwar polskich” PAN (...) Omawiane słowniki podają też nowe znaczenia notowanych w SGP wyrazów, a także poszerzają zasięgi geograficzne niektórych z nich. Informacja na temat poszczególnych haseł bywa niekiedy niepełna, a nawet błędna (.), jednak tego typu słowniczkę mogą stanowić swoisty kwestionariusz do dalszych badań nad leksyką gwarową. Mają także znaczenie dla fonetyki i morfologii gwarowej. Należałoby zachęcić ich autorów, by nie poprzestawali na spisie wyrazów gwarowych wraz z odpowiednikami ogólnopolskimi, ale by pokazywali ich użycie w żywym języku, gdyż dopiero wtedy stają się one pełnym dokumentem kultury regionu, który prezentują (Wronicz 2006, 180).

Tę opinię z powodzeniem można zastosować do wszystkich omówionych wyżej słowników (w zasadzie z wyjątkiem tylko słowników pomyślanych jako popularnonaukowe, ale opracowanych profesjonalnie przez językoznawców czy we współpracy z nimi).

Spośród leksykonów popularnonaukowych opracowanych przez językoznawców wyróżniają się zwłaszcza słowniki śląskie ze względu na egzemplifikację tekstową i precyzyjny sposób opracowania, np. *Mały słownik gwary Górnego Śląska* (2000), lub z ich udziałem i pod ich kierunkiem, np. *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* pod redakcją Jadwigi Wronicz. Można je określić raczej jako naukowopopularne niż popularnonaukowe. Mają one niezaprzeczalną wartość naukową. Żałować tylko można, że szerszych kontekstów brak w takich słownikach opracowanych profesjonalnie przez doświadczonych dialektologów jak: Józefy Kobylińskiej *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)* (2001) i Marii Pająkowskiej-Kensik *Mały słownik kociewski* (2001).

Wiele tzw. słowniczków szkolnych (w postaci książkowej bądź elektronicznej w Internecie) projektowanych kiedyś przez Kazimierza Nitscha ukazało się w związku z realizacją regionalnej ścieżki edukacyjnej (np. opracowane pod kierunkiem nauczycieli uczniowskie słowniczkę gwary spiskiej⁴, biskupiańskiej⁵ czy niedźwiedzkiej⁶). Nowym typem słowników amatorskich – pod względem sposobu ekspozycji leksyki gwarowej (formy utrwalenia) – są licznie powstające słowniczkę w Internecie (zob. niżej o słownikach elektronicznych).

Trzeba również pamiętać o wielu słowniczkach rękopiśmiennych pozostających w pracowni SGPPAN (np. *Słownik gwary wsi Janki Młode (Ostrołęckie)* Stanisława Glinki liczący 14 tys. kartek) czy w Instytucie Sławistyki PAN w Warszawie (np. *Słownik wsi Białe w woj. łomżyńskim*⁷ Stanisława Nienalrowskiego). Krótki opis 70 dużych i średnich słowników rękopiśmiennych (powyżej 3 tys. kartek) znajdujących się w Pracowni Dialektologicznej IJP PAN przygotowanych w większości specjalnie na potrzeby nowego *Słownika gwar polskich* PAN znajduje się w artykule Kazimierza Woźniaka (2000: 32-34). Największe zbiory leksykalne (62 tys. i 41 tys. kartek) pochodzą z Huszczy (Białkopodlaskie) i Kramska (Konińskie), rękopisów liczących od 10 000 do 18 000 kartek jest 13, od 7 000 do 9 000 – 10, od 5 000 do 6 000 – 12, od 3 000 do 4 000 – 29. Najbardziej regularnie udokumentowane zostały gwary Małopolski południowej i środkowej (21 wsi), Śląska (9 wsi), mniej regularnie – Mazowska (9 wsi wokół Garwolina) i 10 wsi nieregularnie rozrzuconych po całym Mazowszu) oraz Wielkopolski (dane za: jw.: 32-34).

⁴ *Słownik spiskich wyrazów gwarowych*, zespół redagujący pod kier. Moniki Milaniak i Edyty Widy: Monika Wenit, Anna Radecka, Adam Matuszek, Urszula Szpernoga, Agnieszka Janeczek, Tomasz Waksmundzki, Gimnazjum w Łapszachs Niżnych, Łapsze Niżne 2006.

⁵ *Słownik gwary biskupiańskiej* Małgorzaty Giery i Krystyny Jańczak, opr. przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi (GierSGB).

⁶ *Słownik gwary niedźwiedzkiej*, opr. Teresa Bieszczad przy współpracy uczniów, Niedźwiada 2002, w: <http://e-region.prv.pl/>

⁷ Słownik ten został omówiony w artykule Doroty Rembiszewskiej (2010).

Spis popularnych słowników gwarowych opublikowanych w ostatnich 20 latach (koniec XX i początki XXI wieku) wraz z ich przynależnością terytorialną, liczbą stron i haseł (dającą obraz wielkości ich zasobu leksykalnego), a także uwzględnionych w artykułach hasłowych elementów fakultatywnych (poza obowiązkowym wyrazem hasłowym i jego definicją) zawiera poniższa tabela.

Tabela nr 21. Wykaz gwarowych współczesnych słowników popularnych

Region	Autor i tytuł, adres bibliograficzny	Liczba stron	Liczba haseł	Elementy fakultatywne artykułu hasłowego
Podhale	Stanisław A. Hodorowicz, <i>Słownik gwary góralskiej Skalnego Podhala</i> , Nowy Targ 2004, wyd. II uzupełn. 2005.	wyd. I: ss. 325; wyd. II: ss. 328	ok. 20 000 w wyd. I, 22 500 wyd. II	Na ogół brak, rzadko cytaty
	Tadeusz Bukowski-Grosek, <i>Słownik gwary Skalnego Podhala góralskiej z Kościeliska</i> , Nowy Targ 2008 (wyd. I pt. <i>Gwaró podhalańsko – fto dziś tobo m włodo</i> , Chicago 2000).	ss. 222 (wyd. I: ss. 137)	ok. 4 000	Brak
	Jan Gutt-Mostowy, <i>Highlander Polish – English / English – Highlander Polish Dictionary</i> , New York 1995.	ss. 112	Cz. I: 1090, cz. II: 738	Słowniczek przekładowy: cz. I: Highlander Polish – English (wyraz gwarowy podhalański, odpowiednik ogólnopolski, wyraz angielski), cz. II: English – Highlander Polish (wyraz angielski, wyraz gwarowy podhalański, bez odpowiedników ogólnopolskich)
	Jan Gutt-Mostowy, <i>Mały słownik podhalański – wybór góralskich wyrazów gwarowych</i> , wyd. III, Wrocław 2002.	ss. 45	2007	Niekiedy w nawiasie warianty morfologiczne, wyrazy bliskoznaczne), sporadycznie szersze wyjaśnienia z krótkim kontekstem lub obok odpowiednika ogólnopolskiego definicja zakresowa
	Franciszek Łojas-Kośla, <i>Rodowe dziedzictwo</i> , Poronin 2004 (Słownik wyrazów gwarowych: s. 248-304).	ss. 57	2049	Brak

	Roman Drzeżdżon, Grzegorz J. Schramke, Józef Kąś, <i>Słowniczek polsko-kaszubsko-góralski</i> , Gdańsk 2006.	ss. 23	776	Słowniczek przekładowy: wyraz ogólnopolski, odpowiednik kaszubski, odpowiednik gwarowy podhalański
Małopolska górska: Podhale, Spisz i Orawa	Henryk Jost, <i>Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza</i> , Nowy Sącz 1987.	ss. 51	443	Lokalizacja, poświadczenia w pracach dialektologicznych i etnograficznych o Podhalu, odsyłacze do ilustracji, rzadko informacje o pochodzeniu i frekwencji wyrazu
	Zofia Radwańska-Paryska, <i>Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza</i> , Zakopane 1992.	ss. 76	534	Nazwa łacińska, lokalizacja, czasem szersze objaśnienia: cytaty, właściwości lecznicze i czarodziejskie rośliny, porównawczo nazwy słowackie lub spiskoniemieckie
Gwary nadpopradzkie	Wanda Łomnicka-Dulak, <i>Matusine słówecka. Słownik gwary góralskiej nadpopradzkich</i> , Piwniczna Zdrój 2005.	ss. 101	2088	Dość regularnie cytaty, rzadko kwalifikatory
Orawa	Franciszek Fitak, <i>Słownik gwary orawskiej</i> , Gliwice 1997; wyd. II, Gliwice 2003.	wyd. I – ss. 64 wyd. II – ss. 140	wyd. I – ok. 3500 wyd. II – 5200	Wyd. II – charakter słownika przekładowego, cz. I: gwarowo-literacka, cz. II: literacko-gwarowa.
Spisz	Franciszek Fitak, <i>Słownik gwary spiskiej</i> , Szczawnica 2004.	ss. 45	1341	Dość często etymologia (źródło zapożyczenia)
	<i>Słownik spiskich wyrazów gwarowych</i> , zespół redagujący pod kier. Moniki Milaniak i Edyty Widy: Monika Wenit, Anna Radecka, Adam Matuszek, Urszula Szpernoga, Agnieszka Janeczek, Tomasz Waksmundzki, Gimnazjum w Łapszach Niżnych, Łapsze Niżne 2006.	ss. 32	1547	Dokładna lokalizacja (nazwy wsi)
Żywiecczyzna	Jan Karol Nowak, <i>Słownik gwary góralskiej żywieckich</i> , Warszawa 2000.	ss. 350	ok. 5 500	Obszerne cytaty, także warianty i synonimy wyrazu hasłowego
	Władysław Bułka, <i>Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej</i> , Bielsko-Biała 2009.	ss. 175	2155	Obszerne informacje gramatyczne, sporadycznie cytaty

Gorce	Józefa Kobylińska, <i>Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)</i> , Kraków 2001.	ss. 223	ponad 10 000	Brak na ogół cytatów (sporadycznie), elementy informacji gramatycznej
Pogórze (pogranicze Młp pd i Śląska)	Waleria Owczarz, <i>Słowniczek z języka naszych przodków</i> , Bestwina 2007.	ss. 32	590	Układ haseł – gwarowo-ogólnopolski
	Władysław Skoczylas, <i>Słownik gwary używanej w Kozach</i> , wyd. I, Kozy 2002; wyd. II uzupeł., Kozy 2006.	wyd. I: ss. 214; wyd. II: ss. 220	2 932	Obszerne cytaty, niekiedy informacja etymologiczna
Pogórze (wschodnie)	Ryszard Kobaka, <i>Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej i w najbliższych jej okolicach części lub rzadziej używanych</i> , wyd. II popr. i poszerz., Warszawa 2009.	ss. 39	1059	Nierzadko cytaty
Tarnowskie	Romuald Gondek, <i>Słownictwo Radgoszczy</i> , Tarnów 2002.	ss. 131	ponad 4000	Często dłuższe cytaty, czasem elementy informacji gramatycznej, kwalifikatory, odsyłacze do innych haseł lub licznych ilustracji
Krakowskie	Iwona Jurczyk, <i>Słownik gwary wsi Wola Radziszowska</i> , współpraca red.: Halina Buchowska, Renata Bysina, Witold Grabiec, Małgorzata Kluska, Stowarzyszenie Miłośników Doliny Cedronu, Wola Radziszewska 2009.	ss. 199	ponad 4290	Regularnie informacja gramatyczna, rzadziej kwalifikatory, cytaty, ilustracje (zdjęcia)
Kieleckie	Stanisław Cygan, <i>Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek</i> , Kielce 2009.	ss. 408, słownik: s. 307-401	1050	Zawsze cytaty, obszerne, z wyróżnionymi formami fleksyjnymi wyrazów, zapisane ortograficznie, ale z zachowaniem gwarowych cech wymowy, rzadko informacja gramatyczna i kwalifikatory
Śląsk cały (głównie środkowy)	Bożena Cząstka-Szymon, Jerzy Ludwig, Helena Synowiec, <i>Mały słownik gwary Górnego Śląska</i> , cz. I, wyd. 2. poszerz. i popr. przez B. Cząstkę-Szymon, Katowice 2000.	ss. LVIII + 321	ok. 4000	Zawsze cytaty, czasem informacja gramatyczna, warianty fonetyczne, gramatyczne lub słotwórcze, kwalifikatory, odsyłacze do synonimów
	Anna Biały, <i>Słowniczek gwary wsi pszczyńskiej (Wisła Wielka, Stara Wieś, Studzionka)</i> , Pszczyna 2002.	ss. 62	287	Wzorowany na CząsMSGGŚ, por. wyżej

	<i>Słownik gwary śląskiej</i> , red. zbior.: Andrzej i Ilona Czajkowsy, Andrzej i Dorota Klukowsy, wyd. I, Katowice 1994, wyd. II rozszerz., Katowice 1996.	wyd. I: ss. 64; wyd. II: ss. 183	ok. 4500	Słownik typu przekładowego, cz. I: „godać – mówić”, cz. II: „mówić – godać”
	Marian Cieśla, <i>Słownik gwary śląskiej, okolice Suszca i Pawłowic w ziemi pszczyńskiej</i> , Suszec 1999.	ss. 123	2668	Brak, dodatek: imiona i rzeczowniki różniące się rodzajem gramatycznym od odpowiedników ogp.
	Marek Szoltysek, <i>Ilustrowany słownik gwary śląskiej</i> , Rybnik 1999.	ss. 48	1850	Dość często cytaty, także „fraszołki” – żartobliwe rymowanki gwarą śląską
	Barbara i Adam Podgórcy, <i>Słownik gwar śląskich</i> , Słownik przekładowy, w 1 kolumnie słowa ogp., w 2 – śląskie, Katowice 2008.	ss. 357	ok. 10 000	Często informacje etymologiczne, rzadko cytaty, niekiedy uogólniona geografia, rzadko kwalifikatory
	Bogdan Kallus, <i>Słownik górnośląskiej godki</i> , Katowice 2007.	ss. 239	ponad 20 000	Słownik typu przekładowego, cz. I: Z ogólnopolskiego na górnośląski, cz. II: Z górnośląskiego na ogólnopolski
	Andrzej Rocznik, <i>Zbornik polsko-śląński podług normy ISO 639 -3 szl // Słownik polsko-śląski według normy ISO 639-3 szl // A Polish – Silesian Dictionary according to the ISO 639-3 szl</i> , Narodowa Oficyna Śląska, t. I: A – K, Zabrze 2007, t. II: L – P, Zabrze 2008.	t. 1: 216 ss. t. 2: 248 ss.	t. 1: 8700, całość ok. 25 000	Słownik przekładowy, w 1 kolumnie – słowa ogp., w 2 – śląskie
	Joanna Furgalińska, <i>Ślónsko godka. Ilustrowany słownik dla Hanyśów i Goroli</i> , Warszawa 2010.	ss. 200		Rysunki autorki
Śląsk Opolski	Natalia Chamot, Izabella Chojna, Justyna Gandyra, Edyta Gomółka, Ines Łukaszczyk, Sabina Niedźwiedz, Patrycja Rudzka, Wioletta Świec, <i>Nasz słownik – z gwarą za pan brat</i> , pod red. Moniki Choroś, Publiczne Gimnazjum Stare Siolkowice 2006.	ss. 26	460	Prawie zawsze cytaty
Śląsk Cieszyński	Józef Golec, <i>Cieszyński słownik gwarowy</i> , Cieszyn 1991, wyd. 2, Cieszyn 1993, wyd. 3, Cieszyn 1995.	wyd. 1 – ss. 40, wyd. 3 – ss. 71	2400	Brak

	<i>Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego</i> pod redakcją Jadwigi Wronicz, Towarzystwo Miłośników Wisły, Towarzystwo Miłośników Ustronia, Wisła, Ustroń 1995, wyd. 2 – 2010 r.	ss. 358	ok. 7 400, II wyd. ponad 9800	Obszerne autentyczne cytaty, rzadko elementy informacji gramatycznej, kwalifikatory
	Karol Klocek, <i>2675 wyrażeń gwarowych, używanych w potocznej mowie przez rdzenną ludność wsi Zebrzydowice k/Cieszyna</i> , Zebrzydowice 2000.	ss. 104	2675	Brak. Na s. 83-104: Rymowanki i opowiadania
Mazowsze bliższe	Aneta Bartnicka, <i>Słowniczek gwary kolbielskiej</i> , Kołbiel 2001.	ss. 26	401	Brak, link do <i>Słowniczka gwary kolbielskiej</i> : http://www.folklor.bartnicka.pl/slowniczek.pdf
Kurpie	Stanisław Ceberek, <i>Słownik gwary kurpiowskiej</i> , wyd. II uzup., Ostrołęka 2003.	ss. 79	ok. 900	Brak
Suwalszczyzna	Jan Bacewicz, <i>Fejnie gadalim, smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny</i> , Suwałki 2006.	ss.119	774	Na ogół brak, rzadko krótkie konteksty, ewentualnie niekiedy synonimy
	Teodozja Jagłowska, <i>Słowniczek gwary filipowskiej</i> , [w:] <i>Gwary Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny I. Filipów, pow. Suwałki</i> , pod red. B. Falińskiej, Białystok 2004.	s. 239-302	prawie 1800	Często cytaty, nadto informacje etymologiczne, odsyłacze do ilustracji
Pogranicze Suwalszczyzny i Mazur	Mieczysław Ratasiewicz, <i>Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich</i> , Gołdap 2010.	ss. 118	1631	Informacja gramatyczna, często cytaty, obszerne komentarze odautorskie, w definicjach niekiedy informacje o nacechowaniu wyrazów, rysunki żony autora
Podlasie	Wojciech Załęski, <i>Z supraskiego na nasze. Supraski raptularz I</i> , Supraśl 2005.	ss. 65	1072	Rzadko cytaty, czasem różne objaśnienia dodatkowe, dokładna lokalizacja
Wielkopolska	<i>Słownik gwary biskupiańskiej</i> Małgorzaty Giery i Krystyny Jańczak, opr. przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi, Krobia 2005.	ss. 101	2225	Często cytaty, czasem elementy informacji gramatycznej, odsyłacze
	Bogdan Garstecki, <i>Słownictwo Połajewa i okolic</i> , Połajewo 2007.	ss. 52	1451	Najprostsza struktura hasła, wyjątkowo jakies konteksty

	Mirosław <i>Kaźmierz</i> Binkowski, <i>Mój słownik gwary pałuckiej</i> , Żnin 2009.	ss. 148	2020	Często cytaty, odsyłacze do synonimów, czasem różne objaśnienia, np. nacechowanie stylistyczne
Ziemia chełmińska	Dariusz Meller, <i>Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach (tzw. gwara chełmińska)</i> , Chełmża 2007.	ss. 90	1762	Prawie regularnie cytaty
Kociewie	Maria Pająkowska-Kensik, <i>Mały słownik kociewski</i> , wyd. 2 rozszerz. i uzupeł., Tezew 2001.	ss. 135	2269	Brak cytatów, jedynie kwalifikatory w postaci symboli
Bory Tucholskie	<i>Słowniczek gwary borowiackiej</i> , red. Maria Pająkowska-Kensik, Bartosz Puchowski, Elżbieta Ziółkowska, Stowarzyszenie na rzecz Ocalenia Śladów Przeszłości w Gminie Cekcyn „Światło”, Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły, Cekcyn 2007.	ss. 69	ok. 1700	Brak
Krajna	Jowita Kęcińska, <i>Mały słownik gwary krajeńskiej</i> , Złotów 2004			

Zasób leksykalny omówionych popularnych słowniczków drukowanych (bez internetowych) i ich rozmieszczenie terytorialne (geograficzne) przedstawia poniższa tabela.

Tabela nr 22. Zasób leksykalny i rozmieszczenie terytorialne współczesnych gwarowych słowniczków popularnych.

Zasób słownictwa	Małopolska	Wielkopolska i Pomorze południowe	Mazowsze, Podlasie i Suwalszczyzna	Śląsk	Razem
do 500	JostSGP		BartSGK	BiałSGP, NSH	4
500-1000	RoISGGR DrzeżSPKG OwczB		CebSGK, BacGS		3
1000-1500	KobaSB, FitSGS, GutHPE, CygGŚ	GarSP	ZałS		6
1500-2000	SSWG	SGBPaj, MellSGCh	JagSGF RatSPW	SzołISGŚ	6
2000-2500	BułkaRG, GutMSP, ŁojasRD	GierSGP, PajMSK, BinSGP		GołCSG	7

2500-4000	SkoczSGK, FitSGO, FitSGS, BukGSGKość			CieśSGŚ, SGŚCK, KlocC	7
4000-5000	JurWR, GondSR			CząsMSGŚ,	4
5000-6000	NowSGGŻ FitSGO II				2
7000-9000				SGŚCWron	1
ok. 10 000				SGŚCWron II PodgSGŚ	2
ponad 10000	KobSGG			FurgŚG	2
ok. 20 000 i więcej	HodSGGSP			KallSGG RoczZPS	3
Razem	22	7	6	14	49

Tabela ukazuje nierównomierne rozmieszczenie tychże słowniczków. Spośród 49 omówionych słowniczków aż 22 pochodzą z Małopolski, głównie górskiej, 13 ze Śląska, 7 z Wielkopolski wraz z Pomorzem południowym i 6 z Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny, a więc z obszaru dialektu mazowieckiego. Sytuacja jest zatem trochę podobna do tej z przełomu XIX i XX wieku, gdy zdecydowanie dominowały zbiory leksykalne z Małopolski. Wiąże się to w dużym stopniu z prestiżem i stopniem zachowania się danej gwary, a więc gwary śląskie i góralskie jako dobrze zachowane (choć oczywiście ewoluujące) i cieszące się prestiżem (używane także w miastach Górnego Śląska, a na Podhalu w celach także marketingowych: gwara jako produkt turystyczny) doczekały się największej liczby opracowań leksykograficznych.

Zakończenie

Przegląd wybranych polskich słowników gwarowych, zwłaszcza analiza opracowań naukowych z II połowy XX i początku XXI wieku oraz współczesnych słowników popularnych, pozwala na wyciągnięcie kilku wniosków ogólnych.

Po pierwsze, początki polskiej leksykografii gwarowej przypadają już na pierwszą połowę XIX wieku, nie dopiero drugą jego połowę (Karaś 1961a: 358-359). Dzieje tej leksykografii rozpoczynają w miarę dokładnie lokalizowane słowniczkę śląskie z 1821 i 1824 roku oraz zbiorek wielkopolski bł. Edmunda Bojanowskiego z 1842 roku.

Po drugie, przeprowadzona analiza umożliwiła wyznaczenie cezur między kolejnymi etapami ewolucji polskiej leksykografii gwarowej nieco inaczej niż Mieczysław Karaś, mianowicie w latach 80. XIX wieku, a nie 90., a następnie na początku XX wieku. Wraz z rozwojem dialektologii jako odrębnej dyscypliny naukowej intensyfikują się też badania nad leksyką dialektalną. Ostatnie dwudziestolecie XIX wieku i początek XX to okres niezwykle z uwagi na ogromną liczbę opublikowanych słowniczków gwarowych (nie licząc rękopiśmiennych), zakończony wydaniem pierwszego w całej Słowiańszczyźnie słownika ogólnogwarowego – *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza. I połowa XX wieku nie przynosi dużych dzieł leksykograficznych, wówczas jednak swą koncepcję słownika gwarowego – ściśle naukowego, odpowiadającego zdobyczom ówczesnej lingwistyki – rysuje Kazimierz Nitsch.

Po trzecie, analiza pozwoliła wyróżnić dwa podstawowe modele naukowego słownika gwarowego (różnie zresztą realizowane przez poszczególnych leksykografów). Pierwszy model słownika gwarowego, zapoczątkowany przez Kazimierza Nitscha to słownik lingwistyczny, dyferencyjny, w którym nacisk kładzie się przede wszystkim na fonetykę (zapis fonetyczny wyrazów, cytatów) i geografie wyrazową (dokładna lokalizacja). Ten model z różnymi modyfikacjami dominuje przez cały wiek XX. Już jednak na przełomie lat 60. i 70. XX wieku opracowany przez ks. Bernarda Sychtę *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (1967-1973) reprezentuje inny nurt – słowników lingwistyczno-etnograficznych (nierzadkich już także w XIX wieku, np. słowniki Oskara Kolberga, Zygmunta Glogera). Do tego nurtu nawiązuje Józef Kaś, tworząc nowy model naukowego słownika gwa-

rowego – słownik pełny (nie dyferencyjny), lingwistyczno-etnograficzny, bogato ilustrowany cytatami w zapisie ortograficznym (ze względu na zakładany szeroki krąg odbiorców), z pełną informacją gramatyczną, nowymi rozwiązaniami metodologiczno-redakcyjnymi. Nowe, ciekawe rozwiązania zastosowano także w słownikach polszczyzny kresowej, zwłaszcza w SBSmu i w słownikach opracowywanych pod kierunkiem Janusza Riegera (np. RRML, CechOH, SPTU). Dotyczą one zarówno układu haseł, jak i sposobu ich opracowywania (w tym m.in. sygnalizowanie synonimów gwarowych i ogólnopolskich czy wariantów lokalnych, podawanie roku urodzenia respondenta – informacji ważnej ze względu na ogromne zmiany w języku uwarunkowane pokoleniowo).

Po czwarte, w całej historii polskiej leksykografii gwarowej widać dużą różnorodność słowników, uwarunkowaną kilkoma czynnikami: czasem powstania, osobą autora, przyjętymi założeniami metodologicznymi, zasięgiem geograficznym. Analiza makro- i mikrostruktury dużego, reprezentatywnego wyboru słowników gwarowych pokazała w pełni te różnice. Niekiedy, jak to podkreślano, na ostateczny kształt niektórych, zwłaszcza dużych słowników (por. SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM), opracowywanych zespołowo, wpływ miały i mają takie czynniki, jak długi okres pracy nad nimi, zmieniające się w czasie koncepcje leksykograficzne, charakter zgromadzonej podstawy materiałowej.

W pracy analizą objęto ponad 170 słowników dawnych i współczesnych. Część z nich została tylko uwzględniona w rozdziałach poświęconych typologii słowników gwarowych i dziejom polskiej leksykografii gwarowej. Szczegółowy opis dotyczy natomiast słowników współczesnych, powstałych w II połowie XX i na początku XXI wieku, zarówno naukowych, jak i popularnych. Granica między nimi jest niekiedy płynna, gdyż niektóre słowniki, np. CzasMSGGŚ, SGŚCWron czy niektóre amatorskie słowniki lokalne, mimo założonego charakteru popularnego i wynikającego stąd programowego upraszczania opisu leksykograficznego, mają również wartość naukową. Zasób leksykalny i rozmieszczenie terytorialne polskich słowników gwarowych ogłoszonych drukiem od początku XIX wieku po czasy współczesne przedstawia tabela nr 23.

Polskie słowniki gwarowe są wyraźnie zróżnicowane pod względem zasobu leksykalnego. Większość z nich, zwłaszcza opracowań dawnych, to leksykony małe (do 3 000 haseł) – 112 słowników, w tym słowniki liczące do 1000 haseł – 80 pozycji, od 1000-2 5000 haseł – 35 słowników. Grupę słowników średnich, rejestrujących od 3 000 do 10 000 haseł, tworzy 35 słowników dawnych i współczesnych. Najmniej liczne są słowniki duże, zawierające ponad 10 000 haseł – 18 pozycji. Liczba zgromadzonego słownictwa jest w dużej części słowników, nie tylko dawnych, jednak większa z uwagi na opis w jednym artykule hasłowym wariantów morfologicznych, derywatów, synonimów różnordzennych itd.

Po piąte, obecnie charakterystyczna jest tendencja do powstawania wielu słowników amatorskich, głównie o zasięgu lokalnym, niewielkim, opracowywanych przez miłośników i użytkowników gwary bądź samodzielnie, bądź pod kierunkiem

Tabela nr 23. Zasób leksykalny i rozmieszczenie terytorialne polskich słowników gwarowych ogłoszonych drukiem od XIX wieku po czasy współczesne (bez uwzględnienia gwarowych słowników kaszubskich).

Zasób słownictwa / liczba słowników	Małopolska	Wielkopolska wraz z Pomorzem pld	Mazowsze, Podlasie i Suwalskie	Śląsk	Kresy	Cała Polska lub wybiórczo różne strony
do 200 haseł			3: WagaŁ, CiszPP, ZakrocZP	3: BandtSz, FiedS, ŁepkSz		
21 słowników	14: BWDęb, EliaszT, GoszczT, GrabKOZ, AlbG, PawłT, PobrLA, RzczT, SiarP, SiarK, CiszT, KapCz, MagZS, NemSE	1: CiszW				
200-400 haseł		4: PetrZD, ŁegMK, BlizK, NitschChGL	3: MatłCz, SembrzM, WasJag	4: ParczPSG, BystrPD, GładMŚ, DobSHKŚ		1: GlogNW
26 słowników	14: BielaŻ, BielaGZ, ZiołaCh, KoperGB, KryńGZ, RzeszZ, PracKr, WasJaks, ŁośGO, KolbSand, MatuGL, SalP, ZawGB, PolaCH					
400-600 haseł		3: BojZPW, MatłCzK, KrasnCh	3: MatłCzK, NitschZTK, BartSGK	5: BystrOM; EGH, DziałSzP, BiałSGP, MałGŚ	1: JaszczI-II	
18 słowników	6: DemSpis, KosKrBW, MątyNS, SiarK, RadSGGR, JostSGP					
600-800 h.		2: KolbW, KolbKuj	2: CzarZD, BacSGS	1: NSP	2: ParyPD, BarMSPB	
14 słowników	7: KosMPis, WitSGŚ, ZiembaB, BlattP, SalRz, DrzeźSPKG, RakSF					
800-1000 h			2: GrzegP, CebSGK		1: KremSPP	
9 słowników	6: DobrzK, KosPGZ, KosSCz, KantCzD, MagGS, TetSB					
1000-1500		2: BąkSOK, GarsP	3: PracST, OsipSGA, ZafS			1: MalinWL
12 słowników	6: KolbKr, JancyGSW, KobaSB, ŚwidŁow, GutHPE, CygGŚ					
1500-2000		3: SGBPaj, MellSGCh, PobłKCh	1: JagSGF	2: ZafSN, SzołISGŚ		2: ŁopPSJPI, BartPLNG
12 słowników	4: WzręSWP, SSWG, KlichBN, HerTPPG					

2000-2500 13 słowników	4: BułkaRG, ŁojasRD, ŁomMS, GuttMSP 5: DemSGP, SkoczSGK, FitSGO, FitSGS, BukGGK	3: GierSGB, PajMSK, BinSGP 1: TomGL	1: GlogSGT	3: SteuerB, SteuerS, GolCSG 4: CinSDŚC, CieśSGŚ, SGŚCzK, KlocC 2: CząMSGGŚ, ZarSSS	1: ModzRS 5: CechH, FelBuk, K-Smoś, GrenKB, ParyISGT 2: RRML, ChromSGD	1: LopPSJPII 1: FalPST
4000-5000 8 słowników	4: RamŚlem, ZbotSGZ, JurSGWR, GonSR 2: NowSGGŻ, KudzSDK	1: SychSK	1: StefSW	1: PlutaSD 1: SGŚWron 2: PodgSGŚ, SGŚCWronII 1: OleschW	1: CechO	
5000-6000 5 słowników	1: KucSPM	1: GórDM,				
6000-7000 2 słowniki	1: KobaSGG	1: MacSchD				1: MSGP
7000-9000 3 słowniki	3: DejSLKL, KaśSGO, HodSGGSP	1: BrzezSK				
ok. 10 000 3 słowniki	1: SzymSGD		1: SGOWM			
pon. 10000 3 słowniki						
ok. 20000 8 słowników						
ok. 30000 2 słowniki						
więcej niż 30 tys. 3 słowniki						2: KarISGP SGPPAN
Razem: 178	78	23	20	33	15	9

dialektologów. Słowniki te, niepozbawione błędów, są niemniej jednak cenne dla dialektologów, zwłaszcza opracowane przez autochtonów i zawierające egzemplifikację tekstową. Wiele takich słowniczków ukazuje się w Internecie (w pracy jedynie zasygnalizowano ich obecność).

Po szóste, podobnie jak w XIX wieku, tak i w XX i obecnie można zaobserwować nierównomierny rozkład geograficzny słowników regionalnych i lokalnych. Najlepiej pod tym względem została opisana Małopolska (72 słowniki dawne i współczesne), zwłaszcza południowa, dość dobrze – Śląsk (30 słowników), najslabiej zbadano Mazowsze z Podlasiem i Suwalszczyzną (16 słowników) oraz Wielkopolskę wraz z Pomorzem południowym (21 słowników). Ostatnio obserwuje się także natężenie badań nad leksyką polszczyzny dawnych Kresów Wschodnich (14 słowników). Jest szereg regionów, dla których pilnie należałoby sporządzić takie słowniki. Należy do nich Wielkopolska właściwa, Mazowsze właściwe, w tym Kurpie, Podlasie.

Badania dawnych i współczesnych, różnorodnych słowników gwarowych, nie tylko naukowych, pozwoliły także na stworzenie nowej typologii polskich słowników gwarowych na podstawie przyjętych 15 kryteriów, w tym zarówno kryteriów stosowanych w typologii ogólnej słowników, jak i specyficznych, typowych w szczególności dla słowników gwarowych. Warto zwrócić uwagę na nowe typy gwarowych słowników wyspecjalizowanych (np. frazeologicznych, etymologicznych).

Pomijając słowniki typowo amatorskie, polska leksykografia gwarowa może się poszczycić wieloma interesującymi dziełami, w których wypracowano różne metody pracy nad leksyką gwarową, gromadzoną w słownikach. Korzystając z metod opisu wypracowanych przez polską leksykografię ogólną, nawiązując także do rozwiązań stosowanych w gwarowych słownikach innośląńskich (np. czeskich), polska leksykografia gwarowa poradziła sobie też ze specyficznymi tylko dla niej wyzwaniami czy problemami, takimi jak dobór leksyki gwarowej w słowniku, uwzględnienie geografii wyrazów gwarowych i związana z tym konieczność lokalizacji haseł i cytatów, zapis odmienny niż w polszczyźnie standardowej faktów fonetycznych itp. Stosowane są one zresztą w różnym zakresie, na co wpływa charakter danego słownika.

Co wynika z przeprowadzonej analizy dla przyszłości polskiej leksykografii gwarowej? Wydaje się, że odpowiedź na to pytanie, ukazanie perspektyw, może stanowić właściwe zakończenie niniejszej pracy.

W perspektywie należy widzieć kontynuację wielu rozpoczętych słowników (przede wszystkim SGPPAN, SGŚWyd, SGOWM) opracowywanych zespołowo oraz podjęcie nowych inicjatyw, takich jak: opracowanie i druk słownika gwary podhalańskiej, gwar Lubelszczyzny, gwar Podlasia i Suwalszczyzny, gwary kurpiowskiej czy gwar wielkopolskich. Widoczne są bowiem dotkliwe luki w dokumentowaniu leksyki poszczególnych regionów gwarowych.

Ważniejsze jednak niż „słowniki papierowe” wydaje się wykorzystanie nowych technologii do kompletowania i dokumentowania leksyki gwarowej. Ogromne

możliwości w tym względzie daje Internet. Łącząc słowo, dźwięk i obraz (mapę, fotografię czy ilustrację), stwarza szczególne warunki do połączenia odrębnych jeszcze do niedawna opracowań atlasowych i słownikowych, co już w latach 60. XX wieku postulował Antoni Furdal (1963). W ramach jednego typu publikacji internetowych można uwzględnić tradycyjne opracowania słownikowe, opatrzone jednak dużą liczbą ilustracji czy map językowych. Drugi typ takich opracowań mogą stanowić zaawansowane internetowe bazy leksykalne projektowane już przez Józefa Kąsia¹ dotyczące gwar poszczególnych regionów czy baza ogólnogwarowa z wykorzystaniem technik słownikowych i atlasowych. Mogłaby ona – przykładowo – umożliwiać tworzenie każdorazowo odpowiedniej mapy leksykalnej (lub korzystanie z już opracowanej graficznie mapy zamieszczonej w bazie), pozwalać na ustalanie geografii wyrazowej, na wyszukiwanie synonimów, antonimów, na zamieszczanie i następnie łatwe wyszukiwanie przykładowych ilustracji. Taka baza leksykalna mogłaby w zasadzie stać się rodzajem gwarowego korpusu językowego i umożliwiałaby szybkie jego opracowanie.

Kolejnym zadaniem byłoby zatem opracowanie Korpusu Gwar Polskich² albo jako odrębnego korpusu językowego, albo jako podkorpusu w ramach istniejącego już, wciąż rozbudowywanego Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Korpus łączy bowiem różnorodne techniki, daje też ogromne możliwości jego użytkownikowi. W istniejących obecnie korpusach języka polskiego została uwzględniona polszczyzna ogólna, zróżnicowana funkcjonalnie i stylistycznie, tymczasem pilną potrzebą staje się uwzględnienie również odmian terytorialnych, nie tylko regionalnych (te ostatnie są reprezentowane w Narodowym Korpusie Języka Polskiego).

Zgodnie z istniejącą klasyfikacją byłyby to korpus specjalistyczny, który odwzorowuje niestandardową dialektalną odmianę języka (taki jak np. angielski korpus SCOTS, który zawiera dokumenty spisane w różnych dialektach szkockich, czy dialektalny korpus rosyjski, wyodrębniony w ramach Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego).

Najlepszym rozwiązaniem byłoby zapewne uwzględnienie zbioru gwarowego jako pozdbioru w ramach Narodowego Korpusu Języka Polskiego i dostosowanie obu działających w nim wyszukiwarek do materiału gwarowego. Są to następujące programy przeszukujące teksty:

- PELCRA – wyszukiwarka z modułem kolokacji (skojarzeń), stosunkowo prosta w obsłudze,
- Poliqarp – wyszukiwarka pozwalająca szukać m.in. „pustych” kategorii gra-

¹ O potrzebie takiej bazy leksykalnej i możliwościach jej opracowania badacz ten mówił już niejednokrotnie, twierdząc, że można wykorzystać istniejące programy, np. Access czy Excel. Z pomocą doświadczonego informatyka można też stworzyć odrębny program, lepiej realizujący potrzeby leksykografii gwarowej.

² Pomysł opracowania takiego korpusu przedstawiłam przy okazji prezentacji projektu dotyczącego przygotowania bazy dźwiękowej polskich tekstów gwarowych „Nowy Kolberg”, zob. Karaś 2010b.

matycznych, np. dowolnego rzeczownika żywotnego czy czasownika dokonanego bądź niedokonanego, trudna na etapie opanowania języka zapytań.

Wiadomo, że dobry korpus musi być:

- łatwo dostępny w sieci,
- duży (od miliona do miliarda segmentów),
- zrównoważony; tj. zróżnicowany i reprezentatywny,
- bogato anotowany (znakowany),
- przeszukiwany programem, który pozwala szukać form gramatycznych i konstrukcji składniowych.

Dotychczasowe doświadczenia prac nad NKJP pokazują, że prawdopodobnie największe problemy w gromadzeniu korpusu będą dotyczyły zapisu tekstów gwarowych. W ocenie twórców NKJP jest to zadanie najbardziej pracochłonne, wymagające więcej czasu niż skanowanie tekstów drukowanych. Ważne będzie także uzyskanie zgody informatora na wykorzystanie jego opowieści w korpusie. Nawet jeśli zbiór gwarowy stanie się tylko podzbiorem NKJP, to i tak nie uniknie się różnorodnych problemów związanych ze znakowaniem (anotacją), gdyż systemy gwarowe odbiegają znacznie od ogólnopolskiego i są także wewnętrznie wyrażenie zróżnicowane.

Wykaz skrótów omówionych słowników w układzie alfabetycznym

- BacGS: Jan Bacewicz, *Fejnie gadalim, smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny*, Suwałki 2006.
- BandtSz: Jerzy Samuel Bandtkie, *Wiadomości o języku polskim w Szląsku i o polskich Szlązakach*, „Mrówka Poznańska”, 1821, I, s. 231-244, słownik: s. 56-59; II, s. 48-68. Przedruk: „Rozmaitości”, Lwów, 1823, s. 564-567, 569-576, wydanie w formie broszury: Bolesław Olszewicz, Wrocław 1945, kolejne: Wrocław 1952 w oprac. Bolesława Olszewicza i Witolda Taszyckiego.
- BarMSPB: Anna Bartnik, *Mały słownik polszczyzny brasławskiej*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 367-408.
- BartPLNG: Barbara Bartnicka-Dąbkowska, *Polskie ludowe nazwy grzybów*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, *Słownik polskich ludowych nazw grzybów*: s. 80-130.
- BartSGK: Aneta Bartnicka, *Słowniczek gwary kołbielskiej*, Kołbiel 2001.
- BąkSOK: Piotr Bąk, *Słownictwo okolic Kramska na tle kultury ludowej*, Wrocław 1960.
- BiałSGP: Anna Biały, *Słowniczek gwary wsi pszczyńskiej (Wisła Wielka, Stara Wieś, Studzionka)*, Pszczyna 2002.
- BielaGZ: Jan Biela, *Gwara zebrzydowska. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, 1882, t. IX, s. 149-217, słownik gwary zebrzydowskiej: s. 202-217.
- BielaŻ: Jan Biela, *Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, s. 374-384.
- BinSGP: Mirosław Kaźmierz Binkowski, *Mój słownik gwary pałuckiej*, Żnin 2009.
- BiskSKP: Aleksander Berka (Leon Biskupski), *Słownik kaszubski porównawczy*, „Prace Filologiczne”, t. III, 1891, s.357-442, 585-690.
- BlattP: Gustaw Blatt, *Gwara ludowa we wsi Pysznica w powiecie niskim*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” 1894, t. V (ogólnego zbioru XX), s. 365-437, słowniczek: s. 425-437.
- BlizKAlbG: Józef Bliziński (Kujawy) i Marcin Albiński (Galicja zachodnia), *Abecadłowy spis wyrazów języka ludowego w Kujawach i Galicji Zachodniej*, „Biblioteka Warszawska”, 1860, t. 4, s. 619-633.
- BojZPW: Bł. Edmund Bojanowski, *Zbiorek prowincjonalizmów wielkopolskich*, 1842, druk: „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL”, 1972, t. XX, z. 4, s. 43-65, wstęp i opr. Tadeusz Brajerski.
- BrzezSK: Władysław Brzeziński, *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podrózna*

- w *Złotowskiem*, Wrocław ..., t. 1-6, 1982-2009.
- BukSGSPK: Tadeusz Bukowski-Grosek, *Słownik gwary Skalnego Podhala górali z Kościyliska*, Nowy Targ 2008, ss. 220 (wyd. I pt. *Gwaró podhalańsko – fto dziś tobom włodo*, Chicago 2000, ss. 137).
- BulkaRG: Władysław Bulka, *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej*, Bielsko-Biała 2009.
- BystrOM: Jan Bystron, *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w księstwie Cieszyńskim*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. XII, 1887, s. 1-110.
- BystrPD: Jan Bystron, *Przyczynek do dialektologii polskiej (z narzecza Lachów szląskich)*, „Prace Filologiczne” IV, 1893, s. 280-292.
- CebSGK: Stanisław Ceberek, *Słownik gwary kurpiowskiej*, wyd. II uzupełn., Ostrołęka 2003.
- CechOH: Iwona Cechosz-Felczyk, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków 2004.
- ChromSGD: Ks. Józef Chromik, *Słownik gwary draganowskiej*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 34-100.
- CieśSGŚ: Marian Cieśla, *Słownik gwary śląskiej, okolice Suszca i Pawłowic w ziemi pszczyńskiej*, Suszec 1999.
- CinSDKC: Andrzej Cinciała, *Słownik dialektyczny, czyli zbiór wyrazów staropolskich i innych w potocznej mowie używanych na Śląsku w Księstwie Cieszyńskim, z dodatkiem przysłówiów i frazeologii*, 1882, wyd. współcześnie jako reprint rękopisu, Wisła – Ustroń 1998.
- CiszM: Stanisław Ciszewski, *Przyczynek do słownictwa gwary mazowieckiej*, „Prace Filologiczne”, t. VI, 1911, s. 204-214.
- CiszP: Stanisław Ciszewski, *Kilka prowincjonalizmów płockich*, „Wisła”, t. III, 1889, s. 71-72.
- CiszT: Stanisław Ciszewski, *Przyczynki do słownictwa polskiego. Terminy używane do oznaczania zagłębień i wydrzeń ziemnych przez lud okolicy Sławkowa i Skąły, w Olkuskiem*, „Prace Filologiczne”, t. III, 1891, s. 71-91.
- CiszW: Stanisław Ciszewski, *Przyczynek do słownika gwary wielkopolskiej*, „Prace Filologiczne”, t. VIII 1916 s. 94-100.
- CygGŚ: Stanisław Cygan, *Słowniczek*, [w:] tegoż, *Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek*, Kielce 2009.
- CzarSGZD – Ludwik Czarkowski, *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. I, Wilno 1908, s. 110-128.
- CząsMSGGŚ: Bożena Cząstka-Szymon, Jerzy Ludwig, Helena Synowiec, *Mały słownik gwary Górnego Śląska*, cz. 1 wyd. II, poszerz. i popr., Katowice 2000.
- DejSLKŁ: Karol Dejna, *Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”: 1974, XX, s. 189-277 (A-B); 1975, XXI, s. 135-290 (C-D); 1976, XXII s. 135-268 (E-J); 1977, XXIII, s. 147-290 (K); 1978, XXIV, s. 149-274 (L-M); 1979, XXV, s. 123-276 (N-Ó); 1980, XXVI, s. 117-257 (P-Por); 1981, XXVII, s. 129-281 (Pos-R); 1982, XXVIII, s. 119-261 (S-Sy); 1983, XXIX, s. 83-233 (Sz-U); 1984, XXX, s.91-213 (W); 1985, XXXI, s. 143-265 (Z-Ż).
- DemSGP: Bronisław Dembowski, *Słownik gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie” V 1894, s. 339-444.
- DemSpis: Bronisław Dembowski, *Spis wyrazów używanych na Podhalu jako uzupełnienie*

- poprzednich zbiorów, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, 1891, s. 301-317.
- DobSHKŚ: Agnieszka Dobrowolska, Tadeusz Dobrowolski, *Strój, haft i koronka w woj. śląskim*, Kraków 1936, terminologia śląskiego stroju ludowego: s. 117-124.
- DobrzK: Stanisław Dobrzycki, *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (pow. podgórski)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” 1898, Seria II, t. IX, ogólnego zbioru XXVI, s. 332-405, słownik: s. 370-401.
- DobrzP: Stanisław Dobrzycki, *Przyczynek do określenia polskiego obszaru językowego (słowniczek znad rzeki Białki dopływu Dunajca)*, „Prace Filologiczne” VI, 1907, s. 387-391.
- DrzeżSPKG: Roman Drzeżdżon, Grzegorz J. Schramke, Józef Kaś, *Słowniczek polsko-kaszubsko-góralski*, Gdańsk 2006, ss. 23.
- DziałSzP: Baltazar Działas, *Zbiór wyrazów szląsko-polskich*, cz. A-O, 1824, rękopis, druk: Opole 1963 (Aleksander Rombowski, „Słownik oławski”. *Nieznanym pisarzem dolnośląski Baltazar Działas*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Historia” III-IV, s. 253-300).
- EGH: E.G.H., *Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte für einen reisenden Deutschen nach Südpresen und Oberschlesien*, Breslau und Leipzig 1804, ss. VIII+136. Przedruk: Stanisław Rospond, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. I. Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte*, Wrocław 1948, s. 1-205.
- EliaszT: Eliasz (Radzikowski) Walery, *Szkice z podróży w Tatry*, Kraków 1874, s. 256-264.
- FalPST: Barbara Falińska, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*, t. I: *Słownik polskich gwarowych nazw tkackich*, Wrocław... 1974.
- FelBuk: Kazimierz Feleszko, *Bukowina moja miłość*, t. 2. *Słownik*, Warszawa 2003.
- FiedŚ: Robert Fiedler, *Noch einige eigentümliche Worte und Ausdrucksweisen*, [w:] tegoż, *Bemerkungen über die Mundart der polnischen Niederschlesier*, Breslau 1844; przedruk słowniczka ułożonego wg części mowy: Robert Fiedler, *Tam jeszcze kęs Polactwa. Wybór pism pastora z Międzyborza*, wstęp i opr.: Stanisław Gajda, Opole 1987, s. 66-71.
- FitSGO: Franciszek Fitak, *Słownik gwary orawskiej*, Gliwice 1997, wyd. II, Gliwice 2003.
- FitSGS: Franciszek Fitak, *Słownik gwary spiskiej*, Szczawnica 2004, ss. 45.
- FurgŚIG: Joanna Furgalińska, *Ślōnsko godka. Ilustrowany słownik dla Hanyśów i Goroli*, Warszawa 2010.
- GarSP: Bogdan Garstecki, *Słownictwo Połajewa i okolic*, Połajewo 2007.
- GierJSGB: Małgorzata Giera, Krystyna Jańczak przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobii, *Słownik gwary biskupiańskiej*, Stara Krobia 2005.
- GlogNW: Zygmunt Gloger, *Nazwy weselne, wyrażenia i przedmioty używane przy godowych obrzędach ludu na przestrzeni byłej Rzeczypospolitej*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1877, t. I, s. 80-96.
- GlogSGT: Zygmunt Gloger, *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*, „Prace Filologiczne”, t. IV, Warszawa 1893, s. 795-904.
- GładDŚ: Mieczysław Gładysz, *Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*, Kraków 1935, słowniczek gwarowy: s. 135-138.
- GładMŚ: Mieczysław Gładysz, *Zdobnictwo metalowe na Śląsku*, Kraków 1938, słowniczek gwarowy: s. 281-294.
- GolecCSG: Józef Golec, *Cieszyński słownik gwarowy*, Cieszyn 1991, wyd. 3, Cieszyn 1995.

- GołRZK: Hieronim Gołębiowski, *Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”. R. VI, 1899, s. 173-178.
- GondSR: Romuald Gondek, *Słownictwo Radgoszczy*, Tarnów 2002.
- GoszczT: Seweryn Goszczyński, *Podróż do Tatrów. Górale tatrańscy*, „Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności”, R. 1, 1835, t. 2, s. 373-374; pierwodruk całości: Petersburg 1853, przedruk: Wrocław 1958, opr. Stanisław Sierotwiński.
- GórnDM: Hubert Górnowicz, *Dialekt malborski, t. 2. Słownik*, cz. 1-2, Gdańsk 1973-1974.
- GrabKOZ: Ambroży Grabowski, *Prowincjonalizmy, powiatowszczyzny, sposoby mówienia Księstwa oświęcimskiego i zatorskiego*, „Biblioteka Warszawska”, 1849, t. 3, s. 174-177.
- GreńKrB: Zbigniew Greń, Helena Krasowska, *Słownik górali polskich na Bukowinie*, Warszawa 2008, ss. 260.
- GrigGN: Marian Grigel, *Goralské nárécie. Slovník*, Namestovo 2004, ss. 460.
- GrzegP: Wojciech Grzegorzewicz, *O języku ludowym w powiecie przasnyskim*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, Kraków 1894, s. 72-126.
- GutHPE: Jan Gutt-Mostowy, *Highlander Polish – English / English – Highlander Polish Dictionary*, New York 1995, ss. 112.
- GutMSP: Jan Gutt-Mostowy, *Mały słownik podhalański – wybór góralskich wyrazów gwarowych*, wyd. III, Wrocław 2002, ss. 45.
- HerTPPG: Wanda Hemiczek-Morozowa, *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*, Cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975.
- HodSGGSP: Stanisław A. Hodorowicz, *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*, Nowy Targ 2004, wyd. II uzup. 2005.
- HrabDul: Stefan Hrabec, *O polskiej gwarze wsi Duliby w byłym powiecie buczackim*. „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” t. III (1955), słowniczek: s. 31-76.
- JagSGF: Teodozja Jagłowska, *Słowniczek gwary filipowskiej*, [w:] *Gwary Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny I. Filipów, pow. Suwałki*, pod red. B. Falińskiej, Białystok 2004, s. 239-302.
- JancyGSW: Wojciech Jancy, *Gwara Sromowiec Wyżnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1901, t. I, zesz. 1, s. 51-87 słowniczek: s. 65-87.
- JaskłM: Wacław J. Jaskłowski, *Słownik wyrazów ze wsi Mnichów*, w tegoż: *Wieś Mnichów w powiecie jędrzejowskim*, „Wisła” XVIII, 1904, s. 1-24, 73-88, 177-205, słownik: s. 203-205.
- JaszczI: Janusz Rieger, *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, pod red. J. Riegera, t. 1. *Studia i materiały*, Warszawa 1996, s. 79-109 (cz. 1 *Słownika gwary wileńskiej Leonarda Jaszczanina*).
- JaszczII: Janusz Rieger, *Słownictwa „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciągnie dalszy*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, pod red. J. Riegera, t. 2. *Studia i materiały*, Warszawa 1999, s. 57-76 (cz. 2 *Słownika gwary wileńskiej Leonarda Jaszczanina*).
- JawCh: Piotr Jaworek, *Gwary na południe od Chrzanowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności” w Krakowie, t. VII, cz. II, 1920, s. 319-426; słownik: s. 417-426.

- JostWTP: Henryk Jost, *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podatrzca*, Nowy Sącz 1987.
- JurWR: Iwona Jurczyk, *Słownik gwary wsi Wola Radziszowska*, współpraca red.: Halina Buchowska, Renata Bysina, Witold Grabiec, Małgorzata Kluska, Stowarzyszenie Miłośników Doliny Cedronu, Wola Radziszewska 2009, ss. 199.
- KallSGG: Bogdan Kallus, *Słownik górnośląskiej godki*, Katowice 2007.
- KantCzD: Józef Kantor, *Czarny Dunajec. Monografia etnograficzna*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” wydawane staraniem Komisji Antropologicznej AU w Krakowie IX, 1907, s. 17-229.
- KapCz: Michał Kapuściński, *Słowniczek gwary ludu krakowskiego z okolicy Czernichowa*, „Lud” 1899, t. V, s. 63-64.
- KarłSGP: Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1-6, Kraków 1900-1911.
- KąśSGO: Józef Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003, wyd. II popr. i poszerz., t. I-II, Kraków 2011.
- KellnerV: Kellner Adolf, *Východolasska nareci*, cz. I Brno 1946, cz. II Brno 1949
- KęcKraj: Jowita Kęcińska, *Mały słownik gwary krajeńskiej*, Złotów 2004.
- KlichBN: Edward Klich, *Narzędzie wsi Borki Nizińskie*, Kraków 1919 (Słownik – s. 56-107).
- KlocC: Kłoczek Karol, *2675 wyrażeń gwarowych, używanych w potocznej mowie przez rdzenną ludność wsi Zebrzydowice k/Cieszyna*, Zebrzydowice 2000.
- KobaSB: Ryszard Kobaka, *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej używanych*, wyd. II popr. i poszerz., Warszawa 2009.
- KobSGG: Józefa Kobylańska, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków 2001.
- KoczWŚ: Jan Koczwarą, *Kilka wyrażeń ludowych z Małych Kończyc koło Zebrzydowice na Śląsku*, „Lud” XVIII, 1912, s. 217-222.
- KolbKr: Oskar Kolberg, *Właściwości mowy krakowskiego ludu* [w:] *Krakowskie*, 1873 (przedruk: *Dzieła wszystkie*, t. VIII, cz. 4, s. 303-328).
- KolbKuj: Oskar Kolberg, *Słowniczek wyrazów kujawskich*, w: *Kujawy*, 1867 (przedruk w: *Dzieła wszystkie*, t. IV, cz. 2, s. 260-266).
- KolbSand: Oskar Kolberg, *Słowniczek* [w] *Sandomierskie*, 1865 (przedruk: *Dzieła wszystkie*, t. II, s. 260-266).
- KolbW: Oskar Kolberg, *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1877, t. I, s. 17-36.
- KoperGB: Izzydor Kopernicki, *Spostrzeżenia nad właściwościami językowymi w mowie Górali Bieskidowych z dodatkiem słowniczka wyrazów góralskich*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1875, t. III, s. 343-379, słowniczek: 368-379.
- KosCz: Władysław Kosiński, *Słownik okolicy Czychowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. VII, cz. 1, 1915, s. 27-74.
- KosKrBW: Władysław Kosiński, *Słowniczek prowincjonalizmów z okolic Krakowa, Bochni i Wadowic*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” t. I, 1877, s. 37-56.
- KosMPis: Władysław Kosiński, *Niektóre właściwości mowy pisarzowickiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. IV, Kraków 1891, s. 1-34, słowniczek: s. 19-34.
- KosPGZ: Władysław Kosiński, *Przyczynek do gwary zakopiańskiej*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” X, 1884, s. 225-309.

- KrasnCh: Antoni Krasnowolski, *Język ludowy polski w ziemi chełmińskiej*, [w:] „Album uczącej się młodzieży polskiej poświęcone J. I. Kraszewskiemu...”, Lwów 1879, s. 298-312: Słowniczek prowincjalizmów zebranych w ziemi chełmińskiej i świeckiej.
- KremSPP: Aleksander Kremer, *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w 1863 roku*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego” 1870, t. XVIII (41), s. 178-259 (przedruk: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. Studia i materiały, pod red. J. Riegera, Warszawa 1999, s. 259-340).
- KryńGZ: Adam Antoni Kryński, *Gwara zakopańska. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, 1884, t. X, s. 170-224. Słowniczek: s. 212-224.
- KSMo: Anna Kostecka-Mostowa, *Słownik gwary Mościsk i wsi okolicznych*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 129-255.
- KucPSM: Marian Kucala, *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław 1957.
- KudzSDK: Czesław Kudzinowski, *Słownik dialektu knyszyńskiego*, [w:] Dorota Krystyna Rembiszewska, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża 2007, s. 131-220.
- ŁepkSz: Józef Łepkowski, *Wiadomości o Szląsku*, „Biblioteka Warszawska”, 1849, t. 3, słowniczek: s. 347-348.
- ŁęgKK: Józef Łęgowski (ps. dr Nadmorski), *Kaszuby i Kociewie. Język, zwyczaje, przysady, podania, zagadki i pieśni ludowe*, Poznań 1892.
- ŁęgMK: Dr Nadmorski (Józef Łęgowski), *Spis wyrazów właściwych gwarze malborskiej i kociewskiej* w tegoż: *Urządzenia społeczne, zwyczaje i gwara na Malborskiem*, „Wisła”, 1889, t. III, s. 717-754, słownik: s. 743-748.
- ŁęgGS: Dr Nadmorski (Józef Łęgowski), *Słowniczek gwary słońskiej* [w:] tegoż, *Połabianie i Słońcy*, „Wisła” 1902, t. XVI, z. 2, s. 141-161.
- ŁojasRD: Franciszek Łojas-Kośla, *Rodowe dziedzictwo*, Poronin 2004 (Słownik wyrazów gwarowych: s. 248-304).
- ŁomnSGG: Wanda Łomnicka-Dulak, *Matusine słowecka. Słownik gwary górali nadpropradzkich*, Piwniczna Zdrój 2005.
- ŁopPSJP: Hieronim Łopaciński (ps. Rafał Lubicz), *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego i innych okolic Królestwa Polskiego, cz. I „Prace Filologiczne” 1893, t. IV, s. 173-279; cz. II: „Prace Filologiczne” 1899, t. V, s. 681-976.*
- ŁośGO: Jan Łoś, *Gwara opoczyńska. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. IX, Kraków 1886, s. 147-190.
- MacSchD: Jerzy Maciejewski, *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)*, Toruń 1969.
- MagieraS: Jan Magiera, *Gwara sułkowicka*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, 1912, słownik: s. 338-362.
- MagZS: Leon Magierowski, *Słowniczek gwary ludowej ziemi sanockiej*, „Lud” 1898, t. IV, s. 307.
- MałGŚ: Longin Malicki, *Zarys kultury materialnej Górali Śląskich*, Katowice 1936, słowniczek gwarowy: s. 90-95.
- MalinWL: Lucjan Malinowski, *O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny”, 1893, t. I (17), s. 6-96.

- MatlCz: Władysław Matlakowski, *Zbiór wyrazów ludowych dawnej ziemi czerskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, 1891, s. 362-374.
- MatlCzK: Władysław Matlakowski, *Słownik wyrazów ludowych zebranych w Czerskiem i na Kujawach*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, 1892, s. 127-148.
- MatlT: Władysław Matlakowski, *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, wyd. I, 1901, wyd. II, Warszawa 1915.
- MatuGL: Szymon Matusiak, *Gwara lasowska w okolicy Tarnobrzega. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1880, t. VIII, s. 70-179, słowniczek: s. 170-179.
- MátyNS: Karol Mátyás, *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza (wsie: Zawada, Nawojówka, Brzeziny, Kunów, Jamnica, Poręba, Bielowice i Dąbrówka Polska)*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1891, t. 4, s. 318-335.
- MellSch: Dariusz Meller, *Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach (tzw. gwara chełmińska)*, Chełmża 2007.
- ModzRS: Renata Modzelewska, Janusz Rieger, *Słownictwo gwary Satanowa nad Zbruczem. Słownik*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 277-366.
- MSGWron: *Mały słownik gwar polskich*, pod red. Jadwigi Wronicz, Kraków 2009, ss. 366.
- NémSE: Németh Michał, *Zapożyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania*, Kraków 2008; tu *Słownik (hungaryzmów)* – s. 21-101.
- NitschChGL: Kazimierz Nitsch, *Słownik dialektów: chełmińskiego, grudziądzkiego, lubawskiego i malborskiego (z dodatkiem kilku wyrazów ostródzkich i mazurskich)* [w:] *Dialekty polskie Prus zachodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, s. 385-394; przedruk, K. Nitsch *Wybór pism polonistycznych*, t. III, Wrocław 1954, s. 243-250.
- NitschDŚ: Kazimierz Nitsch, *Dialekty polskie Śląska*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV 1909; słownik: s. 281-353, toż: wyd. 2, Kraków 1939.
- NitschM: Kazimierz Nitsch, *Dwie gwary małopolskie (Krzyszkwowice, pow. myślenicki Świdówka, pow. bocheński)*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1907, t. II, słownik: s. 374-378.
- NitschPW: Kazimierz Nitsch, *Dialekty polskie Prus wschodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, słownik: s. 471-487; przedruk: K. Nitsch *Wybór pism polonistycznych*, t. III, Wrocław 1954, słownik: s. 309-321.
- NitschZTK: Kazimierz Nitsch, *Słownik dialektów: złotowskiego, tucholskiego i kociewskiego* [w:] *Dialekty polskie Prus zachodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, s. 269-283; przedruk, K. Nitsch *Wybór pism polonistycznych*, t. III, Wrocław 1954, s. 171-181.
- NitStein: Kazimierz Nitsch, Ignacy Stein, *Zapiski gwarowe ze środkowej Galicji*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. VII, 1915, s. 183, 234; przedruk: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV, *Pisma dialektologiczne*, Wrocław – Kraków 1958, s. 132-170, słownik: s. 159-170.
- NowSGGŻ: Jan Karol Nowak, *Słownik gwary górali żywieckich*, Warszawa 2000, ss. 350.

- NS: Natalia Chamot, Izabella Chojna, Justyna Gandyra, Edyta Gomółka, Ines Łukaszczyk, Sabina Niedźwiedź, Patrycja Rudzka, Wioletta Świec, *Nasz słownik – z gwara za pan brat*, pod red. Moniki Choroś, Publiczne Gimnazjum Stare Siołkowice 2006.
- NSP – *Zbiór niektórych prawie polskich słów i werażeń...*, dodatek do: *Nauka sztuki położniczej dla niewiast w kraich królewsko-pruskich z niemieckiego na polski język przełożona*, Breslau und Leipzig 1821; przedruk: Mayer Józef, Rospond Stanisław, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. 2. Zbiór polskich słów i wyrażeń na górnśląski język przetłumaczonych*, Wrocław 1956 (s. 75-116 słownik).
- OleschW: Reinhold Olesch, *Der Wortschatz der polnischen Mundart von Sankt Annaberg*, t. 1-2, Berlin 1958, Wiesbaden 1959.
- OsipSGA: Aleksander Osipowicz, *Słowniczek gwary augustowskiej*, opr. B. Nowowiejski, I. Wojtkiewicz, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok 2009, s. 57-130.
- OwczB: Owczarz Waleria, *Słowniczek z języka naszych przodków*, Bestwina 2007.
- OzógN: Jan Bolesław Ozóg, *Słownik gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskiem*, „Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne” pod red. M. Kucyały i J. Reichana, Kraków 1992, s. 181-127, ze wstępem M. Karasia. s. 175-180.
- PajMSK: Maria Pająkowska-Kensik, *Mały słownik kociewski*, wyd. II rozszerz. i uzup., Tczew 2000.
- ParczGŚ: Melania Parczewska, *Przyczynki do słownika gwary śląskiej*, „Prace Filologiczne” VI, 1907, s. 693-701.
- ParylPD: Piotr Parylak, *Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach zestawione i porównane z językiem ruskim, staropolskim i narzeczem kaszubskim*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. I, Kraków 1877, s. 57-77; przedruk współczesny w: *Język dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. Studia i materiały, pod red. J. Riegera, Warszawa 1999, s. 341-363).
- ParylSGT: Władysław Paryl (przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej), *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, przyg. do druku Katarzyna Czarnecka i Mariola Kłosiewicz-Lepianka pod kier. Janusza Riegera, Kraków 2004.
- PawłT: P.B[Błażej Pawłowicz], *Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa*, „Prace Filologiczne” IV, 1893, s. 306-310.
- PetrZD: Aleksander Petrów, *Lud ziemi dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni, przysłowia, zagadki itp.*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1878, t. II, s. 3-182; słownik: s. 6-12.
- PlutaSD: Feliks Pluta, *Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim*, Wrocław 1973.
- PoblSKCh: Ks. Gustaw Poblöcki, *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich*, Chełmno 1887. Nakładem autora – Drukiem W. Fiałka.
- PobrLA: Pobratymiec, *Środki lecznicze i ich nazwy aptekarskie u ludu (z powiatu myślenickiego)*, „Lud”, t. V, 1899, s. 164-166.
- PodgSGŚ: Barbara i Adam Podgórcy, *Słownik gwar śląskich*, Katowice 2008.
- PolaCh: Stanisław Polaczek, *Powiat chrzanowski w W. Ks. Krakowskim. Monografia historyczno-geograficzna*, wyd. I rozszerz. i uzup., Kraków 1914, słownik: s. 129-139.
- PracKr: Witold Pracki, *Przyczynek do słownictwa ludowego z okolic Krakowa*, „Prace Filologiczne” 1899, V, s. 150-158.
- PracŚ: Witold Pracki, *Gwara ślesińska*, „Lud” 1908, t. 14, s. 90-127, słownik: 106-127.

- PracT: Witold Pracki, *O mowie wsi Turowa*, „Prace Filologiczne” 1907, VI, 187-276, słownik: s. 216-276.
- RadSGGR: Zofia Radwańska-Paryska, *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza*, Zakopane 1992, ss. 76.
- RakSF: Maciej Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków 2005.
- RamPKTred: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, scalił i znormalizował Jerzy Treder według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993, Gdańsk 2006.
- RamPKI: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, cz. I. Praca odznaczona nagrodą Akademii Umiejętności w Krakowie na Konkursie im. S. B. Lindego w r. 1889, Kraków 1893.
- RamPKII: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, cz. II. Praca odznaczona nagrodą Akademii Umiejętności w Krakowie na Konkursie im. S. B. Lindego w r. 1898, oprac. i wstępem opatrzyła Halina Horodyska, PAU, Kraków 1993.
- RamŚlem: Stefan Ramułt, *Gwara ślemieńska. I. Słownik*, do druku przygotował i wstępem opatrzył Edward Klich, Poznań 1930.
- RatSPW: Mieczysław Ratasiewicz, *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*, Gołdap 2010.
- RoczZPS: Andrzej Roczniok, *Zbornik polsko-śląski podług normy ISO 639 -3 szl // Słownik polsko-śląski według normy ISO 639-3 szl // A Polish – Silesian Dictionary according to the ISO 639-3 szl*, Narodowa Oficyna Śląska, t. I: A – K, Zabrze 2007, t. II: L – P, Zabrze 2008.
- RozwR: Jan Rozwadowski, *Przyczynki do słownika polskiego (z okolicy Rabki)*, „Prace Filologiczne” XII, 1927, s. 426-427.
- RRML: Janusz Rieger, Krystyna Rutkowska, Irena Masojć, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006.
- RzeczT: Leon Rzeczniewski, *Urywek z podróży do Tatr i Pienin odbytej w roku 1860*, [w:] „Kłosa i kwiaty”. Książka zbiorowa, Kraków 1869, s. 185-187.
- RzeszŻ: Leon Rzeszowski, *Spis wyrazów ludowych z okolic Żywca*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. 4, s. 353-361.
- SalP: Aleksander Saloni, *Lud wiejski w okolicy Przeworska*, „Wisła” 1899, t. XIII, s. 223-248, słowniczek: s. 236-248.
- SalRz: Aleksander Saloni, *Lud rzeszowski. Materiały etnograficzne*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej AU w Krakowie” X, 1908, s. 50-344.
- SBSmuł: *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. II. *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, pod red. Elżbiety Smułkowej, Warszawa 2009.
- SEK: Wiesław Boryś, Hanna Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I-V, Warszawa 1994-2006.
- SembrzM: Jan Sembrzycki, *O gwarze Mazurów pruskich*, „Wisła” 1889, t. III, s. 72-91; s. 86-91: *Słowniczek archanizmów i mazurszczyzn w gwarze mazurskiej*.
- SGBor: *Słowniczek gwary borowiackiej*, red. M. Pająkowska-Kensik, B. Puchowski, E. Ziółkowska, Cękycyn 2007.

- SGOWM: *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*; t. I (A-Ć) pod red. Z. Stamirowskiej, Wrocław. 1987, t. II (D – G) pod red. Z. Stamirowskiej, 1991, t. III (H – K) pod red. Z. Stamirowskiej i H. Perzowej, 1993, t. IV (L – N) pod red. H. Perzowej i D. Kołodziejczykowej, 2002,), V (O-Ó) pod red. H. Perzowej i D. Kołodziejczykowej, 2006.
- SGPPAN: *Słownik gwar polskich*, opr. i wyd. w IJP PAN W Krakowie do r. 1977 pod red. Mieczysława Karasia (Źródła i t. I, z. 1-2), następnie pod red. Jerzego Reichana, obecnie pod red. Joanny Okoniowej (od z. 16.), t. I-VII, z. 4 (23) DUŻO-FUKACZKA, 1979-2010.
- SGŚBR: *Słownik gwarowy Śląska. Zeszyt próbny*, pod red. Stanisława Bąka i Stanisława Rosponda, Opole 1982.
- SGŚCK: *Słownik gwary śląskiej*, red. zbior.: Andrzej i Ilona Czajkowsky, Andrzej i Dorota Klukowsky, wyd. I, Katowice 1994, ss. 64; wyd. II rozszerz., Katowice 1996, ss. 183 (z wstępem Jolanty Tambor).
- SGŚCWron: *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego*, pod red. J. Wronicz, Wisła, Ustroń 1995, wyd. 2 popr. i rozszerz., Wisła-Ustroń 2010.
- SGŚWyd: *Słownik gwar śląskich*, pod red. B. Wyderki, t. I-XI (GOŚCINIEC-Gźmija), Opole 2000-2009.
- SiarK: Ks. Władysław Siarkowski, *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc*, cz. I, rozdział 6, *Gwara ludowa*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. II, 1878, s. 209-285, słownik: s. 244-259; przedruk: Kielce 2000, do druku przygotowali Lidia Michalska-Bracha i Krzysztof Bracha.
- SiarP: Ks. Władysław Siarkowski, *Słowniczek gwary ludowej z okolic Pińczowa*. „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, s. 335-340.
- SkoczSGK: Władysław Skoczylas, *Słownik gwary używanej w Kozach*, wyd. I, Kozy 2002, ss. 214; wyd. II uzup., Kozy 2006, ss. 220.
- SPTU: *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem*, z materiałów zebranych pod kier. Władysława Paryla opr. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską pod red. J. Riegera, Kraków 2007.
- SSWG: *Słownik spiskich wyrazów gwarowych*, zespół redagujący pod kier. Moniki Milaniak i Edyty Widy: Monika Wenit, Anna Radecka, Adam Matuszek, Urszula Szpernoga, Agnieszka Janeczek, Tomasz Waksmundzki, Gimnazjum w Łapszach Niżnych, Łapsze Niżne 2006.
- StefSW: Wiktor Steffen, *Słownik warmiński*, Wrocław ... 1984.
- SteuerB: Feliks Steuer, *Narzędzie baborowskie*, Kraków 1937 (III. Słownik – s. 72-142).
- SteuerS: Feliks Steuer, *Dialekt sulkowski*, Kraków 1934 (III. Słownik – s. 70-148).
- SychSGK: Bernard Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1-7, Wrocław-Warszawa-Kraków-(Gdańsk) 1967-1976.
- SychSK: Bernard Sychta, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. 1-3, Wrocław.. 1980-1985.
- SzołISGŚ: Marek Szoltysek, *Ilustrowany słownik gwary śląskiej*, Rybnik 1999.
- SzymSGD: Mieczysław Szymczak, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. I-VIII, Wrocław 1962-1973.
- ŚwidKŁow – Halina Świdowska (Koneczna), *Dialekt Księstwa Łowickiego*, „Prace Filologiczne” XIV, 1929, s. 257-413, słownik: s. 343-405.

- ŚwiętLN: Jan Świętek, *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków 1893.
- TetmSB: Włodzimierz Tetmajer, *Słownik bronowski (Zbiór wyrazów i wyrażeń, używanych w Bronowicach pod Krakowem)*, „Materiały i Prace Komisji Językowej” 1907, t. II, s. 427-474.
- TomŁop – Adam Tomaszewski, *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*, Kraków 1930 (słownik: s. 102-217).
- TomGMW – Adam Tomaszewski, *Mowa tzw. Mazurów wieleńskich*, „Slavia Occidentalis”, t. XIV, Poznań 1935, s. 45-175, słownik: s. 105-174 (układ rzeczowy, indeks wyrazów z całości pracy na s. 163-174).
- WagaŁ: Antoni Waga, *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych*, „Biblioteka Warszawska”, 1860, t. 2, s. 748-760.
- WasJag: Zygmunt Wasilewski, *Jagodne (wieś w powiecie łukowskim, gm. Dębie. Zarys monograficzny)*, Warszawa 1889, „Biblioteka Wisły”.
- WasJaks: Zygmunt Wasilewski, *Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jaksicach*, „Prace Filologiczne” 1899, t. V, s. 90-98).
- WitSGŚ: Jan Witek, *Słownik gwary śmigieńskiej [w:] Teksty i spostrzeżenia gwaroznawcze z północno-wschodniej okolicy Tarnowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1901, t. I, zes. 1, s. 9-36.
- WrześnSWP: August Wrześniowski, *Spis wyrazów podhalskich*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” (Kraków 1884, t. III, s. 361-375).
- ZakrocS: *Słowniczek spod Zakrocymia (wieś Pięścidla)*, „Wisła” I, 1887, s. 317-320.
- ZałSGS: Wojciech Załęski, *Z supraskiego na nasze. Słownik gwary supraskiej*, Supraśl 2005.
- ZarSN: Alfred Zaręba, *Słownictwo Niepołomic*, Wrocław 1954.
- ZarSSS: Alfred Zaręba, *Słownik Starych Siolkowic w powiecie opolskim*, Kraków 1960.
- ZawGB: Roman Zawiliński, *Gwara brzezińska w pow. ropczyckim. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1880, t. VIII, s. 180-234.
- ZborSGZ – Juliusz Zborowski, *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, opracowany i uzupełniony z materiałów Autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kierunkiem Joanny Okoniowej, Zakopane-Kraków 2009, ss. 491.
- ZiambaB: Józef S. Ziamba, *Słownik prowincjonalizmów powiatu będzińskiego (gub. piotrkowska)*, „Prace Filologiczne” 1891, t. III, s. 302-312; 489-502.
- ZłożaCh: Jan Złoża, *Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chocholowa*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, s. 341-352.

Wykaz omówionych słowników w układzie chronologicznym

- 1804 – EGH: E.G.H., *Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte für einen reisenden Deutschen nach Südpolen und Oberschlesien*, Breslau und Leipzig 1804, ss. VIII+136. Przedruk: Stanisław Rospond, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. I. Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte*, Wrocław 1948, s. 1-205.
- 1821 – NSP: *Zbiór niektórych prawie polskich słów i werażeń...*, dodatek do: *Nauka sztuki położniczej dla niewiast w krajach królewsko-pruskich z niemieckiego na polski język przełożona*, Breslau 1821. Przedruk: Mayer Józef, Rospond Stanisław, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. 2. Zbiór polskich słów i werażeń na górnos Śląski język przetłumaczonych 1821*, Wrocław 1956 (s. 75-116 słownik).
- 1821– BandtSz: Jerzy Samuel Bandtkie, *Wiadomości o języku polskim w Szląsku i o polskich Szlązakach*, „Mrówka Poznańska”, 1821, I, s. 231-244, słownik: s. 56-59; II, s. 48-68. Przedruk: „Rozmaitości”, Lwów, 1823, s. 564-567, 569-576, wydanie w formie broszury: Bolesław Olszewicz, Wrocław 1945, kolejne: Wrocław 1952 w oprac. Bolesława Olszewicza i Witolda Taszyckiego.
- 1824 – DziałSzP: Baltazar Działas, *Zbiór wyrazów szląsko-polskich*, cz. A-O, 1824, rękopis, druk: Opole 1963 (Aleksander Rombowski, „Słownik oławski”. *Nieznanym pisarzem dolnośląskim Baltazar Działas*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Historia III-IV, s. 253-300).
- 1835 – GoszczT: Seweryn Goszczyński, *Podróż do Tatrów. Górale tatrańscy*, „Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności”, R. 1, 1835, t. 2, s. 373-374; pierwodruk całości: Petersburg 1853, przedruk: Wrocław 1958, opr. Stanisław Sierotwiński.
- 1842 – BojZPW: Bł. Edmund Bojanowski, *Zbiorek prowincjonalizmów wielkopolskich*, 1842, druk : „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL”, 1972, t. XX, z. 4, s. 43-65, wstęp i opr. Tadeusz Brajerski.
- 1844 – Fied: Robert Fiedler, *Noch einige eigentümliche Worte und Ausdrucksweisen*, [w:] tegoż, *Bemerkungen über die Mundart der polnischen Niederschlesier*, Breslau 1844; przedruk słowniczka ułożonego wg części mowy: Robert Fiedler, *Tam jeszcze kęś Polactwa. Wybór pism pastora z Międzyborza*, wstęp i opr. Stanisław Gajda, Opole 1987, s. 66-71.
- 1849 – GrabKOZ: Ambroży Grabowski, *Prowincjonalizmy, powiatowszczyzny, sposoby mówienia Księstwa oświęcimskiego i zatorskiego*, „Biblioteka Warszawska”, 1849, t. 3, s. 174-177.
- 1849 – ŁepkSz: Józef Łepkowski, *Wiadomości o Szląsku*, „Biblioteka Warszawska”, 1849, t. 3, słowniczek: s. 347-348.

- 1860 – WagaŁ: A[ntoni] Waga, *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych*, „Biblioteka Warszawska”, 1860, t. 2, s. 748-760.
- 1860 – BliżKAlbG: Józef Bliźniński (Kujawy) i M[arcin] Albiński (Galicja zachodnia), *Abecadłowy spis wyrazów języka ludowego w Kujawach i Galicji Zachodniej*, „Biblioteka Warszawska”, 1860, t. 4, s. 619-633.
- 1865 – KolbSand: Oskar Kolberg, *Słowniczek [w:] Sandomierskie*, 1865 (przedruk: *Dzieła wszystkie*, t. II, s. 260-266)
- 1867 – KolbKuj: Oskar Kolberg, *Słowniczek wyrazów kujawskich*, [w:] *Kujawy*, 1867 (przedruk w: *Dzieła wszystkie*, t. IV, cz. 2, s. 260-266).
- 1869 – RzecZT: Leon Rzeczniewski. *Urywek z podróży do Tatry i Pienin odbytej w roku 1860*, [w:] „Kłosa i kwiaty”. Książka zbiorowa, Kraków 1869, s. 185-187.
- 1870 – KremSPP: Aleksander Kremer, *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w 1863 roku*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego” 1870, t. XLI s. 178-259.
- 1873 – KolbKr: Oskar Kolberg, *Właściwości mowy krakowskiego ludu [w:] Krakowskie*, 1873 (przedruk: *Dzieła wszystkie*, t. VIII, cz. 4, s. 303-328).
- 1874 – EliasZT: Eliaz Radzikowski) Walery, *Szkice z podróży w Tatry*, Kraków 1874, s. 256-264.
- 1875 – KoperGB: Izydor Kopernicki, *Spostrzeżenia nad właściwościami językowými w mowie Górali Bieskidowych z dodatkiem słowniczka wyrazów góralskich*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1875, t. III, s. 343-379, słowniczek: 368-379.
- 1877 – GlogNW: Zygmunt Gloger, *Nazwy weselne, wyrażenia i przedmioty używane przy godowych obrzędach ludu na przestrzeni byłej Rzeczypospolitej*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1877, t. I, s. 80-96.
- 1877 – KolbW: Oskar Kolberg, *Rzecz o mowie ludu wielkopolskiego*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1887, t. I, s. 17-36.
- 1877 – KosKrBW: Władysław Kosiński, *Słowniczek prowincjonalizmów z okolic Krakowa, Bochni i Wadowic*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” t. I, 1877, s. 37-56.
- 1877 – ParylPD: Piotr Parylak, *Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach zestawione i porównane z językiem ruskim, staropolskim i narzeczem kaszubskim*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. I, Kraków 1877, s. 57-77; przedruk współczesny w: *Język dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. Studia i materiały, pod red. J. Riegera, Warszawa 1999, s. 341-363).
- 1878 – PetrZD: Aleksander Petrów, *Lud ziemi dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni, przysłowia, zagadki itp.*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1878, t. II, s. 3-182; słownik: s. 6-12.
- 1878 – SiarK: Ks. Władysław Siarkowski, *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc*, cz. I, rozdział 6, *Gwara ludowa*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. II, 1878, s. 209-285, słownik: s. 244-259; przedruk: Kielce 2000, do druku przygotowali Lidia Michalska-Bracha i Krzysztof Bracha.
- 1879 – KrasnCh: Antoni Krasnowolski, *Język ludowy polski w ziemi chełmińskiej*, [w:] „Album uczącej się młodzieży polskiej poświęcone J. I. Kraszewskiemu...”, Lwów 1879, s. 298-312: Słowniczek prowincjalizmów zebranych w ziemi chełmińskiej i świeckiej.

- 1880 – MatuGL: Szymon Matusiak, *Gwara lasowska w okolicy Tarnobrzega. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1880, t. VIII, s. 70-179, słowniczek: s. 170-179.
- 1880 – ZawGB: Roman Zawiliński, *Gwara brzezińska w pow. ropczyckim. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1880, t. VIII, s. 180-234.
- 1882 – CinSDKC: Andrzej Cinciała, *Słownik dialektyczny, czyli zbiór wyrazów staropolskich i innych w potocznej mowie używanych na Śląsku w Księstwie Cieszyńskim, z dodatkiem przysłowiów i frazeologii*, 1882, wyd. współcześnie jako reprint rękopisu, Wisła – Ustroń 1998.
- 1882 – BielaGZ: Jan Biela, *Gwara zebrzydowska. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, 1882, t. IX, s. 149-217, słownik gwary zebrzydowskiej: s. 202-217.
- 1884 – KosPGZ: Władysław Kosiński, *Przyczynek do gwary zakopiańskiej*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” X, 1884, s. 225-309.
- 1884 – KryńGZ: Adam Antoni Kryński, *Gwara zakopiańska. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, 1884, t. X, s. 170-224. Słowniczek: s. 212-224.
- 1884 – WrześnSWP: August Wrześniowski, *Spis wyrazów podhalskich*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” (Kraków 1884, t. III, s. 361-375).
- 1886 – ŁośGO: Jan Łoś, *Gwara opoczyńska. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. IX, Kraków 1886, s. 147-190.
- 1887 – BystrOM: Jan Bystron, *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Lucyny w księstwie Cieszyńskim*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. XII, 1887, s. 1-110.
- 1887 – PobłK: Ks. Gustaw Pobłocki, *Słownik kaszubski z dodatkiem idiotyzmów chełmińskich i kociewskich*, Chełmno 1887. Nakładem autora – Drukiem W. Fiałka.
- 1887 – ZakrocS: *Słowniczek spod Zakrocymia (wieś Pieścidla)*, „Wisła” I, 1887, s. 317-320.
- 1889 – CiszP: Stanisław Ciszewski, *Kilka prowincjonalizmów płockich*, „Wisła”, t. III, 1889, s. 71-72.
- 1889 – ŁęgMK: Dr Nadmorski (Józef Łęgowski), *Spis wyrazów właściwych gwarze malborskiej i kociewskiej w tegoż: Urządzenia społeczne, zwyczaje i gwara na Malborskiem*, „Wisła”, 1889, t. III, s. 717-754, słownik: s. 743-748.
- 1889 – PobrLA: Pobratymiec, *Środki lecznicze i ich nazwy aptekarskie u ludu (z powiatu myślenickiego)*, „Lud”, t. V, 1899, s. 164-166.
- 1889 – SembrzM: Jan Sembrzycki, *O gwarze Mazurów pruskich*, „Wisła” 1889, t. III, s. 72-91; s. 86-91: *Słowniczek archaizmów i mazurszczyzn w gwarze mazurskiej*.
- 1889 – WasJag: Zygmunt Wasilewski, *Jagodne (wieś w powiecie łukowskim, gm. Dębie. Zarys monograficzny)*, Warszawa 1889, „Biblioteka Wisły”.
- 1891 – BiskSKP: Aleksander Berka (Leon Biskupski), *Słownik kaszubski porównawczy*, „Prace Filologiczne”, t. III, 1891, s. 357-442, 585-690.
- 1891 – CiszT: Stanisław Ciszewski, *Przyczynki do słownictwa polskiego. Terminy używane do oznaczania zagłębień i wydrążen ziemnych przez lud okolicy Sławkowa i Skaty, w Olkuskim*, „Prace Filologiczne”, t. III, 1891, s. 71-91.

- 1891 – DemSpis: Bronisław Dembowski, *Spis wyrazów używanych na Podhalu jako uzupełnienie poprzednich zbiorów*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, 1891, s. 301-317.
- 1891 – KosMPis: Władysław Kosiński, *Niektóre właściwości mowy pisarzowickiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. IV, Kraków 1891, s. 1-34, słowniczek: s. 19-34.
- 1891 – MatlCz: Władysław Matlakowski, *Zbiór wyrazów ludowych dawnej ziemi czerskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV, s. 362-374.
- 1891 – MatyNS: Karol Mátýás, *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza (wsie: Zawada, Nawojówka, Brzeziny, Kunów, Jamnica, Poręba, Bielowice i Dąbrówka Polska)*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1891, t. 4, s. 318-335.
- 1891 – RzeszŻ: Leon Rzeszowski, *Spis wyrazów ludowych z okolic Żywca*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. 4, s. 353-361.
- 1891 – SiarP: Ks. Władysław Siarkowski, *Słowniczek gwary ludowej z okolic Pińczowa*. „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, s. 335-340.
- 1891 – ZiambaB: Józef S. Ziamba, *Słownik prowincjonalizmów powiatu będzińskiego (gub. piotrkowska)*, „Prace Filologiczne” 1891, t. III, s. 302-312; 489-502.
- 1891 – ZłożaCh: Jan Złoża, *Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chochołowa*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, s. 341-352.
- 1891 – BielaŻ: Jan Biela, *Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, s. 374-384.
- 1892 – ŁęgKK: Józef Łęgowski (ps. dr Nadmorski), *Kaszuby i Kociewie. Język, zwyczaje, przesady, podania, zagadki i pieśni ludowe*, Poznań 1892.
- 1892 – MatlCzK: Władysław Matlakowski, *Słownik wyrazów ludowych zebranych w Czerskiem i na Kujawach*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, s. 127-148.
- 1893 – BystrPD: Jan Bystron, *Przyczynek do dialektologii polskiej (z narzecza Lachów szląskich)*, „Prace Filologiczne” IV, 1893, s. 280-292.
- 1893 – GlogSGT: Zygmunt Gloger, *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*, „Prace Filologiczne”, t. IV, 1893, s. 795-904.
- 1893 – LopPSJP: Hieronim Łopaciński, *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego i innych okolic Królestwa Polskiego, cz. I „Prace Filologiczne” 1893, t. IV, s. 173-279; cz. II: „Prace Filologiczne” 1899, t. V, s. 681-976.*
- 1893 – MalinWL: Lucjan Malinowski, *O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny”, 1893, t. I (17), 1893, s. 6-96.
- 1893 – PawłT: P.B.[Błażej Pawłowicz], *Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa*, „Prace Filologiczne” IV, 1893, s. 306-310.
- 1893 – RamPKI: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego, cz. I. Praca odznaczona nagrodą Akademii Umiejętności w Krakowie na Konkursie im. S. B. Lindego w r. 1889*, Kraków 1893.
- 1893 – ŚwiętLN: Jan Świętek, *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków 1893.
- 1894 – DemSGP: Bronisław Dembowski, *Słownik gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. V, 1894, s. 339-444.

- 1894 – GrzegP: Wojciech Grzegorzewicz, *O języku ludowym w powiecie przasnyskim*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, Kraków 1894, s. 72-126.
- 1894 – BlattP: Gustaw Blatt, *Gwara ludowa we wsi Pysznica w powiecie niskim*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” 1894, t. V (ogólnego zbioru XX), s. 365-437, słowniczek: s. 425-437.
- 1898 – DobrzK: Stanisław Dobrzycki, *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (pow. podgórski)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” 1898, Seria II, t. IX, ogólnego zbioru XXVI, s. 332-405, słownik: s. 370-401.
- 1898 – MagZS: Leon Magierowski, *Słowniczek gwary ludowej ziemi sanockiej*, „Lud” 1898, t. IV, s. 307.
- 1898 (1993) – RamPKII: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, cz. II. Praca odznaczona nagrodą Akademii Umiejętności w Krakowie na Konkursie im. S. B. Lindego w r. 1898, oprac. i wstępem opatrzyła Halina Horodyska, PAU, Kraków 1993.
- 1899 – KapCz: Michał Kapuściński, *Słowniczek gwary ludu krakowskiego z okolicy Czernichowa*, „Lud” 1899, t. V, s. 63-64.
- 1899 – ŁopPSJPII: Hieronim Łopaciński, *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego i innych okolic Królestwa Polskiego*, cz. II: „Prace Filologiczne” 1899, t. V, s. 681-976 (cz. I: „Prace Filologiczne” 1893, t. IV, s. 173-279).
- 1899 – PracKr: Witold Pracki, *Przyczynek do słownictwa ludowego z okolic Krakowa*, „Prace Filologiczne” 1899, V, s. 150-158.
- 1899 – SalP: Aleksander Saloni, *Lud wiejski w okolicy Przeworska*, „Wisła” 1899, t. XIII, s. 223-248, słowniczek: s. 236-248.
- 1899 – WasJaks: Zygmunt Wasilewski, *Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jaksicach*, „Prace Filologiczne” 1899, t. V, s. 90-98.
- 1900 – KarlSGP: Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1-6, Kraków 1900-1911.
- 1901 – JanczyGSW: Wojciech Janczy, *Gwara Sromowiec Wyznich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1901, t. I, zesz. 1, s. 51-87 słowniczek: s. 65-87.
- 1901 – MatlT: Władysław Matlakowski, *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, wyd. I, 1901, wyd. II, Warszawa 1915.
- 1901 – WitekT: Jan Witek, *Słownik gwary śmigieńskiej [w:] Teksty i spostrzeżenia gwaroznawcze z północno-wschodniej okolicy Tarnowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1901, t. I, zesz. 1, s. 9-36.
- 1904 – JaskłM: Waclaw J. Jaskłowski, *Słownik wyrazów ze wsi Mnichów*, w tegoż: *Wieś Mnichów w powiecie jędrzejowskim*, „Wisła” XVIII, 1904, s. 1-24, 73-88, 177-205, słownik: s. 203-205.
- 1907 – DobrzP: Stanisław Dobrzycki, *Przyczynek do określenia polskiego obszaru językowego (słowniczek znad rzeki Białki dopływu Dunajca)*, „Prace Filologiczne” VI, 1907, s. 387-391.
- 1907 – KantCzD: Józef Kantor, *Czarny Dunajec. Monografia etnograficzna*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” wydawane staraniem Komisji Antropologicznej AU w Krakowie IX, 1907, s. 17-229.
- 1907 – NitschChGL: Kazimierz Nitsch, *Słownik dialektów: chełmińskiego, grudziądzkiego, lubawskiego i malborskiego (z dodatkiem kilku wyrazów ostródzkich i mazurskich)*

- [w:] *Dialekty polskie Prus zachodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, s. 385-394; przedruk, K. Nitsch *Wybór pism polonistycznych*, t. III, Wrocław 1954, s. 243-250.
- 1907 – NitschM: Kazimierz Nitsch, *Dwie gwary malopolskie* (Krzyszkwice, pow. myślenicki Świdówka, pow. bocheński), „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1907, t. II, słownik: s. 374-378.
- 1907 – NitschPW: Kazimierz Nitsch, *Dialekty polskie Prus wschodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, słownik: s. 471-487; przedruk: K. Nitsch *Wybór pism polonistycznych*, t. III, Wrocław 1954, słownik: s. 309-321.
- 1907 – NitschZTK: Kazimierz Nitsch, *Słownik dialektów: złotowskiego, tucholskiego i kociewskiego* [w:] *Dialekty polskie Prus zachodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1907, s. 269-283; przedruk, K. Nitsch *Wybór pism polonistycznych*, t. III, Wrocław 1954, s. 171-181.
- 1907 – ParczGŚ: Melania Parczewska, *Przyczynki do słownika gwary śląskiej*, „Prace Filologiczne” VI, 1907, s. 693-701.
- 1907 – PracT: Witold Pracki, *O mowie wsi Turowa*, „Prace Filologiczne” 1907, VI, 187-276, słownik: s. 216-276.
- 1907 – TetmSB: Włodzimierz Tetmajer, *Słownik bronowski (Zbiór wyrazów i wyrażeń, używanych w Bronowicach pod Krakowem)*, „Materiały i Prace Komisji Językowej” 1907, t. II, s. 427-474.
- 1908 – CzarSGZD – Ludwik Czarkowski, *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. I, Wilno, s. 110-128.
- 1908 – PracŚ: Witold Pracki, *Gwara ślesieńska*, „Lud” 1908, t. 14, s. 90-127, słownik: 106-127.
- 1908 – SalRz: Aleksander Saloni, *Lud rzeszowski. Materiały etnograficzne*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej AU w Krakowie” X, 1908, s. 50-344.
- 1909 – NitschDŚ: Kazimierz Nitsch, *Dialekty polskie Śląska*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. IV 1909; słownik: s. 281-353, toż: wyd. 2, Kraków 1939.
- 1911 – CiszM: Stanisław Ciszewski, *Przyczynek do słownictwa gwary mazowieckiej*, „Prace Filologiczne”, t. VI, 1911, s. 204-214.
- 1912 – KoczWŚ: Jan Koczwała, *Kilka wyrażeń ludowych z Małych Kończyc koło Zebrzydowic na Śląsku*, „Lud” XVIII, 1912, s. 217-222.
- 1912 – MagieraS: Jan Magiera, *Gwara sułkowska*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, 1912, słownik: s. 338-362.
- 1914 – PolaCh: Stanisław Polaczek, *Powiat chrzanowski w W. Ks. Krakowskim. Monografia historyczno-geograficzna*, wyd. I rozszerz. i uzup., Kraków 1914, słownik: s. 129-139.
- 1915 – KosCz: Władysław Kosiński, *Słownik okolicy Czchowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. VII, cz. 1, 1915, s. 27-74.
- 1915 – NitStein: Kazimierz Nitsch, Ignacy Stein, *Zapiski gwarowe ze środkowej Galicji*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. VII, 1915, s. 183, 234; przedruk: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV, *Pisma dialektologiczne*, Wrocław – Kraków 1958, s. 132-170, słownik: s. 159-170.

- 1916 – CisZW: Stanisław Ciszewski, *Przyczynek do słownika gwary wielkopolskiej*, „Prace Filologiczne”, t. VIII, 1916 s. 94-100.
- 1919 – KlichBN: Edward Klich, *Narzecze wsi Borki Nizińskie*, Kraków 1919 (Słownik – s. 56-107).
- 1920 – JawCh: Piotr Jaworek, *Gwary na południe od Chrzanowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności” w Krakowie, t. VII, cz. II, 1920, s. 319-426; słownik: s. 417-426.
- 1927 – RozwR: Jan Rozwadowski, *Przyczynki do słownika polskiego (z okolicy Rabki)*, „Prace Filologiczne” XII, 1927, s. 426-427.
- 1929 – ŚwidŁow: Halina Świdzka (Koneczna), *Dialekt Księstwa Łowickiego*, „Prace Filologiczne” XIV, 1929, t. XIV, s. 257-413, słownik: s. 343-405.
- 1930 – RamŚlem: Stefan Ramułt, *Gwara ślemieńska. I. Słownik*, do druku przygotował i wstępem opatrzył Edward Klich, Poznań 1930.
- 1930 – TomŁop: Adam Tomaszewski, *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*, Kraków 1930.
- 1934 – SteuerS: Feliks Steuer, *Dialekt sulkowski*, Kraków 1934 (III. Słownik – s. 70-148).
- 1935 – GładDŚ: Mieczysław Gładysz, *Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*, Kraków 1935, słowniczek gwarowy: s. 135-138.
- 1935 – TomGMW – Adam Tomaszewski, *Mowa tzw. Mazurów wieleńskich*, „Slavia Occidentalis”, t. XIV, Poznań 1935, s. 45-175, słownik: s. 105-174 (układ rzeczowy, indeks wyrazów z całości pracy na s. 163-174).
- 1936 – DobSHKŚ: Agnieszka Dobrowolska, Tadeusz Dobrowolski, *Strój, haft i korona w woj. śląskim*, Kraków 1936, terminologia śląskiego stroju ludowego: s. 117-124.
- 1936 – MalGŚ: Longin Malicki, *Zarys kultury materialnej Górali Śląskich*, Katowice 1936, słowniczek gwarowy: s. 90-95.
- 1937 – SteuerB: Feliks Steuer, *Narzecze baborowskie*, Kraków 1937 (III. Słownik – s. 72-142).
- 1938 – GładMŚ: Mieczysław Gładysz, *Zdobnictwo metalowe na Śląsku*, Kraków 1938, słowniczek gwarowy: s. 281-294.
- 1946–1949: KellnerV: Kellner Adolf, *Vychodolasska nareci*, cz. I Brno 1946, cz. II Brno 1949.
- 1954 – ZarSN: Alfred Zaręba, *Słownictwo Niepołomic*, Wrocław 1954.
- 1955 – HrabDul: Stefan Hrabec, *O polskiej gwarze wsi Duliby w byłym powiecie buczackim*. „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” t. III (1955), słowniczek: s. 31-76.
- 1957 – KucPSM: Marian Kucała, *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław 1957.
- 1958 – OleschW: Reinhold Olesch, *Der Wortschatz der polnischen Mundart von Sankt Annaberg*, t. 1-2, Berlin 1958, Wiesbaden 1959.
- 1960 – ZarSSS: Alfred Zaręba, *Słownik Starych Siołkowic w powiecie opolskim*, Kraków 1960.
- 1960 – BąkSOK: Piotr Bąk, *Słownictwo okolic Kramsk na tle kultury ludowej*, Wrocław 1960.
- 1962 – SzymSGD: Mieczysław Szymczak, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączymkim*, cz. I-VIII, Wrocław 1962-1973.
- 1964 – BartPLNG: Barbara Bartnicka, *Polskie ludowe nazwy grzybów*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964, słownik: s. 80-130.

- 1967-1876 – SychSGK: Bernard Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1-7, Wrocław-Warszawa-Kraków-(Gdańsk) 1967-1976.
- 1969 – MacSChD: Jerzy Maciejewski, *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)*, Toruń 1969.
- 1973 – PlutaSD: Feliks Pluta, *Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim*, Wrocław 1973.
- 1973-1974 – GórnDM: Hubert Górniewicz, *Dialekt malborski, t. 2. Słownik, cz. 1-2*, Gdańsk 1973-1974.
- 1974 – FalPST: Barbara Falińska, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim, t. I: Słownik polskich gwarowych nazw tkackich*, Wrocław... 1974.
- 1974-1985 – DejSLKŁ: Karol Dejna, *Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”: 1974, XX, s. 189-277 (A-B); 1975, XXI, s. 135-290 (C-D); 1976, XXII s. 135-268 (E-J); 1977, XXIII, s. 147-290 (K); 1978, XXIV, s. 149-274 (L-M); 1979, XXV, s. 123-276 (N-Ó); 1980, XXVI, s. 117-257 (P-Por); 1981, XXVII, s. 129-281 (Pos-R); 1982, XXVIII, s. 119-261 (S-Sy); 1983, XXIX, s. 83-233 (Sz-U); 1984, XXX, s.91-213 (W); 1985, XXXI, s. 143-265 (Z-Ż).
- 1975 – HerTPPG: Wanda Herniczek-Morozowa, *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*, Cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975.
- 1977 – SGPPAN: *Słownik gwar polskich*, opr. i wyd. w IJP PAN w Krakowie do r. 1977 pod red. Mieczysława Karasia (Źródła i t. I, z. 1-2), następnie pod red. Jerzego Reichana, obecnie pod red. Joanny Okoniowej (od z. 16.), t. I-VII, z. 4 (23) DUŻO-FUKACZKA, 1979-2010.
- 1980-1985 – SychSK: Bernard Sychta, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. 1-3, Wrocław.. 1980-1985.
- 1982-2009 – BrzezSK: Władysław Brzeziński, *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim*, Wrocław ..., t. 1-6, 1982-2009.
- 1984 – StefSW: Wiktor Steffen, *Słownik warmiński*, Wrocław ... 1984.
- 1987 – JostSGWTP: Henryk Jost, *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza*, Nowy Sącz 1987.
- 1987 – SGOWM: *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. I (A-Ć) i t. II (D-G) pod red. Z. Stamirowskiej, Wrocław. 1987, 1991), t. IV (L-N) i t. V (O-Ó) pod red. H. Perzowej i D. Kołodziejczykowej, 2006.
- 1991 – GolecCSG: Józef Golec, *Cieszyński słownik gwarowy*, Cieszyn 1991.
- 1992 – OżógN: Jan Bolesław Ożóg, *Słownik gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskim*, „Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne” pod red. M. Kucyły i J. Reichana, Kraków 1992, s. 181-127, ze wstępem M. Karasia. s. 175-180.
- 1992 – RadSGGR: Zofia Radwańska-Paryska, *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza*, Zakopane 1992, ss. 76.
- 1993 [1898] – RamPKII: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, cz. II. Praca odznaczona nagrodą Akademii Umiejętności w Krakowie na Konkursie im. S. B. Lindego w r. 1898, oprac. i wstępem opatrzyła Halina Horodyska, PAU, Kraków 1993.
- 1994 – SGŚCK: *Słownik gwary śląskiej*, red. zbior.: Andrzej i Ilona Czajkowscy, Andrzej i Dorota Klukowscy, wyd. I, Katowice 1994, ss. 64; wyd. II rozszerz., Katowice 1996, ss. 183 (z wstępem Jolanty Tambor).

- 1994-2006 – SEK: Wiesław Boryś, Hanna Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I-V, Warszawa 1994-2006.
- 1995 – GutHPE: Jan Gutt-Mostowy, *Highlander Polish – English / English – Highlander Polish Dictionary*, New York 1995, ss. 112.
- 1995 – SGŚCWron: *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego*, pod red. J. Wronicz, Wisła, Ustroń 1995, wyd. II uzup. i poszerz., Wisła – Ustroń 2010.
- 1996 – JaszczI: Janusz Rieger, *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, pod red. J. Riegera, t. 1. *Studia i materiały*, Warszawa 1996, s. 79-109 (cz. 1 *Słownika gwary wileńskiej Leonarda Jaszczanina*).
- 1997 – FitSGO: Franciszek Fitak, *Słownik gwary orawskiej*, Gliwice 1997, wyd. II, Gliwice 2003.
- 1999 – CieśSGŚ: Marian Cieśla, *Słownik gwary śląskiej, okolice Suszca i Pawłowic w ziemi pszczyńskiej*, Suszec 1999.
- 1999 – JaszczII: Janusz Rieger, *Słownictwo „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, pod red. J. Riegera, t. 2. *Studia i materiały*, Warszawa 1999, s. 57-76 (cz. 2 *Słownika gwary wileńskiej Leonarda Jaszczanina*).
- 1999 – SzoISGŚ: Marek Szołtysek, *Ilustrowany słownik gwary śląskiej*, Rybnik 1999.
- 2000 – BukSGSPK: Tadeusz Bukowski-Grosek, *Gwaró podhalańsko – fto dziś tobow włodo*, Chicago 2000, ss. 137 (wyd. II pod zmienionym tytułem: *Słownik gwary Skalnego Podhala górali z Kościyliska*, Nowy Targ 2008, ss. 220).
- 2000 – CzasMSGGŚ: Bożena Cząstka-Szymon, Jerzy Ludwig, Helena Synowiec, *Mały słownik gwary Górnego Śląska*, cz. 1, wyd. II, poszerz. i popr., Katowice 2000.
- 2000 – KlocC: Kłoczek Karol, *2675 wyrażeń gwarowych, używanych w potocznej mowie przez rdzenną ludność wsi Zebrzydowice k/Cieszyna*, Zebrzydowice 2000.
- 2000 – NowSGGŻ: Jan Karol Nowak, *Słownik gwary górali żywieckich*, Warszawa 2000.
- 2000 – PajMSK: Maria Pająkowska-Kensik, *Mały słownik kociewski*, wyd. II rozszerz. i uzup., Tezew 2000.
- 2000 – SGŚWyd: *Słownik gwar śląskich*, pod red. B. Wyderki, t. I-XI (GOŚCINIEC – Gźmija), Opole 2000-2009.
- 2001 – BartSGK: Aneta Bartnicka, *Słowniczek gwary kolbielskiej*, Kołbiel 2001.
- 2001 – KobSGG: Józefa Kobylińska, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskej)*, Kraków 2001.
- 2002 – GondSR: Romuald Gondek, *Słownictwo Radgoszczy*, Tarnów 2002.
- 2002 – GutMSP: Jan Gutt-Mostowy, *Mały słownik podhalański – wybór góralskich wyrazów gwarowych*, wyd. III, Wrocław 2002, ss. 45.
- 2002– BiałSGP: Anna Biały, *Słowniczek gwary wsi pszczyńskiej (Wisła Wielka, Stara Wieś, Studzionka)*, Pszczyzna 2002.
- 2002 – SkoczSGK: Władysław Skoczylas, *Słownik gwary używanej w Kozach*, wyd. I, Kozy 2002, ss. 214; wyd. II uzup., Kozy 2006, ss. 220.
- 2003 – CebSGK: Stanisław Ceberek, *Słownik gwary kurpiowskiej*, wyd. II uzup., Ostrołęka 2003.
- 2003 – FelBuk: Kazimierz Feleszko, *Bukowina moja miłość*, t. 2. *Słownik*, Warszawa 2003.
- 2003 – KaśSGO: Józef Kaś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003, wyd. II popr. i poszerz., t. I-II, Kraków 2011.

- 2004 – GrigGN: Marian Grigel', *Goralské nárécie. Slovník*, Namestovo 2004, ss. 460.
- 2004 – CechOH: Iwona Cechosz-Felczyk, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków 2004.
- 2004 – FitSGS: Franciszek Fitak, *Słownik gwary spiskiej*, Szczawnica 2004.
- 2004 – HodSGGSP: Stanisław A. Hodorowicz, *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*, wyd. I, Nowy Targ 2004, ss. 325; wyd. II uzup. 2005, ss. 328.
- 2004 – JagSGF: Teodozja Jagłowska, *Słowniczek gwary filipowskiej*, [w:] *Gwary Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny I. Filipów, pow. Suwałki*, pod red. B. Falińskiej, Białystok 2004, s. 239-302.
- 2004 – KęcKraj: Jowita Kęcińska, *Mały słownik gwary krajeńskiej*, Złotów 2004.
- 2004 – ŁojasRD: Franciszek Łojas-Kośla, *Rodowe dziedzictwo*, Poronin 2004 (Słownik wyrazów gwarowych: s. 248-304).
- 2004 – ParylSGT: Władysław Paryl (przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej), *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, przyg. do druku Katarzyna Czarnačka i Mariola Kłosiewicz-Lepianka pod kier. Janusza Riegera, Kraków 2004.
- 2005 – GierJSGB: Małgorzata Giera, Krystyna Jańczak przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi *Słownik gwary biskupiańskiej*, Stara Krobia 2005.
- 2004 – HodSGGSP: Stanisław A. Hodorowicz, *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*, wyd. I, Nowy Targ 2004, ss. 325; wyd. II uzup. 2005, ss. 328.
- 2005 – ŁomnSGG: Wanda Łomnicka-Dulak, *Matusine słowecka. Słownik gwary górali nadpropradzkich*, Piwniczna Zdrój 2005.
- 2005 – RakSF: Maciej Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków 2005.
- 2005 – ZałSGS: Wojciech Załęski, *Z supraskiego na nasze. Słownik gwary supraskiej*, Supraśl 2005.
- 2006 – DrzeżSPKG: Roman Drzeżdżon, Grzegorz J. Schramke, Józef Kaś, *Słowniczek polsko-kaszubsko-góralski*, Gdańsk 2006, ss. 23.
- 2006 – NS: Natalia Chamot, Izabella Chojna, Justyna Gandyra, Edyta Gomółka, Ines Łukaszczyk, Sabina Niedźwiedz, Patrycja Rudzka, Wioletta Świec, *Nasz słownik – z gwarą za pan brat*, pod red. Moniki Choroś, Publiczne Gimnazjum Stare Siołkowice 2006.
- 2006 – RamPKTred: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, scalił i znormalizował Jerzy Treder według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993, Gdańsk 2006.
- 2006 – RRML: Janusz Rieger, Krystyna Rutkowska, Irena Masojć, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006.
- 2006 – SkoczSGK: Władysław Skoczył, *Słownik gwary używanej w Kozach*, wyd. II uzup., Kozy 2006.
- 2006 – SSWG: *Słownik spiskich wyrazów gwarowych*, zespół redagujący pod kier. Moniki Milaniak i Edyty Widy: Monika Wenit, Anna Radecka, Adam Matuszek, Urszula Szpernoga, Agnieszka Janeczek, Tomasz Waksmundzki, Gimnazjum w Łąpszach Niżnych, Łąpsze Niżne 2006.
- 2006 – BacGS: Jan Bacewicz, *Fejnie gadalim, smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny*, Suwałki 2006.

- 2006/1893, 1993 – RamPKTred: Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, scalił i znormalizował Jerzy Treder według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993, Gdańsk 2006.
- 2007 – GarSP: Bogdan Garstecki, *Słownictwo Połajewa i okolic*, Połajewo 2007.
- 2007 – KallSSG: Bogdan Kallus, *Słownik górnośląskiej godki*, Katowice 2007.
- 2007 – KudzSDK: Czesław Kudzinowski, *Słownik dialektu knyszyńskiego*, [w:] Dorota Krystyna Rembiszewska, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża 2007, s. 131-220.
- 2007 – MellSCh: Dariusz Meller, *Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach (tzw. gwara chełmińska)*, Chełmża 2007.
- 2007 – OwczB: Owczarz Waleria, *Słowniczek z języka naszych przodków*, Bestwina 2007.
- 2007 – SGBor: *Słowniczek gwary borowiackiej*, red. M. Pająkowska-Kensik, B. Puchowski, E. Ziółkowska, Cekcyn 2007.
- 2007 – SPTU: *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolkiem*, z materiałów zebranych pod kier. Władysława Paryła opr. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską pod red. J. Riegera, Kraków 2007.
- 2008 – BarMSPB: Anna Bartnik, *Mały słownik polszczyzny brasławskiej*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 367-408.
- 2008 – BukSGSPK: Tadeusz Bukowski-Grosek, *Słownik gwary Skalnego Podhala górali z Kościyliska*, Nowy Targ 2008 (wyd. I pt. *Gwaró podhalańsko – fio dziś tobm włodo*, Chicago 2000, ss. 137).
- 2008 – ChromSGD: Ks. Józef Chromik, *Słownik gwary draganowskiej*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 34-100.
- 2008 – GreńKB: Zbigniew Greń, Helena Krasowska, *Słownik górali polskich na Bukowinie*, Warszawa 2008, ss. 260.
- 2008 – KSMoś: Anna Kostecka-Mostowa, *Słownik gwary Mościsk i wsi okolicznych*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 129-255.
- 2008 – ModzRS: Renata Modzelewska, Janusz Rieger, *Słownictwo gwary Satanowa nad Zbruczem. Słownik*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 277-366.
- 2008 – NémSE: Németh Michał, *Zapozyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania*, Kraków 2008; tu *Słownik (hungaryzmów) – s. 21-101*.
- 2008 – PodgSGŚ: Barbara i Adam Podgórcy, *Słownik gwar śląskich*, Katowice 2008.
- 2008 – RoczSPŚ: Andrzej Rocznik, *Zbornik polsko-ślůnski poduk normy ISO 639 -3 szl // Słownik polsko-ślůski wedlug normy ISO 639-3 szl // A Polish – Silesian Dictionary according to the ISO 639-3 szl*, Narodowa Oficyna Ślůska, t. I: A – K, Zabrze 2007, t. II: L – P, Zabrze 2008.
- 2009 – BułkaRG: Władysław Bułka, *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej*, Bielsko-Biała 2009.
- 2009 – CygGŚ: Stanisław Cygan, *Słowniczek*, [w:] tegoż, *Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek*, Kielce 2009.
- 2009 – KobaSB: Ryszard Kobaka, *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej używanych*, wyd. II popr. i poszerz., Warszawa 2009.

- 2009 – MSGWron: *Mały słownik gwar polskich*, pod red. Jadwigi Wronicz, Kraków 2009, ss. 366.
- 2009 – OsipSGA: Aleksander Osipowicz, *Słowniczek gwary augustowskiej*, opr. B. Nowowiejski, I. Wojtkiewicz, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok 2009, s. 57-130.
- 2009 – JurWR – Iwona Jurczyk, *Słownik gwary Wola Radziszowska*, współpraca red. Halina Buchowska, Renata Bysina, Witold Grabiec, Małgorzata Kluska, Stowarzyszenie Miłośników Doliny Cedronu, Wola Radziszowska 2009, ss. 199.
- 2009 – ZborSGZ – Juliusz Zborowski, *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, opracowany i uzupełniony z materiałów Autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kierunkiem Joanny Okoniowej, Zakopane-Kraków 2009, ss. 491.
- 2009 – BinSGP: Mirosław Kaźmiyrz Binkowski, *Mój słownik gwary pałuckiej, Żnin 2009*.
- 2009 – SBSmuł: *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. II. *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, pod red. Elżbiety Smułkowej, Warszawa 2009.
- 2010 – FurgŚIG: Joanna Furgalińska, *Ślónsko godka. Ilustrowany słownik dla Hanysów i Goroli*, Warszawa 2010.
- 2010 – RatSPW: Mieczysław Ratasiewicz, *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*, Gołdap 2010.

Bibliografia (wybór):

- Augustynowicz-Ciecierska Henryka, 1961, *Problemy frazeologiczne w słowniku gwarowym*, „Sprawozdanie z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN”, t. IV, z. 2, Warszawa, s. 77-84.
- Bańko Mirosław, 2001, *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*, Warszawa.
- Bańko Mirosław, 2010, *Jedność w wielości. Cechy konstytutywne i typologiczne słowników*, „Poradnik Językowy” 2010, z. 4, s. 5-25.
- Bartmiński Irena i Jerzy, 1967, *O słownictwie folkloru w związku z nowym słownikiem gwarowym*, JP XLVII, s. 360-373.
- Bartnicka Barbara, 1997, *Władysław Matlakowski jako dialektolog*, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Śladami Kolberga i Glogera po ziemi łomżyńskiej*, pod red. B. Bartnickiej, B. Falińskiej, A. Kowalskiej, H. Sędziak, Łomża 1997, s. 19-25.
- Bąk Stanisław, 1937, *O zbieraniu materiałów gwarowych na Śląsku*, Katowice.
- Bąk Stanisław, 1947, *Prace dialektologiczne na Śląsku przed Lucjanem Malinowskim*, Katowice.
- Bąk Stanisław, 1974, *Mowa polska na Śląsku*, Wrocław.
- Bąk Stanisław, Rospond Stanisław, 1962, *Słownik gwarowy Śląska*, Opole, ss. 13.
- Behrendt Zdzisława, 1967, *Słownik gwar polskich. Zeszyt próbny*, „Slavia Occidentalis” XXVI, s. 254-257.
- Bogusławski Andrzej, 1989, *Uwagi o pracy nad frazeologią*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. III, pod red. Z. Saloniego, Białystok, s. 13-31.
- Boryś Wiesław, 1991, *Projekt etymologicznego słownika kaszubszczyzny*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch” XXXVII, s. 135-140.
- Boryś Wiesław, 2001, *Kaszubska leksykografia i badania słownictwa kaszubskiego w XX w.*, [w:] *Badania kaszubszczyzny w XX w.*, pod red. J. Borzyszkowskiego, C. Obracht-Prondzyńskiego, Gdańsk, s. 280-287.
- Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna, 2002, *Potrzeby i metody opracowywania słowników etymologicznych małych słowiańskich obszarów językowych*, „Z polskich studiów slawistycznych”, seria X, Językoznawstwo, Warszawa, s. 23-31.
- Brajerski Tadeusz, 1972, wstęp i opracowanie: Edmund Bojanowski, *O prowincjonalizmach wielkopolskich*, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” XX, z. 4, s. 43-65.
- Borek Henryk, 1962, *Słownictwo i frazeologia w pracy H. Koellinga o dialekcie śląskim*, [w:] „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”. Językoznawstwo II, Opole 1962, s. 37-52.

- Breza Edward, 1974, *Leksykografia kaszubska (historia, osiągnięcia, potrzeby)*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, z. 21, s. 63-88.
- Breza Edward, 1984, *Ks. dr Bernard Sychta (21 III 1907 – 25 XI 1982). Wspomnienie pośmiertne*, „Slavia Occidentalis” 1984, t. 41, s. 173-175.
- Breza Edward, 1985, *Władysław Brzeziński, Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podrózna w Złotowskim, t. I: A-G, PAN KJ, Wrocław 1982, Ossolineum*, „Slavia Occidentalis”, t. 42, s. 169-171.
- Brückner Aleksander, 1904, *Prace słownikowe*, [w:] *Życie i prace Jana Karłowicza (1836-1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 165-176.
- Cieślíkowa Aleksandra, 2003, *Leksykografia onomastyczna a leksykografia gwarowa*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 21-27.
- Cygan Stanisław, 1997, *Stan badań nad gwarami kieleckimi*, [w:] *Tradycja badań dialektologicznych w Polsce*, pod red. H. Sędziak, Olsztyn, s. 102-118.
- Cygan Stanisław, 2002, *Gwara w pracach etnograficznych Zygmunta Wasilewskiego*, [w:] *Zygmunt Wasilewski: polityk – krytyk – regionalista*, pod red. M. Meduckiej, Kielce 2002, s. 145-160.
- Cygan Stanisław, 2002a, *Słownictwo gwarowe regionu gorczańskiego*, „Konspekt” 11, 2002, Kraków, s. 156-158.
- Cygan Stanisław, 2003, *Materiały etnograficzne Władysława Siarkowskiego z okolic Pińczowa jako źródło do badań nad gwarami polskimi*, [w:] *Ks. Władysław Siarkowski, Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Pińczowa*, do druku przygotowali: Krzysztof Bracha, Beata Wojciechowska i Lidia Michalska-Bracha, Kielce 2003, s. LXXIII-XC.
- Cygan Stanisław, 2005, *Ludoznawcze zainteresowania kieleckiej inteligencji*, [w:] *Z tradycji i dorobku inteligencji kieleckiej w XIX i XX wieku*, pod red. M. Meduckiej, Kielce, s. 11-27.
- Cygan Stanisław, 2007, *Sposoby kwalifikowania wyrazów przez użytkowników gwary (na przykładzie zbioru leksyki Karola Dejny Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego)*, [w:] *W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołbiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej*, pod red. S. Cygana, Kielce 2007, s. 149-168.
- Cygan Stanisław, 2008, [rec.] *Henryk Jost, Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu Podtatrza, Nowy Sącz 1987, ss. 32 + XIX tablic*, *Linguistica Bidgostiana*, pod red. A. Dyszaka, Bydgoszcz 2008, s. 216-220.
- Czesak Artur, 1998, *Frazeologia gwarowa – problemy i postulaty*, [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, pod red. S. Gali, Łódź, s. 285-293.
- Czesak Artur, 2007, *O Małym słowniku gwar polskich*, [w:] *W kręgu dialektów i folkloru*, pod red. S. Cygana, Kielce, s. 97-105.
- Dobrzycki Stanisław, 1904, *Zdobywcze językoznawstwa polskiego*, „Poradnik Językowy” 1904, s. 50-52.
- Dobrzyński Walenty, 1962, *Nazwy narzędzi rolniczych we wsi Sowin pow. niemodlińskiego*, [w:] „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”. Językoznawstwo II, Opole 1962, s. 53-78.
- Doroszewski Witold, 1954, *Z zagadnień leksykografii polskiej*, Warszawa.

- Doroszewski Witold, 1958, *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*, [w:] *Słownik języka polskiego PAN*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1, s. VII-XLIII, Warszawa.
- Dubisz Stanisław, 2003, *Słownik i słownictwo*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, Warszawa, s. IX-XCI.
- Dwilewicz Barbara, 1997, *Gwara wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Dziedzeliwski J., 1981, *Niewyczerpana skarbnica ludu polskiego – Słownik gwar polskich, Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem Mieczysława Karasia. Źródła, 1977, ss. 150, tom I, zeszyt 1 (A-Algiera), 1979, ss. LXXXII+94+6 map. Wrocław 1979, „Polonica” VII, s. 271-279.*
- Engelking Anna, Markowski Andrzej, Weiss Elżbieta, 1989, *Kwalifikatory w słownikach – próba systematyzacji*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 300-309.
- Falińska Barbara, 1965, *Stan i perspektywy prac nad „Słownikiem gwar mazowiecko-podlaskich”*, „Poradnik Językowy”, s. 123-131.
- Falińska Barbara, 1980, *Zasady wyodrębniania znaczeń w słowniku polskich gwarowych nazw tkackich*, [w:] *Dialektologiczny zbornik*. T. 1, Bratislava, s. 213-220.
- Falińska Barbara, 2000, *O sposobach wyodrębniania znaczeń w słownictwie gwarowym (na przykładzie nazw z zakresu hodowli)*, [w:] *Socjolingwistyczne aspekty funkcjonowania języka*, pod red. K. Wojtczuk, Siedlce, s. 29-34.
- Falińska Barbara, Kowalska Anna, 1984-1985, *O pojęciu desygnatu w językoznawstwie i etnografii*, „Zbornik za filologiju i literaturu” XXVII-XXVIII, s. 821-827.
- Falińska Barbara, Kowalska Anna, 1993, *O definiowaniu nazw w słownikach i atlasach gwarowych*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, pod red. J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, Lublin, s. 339-348.
- Falińska Barbara, Kowalska Anna, 2003, *Słownictwo gwarowe w atlasach i słownikach (rozważania metodologiczne)*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 103-106.
- Filin P., 1960, *Wyraz gwarowy i jego granice*, „Poradnik Językowy”, s. 247-264.
- Furdal Antoni, 1963, *Kilka uwag o wzajemnych stosunkach słowników i atlasów gwarowych*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” IV, Wrocław, s. 313-316.
- Gajda Stanisław (wstęp i opr.), 1987, Robert Fiedler, *Tam jeszcze kęs Polactwa. Wybór pism pastora z Międzyborza*, Opole, ss. 230.
- Gajda Stanisław, 1996, *Nowe słowniki gwar śląskich*, „Kwartalnik Opolski” nr 2, s. 102-103.
- Garczyńska Justyna, 2004, [rec.] *Józef Kąś, Słownik gwary orawskiej, Księgarnia Akademicka, Kraków 2003, XLVII + 1091 s. [+ XXVIII s. ilustracje]*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 67-72.
- Gołębiowska Teresa, 2002, *Z zagadnień redakcyjnych „Słownika gwar polskich”*, [w:] „Studia Dialektologiczne” II, pod red. J. Okoniowej i B. Dunaja, Kraków 2002, s. 243-248.
- Górniewicz Hubert, 1983, *Władysław Brzeziński, Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podrózna w Złotowskiem, t. I: A-G, PAN KJ, Wrocław 1982, Ossolineum*, „Język Polski LXIII, z. 3, s. 222-224.
- Grek-Pabisowa Iryda, Maryniakowa Irena, 1980, *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*, Wrocław...
- Grek-Pabisowa Iryda, Ostrówka Małgorzata, Biesiadowska Beata, 2002, *Koncepcja (projekt) Słownika współczesnej mówionej polszczyzny północnokresowej*, [w:]

- Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, pod red. S. Gali, Łódź, s. 173-181.
- Grochowski Maciej, 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń.
- Grochowski Maciej, 1988, *Podstawowe zasady definiowania wyrażeń w słowniku jednojęzycznym*, [w:] *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*, pod red. W. Lubasia, Wrocław 1, s. 45-62.
- Gruchmanowa Monika, 1998/2003, *Oskar Kolberg jako gwaroznawca*, „Polska Akademia Umiejętności w Służbie Narodu” 1998, nr 1, s. 149-159; przedruk w: tejże, *Gwary w ojczyźnie i na obczyźnie. Studia*, Poznań 2003, s. 176-185.
- Gruszczyński Włodzimierz, 1982, *Informacja gramatyczna w dawnych słownikach języka polskiego*, „Prace Filologiczne” XXXI, s. 67-85.
- Gruszczyński Włodzimierz, 1988, *Informacja gramatyczna w wielkim słowniku języka polskiego*, [w:] *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*, pod red. W. Lubasia, Wrocław, s. 79-99.
- Gruszczyński Włodzimierz, 1999, *Słowniki w warsztacie pracy dziennikarza (zarys)* [w:] *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym. Prace poświęcone Profesor Halinie Satkiewicz z okazji jubileuszu Jej i Jej Zakładu*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, G. Majkowskiej, Warszawa, s. 115-151.
- Grzegorzczak Piotr, 1967, *Index lexicorum Poloniae. Bibliografia słowników polskich*, Warszawa.
- Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań 2003.
- Handke Kwiryna, 1986, *Dialektologia i inne nauki*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica” 12, 1986, s. 42-43.
- Horodyska Halina, 1984, *Nieznany rękopis drugiej części Słownika Stefana Ramuła odnaleziony*, „Pomerania”, nr 7 (135), s. 15-17.
- Horodyska Halina, 1984a, *Przyczyny nieopublikowania „Nowych materiałów do słownika pomorskiego czyli kaszubskiego” Stefana Ramuła*, „Pomerania” 1984, nr 9 (137), s. 8-12.
- Horodyska Halina, 1989, *Dzieje konkursu leksykograficznego im. Samuela Bogumiła Lindego (1876-1922)*, Wrocław.
- Horodyska Halina, 1992, *Odnalezienie zaginionego rękopisu słownika gwarowego Śląska Cieszyńskiego Andrzeja Cinciały*, „Język Polski” LXXII, z. 1, s. 32-36.
- Horodyska Halina, 1993, *Wstęp*, [w:] *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*. Cz. II, oprac. I wstępem opatrzyła ..., Kraków, s. VII-XXIX.
- Horodyska Halina, 1995, *O słowniku języka pomorskiego czyli kaszubskiego Stefana Ramuła*, [w:] *Cale życie pod urokiem mowy kaszubskiej*, pod red. H. Horodyskiej, Warszawa 1995, s. 67-83.
- Horodyska Halina, 1997, *Odnalezienie Słownika dialektu Śląska Cieszyńskiego Andrzeja Cinciały*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 66-70.
- Kamińska Ewa, Pałkowska Jadwiga, 1956/57, *Z historii badań nad gwarami kaszubskimi*, „Rocznik Gdański” 1956/57, t. XV/XVI, s. 12-29.
- Karaś Halina, 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa-Puńsk.
- Karaś Halina, 2010, *Polskie słowniki gwarowe – dzieje, typologia, metody opracowania*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 72-104.
- Karaś Halina, 2010a, *Informacja gramatyczna w polskich słownikach gwarowych (na przykładzie rzeczowników i czasowników)*, „Prace Filologiczne” LVIII, s. 145-168.

- Karaś Halina, 2010b, *O projekcie bazy dźwiękowej polskich tekstów gwarowych „Nowy Kolberg”*, [w druku] *Gwary dziś*, t. 6, pod red. J. Sierociuka.
- Karaś Mieczysław, 1960, *Co to jest słownictwo gwarowe?* „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, III, z. 2-3, s. 55-65.
- Karaś Mieczysław, 1960a, *Wytyczne doboru wyrazów języka ogólnonarodowego do słownika gwar polskich*, „*Język Polski*” XL, z. 3, s. 161-169; z. 4, 262-281.
- Karaś Mieczysław, 1961, *Niektóre problemy słownika gwar polskich*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, IV, z. 2, s. 42-61.
- Karaś Mieczysław, 1961a, *Z historii badań nad słownictwem gwarowym*, „*Język Polski*” XLI, z. 3, s. 161-180; z. 5, s. 355-369.
- Karaś Mieczysław, 1963, *Przegląd i charakterystyka badań językowych w Małopolsce południowej*, „*Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze*”, z. 5, s. 341-354.
- Karaś Mieczysław, 1965, *O słowniku gwar polskich*, „*Język Polski*”, XLV, z. 5, s. 263-278.
- Karaś Mieczysław, 1965a, *Zeszyt próbny słownika gwar polskich. Dyskusja na posiedzeniu Komitetu Językoznawstwa PAN*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, VIII, z. 4, s. 29-38.
- Karaś Mieczysław, 1974, *Uwagi na marginesie Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, „*Język Polski*” LIV, z. 2, s. 145-150.
- Karaś Mieczysław, 1979, *Wstęp do Słownika gwar polskich*, t. I, z. 1, Wrocław 1979, s. XIX.
- Karaś Mieczysław, 1992, *Wstęp do słownika gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskim*, „*Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne*” pod red. M. Kucali i J. Reichana, Kraków 1992, s. 175-180.
- Kąs Józef, 1986, [rec.] *Wiktor Steffen, Słownik warmiński, Wrocław 1984, ss. 207*, „*Język Polski*” LXVI, z. 1-2, s. 133-136.
- Kąs Józef, 1998, *Ortografia gwarowa a redakcja słownika gwarowego*, [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, pod red. S. Gali Łódź s. 323-329.
- Kąs Józef, 2001, *Metodologia badań współczesnej leksyki gwarowej w kontekście współczesnych przemian kulturowych i społecznych*, [w:] *Gwary dziś. 1. Metodologia badań*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 191-200.
- Kąs Józef, 2003, *Etnografia w słowniku gwarowym*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 241-248.
- Kąs Józef, 2003a, *Synonimia w gwarze i w słowniku gwarowym*, [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami*, pod red. U. Sokólskiej, P. Wróblewskiego, Białystok, s. 199-213.
- Kąs Józef, 2005, *Słownik gwary i kultury podhalańskiej*, [w:] *Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Gorce, Pieniny). Literatura i język*, pod red. M. Madejowej i K. Sikory, Nowy Targ, s. 171-175.
- Kąs Józef, 2006, *Rozwarstwienie słownictwa w słowniku gwarowym*, [w:] *Gwary dziś. 3. Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 135-138.
- Kąs Józef, 2009, *Słownik regionalny wśród słowników gwarowych*, [w:] *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna*, pod red. B. Dunaja i M. Raka, Kraków, s. 11-19.
- Klich Edward, 1927, *O słowniku gwary ślemieńskiej Stefana Ramuła*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1927, nr 1, s. 7-8.
- Klich Edward, 1928, *Gwara ślemieńska Stefana Ramuła*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1928, nr 2, s. 19-21.
- Kobylińska Józefa, 2002, *Z doświadczeń w pracy nad Słownikiem gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, [w:] *Gwary dawniej i dziś*, od red. S. Cygana, Kielce, s. 99-104.

- Kołodziejczykowa Danuta, Krasowska Maria, 2003, *Frazeologia w „Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur”*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 189-201.
- Koniusz Elżbieta, 2001, *Polszczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*, Kielce.
- Kowalska Anna, 1975/2001, *Założenia leksykograficzne w pracy nad „Słownikiem gwar Mazowsza i Podlasia”*, przedruk [w:] tejże, *Studia nad dialektem mazowieckim*, Warszawa 2001, s. 91-95 (przedruk z 1975 r.).
- Krawczyk Anna, 1982, *Frazeologia w „Słowniku gwar polskich”*, „Biuletyn Slawistyczny” 1982, VII, z. 7, Warszawa-Lódź, s. 33-37.
- Krawczyk-Tyrpa Anna, 1987, *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Wrocław.
- Krop Jan, 1998, *Z życia i dokonań Andrzeja Cinciały (1825-1898)*, Przedmowa do „Słownika dialektycznego ...”, [w:] CinSDKC, Wisła, s. 5-16.
- Kryński Adam Antoni, 1904, *Jan Karłowicz jako językoznawca*, [w:] *Życie i prace Jana Karłowicza (1836-1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 120-164.
- Kubok Beata, Greń Zbigniew, 2000, *Słownik Andrzeja Cinciały w cieszyńskiej dialektologii historycznej*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 81-88.
- Kućała Marian, 1963, [rec.] *Mieczysław Szymczak, Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim. Część I: A – E. Prace Językoznawcze PAN nr 33, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962, ss. 180*, „Język Polski” XLIII, z. 1-2, s. 101-107.
- Kućała Marian, 1988, *Informacje gramatyczne w wielkim słowniku języka polskiego*, [w:] *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*, pod red. W. Lubasia, Wrocław, s. 101-109.
- Kucharzyk Renata, 2010, *Słownictwo odantroponimiczne w gwarach polskich*, Kraków.
- Kupiszewski Władysław, 1958, [rec.] *M. Kućała: Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 43-46.
- Kuryłowicz Beata, 2006, *Charakterystyka fonetyczna dziewiętnastowiecznej gwary tykocińskiej*, „Białostockie Archiwum Językowe”, t. VI, Białystok, s. 39-59.
- Kuryłowicz Beata, 2007, *Słowotwórstwo dziewiętnastowiecznej gwary tykocińskiej*, „Białostockie Archiwum Językowe”, t. VI, Białystok, s. 83-97.
- Kurzowa Zofia, 1993, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich. XVI-XX w.*, Warszawa-Kraków.
- Kuziorowa Anna, 1961, *Problemy redakcyjne w słowniku gwarowym*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, IV, z. 2, s. 72-77.
- Leszczyński Zenon, 2002, *Luki na liście wyrazów gwarowych*, [w:] „Studia Dialektologiczne” II, pod red. J. Okoniowej i B. Dunaja, Kraków, s. 249-252.
- Lewicki Andrzej M., Pajdzińska Anna, Rejakowa Bożena, 1987, *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*, Warszawa.
- Lubaś Władysław, 2002, *Frazeologizmy w słownikach (Przyczynek do dyskusji o sposobie prezentowania idiomów w słowniku gwarowym)*, [w:] „Studia Dialektologiczne” II, pod red. J. Okoniowej i B. Dunaja, Kraków, s. 235-242.
- Łoś Jan, 1904, *Znaczenie „Słownika gwar polskich”*, [w:] *Życie i prace Jana Karłowicza (1836-1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 176-180.

- Majowa Jadwiga, 2000, *Słownik porównawczy dwóch wsi śląskich, Krzanowic i Krzyżanowic*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 53-63.
- Maryniakowa Irena, 2002, *Koncepcja i założenia Słownika gwarowego Podlasia, północno-wschodniego Mazowsza i Suwalszczyzny*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniewi*, pod red. S. Gali, Łódź 333-340.
- Mayer Józef, Rospond Stanisław, 1956, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. II. Zbiór polskich słów i wyrażeń na górnośląski język przetłumaczonych 1821*, Wrocław 1956.
- Mikucki Stanisław, 1860, *Odezwa do miłujących mowę ojczystą*, „Biblioteka Warszawska” 1860, t. II, s. 530-533.
- Miodunka Władysław, 1989, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa.
- Németh Michał, *Zapóżyczania węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania*, Kraków 2008.
- Nehring Władysław, 1901, *Jan Karłowicz, Słownik gwar polskich. Tom pierwszy A do E. 1900, str. 455, 8-e*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. I, zesz. 1, s. 161-164.
- Niezabitowska Anna, 1963, *Zmiany w słownictwie żywieckim na przestrzeni ostatnich 70 lat*, „Zeszyty Naukowe UJ” IX. Prace Językoznawcze, zesz. 5, s. 355-363.
- Nitsch Kazimierz, 1911/1958, Recenzja *Słownika gwar polskich* J. Karłowicza, „Rocznik Sławistyczny” IV 1911, s. 199-243; przedruk w tegoż: *Wybór pism polonistycznych*, t. IV. *Pisma dialektologiczne*, Wrocław-Kraków 1958, s. 195-225.
- Nitsch Kazimierz, 1957, *Zagadnienia ogólnopolskiego słownika gwarowego*, „Nauka Polska” 5, 1957, nr 1, s. 135-139.
- Nowak Henryk, 2003, *Z warsztatu „Słownika gwary Chazaków nad Orlą w powiecie rawickim”*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 223-239.
- Nowowiejski Bogusław, 2003, *Słowniczek gwary augustowskiej Aleksandra Osipowicza jako rekonstruowane źródło do historii polskiej leksykografii gwarowej*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 97-102.
- Nowowiejski Bogusław, 2007, *Z warsztatu leksykograficznego Ludwika Czarkowskiego*, [w:] *Gwary dziś 4. Konteksty dialektologii*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 263-273.
- Nowowiejski Bogusław, 2007a, *Polska gwara okolic Drohiczyzna na przełomie XIX i XX wieku*, „Prace Filologiczne”, t. LIII, Warszawa, s. 419-426.
- Nowowiejski Bogusław (red), 2009, *Dziewiętnastowieczne słowniczeki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, Białystok.
- Nowowiejski Bogusław, Wojtkiewicz Iwona, 2003, *O Słowniczkach gwary augustowskiej Aleksandra Osipowicza*, [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami*, Białystok, s. 287-297.
- Okoniowa Joanna, 2001, *Słowo wstępne do: Słownik gwar polskich*, t. 6, z. 16, Kraków 2001, s. III-IV.
- Okoniowa Joanna, 2002, *Stan i perspektywy prac leksykograficznych nad językiem polskiego Podhala*, „Z polskich studiów slawistycznych”, s. X, Językoznawstwo, s. 161-165.
- Okoniowa Joanna, 2003, *Jan Karłowicz. W setną rocznicę śmierci*, „Język Polski” LXXXIII, z. 4-5, s. 246-250.

- Okoniowa Joanna, 2003a, *Regionalizm dzisiaj i jego konsekwencje dla słowników, czyli o społecznych oczekiwaniach wobec leksykografii*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 141-146.
- Okoniowa Joanna, 2006, *Słowniki podhalańskie i ich twórcy*, „Prace Filologiczne” LI, s. 261-270.
- Okoniowa Joanna, 2006a, *Stan obecny perspektywy ogólnopolskiego słownika gwarowego*, [w:] „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniowej, Kraków, s. 11-19.
- Okoniowa Joanna, 2006b, *Z dyskusji nad zapożyczeniami*, [w:] „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniowej, Kraków, s. 127-132.
- Okoniowa Joanna, 2008, *Leksyka Małopolski górzystej, ze szczególnym uwzględnieniem Podhala, w badaniach XIX i XX wieku*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, LXIV, s. 237-248.
- Okoniowa Joanna, Grabka Beata, Kucharzyk Renata, Buława Monika, 2010, *Słownik gwary Zakopanego i okolic z materiałów Juliusza Zborowskiego*, „Prace Filologiczne” LVIII, s. 303-310.
- Okos R., 1979, *Warsztat naukowy śląskiego dialektologa Michała Przywary*, „Studia Śląskie”. Seria nowa, Opole, t. XXXV, s. 219-232.
- Olesińska Helena, 1956, *Kilka uwag o wzajemnych stosunkach ilościowych w słownictwie gwar polskich*, „Język Polski” XXXVI, s. 289-299.
- Olszewicz Bolesław, Taszycki Witold (wyd. i przedm.), 1952, Jerzy Samuel Bandtkie, *Wiadomości o języku polskim w Śląsku i o polskich Ślązakach (1821)*, Wrocław 1952.
- Pająkowska-Kensik Maria, 2000, „Słownik gwary kociewskich” Bernarda Sychty jako źródło poznania kultury ludowej Kociewia, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 193-199.
- Pelcowa Halina, 2003, *Synonimia i wieloznaczność w słowniku gwarowym*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 203-216.
- Pelcowa Halina, 2011, *Leksyka mazowiecka w Słowniku gwar Lubelszczyzny*, [w:] *Studia gwaroznawcze*, t. I, pod red. B. Falińskiej i H. Karaś, Łomża 2011 [w druku].
- Perkowska (Kobus) Justyna, 2006, [Rec.:] *Małgorzata Giera, Krystyna Jańczak, Słownik gwary biskupiańskiej*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, XIII (XXXIII), Poznań, s. 267-270.
- Perzowa Henryka, 1979, *Jan Karłowicz jako dialektolog*, „Poradnik Językowy”, s. 426-436.
- Piotrowski Tadeusz, 1994, *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa.
- Piotrowski Tadeusz, 2001, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa.
- Pluta Feliks, 1962, *Prace dialektologiczne M. Przywary (w 55 rocznicę śmierci)*, [w:] „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”. Językoznawstwo II, Opole 1962, s. 79-86.
- Pniewski Władysław, 1938, *O słownictwie i słownikach kaszubsko-pomorskich*, „Rocznik Gdański” t. XI, s. 141.
- Pomianowska Wanda, Szymczak Mieczysław, 1962, *Prace nad słownikiem gwar Warmii i Mazur*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału I Nauk Społecznych PAN” V, z. 5 (27), s. 112-124.
- Pomianowska Wanda, Szymczak Mieczysław, 1962a, *Z prac nad słownikiem gwar Warmii i Mazur*, „Poradnik Językowy”, z. 9-10, s. 387-401.
- Popowska-Taborska Hanna, 1983, *Z dziejów prac leksykograficznych ks. dr. Bernarda Sychty. Fragmenty listów autora Słownika kaszubskiego i kociewskiego do Hanny Popowskiej-Taborskiej*, „Pomerania” 1983, nr 3, s. 1-12.

- Popowska-Taborska Hanna, 1987/2010, *Kociewie w twórczości Bernarda Sychty*, [w:] *Pomorze Gdańskie* 17, Kociewie II, Gdańsk, s. 189-211, wyd. II, Wrocław 1992, s. 173-185; przedruk w: tejsze, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, Warszawa 2010, s. 301-311.
- Popowska-Taborska Hanna, 1989, *Zbiór prowincjonalizmów Piotra Parylaka*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza* 3, pod red. K. Handke, Wrocław., s. 69-73.
- Popowska-Taborska Hanna, 1992, „Słowniczek gwary słowińskiej” *Józefa Łęgowskiego*, w: *Studia kaszubsko-słowińskie*. Materiały z II Konferencji Słowińskiej (Łeba 11-13.05.1992), Łeba - Gdańsk 1992, s. 99-116.
- Popowska-Taborska Hanna, 1993, *Dzieje kolejnych wydań kaszubskiego słowniczka P.I. Prejsa*, „*Slavia Occidentalis*” 50, s. 131-138.
- Popowska-Taborska Hanna, 1993, *Dziwiętnastowieczny zbiór wielkopolskich „prowincjalizmów” Edmunda Bojanowskiego w świetle kaszubskiej leksyki*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza* 5, pod red. K. Handke, Warszawa, s. 187-194.
- Popowska-Taborska Hanna, 1993a, *Głos językoznawcy w obronie A. Hilferdinga*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowińskiej*” XXXI, s. 253-265.
- Popowska-Taborska Hanna, 1993b, *Przyczynki do dziejów dziwiętnastowiecznej leksykografii kaszubskiej*, RG LIII, nr 1, s. 125-132; przedruk w tejsze: *Szkie z kaszubszczyzny. Leksyka, zabytki, kontakty językowe*, Gdańsk 1998, s. 145-150.
- Popowska-Taborska Hanna, 1994, *Słownictwo kaszubskie w osiemnastowiecznych porównawczych słownikach Europy i Azji*, „*Rocznik Sławistyczny*” XLIX z. 1, s. 41-46.
- Popowska-Taborska Hanna, 1995, *Stan leksykografii kaszubskiej przed opublikowaniem Słownika Ramulła*, [w:] *Cale życie pod urokiem mowy kaszubskiej*, pod red. H. Horodyskiej, Warszawa 1995, s. 57-62.
- Popowska-Taborska Hanna, 1995a, *Nieznany autograf kaszubskiego Słowniczka K. C. Mrongowiusza*, [w:] *Studia kaszubsko-słowińskie. III. Konferencja Słowińska (Łeba, maj 1994)*, Łeba-Gdańsk, s. 47-54.
- Popowska-Taborska Hanna, 1995b, *Trzeci zbiór leksyki kaszubskiej Floriana Ceynowy odnaleziony*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, 1, pod red. J. Tredera, Gdańsk, s. 135-141.
- Popowska-Taborska H., 1996, *Dwa autografy kaszubskiego Słowniczka Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza*, „*Rocznik Gdański*” LVI z. 2, 1996, s. 93-101.
- Popowska-Taborska Hanna, 1996a, *Dzieje kaszubskiej leksykografii*, [w:] Wiesław Boryś, Hanna Popowska-Taborska, *Leksyka kaszubska na tle słowińskim*, Warszawa, s. 11-66.
- Popowska-Taborska Hanna, 1996b, *O potrzebie opracowywania gwarowych słowników etymologicznych*, [w:] „*Studia Dialektologiczne*” I, pod red. B. Dunaja i J. Reichana, Kraków, s. 289-293.
- Popowska-Taborska Hanna, 1997, *Alfonsa Parczewskiego Przyczynki do „Słownika”*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś* 2, red. R. Wosiak-Śliwa II, Gdańsk, s. 53-60.
- Popowska-Taborska Hanna, 2001, *Leksykografia kaszubska*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowińskich. Kaszubszczyzna – Kaszëbizna*, pod red. E. Brezy, Opole, s. 243-255.
- Popowska-Taborska Hanna, 2003/2010, *Zapomniany zbiór słownictwa kociewskiego*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, 5, pod red. R. Woźniak-Śliwy, Gdańsk, s. 131-140; przedruk: Popowska-Taborska Hanna, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, Warszawa 2010, s. 125-133.

- Popowska-Taborska Hanna, 2006, *Obecny stan prac nad „Słownikiem gwar polskich”*, [w:] „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniowej, Kraków, s. 21-22.
- Popowska-Taborska Hanna, 2009, [rec.] *Władysław Brzeziński, Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim*, t. V: U – Ż oraz Uzupełnienia, Wrocław 2009, 344 s., „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 44, s. 271-272.
- Popowska-Taborska Hanna, 2010, *Blaski i cienie pracy etymologa (ze slawistycznej perspektywy)*, „Poradnik Językowy” 2010, z. 7, s. 5-13.
- Reczkowa Barbara, 1961, *Zakres informacji gramatycznych w słowniku gwarowym*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN”, IV, z. 2, s. 61-66.
- Reichan Jerzy, 1981, *Odpowiedź redakcji „Słownika gwar polskich”*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s.16-21 [polemika z Z. Stamirowską].
- Reichan Jerzy, 1988, *Leksykograficzna interpretacja faktów dialektalnych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, XXXIV, s. 185-189.
- Reichan Jerzy, 1999, *Interpretowanie fonetycznych form zapożyczeń niemieckich w „Słowniku gwar polskich” PAN*, „Prace Filologiczne”, XLIV, s. 441-446.
- Reichan Jerzy, 2000, „*Słownik gwar polskich” jako synteza polskiej leksykografii gwarowej*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 7-16.
- Reichan Jerzy, 2000a, *Garść uwag o pracy nad „Słownikiem gwar polskich” PAN*, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Badanie dziedzictwa kulturowego*, pod red. B. Bartnickiej, B. Falińskiej, A. Kowalskiej, H. Sędiak, Łomża, s. 7-16.
- Reichan Jerzy, 2001, *Podstawowe zasady redakcyjne „Słownika gwar polskich” PAN i ich realizacja*, [w:] *Złota księga. 50 lat polonistyki polskiej. Ścieżkami współczesnego literaturoznawstwa i językoznawstwa*, pod red. S. Gajdy, Opole, s. 325-332.
- Reichan Jerzy, 2010, *Typologia słowników gwarowych na tle ogólnej typologii słowników*, [w:] „Studia Dialektologiczne” IV, pod red. H. Kurek, A. Tyrpy i J. Wronicz, Kraków, s. 215-225.
- Reichan Jerzy, Woźniak Kazimierz, 2001, *Perspektywy polskiej leksykografii gwarowej*, [w:] *Gwary dziś. 1. Metodologia badań*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 33-42.
- Reichan Jerzy, Woźniak Kazimierz, 2004, *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*, Lexis, Kraków.
- Rembiszewska Dorota Krystyna, 2007, *Leksyka gwarowa Podlasia*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 42, 2007, s. 105-122.
- Rembiszewska Dorota, 2007, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża.
- Rembiszewska Dorota, 2010, *Słownik dialektu knyszyńskiego a inne słowniczki gwarowe z obszaru Polski północno-wschodniej*, „Prace Filologiczne” LVIII, 2010, s. 345-360.
- Rieger Janusz, 1995, *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski*, Warszawa.
- Rieger Janusz, 1996, *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś*, [w] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, pod red. J. Riegera, t. 1. *Studia i materiały*, Warszawa 1996, s. 79-109.
- Rieger Janusz, 1999, *Słownictwa „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, pod red. J. Riegera, t. 2. *Studia i materiały*, Warszawa 1999, s. 57-76.

- Rieger Janusz, 2003, *O ukraińskiej leksykografii dialektalnej w Polsce*, [w:] *Gwary dziś. T. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 65-73.
- Rieger Janusz, 2004, *O pożytkach płynących z opracowania dużego słownika polszczyzny jednej wsi kresowej*, [w:] Iwona Cechosz-Felczyk, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków, s. 7-11.
- Rieger Janusz, Katarzyna Czarnecka, 2004, *Słownik i zasady jego redagowania*, [w:] Władysław Paryl (przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej), *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, przyg. do druku Katarzyna Czarnecka i Mariola Kłosiewicz-Lepianka pod kier. Janusza Riegera, Kraków, s. 13-19.
- Rieger Janusz, 2004a, *Jak badać współczesne słownictwo kresowe?* [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. XI, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 23-33.
- Rieger Janusz, 2007, *Przedmowa do: Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem, z materiałów zebranych pod kier. Władysława Paryla opr. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską pod red. J. Riegera*, Kraków 2007, s. 7-10.
- Rieger Janusz, 2007, *Przedmowa do: Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 9-11.
- Rombowski A., 1963 „*Słownik oławski*”. *Nieznanym pisarzem dolnośląskim Baltazar Działas*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”. Historia III-IV, Opole 1963, s. 253-346.
- Rospond Stanisław, 1948, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego*, Wrocław.
- Rospond Stanisław, 1948a, *Zabytki języka polskiego na Śląsku*, Wrocław-Katowice.
- Rospond Stanisław, 1970, *Polshczyzna Śląska*, Wrocław.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 2003, *Co i ile z onomastyki w regionalnym słowniku gwarowym?* [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 29-33.
- Siatkowski Janusz, 1998, [rec.] *Jarmila Bachmannova, Podkrkonošsky slovník*, Praha, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 38, s. 207-210.
- Siatkowski Janusz, 2000, *Regionalne słowniki niemieckie jako źródło językowych materiałów słowiańskich*, [w:] *Język – człowiek – kultura*, pod red. B. Czopek-Kopciuch, Piotrków Trybunalski, s. 129-142.
- Siatkowski Janusz, 2003, *O czeskim atlasie językowym*, [w:] *Polshczyzna Mazowska i Podlasia. Cz. VII. Obraz życia i kultury mieszkańców regionu utrwalony w słownictwie gwarowym i regionalnym*, pod red. H. Sędziak, Łomża, s. 175-181.
- Siatkowski Janusz, 2004, [rec.] *T. Menzel, G. Hentschel, Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt der Polnischen*, Oldebburg 2003, ss. 408, „Zeitschrift für slavische Philologie, B 63/1, s. 232-237.
- Sierociuk Jerzy, 2003, *Słowniki gwarowe a możliwości opisu gwarowego słowotwórstwa*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 249-255.
- Sierociuk Jerzy, 2006, *Słownik regionalny – nowa propozycja z udziałem środowiska lokalnego*, [w:] *Język – literatura – wychowanie*, pod red. J. Bałachowicz i S. Fryciego, Warszawa, s. 65-70.
- Sierociuk Jerzy, 2010, *Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych*, „Studia Dialektologiczne” IV, pod red. H. Kurek, A. Tyrpy i J. Wronicz, Kraków, s. 135-143.

- Skorupka Stanisław, 1988, *Miejsce frazeologii w artykule hasłowym projektowanego słownika języka polskiego*, [w:] *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*, pod red. W. Lubasia, Wrocław, s. 111-116.
- Sławski Franciszek, 1959, *Badania leksykograficzne prof. Nitscha*, „Język Polski” XXXIX, z. 2, s. 93-96.
- Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa 2000.
- Sobierajski Zenon, 1967, *Na marginesie zeszytu próbnego Słownika gwar polskich*, „Poradnik Językowy”, s. 24-33.
- Sowa Franciszek, 2004, *Józef Kaś, Słownik gwary orawskiej, Kraków 2003*, s. 1091 + XXVII s. ilustracji, „Język Polski” LXXXIV, z. 1, s. 66-67.
- Stamirowska Zofia, 1961, *Źródła nowego słownika gwar polskich*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, IV, z. 2, s. 84-97.
- Stamirowska Zofia, 1981, *Mamy I tom Słownika gwar polskich*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 6-15.
- Stamirowska Zofia, Pałaszowa Halina, Perzowa Henryka, 1973, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur (SGOWM) (Po konferencji nad zeszytem próbnym)*, „Poradnik Językowy” nr 5-6, s. 331-342.
- Szczepińska Bożena, 1981, [rec.] B. Sychta, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej, t. I, A – F, Wrocław 1980*, [w:] „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Filologia Polska. Prace Językoznawcze” 7, Gdańsk, s. 161-167.
- Szczepińska Bożena, 2001, *Księżda Bernarda Sychty kociewski thesaurus rozproszony*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, 4, Gdańsk, s. 85-89.
- Szultka Zygmunt, 1991/1992, *Nowe spojrzenie na kaszubskie badania K.C. Mrongowiusza*, [Cz. I], „Slavia Occidentalis” 48/49, s. 228-229
- Szultka Zygmunt, 1993, *Nowe spojrzenie na kaszubskie badania K.C. Mrongowiusza. Część II*, „Slavia Occidentalis” 50, s. 172-181.
- Szultka Zygmunt, 1994, *Nowe źródła do dziejów Kaszubów i ich języka w I połowie XIX wieku*, „Rocznik Gdański” LIV z. 1, s. 126-129 i 153-171 (z uwagami językowymi E. Brezy).
- Treder Jerzy, 1993, *Hilferding nadal wiarygodny*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XXXI, s. 276-278.
- Treder Jerzy, 1995, *Słownik kaszubski Ramuła po stu latach*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” VI, s. 7-56.
- Treder Jerzy, 1995a, *O Ceynowie na marginesie dawnych i najnowszych prac*, „Rocznik Gdański” LV, z. 2, s. 21-78.
- Treder Jerzy, 1996, *Kaszubskie słowniki Ramuła po stu latach*, [w:] „Studia Dialektologiczne” I, pod red. B. Dunaja i J. Reichana, Kraków, s. 315-326.
- Treder Jerzy, 1996a, *Ocena drugiej części Słownika Stefana Ramuła w opracowaniu Haliny Horodyskiej*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XXXIII, s. 347-367.
- Treder Jerzy, 2000, *Mrongowiusz jako kaszubolog. W dwusetną rocznicę zamieszkania w Gdańsku*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” VII, s. 165-236.
- Treder Jerzy, 2003, *Pierwsza pełna polska wersja raportu P. I. Prejsa*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” VIII, s. 135-146.
- Treder Jerzy, 2005, *O narzeczu Słowian nadbałtyckich. Rękopis I. I. Sriezniewskiego z poł. XIX w. (oryginał i tłumaczenie)*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” IX, s. 109-123.

- Treder Jerzy, 2006, *Ramułt i jego słownik*, [w:] Stefan Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, scalił i znormalizował Jerzy Treder według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993, Gdańsk, s. 447-454.
- Trzeźniowska Lidia, 1961, *Sposoby określania znaczeń w słowniku gwarowym*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, IV, z. 2, s. 66-71.
- Urbańczyk Stanisław, 1964, 2000, *Słowniki i encyklopedie, ich rodzaje i użyteczność*, Kraków 1964, wyd. 4 zmien. i rozszerz. 2000.
- Walczak Bogdan, 1988, *Kwalifikatory w słownikach języka polskiego*, [w:] *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka*, Wrocław, s. 413-422.
- Walczak Bogdan, 1991, *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*, Poznań.
- Walczak Bogdan, Witaszek-Samborska Małgorzata, 1993, *O zbioru „provincjonalizmów” wielkopolskich Edmunda Bojanowskiego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 30, 1993, s. 91-101.
- Waniakowa Jadwiga, 2000, *Propozycja uogólnionego zapisu cytatów gwarowych w „Słowniku gwar polskich”*, „Język Polski”, s. 270-274.
- Waniakowa Jadwiga, 2007, *Projekt „Etymologicznego słownika gwar polskich”*, „Z polskich studiów slawistycznych”, seria XI, Językoznawstwo, Warszawa, s. 221-226.
- Waniakowa Jadwiga, Tokarz Maria, 2002, *Pisownia tekstów gwarowych, czyli co czytelnik Słownika gwar polskich wiedzieć powinien*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, pod red. S. Gali, Łódź 2002, s. 523-532.
- Waniakowa Jadwiga, Tokarz Maria, 2006, *Zapożyczenia niemieckie w „Słowniku gwar polskich”*, [w:] „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniowej, Kraków, s. 115-126.
- Wolnicz-Pawłowska Ewa, 2000, *Nazwy osobowe jako dokumentacja haseł w słownikach gwarowych i historycznych*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 163-172.
- Woźniak Kazimierz, 2000, *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 17-51.
- Woźniak Kazimierz, 2002, *Rodzaje, typy, podtypy i stopnie interpretacji leksykograficznych w polskich słownikach gwarowych*, [w:] „Studia Dialektologiczne” II, pod red. J. Okoniowej i B. Dunaja, Kraków, s. 253-263.
- Woźniak Kazimierz, 2003, *Stan (i ewolucja?) pomocniczego aparatu naukowego w polskiej leksykografii gwarowej*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 147-177.
- Woźniak Kazimierz, 2006, *Propozycja ujednoczenia skrótów kwalifikatorów stosowanej w polskiej leksykografii gwarowej*, [w:] *Gwary dziś. 3. Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 215-247.
- Wronicz Jadwiga, 2000, *Słownictwo gwarowe Śląska Cieszyńskiego w ciągu ostatnich 200 lat*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 89-99.
- Wronicz Jadwiga, 2006, *Amatorskie słowniki gwarowe*, „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniowej, Kraków, s. 171-180.

- Wronicz Jadwiga, 2007, *Jak tworzyć amatorskie słowniki gwarowe?* [w:] *W kręgu dialektów i folkloru*, pod red. S. Cygana, Kielce, s. 89-95.
- Wronicz Jadwiga, 2009, *Z zagadnień leksyki gwarowej*, [w:] *W kręgu języka*, pod red. M. Skarżyńskiego i M. Szpiczakowskiej, Kraków, s. 375-385.
- Wronicz Jadwiga, 2010, *Mały słownik gwar polskich*, „Prace Filologiczne” LVIII, s. 457-469.
- Wyderka Bogusław, 2000, *O Słowniku gwarowym Śląska*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 65-79.
- Wyderka Bogusław, 2002, *Geograficzne różnicowanie leksyki gwar śląskich*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, pod red. S. Gali, Łódź 2002, s. 559-564.
- Wyderka Bogusław, 2003, *Germanizmy jako problem leksykograficzny*, [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 217-222.
- Wyderka Bogusław, 2006, *Śląski tezaurus na rozdrożu*, „Prace Filologiczne” LI, s. 485-492.
- Wyderka Bogusław, 2007, *O słowniku gwar śląskich*, „Roczniki Naukowe” XIII, Filologia polska z. 3, red. E. Rudolf, Wałbrzych 2007, s. 159-173.
- Zagórski Zygmunt, 1976, [rec.] *Hubert Górnowicz: Dialekt malborski. T. II. Słownik. Zeszyt 2. P – Ż. Gdańsk 1974, ss. 334*, „Slavia Occidentalis” XXXIII, s. 177-179.
- Zaręba Alfred, 1955, *O potrzebie studiów pomocniczych dla dialektologii*, „Język Polski” XXXV, 1955, s. 51-59.
- Zaręba Alfred, 1960, *Stan prac nad atlasem i słownikiem gwar śląskich*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” III, z. 2-3, s. 66-69.
- Zaręba Alfred, 1965, *W sprawie Słownika gwar polskich*, „Język Polski”, XLV, z. 5, s. 279-293.
- Zespół PDZJPAN 1965, *Zespół Pracowni Dialektologicznej Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, Założenia leksykograficzne pracy nad „Słownikiem gwar Warmii i Mazur*, „Prace Filologiczne” XVIII, cz. IV, s. 373-406.
- Zielińska Anna, 2007, *Szlachecki wariant polszczyzny północnokresowej (XIX-XX w.)*, „Z polskich studiów slawistycznych” 2007, seria 11, prace na XIV Kongres Slawistów, s. 237-244.
- Żmigrodzki Piotr, 2005, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, wyd. 2 uzup., Katowice.
- Żmigrodzki Piotr, 2008, *Słowo – słownik – rzeczywistość*, Kraków.
- ŻiPJK – *Życie i prace Jana Karłowicza (1836-1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa 1904.